

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 3433 06822866 1

TH
EPISC

5899

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1897

THE ASTOR LIB.
NY

C O R P U S
APOLOGETARUM CHRISTIANORUM
SAECULI SECUNDI.

EDIDIT

IOANN. CAROL. THEOD. OTTO.

VOLUMEN VIII.

THEOPHILUS ANTIOCHENUS.

*Ἐγὼ μὲν οὖν ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός, καὶ φορῶ
τὸ θεοφιλὲς ὄνομα τοῦτο ἐλπίζων εὐχρηστος εἶναι
τῷ θεῷ.*

Theophilus.

IENAE
PROSTAT APUD FRIDER. MAUKE.
MDCCCLXI.

**THEOPHILI
EPISCOPI ANTIOCHENI
AD AUTOLYCUM
LIBRI TRES.**

AD OPTIMOS LIBROS MSS.
NUNC PRIMUM AUT DENUO COLLATOS RECENSUIT
PROLEGOMENIS ADNOTATIONE CRITICA ET EXEGETICA
ATQUE VERSIONE LATINA INSTRUXIT
INDICES ADIECIT

IOANN. CAROL. THEOD. OTTO

PHIL. ET THEOL. DOCTOR, IN P. FACULTATE EVANG. THEOLOGICA VINDOBONENSI
PROFESSOR P. O., REGII GRAECI ORDINIS SALVATORIS EQUES, AUREO NUMISMATE
MAGNIDUCALI SAXONICO MERITI IN LL. ET AA. HONORATUS, REGIAE SOCIETATIS
HISTORICO-THEOLOGICAE LIPSIENSIS, HAGANAE PRO VINDICANDA RELIGIONE
CHRISTIANA, ALIARUM SOCIETATUM DOCTORUM SOCIUS.

ACCEDUNT

THEOPHILI QUI FERUNTUR COMMENTARII
IN QUATUOR EVANGELIA

NUNC PRIMUM CASTIGATIORES.

CUM DUOBUS SPECIMINIBUS LITHOGR. CODICUM Mstorum.

IIENAE
PROSTAT APUD FRIDER. MAUKE.
MDCCCLXI.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1887.

PRAEFATIO.

Theophilus Antiochenus, communi dignus laude cum Iustino aliisque venerandae antiquitatis patribus qui apologiis christianam tuebantur religionem, post Wolfium et Maranum, abhinc annos centum et quod excurrit, haud reperit qui opus ipsius apologeticum „ad Autolyicum“ et emendaret et explicaret. Utcunque studuerunt ei inservire viri literati quos modo memoravi: desiderabatur certe editio (scilicet ex editionibus a Wolfio et Marano adornatis pendet omnino Humphreiana nuper emissa) quae summa cum ἀκριβείᾳ textum qui dicitur ad fidem antiquorum testium repraesentaret ac lucis plus afferret sententiis. Eiusmodi editionem ut perficerem equidem conatus sum.

Omnia in hunc finem comparavi auxilia critica. Nec possum quin viris summopere colendis, qui officia circa Theophilum mihi praestiterunt, maximas palam gratias agam, inprimis Carolo Benedicto Hase, Instituti Franciae socio et in Bibliotheca Imperatoria Parisina conservatori, et Iosepho Valentini, Bibliothecae Marcianae praefecto.

Tres ad Autolyicum gentilem (in dignitate constitutum: lib. III. c. 9. n. 4) libri non simul proderunt, sed singulatim eodem ordine quo nunc habentur (ib. c. 3. n. 14 et c. 19. n. 8) brevissimoque temporis spatio interiecto ad eum missi sunt, deinde vero, tamquam ad idem spectantes argumentum, in unum corpus compacti. Primo libro, ut ex limine patescit, occasionem fecit sermo Theophilum inter et Autolyicum habitus; secundum insecuta ad idem argumentum continuandum produxit cohortatio Autolyici, quae sub initium memoratur; quumque Autolyicus denuo congressus esset cum Theophilo, quod quidem is in fine secundi libri optavit, nec tamen veritati manus dedisset, tertium (quem Lactantius „librum de temporibus“ appellat) confecit Theophilus, quo residuam illi eximeret de veritate religionis christianae dubitationem, ex falso credita novitate scripturarum sacrarum natam. In tertio autem libro auctor, ubi chronologiam ad suam usque aetatem diserte pollicitus est (c. 26), temporum quas nectit rationes tantum usque ad Marci Aurelii obitum deducit (c. 27): unde, siquidem annos Commodi non recenset, hunc patet librum paullo postquam imperare coepit Commodus exaratum esse, h. e. anno 181; duo libri priores tempori proxime antecedenti, anno 180, sunt assignandi.

Eusebius (H. E. IV. c. 24), postquam primo loco τὰ πρὸς Ἀυτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα laudavit, alios commemorat Theophili libros: κατὰ Μαρκίονος, πρὸς τὴν αἵρεσιν Ἐρμογένους, ἑτερά τινὰ κατηχητικὰ βιβλία: qui

omnes omnino interiøre, ut ne fragmenta quidem supersint. Cf. Ad Autol. lib. II. c. 28. n. 16.

Hieronymus (De vir. illustr. c. 25, coll. Praef. in Comment. super Matth. ap. Vallars. Tom. VII. p. 6 sq.) refert legisse se „sub nomine Theophili in Evangelium et in Proverbia Salomonis commentarios,“ qui vero cum operis ad Autolyicum „elegantia et phrasi“ non congruant. Eodem enim teste (in Epist. 121 ad Algas.), si recte video, Theophilus quattuor evangelistas non singulatim sed harmonice interpretatus est, h. e. in interpretatione ea simul tractavit quae in evangeliiis sibi respondent. Cfr. Fr. Lücke Commentar über das Evang. des Johannes P. I. ed. 3 (Bonn. 1840) p. 72 sq., Fr. Bleek Beiträge zur Evangelien - Kritik (Ber. 1846) p. 204 sq., Rud. Anger Synopsis evangeliorum (Lips. 1852) p. XXXIII. n. 1. 2. Exstant hodie, sed latine tantum, sub Theophili nostri nomine „Commentariorum in sacra quatuor evangelia libri IV.“ Unoquoque libro auctor unum ex quattuor evangeliiis allegorice interpretatur; non tamen omnem evangeliorum textum ediderit, sed, praetermissis saepe integris capitibus (in evangeliiis Marci Lucae Ioannis) vel pluribus capitum quae exponit versibus, selectos tantum locos explicat, neque institutum in evangeliiis ordinem semper sequitur, sed nonnunquam priora capita antea ab ipso praetermissa (potissimum in evangelio Matthaei) postea respicit et explicatis aliquando posterioribus cuiusdam capitibus ad alios eius-

dem capitis superiores redit: perraro ex uno evangelio ad aliud transit. Haec scholia allegorica, licet ex plurium doctorum ecclesiae quum graecae (cf. Comm. lib. I. n. 105) tum latinae (cf. lib. I. n. 37), velut Theophili Cypriani Ambrosii maxime Hieronymi, commentationibus a recentiore quodam scriptore latino — paullo post medium saeculum quintum, si vere auguror, cf. lib. III. n. 35 et lib. IV. n. 17 coll. lib. I ad Matth. 13, 46 — sub nomine concelebrati auctoris contexta sint*), nullo ut constet indicio quae ex illis nostro debeantur: tamen, consilio amicorum doctissimorum ad id impulsus, operi ad Autolyicum tripartito subieci, praesertim quum rarescant editiones quibus continentur**) ac spatium haud ita amplum sit quod implent. Leguntur enim quod sciam nonnisi in Bibliothecae SS. Patrum, a Margarino de la Bigne adornatae, ed. 1. Tomo V (Par. 1576. Fol.) col. 169—192, ed. 2. Tomo I (1589) col. 867—891, ed. 3. Tomo I

---

*) Etiam Theophiliana compiler procul dubio non ex graeco translulit sed a latinis desumpsit interpretibus, ut ab Hieronymo ea quae Theophilus de parabola oeconomi (Luc. 16) disseruit. Cypriano (Ep. 76 ad Magnum) debetur insignis de corpore et sanguine domini locus (Comm. lib. I ad Matth. 26, 26) et Ambrosio (Expos. in Luc. lib. III. §. 2) locus de Iesu filio fabri (Comm. lib. I ad Matth. 13, 55). Plurima totidem fere verbis ex Hieronymi Commentario ad Matthaem personatus Theophilus in suos commentarios transplantavit, ut interpretationes locorum Matth. 1, 18. 5, 13. 29 sq. 6, 22. 9, 25. Insuper alia quaedam repraesentantur, quae non iisdem quidem verbis sed eodem tamen sensu afferuntur quo apud Hieronymum exstant, ut de parabola fermenti: Comm. lib. III ad Luc. 13, 21 comp. Hieron. Comm. super Matth. 13, 33.

**) Argumentum horum Commentariorum proposuit ac diiudicavit Aug. Varenius in Rationario theologico de scriptoribus ecclesiasticis seculi II (Rostoch. 1673. 4°) p. 117—140.

(1609) col. 717—737; vitiosius in Magnae Bibliothecae veterum Patrum (Colon. 1618. Fol.) Tomo II. p. 147—156 et (Par. 1654. Fol.) Tomo I. p. 350—368; vitiosissime in Maximae Bibliothecae veterum Patrum (Lugdun. 1677. Fol.) Tomo II. P. 2. p. 166—175. Quod autem codices mstos attinet, comparent illorum Commentariorum libri quattuor in codice Vaticano latino XCIX, ut iam Montefalconius Biblioth. Bibliothecar. mstorum (Par. 1739. Fol.) Tom. I. p. 14 coll. p. 142 testatus est. Fragmentum tantum, ut investigando cognovi, lisdem fere verbis in libro tertio conspicuum (ad Luc. 16, 1 sqq.), illud scilicet quod in Hieronymi Epistola 121 (al. 151) ad Algasiam qu. 6. Tom. I. p. 860 sq. exstat, unde ab Halloixio in Illustr. eccl. orient. scriptorum sec. saec. vit. et docum. p. 751 sq., Grabio in Spicil. SS. Patrum sec. II. p. 223 sq., Combesio in Biblioth. Patrum concionat. Tom. VII. p. 143 repetitum est, codex suppeditat Mediceus latinus XXIV. plut. XVIII, membranaceus (in Fol.) foliorum 264, saeculo XI exaratus, loco 64 fol. 109^a; inc. „Theophilus Antiochenae Ecclesiae septimus post Petrum Apostolum Episcopus haec super hac parabola in suis Commentariis est loquutus. Dives qui habebat villicum sive dispensatorem“ etc., des. „Christum, qui dei patris verum lumen est, perdidit.“ Equidem commentarios a permultis librorum et typographorum erroribus sat apertis tacite expurgavi ac singulos scripturae sacrae locos curate adnotavi.

Viris intelligentibus meam non ingrati fuisse operam, quam deo iuvante monumentis secundi saeculi apologeticis hucusque navavi, quum ex epistolis ad me scriptis cognovi tum ex censuris divulgatis. Quodsi meis curis et criticis et exegeticis etiam in Theophilum aliquid commodi redundavisse sensero, fructum existimabo me percepisse.

Scripti Ienae M. Augusto A. MDCCCLX.

Carolus Otto.

PROLEGOMENA
IN
LIBROS THEOPHILI AD AUTOLYBUM.

- I. CONSILIUM HUIUS EDITIONIS.
  - II. RECENSUS LIBRORUM MANUSCRIPTORUM.
  - III. RECENSUS LIBRORUM IMPRESSORUM.
  - IV. RECENSUS TRANSLATIONUM.
  - V. DE THEOPHILIANA DICTIONE.
  - VI. ARGUMENTUM OPERIS AD AUTOLYBUM.
  - VII. COMPUTATIO TEMPORUM A THEOPHILO FACTA.
-

I. De huius editionis ratione.

Textus librorum Theophili Antiocheni *πρὸς Ἀυτόλοχον* a me petitus est ex veterrimo notae optimae codice Veneto 496, saepenumero a scriptura per Gesnerum vulgata recedente omnibusque editoribus incognito, quem ipse meae editionis gratia accuratissime perlustravi. Perpaucis tantum locis, ubi lectio quae satisfaciat in eo non comparet, caeteros codices inferiori aetate exaratos in auxilium vocavi aut — id quod raro mihi fuit opus — textui certam quamdam inserui coniecturam, iuxta codicum vestigia rationibus prudenter subductis excogitatam *). Interpunctionem, quae praecipua recognitionis pars iure habetur, diligenter emendavi: in universum revocavi ad maiorem simplicitatem. Capita orationis eadem agnovi quae in exemplari Marignano repraesentantur; praeterea margini apposui non paginas solum literasque (B. C. D) usitatissimae editionis Morellianae, ter ita emissae (1615. 36. 86) ut in ipsis paginarum signis concordia servetur, sed

---

*) Vide e. c. lib. II. c. 3. n. 7. 13. 18, c. 4. n. 15, c. 8. n. 11, c. 20. n. 7, c. 24. n. 18, c. 25. n. 12, c. 31. n. 30. 35, c. 32. n. 10, c. 37. n. 1. 5, c. 38. n. 7, lib. III. c. 4. n. 5. 6, c. 6. n. 9. 10, c. 8. n. 7, c. 12. n. 9, c. 14. n. 13, c. 16. n. 7. 8. 9, c. 19. n. 15, c. 22. n. 18. 19, c. 23. n. 3. 6, c. 24. n. 35, c. 25. n. 4. 17, c. 27. n. 22. 23, c. 29. n. 7. 12. 16. 24, c. 30. n. 8.

etiam paragraphorum numeros in Wolfiana editione indicatos.

Adnotatio, qua Theophilum adornavi, et critica est et exegetica, sicut in meis Iustini Tatiani Athenagorae editionibus. Et in critica quidem id spectavi ut non modo perpetuam lectionum discrepantiam in libris manuscriptis et impressis conspicuam sed omnes quoque virorum doctorum ac meas coniecturas religiose commemorarem; unde cuivis licet historiam *κρίσεως* nostri scriptoris penitus perspicere. In exegetica autem hoc modo versatus sum ut, ubicunque ratio postularret, scriptoris verbis et sententiis accuratam interpretationem supponerem: animadversiones quum aliorum, quotquot utiles sunt mihi visae *), tum novas meas proponens nihilque in iusto brevitatis studio praetermittens quod ad rem faceret.

Versio est Maraniana, sed innumeris locis a me emendata rectiusque conformata.

Indices verborum notatu dignorum, rerum memorabilium, locorum e sacris et profanis scriptis citatorum **), auctorum in prolegomenis et adnota-

---

*) Dissertatiuncula Theoph. Grabneri hodie rarissima „De Theophilo Episcopo Antiocheno. Dresd. 1744“ (4° min.) nullius est ponderis; non continet nisi sex paginas, quibus quinque theses proponuntur: „Theophilum, trium librorum ad Autolyicum auctorem, non fuisse illum Theophilum ad quem D. Lucas duos de vita et rebus gestis Christi et Apostolorum libros scripserit“ etc. Cf. Ioach. Henr. Ostermeier: *Stromat. theoll. selectt. ex libris Theophili Ant. ad Autol. P. I: Miscellan. Lubecens. Vol. III (Rost. et Wism. 1760) p. 114—164*, et Petr. Pasquet: *Essai sur les trois livres à Autolyicus de Théophile d'Antioche. Argent. 1857.*

***) Cf. Illg.-Niedner. *Zeitschrift f. d. histor. Theologie* (Geth.) 1859. Fasc. 4. p. 617.

tionibus allegatorum diligentissime confeci, ut in meis Apologetarum quos antea memoravi editionibus.

Ubi meas ad Iustini Phil. et Mart. Opera notas (= n.) laudavi, usus sum editione altera.

II. De codicibus manuscriptis.

Reperiuntur hodie, ut investigando cognovi, tres tantum Theophili ad Autolyicum codices manu exarati: quorum primus, Venetiis servatus, potiores lectiones suppeditat et ultimus, h. e. Parisinus, non continet nisi tertium Theophilensis operis librum *). Ac de iis quidem codicibus, a nullo editore ad hoc usque tempus curate descriptis **) (inmo primus isque antiquissimus et praestantissimus editores prorsus fugit), hic referam.

I. *Codex Venetus graecus CCCCXCVI*, Venetiis in Bibliotheca S. Marci asservatus, olim peculiū Cardinalis Bessarionis (ut idiographa eius nota

*) Contendit Nourrius in Appar. ad Bibliothecam Max. velt. Patrum P. I. p. 507 plures Parisiis in Bibliotheca Regia librorum Theophili ad Autolyicum codices manu exaratos asservari, nimirum deceptus — pariter atque Wolfius in edit. Theoph. Praef. p. XXV et eius vestigiis Thienemannus in transl. Theoph. germ. Introd. p. 15 — notā Ducaeanā (p. 39) ad verba *πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανὸν* lib. I. c. 12, quam oculo inopexit admodum veloci. Etenim Ducaeus: „Porro,“ inquit, „ὑπ' οὐρανὸν“ scripsi priori loco [nempe *Proverb. 8, 26*] ut posteriori [I. c. 8, 28: utramque scilicet locum antea laudavit], sequutus auctoritatem Regii codicis ms. [h. e. *Proverbiorum*, neutiquam Theophili]; male enim in excusis [scil. Bibliis, cf. *Vet. Test. gr. c. var. lect. ed. Holmes-Parsons. T. III: Proverb. 8, 26*] est *ὑπ' οὐρανὸν*.”

**) E. g. Wolfius l. c. atque pendentes ex eo Thienemannus l. c. et Humphreius in edit. Theoph. Proll. p. VIII dicunt codicem Bedlesianum saeculo IX vel X exaratum esse! — Codices istos quod attinet, alios virorum doctorum errores silentio praetereo.

graeca testatur, codici praefixa: fol. 1^b non numer.), membranaceus in 4° mai., foliis constans 185, saeculo undecimo scriptus, loco septimo fol. 160^b—185^a Theophili ad Autolyicum libros tres suppledit. De hoc codice egregio, quem summa ipse diligentia pervolutavi, haec memoratu digna mihi videntur. Indice operum quae hoc volumen continet primâ manu confecto (fol. 2^a non numer.) laudantur: *Θεοφίλου πατριάρχου ἔκτου **) *τῆς μεγάλης ἀντιοχείας πρὸς ἀυτόλυκον ἑλληνα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως λόγοι τρεῖς*. Verba *περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως*, quae in ipsa codicis Parisini inscriptione habentur, originem inde duxerunt quod Eusebius H. E. IV. c. 24 *τὰ πρὸς Ἀυτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα* vocavit **). Illa vero a librariis iam ante saeculum sextum apponebantur, ut Gennadius De vir. illustr. c. 32 testatur, qui: „Legi,“ inquit, „et tres *de fide* libros sub nomine eius [Theophili Alexandrini!] titulos.“ Theophilo Alexandrino tribuit seu memoriae vitio seu codicis fraude. Cf. quae ad lib. I. c. 5. n. 8 (p. 18) observavi. Inscriptio ipsa operis Theophili fol. 160^b habet sic: † *Θεοφίλου πρὸς ἀυτόλυκον*. Initio libri secundi huius operis fol. 164^a legitur:

*) Sic etiam Eusebius H. E. IV. c. 20 et Chron. ed. Aucher. P. II. p. 290 (coll. infra cod. Paris.): Petro scilicet in computum non assumto; alioquin enim septimus fuerit, qualem, hoc habito respectu, Hieronymus Epist. 121 ad Algas. qu. 6 (comp. cod. Laur. Medic. lat. XXIV fragm. Theoph. Commentar. in Evangg. fol. 109) et alii eum faciunt. Cf. Cotelierum ad Constitt. apost. VII. c. 46 (P. II) p. 299, ad Recognn. X. c. 71. p. 401 sq., et Fabricium ad Hieronym. De vir. illustr. c. 25.

**) Coll. Io. Fr. Buddei Isag. hist.-theol. ad theolog. univ. P. I (Lips. 1730. 4°) p. 309 et Io. G. Walchii Biblioth. patr. ed. Danz (Ien. 1834) p. 491.

Specimen Codicis Veneti A96.

+ θεοφίλον πρὸς ἀντόλιν κόνι-
στομύλον μιν δὲ σφίμα καὶ φράσις
δὲ σφίσις ἐστὶν παρὰ ἑξήκων ἑξαμύλον
πρὸς καινὴν δόξα αὐθιγίσι σφίσις
χρυσίτον μιν κατέφραφον μιν
ὅδε τῆσ ἀκρίθασ δρασφίσις ἐστὶν
σφίσις μιν σφίσις ἐστὶν
ἐξ ἑξήκων ἑξαμύλον τὸν λόγον τῆσ
ὅποιον μιν ἐστὶν δὲ ὅσον ἐστὶν
κατέφραφον μιν ἐστὶν σφίσις καὶ
χρυσίτον μιν ἐστὶν τῆσ φράσις σφίσις

Viris intelligentibus meam non ingratham fuisse operam, quam deo iuvante monumentis secundi saeculi apologeticis hucusque navavi, quum ex epistolis ad me scriptis cognovi tum ex censuris divulgatis. Quodsi meis curis et criticis et exegeticis etiam in Theophilum aliquid commodi redundavisse sensero, fructum existimabo me percepisse.

Scrpsi Ienae M. Augusto A. MDCCCLX.

Carolus Otto.

PROLEGOMENA
IN
LIBROS THEOPHILI AD AUTOLYBUM.

- I. CONSILIUM HUIUS EDITIONIS.**
  - II. RECENSUS LIBRORUM MANUSCRIPTORUM.**
  - III. RECENSUS LIBRORUM IMPRESSORUM.**
  - IV. RECENSUS TRANSLATIONUM.**
  - V. DE THEOPHILIANA DICTIONE.**
  - VI. ARGUMENTUM OPERIS AD AUTOLYBUM.**
  - VII. COMPUTATIO TEMPORUM A THEOPHILO FACTA.**
-

† τὸ β: ~, initio tertii fol. 177^a: † τὸ γ: ~, in fine fol. 185^a: Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον † ᾱ β̄ γ̄ τέλος. Praeterea hoc codice offeruntur: 1°. S. Gregorii Nysseni Antirrheticus adversus Apollinarem fol. 1^a: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν γρηγορίου ἐπισκόπου νύσης πρὸς τὰ ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός. 2°. Eusebii Pamphili Adversus Marcellum Ancyrae episcopum libri duo fol. 29^b: εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλου τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου λόγος ᾱ. 3°. Eiusdem Adversus Marcellum de theologia ecclesiastica libri tres, praevia epistolâ ad Flacillum, fol. 48^a: τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ συλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαίρειν. 4°. Origenis Adamantii Dialogus contra Marcionitas de recta in deum fide fol. 92^a: διάλεκτος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὀριγένους περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρθῆς πίστεως κτλ. 5°. Zachariae, episcopi Mitylenes, Ammonius sive De opificio mundi, praevio argumento, fol. 125^b: ζαχαρίου σχολαστικῷ χριστιανῷ τοῦ γενομένου μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου μιτυλήνης ὁ διάλογος ἀμμώνιος ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος κτλ. 6°. Aeneae Gazaei Theophrastus sive De animarum immortalitate, praevio argumento, fol. 143^a: αἰνείου σοφιστοῦ διάλογος Θεόφραστος ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων προβιοτή [= vita ante acta] καὶ ὅτι ἀθάνατος ἡ ψυχή. Hic codex, cuius singulae paginae bipartitae versus 42 comprehendunt, est eleganter conscriptus, et quamvis atramentum palluerit tamen literae oculos minime fugiant. Scriba plerumque *v* pro *β* usurpat, iota subscriptum non agnoscit, passim accentum omittit, perraro peccat in ponendo spiritu vel accentu, e. g. ἀθηναῖς, οὐσας, ὄφθαλμοῖς, φραῖσις, νυμφίος, μητραῖσι, Corp. Apoll. Vol. VIII.

nonnunquam *ε εη* vel *ε* et *αι* permiscet, frequenter *ν* quod dicitur *ἐφελκυστικὸν* ante consonas retinet (adeas quae ad Athenagorae Supplic. c. 1. n. 2 al. observavi, coll. Tischendorf. Prolegg. ad N. T. ed. 7. mai. Lips. 1859. p. LIII et Al. Buttmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* Berol. 1859. p. 9), *οὕτως* constanter scripsit (bis *οὕτω*: cf. Tischendorf. l. c. et Winer. *Gramm. d. neutest. Spr.* ed. 6. Lips. 1855. p. 40), parcus est in membris orationis per puncta distinguendis. Corrector autem, cuius manus inferiorem aetatem prodit et atramento magis nigricante conspicua est, omnia huius codicis scripta percensuit, ut tum sua ipsius auctoritate tum maxime alius codicis iunioris ope peccata antiqui scribae vera et opinata tolleret: qui quidem potissimum literas passim pallidas renovavit, interdum iota sub *α η ω* scripsit, accentus si aberant addidit, spiritus et accentus falso positos ubique correxit, *ε εη* ubi vocabulo non conveniunt mutavit, *ν ἐφελκυστικὸν* et *ς* in vocula *οὕτως* ante consonantes sine ulla fere exceptione erasit, orationem ut dilucida sit per signa, praesertim commata, distinxit, scholia insuper per pauca margini adscripsit. Huius viri interpolatrix potius quam emendatrix manus a Theophilo melius omnino abstinisset. Quamquam prima scriptura omnibus locis facile perspicitur. Egomet excellentissimi codicis, quem nullus adhuc editor aut cognitum habuit aut contulit, diversas lectiones tanta enotavi religione ut ne levissimam quidem discrepantiam omiserim.

II. *Codex Bodleianus graec. miscellan. XXV,*

olim 2040, Oxonii in Bibliotheca Bodleiana repositus (auct. E. 1. 11), chartaceus, ex charta laevigata, in folio, foliorum 286, circa medium saeculum decimum quintum exaratus manu Georgii cuiusdam, cuius plures codices msti in illa Bibliotheca reperiuntur, haec ipsa quae in codice Veneto insunt scripta (excepto Gregorii Antirrhético) complectitur eodem ordine: 1°. Eusebii Adv. Marcellum libros II fol. 1: *Εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλον, τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου, λόγος α΄.* 2°. Eiusdem Adv. Marcellum de theologia ecclesiastica libros III, in-scriptos Flacillo, fol. 38: *Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ συλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαίρειν.* 3°. Origenis Dialogum contra Marcionitas fol. 122: *Ὁριγένους διάλογος κατὰ μαρκιανιστῶν [sic].* Incipit: *Διάλεκτος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὠριγένους περὶ κτλ.* 4°. Zachariae Ammonium, praemisso argumento, fol. 183: *Ζαχαρίον, σχολαστικῷ χριστιανῷ τοῦ γενομένου μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου μιτυλήνης, ὁ διάλογος ἀμμόνιος ὅτι κτλ.* 5°. Aeneae Theophrastum, praemisso argumento, fol. 213: *Αἰνεῖον σοφιστοῦ διάλογος θεόφραστος ὅτι κτλ.* 6°. Theophili Ad Autolycum libros tres fol. 243—286: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον.* In fine libri secundi huius operis legitur τὸ δεῦτερον, tertii initio τὸ τρίτον, in calce: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον. τέλος.* Sane hic codex valde consentit cum Veneto: ex quo descriptus videri possit, ita tamen, ut scriba istas correctoris mutationes reciperet fere omnes passimque alias lectiones consulto aut imprudenter admitteret. Aliquot eius scripturae in editione Felliana a. 1684 repraesentantur. Sed accurate eum Theo-

philus Schelgvius, priusquam professionem in gymnasio Gedanensi suscepit, operis Theophili editionem meditans, in itinere anglico a. 1708 contulit: qui, quum coeptam editionem multa muneris occupatione distentus absolvere non posset, variantes lectiones cum Wolfio amice communicavit ut novae editioni ab eo parandae inservirent. Per paucas tantum omisit: quas supplevi.

III. *Codex Parisinus DCCCLXXXVII*, olim 808 postea 1827, Parisiis in Bibliotheca Imperatoria custoditus, ex numero Fonteblandensium (Regia enim Bibliotheca 1544—1595 in arce Fonteblandensi asservabatur), chartaceus, ex vulgari charta saec. XVI usitata, in folio magno, foliorum (223) 218, anno 1540 (primo dumtaxat folio excepto) a Constantino Palaeocappa, graeco homine, monachicum Pachomii nomen ferente, cuius complures hodie libri msti exstant (Opp. Athenag. = Corp. Apoll. Vol. VII. Proll. p. XXIV, coll. Montefalcon. Palaeogr. gr. p. 105), grandi caractere, *μονοκονδυλίοις* ut librarii graeci vocant, eleganter exaratus, undecimo loco fol. 42^a—112^b Theophili librum tertium ad Autolyicum praebet. Hoc enim codice continentur: 1°. *Θεώρημα τοῦ θείου μαξίμου* fol. 1^a: repraesentans figuram circularem mysticam, sive circulos tres sese mutuo secantes et unum illos circumplectentem, cum inscriptionibus trinitatis mysterium explicantibus. 2°. Hexastichon iambicum fol. 1^b: quatenus ad deum pertineat τὸ διττόν, τὸ τριπτόν, τετράς, πεντάς, ἑξάς, ἑπτάς. 3°. Anastasii Antiocheni et Cyrilli Alexandrini Expositio

etiam paragraphorum numeros in Wolfiana editione indicatos.

Adnotatio, qua Theophilum adornavi, et critica est et exegetica, sicut in meis Iustini Tatiani Athenagorae editionibus. Et in critica quidem id spectavi ut non modo perpetuam lectionum discrepantiam in libris manuscriptis et impressis conspicuam sed omnes quoque virorum doctorum ac meas coniecturas religiose commemorarem; unde cuivis licet historiam *ἱστορίας* nostri scriptoris penitus perspicere. In exegetica autem hoc modo versatus sum ut, ubicunque ratio postularet, scriptoris verbis et sententiis accuratam interpretationem supponerem: animadversiones quum aliorum, quotquot utiles sunt mihi visae *), tum novas meas proponens nihilque in iusto brevitatis studio praetermittens quod ad rem faceret.

Versio est Maraniana, sed innumeris locis a me emendata rectiusque conformata.

Indices verborum notatu dignorum, rerum memorabilium, locorum e sacris et profanis scriptis citatorum **), auctorum in prolegomenis et adnota-

---

*) Dissertatiuncula Theoph. Grabneri hodie rarissima „De Theophilo Episcopo Antiocheno. Dresd. 1744“ (4° min.) nullius est ponderis; non continet nisi sex paginas, quibus quinque theses proponuntur: „Theophilum, trium librorum ad Autolyicum auctorem, non fuisse illum Theophilum ad quem D. Lucas duos de vita et rebus gestis Christi et Apostolorum libros scripserit“ etc. Cf. Ioach. Henr. Ostermeier: *Stromat. theoll. selectt. ex libris Theophili Ant. ad Autol. P. I: Miscellan. Lubecens. Vol. III (Rost. et Wism. 1760) p. 114—164*, et Petr. Pasquet: *Essai sur les trois livres à Autolyicus de Théophile d'Antioche. Argent. 1857.*

***) Cf. Illg.-Niedner. *Zeitschrift f. d. histor. Theologie* (Goth.) 1859. Fasc. 4. p. 617.

tionibus allegatorum diligentissime confeci, ut in meis Apologetarum quos antea memoravi editionibus.

Ubi meas ad Iustini Phil. et Mart. Opera notas (= n.) laudavi, usus sum editione altera.

II. De codicibus manuscriptis.

Reperiuntur hodie, ut investigando cognovi, tres tantum Theophili ad Autolyicum codices manu exarati: quorum primus, Venetiis servatus, potiores lectiones suppeditat et ultimus, h. e. Parisinus, non continet nisi tertium Theophilensis operis librum *). Ac de iis quidem codicibus, a nullo editore ad hoc usque tempus curate descriptis **) (inmo primus isque antiquissimus et praestantissimus editores prorsus fugit), hic referam.

I. *Codex Venetus graecus CCCCXCVI*, Venetiis in Bibliotheca S. Marci asservatus, olim peculiū Cardinalis Bessarionis (ut idiographa eius nota

---

*) Contendit Nourrius in Appar. ad Bibliothecam Max. vett. Patrum P. I. p. 507 plures Parisiis in Bibliotheca Regia librorum Theophili ad Autolyicum codices manu exaratos asservari, nimirum deceptus — pariter atque Wolfius in edit. Theoph. Praef. p. XXV et eius vestigiis Thienemannus in transl. Theoph. germ. Introd. p. 15 — notā Ducaeanā (p. 39) ad verba *πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανὸν* lib. I. c. 12, quam oculo inopexit admodum veloci. Etenim Ducaeus: „Porro,“ inquit, „ὑπ' οὐρανὸν“ scripsi priori loco [nempe *Proverb.* 8, 26] ut posteriori [l. c. 8, 28: utramque scilicet locum antea laudavit], sequutus auctoritatem Regii codicis ms. [h. e. Proverbiorum, neququam Theophili]; male enim in excusis [scil. Bibliis, cf. Vet. Test. gr. c. var. lectt. ed. Holmes-Parsons. T. III: *Proverb.* 8, 26] est ὑπ' οὐρανῶν.“

**) E. g. Wolfius l. c. atque pendentes ex eo Thienemannus l. c. et Humphreius in edit. Theoph. Proll. p. VIII dicunt codicem Bedlesianum saeculo IX vel X exaratum esse! — Codices istos quod attinet, alios virorum doctorum errores silentio praetereo.

graeca testatur, codici praefixa: fol. 1^b non numer.), membranaceus in 4° mai., foliis constans 185, saeculo undecimo scriptus, loco septimo fol. 160^b—185^a Theophili ad Autolyicum libros tres suppeditat. De hoc codice egregio, quem summa ipse diligentia pervolutavi, haec memoratu digna mihi videntur. Indice operum quae hoc volumen continet primâ manu confecto (fol. 2^a non numer.) laudantur: *Θεοφίλου πατριάρχου ἔκτου **) *τῆς μεγάλης ἀντιοχείας πρὸς αὐτόλυκον ἑλληνα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως λόγοι τρεῖς*. Verba *περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως*, quae in ipsa codicis Parisini inscriptione habentur, originem inde duxerunt quod Eusebius H. E. IV. c. 24 *τὰ πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα* vocavit**). Illa vero a librariis iam ante saeculum sextum apponebantur, ut Gennadius De vir. illustr. c. 32 testatur, qui: „Legi,“ inquit, „et tres *de fide* libros sub nomine eius [Theophili Alexandrini!] titulos.“ Theophilo Alexandrino tribuit seu memoriae vitio seu codicis fraude. Cf. quae ad lib. I. c. 5. n. 8 (p. 18) observavi. Inscriptio ipsa operis Theophili fol. 160^b habet sic: ✠ *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον*. Initio libri secundi huius operis fol. 164^a legitur:

---

*) Sic etiam Eusebius H. E. IV. c. 20 et Chron. ed. Aucher. P. II. p. 290 (coll. infra cod. Paris.): Petro scilicet in computum non assumto; alioquin enim septimus fuerit, qualem, hoc habito respectu, Hieronymus Epist. 121 ad Algas. qu. 6 (comp. cod. Laur. Medic. lat. XXIV fragm. Theoph. Commentar. in Evangg. fol. 109) et alii eum faciunt. Cf. Cotelierium ad Constitt. apost. VII. c. 46 (P. II) p. 299, ad Recognn. X. c. 71. p. 401 sq., et Fabricium ad Hieronym. De vir. illustr. c. 25.

**) Coll. Io. Fr. Buddei Isag. hist.-theol. ad theolog. univ. P. I (Lips. 1730. 4°) p. 309 et Io. G. Walchii Biblioth. patrist. ed. Danz (Ien. 1834) p. 491.

Specimen Codicis Veneti A96.

† θεοφίλον πρὸς ἀντόλγυκονι:-
Ἐπομύλον μὲν ὄνω γόμα καὶ φράσις
ὡς πῶς ἔβρθη μὲν παρὰ ἴσχυρ καὶ ἀδύναμον
πρὸς κακὴν δόξαν αὐθιγίσι σάφεισ
ἄριστον γόμα κατὰ φάρμακον.
ὁ δὲ τῆσ ἀκρίβασ βραχίσι σὺν προ
σφάλοισι μὲν σάφεισ. ἄλλο
ἔχεται ἔτι βρην τὸν λόγν τικαὶ
ὁ ποιομὲν ἔτι δὴ ὄνω ὡς δὲ ἄρβ
κατὰ φάρμακον ἔτι ὄνω σάφεισ καὶ
χρῆσι μὲν σὺν τοῖσ φθῶσι σον τοῖσ

† τὸ β: ~, initio tertii fol. 177^a: † τὸ γ: ~, in fine fol. 185^a: Θεοφίλου πρὸς ἀντόλυκον † ᾱ β̄ γ̄ τέλος. Praeterea hoc codice offeruntur: 1°. S. Gregorii Nysseni Antirrheticus adversus Apollinarem fol. 1^a: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν γρηγορίου ἐπισκόπου νύσης πρὸς τὰ ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός. 2°. Eusebii Pamphili Adversus Marcellum Ancyrae episcopum libri duo fol. 29^b: εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλου τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου λόγος ᾱ. 3°. Eiusdem Adversus Marcellum de theologia ecclesiastica libri tres, praeviâ epistolâ ad Flacillum, fol. 48^a: τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ συλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαίρειν. 4°. Origenis Adamantii Dialogus contra Marcionitas de recta in deum fide fol. 92^a: διάλεκτος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὠριγένους περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρθῆς πίστεως κτλ. 5°. Zachariae, episcopi Mitylenes, Ammonius sive De opificio mundi, praevio argumento, fol. 125^b: ζαχαρίου σχολαστικοῦ χριστιανοῦ τοῦ γενομένου μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου μιτυλήνης ὁ διάλογος ἀμμόνιος ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος κτλ. 6°. Aeneae Gazaei Theophrastus sive De animarum immortalitate, praevio argumento, fol. 143^a: αἰνείου σοφιστοῦ διάλογος Θεόφραστος ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων προβιοτή [= vita ante acta] καὶ ὅτι ἀθάνατος ἡ ψυχὴ. Hic codex, cuius singulae paginae bipartitae versus 42 comprehendunt, est eleganter conscriptus, et quamvis atramentum palluerit tamen literae oculos minime fugiunt. Scriba plerumque *v* pro *β* usurpat, iota subscriptum non agnoscit, passim accentum omitit, perraro peccat in ponendo spiritu vel accentu, e. g. ἀθηνᾶς, οὔσας, ὄφθαλμοῖς, φραῶσις, νυμφίος, μητραῖσι, Corp. Apoll. Vol. VIII.

Tom. II. p. 113) se Theophili exemplar, ex quo editi fluxerint, invenisse in bibliotheca Matthiae (Corvini), Hungarorum regis. Ubi hodie, si superest, asservetur nescio. Illius enim bibliothecae, Budae asservatae, libros quum alii tum Turcae abstulerunt. In margine editionis praebet Gesnerus perpauca coniecturas. Passim textum codicis tacite mutavit, ut e versione Cluseriana patescit: cf. quae observavi ad lib. I. c. 9. n. 4, lib. II. c. 2. n. 3, c. 10. n. 3, c. 12. n. 11, c. 18. n. 4, lib. III. c. 4. n. 3. 5, c. 7. n. 5, c. 12. n. 11, c. 20. n. 15. 19. 21, c. 25. n. 16, c. 27. n. 15.

Iterum opus Theophili prodiit in hac collectione a Ioanne Heroldo parata: „Orthodoxographa theologiae sacrosanctae ac syncerioris fidei Doctores numero LXXVI“ etc. Basileae (per Henricum Petri) a. 1555. Fol. p. 285—350: „*Θεοφίλου Θεολόγου παλαιωτάτου πρὸς Ἀπόλυτον βιβλία τρία.*“ — Textus graecus, cui versio latina Conradi Cluseri ad latus adiecta est, cum notis marginalibus ex editione Tigurina repetitus est.

Idem Theophili opus in calce Operum Iustini Phil. et Mart. una cum Athenagorae Tatiani Hermiae scriptis emisit FEDERICUS MORELLUS Parisiis anno 1615. Fol. Append. p. 69—140 et, locis aliquot emendatis, denuo 1636. Fol. Append. (iisdem paginis servatis) p. 69—140: „*Θεοφίλου πρὸς Ἀπόλυτον.*“ — Textum editionis Tigurinae absque notis exhibuit, ita tamen, ut coniecturas Gesneri marginales in eum clam admitteret. Praeterea versionem Cluseri adiecit. Equidem alterius Morel-

num 2040, Oxonii in Bibliotheca Bodleiana repositus (auct. E. 1. 11), chartaceus, ex charta laevigata, unum folio, foliorum 286, circa medium saeculum decimum quintum exaratus manu Georgii cuiusdam, cuius plures codices msti in illa Bibliotheca reperiuntur, haec ipsa quae in codice Veneto insunt scripta (excepto Gregorii Antirrhético) complectitur eodem ordine: 1º. Eusebii Adv. Marcellum libros II fol. 1: *Εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλου, τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου, λόγος α΄.* 2º. Eiusdem Adv. Marcellum de theologia ecclesiastica libros III, inscriptos Flacillo, fol. 38: *Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ ἀλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαίρειν.* 3º. Origenis Dialogum contra Marcionitas fol. 122: *Ὁριγενίου διάλογος κατὰ μαρκιανιστῶν [sic]. Incipit: Διάλογος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὠριγένους περὶ κτλ.* 4º. Zabaridae Ammonium, praemisso argumento, fol. 183: *Ζαχαρίου, σχολαστικοῦ χριστιανοῦ τοῦ γενομένου μετὰ τῷ ἐπισκόπου μυτιλήνης, ὁ διάλογος ἀμμώνιος ὅτι κτλ.* 5º. Aeneae Theophrastum, praemisso argumento, fol. 213: *Αἰνείου σοφιστοῦ διάλογος Θεόφραστος ὅτι κτλ.* 6º. Theophili Ad Autolyicum libros tres fol. 243-286: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον.* In fine libri secundi huius operis legitur τὸ δεύτερον, tertii initio τὸ τρίτον, in calce: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον. τέλος.* Sane hic codex valde consentit cum Veneto: ex quo descriptus videri possit, ita tamen, ut scriba istas correctoris mutationes reciperet fere omnes passimque alias lectiones consulto aut imprudenter admitteret. Aliquot eius scripturae in editione Felliana a. 1684 repraesentantur. Sed accurate eum Theo-

philus Schelgvius, priusquam professionem in gymnasio Gedanensi suscepit, operis Theophili editionem meditando, in itinere anglico a. 1708 contulit: qui, quum coeptam editionem multa muneris occupatione distentus absolvere non posset, variantes lectiones cum Wolfio amice communicavit ut novae editioni ab eo parandae inservirent. Per paucas tantum omisit: quas supplevi.

III. *Codex Parisius DCCCLXXXVII*, olim 808 postea 1827, Parisiis in Bibliotheca Imperatoria custoditus, ex numero Fonteblandensium (Regia enim Bibliotheca 1544—1595 in arce Fonteblandensi asservabatur), chartaceus, ex vulgari charta saec. XVI usitata, in folio magno, foliorum (223) 218, anno 1540 (primo dumtaxat folio excepto) a Constantino Palaeocappa, graeco homine, monachicum Pachomii nomen ferente, cuius complures hodie libri msti exstant (Opp. Athenag. = Corp. Apoll. Vol. VII. Proll. p. XXIV, coll. Montefalcon. Palaeogr. gr. p. 105), grandi caractere, *μονοκονδυλίοις* ut librarii graeci vocant, eleganter exaratus, undecimo loco fol. 42^a—112^b Theophili librum tertium ad Autolyicum praebet. Hoc enim codice continentur: 1°. *Θεώρημα τοῦ Θείου μαξίμου* fol. 1^a: repraesentans figuram circularem mysticam, sive circulos tres sese mutuo secantes et unum illos circumplectentem, cum inscriptionibus trinitatis mysterium explicantibus. 2°. Hexastichon iambicum fol. 1^b: quatenus ad deum pertineat τὸ δυνάτον, τὸ τριτόν, τετράς, πεντάς, ἑξάς, ἑπτάς. 3°. Anastasii Antiocheni et Cyrilli Alexandrini Expositio

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

orthodoxae fidei fol. 2^a — 12^a: Ἀναστασίου πατριάρχου
 Θεουπόλεως καὶ κυρίλλου ἀλεξανδρείας ἐκθesis τῆς ὀρθο-
 δόξου πίστεως. 4°. Eiusdem Cyrilli De trinitate
 tractatus fol. 12^a — 14^b: Τοῦ αὐτοῦ μακαρίου κυρίλλου
 περὶ τριάδος. 5°. Gregorii Thaumaturgi Expo-
 sitio fidei per revelationem fol. 14^b — 16^a: Γρηγορίου
 τοῦ θαυματουργοῦ θεολογία. 6°. Chrysostomi De
 trinitate fol. 16^b — 20^a: Χρυσοστόμου περὶ τριάδος.
 7°. Nicephori patriarchae et confessoris
 Expositio fidei fol. 20^a — 22^a: Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς
 ἡμῶν νικηφόρου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ ὁμολογητοῦ
 ἐκθesis πίστεως. 8°. Metrophanis, episcopi
 Smyrnae, Expositio fidei fol. 22^a — 24^b: Τοῦ ἁγίου
 καὶ ὁμολογητοῦ μητροφάνου επισκόπου σμύρνης ἐκθesis πί-
 στεως. 9°. Theodori Studitae De trinitate fol.
 24^b — 36^b: Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ στυ-
 δίτου καὶ ὁμολογητοῦ περὶ τριάδος. 10°. Folia quinque
 37 — 41 exsecta sunt, fortasse annis 1792 — 1794
 terrorum plenis, quibus Bibliotheca male custodita
 multas fecit iacturas; ut index codici praemissus
 indicat, excidit Σχολαρίου πατριάρχου Κωνσταν-
 τινουπόλεως ἀπολογία πρὸς τὸν ἀμῆρᾶν [Muhamme-
 dem II] ἐρωτήσαντα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως.
 Cf. Monumenta fidei eccles. orient. ed. Kimmel (Ien.
 1850) P. I. p. 11 sqq. et meas ad hunc Gennadii
 librum observationes criticas ibid. P. II. Praef. p.
 XV sqq.; alium eiusdem generis librum, sed pa-
 triarchae illi suppositum, graece c. proll. et adnott.
 edidi in Illg. — Niedner. *Zeitschrift für die histori-
 sche Theologie* (Lips.) 1850. Fasc. 3. p. 399 sqq.
 11°. Theophili, patriarchae sexti Antio-

continentur: Sententiarum sive capitum, theologico-
rum praecipue, ex sacris et profanis libris Tomi
tres, per Antonium et Maximum monachos olim
collecti. Antonii Loci Melissa inscripti numero sunt
175, Maximi vero 71. Abbae Maximi, philosophi,
confessoris et martyris, Aphorismorum seu capitum
de perfecta charitate et aliis virtutibus christianis
ad Elpidium presbyterum centuriae III. Theo-
phili sexti Antiochensis episcopi de Deo et fide
Christianorum contra Gentes Institutionum libri tres
ad Autolyicum*). Tatiani Assyrii, Iustini marty-
ris discipuli, Oratio contra Graecos. *Omnia nova
et antea nunquam edita, praeter Maximi Centurias,
nunc etiam castigatiores.* Christophorus Froschove-
rus excudebat Tiguri, Anno M.D.XLVI.“ Fol. —
Principem hanc „*Θεοφίλου πρὸς Ἀυτόλυκον*“ editionem
(p. 245 — 275) Ioannes Frisius Tigurinus pa-
randam curavit. Is enim anno 1545, in itinere ita-
lico quum Venetiis ad tempus commoraretur, ab
amico Arnaldo Arlenio Peraxylo, „homine certe ad
bonarum literarum studia promovenda nato,“ mstum
Theophili codicem — qui neque cum Veneto nostro
neque cum Bodleiano prorsus consentit — dono ac-
cepit: quem amicissimo civi suo CONRADO GES-
NERO tradidit, ut typis eum vulgaret una cum scri-
ptis supra memoratis et (p. 244) epistolâ Frisii de-
dicatoriâ ad nobilissimum iuvenem Georgium Gre-
belium. Testatur Latinus Latinus (Epistoll.

---

*) Institutionum libros editor appellat quod Eusebius H. E. IV. c. 24
ἔειπεν στοιχειώδη συγγράμματα.

Tom. II. p. 113) se Theophili exemplar, ex quo editi fluxerint, invenisse in bibliotheca Matthiae (Corvini), Hungarorum regis. Ubi hodie, si superest, asservetur nescio. Illius enim bibliothecae, Budae asservatae, libros quum alii tum Turcae abstulerunt. In margine editionis praebet Gesnerus perpauca coniecturas. Passim textum codicis tacite mutavit, ut e versione Clauseriana patescit: cf. quae observavi ad lib. I. c. 9. n. 4, lib. II. c. 2. n. 3, c. 10. n. 3, c. 12. n. 11, c. 18. n. 4, lib. III. c. 4. n. 3. 5, c. 7. n. 5, c. 12. n. 11, c. 20. n. 15. 19. 21, c. 25. n. 16, c. 27. n. 15.

Iterum opus Theophili prodiit in hac collectione a Ioanne Heroldo parata: „Orthodoxographa theologiae sacrosanctae ac syncerioris fidei Doctores numero LXXVI“ etc. Basileae (per Henricum Petri) a. 1555. Fol. p. 285—350: „*Θεοφίλου Θεολόγου παλαιωτάτου πρὸς Ἀπόστολον βιβλία τρία.*“ — Textus graecus, cui versio latina Conradi Clauseri ad latus adiecta est, cum notis marginalibus ex editione Tigurina repetitus est.

Idem Theophili opus in calce Operum Iustini Phil. et Mart. una cum Athenagorae Tatiani Hermiae scriptis emisit FEDERICUS MORELLUS Parisiis anno 1615. Fol. Append. p. 69—140 et, locis aliquot emendatis, denuo 1636. Fol. Append. (iisdem paginis servatis) p. 69—140: „*Θεοφίλου πρὸς Ἀπόστολον.*“ — Textum editionis Tigurinae absque notis exhibuit, ita tamen, ut coniecturas Gesneri marginales in eum clam admitteret. Praeterea versionem Clauseri adiecit. Equidem alterius Morel-

graeca testatur, codici praefixa: fol. 1^b non numer.), membranaceus in 4° mai., foliis constans 185, saeculo undecimo scriptus, loco septimo fol. 160^b—185^a Theophili ad Autolyicum libros tres suppleditat. De hoc codice egregio, quem summa ipse diligentia pervolutavi, haec memoratu digna mihi videntur. Indice operum quae hoc volumen continet primâ manu confecto (fol. 2^a non numer.) laudantur: *Θεοφίλου πατριάρχου ἔκτου **) *τῆς μεγάλης ἀντιοχείας πρὸς αὐτόλυκον ἑλληνα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως λόγοι τρεῖς*. Verba *περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως*, quae in ipsa codicis Parisini inscriptione habentur, originem inde duxerunt quod Eusebius H. E. IV. c. 24 *τὰ πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα* vocavit **). Illa vero a librariis iam ante saeculum sextum apponebantur, ut Gennadius De vir. illustr. c. 32 testatur, qui: „Legi,“ inquit, „et tres *de fide* libros sub nomine eius [Theophili Alexandrini!] titulos.“ Theophilo Alexandrino tribuit seu memoriae vitio seu codicis fraude. Cf. quae ad lib. I. c. 5. n. 8 (p. 18) observavi. Inscriptio ipsa operis Theophili fol. 160^b habet sic: ✠ *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον*. Initio libri secundi huius operis fol. 164^a legitur:

---

*) Sic etiam Eusebius H. E. IV. c. 20 et Chron. ed. Aucher. P. II. p. 290 (coll. infra cod. Paris.): Petro scilicet in computum non assumpto; alioquin enim septimus fuerit, qualem, hoc habito respectu, Hieronymus Epist. 121 ad Algas. qu. 6 (comp. cod. Laur. Medic. lat. XXIV fragm. Theoph. Commentar. in Evangg. fol. 109) et alii eum faciunt. Cf. Cotelierum ad Constitt. apostt. VII. c. 46 (P. II) p. 299, ad Recognn. X. c. 71. p. 401 sq., et Fabricium ad Hieronym. De vir. illustr. c. 25.

***) Coll. Io. Fr. Buddei Isag. hist.-theol. ad theolog. univ. P. I (Lips. 1730. 4°) p. 309 et Io. G. Walchii Biblioth. patrist. ed. Danz (Ien. 1834) p. 491.

Specimen Codicis Veneti A96.

+ θεοφίλον πρὸς ἄντὸν τὸν λυκόνι· -
Ἐπομύλον μὲν ὄνομα καὶ φθῶσι
ἡ βωτὴ ἵστῆ μὲν παρὰ ἄλλοι καὶ ἄπειμον
πρὸς καινὴν δέξασθαι ἄλλοι οὐκ ἔχουσιν
ἔχουσιν τὸν μὲν ὡς κατέστῃ φαρμάκιον·
ὁ δὲ τῆσ' ἀκρίβασ' ἐραστῆσ' οὐ ποῦ
σφάλλουσιν μὲν οὐκ ἔχουσιν· ἄλλοι
ἐχουσιν ἔτι ἐργον τὸν λόγον τῆσ' καὶ
ὁ ποιοῦμεν ἔτι δὲ ὡς ὁ βωτὴ ἔσθ
κατέστῃ καὶ ὡς ἄλλοι οὐκ ἔχουσιν καὶ
χρῆσθαι μὲν ὡς τῶσ' ἄλλοι οὐκ ἔχουσιν

† τὸ β: ~, initio tertii fol. 177^a: † τὸ γ: ~, in fine fol. 185^a: Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον † ᾱ β̄ γ̄ τέλος. Praeterea hoc codice offeruntur: 1°. S. Gregorii Nysseni Antirrheticus adversus Apollinarem fol. 1^a: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν γρηγορίου ἐπισκόπου νόσης πρὸς τὰ ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός. 2°. Eusebii Pamphili Adversus Marcellum Ancyrae episcopum libri duo fol. 29^b: εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλον τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου λόγος ᾱ. 3°. Eiusdem Adversus Marcellum de theologia ecclesiastica libri tres, praeviâ epistolâ ad Flacillum, fol. 48^a: τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ συλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαίρειν. 4°. Origenis Adamantii Dialogus contra Marcionitas de recta in deum fide fol. 92^a: διάλεκτος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὠριγένους περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρθῆς πίστεως κτλ. 5°. Zachariae, episcopi Mitylenes, Ammonius sive De opificio mundi, praevio argumento, fol. 125^b: ζαχαρίου σχολαστικοῦ χριστιανοῦ τοῦ γενομένου μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου μυτιλήνης ὁ διάλογος ἀμμώνιος ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος κτλ. 6°. Aeneae Gazaei Theophrastus sive De animarum immortalitate, praevio argumento, fol. 143^a: αἰνείου σοφιστοῦ διάλογος θεόφραστος ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων προβιοτή [= vita ante acta] καὶ ὅτι ἀθάνατος ἡ ψυχὴ. Hic codex, cuius singulae paginae bipartitae versus 42 comprehendunt, est eleganter conscriptus, et quamvis atramentum palluerit tamen literae oculos minime fugiunt. Scriba plerumque *v* pro *β* usurpat, iota subscriptum non agnoscit, passim accentum omittit, perraro peccat in ponendo spiritu vel accentu, e. g. ἀθήνας, οὔσας, ὄφθαλμοῖς, φραῶσις, νυμφίος, μητραῖσι, Corp. Apoll. Vol. VIII.

nonnunquam $\iota \epsilon \eta$ vel ϵ et $\alpha \iota$ permiscet, frequenter ν quod dicitur *ἐφελκυστικὸν* ante consonas retinet (adeas quae ad Athenagorae Supplic. c. 1. n. 2 al. observavi, coll. Tischendorf. Prolegg. ad N. T. ed. 7. mai. Lips. 1859. p. LIII et Al. Buttmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* Berol. 1859. p. 9), οὕτως constanter scripsit (bis οὕτω: cf. Tischendorf. l. c. et Winer. *Gramm. d. neutest. Spr.* ed. 6. Lips. 1855. p. 40), parcus est in membris orationis per puncta distinguendis. Corrector autem, cuius manus inferiorem aetatem prodit et atramento magis nigricante conspicua est, omnia huius codicis scripta percensuit, ut tum sua ipsius auctoritate tum maxime alius codicis iunioris ope peccata antiqui scribae vera et opinata tolleret: qui quidem potissimum literas passim pallidas renovavit, interdum iota sub $\alpha \eta \omega$ scripsit, accentus si aberant addidit, spiritus et accentus falso positos ubique correxit, $\iota \epsilon \eta$ ubi vocabulo non conveniunt mutavit, ν *ἐφελκυστικὸν* et ς in vocula οὕτως ante consonantes sine ulla fere exceptione erasit, orationem ut dilucida sit per signa, praesertim commata, distinxit, scholia insuper per pauca margini adscripsit. Huius viri interpolatrix potius quam emendatrix manus a Theophilo melius omnino abstinisset. Quamquam prima scriptura omnibus locis facile perspicitur. Egomet excellentissimi codicis, quem nullus adhuc editor aut cognitum habuit aut contulit, diversas lectiones tanta enotavi religione ut ne levissimam quidem discrepantiam omiserim.

II. *Codex Bodleianus graec. miscellan. XXV,*

olim 2040, Oxonii in Bibliotheca Bodleiana repositus (auct. E. 1. 11), chartaceus, ex charta laevigata, in folio, foliorum 286, circa medium saeculum decimum quintum exaratus manu Georgii cuiusdam, cuius plures codices msti in illa Bibliotheca reperiuntur, haec ipsa quae in codice Veneto insunt scripta (excepto Gregorii Antirrhethico) complectitur eodem ordine: 1°. Eusebii Adv. Marcellum libros II fol. 1: *Εὐσέβιου τοῦ παμφίλου τῶν κατὰ μαρκέλλου, τοῦ ἀγκύρας ἐπισκόπου, λόγος α΄.* 2°. Eiusdem Adv. Marcellum de theologia ecclesiastica libros III, inscriptos Flacillo, fol. 38: *Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀγαπητῷ συλλειτουργῷ φλακίλλῳ εὐσέβιος ἐν κυρίῳ χαιρεῖν.* 3°. Origenis Dialogum contra Marcionitas fol. 122: *Ὠριγένους διάλογος κατὰ μαρκιανιστῶν [sic]. Incipit: Διάλεκτος ἀδαμαντίου τοῦ καὶ ὠριγένους περὶ κτλ.* 4°. Zachariae Ammonium, praemisso argumento, fol. 183: *Ζαχαρίον, σχολαστικοῦ χριστιανοῦ τοῦ γενομένου μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου μιτυλήνης, ὁ διάλογος ἀμμώνιος ὅτι κτλ.* 5°. Aeneae Theophrastum, praemisso argumento, fol. 213: *Αἰνείου σοφιστοῦ διάλογος θεόφραστος ὅτι κτλ.* 6°. Theophili Ad Autolycum libros tres fol. 243 — 286: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον.* In fine libri secundi huius operis legitur τὸ δεύτερον, tertii initio τὸ τρίτον, in calce: *Θεοφίλου πρὸς αὐτόλυκον. τέλος.* Sane hic codex valde consentit cum Veneto: ex quo descriptus videri possit, ita tamen, ut scriba istas correctoris mutationes reciperet fere omnes passimque alias lectiones consulto aut imprudenter admitteret. Aliquot eius scripturae in editione Felliana a. 1684 repraesentantur. Sed accurate eum Theo-

philus Schelgvius, priusquam professionem in gymnasio Gedanensi suscepit, operis Theophiliani editionem meditans, in itinere anglico a. 1708 contulit: qui, quum coeptam editionem multa muneris occupatione distentus absolvere non posset, variantes lectiones cum Wolfio amice communicavit ut novae editioni ab eo parandae inservirent. Perpaucas tantum omisit: quas supplevi.

III. *Codex Parisinus DCCCLXXXVII*, olim 808 postea 1827, Parisiis in Bibliotheca Imperatoria custoditus, ex numero Fonteblandensium (Regia enim Bibliotheca 1544—1595 in arce Fonteblandensi asservabatur), chartaceus, ex vulgari charta saec. XVI usitata, in folio magno, foliorum (223) 218, anno 1540 (primo dumtaxat folio excepto) a Constantino Palaeocappa, graeco homine, monachicum Pachomii nomen ferente, cuius complures hodie libri msti exstant (Opp. Athenag. = Corp. Apoll. Vol. VII. Proll. p. XXIV, coll. Montefalcon. Palaeogr. gr. p. 105), grandi caractere, *μονοκονδυλίους* ut librarii graeci vocant, eleganter exaratus, undecimo loco fol. 42^a—112^b Theophili librum tertium ad Autolycum praebet. Hoc enim codice continentur: 1°. *Θεώρημα τοῦ θείου μαξίμου* fol. 1^a: repraesentans figuram circularem mysticam, sive circulos tres sese mutuo secantes et unum illos circumplectentem, cum inscriptionibus trinitatis mysterium explicantibus. 2°. Hexastichon iambicum fol. 1^b: quatenus ad deum pertineat *τὸ δαιτόν, τὸ τριτόν, τετράς, πεντάς, ἑξάς, ἑπτάς*. 3°. Anastasii Antiocheni et Cyrilli Alexandrini Expositio

Specimen Codicis Parisini 887.

ὄπws

Πικροδύστης
καυπας

α. ο. μ.

**THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY**

**ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.**

orthodoxae fidei fol. 2^a — 12^a: *Ἀναστασίου πατριάρχου Θεουπόλεως καὶ κυρίλλου ἀλεξανδρείας ἐκθesis τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.* 4°. Eiusdem Cyrilli De trinitate tractatus fol. 12^a — 14^b: *Τοῦ αὐτοῦ μακαρίου κυρίλλου περὶ τριάδος.* 5°. Gregorii Thaumaturgi Expositio fidei per revelationem fol. 14^b — 16^a: *Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ θεολογία.* 6°. Chrysostomi De trinitate fol. 16^b — 20^a: *Χρυσοστόμου περὶ τριάδος.* 7°. Nicephori patriarchae et confessoris Expositio fidei fol. 20^a — 22^a: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν νικηφόρου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ ὁμολογητοῦ ἐκθesis πίστεως.* 8°. Metrophanis, episcopi Smyrnae, Expositio fidei fol. 22^a — 24^b: *Τοῦ ἁγίου καὶ ὁμολογητοῦ μητροφάνους ἐπισκόπου σμύρνης ἐκθesis πίστεως.* 9°. Theodori Studitae De trinitate fol. 24^b — 36^b: *Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν θεοδώρου τοῦ στευδίτου καὶ ὁμολογητοῦ περὶ τριάδος.* 10°. Folia quinque 37 — 41 exsecta sunt, fortasse annis 1792 — 1794 terrorum plenis, quibus Bibliotheca male custodita multas fecit iacturas; ut index codici praemissus indicat, excidit *Σχολαρίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπολογία πρὸς τὸν ἀμὴρὰν [Muhammedem II] ἐρωτήσαντα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως.* Cf. Monumenta fidei eccles. orient. ed. Kimmel (Ien. 1850) P. I. p. 11 sqq. et meas ad hunc Gennadii librum observationes criticas ibid. P. II. Praef. p. XV sqq.; alium eiusdem generis librum, sed patriarchae illi suppositum, graece c. proll. et adnot. edidi in Illg. — Niedner. *Zeitschrift für die historische Theologie* (Lips.) 1850. Fasc. 3. p. 399 sqq. 11°. Theophili, patriarchae sexti Antio-

terdum poeticis verbis utitur; quamquam iam apud priores pedestris orationis scriptores huius consuetudinis exstant vestigia: multa eiusmodi depromsit e veteri testamento. Conferas inter alia *ἀέναος* lib. I. c. 6, *ἀνάω* c. 14, *ἐμφύρω* c. 14, *ἐνάλιος* c. 6, *εὐμορφος* cc. 2. 12, *πλέω* lib. II. c. 3, *ὁ πτύπος* lib. I. c. 6, *ὁ μόρος* c. 9, *τανύα* c. 7, *τρανός* (*τρανότερον*) c. 14. Interdum verba adhibuit parum usurpata sive sequiori sermonis graeci aevo nata: in quorum numerum cadunt *ἀγαθοσύνη* (sic) lib. I. c. 3, *ἀνεκδιήγητος* *ibid.*, *ἀνέκφραστος* cc. 3. 5. lib. II. c. 18, *ἀνθρωπάρεσκος* lib. III. c. 14, *ἀνθρωποβορία* et *ἀνθρωποβόρος* lib. II. c. 7. lib. III. cc. 5. 8. 15, *ἀνθρωπάτης* lib. I. c. 6. lib. II. cc. 13. 15. 34, *ἀντιμισθία* lib. II. c. 9, *ἀντωπέω* lib. I. c. 5, *ἀπρονοησία* lib. II. cc. 8 (bis) 38, *ἀβήητοποιία* lib. III. c. 3, *ἀρσενοκοιλία* lib. I. c. 14, *ἐκζητητής* lib. III. c. 4, *ἐκφρῦσω* lib. II. c. 14, *ἐκφώνησις* c. 18, *ἐμμάτυρος* lib. I. c. 14, *ἡ ἐξαήμερος* lib. II. c. 12, *ἐπιχορηγία* lib. I. c. 6, *ἡδυνωσία* lib. II. c. 30, *ἡ Ἱεροσόλυμα* c. 31 bis (*τὰ Ἱεροσόλυμα* lib. III. cc. 22. 25. 29, *Ἱερουσαλήμ* lib. II. c. 31), *μεμιάμμαι* lib. I. c. 1, *μυσσερός* lib. III. c. 5, *μυστηριωδῶς* lib. II. c. 26, *οἰκητός* —*ἡ* —*όν* c. 14, *οἰπίριμων* lib. I. c. 3, *παιδοφθορία* c. 9, *πάντοκράτωρ* c. 4, *ποδόνηπτερον* c. 10, *πολυποίκιλος* c. 6, *προαναφωνέω* et *προαναφώνησις* c. 14. lib. III. cc. 10. 17, *προγενώστης* lib. II. c. 28. lib. III. c. 17, *πάρωσις* lib. I. cc. 7. 35, *σαρκοβορέω* et *σαρκοβόρος* lib. II. c. 16, *στυγητός* —*ἡ* —*όν* lib. III. c. 3, *τεκνοφάγος* lib. I. c. 9. lib. III. c. 3, *τύφλωσις* lib. I. c. 7, *ὑποταγή* c. 6, *φωστήρ* *ibid.* Adde formas *ἄρθμος* lib. I. c. 2, *Εἴριτος* lib. III. c. 29, *Πείσα* lib. I. c. 4. lib. II.

c. 3, *ἔξειπαν* lib. II. c. 37, *ὑπελήμφθην* c. 28, —σαι 2 praes. pass. (*πλανᾶσαι*) lib. I. c. 11, particulas *δταν* *κᾶν* *ἀπόταν* c. indic. iunctas cc. 8. 13. lib. II. c. 2, *εἰ* c. coni. lib. I. c. 13. *Μωσῆς*, non *Μωϋσῆς* *), constanter scribit: lib. III. c. 29. n. 10, gen. *Μωσῆως* lib. II. c. 30. lib. III. cc. 9. 23 (bis) 24. 28, dat. *Μωσῆ* lib. III. c. 28 et *Μωσει* c. 29, acc. *Μωσῆν* cc. 10. 21. p. 131C et *Μωσέα* c. 21. p. 130D. Denique vocabula interdum exhibet ipsi propria **): *ἀδελφοκοιλία* lib. I. c. 9. lib. III. c. 6, *ἀδελφοβασία* lib. III. c. 6, *ἀστυβίβαστος* lib. I. c. 3, *καλοποιῖα* ibid., *κατεξουσία* c. 6, *Λαταάριος* c. 10. lib. III. c. 8, *συμπαρβαίνω* lib. II. c. 17, *σφαιρογραφία* lib. III. c. 2, *φιλόκοπος* c. 3, *χαμαιφερέης* lib. II. c. 17.

VI. Argumentum operis ad Autolycum ***).

1. Libri primi.

Huic libro occasionem fecit sermo Theophilicum Autolyco („amico“ cc. 1. 14) habitus, fortasse

*) Cf. de his formis quae monui ad Iustin. Apol. I (ed. 2) c. 32. n. 1.

**) Non omnia, ut de caeteris lexicis taceam, reperiuntur in Stephani Thesouro graecae linguae, ex editione Car. Ben. Hase.

***) Analysin etiam dederunt NIC. LE NOURRY l. c. p. 498 sqq., Remy CEILLIER Histoire générale des auteurs sacrés et ecclés. Tom. II. Par. 1730. 4°. p. 105 sqq., Io. GOTTL. WALPURGER Theophilus Ant: boni pastoris in ecclesia typus. Chemn. 1735. 4°. §. 13, PRUD. MABAN l. c. pp. 337. 347. 380 (coll. Lump er Histor. theol.-crit. de vita scriptis atque doctrina SS. Patrum. P. III. Aug. Vind. 1784. p. 138 sqq. et Permaneder Biblioth. patrist. Tom. II. Landsh. 1842. p. 194 sqq.), W. F. THIEBEMANN l. c. pp. 17. 35. 95, I. A. MÖHLER l. c. p. 286 sqq., CONST. KONTOGONES *Φιλολογική και κριτική ιστορία τῶν ... ἁγίων τ. ἐκκλ. πατέρων. Ἐν Ἀθήν.* (ed. 2. 1851) Tom. I. p. 254 sq.

magistratum gerente (lib. III. c. 9. n. 4), erudito quidem viro sed gentilium religioni addictissimo et de Christianis male sentiente: qui deorum gentilium defensor et christiani nominis derisor exstitit (c. 1).

Ac primum quidem deos gentilium quod attinet, Theophilus respondet huic Autolyçi petitioni „Ostende mihi deum tuum.“ Demonstrat 1º. deum videri non posse nisi oculi animae expurgati fuerint (c. 2). 2º. Si quis postulet ut dei forma exprimat id prorsus fieri non posse, quia nihil de deo possumus dicere quod non longe infinita eius virtute superetur (cc. 3. 4). 3º. Etiam si deus non cernatur oculis, ex providentia tamen (c. 5) et operibus eum cognosci (c. 6). 4º. Tum demum fore ut deum videamus, quum mortale exuerimus et incorruptionem induerimus (c. 7). Sed quia resurrectionis fides ab Autolyçi ingenio, conatur Theophilus incredulum flectere animum. Probat in multis artibus variisque in rebus ad vitæ cultum pertinentibus nihil sine fide ad exitum perducì: quanto magis deo, a quo creati sumus quum antea non essemus, fidem derogari non debere? Tum Autolyçum exagitat quod, quum statuas deos esse et mira efficere credat, credere nolit deum a quo creatus sit iterum posse in vitam revocare (c. 8). Simul persequitur deorum istorum flagitia (c. 9), animalia ab Aegyptiis culta, matrem deorum eiusque filios Caesari vectigales (c. 10): unde concludit Caesarem multo magis quam eiusmodi deos

honorandum esse, ita tamen, ut neququam adoretur (c. 11).

Iam Christianorum nomen quod attinet, demonstrat Theophilus id non risu, ut deos Autolyti, dignum esse, sed rem maxime suavem ac utilem significare (c. 12).

Quum autem petiisset Autolycus aliquem sibi ex mortuis redivivum monstrari, quumque crediturum se promisisset si quem vidisset eiusmodi, reiiicit eum Theophilus ad Herculem et Aesculapium ac crediturum dubitat etiamsi mortuorum aliquem ad vitam revocatum videat. Sed tamen, ut obstinatum frangat animum, obiicit in rebus ante oculos positis imagines quasdam resurrectionis, velut in dierum noctiumque vicibus, in mirabili frugum ac plantarum nascendi ratione, in lunae descrecentia interitu resurrectione, in hominum aegrotantium ad pristinam sanitatem et formam restitutione (c. 13). Suum denique exemplum proponit: quemadmodum ipse olim incredulus, tum rationibus illis tum scripturarum lectione eventumque propheticorum oraculorum convictus, crediderit, idem nunc Autolyco faciendum censeat, ne, si nunc utiliter credere nolit, frustra credat aliquando in aeternum ignem coniectus (c. 14).

2. Libri secundi.

Hunc librum produxit insecuta Autolyti cohortatio ad idem argumentum fusius continuandum. Itaque Theophilus demonstrare instituit stultitiam superstitionis, cui ille addictus erat, eique ve-

ritatis lucem ex prophetarum libris efflorescentem opponit (c. 1).

Illam superstitionem quod attinet, primum observat, quemadmodum statuarii opus suum non magni faciunt dum elaborant, at venditum et in templo collocatum adorant, sic eos qui genealogias deorum legunt non infitiri homines fuisse, postea tamen ut deos colere (c. 2). Deinde quaerit cur dii gignere desierint, cur Olympus vacuus sit qui diis refertus esse deberet, cur Idam Iuppiter reliquerit (c. 3)? Tum ad scripta transit philosophorum et poetarum. Ex philosophis alii deum prorsus negant aut providentiam tollunt, alii mundum increatum dicunt neque alium deum esse quam suam cuiusque conscientiam; ipse Plato, qui deum increatum et omnium creatorem docet, materiam cum eo increatam coniungit (c. 4). Homerus deorum originem ex aqua repetit. Nec sanior est sententia Hesiodi (c. 5); materiam is increatam et sine creatore creationem statuit et inepte loquitur de deorum prosapia (c. 6). Denique nugas profert historicorum, ut Satyri qui Ptolemaei Philopatoris genus a Baccho longa serie repetat (c. 7). Unde Theophilus concludit scriptores omnes, philosophos poetas historicos, errore labi: id quod confirmat etiam ex eorum de mundo et providentia dissensionibus, speciminis loco nonnullas afferens poetarum de providentia discrepantes inter se sententias (c. 8).

Longe dissimilis est prophetarum doctrina, quos spiritu sancto plenos fuisse probat eventus

eorum quae praedixerunt (c. 9). Hi summo consensu docuerunt mundum a deo per logon ex nihilo creatum fuisse (c. 10). Opus sex dierum describitur in libro Genesis (c. 11). Inde scriptores gentiles nonnulla hauserunt, sed ea errore corruerunt (c. 12). Iam Theophilus plura exponit de tribus primis diebus: scilicet deus initium ducit ab ipso culmine; spiritum rebus creatis, ut animam homini, tribuit; terram, aquis remotis, ornat herbis seminibus plantis (c. 13). In his habemus imaginem resurrectionis, in mari imaginem mundi (c. 14). Varias considerationes de iis quae quarto (c. 15) et quinto (c. 16) et sexto die creata sunt (c. 17). Homini creatio singulare quidpiam habet (c. 18): ea declaratur et homo in paradiso collocatur (c. 19). Apponuntur quae in libro Genesis referuntur de paradiso, Evae formatione (c. 20), hominis lapsu (c. 21). Quod deus ambulasse in paradiso dicitur, id Theophilus docet de logo eius intelligendum esse (c. 22). Veritatem autem eorum quae in Genesi narrantur manifestam esse demonstrat ex mulierum parturientium doloribus et serpentis statu (c. 23). Iam, postquam paradisi ornatum descripsit (c. 24), probat accusandum deum non esse quod ligno scientiae Adamum prohibuerit (c. 25) aut praevaricatori mortem infixerit (c. 26): nec mortalem Adamum nec immortalem creari par erat, sed capacem utriusque (c. 27). Eiectus paradiso Adamus cognovit uxorem suam, quam ex eius costa deus formaverat, ut et singularitatis dei argumentum exhiberet et coniu-

galem amorem arctius adstringeret (c. 28). Eva peperit Cainum ac deinde Abelem. Caini scelus et punitio (c. 29) et posteri recensentur. Ab iis artes inventae sunt, de quibus scriptores gentiles nihil potuerunt nisi fabulosum dicere (c. 30). Eiusdem scripturae beneficio cognoscimus originem maximarum urbium, divisionem linguarum, seriem antiquissimorum regum (c. 31), rationem dissipationis humani generis in universum terrarum orbem (c. 32). Harum rerum omnium cognitio frustra in libris gentilium quaeritur (c. 33). Prophetae vero non solum de mundi creatione nos docuerunt, sed etiam de deo colendo et vita recte instituenda praecepta tradiderunt (c. 34): id quod speciminibus ex libris eorum illustrat (c. 35), multis additis Sibyllae versibus (c. 36). Quin etiam poetae de poenis sceleri infligendis (c. 37), de mundi conflagratione et aliis rebus nonnulla dixerunt quae cum prophetis consentiunt (c. 38).

3. Libri tertii.

Quum priores disputationes animum Autolyçi non infregissent, Theophilus ad hunc librum exarandum aggressus est. Declarat sibi propositum esse antiquitatem scripturarum christianarum ab origine repetitam ei ante oculos ponere, ut tandem aliquando intelligat scriptores quorum admiratione tenebatur nullius esse pretii (c. 1). Nam neque suis ipsi oculis viderunt quae literis mandant, neque didicerunt ab his qui vide-

runt (c. 2), inter sese et secum ipsi litigant, deos esse nunc asserunt nunc negant, providentiam mox defendunt mox evertunt, stupra et adulteria docent, ipsis diis horrenda flagitia et scelestas coenas attribuunt (c. 3).

Eiusmodi rebus Theophilus lubenter superseisset; sed quum videret Autolyicum adhuc animo fluctuare ac sermonibus hominum insanorum moveri, qui Christianis 1°. epulas humanae carnis et 2°. promiscuos concubitus affingebant atque 3°. eorum doctrinam esse recentem dictitabant, uberiores sibi disputationem de Christianorum innocentia et antiquitate suscipiendam esse iudicavit (c. 4).

Primum igitur demonstrat istorum criminum gravissima in scriptoribus gentilibus indicia; nullam prorsus in Christianis haerere suspicionem.

Etenim nonnulli philosophi, ut Zeno Cleanthes Diogenes, docent humanas carnes vorare et ne parentibus quidem parcere (c. 5). Omnes fere de incestis concubitus conveniunt: Plato communes uxores esse praescribit et Epicurus consuetudinem stupri cum matribus ac sororibus commendat. Immo haec nefanda flagitia non dubitant in deos conferre (c. 6). Nam, quum nihil omnino constanter sentiant, eos dicunt aut ex atomis constare aut in atomos abire aut materiales esse aut nullam hominum curam gerere; animam immortalem quum dixerint, in alia hominum vel belluarum corpora mi-

grare asseverant; providentiam alii probant, alii explodunt (c. 7). Qui vero deos esse negant eosdem esse rursus affirmant, iisque incestos concubitus et epulas humanae carnis attribuunt (c. 8). — Christianorum vero doctrina est longe sanctor. Unum deum esse credunt eiusque providentia mundum gubernari, et ab eo legem acceperunt: quae quam saneta sit probatur ex decalogo Mosi a deo dato (c. 9). Huc accedit praeceptum de humanitate exhibenda advenis (c. 10). Apponuntur prophetarum testimonia de poenitentia (c. 11) et iustitia (c. 12) et castitate (c. 13). Nonnulla ex Novo Testamento adduntur de inimicis diligendis et gloria inani effugienda et obedientia magistratibus praestanda (c. 14). In homines tali doctrina imbutos non cadunt nefanda ista humanarum epularum et promiscuorum concubituum facinora; immo tanta est Christianorum hac in re cautio ut neque gladiatorum spectaculis interesse ipsis liceat, ne caedis conscii fiant, neque alios ludos obire, ne ipsorum aures aut oculi contaminentur (c. 15).

Tum Theophilus probat doctrinam Christianorum minime recentem esse.

Primum argumentum inde ducit quod Graeci nihil prorsus viderint in numerandis mundi annis (c. 16), quos Christiani ex prophetarum oraculis cognitos habent (c. 17), et in narrando diluvio erraverint (c. 18), quod a Mose propheta accuratissime describitur (c. 19). Aliud argumentum suppeditat Mosis (c. 20) et exitus de Aegypto (c. 21) et tem-

pli iudaici antiquitas (c. 22). Ipsi prophetae antiquiores sunt scriptoribus graecis (c. 23). Atque ut haec omnia uno in conspectu ponantur, anni Hebraeorum numerantur ab Adamo usque ad reditum ex captivitate Babylonica (cc. 24. 25). Ex quo facilis est comparatio quantum intersit inter Christianorum et Graecorum historias et utrorumque de mundi origine doctrinam (c. 26). Ne quid autem desit huic chronologiae, Romanorum anni pertexuntur ad obitum usque Marci Aurelii (c. 27). Tum totius chronologiae capita praecipua summatim recensentur (c. 28). Ex his concludit quam immerito christianam doctrinam nonnulli vellicent tamquam recentem (c. 29).

Perorat Theophilus librum duplici causa allata cur scriptores graeci hebraeos raro commemorent, quarum prima est quod recens sit apud eos literarum cognitio, altera quod non desinant fabulas amare ac veritatem odisse et insectari (c. 30).

VII. Synopsis supputationis Theophili a mundo condito ad mortem M. Aurelii*).

(Lib. III. c. 24—28.)

Adam filium genuit a.	230	Enoch	165
Seth	205	Mathusala	167
Enos	190	Lamech	188
Cainan	170	Noe temp. diluvii	600
Maleleel	165		
Iareth	162		
			2242

*) Meum est Theophili numeros vere exhibere, non autem veros esse ostendere.

PROLEGOMENA.

LIII

Post diluvium		Abimelech	8
Arphaxath fil. genuit a.	135	Thola	23
Sala	130	Iair	22
Heber	134	Serv. Phil. et Amm.	18
Phaleg	130	Iephtha	6
Rhagau	132	Esbon	7
Seruch	130	Aelon	10
Nachor	75	Abdon	8
Tharrha	70	Servit. alienig.	40
Abraham	100	Samson	20
	<hr/>	Pax	40
	1036	Samera	1
Anni ante diluvium	2242	Elis	20
A diluv. ad Isaac	1036	Samuel	12
A condito mundo		Saul	20
ad Isaac	3278	David	40
	<hr/>	A morte Mosis	
Isaac genuit Iacob	60	ad mortem David	498
Transitus Iac. in Aeg.	130	A condito mundo	
Mora Israel. in Aeg.	430	ad mortem Mosis	3938
Mora in deserto	40	A Mose ad David	498
	<hr/>	A condito mundo	
	660	ad mortem David	4436
A condito mundo		Solomon regnavit	40
ad Isaac	3278	Roboam	17
Ad mortem Mosis	660	Abias	7
	<hr/>	Asa	41
A condito mundo		Iosaphat	25
ad mortem Mosis	3938	Ioram	8
	<hr/>	Ochozias	1
Iesus iud. pop.	27	Gotholia	6
Serv. reg. Mesop.	8	Ioas	40
Gonotheel	40	Amesias	39
Servit. Eclon	18	Ozias	52
Aoth	8	Ioatham	16
Servit. alienig.	20	Achaz	17
Debbora	40		
Servit. Madian.	7		
Gedeon	40		

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				
				217.	89. 219
A condito mundo		89 menses	=	a. 7 m. 5	—
ad mortem David	4436	219 dies	=	— m. 7 [d. 5]	
A David ad finem		Hi m. et d.	=	a. 8 — [d. 5]	
Captiv. Babyl.	518				
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
		mortem Aurelii			225
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulum			516
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
		mortem Aurelii			225
Cyrus (tempore Tar-		A Captiv. ad			
quinii Sup.) regnavit	38	mortem Aurelii			741
Tarquinius Sup.	25				
Consules	453	A condito mundo			
		ad fin. Captiv.			4954
A Captiv. ad finem				(m. 6. d. 10)	
Consulum	516				
Imperarunt	a.	m.	d.	A fine Capt. ad	
C. Iulius	3	4	6	mortem Aurelii	741
Augustus	56	4	1		
Tiberius	22	—	—	A condito mundo	
Caius	3	8	7	ad M. Aurelii mor-	
Claudius	13	8	24	tem	5695.
Nero	13	6	28		(m. 6. d. 10 [15].)

Si igitur ex recepta sententia aerae Iulianae a. 46 pro epocha Iesu Christi habeamus, anni a condito mundo ad natum Christum secundum Theophili calculum ad hunc modum statuentur :

A cond. mundo ad fin. Capt. Bab.	4954
Anni Cyri	38
Anni Tarquini	25
Anni Consulum	453
Aerae Iulianae	46
<hr/>	
A condito mundo ad Christum	5516.

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				217. 89. 219
A condito mundo		89 menses	= a. 7 m. 5	—	
ad mortem David	4436	219 dies	= — m. 7 [d. 5]		
A David ad finem		Hi m. et d.	= a. 8 — [d. 5]		
Captiv. Babyl.	518	A Consulibus ad			
	m. 6. d. 10	mortem Aurelii			225
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulium			516
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
Cyrus (tempore Tar-		mortem Aurelii			225
quini Sup.) regnavit	38	A Captiv. ad			
Tarquinius Sup.	25	mortem Aurelii			741
Consules	453	A condito mundo			
		ad fin. Captiv.			4954
A Captiv. ad finem					(m. 6. d. 10)
Consulium	516	A fine Capt. ad			
Imperarunt	a. m. d.	mortem Aurelii			741
C. Iulius	3 4 6	A condito mundo			
Augustus	56 4 1	ad M. Aurelii mor-			
Tiberius	22 — —	tem			5895.
Caius	3 8 7				(m. 6. d. 10 [15
Claudius	13 8 24				
Nero	13 6 28				

manus non fuisse nova codicum mstorum adiumenta, sed tres tantum editiones Felli Wolfii Marani: ex quibus (plerumque faciens cum Marano) textum repetiit, ut „perpauca de suo novanda censeret.“ Lectiones librorum mstorum (Bodl. et Par.) et editorum (Fell. Wolf. Mar.) apposuit nullas, sententias interdum notulis quam brevissimis iisque potissimum ex Marani editione excerptis illustravit, capita ac summaria eiusdem retinuit, in versione latina mox ad (Clausero-) Wolfianam mox ad Maranianam accessit. Caeterum non satis cavet a vitiis (maxime in ponendo accentu), etiam typographicis: immo accidit ut complura verba (cf. e. g. meae edit. lib. II. c. 21. n. 14 et c. 36. n. 22) operarum errore exciderent. Ut breviter dicam, nequaquam effecit ut rectius Theophilus legatur meliusque intelligatur.

IV. De codicibus in alias linguas versis.

Eodem anno, quo princeps editio graece vulgata est, latina Theophili translatio a CONRADO CLAUSERO Tigurino ex ipso codice Frisiano confecta prodiit*). Index operis quo exhibetur (p. 305 — 343) est supra (p. XXIII — XXIV) memoratus: „Hoc volumine continentur: Sententiarum sive capitum“ etc. „Christophorus Froschoverus excudebat Tiguri, Anno M.D.XLVI.“ Fol. — Clauserus in epistola nuncupatoria ad ornatissimum iuvenem Melch. Wirtzium Tigurinum (29. Dec. 1545) ait:

---

*) Is Theophili interpres est, neutiquam, ut Nourrius l. c. p. 506 affirmat, Conradus Gesnerus.

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				
				217.	89. 219
A condito mundo		89 menses	= a. 7 m. 5	—	
ad mortem David	4436	219 dies	= — m. 7 [d. 5]		
A David ad finem		Hi m. et d.	= a. 8 — [d. 5]		
Captiv. Babyl.	518	A Consulibus ad			
	m. 6. d. 10	mortem Aurelii		225	
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulum		516	
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
Cyrus (tempore Tar-		mortem Aurelii		225	
quinii Sup.) regnavit	38	A Captiv. ad			
Tarquinius Sup.	25	mortem Aurelii		741	
Consules	453	A condito mundo			
A Captiv. ad finem		ad fin. Captiv.		4954	
Consulum	516			(m. 6. d. 10)	
Imperarunt	a. m. d.	A fine Capt. ad			
C. Iulius	3 4 6	mortem Aurelii		741	
Augustus	56 4 1	A condito mundo			
Tiberius	22 — —	ad M. Aurelii mor-			
Caius	3 8 7	tem		5695.	
Claudius	13 8 24			(m. 6. d. 10 [15].)	
Nero	13 6 28				

Si igitur ex recepta sententia aerae Iulianae a. 46 pro epocha Iesu Christi habeamus, anni a condito mundo ad natum Christum secundum Theophili calculum ad hunc modum statuentur :

A cond. mundo ad fin. Capt. Bab.	4954
Anni Cyri	38
Anni Tarquinii	25
Anni Consulum	453
Aerae Iulianae	46
	<hr/>
A condito mundo ad Christum	5516.

**THEOPHILI ANTIOCHENI
AD AUTOLYCUM LIBRI III.**

**COMMENTARII IN IV EVANGELIA.
FRAGMENTUM IN CANTICUM.**

---

¹ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ.

² ΤΟ Α.

1. ³ Στωμόλον μὲν οὖν στόμα καὶ φράσις εὐπέης τέρψιν πα-
 ρέχει καὶ ἔπαινον πρὸς κενὴν δόξαν ἀθλοῖς ἀνθρώποις ἔχουσι.
 τὸν νοῦν κατεφθαρμένον· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐραστῆς οὐ προσ-
 ἔχει λόγοις ⁴ μεμιαμμένοις, ἀλλὰ ἐξετάζει τὸ ἔργον τοῦ λόγου
 τί καὶ ὁποῖόν ἐστιν. ⁵ Ἐπειδὴ οὖν, ὧ ἑταῖρε, κατέπληξάς με

1. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ] Haec est inscriptio in codicibus Veneto et Bodleiano. Eadem recte praebent editores: Gesnerus, Ducaeus, Morellus, Fellus, Wolfius, Maranus, Humphreius. Solus Gallandius arbitrato suo scripsit: ΤΟΤ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΩΣ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ. In inscriptione codicis Parisini, a quo bini priores libri ad Autolycum absunt, aliquot accedunt verba: Θεοφίλου πατριάρχου ἕκτου ἀντιοχείας πρὸς αὐτόλυκον ἑλληνα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως. Ea unde originem ducant dixi in Prolegg. c. 2: „De codicibus manuscriptis.“

2. ΤΟ Α] Uterque codex (Ven. et Bodl.) haec omittit; habet autem Ven. initio libri secundi τὸ β̄ et tertii τὸ γ̄, Bodl. in calce libri secundi τὸ δεῦτερον et in limine tertii τὸ τρίτον. Editores substituere ΒΙΒΛΙΟΝ Α.

3. Στωμόλον ... κατεφθαρμένον] Citavit hunc locum Ioannes Damase. in Sacr. Parall. (Opp. ed. Lequien. T. II) p. 564. Legit τὸ pro μὲν οὖν, id quod maiorem quamdam asseverationem ponit ratione habita antecedentis inter Theophilum et Autolycum colloquii. Bodl. καὶ ante φράσις (φράσις Ven.) mendose praetermittit. Uterque cod. mstus et Gesn. non κενὴν habent sed καινὴν, vitio scilicet pronuntiationis, quae has voces inter se commutandi frequentem occasionem fecit. Sic 1 Tim. 6, 20 vice κεινοφωνίας nonnulli codd. καινοφωνίας legunt: vid. Tischendorf. (ed. 7) ad h. l. Iam Clauserus recte transtulit: ad vanam gloriam parandam. — Cum verbis ἀνθρ. ἕχ. τ. νοῦν κατεφθαρμ. cf. 2 Tim. 3, 8: ἀνθρώποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν.

4. μεμιαμμένοις] Ven.: in quo supra prius μ corrector incaute posuit, ut μεμιασμένοις legatur. Bodl. et editi μεμιασμένοις. Forma

THEOPHILI AD AUTOLYCUM.

LIBER PRIMUS.

1. **L**epida quidem lingua et dictio elegans sane delectationem afferunt et laudem ad inanem gloriam miseris hominibus qui mentem gerunt corruptam; veritatis autem amator animus non advertit sermonibus fucatis, sed inquit opus sermoni adiunctum quodnam et quale sit. Quoniam igitur, amice,

μεμιαμμαι apud scriptores aetatis inferioris haud inusitata est: cfr. Dio Cass. p. 655, Oracc. Sibyll. IV. 29. p. 166 ed. Alex., Sap. 7, 25. Tob. 2, 9. Tit. 1, 15 (Lachmann. et Tischend. *μεμιαμμένοις*); Lobeck. ad Phryn. p. 35, Ph. Buttmann. *Ausf. griech. Sprachl.* (ed. 2) T. I. p. 443, Al. Buttmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 36. — Ait Wolfius hanc vocem viro docto, quem non nominat, superfluum videri. Contra Maranus: „Equidem,“ inquit, „assentirer, si vox illa de sermonibus manifestā nequitia corruptis intelligenda esset. Hic enim facta generatim opponuntur sermonibus etiam decoris et in speciem praeclaris, nedum aperte improbis et nequitiam prae se ferentibus. Nec profecto veritatis cultoribus magna laus esset non decipi sermonibus aperte nefariis. Sed cum *μιαίνω* idem saepe valeat ac *tingo* [Anthol. gr. Vol. II. p. 153 ed. Jacobs.], *λόγους μεμ.* interpretor sermones fucato

et pigmentis coloratos.“ De sententia, Christianos non duci sermone fucato sed respicere τὸ ἔργον τοῦ λόγου, opus sermonis, h. e. qualis vita sit ornate dicentium, adesset quae ad Athenagorae Supplic. p. Chr. c. 11. n. 19 attuli.

5. *Ἐπειδή*] Uterque cod. *matus*, Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. At Fell. vero et Wolf. *ἐπειδὴν*. Caeterum non „est hic quoddam orationis ἀνακόλουθον“ (Wolf.), sed apodosis incipit verbis *ἐγὼ μὲν* (respondet infra initio c. 2 ἀλλὰ) οὖν (cf. Iustin. Dial. c. Tr. c. 88. n. 19. Confut. dogm. Arist. c. 1. n. 7) ὁμολογῶ. Mox pro *κατέπληξάς με* (Bodl., Duc. Fell. Wolf. Mar. Humphr.) offerunt mendose Gesn. *κατέπληθᾶς μεν* (sic) et Mor. *κατέπληθᾶς με*. Ven. *κατεπλήξω με*, sed supra ω corrector ας scripsit, ut *κατέπληξας* legatur. Bodl. in marg. *κατέπλησας*, et hanc lectionem Wolfius praefert: id quod improbo. Graeci enim prius verbum

runt (c. 2), inter sese et secum ipsi litigant, deos esse nunc asserunt nunc negant, providentiam mox defendunt mox evertunt, stupra et adulteria docent, ipsis diis horrenda flagitia et scelestas coenas attribuunt (c. 3).

Eiusmodi rebus Theophilus lubenter superseisset; sed quum videret Autolyicum adhuc animo fluctuare ac sermonibus hominum insanorum moveri, qui Christianis 1°. epulas humanae carnis et 2°. promiscuos concubitus affingebant atque 3°. eorum doctrinam esse recentem dictabant, uberiorem sibi disputationem de Christianorum innocentia et antiquitate suscipiendam esse iudicavit (c. 4).

Primum igitur demonstrat istorum criminum gravissima in scriptoribus gentilibus indicia; nullam prorsus in Christianis haerere suspicionem.

Etenim nonnulli philosophi, ut Zeno Cleanthes Diogenes, docent humanas carnes vorare et ne parentibus quidem parcere (c. 5). Omnes fere de incestis concubitibus conveniunt: Plato communes uxores esse praescribit et Epicurus consuetudinem stupri cum matribus ac sororibus commendat. Immo haec nefanda flagitia non dubitant in deos conferre (c. 6). Nam, quum nihil omnino constanter sentiant, eos dicunt aut ex atomis constare aut in atomos abire aut materiales esse aut nullam hominum curam gerere; animam immortalem quum dixerint, in alia hominum vel belluarum corpora mi-

grare asseverant; providentiam alii probant, alii explodunt (c. 7). Qui vero deos esse negant eosdem esse rursus affirmant, iisque incestos concubitus et epulas humanae carnis attribuunt (c. 8). — Christianorum vero doctrina est longe sanctior. Unum deum esse credunt eiusque providentia mundum gubernari, et ab eo legem acceperunt: quae quam saneta sit probatur ex decalogo Mosi a deo dato (c. 9). Huc accedit praeceptum de humanitate exhibenda advenis (c. 10). Apponuntur prophetarum testimonia de poenitentia (c. 11) et iustitia (c. 12) et castitate (c. 13). Nonnulla ex Novo Testamento adduntur de inimicis diligendis et gloria inani effugienda et obedientia magistratibus praestanda (c. 14). In homines tali doctrina imbutos non cadunt nefanda ista humanarum epularum et promiscuorum concubituum facinora; immo tanta est Christianorum hac in re cautio ut neque gladiatorum spectaculis interesse ipsis liceat, ne caedis conscii fiant, neque alios ludos obire, ne ipsorum aures aut oculi contaminentur (c. 15).

Tum Theophilus probat doctrinam Christianorum minime recentem esse.

Primum argumentum inde ducit quod Graeci nihil prorsus viderint in numerandis mundi annis (c. 16), quos Christiani ex prophetarum oraculis cognitos habent (c. 17), et in narrando diluvio erraverint (c. 18), quod a Mose propheta accuratissime describitur (c. 19). Aliud argumentum suppeditat Mosis (c. 20) et exitus de Aegypto (c. 21) et tem-

pli iudaici antiquitas (c. 22). Ipsi prophetae antiquiores sunt scriptoribus graecis (c. 23). Atque ut haec omnia uno in conspectu ponantur, anni Hebraeorum numerantur ab Adamo usque ad reditum ex captivitate Babylonica (cc. 24. 25). Ex quo facilis est comparatio quantum intersit inter Christianorum et Graecorum historias et utrorumque de mundi origine doctrinam (c. 26). Ne quid autem desit huic chronologiae, Romanorum anni pertexuntur ad obitum usque Marci Aurelii (c. 27). Tum totius chronologiae capita praecipua summatim recensentur (c. 28). Ex his concludit quam immerito christianam doctrinam nonnulli vellicent tamquam recentem (c. 29).

Perorat Theophilus librum duplici causa allata cur scriptores graeci hebraeos raro commemorent, quarum prima est quod recens sit apud eos literarum cognitio, altera quod non desinant fabulas amare ac veritatem odisse et insectari (c. 30).

VII. Synopsis supputationis Theophili a mundo condito ad mortem M. Aurelii*).

(Lib. III. c. 24—28.)

Adam filium genuit a.	230	Enoch	165
Seth	205	Mathusala	167
Enos	190	Lamech	188
Cainan	170	Noe temp. diluvii	600
Maleleel	165		<hr/>
Iareth	162		2242

*) Meum est Theophili numeros vere exhibere, non autem veros esse ostendere.

PROLEGOMENA.

LIII

Post diluvium		Abimelech	3
Arphaxath fil. genuit a.	135	Thola	23
Sala	130	Iair	22
Heber	134	Serv. Phil. et Amm.	18
Phaleg	130	Iephtha	6
Rhagau	132	Esbon	7
Seruch	130	Aelon	10
Nachor	75	Abdon	8
Tharrha	70	Servit. alienig.	40
Abraham	100	Samson	20
	<hr/>	Pax	40
	1036	Samera	1
Anni ante diluvium	2242	Elis	20
A diluv. ad Isaac	1036	Samuel	12
A condito mundo		Saul	20
ad Isaac	3278	David	40
Isaac genuit Iacob	60	A morte Mosis	
Transitus Iac. in Aeg.	130	ad mortem David	498
Mora Israel. in Aeg.	430	A condito mundo	
Mora in deserto	40	ad mortem Mosis	3938
	<hr/>	A Mose ad David	498
	660	A condito mundo	
A condito mundo		ad mortem David	4436
ad Isaac	3278	Solomon regnavit	40
Ad mortem Mosis	660	Roboam	17
	<hr/>	Abias	7
A condito mundo		Asa	41
ad mortem Mosis	3938	Iosaphat	25
Iesus iud. pop.	27	Ioram	8
Serv. reg. Mesop.	8	Ochozias	1
Gonotheel	40	Gotholia	6
Servit. Eclon	18	Ioas	40
Aoth	8	Amesias	39
Servit. alienig.	20	Ozias	52
Debbora	40	Ioatham	16
Servit. Madian.	7	Achaz	17
Gedeon	40		

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				217. 89. 219
A condito mundo		89 menses	= a. 7 m. 5	—	
ad mortem David	4436	219 dies	= — m. 7 [d. 5]		
A David ad finem		Hi m. et d.	= a. 8 — [d. 5]		
Captiv. Babyl.	518	A Consulibus ad			
	m. 6. d. 10	mortem Aurelii			225
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulium			516
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
Cyrus (tempore Tar-		mortem Aurelii			225
quinii Sup.) regnavit	38	A Captiv. ad			
Tarquinius Sup.	25	mortem Aurelii			741
Consules	453	A condito mundo			
A Captiv. ad finem		ad fin. Captiv.			4954
Consulium	516				(m. 6. d. 10)
Imperarunt	a. m. d.	A fine Capt. ad			
C. Iulius	3 4 6	mortem Aurelii			741
Augustus	56 4 1	A condito mundo			
Tiberius	22 — —	ad M. Aurelii mor-			
Caius	3 8 7	tem			5695.
Claudius	13 8 24				(m. 6. d. 10 [15].)
Nero	13 6 28				

Si igitur ex recepta sententia aerae Iulianae a. 46 pro epocha Iesu Christi habeamus, anni a condito mundo ad natum Christum secundum Theophili calculum ad hunc modum statuentur:

A cond. mundo ad fin. Capt. Bab.	4954
Anni Cyri	38
Anni Tarquinii	25
Anni Consulium	453
Aerae Iulianae	46
	<hr/>
A condito mundo ad Christum	5516.

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				217. 89. 219
A condito mundo		89 menses	= a. 7 m. 5	—	
ad mortem David	4436	219 dies	= — m. 7 [d. 5]		
A David ad finem		Hi m. et d.	= a. 8 — [d. 5]		
Captiv. Babyl.	518	A Consulibus ad			
	m. 6. d. 10	mortem Aurelii			225
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulium			516
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
Cyrus (tempore Tar-		mortem Aurelii			225
quinii Sup.) regnavit	38	A Captiv. ad			
Tarquinius Sup.	25	mortem Aurelii			741
Consules	453	A condito mundo			
A Captiv. ad finem		ad fin. Captiv.			4954
Consulium	516				(m. 6. d. 10)
Imperarunt	a. m. d.	A fine Capt. ad			
C. Iulius	3 4 6	mortem Aurelii			741
Augustus	56 4 1	A condito mundo			
Tiberius	22 — —	ad M. Aurelii mor-			
Caius	3 8 7	tem			5695.
Claudius	13 8 24				(m. 6. d. 10 [d. 5])
Nero	13 6 28				

ritatis lucem ex prophetarum libris efflorescentem opponit (c. 1).

Illam superstitionem quod attinet, primum observat, quemadmodum statuarii opus suum non magni faciunt dum elaborant, at venditum et in templo collocatum adorant, sic eos qui genealogias deorum legunt non infitari homines fuisse, postea tamen ut deos colere (c. 2). Deinde quaerit cur dii gignere desierint, cur Olympus vacuus sit qui diis refertus esse deberet, cur Idam Iuppiter reliquerit (c. 3)? Tum ad scripta transit philosophorum et poetarum. Ex philosophis alii deum prorsus negant aut providentiam tollunt, alii mundum increatum dicunt neque alium deum esse quam suam cuiusque conscientiam; ipse Plato, qui deum increatum et omnium creatorem docet, materiam cum eo increatam coniungit (c. 4). Homerus deorum originem ex aqua repetit. Nec sanior est sententia Hesiodi (c. 5); materiam is increatam et sine creatore creationem statuit et inepte loquitur de deorum prosapia (c. 6). Denique nugas profert historicorum, ut Satyri qui Ptolemaei Philopatoris genus a Baccho longa serie repetat (c. 7). Unde Theophilus concludit scriptores omnes, philosophos poetas historicos, errore labi: id quod confirmat etiam ex eorum de mundo et providentia dissensionibus, speciminis loco nonnullas afferens poetarum de providentia discrepantes inter se sententias (c. 8).

Longe dissimilis est prophetarum doctrina, quos spiritu sancto plenos fuisse probat eventus

eorum quae praedixerunt (c. 9). Hi summo consensu docuerunt mundum a deo per logon ex nihilo creatum fuisse (c. 10). Opus sex dierum describitur in libro Genesis (c. 11). Inde scriptores gentiles nonnulla hauserunt, sed ea errore corruperunt (c. 12). Iam Theophilus plura exponit de tribus primis diebus: scilicet deus initium ducit ab ipso eulmine; spiritum rebus creatis, ut animam homini, tribuit; terram, aquis remotis, ornat herbis seminibus plantis (c. 13). In his habemus imaginem resurrectionis, in mari imaginem mundi (c. 14). Varias considerationes de iis quae quarto (c. 15) et quinto (c. 16) et sexto die creata sunt (c. 17). Homini creatio singulare quidpiam habet (c. 18): ea declaratur et homo in paradiso collocatur (c. 19). Apponuntur quae in libro Genesis referuntur de paradiso, Evae formatione (c. 20), hominis lapsu (c. 21). Quod deus ambulasse in paradiso dicitur, id Theophilus docet de logo eius intelligendum esse (c. 22). Veritatem autem eorum quae in Genesi narrantur manifestam esse demonstrat ex mulierum parturientium doloribus et serpentis statu (c. 23). Iam, postquam paradisi ornatum descripsit (c. 24), probat accusandum deum non esse quod ligno scientiae Adamum prohibuerit (c. 25) aut praevaricatori mortem inflixerit (c. 26): nec mortalem Adamum nec immortalem creari par erat, sed capace[m] utriusque (c. 27). Eiectus paradiso Adamus cognovit uxorem suam, quam ex eius costa deus formaverat, ut et singularitatis dei argumentum exhiberet et coniu-

galem amorem arctius adstringeret (c. 28). Eva peperit Cainum ac deinde Abelem. Caini scelus et punitio (c. 29) et posteri recensentur. Ab iis artes inventae sunt, de quibus scriptores gentiles nihil potuerunt nisi fabulosum dicere (c. 30). Eiusdem scripturae beneficio cognoscimus originem maximarum urbium, divisionem linguarum, seriem antiquissimorum regum (c. 31), rationem dissipationis humani generis in universum terrarum orbem (c. 32). Harum rerum omnium cognitio frustra in libris gentilium quaeritur (c. 33). Prophetae vero non solum de mundi creatione nos docuerunt, sed etiam de deo colendo et vita recte instituenda praecepta tradiderunt (c. 34): id quod speciminibus ex libris eorum illustrat (c. 35), multis additis Sibyllae versibus (c. 36). Quin etiam poetae de poenis sceleri infligendis (c. 37), de mundi conflagratione et aliis rebus nonnulla dixerunt quae cum prophetis consentiant (c. 38).

3. Libri tertii.

Quum priores disputationes animum Autolyçi non infregissent, Theophilus ad hunc librum exarandum aggressus est. Declarat sibi propositum esse antiquitatem scripturarum christianarum ab origine repetitam ei ante oculos ponere, ut tandem aliquando intelligat scriptores quorum admiratione tenebatur nullius esse pretii (c. 1). Nam neque suis ipsi oculis viderunt quae literis mandant, neque didicerunt ab his qui vide-

runt (c. 2), inter sese et secum ipsi litigant, deos esse nunc asserunt nunc negant, providentiam mox defendunt mox evertunt, stupra et adulteria docent, ipsis diis horrenda flagitia et scelestas coenas attribuant (c. 3).

Eiusmodi rebus Theophilus lubenter superseisset; sed quum videret Autolyicum adhuc animo fluctuare ac sermonibus hominum insanorum moveri, qui Christianis 1°. epulas humanae carnis et 2°. promiscuos concubitus affingebant atque 3°. eorum doctrinam esse recentem dictitabant, uberiores sibi disputationem de Christianorum innocentia et antiquitate suscipiendam esse iudicavit (c. 4).

Primum igitur demonstrat istorum criminum gravissima in scriptoribus gentilibus indicia; nullam prorsus in Christianis haerere suspicionem.

Etenim nonnulli philosophi, ut Zeno Cleanthes Diogenes, docent humanas carnes vorare et ne parentibus quidem parcere (c. 5). Omnes fere de incestis concubitus conveniunt: Plato communes uxores esse praescribit et Epicurus consuetudinem stupri cum matribus ac sororibus commendat. Immo haec nefanda flagitia non dubitant in deos conferre (c. 6). Nam, quum nihil omnino constanter sentiant, eos dicunt aut ex atomis constare aut in atomos abire aut materiales esse aut nullam hominum curam gerere; animam immortalem quum dixerint, in alia hominum vel belluarum corpora mi-

grare asseverant; providentiam alii probant, alii explodunt (c. 7). Qui vero deos esse negant eosdem esse rursus affirmant, iisque incestos concubitus et epulas humanae carnis attribuunt (c. 8). — Christianorum vero doctrina est longe sanctior. Unum deum esse credunt eiusque providentia mundum gubernari, et ab eo legem acceperunt: quae quam saneta sit probatur ex decalogo Mosi a deo dato (c. 9). Huc accedit praeceptum de humanitate exhibenda advenis (c. 10). Apponuntur prophetarum testimonia de poenitentia (c. 11) et iustitia (c. 12) et castitate (c. 13). Nonnulla ex Novo Testamento adduntur de inimicis diligendis et gloria inani effugienda et obedientia magistratibus praestanda (c. 14). In homines tali doctrina imbutos non cadunt nefanda ista humanarum epularum et promiscuorum concubituum facinora; immo tanta est Christianorum hac in re cautio ut neque gladiatorum spectaculis interesse ipsis liceat, ne caedis conscii fiant, neque alios ludos obire, ne ipsorum aures aut oculi contaminentur (c. 15).

Tum Theophilus probat doctrinam Christianorum minime recentem esse.

Primum argumentum inde ducit quod Graeci nihil prorsus viderint in numerandis mundi annis (c. 16), quos Christiani ex prophetarum oraculis cognitos habent (c. 17), et in narrando diluvio erraverint (c. 18), quod a Mose propheta accuratissime describitur (c. 19). Aliud argumentum suppeditat Mosis (c. 20) et exitus de Aegypto (c. 21) et tem-

pli iudaici antiquitas (c. 22). Ipsi prophetae antiquiores sunt scriptoribus graecis (c. 23). Atque ut haec omnia uno in conspectu ponantur, anni Hebraeorum numerantur ab Adamo usque ad reditum ex captivitate Babylonica (cc. 24. 25). Ex quo facilis est comparatio quantum intersit inter Christianorum et Graecorum historias et utrorumque de mundi origine doctrinam (c. 26). Ne quid autem desit huic chronologiae, Romanorum anni pertexuntur ad obitum usque Marci Aurelii (c. 27). Tum totius chronologiae capita praecipua summam re-censentur (c. 28). Ex his concludit quam immerito christianam doctrinam nonnulli vellicent tamquam recentem (c. 29).

Perorat Theophilus librum duplici causa allata cur scriptores graeci hebraeos raro commemorent, quarum prima est quod recens sit apud eos literarum cognitio, altera quod non desinant fabulas amare ac veritatem odisse et insectari (c. 30).

VII. Synopsis supputationis Theophili a mundo condito ad mortem M. Aurelii*).

(Lib. III. c. 24—28.)

Adam filium genuit a.	230	Enoch	165
Seth	205	Mathusala	167
Enos	190	Lamech	188
Cainan	170	Noe temp. diluvii	600
Maleleel	165		
Iareth	162		
			2242

*) Meum est Theophili numeros vere exhibere, non autem veros esse ostendere.

PROLEGOMENA.

LIII

Post diluvium		Abimelech	8
Arphaxath fil. genuit a.	135	Thola	23
Sala	130	Iair	22
Heber	134	Serv. Phil. et Amm.	18
Phaleg	130	Iephta	6
Rhagau	132	Esbon	7
Seruch	130	Aelon	10
Nachor	75	Abdon	8
Tharrha	70	Servit. alienig.	40
Abraham	100	Samson	20
	<hr/>	Pax	40
	1036	Samera	1
Anni ante diluvium	2242	Elis	20
A diluv. ad Isaac	1036	Samuel	12
A condito mundo		Saul	20
ad Isaac	3278	David	40
Isaac genuit Iacob	60	A morte Mosis	
Transitus Iac. in Aeg.	130	ad mortem David	498
Mora Israel. in Aeg.	430	A condito mundo	
Mora in deserto	40	ad mortem Mosis	3938
	<hr/>	A Mose ad David	498
	660	A condito mundo	
A condito mundo		ad mortem David	4436
ad Isaac	3278	Solomon regnavit	40
Ad mortem Mosis	660	Roboam	17
	<hr/>	Abias	7
A condito mundo		Asa	41
ad mortem Mosis	3938	Iosaphat	25
	<hr/>	Ioram	8
Iesus iud. pop.	27	Ochozias	1
Serv. reg. Mesop.	8	Gotholia	6
Gonotheel	40	Ioas	40
Servit. Eclon	18	Amesias	39
Aoth	8	Ozias	52
Servit. alienig.	20	Ioatham	16
Debbora	40	Achaz	17
Servit. Madian.	7		
Gedeon	40		

Ezechias	29	Galba	—	7	6
Manasses	55	Otho	—	3	5
Amos	2	Vitellius	—	6	22
Iosias	31	Vespasianus	9	11	22
Ochas	menses 3	Titus	2	—	22
Ioachim	11	Domitianus	15	5	6
Ioachim II	m. 3. d. 10	Nerva	1	4	10
Sedecias	11	Traianus	19	6	16
Captivitas Babyl.	70	Hadrianus	20	10	28
A David ad finem		Antoninus	22	7	6
Captiv. Babyl.	518	M. Aurelius	19	—	10
	m. 6. d. 10				
					217. 89. 219
A condito mundo		89 menses	=	a. 7 m. 5	—
ad mortem David	4436	219 dies	=	— m. 7 [d. 5]	
A David ad finem		Hi m. et d.	=	a. 8 — [d. 5]	
Captiv. Babyl.	518	A Consulibus ad			
	m. 6. d. 10	mortem Aurelii			225
A condito mundo		A Captiv. ad finem			
ad fin. Captiv. B.	4954	Consulum			516
	m. 6. d. 10	A Consulibus ad			
Cyrus (tempore Tar-		mortem Aurelii			225
quinii Sup.) regnavit	38	A Captiv. ad			
Tarquinius Sup.	25	mortem Aurelii			741
Consules	453	A condito mundo			
A Captiv. ad finem		ad fin. Captiv.			4954
Consulum	516				(m. 6. d. 10)
Imperarunt	a. m. d.	A fine Capt. ad			
C. Iulius	3 4 6	mortem Aurelii			741
Augustus	56 4 1	A condito mundo			
Tiberius	22 — —	ad M. Aurelii mor-			
Caius	3 8 7	tem			5695.
Claudius	13 8 24				(m. 6. d. 10 [15].)
Nero	13 6 28				

Si igitur ex recepta sententia aerae Iulianae a. 46 pro epocha Iesu Christi habeamus, anni a condito mundo ad natum Christum secundum Theophili calculum ad hunc modum statuentur:

A cond. mundo ad fin. Capt. Bab.	4954
Anni Cyri	38
Anni Tarquinii	25
Anni Consulum	453
Aerae Iulianae	46
<hr/>	
A condito mundo ad Christum	5516.

**THEOPHILI ANTIOCHENI
AD AUTOLYCUM LIBRI III.**

**COMMENTARII IN IV EVANGELIA.
FRAGMENTUM IN CANTICUM.**

---

¹ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ.

² ΤΟ Α.

1. ³ Στωμόλον μὲν οὖν στόμα καὶ φράσις εὐεπῆς τέρψιν πα-^{P. 69}
 ρέχει καὶ ἔπαινον πρὸς κενὴν δόξαν ἀθλοῖς ἀνθρώποις ἔχουσι^{S. 1}
 τὸν νοῦν κατεφθαρμένον· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐραστῆς οὐ προσ-
 ἔχει λόγοις ⁴ μεμιαμμένοις, ἀλλὰ ἐξετάζει τὸ ἔργον τοῦ λόγου
 τί καὶ ὁποῖόν ἐστιν. ⁵ Ἐπειδὴ οὖν, ᾧ ἑταῖρε, κατέπληξάς με

1. ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΠΡΟΣ ΑΤ-
 ΤΟΛΥΚΟΝ] Haec est inscriptio in
 codicibus Veneto et Bodleiano. Eam-
 dem recte praebent editores: Ges-
 nerus, Ducaeus, Morellus, Fellus,
 Wolfius, Maranus, Humphreius. So-
 lus Gallandius arbitrato suo scri-
 psit: ΤΟΤ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ
 ΗΜΩΝ ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΤΟΤ ΑΝ-
 ΤΙΟΧΕΩΣ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ.
 In inscriptione codicis Parisini, a
 quo bini priores libri ad Autolycum
 absunt, aliquot accedunt verba: Θεο-
 φίλου πατριάρχου ἔκτου ἀν-
 τιοχείας πρὸς ἀντόλυκον ἑλ-
 ληνα περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν
 πίστεως. Ea unde origi-
 nem ducant dixi in Prolegg. c. 2:
 „De codicibus manuscriptis.“

2. ΤΟ Α] Uterque codex (Ven.
 et Bodl.) haec omittit; habet autem
 Ven. initio libri secundi τὸ β̄ ᾱ ter-
 tii τὸ γ̄, Bodl. in calce libri secundi
 τὸ δεύτερον et in limine tertii τὸ
 τρίτον. Editores substituere ΒΙ-
 ΒΑΙΟΝ Α.

3. Στωμόλον ... κατεφθαρ-
 μένον] Citavit hunc locum Ioannes
 Damasc. in Sacr. Parall. (Opp. ed.
 Lequien. T. II) p. 564. Legit τὸ
 pro μὲν οὖν, id quod maiorem
 quamdam asseverationem ponit ra-
 tione habita antecedentis inter Theo-
 philum et Autolycum colloquii. Bodl.
 καὶ ante φράσις (φρᾶσις Ven.) men-
 dose praetermittit. Uterque cod.
 mstus et Gesn. non κενὴν habent
 sed καινήν, vitio scilicet pronun-
 tiationis, quae has voces inter se
 commutandi frequentem occasionem
 fecit. Sic 1 Tim. 6, 20 vice κενο-
 φωνίας nonnulli codd. καινοφωνίας
 legunt: vid. Tischendorf. (ed. 7) ad
 h. l. Iam Clauserus recte transtulit:
 ad vana[m] gloriam parandam. —
 Cum verbis ἀνθρ. ἔχ. τ. νοῦν κα-
 τεφθαρμ. cf. 2 Tim. 3, 8: ἀνθρω-
 ποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν.

4. μεμιαμμένοις] Ven.: in quo
 supra prius μ corrector incaute σ
 posuit, ut μεμιασμένοις legatur.
 Bodl. et editi μεμιασμένοις. Forma

THEOPHILI AD AUTOLYCUM.

LIBER PRIMUS.

1. **L**epida quidem lingua et dictio elegans sane delectationem afferunt et laudem ad inanem gloriam miseris hominibus qui mentem gerunt corruptam; veritatis autem amator animus non advertit sermonibus fucatis, sed inquit opus sermoni adiunctum quodnam et quale sit. Quoniam igitur, amice,

μεμιαμμαι apud scriptores aetatis inferioris haud inusitata est: cfr. Dio Cass. p. 655, Oracc. Sibyll. IV. 29. p. 166 ed. Alex., Sap. 7, 25. Tob. 2, 9. Tit. 1, 15 (Lachmann. et Tischend. *μεμιαμμένοις*); Lobeck. ad Phryn. p. 35, Ph. Buttmann. *Ausf. griech. Sprachl.* (ed. 2) T. I. p. 443, Al. Buttmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 36. — Ait Wolfius hanc vocem viro docto, quem non nominat, superfluum videri. Contra Maranus: „Equidem,“ inquit, „assentirer, si vox illa de sermonibus manifestâ nequitia corruptis intelligenda esset. Hic enim facta generatim opponuntur sermonibus etiam decoris et in speciem praeclaris, nedum aperte improbis et nequitiam prae se ferentibus. Nec profecto veritatis cultoribus magna laus esset non decipi sermonibus aperte nefariis. Sed cum *μιαίνω* idem saepe valeat ac *tingo* [Anthol. gr. Vol. II. p. 153 ed. Jacobs.], *λόγους μεμ.* interpretor sermones fucato

et pigmentis coloratos.“ De sententia, Christianos non duci sermone fucato sed respicere τὸ ἔργον τοῦ λόγου, *opus sermonis*, h. e. qualis vita sit ornate dicentium, adeas quae ad Athenagorae Supplic. p. Chr. c. 11. n. 19 attuli.

5. *Ἐπειδή*] Uterque cod. mstus, Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. At Fell. vero et Wolf. *ἐπειδὴν*. Caeterum non „est hic quoddam orationis ἀνακόλουθον“ (Wolf.), sed apodosis incipit verbis *ἐγὼ μὲν* (respondet infra initio c. 2 *ἀλλὰ*) *οὖν* (cf. Iustin. Dial. c. Tr. c. 88. n. 19. Confut. dogm. Arist. c. 1. n. 7) *ὁμολογῶ*. Mox pro *κατέπληξάς με* (Bodl., Duc. Fell. Wolf. Mar. Humphr.) offerunt mendose Gesn. *κατέπληθός μεν* (sic) et Mor. *κατέπληθός με*. Ven. *κατεπλήξω με*, sed supra ω corrector ας scripsit, ut *κατέπληξας* legatur. Bodl. in marg. *κατέπληξας*, et hanc lectionem Wolfius praefert: id quod improbo. Graeci enim prius verbum

⁶ λόγοις κενοῖς κενησάμενος ἐν τοῖς θεοῖς σου τοῖς λιθίνοις καὶ ξυλίνοις, ἑλατοῖς τε καὶ χωνευτοῖς καὶ πλαστοῖς καὶ γραπτοῖς, ⁷ οὐδ' οὔτε βλέπουσιν οὔτε ἀκούουσιν (εἰσὶ γὰρ εἰδῶλα καὶ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων), ἔτι δὲ φῆς με καὶ ⁸ Χριστιανὸν ὡς κακὸν τοῦνομα ² φοροῦντα, ἐγὼ μὲν οὖν ⁹ ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός, καὶ φορῶ τὸ θεοφιλὲς ὄνομα τοῦτο ἐλπίζων ¹⁰ εὐχρηστος εἶναι τῷ θεῷ. Οὐ γὰρ ὡς σὺ ὑπολαμβάνεις, χαλεπὸν εἶναι τοῦνομα ¹¹ τοῦ θεοῦ, οὕτως ἔχει· ἴσως δὲ ἔτι αὐτὸς σὺ ἄχρηστος ὢν τῷ θεῷ ¹² περὶ τοῦ θεοῦ οὕτως φρονεῖς.

2. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν φῆς ¹ „Δεῖξόν μοι τὸν θεὸν σου“, καγὰ ³ σοι εἴποιμι ἄν ² „Δεῖξόν μοι τὸν ἀνθρώπον σου καγὰ σοι δεῖξω ⁷⁰

solent de sermonibus eum impetu quodam effusis et audienti ingratis molestisque usurpare; dictio autem καταπλήθειν („obruere“) τινὰ λόγους tota in Graecia fuit inaudita.

6. λόγοις κενοῖς] Tillemontius (Mémoires pour servir à l'hist. ecclési. T. III, Ven. 1832. 4°, p. 51) haec accepit de scripto quodam Autolyti contra Christianos. Sed id phrasis ipsa non infert, quae de sermone familiari alias communiter adhibetur, v. c. lib. H. c. 1 initio. — De verbis κενησάμενος ἐν τ. θ. σου λιθίνοις κτλ. vide Iustin. Apol. I. c. 9 et Epist. ad Diogn. c. 2; coll. librum meum De Epist. ad Diogn. (ed. 2) p. 18 sq.

7. οὐδ' ... ἀνθρώπων] Ps. 113, 4—5 et 134, 15—17 (ed. Holm.-Parsons.): Τὰ εἰδῶλα τῶν ἔθνῶν ... ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. ... Ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, ὅτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούσονται. Coll. 1 Parall. 16, 26: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν ἐἰδῶλα.

8. Χριστιανὸν ὡς κακὸν τοῦνομα φορῶ.] Scilicet Christianum vocari ad crimen sufficiebat, ut etiam Iustinus Apol. I. c. 4 (n. 1) et Athe-

nagoras l. c. cc. 1 (n. 13) 2 (n. 7. 8) referunt alique testes quos ll. cc. memoravi.

9. ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός.] Ita olim Christiani. Tertullianus Apol. c. 2: „Vociferatur homo: Christianus sum. Quod est diei; tu vis audire quod non est.“ Cf. Actt. martyr. SS. Iustini etc. (Corp. Apoll. Vol. III) c. 3 sq., ubi narratur singulos Christianos ante tribunal praefecti constitutos dixisse: Χριστιανός εἰμι. Pariter Galli ap. Euseb. H. E. V. c. 1. §. 19 de Blandina scribunt: ἦν αὐτῆς ἀνάληψις καὶ ἀνάπανσις καὶ ἀναληθία τῶν συμβαινόντων τὸ λέγειν ὅτι Χριστιανὴ εἰμι. Et de Sancto I. c. §. 20: πρὸς πάντα τὰ ἐπερωτώμενα ἀπεκρίνατο τῇ φωμαϊκῇ φωνῇ· Χριστιανός εἰμι. Τοῦτο καὶ ἀντὶ ὀνόματος καὶ ἀντὶ πόλεως κτλ. ὁμολόγει. Ipse Eusebius, de Diocletiana persecutione agens, VIII. c. 3 ait: ἄλλος Χριστιανός· εἶναι ἐκεκράγει, τῇ τοῦ σωτηρίου προσρήματος ὁμολογίᾳ λαμπρυνόμενος. Cf. Cyprianum in lib. ad Demetrianum. — Morell. vitiose ὁμολογεῖν.

10. εὐχρηστος εἶναι τῷ θεῷ.]

me sermonibus inanibus obtudisti venditans deos tuos lapideos et ligneos, ductos et fusos, fictos et pictos, *qui nec vident nec audiunt (sunt enim simulacra et opera manuum hominum)*, meque praeterea Christianum dicis quasi malum nomen ferentem: equidem confiteor me esse Christianum, et gratum hoc deo nomen fero sperans me utilem esse deo. Non enim ut tu existimas, molestum esse nomen dei, ita se res habet; sed fortasse, quia adhuc tu inutilis es deo, idcirco de deo ita sentis.

2. Sed etiam si dicas „Ostende mihi deum tuum“, ego tibi dicam „Ostende mihi hominem tuum et ego tibi ostend-

Usitatus est apud veteres patres vocum *χριστοῦ* (a *χρῆσιν* c. 12 ibique n. 1) et *χρηστοῦ* lusus, cuius ansam ipsi gentiles dederunt. Tertull. l. c. c. 3: „Christianus pronuntiatur a vobis.“ Lactant. Institt. div. IV. c. 7: „Immutata littera Chrestum solent dicere.“ Ad hunc locum lege Bünemanni adnotata; adde interpretas ad Taciti Annal. XV. c. 44. Ait Iustinus Apol. I. c. 4: *Χριστιανοὶ γὰρ εἶναι κατηγοροῦμεθα· τὸ δὲ χρηστὸν μισεῖσθαι οὐ δίκαιον*. Comp. quae ibi notavi. Insuper gentiles Christianos ut homines *ἀχρηστοὺς* calumniati sunt. Hinc Tertulianus l. c. c. 42: „Infructuosi in negotiis dicimur.“ Formula *εὐχρηστον εἶναι τῷ θεῷ* (mox opp. *ἄχρηστον* s. τ. θ.) reperitur apud Herm. Past. II. c. 5.

11. τοῦ θεοῦ] Clauser. maluit τοῦτο, reddens nomen *illud*. Recte Maranus: „Postquam dixit Theophilus christianum nomen deo gratum esse, inde occasionem sumit de ipsius dei nomine ac de eius natura omnem intelligentiam superante disserendi.“

12. πσι] In Ven. omissum, sed

a correctore adiectum. Deinde *οὐτως* Ven. (in quo corrector, ut asolet, *ς* erasit) suppeditat pro vulg. *οὔτω*.

1. *Δείξόν μοι τὸν θεόν σου*] Hoc Theophilus non coniciendo suspicatur Autolycom dicturum esse; sed revera id dixerat, ut ex c. 14 patescit. Apud Augustinum, ut Korholtus notavit, De symbolo III. c. 3 dicit paganus: „Ostende mihi quem colis.“ Sic quoque Caecilius apud Minucium Felicem Christianis exprubat quod deum colant, quem nec ostendere possint nec videre.

2. *Δείξόν μοι τὸν ἀνθρώπων σου*] *Hominem tuum*, scilicet ratione habita animae, *internum hominem*. Hunc mihi ostende, *an talis sit qualis esse debet, deum ut queat videre*. Illico enim: *Ἐπεὶ δεῖξον βλέποντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου ἕλ.* „*Ὅταν ἡ ἀμαρτία (nec καθαρὰ ψυχῆ) ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἀνθρώπος θεωρεῖν τὸν θεόν.* *Δείξον οὖν καὶ σὺ σεαυτὸν.* Cf. Neander *Allg. Geschichte d. christl. Rel. u. Kirche* T. I (ed. 2) p. 962. Caeterum eadem loquendi

τὸν θεόν μου⁴. ³Ἐπεὶ δεῖξον βλέποντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου, καὶ τὰ ἅτα τῆς καρδίας σου ἀκούοντα. Ὡσπερ γὰρ οἱ βλέποντες τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ σώματος κατανοοῦσι τὴν τοῦ βίου καὶ ἐπίγειον πραγματείαν, ἅμα ⁴δοκιμάζοντες τὰ διαφέροντα, ἥτοι φῶς ἢ σκότος, ἢ λευκὸν ἢ μέλαν, ἢ αἰδῆς ἢ εὐμορφον, ἢ εὐρυθμον καὶ εὐμετρον ἢ ἄρυθμον καὶ ἄμετρον, ἢ ὑπέρμετρον ἢ κόλουρον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀκοὴν πίπτοντα, ἢ ὀξύφωνα ἢ βαρύφωνα ἢ ἠδύφωνα, ⁵οὕτως ἔχει ἂν καὶ περὶ **B** τὰ ἅτα τῆς καρδίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς δύνασθαι θεὸν θεάσασθαι. Βλέπεται γὰρ θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὄραν, ἐπὶ ἄνω τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνεφωμένους τῆς ψυχῆς. Πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ ἔνιοι ὑποκεχυμένους καὶ μὴ βλέποντας τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Καὶ οὐ παρὰ τὸ μὴ βλέπειν τοὺς τυφλοὺς ἤδη καὶ οὐκ ⁶ἔστιν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φαῖνον, ἀλλὰ ἑαυτοὺς αἰτιάσθωσαν οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμούς. ⁷Οὕτως καὶ σύ, ὡς ἄνθρωπε, ἔχεις ὑποκεχυμένους τοὺς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς σου ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν πράξεών **C** σου τῶν πονηρῶν. Ὡσπερ ἔσοπτρον ἐστιλβωμένον, οὕτως δεῖ

formula δεῖξόν μοι — καὶ γὰρ δεῖξω σοι in Ep. Iac. 2, 18 reperitur.

3. Ἐπεὶ δεῖξον] Ἐπεὶ cum imperativo offensionem non habet. Cf. Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 543. Quapropter nihil opus est ulla verborum ἐπεὶ δεῖξον mutatione. Duc. legit. ἐπίδειξον. Idem voluit Wolf. legere. Coniecit Heumann. (Poecil. T. I. p. 507) ἢ ἀνοιξον, αὐτὴν ἀπερί. Anonymus (Biblioth. Lubec. Vol. II. p. 223) substituit ἔπειτα δεῖξον. Thienemann. ἐπίδειξον commendavit. Inutilis labor; locus sanus est. — Augustinus in Psalm. 41: „Paganus si mihi dixerit: Ubi est deus tuus? nonne illi et ego possum dicere: Ubi est deus tuus? Deum quippe suum digito ostendit. Intendit enim digitum ad aliquem lapi-

dem, et dicit: Ecce est deus meus; ubi est deus tuus? Invenit ille quod ostenderet oculis carnis. Ego autem non, quasi non habeam quem ostendam. Sed non habet ille oculos quibus ostendam. Potuit enim ille oculis corporis mei ostendere deum suum Solem: quibus ego oculis ostendam Solis creatorem? Similiter De symbolo III. c. 3: „Ego quidem habeo etiam modo quem tibi ostendam; sed tu non habes oculos unde videas. Beati enim, ait salvator noster, mundi corde: quoniam ipsi deum videbunt. Cor immundum et tenebris peccatorum obvolutum deum quaerit videre! Lux lucet in tenebris, sed tenebrae eam non comprehenderunt. Numquid quia caecus non videt ideo lux non lucet? Si nosset, o infide-

dam deum meum". Proinde ostende an oculi animae tuae videant, et aures cordis tui audiant. Quemadmodum enim qui vident oculis corporis percipiunt quae in hac vita terrena peraguntur, simul ea explorantes quae inter se differunt, lucem et tenebras, album et nigrum, deforme et formosum, concinnum apteque dimensum et inconcinnum inepteque dimensum, partibus excedens et mutilum, pariter vero etiam ea quae sub aures cadunt, acutane sint an gravia aut iucunda: ita etiam se habent aures cordis et oculi animae ut deum videre possint. Videtur enim deus ab iis qui possunt eum videre, siquidem oculos animae apertos habent. Omnes enim habent oculos, sed quidam [caliginē] suffusos ac solis lucem non videntes. Neque ex eo quod caeci non videant idcirco lux solis non lucet, sed sibiipsis adsignent caeci et suis oculis. Sic et tu, o homo, habes [caliginē] suffusos oculos animae tuae per peccata et malas actiones tuas. Ut speculum renidens, ita animam hominis

lis, dicere deo vero: Illumina oculos meos: videres nobiscum nunc per speculum in aenigmate, ut possis videre facie ad faciem."

4. δοκιμάζοντες τὰ διαφέροντα] Phrasis haec Paulina est Rom. 2, 18 et Phil. 1, 10. — Mox Ven. εἶτοι, sed corrector ἦ supra εἶ (lib. II. c. 2. n. 5) posuit. Cf. lib. II. c. 38. n. 1. Idem Ven. dein ἄρυνθμον, quod corrector temere in ἄρυνθμον (Bodl.) mutavit: sic editi quoque. Sed cf. Al. Buttman. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 28sq. Similiter Tischendorf. Ioann. 19, 23 ex cod. Alex. ἄραφος reposuit. Tum editi ὑπὲρ μέτρον divisē.

5. οὕτως ἔχει ἄν] Heumann. l. c. legere gestit οὕτως ἔχει ἄν, id quod improbo, praesertim quum ista loquendi ratio infra c. 5 firmetur: Καθάρει γὰρ . . . οὕτως

ἔχει ἄν καὶ τὸν θεὸν μὴ δύνασθαι ὁραθῆναι κτλ. Inepte Wolfius obtrudit nostro loco τοῦ ante δύνασθαι. Maranus: „Scribendum potius fuisset τὸ δύνασθαι αὐτὰ.“ Sunt autem, opinor, quibus persuadere possem Theophilum non τὰ ὅσα scripsisse sed τὰ ὅσα τὰ τῆς καρδίας. Addit enim τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς. Articulus τὰ ob similitudinem cum ultima praecedentis vocis syllaba facile potuit interire.

6. ἔστιν] Ven. (corrector ex more suo ν erasit), ἔστι Bodl. et Gesn. Fell. Wolf. Humphr. At Ducaeus incuria operarum ἔτι, id quod Mor. et Mar. receperunt. Tum Fell. et Wolf. ἀλλ', non ἀλλὰ.

7. Οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω. Item paullo post: οὕτως δεῖ.

τὸν ἄνθρωπον ἔχειν καθαρὰν ψυχὴν. Ἐπὶ οὖν ἢ ἰὸς ἐν τῷ ἐσόπτρῳ, ⁸ οὐ δύναται ὁρᾶσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἐσόπτρῳ· ⁹ οὕτως καὶ ὅταν ἢ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος θεωρεῖν τὸν θεόν. Λεῖξον οὖν καὶ ⁴ σὺ σεαυτὸν, ¹⁰ εἰ οὐκ εἶ μοιχός, εἰ οὐκ εἶ πόρνος, εἰ οὐκ εἶ κλέπτης, εἰ οὐκ εἶ ἄρκαξ, εἰ οὐκ εἶ ἀποστερητής, εἰ οὐκ εἶ ἀρσενοκοίτης, εἰ οὐκ εἶ ὑβριστής, εἰ οὐκ εἶ λοιδορός, ¹¹ εἰ οὐκ ὀργίλος, εἰ οὐ φθονερός, εἰ οὐκ ἀλαζών, εἰ οὐκ ὑπερόπτης, εἰ οὐ ^D πλήκτης, εἰ οὐ φιλάργυρος, εἰ οὐ γονεῦσιν ¹² ἀπειθής, εἰ οὐ ¹³ τὰ τέκνα σου πωλεῖς. Τοῖς γὰρ ταῦτα πράσσουσιν ὁ θεὸς οὐκ ἐμφανίζεται, ἐὰν μὴ πρῶτον ¹⁴ ἑαυτοὺς καθαρῶσιν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ. Καὶ σοὶ οὖν ἅπαντα ἐπισκοτεῖ, καθάπερ ὕλης ¹⁵ ἐπιφορὰ ἐπὶ γένηται τοῖς ὀφθαλμοῖς ¹⁶ πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· ¹⁷ οὕτως καὶ σοὶ, ὦ ἄνθρωπε, ἐπισκοτοῦσιν αἱ ἀσέβειαι πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι σε ὁρᾶν τὸν θεόν. 71

3. Ἐρεῖς οὖν μοι· Σὺ ὁ βλέπων διήγησαι μοι τὸ εἶδος τοῦ ⁵ θεοῦ. Ἄκουε, ὦ ἄνθρωπε· Τὸ μὲν εἶδος τοῦ θεοῦ ἀρόρητον καὶ ¹ ἀνέκφραστον ἐστίν, μὴ δυνάμενον ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις

8. οὐ δύναται ... ἐν τῷ ἐσόπτρῳ] Haec verba omnia, a Ven. et Bodl. supposita, a Gesn. Duc. Mor. omissa sunt. Ansam videlicet erroris dedit repetitum τῷ ἐσόπτρῳ. Fell. mendose τι (pro τὸ) πρόσωπον. Caeterum ille ἰὸς ἐν τῷ ἐσόπτρῳ dicitur respectu habito speculi aenei.

9. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω. Deinde ex eodem ὅταν ἢ pro vulg. ὅταν ἢ dedi. Matth. 5, 8: οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ... τὸν θεὸν ὄψονται. Origenes Hom. in Ioann. 73, 2: πᾶσα γὰρ ἁμαρτία ὄψον ἐντίθησι τῇ ψυχῇ. Non solum Gregorius Nyss. (*Die Bergpred. ausgel.* v. A. Tholuck, ed. 4. Goth. 1856, p. 101), sed Theophylactus quoque et Euthymius (ad Matth. 5, 8) pu-

ram animam comparant cum speculo puro: ὥσπερ γὰρ τὸ ἀτόπτρον, ἐὰν ἢ καθαρὸν, τότε δέχεται τὰς ἐμφάσεις, οὕτω καὶ ἡ καθαρὰ ψυχὴ δέχεται ὄψιν θεοῦ. Cf. Petav. Theol. dogm. T. I. p. 293 et Grimm *Exeg. Hdbch zu d. Apokryph. d. A. T.* Tom. VI (D. Buch d. Weish.), Lips. 1860, p. 52.

10. εἰ οὐκ εἶ μοιχός ... εἰ οὐ γονεῦσιν ἀπειθής] Theophilus omnibus his verbis, duobus tantum (φθονερός et ὑπερόπτης) exceptis, respicit ad 1 Cor. 6, 8—10. Rom. 1, 30. 1 Tim. 1, 10. 2 Tim. 3, 2. Tit. 1, 7.

11. εἰ οὐκ ὀργ.] Wolf. cum Fello εἰ οὐκ εἶ ὀργ. contra codd. mstos. Tum ille vitiose: οὐ φθονερός, omisso εἶ, et ἢ (codd. εἶ) οὐκ ἀλαζών.

puram esse oportet. Quum igitur exstiterit aerugo in speculo, non potest conspici hominis vultus in speculo: ita quum peccatum sit in homine, non potest quisquam huiusmodi videre deum. Ostende igitur teipsum, an non sis moechus, an non sis scortator, an non sis fur, an non sis praedo, an non sis spoliator, an non sis puerorum stuprator, an non sis contumeliosus, an non sis maledicus, an non iracundus, an non invidus, an non arrogans, an non superbus, an non litigator, an non avarus, an non parentibus non obsequens, an non filiorum tuorum venditor. Haec enim qui agunt iis deus non apparet, nisi prius se ab omni labe expurgaverint. Itaque etiam tibi omnia tenebras inducunt, velut si obstet humor in oculos traiectus quominus in lucem solis defigi possint: sic etiam tibi, o homo, impietates tenebras inducunt quominus possis videre deum.

3. Dices igitur mihi: Tu qui vides narra mihi formam dei qualis sit. Audi, o homo: Forma dei ineffabilis et inexplicabilis est, quae non potest oculis corporeis videri.

12. ἀπειθής] Wolfius dicit fuisse virum doctum qui legere mallet ἀπειθής. Sed praestat in recepta lectione acquiescere, quia ipsa illa phrasis a Theophilo sumta videtur ex Rom. 1, 30 et 2 Tim. 3, 2. Cf. n. 10.

13. τὰ τέκνα σου πωλεῖς] Ea de re consulas Pufendorfium De iure naturae lib. VI. c. 2. §. 9 et Grotium De iure belli et pacis lib. II. c. 5. §. 5.

14. ἐαντοῦς . . . μολυσμοῦ] Coll. 2 Cor. 7, 1.

15. ἐπιφορὰ] Nescio cur Ducaeus, quocum Mor. et Fell. faciunt, in ἐκφορὰ mutaverit. Illa lectio ab utroque cod. msto suppeditatur et a caeteris editoribus probe servatur. Ἐπιφορὰ enim, ut iam Wolfius mo-

nuit, est ille oculorum morbus, qui ab humorum pravorum influxu et impressione oritur: quod vel ex Paulo Aegineta lib. III patet, ubi de oculorum agit epiphoris, quas disertius τὰς τῶν δυνάμεων ἐπιφορὰς appellat. H. Stephanus in Exposit. vocabulorum medicorum p. 521: Ἐπιφορὰ ἰδίως ἐπὶ ὀφθαλμῶν λέγεται, ἐπειδὴν μετὰ φλεγμονῆς μεγίστης καὶ δυνάμεως πλήθος ἐπιφέρεται.

16. πρὸς] Gesn. Fell. Wolf. πρὸ mendose.

17. οὔτως] Ven.; vulg. οὔτω. Mox Ven. et Bodl. vitiose σύ, non σοί. Iam in principe editione lectio comparet genuina.

1. ἀνέκφραστόν ἐστιν, μὴ] Ven. et Bodl., nisi quod in hoc

ὄραθῆναι. Δόξη γάρ ² ἔστιν ἀχώρητος, μεγέθει ἀκατάληπτος, ὕψει ἀπερινόητος, ἰσχύϊ ἀσύγκριτος, σοφίᾳ ἀσυμβίβαστος, ἀγαθοσύνη ἀμίμητος, καλοποιεῖα ἀνεκδιήγητος. ³ Εἰ γὰρ φῶς αὐτὸν εἶπω, ποίημα αὐτοῦ λέγω· εἰ λόγον εἶπω, ⁴ ἀρχὴν αὐτοῦ λέγω· νοῦν ἔαν εἶπω, ⁵ φρόνησιν αὐτοῦ λέγω· πνεῦμα ἔαν εἶπω, ⁶ ἀνα- B
 πνοὴν αὐτοῦ λέγω· σοφίαν ἔαν εἶπω, ⁷ γέννημα αὐτοῦ λέγω· ἰσχὺν ἔαν εἶπω, κράτος αὐτοῦ λέγω· δύναμιν ἔαν εἶπω, ἐνέργειαν ⁸ αὐτοῦ λέγω· πρόνοιαν ἔαν εἶπω, ⁹ ἀγαθοσύνην αὐτοῦ λέγω· βασιλείαν ἔαν εἶπω, δόξαν αὐτοῦ λέγω· κύριον ἔαν εἶπω, ¹⁰ κριτὴν αὐτὸν λέγω· κριτὴν ἔαν εἶπω, δίκαιον αὐτὸν λέγω·

ἔστι (pro ἔστιν) comparet et in illo corrector v erasit. Editi ἀνέκφραστον καὶ μῆ.

2. ἔστιν] Bodl. in marg. addit θεός.

3. Εἰ γὰρ φῶς κτλ.] Hunc locum sic imitatur Novatianus De trin. c. 2 ut ipsis Theophili verbis utatur. „Sive enim illum,“ inquit, „dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresse- ris; sive illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris et depromseris; sive dixeris maiestatem, honorem ipsius magis quam illum ipsum descriperis.“ Simili modo demonstrat Gregorius Naz. in Orat. 34 divinam naturam minus accurate describi, quum spiritus et ignis et lux et caritas et sapientia et iustitia et mens et logos et alij eiusmodi nuncupatur. Hanc adnotationem Marano debemus. Adde Iustin. Apol. II. c. 6 (n. 3).

4. ἀρχὴν αὐτοῦ] Ducaem [qui Clauseri versionem repetiit] vituperat Wolfius, quod illam vocem interpretetur principatum; ac ipse reddidit principium. [Facit cum Fello, qui transtulit: „quod in prin-

cipio cum eo erat dico.“ Etiam Hosmann.: „der der Anfang in ihm heisset.“ Et Thienemann.: „so beschrieb ich nur die Entstehung desselben.“] Sed parum quadrat ut patris principium filius dicatur. Dicitur quidem lib. 2. c. 13 principium in quo deus creavit coelum et terram: at principium patris non dicitur. Quare malui retinere principatum, idque eo lubentius, quod Theophilus in libro 2. c. 10 filium vocari doceat ἀρχὴν, quia imperat et dominatur omnibus rebus ab ipso creatis. Est ergo principatus [das die Welt beherrschende Princip] patris, quia pater omnibus per eum imperat. Maranus. Idem recte admonuit Grabner De Theophilo Ep. Ant. §. 5. Cf. Kahnis Die Lehre vom heil. Geiste P. I (Hal. 1847) p. 237.

5. φρόνησιν αὐτοῦ] D. h. nicht ihn selbst, sondern nur eine seiner Eigenschaften. Münscher Handb. d. christl. Dogmengesch. T. I (ed. 2) p. 396.

6. ἀναπν. αὐτοῦ] Uterque cod. mstus et editi (excepto Humphr.) ἀναπν. ἑαυτοῦ, meam ipsius respirationem; quod quidem Maranus

Nam nec eius gloria animo capi, nec magnitudo comprehendendi, nec altitudo cogitari, nec robur in comparationem vocari, nec sapientia explorari potest, nec eius benignitas imitabilis est, nec beneficentia enarrabilis. Nam si lucem eum dicam, opus eius dico; si logon dicam, eius principatum dico; si mentem dicam, eius prudentiam dico; si spiritum dicam, eius respirationem dico; si sapientiam dicam, eius progeniem dico; si robur dicam, eius potentiam dico; si virtutem dicam, eius operationem dico; si providentiam dicam, eius benignitatem dico; si regnum dicam, eius maiestatem dico; si dominum dicam, iudicem dico; si iudicem

explicat sic: si spiritum dicam, opus illius dico, nempe spiritum illum de quo ait Theophilus c. 7: *τούτου το πνεύμα άναπνείς*. Sed in reliquis proluxae huiusce periodi membrs pronomen *αύτοῦ* constanter ad deum refertur, ideoque concinnitatis gratia hic *αύτοῦ* scriptori reddidi. Idem video etiam Hagenbachium (*Lehrb. d. Dogmengesch.* P. I. ed. 2. p. 85) rescripsisse. Et Münscher. l. c.: „so nenne ich nur seinen Hauch.“ C. 7: *οὗ* (h. e. dei) *ἡ πνοή ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ὅς ἐάν συσχῆ τὸ πνεύμα παρ' ἑαυτοῦ ἐκλείψει τὸ πᾶν*. Cf. c. 5. n. 6. Constat *αύτοῦ* et *ἑαυτοῦ* a librariis saepenumero commutari. Sed quid plura? Illico exemplum habes nulli adhuc editori cognitum: adi n. 8.

7. *γέννημα αὐτοῦ*] Respicit ad Prov. 8, 22, ubi *ἡ σοφία* ita: *κύριος ἐκτίσέ με*. Coll. lib. II. c. 10 (n. 6): *ἐγέννησεν αὐτὸν* (logon) *μετὰ τῆς ἑαυτοῦ* (dei) *σοφίας*.

8. *αὐτοῦ*] Ven. *ἑαυτοῦ*. Sed corrector ē erasit, ut sit *αὐτοῦ*, id quod Bodl. quoque tuetur. Cf. n. 6.

9. *ἀγαθὸσύνην*] Sic codd. msti, non *ἀγαθωσύνην*, quod expectaveris (Etymol. magn. p. 275. 44). Illa scriptura in nonnullis quoque Ni Ti. codd. mstis melioris notae deprehenditur: Rom. 15, 14. Gal. 5, 22. Eph. 5, 9. 2 Thess. 1, 11. Cf. Tischendorf. ad ll. cc. et Winer. *Gramm. d. neutest. Spr.* (ed. 6) p. 86 sq.

10. *κριτὴν αὐτὸν λέγω*] Ven. et Bodl.: ex quo Maran. et Humphr. textui inseruere. At Gesn. Duc. Mor. omiserunt. Causa erroris cernitur in iterato *κριτὴν* (c. 2. n. 8). Quum deum dico dominum, hoc ipso tantum iudicem eum dico: scilicet unusquisque dominus suorum est servorum iudex. Fell. et Wolf. inepte in textu posuerunt *ἑαυτὸν λέγω, illum ipsum dico*. Nihil opus est ulla mutatione. Inde reiicio etiam coniecturas Cotelarii (Monumm. eccl. gr. p. 662) *τὰ πάντα αὐτοῦ λέγω*, Lacrozii *θεὸν αὐτὸν λέγω*, Grabii *δυνατὸν αὐτὸν λέγω*, Wolfii *τὸν ὄντα αὐτὸν λέγω*, Marani *κτίστην αὐτὸν λέγω*.

πατέρα ἐὰν εἶπω, ¹¹ τὰ πάντα αὐτὸν λέγω. ¹² πῦρ ἐὰν εἶπω, τὴν ὄργην αὐτοῦ λέγω. Ἐρεῖς οὖν μοι. ¹³ Ὁργίζεται θεός; 6 Μάλιστα· ὀργίζεται τοῖς τὰ φαῦλα πράσσουσιν, ἀγαθὸς δὲ καὶ χρηστὸς καὶ ¹⁴ οἰκτίρμων ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας καὶ φοβου- C μένους αὐτόν. ¹⁵ παιδευτῆς γὰρ ἐστὶν τῶν θεοσεβῶν καὶ πατὴρ τῶν δικαίων, κριτῆς δὲ καὶ κολαστῆς τῶν ἀσεβῶν.

4. Ἄναρχος δὲ ἐστὶν, ὅτι ¹ ἀγέννητός ἐστιν· ἀναλλοίωτος δὲ, καθότι ἀθάνατός ἐστιν. ² Θεὸς δὲ λέγεται διὰ τὸ τεθεικέναι

11. τὰ πάντα αὐτὸν λέγω] „Indicat patris nomine comprehendi quidquid humana imbecillitas de deo eloqui potest“ (Maran.). Legendum coniecerunt Cotelierius l. c. πρὸ πάντων αὐτὸν λέγω (c. 4), Grabius ποιήσαντα αὐτὸν λέγω, Wolfius τὰ πάντα αὐτοῦ λέγω (omnia eius tamquam patris esse iussu), Maranus τὰ πάντα ἀπ' αὐτοῦ λέγω (omnia ab eo esse dico), Noltius ἀγάπην αὐτὸν λέγω vel τὴν ἀγάπην αὐτοῦ λέγω. Neutiquam sunt calculo critico dignae istae coniecturae. Quid? Verus criticus non dubitaret rescribere: ἀγαπῶντα αὐτὸν λέγω. Eadem correctionem video Heumannum (Poecil. T. I. p. 509) proposuisse: quae eo magis mihi probatur, quod originem mendae clare ostendit. Nimirum litera Γ transiit in Τ (cf. lib. II. c. 36. n. 45, c. 37. n. 14, lib. III. c. 23. n. 6, c. 26. n. 8, Tatian. c. 40 [Corp. Apoll. Vol. VI] p. 152. n. 1; — Coebet Nov. lectt., Lugd. Bat. 1858, p. 81), atque ita ex ΑΓΑΠΩΝΤΑ extritā primā literā facili errore factum est ΤΑ ΠΑΝΤΑ.

12. πῦρ ... τὴν ὄργην] Deuter. 4, 24 et Hebr. 12, 29: ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων.

13. Ὁργίζεται θεός] Ita etiam,

monente La Croze, Lactantius De ira dei. Vide et Damascenum De fide orthod. l. c. 9. p. 145, cuius integra de Nominibus divinis commentatio, ibi expressa, huc pertinet. Wolfius.

14. οἰκτίρμων] Gesn. et Mor. οἰκτῆρμων mendose.

15. παιδευτῆς γ. ἐ. τῶν θεοσεβῶν] Moltus forte redderetur: castigatōr dei cultorum. Videtur enim Theophilus indicare velle quid intersit inter poenas, quibus bonos interdum deus erudit et eas quas impiis, ut severus iudex, infligit. Notus est omnibus Proverbiorum locus, quem citat Apostolus Hebr. 12, 5. Maranus. — Mox ἐστὶν Ven.; vulg. ἐστι.

1. ἀγέννητος] Uterque cod. mstus (cf. lib. II. cc. 4. 8 al.), Gesn. Mor. Mar. Caeteris editoribus, etiam Gallandio et Mignio (edit. Mar. recudentibus), placuit tacite obtrudere ἀγέννητος. De utraque voce legas quae ad Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 4. n. 10 (Corp. Apoll. Vol. VII) p. 21 uberius exposui. Dein pro ἀθάν. ἐστὶν (Ven.) vulg. ἀθάν. ἐστι legitur.

2. Θεός ... τὰ πάντα] Ioannes Damasc. in Sacr. Parall. p. 785: Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκό-

dicam, iustum eum dico; si patrem dicam, omnia eum dico; si ignem dicam, iracundiam eius dico. Dices igitur mihi: Irascitur deus? Maxime: irascitur male agentibus, bonus vero et benignus et misericors est in eos qui eum amant ac timent; est enim magister piorum et pater iustorum, iudex vero et vindex impiorum.

4. Caret principio, quia infectus est; immutabilis est, quatenus immortalis est. Deus dicitur propter τὸ θεικέναι,

που Ἰκονίου· Θεὸς λέγεται διὰ τὸ θεικέναι πάντα τῆ ἑαυτοῦ ἐξουσία καὶ ἀσφαλεία, καὶ διὰ τὸ θεεῖν, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωογονεῖν τὰ πάντα. Maran. adnotavit in Parall. cod. Coisl. 276 legi hoc testimonium sub eodem Amphilocheii nomine, sed deesse ἐξουσία et pro ζωογονεῖν haberi ζωοποιεῖν. Pro ἐπὶ τῆ ἑαυτοῦ ἀσφ. Suicerus in Thesaurο eccles. T. I. p. 1367 mavult ἐπὶ τῆ ἑαυτοῦ ἀσφ. legere, ut ἀσφάλεια ad res ipsas referatur. Ps. 104, 5: ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς. Sed, ut iam Maranus monuit, hic locus ita citatur a Damasceno, ut necesse sit legere ἑαυτοῦ. Habet enim πάντα τῆ ἑαυτοῦ, omissa praepositione. Vocem θεός a θεῖναι deducunt etiam Herodotus II. 52: θεοὺς δὲ προσωνόμασαν σφέας ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πράγματα καὶ πάσας νομὰς εἶχον (ubi vid. Wesseling.), et Clemens Alex. Strom. I. c. 29. §. 182: θεός δὲ παρὰ τὴν θεῖναι εἰρηται καὶ τάξιν τὴν διακόσμησιν. A θεεῖν derivant Socrates ap. Plat. in Cratyl. c. 16. p. 397. ed. Steph. (Euseb. Praep. ev. I. c. 9. §. 10. XI. c. 6. §. 12. XIV. c. 27. §. 7): propterea

quod pristini homines sola sidera per coelum currentia pro diis habuerunt, quorum nomen deinde ad omnes deos translatum est (ubi vid. Stallbaum.), id quod Clemens quoque in Protrept. c. 2. §. 26 (Strom. IV. c. 23. §. 153) agnoscit dicens: ἐξεθείασαν θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν ὀνομάσαντες τοὺς ἀστέρας, Athanasius De definit. (Opp. ed. Maur. T. II) p. 243: θεός λέγεται ἀπὸ τοῦ θεεῖν ἦτοι τρέχειν· τὸ τρέχειν δὲ μὴ τὴν ἀπὸ τόπου νοητέον εἰς τόπον μεταβάσιν, ἀλλὰ τὸ τὴν πρόνοιαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ πάντα διήκειν, Gregorius Naz. Orat. 31: θεός ἀπὸ τοῦ θεεῖν διὰ τὸ ἀεικίνητον, Ioannes Dam. De fide orthod. I. c. 9: θεός ... λέγεται ἐκ τοῦ θεεῖν καὶ περιέπειν τὰ σῶματα, Pseudo-Gennadius Dial. de via sal. (a me edito in Illg.-Niedn. Zeitschr. f. d. histor. Theol. Lips. 1850. Fasc. 3) p. 409, = Ps.-Athanasii Ἐτεραί τινες ἐρωτήσεις (Opp. T. II) p. 335: θεός λέγεται ἀπὸ τοῦ θεεῖν καὶ διατρέχειν νοητῶς καὶ ἀχρόνας τὰ πάντα· ὁ γὰρ θεός ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάρεστιν. Alii a θεῖναι (τὰ πάντα) repetunt, ut Gregorius Nys. Hom. in Cant., Orat. XII in Eunom., et Ioannes Dam. De fide orthod. I. c.; alii

τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θέειν· τὸ δὲ θέειν ³ ἐστὶν τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνεῖν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. Κύριος δὲ ἐστὶν διὰ τὸ κυριεῦειν αὐτὸν τῶν ὄλων, πατήρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ⁴ πρὸ τῶν ὄλων, ⁵ δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητῆς διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων, ὕψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων, ⁶ παντοκράτωρ δὲ ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. Τὰ γὰρ ὕψη τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐστὶν, ⁷ καὶ οὐκ ἔστιν τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Οὐρανοὶ μὲν γὰρ ἔργον αὐτοῦ εἰσιν, γῆ ποίημα αὐτοῦ ⁸ ἐστὶν, θάλασσα κτίσμα αὐτοῦ ἐστὶν, ἄνθρωπος πλάσμα καὶ εἰκὼν αὐτοῦ ἐστὶν, ⁹ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες ⁹ στοιχεῖα αὐτοῦ εἰσιν, ¹⁰ εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς γεγονότα, ¹¹ πρὸς

a θεωρεῖν (τὰ πάντα), ut Athanasius De definit. l. c. et Pseudo-Gennadius cum Ps.-Athanas. ll. cc., alii ab ἀΐθειν (= καίειν, ob malorum consumptionem: Hebr. 12, 29: coll. supra c. 3. n. 12), ut Gregorius Naz. Orat. 36, Athanasius et Ioannes Dam. ll. cc., alii εὖ εἶς (bonus), ut Scholiastes Ambros. B. ad Odys. VIII. 325, alii a θεῶ (i. q. ποιῶ), ut auctor Etymologici Magni, alii a θεῖομαι (admiror, unde θαυτός, admirabilis), ut Clericus ad Hesiod. p. 27, alii a θάω (nutrio) et θάομαι (specto cum admiratione, unde θεός suspiciens cum summa veneratione), ut Dammius in Novo Lex. gr. etymol. p. 1011. 13¹ et Duncanus in Novo Lex. gr. ed. Rost. p. 528, alii (Pape Lex. gr. T. I. p. 1011) a Διός. Sed haec hactenus.

3. ἐστὶν] Uterque cod. mstus; ἐστὶ Fell. Wolf. Humphr. Postea pro ἐστὶν (Ven.) omnes ἐστι.

4. πρὸ τῶν ὄλων] Ante omnia,

atque adeo et omnium auctor. Cf. Suicer. Observatt. Sacr. c. 7. p. 162 sqq. — Mor. et Mar. τὸν pro τῶν vitiose.

5. δημιουργὸς καὶ ποιητῆς] Quod inter δημιουργὸν et ποιητὴν (lib. II. c. 10. n. 17 et c. 34. p. 110 B) discrimen sit, Iustinus in Cohort. ad gentt. c. 22 dicit. Adde Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 10, ibique n. 19 observata. Lib. III. c. 9 appellat Theophilus deum κτίστην καὶ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός κόσμου.

6. παντοκράτωρ] De hac voce cf. Io. Pearson. ad Symbol. Apost. p. 74 sq. et Steph. le Moyne ad Var. Sacr. p. 122.

7. καὶ οὐκ ... αὐτοῦ] Ies. 66, 1 et Actt. apost. 7, 49 (coll. lib. II. c. 22. n. 4): τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; Omnes edit. excepto Gesnero non ἔστιν (Ven. et Bodl.) sed ἔστι. Etiam paullo ante Humphr. ἐστι.

8. ἐστὶν] Omnes edit. praeter

quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et propter τὸ θέειν, quod idem est ac currere et movere et operari et nutrire et providere et vivificare omnia. Dominus est quia omnibus dominatur, pater quia est ante omnia, opifex et creator quia omnia condidit et creavit, altissimus quia est supra omnia, omnipotens quia omnia tenet et complectitur. Nam et alta coelorum et profunda abyssorum et termini orbis sunt in manu eius, neque est locus in quo quiescat. Est enim coelum eius opus, terra eius creatura, mare eius opificium, homo eius figmentum et imago, sol et luna et stellae sunt eius elementa, in signa et tempora et dies et

Gesn. non ἔστιν (ut codd. msti) sed ἔστι. Paulo ante Humphr. ἐστὶ.

9. στοιχεῖα] Sic etiam infra c. 5 et 6 solem et stellas appellat Theophilus. [Cf. lib. II. cc. 15 et 35.] Eodem sensu vocem hanc usurpant Eusebius H. E. lib. 3. c. 31. Praepar. ev. lib. 1. c. 12 et lib. 3. p. 91, Basilius Hom. 4 in Hexaem., Chrysostomus Homil. 6 in Genes., Cyrillus c. Iul. lib. 1. p. 17. Unde facile explicatur, quod nonnullos criticos torsit, cur astra interdum apud Latinos elementa appellentur, ut apud Tertullianum Ad nat. lib. 2, Lactantium lib. 2. c. 5 et S. Hieronymum Ep. ad Hedib. [150. qu. 15]. Miror Petavium minus vidisse quid sint apud Epiphanium τὰ μεταίως νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων παρὰ τοῖς πεπλανημένοις νόματα ἃ ζώδια καλοῦσι, „frustra excogitata, pro numero elementorum, apud errantes nomina, quae zodia appellant.“ Haec Petavium, Not. in haeres. 16, interpretatur de quadripartita signorum divisione pro quatuor elementorum numero. Sed liquet Epiphanium loqui de signis zodiaci, non de quatuor elementis.

Recenset enim duodecim nomina hebraica totidem graecis nominibus respondentia pro numero elementorum, id est duodecim signorum zodiaci. Maranus. Cf. meas notas ad Iustin. Apol. II. c. 5 (n. 2) et Athenagor. l. c. c. 16 (n. 15). Adde Hilgenfeld: *Der Galaterbrief* (Lips. 1852) p. 66 sqq. et *Die jüdische Apokalyptik* (Ien. 1857) p. 114. 241.

10. εἰς σημεῖα . . . ἐνιαυτούς] Gen. 1, 14.

11. πρὸς ὑπερσταν κ. δουλείαν ἀνθρώ.] Iustinus l. c.: τὰ οὐράνια στοιχεῖα εἰς ἀΐξιν κερπῶν καὶ ὠρῶν μεταβολὰς κοσμήσας καὶ θεῖον τούτοις νόμον τάξας, ἃ καὶ αὐτὰ δι' ἀνθρώπων φαίνεται πεποιηκώς. Tatianus Orat. c. 4: Γέγονεν ἥλιος καὶ σελήνη δι' ἡμᾶς· εἶτα πῶς τοῦς ἔμοῦς ὑπερέτας προσανηῶς; Athenagoras l. c.: οὐδὲ παραλίπων τὸν θεὸν τὰ στοιχεῖα θεραπεύω, οἷς μηδὲν πλέον ἢ ὅσον ἐκελέσθησαν ἔξῃσιν. Mundus conditus propter genus humanum; lib. II. c. 10: τούτῳ οὖν προητοιμάσεν τὸν κόσμον. Similiter Iustinus l. c. c. 4. p. 43 D, Dial. c. Tr. c.

ὑπηρεσίαν καὶ δουλείαν ἀνθρώπων· ¹² καὶ τὰ πάντα ὁ θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοσηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

5. ¹ Καθάρπερ γὰρ ψυχὴ ἐν ἀνθρώπῳ οὐ βλέπεται, ἀόρατος ἔσται οὐσα ἀνθρώποις, διὰ δὲ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος νοεῖται ἢ B ψυχῇ, οὕτως ἔχει ἂν καὶ τὸν θεὸν μὴ δύνασθαι ὀραθῆναι ὑπὸ ὀφθαλμῶν ἀνθρωπίνων, διὰ δὲ τῆς προνοίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ βλέπεται καὶ νοεῖται. "Ὁν τρόπον γὰρ καὶ πλοῖον θεασάμενός τις ἐν θαλάσῃ κατηρητισμένον καὶ τρέχον καὶ κατερχόμενον εἰς λιμένα δηλονότι ἡγήσεται εἶναι ἐν αὐτῷ κυβερνήτην τὸν κυβερνῶντα αὐτό, ² οὕτως δεῖ νοεῖν εἶναι τὸν θεὸν κυβερνήτην τῶν ὄλων, εἰ καὶ οὐ θεαρεῖται ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις ³ διὰ τὸ αὐτὸν ἀχώρητον εἶναι. ⁴ Εἰ γὰρ τῷ ἡλίῳ ἐλαχίστῳ ὄντι στοιχείῳ οὐ C δύναται ἄνθρωπος ἀτενίσαι διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν θέρμην καὶ δύναμιν, πῶς οὐκ ἄλλοι τῇ τοῦ θεοῦ δόξῃ ἀνεκφράστῳ οὕσῃ ἄνθρωπος θνητὸς οὐ δύναται ἀντάπησαι; "Ὁν τρόπον γὰρ ⁵ βοᾷ, S ἔχουσα φλοῖον τὸν περιέχοντα αὐτήν, ἔνδον ἔχει μονὰς καὶ θήκας πολλὰς διαχωριζόμενας διὰ ὑμένων καὶ πολλοὺς κόκκους ἔχει τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, οὕτως ⁶ ἢ πᾶσα κτίσις περιέχεται

41. p. 260 A, De resurr. c. 7. p. 592 DE, Epist. ad Diogn. c. 10. p. 500 D, aliique patres.

12. καὶ ... ἐξ οὐκ ὄντων] Lib. II. cc. 4. 10. 13: ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν, i. q. non ex materia praeiacente. Lib. II. c. 4: Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἐποίησε τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος, ἐπὶ ἄλλῃ λάβῃ ἀπὸ τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ ὅσα βούλεται.

1. Καθάρπερ γὰρ ψυχὴ κτλ.] Eodem modo (ut Mar. vidit) Octavius apud Minucium Felicem ineptam dei videndi cupiditatem in gentilibus castigat. „Deum,“ inquit, „oculis

carnalibus vis videre, cum ipsam animam tuam, qua vivificaris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere.“ Heumann. (Poecil. T. I. p. 510) mox pro οὕτως ἔχει ἂν καὶ τὸν θεὸν μὴ δύνασθαι reponendum crediderit οὕτως καὶ τὸ θεῖον μὴ δύναται. Magnitudo mutationis deterret; neque depravatus est textus: eadem nempe phrasis supra (c. 2. n. 5) comparet.

2. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.

3. διὰ τὸ α. ἀχώρητον εἶναι] Id uberius exponit lib. II. c. 22. Ven. αὐτὸν, non αὐτὸν, errore librarii.

4. Εἰ γὰρ τῷ ἡλίῳ κτλ.] Similem Xenophontis sententiam citant Clemens Alex. Protrept. p. 46 et Cyrillus Alex. c. Iul. I. p. 32. Pu-

annos condita, ut ministrent et serviant hominibus: atque omnia deus creavit ex nihilo, ut ex operibus cognoscatur et intelligatur eius maiestas.

5. Nam quemadmodum anima in homine non videtur, quum fugiat humanos visus, sed ex motu corporis intelligitur anima, ita etiam deus oculis humanis videri non potest, sed ex providentia et operibus videtur et intelligitur. Quemadmodum enim etiam navem quis in mari instructam et currentem et ad litus appellentem videns procul dubio gubernatorem in ea esse iudicabit a quo gubernetur, ita deus omnium gubernator intelligendus est, etsi non videtur oculis carnalibus, quia comprehendi non potest. Nam si in solem, minimum illud elementum, non potest homo oculos defigere ob calorem et vim exsuperantem, quanto magis dei maiestatem, quae est inenarrabilis, mortalis homo non potest intueri? Quemadmodum enim malum punicum, cortice circumdatum, intus habet foros et loculos multos pelliculis interiectos et multa grana in se includit, ita universa creatura continetur spiritu dei, et continens spiritus una cum

tet Clemens haec Xenophontem hausisse ex Sibylla, cuius testimonium ibidem omnino gemellum refert. Sic etiam Minucius Felix [c. 32]: „In solem adeo, qui videndi omnibus causa est, videre non possumus: radiis acies submovetur, obtutus intuentis hebetatur, et si diutius inspicias omnis visus exstinguitur. Quid? Ipsum solis artificem, illum lucis fontem possis sustinere?“ Eadem habes apud Theodoret. Serm. 10 de provid. p. 439. *Maranus*.

5. *ῥοά*] Sic codd. msti; *ῥόα* editi. Paulo post vero hi ut illi *ῥοᾶς*. Cf. Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. VI. p. 2403.

6. *ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος θεοῦ*] Non loquitur

Theophilus de logo, ut Ritterus (*Gesch. d. chr. Philos.* T. I. p. 325 coll. 324) falso existimavit, neque de spiritu sancto, sed de spiritu dei tamquam anima mundi. Deus ipse est *πνεῦμα* (c. 3). Eius spiritus hoc universum vivificat: *dei ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ὃς ἐὰν συσχητὸ πνεῦμα παρ' ἑαυτῷ ἐκλείψει τὸ πᾶν* (c. 7): terram nutrit (l. c.) et ungit (c. 12), ab homine spiratur (c. 7), in creatione super aquas ferrebat et creaturae *εἰς ζωογόνησιν* dabatur velut anima homini (lib. II. c. 13), per omnia diffusus est (lib. II. c. 4) et naturā tenuis (lib. II. c. 13). Athenagor. Supplic. pro Christ. c. 6: *τῷ παρ' αὐτοῦ πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα*.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

ὑπὸ πνεύματος θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον ⁷ σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς θεοῦ· ὡς περ οὖν ὁ κόκκος τῆς ῥοῆς ἔνδον κατοικῶν οὐ δύναται ὄραν τὰ ἔξω τοῦ λέπτους, αὐτὸς ὢν ἔνδον, D οὕτως οὐδὲ ἄνθρωπος ἐμπεριεχόμενος μετὰ πάσης τῆς κτίσεως ὑπὸ χειρὸς θεοῦ οὐ δύναται θεωρεῖν τὸν θεόν. ⁸ Εἶτα βασιλεὺς ⁹ μὲν ἐπίγειος πιστεύεται εἶναι, καί περ μὴ ⁹ πᾶσιν βλεπόμενος, διὰ δὲ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων καὶ εἰκόνων νοεῖται. Τὸν δὲ θεὸν οὐ βούλει ¹⁰ σὺ νοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων;

6. Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καιρῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγὴν καὶ ¹ ἀέρων τροπὰς, στοιχείων τὸν εὐτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὐτακτον πορείαν, σπερμάτων τε καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν ⁷³ τὴν διάφορον καλλονήν, τὴν τε πολυποικίλον γονὴν κτηνῶν τετραπόδων καὶ ² πετεινῶν καὶ ἔρπειτῶν καὶ νηκτῶν, ἐνύδρων τε καὶ ἐναλίων, ἣ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ζώοις δεδομένην σύνεσιν πρὸς τὸ γενναῖον καὶ ἐκτρέφειν, οὐκ εἰς ἰδίαν χρῆσιν ἀλλὰ εἰς τὸ ἔχειν ³ τὸν ἄνθρωπον, τὴν τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται ὁ θεὸς ἐτοιμάζων τροφὴν πάσῃ σαρκί, ἣ τὴν ὑποταγὴν ⁴ ἣν ᾄρεικεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι, πηγῶν τε γλυκερῶν καὶ ποταμῶν

7. σὺν τῇ κτίσει] Fellus: cum creatione. Male. Manifesto res creatae hic designantur. Mox Grimm. (*Exeg. Hábch zu d. Apokryph. d. A. T.* Tom. VI. p. 56) scripsit ὑπὸ τῆς χειρὸς.

8. Εἶτα ... δυνάμεων] Citavit hunc locum Ioannes Dam. in *Sacr. Parall.* p. 339 sub nomine Θεοφίλου. In codice Veneto Bibliothecae Marcianae membran. 138 (saec. XI), qui Parallela continet et a me collatus est, fol. 61, b affertur sic: Θεοφίλου ἐκ τοῦ ἰ κερ. Idem locus p. 787 exstat sub nomine „Theophili Alexandrini.“ Videtur (Merano non restat scrupulus) eum imitatus esse Irenaeus Adv. haeres. II. c. 6. §. 2,

ubi Gnosticos supremum quemdam et omnibus ignotum deum fingentes eodem refellit argumento, atque Gentiles Theophilus. „Aut numquid hi,“ inquit, „qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint imperatorem, sed valde et per terram et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium [= διὰ νόμων κτλ.], eum qui maximam potestatem habet principatus; qui autem super nos erant angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent omnipotentem?“ Etiam Theophilus voce βασιλεὺς (c. 11. n. 5) potissimum ad imperatorem romanum respicit.

9. πᾶσιν] Codd. msti; sed Fell.

creatura continetur manu dei; quemadmodum igitur granum mali punici intus inclusum non potest videre ea quae sunt extra corticem, quum ipsum sit intus, ita neque homo, qui una cum omni creatura continetur manu dei, potest videre deum. Porro rex terrenus existere creditur, quamvis non ab omnibus videatur, sed ex legibus et institutis suis et magistratibus et copiis et imaginibus cognoscitur. Deum vero tu non vis intelligere ex eius operibus et facinoribus?

6. Considera, o homo, eius opera, tempestatum statim temporibus vicissitudinem et aeris mutationes, astrorum bene ordinatum cursum, dierum et noctium et mensium et annorum bene ordinatum incessum, seminum et plantarum et fructuum variam pulchritudinem, multiplicem prolem pecudum quadrupedum et volatiliam et reptilium et natatiliam, tum fluvialium tum marinorum, nec non inditum ipsis animalibus instinctum generandae et alendae prolis, non ad suos sed ad hominis usus, insuper providentiam quam exercet deus cibum parans omni carni, tum servile obsequium quod humano generi ab omnibus praestari iussit, item dul-

Wolf. Humphr. pariter atque Ioann. Dam. *πᾶσι*.

10. *σὺ*] Ioann. Dam. p. 339 (et in Ven. 138) omisit. Mox idem p. 787 *νοῦσαι* pro *νοῦσθαι*. Utrouque loco non *διὰ* sed *δι'* offert.

1. *ἀέρων*] Ven. et Bodl., omnesque editores; excipias Fell. et Wolf.: *ἀστέρων* ille perperam substituit (illico enim *στοιχείων* fit mentio: c. 4. n. 9), idque hic recepit. Etiam apud Thucydidem *τροπή περὶ τὸν αἴερα* legitur et apud Clementem Alex. *ἀέρων μεταβολή*.

2. *πετεινῶν*] Ven. *πετηνῶν*, sed corrector *εἰ* supra *η* scripsit. Cf. lib. II. c. 8. n. 28.

3. *τ. ἄνθρ., τὴν τε πρόν.*]

Heumann. (Poecil. T. I. p. 510) electo commate iubet legi *τ. ἄνθρ. τὴν τε πρόν.*, quae reddit sic: *ut habeat homo victum*. Nimirum voci *προνοίας* novum significatum tribuit, quem, ut iam anonymus in Biblioth. Lubec. Vol. II. p. 231 monuit, frustra in graecis scriptoribus requires. Et quid hoc est dicere: „ut habeat homo victum, quem parat deus, omni carni cibum suppeditans“? Insuper obstat *τε* particula. Pendent haec quoque verba, *τὴν τε πρόνοιαν*, a praecedenti *κατανόησον*.

4. *ἦν*] Heumann. l. c. *ἦ* obtrudit. Pro *ᾤριεν* (Ven.) vulgo *ᾤριεν* legitur; corrector in Ven. *σ* supra *κ* posuit. *Τὰ πάντα* h. e. *ζῶα*.

⁵ ἀενάων φύσιν, δρόσων τε καὶ ὄμβρων καὶ ὑετῶν τὴν κατὰ και- B
 ροὺς γινομένην ἐπιχορηγίαν, τὴν ⁶ οὐρανίων παμποικίλιον κίνησιν,
⁷ Ἐωσφόρον ἀνατέλλοντα μὲν καὶ προσημαίνοντα ἔρχεσθαι τὸν
 τέλειον φωστῆρα, σύνδεσμόν τε Πλειάδος καὶ Ὠρίωνος, Ἄρκτου-
 ρόν τε καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἄστρον ⁸ χορείαν γινομένην ἐν τῷ
 κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, οἷς ⁹ ἡ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ ¹⁰ πᾶ-
 σιν ἴδια ὀνόματα κέκληκεν. Οὗτος Θεὸς μόνος ¹¹ ὁ ποιήσας ἐκ **10**
 σκότους φῶς, ¹² ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροὺς ἀβύσσου καὶ C
 ὄρια θαλασσῶν χιόνων τε καὶ χαλαζῶν θησαυροὺς, ¹³ συνάγων
 ὕδατα ἐν θησαυροῖς ἀβύσσου ¹⁴ καὶ τὸ σκότος ἐν θησαυροῖς αὐ-
 τοῦ καὶ ¹⁵ ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ποθεινὸν καὶ ἐπι-
 ταρπῆς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ, ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς
 καὶ ἀστραπᾶς πληθύνων εἰς ὑέτόν, ὁ ἀποστέλλων τὴν βροντὴν
¹⁶ εἰς φόβον καὶ προκαταγγέλλων τὸν κτύπον τῆς βροντῆς διὰ
 τῆς ἀστραπῆς, ἵνα μὴ ψυχὴ αἰφνιδίως ταραχθεῖσα ἐκψύξη, ἀλλὰ
 μὴν καὶ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατερχομένης ἐκ τῶν οὐρανῶν τὴν D
 αὐτάρκειαν ἐπιμετρῶν πρὸς τὸ μὴ ἐκκαῦσαι τὴν γῆν· εἰ γὰρ λά-
 βοι ¹⁷ τὴν κατεξουσίαν ἡ ἀστραπή, ἐκκαῦσει τὴν γῆν, εἰ δὲ καὶ
 ἡ βροντὴ, καταστρέψει τὰ ἐν αὐτῇ.

5. ἀενάων] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor.; ἀεννάων caeteri editi. male fecerunt. Cf. Hermann. ad Eurip. Ion. 1083 et Pape Lex. gr. T. I. p. 37. Caeterum Ven. φύσιν, sed corrector circumflexum in acutum mutavit.

6. οὐρανίων] Ven. et Bodl. οὐράνιον.

7. Ἐωσφόρον ... Ἄρκτουῖρον] Coll. Iob. 9, 9.

8. χορείαν] Uterque cod. mstus; χορείαν editi. Illa vox tropice de cursu astrorum dicitur: Varr. ap. Nonn. c. 6. §. 16 et Manil. Astron. I. 669.

9. ἡ πολυπ. σοφία τ. θ.] Ephes. 3, 10.

10. πᾶσιν ἴδ. ὀνόμ. κέκλ.] Ps. 146, 4. Cf. lib. II. c. 13. p. 93 A.

11. ὁ ποιήσας ἐκ σκ. φῶς] Codd. msti et editi addunt ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ, quae verba eieci, quum librariorum errore textui sint infulta. Nam 1°. sententiarum ordinem turbant, 2°. nexum grammaticam tollunt, quia non ἐξαγαγὼν sed ποιήσας in ταμεῖά τε νότον κτλ. convenit, 3°. eadem paullo post habes: ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκὺ ... ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ: accommodatissime ad seriem orationis.

12. ταμεῖά τε νότου] Iob. 9, 9.

13. συνάγων ... ἀβύσσου] Ps. 32, 7. Fortasse hic ante συνάγων et dein ante ἀνάγων concinnitatis gratia (comp. c. 7 init.) articulus ὁ reponendus est.

14. καὶ τὸ σκότος] Codd. msti

cium fontium et flaviorum perennium fluxus, roris et imbrium et pluviarum copiam statis temporibus suppeditatam, corporum coelestium varium motum, Luciferum exorientem et perfecti astri adventum praenunciantem, Pleiadis et Orionis coniunctionem, Arcturum et caeterorum astrorum choream quae peragitur in coeli circulo, quibus omnibus multivaria dei sapientia propria nomina imposuit. Hic deus solus est qui fecit lucem ex tenebris, nec non receptacula austri et thesauros abyssi et terminos marium ac nivis et grandinis thesauros, qui congregat aquas in thesauris abyssi et tenebras in thesauris suis et profert suavem et desiderabilem et iucundam lucem e thesauris suis, qui educit nubes ab extremo terrae et fulgura multiplicat in pluviam, qui emittit tonitrua ad terrorem et praenuntiat eius fragorem fulgure, ne anima subito turbata deficiat, quinimmo etiam fulguris vim e coelo erumpentis ita temperat ut ne terram comburat; nam si fulgur impetui suo permitteretur, combureret terram, etiam tonitrua si sibi permitteretur, subverteret quae in ea sunt.

et edili καὶ συνάγων τὸ (Mor. errore καὶ pro τὸ) σκότος. Iam Maranus: „Redundat verbum συνάγων, sive Theophili, sive, quod libentius crediderim, librariorum incuria.“

15. ἐξάγων ... θεοῦ αὐτοῦ et ἀνάγων ... θεοῦ] Ier. 10, 13 (51, 16). Ps. 134, 7.

16. εἰς φόβον] Ita gentiles ad tonitrua expavescere solebant. Tertullianus Ad Scapul. c. 2: „Nos unum deum colimus, quem omnes naturaliter nostis, ad cuius fulgura et tonitrua contremiscitis.“ De Augusto id testatum reliquit Suetonius in vita eius c. 96, de Tiberio c. 69, de Caligula c. 51, nec minus de Nerone. Cf. Senecam Quaest. natur.

lib. II. In sequentibus Theophilus varia memorat documenta providentiae divinae circa fulgura et tonitrua, qualia et Seneca l. c. agnoscens c. 31 ait: „Mira fulminis, si intueri velis, opera sunt, nec quicquam dubii relinquentia quin divina insit illis et subtilis potentia.“ Wolfius.

17. τὴν κατεξουσίαν] Ita Wolf. et Maran. ex coniectura, provocantes ad κατεξουσιάζειν Matth. 20, 25 et Marc. 10, 42; adde Phot. Epist. p. 216. 307 et Anecd. ed. Boisson. Vol. V. p. 280. Ita etiam Ven. et Bodl. Caeteri editt. τὴν κατ' ἐξουσίαν. Maranus praeter necessitatem τὸ κατ' ἐξουσίαν coniecit legendum.

7. Οὗτός μου θεός ὁ τῶν ὅλων κύριος, ¹ ὁ τανύσας τὸν 11 οὐρανὸν μόνος καὶ θεὸς ² τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν, ³ ὁ συνταράσσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης καὶ ἠχῶν τὰ κύματα αὐτῆς, ⁴ ὁ δεσπόζων τοῦ κράτους αὐτῆς καὶ τὸν σάλον τῶν κυμάτων καταπραϋνῶν, ⁵ ὁ θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων καὶ δούς 74 πνεῦμα τὸ τρέφον αὐτήν, οὗ ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ⁶ ὃς ἐὰν συσχηῖ τὸ πνεῦμα παρ' ἑαυτῷ ἐκλείπει τὸ πᾶν. Τοῦτον λαλεῖς, ἄνθρωπε, ⁷ τούτου τὸ πνεῦμα ἀναπνεῖς, τοῦτον ἀγνοεῖς. Τοῦτο δέ σοι συμβέβηκεν διὰ τὴν τύφλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ ⁸ πῶρῳσιν τῆς καρδίας σου. Ἄλλὰ εἰ βούλει, δύνασαι θεραπευθῆναι· ἐπίδος σεαυτὸν τῷ ἱατρῷ, καὶ παρακεντήσει σου τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Τίς ἐστὶν ὁ ἱατρός; ⁹ Ὁ θεός, ὁ θεραπεύων καὶ ζωοποιῶν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας. Ὁ θεός 12 διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα· ¹⁰ τῷ B γὰρ λόγῳ αὐτοῦ ἐστρεψάθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Κρατίστη ἐστὶν ἡ σοφία αὐτοῦ· ¹¹ ὁ θεός τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασε δὲ οὐρανοὺς φρονήσει, ἐν αἰσθήσει ἄβυσσοι ἐξῆγάγησαν, νέφη δὲ ἐξῆύθησαν δρόσους. Εἰ ταῦτα νοεῖς, ἄνθρωπε, ἀγνώσ καὶ ὀσίως καὶ δικαίως

1. ὁ τανύσας τ. ο. μόνος] Iob. 9, 8.

2. τὸ εὖρος τ. ὑ. οὐρανόν] Iob. 38, 18. Gesn. Duc. Mor. pro εὖρος (sic Ven. et Bodl.) mendose σύρος, ex quo Fell. γύρος (non γῦρος scripsit) fecit, Mar. εὐρός, id quod cum Wolfio mutavit Humphr. in εὖρος. Non οὐρανόν (Wolf. Mar. Humphr.) habet Ven., sed (caett. editt.) οὐρανῶν. Iam corrector supra ὦν scripsit ὄν. Cf. c. 12. n. 5.

3. ὁ συνταράσσων ... κύμ. αὐτῆς] Ps. 64, 7. Pro κύτος in Ven. (sic et Bodl. et editt.) corrector recte κύτος reposuit. Etiam in aliis codd. frequens est iste error: cf. Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 2163.

4. ὁ δεσπόζων ... καταπραϋνῶν] Ps. 88, 9.

5. ὁ θεμελιώσας ... ὑδάτων] Ps. 23, 2.

6. ὃς ... τὸ πᾶν] Iob. 34, 14: εἰ γὰρ βούλοίτο συνέχειν καὶ τὸ πνεῦμα παρ' αὐτῷ κατασχεῖν, τελευτήσῃ πᾶσα σὰρξ. Cf. c. 5. n. 6. Ibidem (adde c. 3. n. 6) etiam dixi quid praecedentia verba οὗ ἡ πνοὴ valeant; Rich. Ehlers (Philosophia antiqua in doctrina Apologetarum sec. II, Gott. 1869. 4°, p. 61) οὗ ad πνεῦμα censuit referendum esse.

7. τούτου] Uterque cod. mstus. Gesnerus operarum errore τούτο (sic), ex quo Duc. Mor. Fell. τοῦτο effecere, pro τούτου (caett. editt.). Fortasse antea non τοῦτον sed τού-

7. Hic meus deus est universorum dominus, qui coelum extendit solus et statuit orbis terrae latitudinem, qui conturbat profundum maris et sonum fluctuum eius excitat, qui dominatur potestati eius et motum fluctuum mitigat, qui fundavit terram super aquas et spiritum eam nutrientem largitur: cuius halitus vivificat hoc universum, quem si apud se retineat deficiet hoc universum. Hunc loqueris, homo, huius spiritum ducis: hunc ignoras. Hoc autem tibi accidit ob animae caecitatem et cordis callum. Sed si vis, potes sanari: da te medico, et punget tuos animae et cordis oculos. Quis est iste medicus? Deus qui per logon et sapientiam sanat et vivificat. Deus per logon et sapientiam condidit universa; nam *logo eius firmati coeli et spiritu eius omnis exercitus eorum*. Praestantissima est sapientia eius; *deus sapientiâ terram fundavit, coelos praeparavit prudentiâ, in sensu disrupti sunt abyssi, nubes effuderunt rores*. Haec si intelligis, homo, pure et sancte et iuste vivens, potes

τω (Maran.: „huius spiritu loqueris“⁴) legendum est. „Apte adderetur καὶ ante τοῦτον ἀγνωστῆς“, ex Marani sententia. Hosmann.: „und da kennest ihn doch nicht.“ Sed nulla subest istius additionalis necessitas.

8. πάρωσιν] Sic cum Wolf. et Humphr. scripsi; Mar. παρωσιν. Caeteri πήρωσιν. Etiam Ven. et Bodl. πήρωσιν, sed in Bodl. supra ἢ positum est ω. Illa formula πάρωσις τῆς καρδίας, lib. II. c. 35 repetita (ubi codd. recte πάρωσιν offerunt: vide n. 16), in versione τῶν σ' et in N. T. passim occurrit. Cf. Ephes. 4, 18: ἔσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ἀγνοίαν τὴν ὄσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πάρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

9. Ὁ θεὸς ... δ. τ. λόγον κ. τῆς σοφίας κτλ.] Est hic σοφία i. q. spiritus sanctus. Nec erat cur Hagenbachius *Lehrb. d. Dogmengesch.* P. I. ed. 2. p. 106 dabitaret. Cf. lib. II. c. 10. n. 6. 9 et c. 15. n. 10. Ad illud τῆς σοφίας in marg. Bodl. a manu recentiori αὐτοῦ additur.

10. τῶ ... αὐτῶν] Ps. 32, 6. Verba πᾶσα ἢ δύναμις αὐτῶν. Κρατίστη ἐστὶν ἡ σοφία αὐτοῦ, a Ven. et Bodl. suppeditata, Gesn. Duc. Mor. praetermiserunt. Errorem peperit iteratum αὐτοῦ. Maranus ἐστὶν post κρατίστη mendosae omisit; pariter Humphr.

11. ὁ θεὸς ... δρόσουσ] Prov. 3, 19—20. Ven. τῆς σοφίας, sed corrector utrumque ε erasit, τῆ σοφία ut legatur.

ζῶν, δύνασαι ὁρᾶν τὸν θεόν. Πρὸ παντός δὲ προηγεῖσθω σου ἐν τῇ καρδίᾳ πίστις καὶ φόβος ὁ τοῦ θεοῦ, καὶ τότε συνήσεις ταῦτα. ¹² Ὅταν ἀπόθῃ τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν, τότε ¹³ ὅψῃ κατὰ ἀξίαν τὸν θεόν. ¹⁴ Ἀνεγείρει γάρ σου τὴν σάρκα C ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ ὁ θεός· καὶ τότε ὅψῃ γενόμενος ἀθάνατος ¹⁵ τὸν ἀθάνατον, ἐὰν νῦν πιστεύσῃς αὐτῷ, καὶ τότε ἐπιγνώσῃ ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ.

8. ¹ Ἀλλὰ ἀπιστεῖς νεκροὺς ἐγείρεσθαι. ² Ὅταν ζῆσαι, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ μὴ θέλων· ³ καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐὰν μὴ νῦν πιστεύσῃς. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; ¹³ H οὐκ οἶδας ὅτι ἀπάντων πραγμάτων ⁴ ἡ πίστις προηγείται; ^{Τίς}

12. Ὅταν ... ἀφθαρσίαν] Coll. 1 Cor. 15, 53 sq. 2 Cor. 5, 4. In editis ante Maran. male interpungebatur: καὶ τότε συνήσεις ταῦτα ὅταν ... ἀφθαρσίαν. τότε ὅψει (sic) κτλ. Wolf. edidit ἀπόθῃς et ἐνδύσῃς sine ratione, pro codd. ἀπόθῃ et ἐνδύσῃ.

13. ὅψῃ] Id Ven. hic et paullo post praebet pro ὅψει, quod in Bodl. et in edit. comparet. Etiam corrector in Ven. εἰ supra η posuit. Cf. de illa forma (Matth. 27, 4. Ioann. 1, 51. 11, 40 ed. Lachm. et Tischend.) Buttman. Gramm. d. neutest. Spr. p. 37. Idem Ven. κατὰ ἀξίαν, at editt. κατ' ἀξίαν.

14. Ἀνεγείρει] Grabius malebat ἀναγερεῖ. Wolfius. Sed usitatum est praesens, cum certa et explorata res promittitur. Maranus. — Verba σὺν τῇ ψυχῇ Arth. Ashl. Sykes (An Enquiry, when the Resurrection of the Body or Flesh was first inserted in the public Creeds. Lond. 1757; coll. Biblioth. Britannic. Lipsiae edit. Vol. II. p. 504 sq.) ita ad ἀνεγείρει refert ut sine haesitatione pronuntiet Theophilum existimasse animam cum corpore morte

simul extingui. Etiam Maranus sic interpretatur ut anima cum corpore excitari et resurgere dicatur; „saepe enim sancti Patres resurrectionem animae et corporis praedicant, non quod animam ad tempus cum corpore interire suspicentur [vide quae dixi ad Tatianum c. 13. n. 1. p. 60], sed ut illius restitutionem in pristinum statum significant.“ Locus Polycarpi, ad quem hic editor provocabat, ap. Euseb. H. E. IV. c. 15. §. 33 (εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος) ambiguus est; neque huc pertinet Irenaeus IV. c. 18. §. 5, ubi vide Stieren. (p. 618). Quid? Ista verba σὺν τῇ ψυχῇ referenda sunt ad ἀθάνατον solum idque προληπτικῶς dictum (Teller. Fid. dogm. de resurr. carn., Hal. 1766, p. 87): „resuscitat carnem ut immortalitate una cum anima (quae divino virtutis praemio immortalis est) fruatur.“

15. τὸν ἀθάνατον] Ven. et Bodl., Fell. Wolf. Mar.; caeteri editt. omiserunt.

1. Ἀλλὰ ἀπ.] Heumann. (Poecil. T. I. p. 510) legerit ἀλλ' εἰ ἀπιστεῖς. Anonymus in Biblioth. Lu-

videre deum. Ante omnia vero praeceant in corde tuo fides et timor dei, tuncque haec intelliges. Quum deposueris mortale et indueris incorruptionem, tunc deum pro meritis videbis. Excitat enim tuam carnem immortalem cum anima deus: ac tunc factus immortalis immortalem videbis, si nunc ei credideris, et tunc cognosces te contra illum inique locutum esse.

8. Sed non credis mortuos excitari. Quando res eveniet, tunc credes volens nolens: et tua fides in incredulitatis loco deputabitur, nisi nunc credas. Cur vero etiam non credis? An ignoras rebus omnibus fidem praeire? Quis

bec. Vol. II. p. 233: „Recepta lectio sensum non modo tolerabilem sed et cum efficacia fundit.“

2. Ὅταν Ven.; Bodl. ὄτα. Corrector, cui ὄταν c. indic. displicuit, in Ven. mutavit in ὄτα, idemque Gesn. habet, unde in editt. omnes transit. Si quando ex usu graecitatis recentioris post ὄταν illatus est modus verbi indicativus, illud quod ἄν habet incerti plane pertinet ad ὄτα particulam, verbum autem ipsum definitam orationem habet. Cf. Hermann. ad Viger. p. 927, Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 468 sqq. 690, Winer. *Gramm. d. noulest. Spr.* ed. 6. p. 276, Bretschneider. *Lex. man. in N. T.* ed. 3. p. 298, Wahl. *Clav. librr. V. T.* apocr. p. 363.

3. καὶ . . . λογισθήσεται] Coll. Rom. 4, 3. 5.

4. ἡ πίστις προηγείται] In hoc argumento, quod multi alii usurparunt, ut Clemens Alex. *Strom.* II [c. 2—4. 6], Origenes c. Cels. I [p. 10], Arnobius II [c. 2 sqq.], Eusebius *Praepar. ev.* I [c. 5], Cyrillus *Hieros. Cat.* 5, Theodoretus *Adv. Graec.* I, observare possumus fidei

nomine apud antiquos scriptores non modo assensum rebus revelatis, sed saepe etiam eorum quae deus promisit impetrandorum fiduciam designari. Quamvis autem immane discrimen sit inter eam fidem, quam navis gubernatori aut medico aut doctori habemus, et eam quam deo, qui proprio filio non pepercit sed pro nobis omnibus tradidit illum, habere debemus: habent tamen haec exempla ex humanis rebus repetita non parum ponderis ad refellenda ethnicorum dicteria. Sic enim in Christianorum fidem iocari solebant, quasi isti, dum magna mysteria ad credendum proponunt, a quo haec tradita et revelata minime ostenderent. Unde Celsus, postquam Christianos irrisit quod dicere solerent: μή ἐξέταξε, ἀλλὰ πιστευσον, καὶ ἡ πίστις σου σώσει σε, sic eos urget quasi haec a deo tradita esse non probarent: εἰ μὲν δὴ θελήσουσιν ἀποκρίνεσθαι μοι, ὡς οὐ διαπειρωμένον (πάντα γὰρ οἶδα), ἀλλ' ὡς ἐξ Ἰσου πάντων κηθομένον, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὐκ ἐθέλησουσιν, ἀλλ' ἐροῦσιν ὥσπερ εἰώθασιν Μὴ ἐξέταξε, ἀνάγκη αὐτοὺς ταῦτά τε

γὰρ δύναται θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῆ γῆ; Ἡ τίς δύναται διαπερᾶσαι ὁ τὴν θάλασσαν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐαυτὸν πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐαυτὸν πιστεύσῃ τῷ ἰατρῷ; Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναται τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιδῷ ἐαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργός πιστεύει τῆ γῆ καὶ ὁ πλεον τῷ πλοίῳ καὶ ὁ κάμνων τῷ ἰατρῷ, σὺ οὐ βούλει ὁ ἐαυτὸν πιστεῦσαι τῷ θεῷ, τοσοῦτους 75 ἀφφαβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ; Ἐπρῶτον μὲν ὅτι ἐποίησέν σε ἐξ οὐκ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. Εἰ γὰρ ὁ πατήρ σου οὐκ ἦν οὐδὲ ἡ μήτηρ, πολὺ μᾶλλον οὐδὲ σὺ ἦς ποτε. Καὶ ἔπλασέν σε ἐξ ὑγρᾶς οὐσίας μικρᾶς καὶ ἐλαχίστης φανίδος, ἣτις οὐδὲ αὐτῆ ἦν ποτε· καὶ προήγαγέν σε ὁ θεὸς εἰς τόνδε τὸν βίον. Ἐἴτα πιστεύεις τὰ ὑπὸ 14 ἀνθρώπων γινόμενα ἀγάλματα θεοὺς εἶναι ὁ καὶ ἀρετὰς ποιεῖν. Τῷ B δὲ ποιήσαντί σε θεῷ ἀπιστεῖς δύνασθαι σε καὶ ὁ μεταξὺ ποιῆσαι;

διδάξαι ὅποι' ἅττα ἐστὶν ἂ λέγουσι καὶ ὀπόθεν ἐξῆρθηκε. „Si mihi respondere voluerint, ut eos minime tentanti ac periclitanti (omnia enim novi), sed aequae omnibus consulenti, praeclare se res habebit; si vero recusabunt, dicentque quod solent *Noli disquirere*, necesse est ut doceant cuiusmodi sint quae asseverant et unde dimanarint.“ Dignissima est quae legatur Origenis responsio. *Maranus*. Cf. Io. Pearson. ad Symbol. Apost. p. 7, Th. Milles. ad Cyrill. l. c., Heinichen. ad Euseb. l. c.

5. τ. θάλασσαν] Ven. et Humphr.; caeti. τ. θάλατταν.

6. ἐαυτὸν] Ven.; corrector temere (cf. Corp. Apoll. Vol. II. p. 475, Bernhardy *Wissensch. Syntax d. griech. Spr.* p. 272, Winer. l. c. p. 136) mutavit in σεαυτὸν, idemque in omnibus editt. exstat.

7. Πρῶτον] Omnes editt. addunt particulam γάρ, quam expunxi auxilio Ven., ubi a correctore supra

lineam est collocata. Pro ἐποίησεν (Ven.) editt. ἐποίησε. lidem ἔπλασε et προήγαγε paullo post. Maranus commation *εἰ γὰρ ὁ πατήρ σου* que ad σὺ ἦς ποτε per parenthesis positum esse autumat, ut quae sequuntur καὶ ἔπλασεν et καὶ προήγαγεν a praecedente ὅτι pendeant. Male. Sententiam huius loci (primorum hominum creationem omniumque deinceps nascentium formationem ad deum referendam) quod attinet, consimillimam pronuntiarunt Iustinus alique patres; legas quae ad Iustin. De resurr. c. 5. n. 15 suppeditavi.

8. καὶ ἀρετὰς ποιεῖν] Thienemannus, qui ἀρετὰς de magnis illis que miris operibus (Pape *Lex. gr. T. I. p. 286*) intelligendum non vidit, ἀξόγητα suspicatus est legendum esse. De sententia cf. Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 18. n. 8.

9. μεταξὺ] Clausener. verba τῷ δὲ ποιήσαντι ... ποιῆσαι reddidit:

enim agricola potest metere, nisi ante omnia semen terrae crediderit? Aut quis potest mare transmittere, nisi ante omnia se ipse crediderit navigio et gubernatori? Quis autem aegrotans potest sanari, nisi ante omnia se ipse medico crediderit? Quam artem aut disciplinam quis discere potest, nisi ante omnia tradiderit se et crediderit magistro? Igitur si credit agricola terrae et navigaturus navigio et aegrotus medico, tu non vis credere teipsum deo, a quo tanta pignora accepisti? Primum quidem quod te creavit ex nihilo ut existeres. Nam si nec pater tuus erat nec mater, multo magis ipse aliquando non eras. Atque formavit te ex humida et parva materia et minima gutta, quae et ipsa aliquando non erat: et produxit te deus in hanc vitam. Tum credis efficta ab hominibus simulacra deos esse et mirabilia facere. Deum vero qui te fecit non credis posse te etiam postea facere?

„deo conditori tuo, qui operari potest, diffidis?“ Fell. et Wolf.: „deum autem, conditorem tuum, te restituere posse dubitas?“ Maran.: „deo autem non credis facere eum posse ut te in vitam revocet?“ Humphr.: „te de integro creare posse?“ Thienemann. prorsus inepte: „von Gott aber, der dich doch erschuf, willst du nicht glauben, dass er dich wieder zerstören könne?“ Nemo editorum et interpretum exposuit quid sit obscurum illud *μεταξὺ* aut exemplo probavit. Heumannus (Poecil. T. I. p. 511) locum a librariis esse depravatum censet ac (ejecto *σε*) legendum sic: ... *δύνασθαι καὶ μείζω ποιῆσαι*, hoc sensu: „credis deos gentiles mira edere solere opera, at deum illum verum non credis etiam maiora efficere valere?“ Hac coniectura V. D. scopum deserit, quem Theophilus sibi habebat propositum, et vim argumenti infringit. Dicam

igitur quid *μεταξὺ* (lib. III. c. 21. n. 5, c. 23. n. 2, c. 26) hinc sibi velit. Scilicet apud recentiores scriptores idque perraro indicat *sequens* tempus, quod est inter id de quo sermo est et aliud (h. l. tempus iudicij) quod cogitando addi potest, = *ἐξῆς* (Hesych.), ut ap. Luc. Act. apostt. 13, 42, Plutarch. Mor. ed. Wyttenb. T. I. P. II. p. 961, Ioseph. c. Ap. I. c. 21 (*ὅν μεταξὺ ἐβασίλευσε*) et de bell. iud. V. c. 4. §. 2. Cf. Heinrichs. (p. 60), de Wette (ed. 3. p. 115), Meyer. (ed. 2. p. 254 sq.) ad Luc. I. c. — Theophilus restitutionem corporum persuadere vult Autolyco; itaque sic rem instruit: „Tu credis deorum simulacra ab hominibus fabrefacta deos esse et mira edere opera: nec tamen credis deum, qui te condidit, te aliquando refingere posse?“ Nervus argumenti in eo positus est, quod, qui hominem iam semel et antea condidit, idem

9. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα ὧν φῆς σέβεσθαι θεῶν ὀνόματά ¹ ἔστιν νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τούτων τίνων καὶ ποταπῶν; Οὐχὶ Κρόνος μὲν τεκνοφάγος εὐρίσκεται καὶ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα ἀναλίσκων; Εἰ δὲ καὶ ² Δία τὸν παῖδα αὐτοῦ εἰποις, κατὰμαθε κάκεινον τὰς πράξεις καὶ τὴν ἀναστροφὴν. Πρῶτον μὲν ὅτι ἔν ³ Ἰδῆ ὑπὸ αἰγὸς ἀνετράφη, καὶ ταύτην σφάξας κατὰ τοὺς μύθους C καὶ ἐκδείρας ἐποίησεν ἑαυτῷ ἔνδυμα. Τὰς τε λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ, περὶ τε ἀδελφοκοιτίας καὶ μοιχείας καὶ παιδοφθορίας, ⁴ ἄμεινον Ὅμηρος καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ περὶ αὐτοῦ ἐξηγοῦνται. Τί μοι τὸ λοιπὸν καταλέγειν περὶ τῶν υἱῶν ⁵ αὐτοῦ, Ἡρακλέα μὲν ἑαυτὸν καύσαντα, Διόνυσον δὲ μεθύοντα καὶ μαινόμενον, καὶ Ἀπόλλωνα τὸν Ἀχιλλεῖα δεδιότα καὶ φεύγοντα καὶ τῆς Δάφνης ἐφῶντα ⁶ καὶ τὸν Ἐπιάνθου μόρον ἀγνοοῦντα, ἢ Ἀφροδίτην τὴν D τιτρωσκομένην, καὶ Ἄρεα τὸν βροτολογίον, ἔτι δὲ καὶ ⁷ Ἰχῶρα φέοντα τούτων τῶν λεγομένων θεῶν; Καὶ ταῦτα μὲν ⁸ μέτριον εἰπεῖν, ὅπου γε θεὸς εὐρίσκεται ⁹ μεμελισμένος ὁ καλούμενος Ὅσιρις, οὗ καὶ κατ' ἔτος γίνονται τελεταὶ ὡς ἀπολλυμένου καὶ εὐρισκομένου καὶ κατὰ μέλος ζητουμένου· οὔτε γὰρ εἰ ἀπόλλυται νοεῖται, οὔτε εἰ εὐρίσκεται δεικνυται. Τί δὲ μοι λέγειν ¹⁰ Ἀττην ἀποκοπτόμενον, ἢ Ἀδωνιν ἐν ὕλῃ ¹¹ δεμβόμενον καὶ κυνηγετοῦντα

eundem repetita vice formare possit. Cf. Athenagor. De resurr. c. 3. n. 1.

1. ἔστιν] Ven.; vulg. ἔστι. Deos gentilium esse ex hominibus mortuis effictos (c. 10, comp. lib. II. c. 34. n. 3) quum alii (etiam Cicero De consolatione, ap. Lactant. Institt. div. I. c. 15) professi sunt, tum Athenagoras Supplic. p. Chr. c. 29 sq. Cfr. Cudworth. System. intellect. p. 226 sq. et Gieseler. Lehrb. d. Kirchengesch. T. I. P. I (ed. 4) p. 208. De expositione quae sequitur, Καὶ τούτων τίνων καὶ ποταπῶν κτλ. (coll. lib. II. c. 8 et III. cc. 3. 8), legas ad Athenag. l. c. c. 21 a me adnotata (n. 1).

2. Δία] Ven. et Gesn. διὰ. Paulo infra Ven. et Bodl. εἶδη (Al. Buttman. Gramm. d. neutest. Spr. p. 5), sed in iis altera manus lectionem Ἰδῆ rescripsit, aliis locis quibus occurrit (lib. II. c. 3) codicibus firmatam: quare hic quoque eam servavi.

3. ἄμεινον] Bodl. in marg. ἄ μὲν: id quod Fell. et Wolf. (qui mallet ἄς μὲν pro ἄμεινον) temere textui inseruerunt. Antea Ven. παιδοφθορίας, corrector vero ε erasit.

4. αὐτοῦ] Uterque cod. mstus. Gesnerus operarum errore omisit (Clauserus agnoscit: filios eius), cum eoque Duc. Mor. Fell. faciunt.

5. καὶ τ. Ἐπιάνθου μ. ἀγν.] Quam-

9. Ac nomina quidem eorum, quos a te coli dicitas deorum, nomina sunt hominum mortuorum. Et ii quidem qui et quales fuere? Annon Saturnus liberorum vorator invenitur qui proprios liberos consumsit? Sin etiam Iovem eius filium nomines, diligenter cognosce eius actiones et vivendi rationem. Primum quidem in monte Ida nutritus est a caprea, eamque quum mactasset, ut ferunt fabulae, et pellam detraxisset, fecit sibi indumentum. Ac caetera eius facta, coitus cum sorore et adulteria et illata pueris stupra, melius Homerus et caeteri poetae describunt. Quid iam enumerem quae ad eius filios spectant, Herculem qui se concremavit, Bacchum ebrium et furem, Apollinem Achillis metu fugientem et Daphnes amatorem et Hyacinthi mortis ignarum, aut Venerem vulneratam, et Martem hominum occisorem, praeterea sanguinem ex iis quos vocatis diis fluentem? Atque haec quidem sunt dicta mediocria, quandoquidem deus invenitur membratim discerptus nomine Osiris, cuius etiam mysteria quotannis celebrantur quasi pereat et inveniatur et singula eius membra quaerantur; neque enim utrum perierit scitur, neque utrum inveniatur ostenditur. Quid dicam Attin castratum, aut Adonim in silva errantem et venantem et ab apro vulneratum, aut

vis vates haberetur. Cf. Tatian. Orat. c. 8. n. 22 et Athenag. I. c. c. 21. n. 36.

6. ἰχῶρα ... θεῶν] Hom. II. V. 340: ἰχῶρ, οἶός περ τε φέει μακάρεσσι θεοῖσιν. Cf. Clem. Al. Protr. c. 2. §. 36.

7. μέτριον σῖσιν] Fell.: haec quidem modestius dicuntur. Wolf.: „de his quidem pauca et modica dicere attinet.“ Rectius Clauser.: haec quidem quae hactenus dedimus mediocria sunt.“ Hosmann.: „dies möchte noch einigermaßen hingehen.“ Luce clarius est Theophilum levia et mediocria dicere quae antea

dixerat, quis ad graviora transit (Mar.).

8. μεμελισμένος] Clauser. male *decantatus*, pro *membratim divisus*. Cf. Athenag. I. c. c. 22 (Corp. Apoll. Vol. VII) p. 112 ibique n. 36.

9. Ἄττην] Ven.: corrector temere i supra η scripsit; Bodl. et omnes editt. Ἄττιν. Sed illa forma non spernenda (lib. III. c. 8. n. 6), ut docent quos ad Tatian. c. 8. n. 9 laudavi.

10. δεμβόμενον] Scholion in marg. Ven. (alia manu) et Bodl.: δεμβασμός ἢ ἀχαλινωτός ἔννοια καὶ ζῶης ἀφανισμός.

καὶ τιτρωσκόμενον ὑπὸ σούς, ¹¹ ἢ Ἀσκληκίον κεραινούμενον, καὶ Σάραπιν τὸν ἀπὸ Σινώπης φυγάδα εἰς Ἀλεξάνδρειαν γεγονότα, ἢ τὴν Σκυθίαν Ἀρτεμιν καὶ αὐτὴν φυγάδα γεγυῖαν καὶ ἀνδροφόνον καὶ ¹² κυνηγέτιν καὶ τοῦ Ἐνδομίωνος ἐρασθεῖσαν; Ταῦτα γὰρ οὐχ ἡμεῖς φαμεν, ἀλλὰ οἱ καθ' ἑμᾶς ¹³ συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ κηρύσσουσιν.

76

10. ¹ Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὸ πλῆθος ὧν σέβονται ζώων ¹⁵ Αἰγύπτιοι, ἐρπετῶν τε καὶ κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ πτευνῶν καὶ ἐνύδρων νηπιῶν, ἔτι δὲ καὶ ποδόνηπτρα καὶ ἦχους αἰσχύνης; Εἰ δὲ ² καὶ Ἕλληνας εἰποις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, σέβονται λίθους καὶ ξύλα καὶ τὴν λοιπὴν ὕλην, ³ ὡς ἔφθημεν εἰρημένα, ἀπεικονίσματα νεκρῶν ἀνθρώπων. Φειδίας μὲν γὰρ εὐρίσκειται ἐν ⁴ Πείσῃ ποιῶν Ἕλαιοις τὸν Ὀλύμπιον Δία, ⁵ καὶ Ἀθηναίοις ἐν ἀκροπόλει τὴν Ἀθηνᾶν. Πεύσομαι δέ σου κἀγὼ, ὦ ἄνθρωπε, Β ⁶ πόσοι Ζῆνες εὐρίσκονται· Ζεὺς μὲν γὰρ ἐν πρώτοις προσαγο-

11. ἢ Ἀσκλ. κερ.] Haec a Gal- landio (ut in edit. Mar. Veneta) er- rore praetermissa sunt.

12. κυνηγέτιν] Ven. (et Bodl. ?) et ex coniectura Wolf. Mar. Humphr.; caelit. edit. κυνηγέτην. Cf. Polluc. V, 13.

13. συγγραφεῖς] Interdum hoc nomine generatim omnes scripto- res designat Theophilus, velut lib. II [c. 12: πολλοὶ τῶν συγγραφέων — c. 32; comp. c. 38, lib. III. cc. 17. 20. 29] et lib. III. c. 1. [Etiam τοὺς συγγράφοντας vocat lib. III. c. 2.] Sed hoc loco [ut lib. II. c. 30] συγγραφεῖς qui a poetis distinguuntur non alii videntur esse quam hi- storici [ut Wolfius quoque nota- vit], nec ad alios pertinet haec anti- quarum rerum licet fabulosa nar- ratio. Sic etiam vocantur historici lib. II [c. 8 et] c. 12 et a poetis et philosophis distinguuntur. Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγρα-

φέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα ἀξιο- πιστα μὲν εἶναι. Si quis dubitet his verbis ἢ συγγραφέων historicos significari, attentius legat haec Theo- phili verba ex c. 33: Τίς οὖν ... τῶν καλουμένων σοφῶν καὶ ποιη- τῶν ἢ [leg. καὶ] ἱστοριογράφων. Maranus. Cf. lib. II. c. 5. n. 1. Humphr. κηρύσσουσι, absque v.

1. Τί μοι κτλ.] Pro λοιπὸν (c. 9, lib. II. cc. 8. 14) alibi τὸ λοι- πὸν (lib. III. cc. 3. 6) dicit. Hunc cultum animalium Aegyptiis sue- tum, de quo vide Herod. II. c. 65 sq. coll. M. Uhlemann. *Handb. d. ges. ägypt. Alterthumskunde* T. II. Lips. 1857. p. 202 sqq., castigabant vete- rum patrum permulti. Cf. Athenag. Supplic. p. Chr. c. 1. n. 11. Ipsi gentilibus ludibrio erat: Iuven. Sat. 15 et Lucian. De sacrif. 14. Ante νηπιῶν censet Wolfius part. καὶ ex- cidisse, provocans ad verba c. 6 καὶ νηπιῶν, ἐνύδρων τε καὶ ἐναλίων,

Aesculapium fulmine percussum, et Serapin Sinope profugam Alexandriam, aut Dianam Scythicam et ipsam profugam et homicidam et venatricem et Endymionis amore captam? Haec enim non a nobis dicuntur, sed a vestris historicis et poetis praedicantur.

10. Quid iam enumerem multitudinem animalium quae ab Aegyptiis coluntur, reptilium et pecudum et ferarum et volatilium et natatilium fluvialium, insuper vero etiam pelves et inhonestos sonos? Sin et Graecos cites et caeteras gentes: colunt lapides et ligna et reliquam materiam, simulacra, ut iam diximus, mortuorum hominum. Phidias enim invenitur Pisae fecisse Eliis Olympium Iovem, et Atheniensibus in arce Minervam. Quaeram ex te, o homo, quot inveniuntur Ioves. Iuppiter enim in primis Olympius dicitur

„ubi *νηπὰ* ab *ἐνὸδροις* distinguuntur.“ Sed ex ipsis verbis a V. D. citatis nihil nostro in loco mutandum esse patet, ut iam Maranus admonuit. Nam quum duas species natatilium distinguat Theophilus, nempe fluvialium et marinarum, natatilia fluvialia vocare debuit pisces Nili ab Aegyptiis adoratos; frustra ergo diceremus natatilia et fluvialia. — De pelvi ab Aegyptiis culta (Herod. *φασὶ ἐκ τοῦ ποδαυπηῆρος τῷγαλμα γεγονέναι*) et ab aliis quoque memorata (Athenag. l. c. e. 26, Clem. Homil. X. c. 8, Minuc. Fel. Octav. c. 23. §. 9) vide quae ad Athenagoram p. 141. n. 21 exposui. Quod denique *ἤχους ἀλσχύνης* attinet, crepitus ventris hęc intelligit Theophilus. Clemens Homil. X. c. 16: *Colunt Aegyptiὶ καὶ γαστρῶν πνεύματα*. Minucius c. 28. §. 10: „Aegyptii plorisque vobis non magis Isidem quam cepa-

rum acrimoniis metuunt, nec Serapidem magis quam strepitus per pudenda corporis expressos [en tibi *ἤχους ἀλσχύνης*] contremiscunt.“ Adde Clem. Recogn. V. c. 20 (ibique Coteler.) et Hieronym. Comm. in Ies. l. XIII. c. 46.

2. καὶ] Omiserunt mendose Duc. Mor. Mar. Humphr.

3. ὡς ἐφθ. εἶρ.] C. 9 (n. 1).

4. Πείση] Ita (cf. lib. II. c. 3. n. 17) ex Ven. reposui pro vulg. Πίση. Cf. Pape *Wörterb. d. griech. Eigennamen* (Brunsv. 1842) p. 316. Pariter lib. II. c. 20 *Φεισῶν* occurrat, ubi LXX *Φισῶν* habent. Tum Ven. et Bodl. *οἶων* pro *κοιῶν*. Ven. *ἡλίοις*, sed corrector *ἡλείοις*.

5. καὶ] Ven. et Bodl., Gesn. Wolf. Gall. Caeteri editt. omiserunt.

6. πόσοι Ζήνας εἶρ.] De his qui hęc memorantur Iovibus lege scriptores mythologos tum veteres tum recentiores. Sufficit attulisse

φένεται Ὀλύμπιος καὶ Ζεὺς ἑ Λατιάριος καὶ Ζεὺς Κάσιος καὶ Ζεὺς Κεραύνιος καὶ Ζεὺς Προπάτωρ καὶ Ζεὺς Παννύχιος καὶ Ζεὺς Πολιοῦχος καὶ Ζεὺς Καπετάλιος. Καὶ ὁ μὲν ὁ Ζεὺς παῖς Κρόνου, βασιλεὺς Κρητῶν γενόμενος, ἔχει τάφον ἐν Κρήτῃ· ὁ δὲ λοιποὶ Ἰσως οὐδὲ ταφῆς κατηξιώθησαν. Εἰ δὲ καὶ εἴποισ ἡ τὴν ἡ μητέρα τῶν λεγομένων θεῶν, μὴ μοι γένοιτο διὰ στόματος τὰς πράξεις αὐτῆς ἐξεῖπεν (ἀθέμιτον γὰρ ἡμῖν τὰ τοιαῦτα καὶ ὀνομάζειν), ἢ τῶν θεραπόντων αὐτῆς τὰς πράξεις ἡ ὅφ' ὧν θεραπέυεται, ὅποσα τε ἡ τέλη καὶ εἰσφορὰς παρέχει τῶ βασιλεῖ αὐτῆ τε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς. Οὐ γὰρ εἰσιν θεοί, ἀλλὰ ἡ εἰδωλα, καθὼς προειρήκαμεν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων καὶ δαμόνια ἀνάθαρτα. ἡ Γένοιτο δὲ τοιοῦτοι οἱ ποιοῦντες αὐτὰ καὶ οἱ ἐπιζήοντες ἐπ' αὐτοῖς.

11. ἡ Τοιγαροῦν μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ προσκυνῶν 16

Tertullianum Apolog. c. 14: „Romanus Cynicus Varro trecentos Ioves, sive Iupiteres dicendum, sine capitibus introducit.“

7. Λατιάριος] Ita Ven. et Bodl. exserte pro forma Λατιάριος (Tatian. c. 29, Euseb. De laud. Const. p. 757, Porphyr. De abstin. II. c. 56), quam hic solus Migne clam obtrudit. Etiam lib. III. c. 8 mentio fit Διὸς τοῦ Λατιαρίου. — Mox uterque cod. mstus et editt. omnes (exc. Humphr.) Κάσιος. Errorem Wolfius notavit. Ζεὺς Κάσιος, dictus a monte Casio (qui Pelusio vicinus est), ubi templum ipsi dedicatum fuit, non semel apud veteres memoratur Graecos (Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 1003) et Latinos (Freund. Lex. lat. ling. T. I. p. 683). — Postea Migne pro scriptura codd. mstorum et editorum haud reicienda Καπετάλιος (Steph. l. c. p. 944) tscite Καπιτάλιος textui inseruit.

8. Ζεὺς παῖς Κρόνον] Haec

scilicet fuit inscriptio sepulchri, quod in Creta habuit. Wolfius. Tradidit id Lactantius Institt. div. I. c. 11: „Et sepulcrum eius est in Creta in oppido Cnosso: ... in quo sepulcro eius est inscriptum antiquis literis graecis ZANKPONOT, id est latine: Iupiter Saturni.“

9 τ. μητέρα τῶν λεγομ. θεῶν] Cybele et Corybantes, sacerdotes eius, indicat. Thienemann. coniecit legendum τ. μητέρα τὴν λεγομένην θεῶν. Lib. III. c. 8: τῆς μητρὸς θεῶν λεγομένης. Ferri potest lectio illa ideoque debet.

10. ὅφ' ὧν θεραπέυεται] Haec Thienemann. eicienda autumat tamquam glossema ad verba τῶν θεραπόντων appositum. Antea pro ἡ (sic Ven.; de Bodl. hic incertus sum), quod ex coniectura Duc. et Wolf. legunt, stulte praebent Mor. Fell. Mar. ἡ et Gesn. ἡ.

11. τέλη καὶ εἰσφορὰς] Quod ait Theophilus de vectigalibus, quae mater deorum eiusque filii impera-

et Iuppiter Latiaris et Iuppiter Casius et Iuppiter Ceraunius et Iuppiter Propator et Iuppiter Pannychius et Iuppiter Pollicus et Iuppiter Capitolinus. Atque ille quidem Iuppiter Saturni filius, qui rex Cretensium fuit, habet sepulcrum in Creta; caeteri vero forte ne sepultura quidem dignati sunt. Si vero matrem eorum quos vocatis deorum obicias, abest ut ore efferam ipsius actiones (talìa enim ne appellare quidem nobis fas est), vel ministrorum a quibus colitur actiones, et quae vectigalia et tributa tum ipsa tum eius filii regi pendant. Non enim sunt dii, sed *simulacra*, ut supra diximus, *opera manuum hominum et impura daemonia. Tales fiant qui faciunt ea et qui spem suam in iis collocant.*

11. Regem igitur potius colam, non eum adorans, sed

tori solvebant, explicari potest ex Tertulliano, ut Maran. vidit. Ad nation. I. c. 10 (Opp. ed. Oehl. T. I. p. 326) ait: „Sed aliquo solatio privatorum et domesticorum deorum querellae iuvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. Iam primum, quos in hastarium regressistis, publicanis subd[idis]tis, omni quinquennio inter vectigalia vestra proscriptos addicitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur, conducitur, [ut forum,] sub eadem voce praeconis, eadem exactione quaestoris. Sedenim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa ignorabiliora (nam haec sunt captivitatìs notae poense): dei vero, qui magis tributarii, magis sancti, immo qui magis sancti, magis tributarii. Maiestas constituitur in quaestum, negotiatio religione proscribitur, sanctitas locutionem mendicat. Exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, pro stipibus, pro hostiis. Venditis totam

divinitatem. Non licet eam gratis coli. Plus denique publicanis refigitur quam sacerdotibus.“ Cf. Apolog. c. 13.

12. εὐδωλα ... ἔργα ἡ ἀνθρ. καὶ δαιμόνια ἀκ.] Ps. 113, 4 et 134, 15, coll. 1 Parall. 16, 26. Vid. c. 1. n. 7. — Ps. 96, 5: Οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαίμόνια. Cf. librum meum De Epist. ad Diogn. (ed. 2) p. 17 sq. (n. 2). — Paulo ante pro εἶσιν (Ven.) vulgo εἰσι legitur.

13. Γένοιτο ... ἀντοῖς] Ps. 113, 8 et 134, 18. Cf. librum meum modo citatum p. 20.

1. Τοιγαροῦν μᾶλλον κτ.] Ante haec verba Wolfius lacunam sibi videtur perspicere, quia „deesse nonnulla et Ms. Bodl. indicat et series orationis evincit.“ At vero 1°. codex Ven. (melioris notae quam Bodl.) nequaquam indicat lacunam; 2°. series orationis facile perspicitur. Quum deorum mater eiusque filii (dii) vectigalia pendant regi (Caesari), equidem malo hunc regem,

αὐτῶ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεῶ δὲ τῶ ὄντως θεῶ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ γέγονεν. Ἐρεῖς οὖν μοι· ² Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; Ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ. Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἄνθρωπος ³ ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. ⁴ Τρόπῳ γάρ τινι παρὰ θεοῦ οἰκονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς οὐς ἔχει ὑφ' ἑαυτὸν τεταγμένους οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· ⁵ τὸ γὰρ ⁷⁷ βασιλεὺς αὐτοῦ ἔστιν ὄνομα, καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ⁶ ἔστιν τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι ἀλλ' ἢ μόνῳ θεῶ. Ὡστε κατὰ πάντα πλαῦσαι, ὡς ἄνθρωπε. ⁷ Τὸν δὲ βασιλέα τίμα εὐνοῶν αὐτῶ, ὑποτασσόμενος ⁸ αὐτῶ, εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ποιῶν ποιεῖς τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ. Λέγει γὰρ ⁹ ὁ νόμος ὁ

quippe deorum dominum cui vectigalia pendant, colere quam istos deos adorare; nimirum ex illa conditione vectigali sequitur plus regi quam diis esse tribuendum. Apte Maranus provocavit ad Tertullianum, qui similiter, postquam gentilium deos salibus suis perfricuit, transit ad cultum Caesarum, quos potius colendos esse ait quam deos. „Ventum est,“ inquit in Apolog. c. 28 (Opp. ed. Oehler. T. I. p. 228), „ad secundum titulum laesae augustioris maiestatis, siquidem maiore formidine et callidior timiditate Caesarem observatis quam ipsum de Olympo Iovem. Et merito, si sciatis. Quis enim ex viventibus quilibet non mortuo potior?“ Cf. c. 32. p. 237. — Verbo προσκυνεῖν christiani scriptores ad solennem dei cultum indicandum utebantur. Iustinus Apol. I. c. 17: θεῶν μὲν μόνον προσκυνούμεν, ἑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετούμεν, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἀνθρώπων ὁμολογοῦντες

καὶ εὐχόμενοι μετὰ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ εὐφρόνα τὸν λογισμὸν ἔχοντας ὑμᾶς εὐρεθῆναι. Caeterum constat illud verbum alias a veteribus de cultu tam civili quam religioso usurpari.

2. Διὰ ... βασιλέα] Tertullianus Ad Scapul. c. 2: „Circa maiestatem imperatoris infensamur.“ Scilicet Christiani per genium Caesaris iurare (cf. Tertull. Apol. c. 32 et Herald. ad h. l. ap. Oehl. p. 237) et statuas eius adorare nolebant (Tertull. l. c. c. 28 sqq.). Idem ille Ad nation. I. c. 17 (T. I. p. 342): „Prima obstinatio est quae secunda a dei religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod inreligiosi dicamur in Caesares, neque imagines eorum repropitiando neque genios deierando.“

3. ὑπὸ θ. τεταγμ.] Locutio Paulina: Rom. 13, 1.

4. Τρόπῳ γάρ τινι] Illud „quodammodo“ non eo spectat ut dubia et incerta res videatur, sed quia comparisonem quamdam inter deum et

preces pro eo fundens. Deum autem qui vere et verus deus est adoro, quum regem ab eo factum sciam. Dices igitur mihi: Cur regem non adoras? Quia non ideo rex factus est ut adoretur, sed ut legitimo honore observetur. Non enim deus est, sed homo a deo constitutus, non ut adoretur, sed ut iuste iudicet. Est enim quodammodo administratio ei a deo commissa: neque ipse quos sub se praefectos habet patitur reges vocari. Est enim „rex“ ipsius nomen, quo nomine alium vocari non licet: ita neque adorari nisi solum deum. Itaque in omnibus errore duceris, o homo. Regem autem cole diligendo eum, parendo ei, orando pro eo. Hoc enim faciens voluntatem dei exsequeris. Dicit enim lex divina: *Honora fili deum et*

reges instituit Theophilus, et quemadmodum praefecti et iudices a regibus constituuntur, ita potestas regia est quaedam veluti administratio a deo commissa. — Verba οὗς ἔχει ὑφ' αὐτῶν τεταγμένους non subditos generatim designant, sed eos quibus aliquam rerum administrandaram partem committebat imperator, id est praefectos et duces et praesides. Sic Iustinus Apol. I [c. 17]: Φόρους δὲ καὶ εἰσφορὰς τοῖς ὑφ' ἡμῶν τεταγμένοις πανταχοῦ πρὸ πάντων περιώμιθα φέρειν. Hoc ipso in loco imperator dicitur ἀνθρώπος ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος. *Maranus.*

5. τὸ γὰρ βασιλεὺς α. ἰ. 5.] Patet hinc imperatores romanos eo tempore βασιλέων titulum [c. 5. n. 8 et c. 10] sibi in proprium vendicasse. Loca veteram in hanc rem vide apud Ezech. Spanhemium De usu et praestantia numismatum p. 686 sq. et Io. Douglæum in Analectis Sacris N. T. p. 63 sq. *Wolfius.*

6. ἔστιν] Ven.; edit. praeter Gesn. ἔστι.

7. Τὸν δὲ βασ. τίμα etc.] Editiones duplex τίμα exhibent: βασιλέα τίμα, τίμα εὐνοῶν. Exciplas Maronianam et (quae ex ea pendet) Humphreianam; in illa alterum τίμα excidit incuriâ operarum (Mar. reddit: „Regem igitur cole, sed eum diligendo cole“ etc.): id quod vidit Gallandius (qui reposuit), non vero Mignius. Cum Ven. et Bodl. legendum est ut suprâ in textu. Altero τίμα „ad vim orationis“ opus esse videtur Wolfio: quod non dixerim. — De re cf. lib. III. c. 14, Iustin. Apol. I. c. 17. n. 3, Tatian. Orat. c. 4. n. 4, Athenagor. Supplic. c. 1. n. 17 et c. 37. n. 6.

8. ἀντῶ] Mor. et Fell. αὐτοῦ mendose.

9. ὁ νόμος ὁ τ. θ.] Etiam hagiographa et prophetae = lex, 1 Cor. 14, 21. *Fellus.* — Humphr. ὁ ante τ. θεοῦ errore omisit.

τοῦ θεοῦ· ¹⁰ Τίμα νίε θεόν και βασιλέα, και μηδενί αὐτῶν ἀπει-
θῆς ἦς· ἐξαίφνης γάρ τίσονται τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν.

12. Περὶ δὲ τοῦ σε καταγελαῦν μου, καλοῦντά με Χριστιανόν, ¹⁷
οὐκ οἶδας ὃ λέγεις. Πρῶτον μὲν ὅτι τὸ ¹ χριστόν ἡδὺ καὶ εὐ-
χρηστον και ἀκαταγέλαστόν ἐστιν. Ποῖον γὰρ πλοῖον δύναται
εὐχρηστον εἶναι και σώζεσθαι, ² ἐὰν μὴ πρῶτον χρισθῆ; Ἡ ποῖος
πύργος ἢ οἰκία εὐμορφος και ³ εὐχρηστός ἐστιν, ἐπὰν οὐ πέτρι-
σται; Τίς δὲ ἄνθρωπος εἰσελθὼν εἰς τόνδε τὸν βίον ἢ ἀθλῶν
οὐ χρίεται ἑλαίῳ; Ποῖον δὲ ἔργον ⁴ ἢ κόσμιον δύναται εὐμορ-
φίαν ἔχειν, ἐὰν μὴ χρισθῆ και σπιλωθῆ; Ἐἴτα ἀήρ μὲν και
⁵ πᾶσα ἡ ὑπὸ οὐρανὸν τρώπη τιμὴ χρίεται φωτὶ και πνεύματι. **C**
Σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ⁶ ἔλαιον θεοῦ; Τοιγαροῦν ἡμεῖς τού-
του εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοὶ ὅτι χρισόμεθα ⁷ ἔλαιον θεοῦ.

13. Ἀλλὰ και τὸ ἀρνεῖσθαι σε νεκροὺς ἐγείρεσθαι· φῆς γὰρ **18**

10. Τίμα ... αὐτῶν] Prov. 24,
21—22.

1. χριστόν] Ven. χρηστόν. Cor-
rector literae η superscripsit ι, ut
χριστόν legatur. Cf. n. 3. Eamque
formam, quae in Bodl. omnibusque
editis comparet, censeo retinendam
esse. Lusus enim est illarum vo-
cum, ut c. 1, ubi vide n. 10. No-
minis Χριστοῦ, a quo Χριστιανοί,
ratio manifeste redditur in sequen-
tibus ubi χρίεσθαι commemorat-
ur: nihilo secius alluditur simul ad
χρηστός, partim quod Christum
gentiles Chrestum (Sueton. v. Claud.
25; cf. Obbarius Observv. in Tac.
Ann. 15, 44. Rudolst. 1845. 4°. p. 4)
pronuntiabant et Christianos pariter
Chrestianos, partim quod illa vocis
utriusque affinitas occasionem dabat
commodam disserendi de Christiano-
rum conditione. Tertullianus Apolog.
c. 3: „Christianus vero, quantum in-
terpretatio est, de unctione deducit-
ur; sed et cum perperam Chre-

stianus pronunciat a vobis, ... de
suavitate vel benignitate compositum
est.“ Ad nat. I. c. 3: „Christia-
num vero nomen, quantum signifi-
catio est, de unctione interpretatur;
etiam cum corrupte a vobis Chre-
stiani pronuntiamur, ... sic quoque
de suavitate et bonitate modulatum
est.“ Glossae Philoxeni: „Χρηστός,
frugalis suavis utilis iocundus.“ Ter-
tullianus Adv. Mar. IV. c. 17 verba
Luc. 6, 35 αὐτός χρηστός ἐστιν ver-
tit „ipse suavis est.“ — Pro ἐστιν
(Ven. et Bodl.) edit. exc. Gesn. ἐστι.

2. ἐὰν μ. πρ. χρισθῆ] Das Sal-
ben muss hier von dem Bestreichen
der Schiffsfugen mit Oel verstanden
werden; unser jetziges Kalfatern.
Thienemann. Varios unctionis usus
et commoda, quae strictim memora-
vit Theophilus, distinctius enarravit
Chr. Andr. Eschenbachius in Dis-
sertatt. acad. VII. p. 339—515.

3. εὐχρηστός] Ven. εὐχριστός.
Iam corrector ι in η mutavit.

regem, nec iis inobediens sis; subito enim ulciscuntur inimicos suos.

12. Quod autem me irrides, Christianum me vocans, nescis quid dicas. Primum quidem quia quod unctum est suave et utile est nec rideri debet. Quae enim navis utilis et salva esse potest, nisi prius ungetur? Aut quae turris vel domus elegans et commoda est, si uncta non fuerit? Quis est qui quum in hanc vitam editur aut in palaestram ingreditur oleo non ungetur? Quodnam opus aut ornamentum potest pulchritudinem habere, nisi ungetur et expoliatur? Tum aer et omnis quae sub coelo est terra quodammodo ungentur lumine et spirita. Tu vero non vis ungi oleo dei? Itaque nos ideo Christiani vocamur quod ungamur oleo dei.

13. Sed etiam quod mortuos excitari negas: ais enim

4. ἡ κόσμιον] Τὸ κόσμιον dicitur id quod ad ornatum inducendum adhibetur, ut patescit ex Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 1865. Quare inutili labore Wolfius, quocum Maranus fecit, coniecit legendum transposita ἡ coniunctione sic: κόσμον δύναται ἡ σύμορφλαν ἔχειν.

5. πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανόν] Stulte Thienemann. legerit πάντα ἃ [sic] ὑπ' οὐρανόν. Cf. c. 7 (n. 2). Illā Septuaginta formulā (Iob. 34, 13. 38, 18. Prov. 8, 26. 28 al.) Theophilus etiam lib. II. c. 13 utitur: ἐφώτισεν τὴν ὑπ' οὐρανόν. Caeterum vide c. 5. n. 6.

6. ἔλαιον] Ven. ἔλαιος. Corrector vero ζ in ν mutavit et supra lineam scripsit ἐλέφ. Cf. Winer. Gramm. d. neutest. Spr. ed. 6. p. 202. Paulo post Galland. (c. Mar. edit. Ven.) ἐνεκεν, non εἴνεκεν.

7. ἔλαιον] Ven. ἔλεος. Cor-

rector supra lineam posuit ἔλαιον. Recte, quum haec verba ad praecedentia respiciant: Σὺ δ. ο. β. ζϞ. ἔλαιον θεοῦ; Censet Moshemius (Sireiltheologie d. Christ. T. II. Erl. 1763. 4°. p. 689 sq. comp. Münscher. Hdbch d. chr. Dogmengesch. ed. 2. P. I. p. 188) Theophilum loqui de unctione spiritali; ad corporis unctionem in baptismo (Tertull. De bapt. c. 7, Adv. Marc. I. c. 14, De resurr. carn. c. 8) Humphreius provocat. Incertus est Io. Kaye, episc. Lincoln.: Some Account on the Writings and Opinions of Justin Martyr. Ed. 3 (Lond. 1853) p. 196. Unum addo. Tertullianus quoque, etsi nomen christianum ducit a chrismate (vide supra n. 1), tamen — id quod pariter de Theophilo videtur statuendum esse — veram eius originem non ignerat: cf. Adv. Marc. IV. c. 14: „nomen Christianorum utique a Christo deductum.“

¹ Δειξόν μοι κἄν ἕνα ἐγεγθέντα ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἰδῶν πιστεύσω· πρῶτον μὲν τί μέγα, εἰ θεασάμενος τὸ γεγονός ² πιστεύσης; Ἔϊτα πιστεύεις μὲν Ἡρακλῆα καύσαντα ἑαυτὸν ζῆν καὶ Ἀσκληπιὸν κεραυνωθέντα ἐγγεγθῆαι. Τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοι λεγόμενα ἀπιστεῖς; ³ Ἴσως καὶ ἐπιδείξω σοι νεκρὸν ἐγεγθέντα καὶ ζῶντα, καὶ D τοῦτο ἀπιστήσεις. Ὁ μὲν οὖν θεὸς σοι ⁴ πολλὰ τεκμήρια ἐπιδεικνυσιν εἰς τὸ πιστεύειν αὐτῷ. Ἐὶ γὰρ βούλει, ⁵ κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν, πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾶ καὶ ἀνίσταται. ⁶ Τί δὲ καὶ οὐχὶ ἡ τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν γινόμενη ἐξανάστασις, καὶ τοῦτο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; ⁷ Ἐὶ γὰρ τύχοι εἰπεῖν, κόκκος σίτου ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων, ἐπὰν βληθῆ ἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ λύεται, ἔϊτα ἐγίγεται καὶ γίνεται στάχυς. Ἡ δὲ τῶν δένδρων καὶ 78 ἀκροδρύων φύσις, πῶς οὐχὶ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀοράτου κατὰ καιροῦς ⁸ προφέρουσιν τοὺς καρπούς; Ἔτι μὴν ἐνίοτε καὶ στρουθίον ἢ τῶν λοιπῶν πετεινῶν, ⁹ καταπιὸν σπέρμα

1. Δειξόν ... πιστεύσω] S. Iustinus Apol. I. c. 19: διὰ τὸ μήπω θεωρεῖσθαι ὑμᾶς ἀναστάντα νεκρῶν ἀπιστία ἔχει.

2. πιστεύσης] Ven.; corrector ei supra η scripsit. Editt. ut Bodl. πιστεύσεις. Solus Humphr. in πιστεύεις mutavit. De εὶ particula cum conjunctivo posita adeas Hermann. De part. ἄν p. 96 sq. et ad Soph. Ai. v. 491, Bornemann. et Krüger. ad Xenoph. Anab. III. c. 1. §. 36. c. 2. §. 22, Bremi ad Aeschin. Orat. I. p. 171, Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 499 sqq. Frequentior omnino est hic usus apud posteriores scriptores; cf. Iacob. ad Lucian. Toxar. p. 52, Iacobitz. Ind. p. 473, Schaefer. Ind. ad Aesop. p. 131, Meyer. ad 1 Cor. 9, 11 (ed. 2. p. 186), Thilo ad Act. Thom. p. 23.

3. Ἴσως καὶ ἐπιδ. σοι νεκρὸν ἐγεγθ.] Ex his et antecedentibus

verbis Henr. Dodwell subnata est occasio suspicandi quod inde a Marci temporibus inter cetera χαρίσματα, quae apostolis erant concessa, vis mortuos resuscitandi defecerit, quia Autolyco unum excitati exemplum requirenti Theophilus ita respondeat. Vide eius Dissert. II in Irenaeum §. 44. Wolfius. Sed Dodwellum Irenaeus ipse refellit, qui, cum aequalis sit Theophilo ac paulo post eum scripserit, testatur aetate sua mirabilem copiam donorum spiritus sancti adhuc vigere et mortuorum resurrectiones inter haec miracula recenset. „Iam etiam“, inquit, „quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt et perseverarunt nobiscum annis multis.“ Lib. II. c. 32. §. 4. Vid. c. 31. §. 2. Maranus.

4. πολλὰ τεκμήρια] Argumentum resurrectionis ex analogiis naturae petitum, ad quod auctor transit

Ostende mihi saltem unum ex mortuis excitatum, ut credam quum videro: primum quidem quid magni praestabis, si tum credas quum rem factam videris? Tum credis Herculem qui se ipse combussit vivere et Aesculapium fulmine percussum in vitam revocatum. Quae vero tibi a deo dicuntur ea non credis? Fortasse etiam ostendam tibi mortuum ad vitam revocatum et viventem, nec tamen id credes. Deus quidem tibi multa exhibet argumta quibus adductus ei credas. Si enim placet, observa temporum et dierum et noctium interitum, quemadmodum etiam haec intereant et renascantur. Praeterea nonne seminum et fructuum fit resurrectio, idque in usum hominum? Quum enim exempli gratia granum tritici aut reliquorum seminum terrae iniectum fuerit, primo moritur et solvitur, deinde excitatur et in spicam assurgit. Quod autem arborum attinet naturam, nonne certis temporibus dei iassu latentes antea et invisos fructus producant? Quin etiam interdum passer aut alia avicula, quum semen mali aut ficus

(comp. lib. II. c. 14 sq.), magna auctoritate florebat apud veteres patres. Cf. Semisch. *Justin d. Märt.* P. II. p. 148.

5. *κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν . . . ἀνίσταται*] Sic Clemens Ep. I ad Cor. c. 2A: "Ἴδωμεν, ἀγαπητοί, τὴν κατὰ καιρὸν] γινομένην ἀνάστασιν. Ἡμέρ[α καὶ] νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσ[ιν]. κοιμᾶται ἡ νύξ, ἀνίσταται ἡ[μέρα]: ἡ ἡμέρα ἀπεισιν, νύξ ἐπέρχεται]. Sic etiam Tertullianus Apol. c. 48 et De resurr. c. 12, Minucius Fel. in Octav. c. 34, Cyrillus Cat. 18, Epiphanius Ancor. c. 84, alii. *Maranus*.

6. *Τί δὲ καὶ οὐχὶ ἡ τῶν σπερμάτων κ. καρπῶν κτλ.*] Eadem comparatione utuntur Zeno Veronensis De resurrectione [c. 8. p. 128 ed. Ballerin.] et Prudentius Cathemer. X. v. 15. 129. *Ady. Symmach.* II.

195. Praeterea Kortholtus videri iubet Clementem, Tertullianum, Minucium, Cyrillum [II. cc.: n. 5], Chrysostomum Serm. I de resurr., Damascenum sub finem operis de orthodoxa fide, Petrum Chrysol. Serm. 118. *Wolfius*. — Fortasse "Ἐτ[ί] (pro Τί) δὲ καὶ legendum, dicendi genus mire gratum Theophilo, ut lib. II. c. 37. n. 1 ostendi. Praeterea cf. lib. II. c. 3. n. 18.

7. *Εἰ γὰρ . . . στάχυς*] Coll. Ioann. 12, 24 et 1 Cor. 15, 36—37.

8. *προσφέρουσιν*] Ven. *προσφέρωσιν*, sed corrector *ον* supra ω collocavit, ut sit *προσφέρουσιν* (Bodl.), id quod in editt. exstat. Solus Humphr. *προσφέρουσι*, sive *v. Rescripsi προσφέρουσιν*. Saepenumero *προ* et *προς* commutantur: cf. *Athenag.* De resurr. c. 25. n. 15.

9. *καταπιόν]* Bodl. *καταπιών*.

μηλέας ἢ συκῆς ἢ τινος ἑτέρου, ἦλθεν ἐπὶ τινὰ λόφον πετρωδῆ
 ἢ ¹⁰ τάφον καὶ ἀφώδευσεν, κάκεινο ¹¹ δραξάμενον ἀνέφου δέν-
 δρον, τὸ ποτε καταποθὲν καὶ διὰ τοσαύτης θερμοσίας ¹² διελθόν.
¹³ Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ ἢ τοῦ θεοῦ σοφία, εἰς τὸ ἐπιδειξαι B
 καὶ διὰ τούτων ὅτι δυνατός ἐστιν ὁ θεὸς ποιῆσαι ¹⁴ τὴν καθο-
 λικὴν ἀνάστασιν ἀπάντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ καὶ θαυμασιώτερον ¹⁵
 θέαμα θέλεις θεάσασθαι γινόμενον πρὸς ἀπόδειξιν ἀναστάσεως,
 ὡς ¹⁶ μόνον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ,
¹⁶ κατανόησον τὴν ἀνάστασιν τῆς σελήνης τὴν κατὰ μῆνα γενο-
 μένην, ¹⁷ πῶς φθίνει ἀποθνήσκει ἀνίσταται πάλιν. Ἔτι ἄκου-
 σον καὶ ἐν σοὶ αὐτῷ ἔργον ἀναστάσεως γινόμενον, ἅν ¹⁸ ἀγνωστῶς,
 ὡς ἀνθρώπου. Ἰσως γάρ ποτε νόσῳ περιπεσὼν ἀπώλεσάς σου τὰς C
 σάρκας καὶ τὴν ἰσχύν καὶ τὸ εἶδος, ἐλέους δὲ τυχὼν παρὰ θεοῦ
 καὶ ἰάσεως πάλιν ἀπέλαβές σου τὸ σῶμα καὶ τὸ εἶδος καὶ τὴν
 ἰσχύν· καὶ ὡς περ οὐκ ἔγνωσ ποῦ ἐπορεύθησάν σου αἱ σάρκας
 ἀφανεῖς γινόμεναι, οὕτως οὐκ ἐπίστασαι οὐδὲ πόθεν ἐγένοντο ἢ
 πόθεν ἦλθον. Ἀλλὰ ἐρεῖς· ἐκ τροφῶν καὶ χυμῶν ἐξαιματουμέ-
 νων. ¹⁹ Καλῶς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔργον θεοῦ τοῦ οὕτω δημιουργη-
 σάντος, καὶ οὐκ ἄλλου τινός.

10. τάφον] Clauser. in trans-
 latione habet *foveam*, censuit igitur
 τάφρον scribendum esse, ut Davis.
 quoque (ap. Wolf.) coniecit. Quam
 quidem conjecturam iure meritoque
 Maran. et Thienemann. improbarunt.
 Ait ille: „Hoc loco Theophilus in
 exemplum adducit arbores illas, quae,
 cum in locis saxosis et desertis in-
 terdum nascantur nec hominum mā-
 nuī aut terrae succis originem suam
 debeant, inquirendi curam afferunt
 undenam exortae sint. Causam con-
 fert Theophilus in granum aliquod
 ab ave eiectum. Quare sepulcrum,
 utpote monumentum ex lapidibus
 constructum et in locis desertis ac
 editis erigi solitum, sententiae Theo-
 phili melius quadrabat quam fovea.“

Pro ἀφώδευσεν (Ven.) vulg. ἀφώ-
 δευσε.

11. δραξάμενον] I. q. *prehendens* (ibi) *possessionem* = radices agens. Claus. non reddidit; Wolf. *radice acta*. Perverse Thienemann. mallet *δρασάμενον* („von *δράσκω*, laufen“ — sic!): „unersachtet derselbe durch den Vogel durchlief.“

12. διελθόν] Ven. *διελθών*.

13. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ] Cognosce phrasin plane apostolicam, 1 Cor. 12, 11. Teller (Fid. dogm. de resurr. carn. p. 88).

14. τ. καθ. ἀνάστ.] De sensu huius formulae non erat cur Tellerus (l. c. p. 90) dubitaret. Cf. Iustini Dial. c. Tr. c. 81.

15. μόνον] Sodd. msti et editi,

aut cuiusvis alias sorbuerit, avolat in aliquem collem saxosum aut sepulcrum et [ibi] alvum exonerat, tumque illud [semen] agens radices nascitur arbor, quod olim absorptum fuerat et tantum calorem traiecerat. Haec autem omnia operatur divina sapientia, ut vel ex his demonstret posse deum generalem omnium hominum resurrectionem perficere. Sin autem mirabilius ad resurrectionem demonstrandam spectaculum videre cupis, non solum ex terrestribus rebus sed etiam ex coelestibus desumptum, observa menstruam lunae resurrectionem, quemadmodum decrescat pereat renascatur. Praeterea accipe resurrectionem in temet ipso ad effectum perductam, etiamsi ignoras, o homo. Forte enim aliquando in morbum incidisti atque carnes tuas et vires et speciem amisisti, sed misericordiam a deo et medelam nactus recuperasti corpus tuum et speciem et vires: et quemadmodum ignorabas quonam abierint carnes tuae quum evanueri, ita nec perspectum habes undenam exstiterint et unde venerint. Sed dices: ex cibus et succis in sanguinem conversis. Praeclare; sed et hoc opus dei est ita rem conficientis, nec cuiusquam alterius.

exceptis Duc. Wolf. Mar., *μόνων* habent: quod natum est occasione verborum seqq. *τῶν ἐκ. πραγμάτων*. Eadem commutatio reperitur in Justin. Cohort. ad gent. c. 14 (n. 1). Paulo ante Humphr. *γενόμενον* pro *γινομένον* obtrudit.

16. *κατανόησον τ. ἀνάστασιν τῆς σελήνης κτλ.*] Tertullianus De resurr. c. 12: „Reaccenduntur enim et stellarum radii, quos matutina succensio extinxerat; reducuntur et siderum absentiae, quas temporalis distinctio exemerat; reornantur et specula lunae, quae menstruus numerus adriverat.“ *Kortholtus*.

17. *πῶς φθίν. ἀποθν. ἀνίστ. κάλιν*] Ita Ven. et Bodl. Tres hęc

lunae status memorantur. Genuinam illam lectionem esse palet insuper ex lib. II. c. 15: *ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει καὶ δυνάμει ἀποθνήσκει*. Male nostro loco Gesnerus pro *ἀποθνήσκει* dedit *καὶ*, eamque scripturam receperunt Duc. Mor. Mar. At Fell. Wolf. Humphr. legunt *πῶς φθίνει καὶ ἀποθνήσκει καὶ ἀνίσταται πάλιν*.

18. *ἀγνοεῖς*] Ven.; corrector in —*ἦς* (Bodl.) mutavit, id quod etiam est in editis. Cf. c. 8. n. 2, lib. II. c. 2. n. 7 et Al. Buttmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 192.

19. *Καλῶς*] Editores ante Wolfium interpunxerunt: . . . *ἐξαιματομένων καλῶς ἀλλὰ κτλ.* Male.

14. ¹Μὴ οὖν ἀπίστει, ἀλλὰ πιστεύα. Καὶ γὰρ ἐγὼ ²ἤπι- D
 στουν τοῦτο ἔσεσθαι, ἀλλὰ νῦν κατανοήσας αὐτὰ πιστεύω, ἅμα
 καὶ ἐπιτυχῶν ἱεραῖς γραφαῖς τῶν ἁγίων προφητῶν, οἳ καὶ προεῖ-
 πον διὰ πνεύματος θεοῦ τὰ ³προγεγονότα ᾧ τρόπῳ γέγονεν, καὶ
 τὰ ἐνεστώτα τινι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποῖα τάξει
 ἀπεκρισθήσεται. Ἀπόδειξιν οὖν λαβὼν τῶν γινομένων καὶ προα-
 ναπεφωνημένων οὐκ ἀπιστῶ, ἀλλὰ πιστεύω πενθαρχῶν θεῶ· ᾧ,
 εἰ βούλει, καὶ σὺ ὑποτάγηθι πιστεύων αὐτῷ, μὴ νῦν ἀπιστήσας ⁷⁹
 πεισθῆς ἀνιῶμενος ⁴ τότε ἐν αἰωνίοις τιμωρίαις. Ὡν τιμωριῶν
 προειρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν μεταγενέστεροι γινόμενοι οἱ
 ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ⁵ ἔκλεψαν ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν, εἰς ⁶ τὸ
 δόγματα αὐτῶν ἀξιοπίστα γενηθῆναι. Πλὴν καὶ αὐτοὶ προεῖπον ²⁰
⁷ περὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἔσεσθαι ἐπὶ τοὺς ἀσεβεῖς
 καὶ ἀπίστους, ὅπως ἢ ἐμμάρτυρα πᾶσιν, πρὸς τὸ μὴ εἰπεῖν τι-
 νας ὅτι ⁸ Οὐκ ἠκούσαμεν οὐδὲ ἔγνωμεν. ⁹ Εἰ δὲ βούλει, καὶ σὺ
 ἔντυχε φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς· καὶ αὐταὶ σε τρα- B
 νότερον ¹⁰ ἔδηγήσουσιν πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν τὰς αἰωνίους κολάσεις
 καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ θεοῦ. ¹¹ Ὁ γὰρ δοὺς στόμα

1. Μὴ ... πιστεύε] Coll. Ioann. 20, 27: μὴ γίνου ἀπίστος, ἀλλὰ πιστός.

2. ἤπιστουν] Hinc patet Theophilum aliquando gentilem fuisse. Wolfius. — Pariter ut Theophilus etiam Iustinus, Tatianus (cf. ad Iust. Dial. c. Tr. c. 8. n. 3), Athenagoras (ut Philippus Sidetes refert), alii (cf. meum tractatum de Iustino apologeta in Erschii et Gruberi *Allg. Encycl. d. Wiss. u. K. Sect. II. P. 30*. Lips. 1853. p. 41. n. 14) lectione Veteris Testamenti ad rem christianam pervenerunt.

3. προγεγονότα] Ven. προγεγραμμένα. Ism corrector veram lectionem supra lineam posuit. Dein pro γέγονεν (Ven.) vulg. γέγονε.

4. τότε] Davisius legi iubet ποτε. Sensus certe optimus. Sed

videtur tamen Theophilus respicere tempus, quod tunc futurum sit, ubi supplicii non terminandis ex incredulitate fuerit subiectus, ut proinde τὸ τότε opponatur τῷ νῦν. Sic idem supra [c. 7] §. 12: ἐὰν νῦν πιστεύσης αὐτῷ, καὶ τότε ἐπιγνώση ὅτι etc. Wolfius. Assentitur Maranus, insuper provocans ad lib. II. c. 3. Sine ratione repugnant Roesslerus (*Bibl. d. KVV. T. I. p. 227*) et Thienemannus.

5. ἔκλεψαν ἐκ τ. ἁγ. γραφῶν] Haec communis fere patrum fuit sententia. Cf. lib. II. c. 37, Iustin. Apol. I. c. 44 (n. 6) et Cohort. ad gentt. cc. 14 sqq. 19 sqq., Tatian. Orat. ad Gr. c. 40 (n. 3), Athenag. Suppl. p. Chr. c. 9.

6. τῷ Ven. τῷ.

7. περὶ τῶν κολάσεων τ. μελλ.]

14. Ne sis igitur incredulus, sed crede. Nam et ego non credebam hoc futurum, sed nunc credo postquam ea attentius consideravi, simul etiam quod in sacras scripturas invidi sanctorum prophetarum, qui per spiritum dei praedixerunt et praeterita eodem quo gesta sunt modo, et praesentia eodem quo geruntur modo, et futura eodem ordine quo perficientur. Quum igitur ea quae eveniunt et praedicta sunt demonstrationem mihi exhibeant, non sum incredulus, sed credo obtemperans deo: cui, si vis, tu quoque obtempera credens ei, ne si nunc incredulus fueris credas tunc supplicia cruciatus aeternis. Quae supplicia quum praedicta a prophetis fuissent, his posteriores poetae et philosophi furati sunt ex sanctis scripturis, ut auctoritatem opinionibus suis conciliarent. Sed et ipsi futura impiis et incredulis supplicia praedixerunt, ut testata essent omnibus, ne dicerent nonnulli: Non audivimus nec cognovimus. Quodsi vis, tu quoque lege studiose propheticas scripturas: ac lucem illarum tutiorem habebis ducem ut fugias aeterna supplicia et perpetua dei bona consequaris. Nam qui dedit

Cf. lib. II. c. 37. Domesticam de imminentibus impiorum poenis in altera vita sententiam Tertullianus Apolog. c. 11 proponit. „Volo igitur merita recensere, an eiusmodi sint ut illos in caelum extulerint et non potius in imum tartarum miserint, quem carcerem poenarum infernarum cum vullis adfirmatis. Illic enim abstrudi solent impii“ etc. Respexisse in sequenti descriptione videtur Tertullianus ad Virgil. Aen. VI. 608 sqq. Veterum τῶν ἕξω loca in hanc rem, ut Wolf. quoque adnotavit, cumularunt Iac. Windet De vita functorum statu ex Hebr. et Graec. comparatis sententiis (ed. 3. Lond. 1677) Sect. I, P. D. Huet Alnet. Quaest. II. §. 19. p. 258, Tob. Pfanner Syst. theol. gentil. pur.

c. 21. §. 6; adde P. Baylii Respons. ad Quaest. Provinciales T. IV. p. 322 sqq. Nec tamen defuerunt ex gentilibus qui sempiterna illa supplicia pro fabulis Christianorum haberent ad terrorem aliis incutendum confictis.

8. Οὐκ ... ἔγνωμεν] Coll. Ies. 40, 21. 28. Paulo ante pro πᾶσιν (Ven.) editt. πᾶσι.

9. Εἰ δὲ etc.] Editt. sic interpunxerunt: εἰ δὲ βούλει καὶ σύ, ἐντυχὲ κτλ. Supra omnes: ᾧ, εἰ βούλει, καὶ σύ ὑποτάγηθι κτλ.

10. ὁδηγήσουσιν] Ven.; vulg. ὁδηγήσουσι. Mox Ven. καὶ vitiose repetiit ante ἀγαθῶν.

11. Ὁ γὰρ δούς . . . ὄρα] Exod. 4, 11. Ps. 93, 9.

εἰς τὸ λαλεῖν καὶ πλάσας οὗς εἰς τὸ ἀκούειν καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ ὁρᾶν ἐξετάσει τὰ πάντα καὶ κρινεῖ τὸ δίκαιον, ¹² ἀποδιδούς ἐκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν. Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονην διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσιν τὴν ἀφθαρσίαν δωρησεται ζωὴν αἰώνιον, χαρὰν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν καὶ πλήθη ἀγαθῶν, ¹³ ὧν οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν οὔτε οὗς ἤκουσεν οὔτε ἐπι καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· τοῖς δὲ ἀπίστοις καὶ καταφρονηταῖς καὶ ἀπειθοῦσιν τῇ ἀληθείᾳ, πειθόμενοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ἐπὶ ἐμφύρωνται ¹⁴ μοιχείαις καὶ πορνείαις καὶ ἀρσενοκοιταῖς καὶ πλεονεξίαις καὶ ταῖς ἀθεμίτοις ¹⁵ εἰδωλολατρείαις, ἔσται ὄργη καὶ θυμὸς, θλίψις καὶ ¹⁶ στενοχωρία· καὶ τὸ τέλος τοὺς τοιοῦτους καθέξει πῦρ αἰώνιον. Ἐπειδὴ ¹⁷ προσέθηκας, ὦ ἐταῖρε, „Λεῖξόν μοι τὸν θεὸν σου,“ οὗτός μου θεός, καὶ συμβουλεύω σοι φοβεῖσθαι αὐτὸν καὶ πιστεύειν αὐτῷ.

12. ἀποδιδούς ... θλίψις κ. στενοχωρία] Rom. 2, 6—9. Pro τῶν μισθῶν Heumann. (Poecil. T. I. p. 512) et Maran. monuere scribendum esse τὸν μισθόν, idque Humphr. textui inseruit. Tuetur illam codd. mstorum et editorum lectionem anonymus in Biblioth. Lubec. Vol. II. p. 235. Cf. Rost. Gr. Gramm. ed. 7. p. 538 et Winer. Gramm. d. neutest. Spr. ed. 6. p.

178. Duplex autem est μισθός, aut praemium aut poena (Bretschneider. Lex. man. in N. T. ed. 3. p. 267); horum μισθῶν alter probis, alter impiis tribuitur, ut auctor illico exponit. Vulgo ζητοῦσι et ἀπειθοῦσι, sine ν (Ven.).

13. ὧν ... ἀνέβη] 1 Cor. 2, 9.

14. μοιχείαις ... εἰδωλολατρείαις] 1 Cor. 6, 9—10: οὔτε πόρνοι οὔτε εἰδωλόλατραι οὔτε μοι-

os ad loquendum et formavit aurem ad audiendum et fecit oculos ad videndum excutiet omnia et iustum feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens. Iis quidem qui constanter per opera bona incorruptionem quaerunt donabit vitam aeternam, gaudium, pacem, quietem et multitudinem bonorum, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit; at incredulis et contemtoribus et non obtemperantibus veritati, parentibus vero iniustitiae, quum repleti fuerint adulteriis et scortationibus et puerorum stupris et avaritia et nefandis simulacrorum cultibus, erit ira et indignatio, tribulatio et angustiae: ac tandem tales ignis aeternus detinebit. Quoniam adiecisti, amice, „Ostende mihi deum tuum“: hic est deus meus, et auctor tibi sum ut eum timeas eique fidem habeas.

χοι ... οὔτε ἀρσενικοῖται ... οὔτε
πλεονέκται κτλ.

15. εἰδωλολατρίας] Ven. et
Bodl., Duc. Mar. Humphr.; caett.
editt. εἰδωλολατρίας.

16. στενοχωρία] Ven.; στενο-
χωρία Bodl. At editt. στενοχω-
ρία.

17. προσέθηκας] Codd. msti et
editti. Clauserus vult legi προσέτα-

ξας, dum vertit cum imperaris. Du-
caeus censet commodius esse προσ-
ήτησας, postulasti. Recte Wolfius
putat Theophilum scripsisse προσέ-
θηκας. Plura enim erant quae Au-
tolyclus obiiciebat. Et imperandi vel
postulandi verbum huc non videtur
exprimi ab isto debuisse, quum po-
stulatio ipsa phrasi Δεῖξόν μοι τὸν
θεόν σου contineretur.

1. Ἐπειδὴ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἐγένετο λόγος ἡμῖν, ᾧ ἀγα-§.1
 θώτατε Αὐτόλυκε, πύθομένου σου τίς μου ὁ θεὸς καὶ δι' ὀλίγου
 παρασχόντος σου· τὰ ὅσα τῇ ὁμιλίᾳ ² ἡμῖν, περὶ τῆς θεοσεβείας
 μου ἐξεθέμην σοι· ἔτι δὲ καὶ ἀποταξάμενοι ἑαυτοῖς μετὰ πλείστης B
 φιλλίας ἐπορεύθημεν ἕκαστος εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, κάππερ σκλη-
 ρῶς τὰ πρῶτὰ ³ σου ἔχοντος πρὸς ἡμᾶς· οἶδας γὰρ καὶ μέμνησαι
 ὅτι ὑπέλαβες ⁴ μωρίαν εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν. Σοῦ οὖν μετὰ
 ταῦτα προτρεψαμένου με, ⁵ κἂν ἰδιώτης ᾧ τῷ λόγῳ, πλὴν βού-
 λομαί σοι καὶ νῦν διὰ τοῦδε τοῦ συγγράμματος ἀκριβέστερον ἐπι-
 δεῖξαι τὴν ματαιοπουλίαν καὶ ⁶ ματαίαν θρησκείαν ἐν ᾗ κατέχη,
⁷ ἅμα καὶ δι' ὀλίγων τῶν κατὰ σέ ἱστοριῶν ⁸ ᾧ ἀναγινώσκεις,
 ἴσως δὲ οὐδέπω γινώσκεις, τὸ ἀληθές φανερόν σοι ποιῆσαι. C

1. TO B] Haec est inscriptio in codice Veneto (τὸ β) et subscriptio huius libri in Bodleiano. Gesnerus edidit Τὸ ΔΕΤΤΕΡΩΝ. Ducaeus, Morellus, Fellus, Wolfius, Maranus, Humphreius substituerunt ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΠΡΟΣ ΑΤΤΟΑΤΚΟΝ ΒΙΒΑΙΟΝ B. Gallandio placuit scribere ΤΟΤ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΤΟΤ ΑΝΤΙΟΧΕΩΣ ΠΡΟΣ ΑΤΤΟΑΤΚΟΝ ΒΙΒΑΙΟΝ β'.

2. ἡμῖν] Convenientius μου. Non mutandum. Cf. c. 12. n. 10, Rost. Gr. Gramm. ed. 7. p. 515 sq. et Winer. Gramm. d. neutest. Spr. ed. 6. p. 189. Paullo ante pro ἀγαθώτατε (Ven. et Bodl.) habent editi ἀγαθότατε.

3. σου] Ven.; at editi omiserunt. Illud (sed sic: σκληρῶς σου) reponendum esse iam Wolfius animadvertit, quocum Noltius sentit. Humphr. ἔχοντός σου in textu posuit. Heumannus (Poecil. T. III. p. 204) omisso σου legere malit ἔχοντες pro ἔχοντος.

4. μωρίαν εἶναι] Coll. 1 Cor. 1, 18. 21. 23. Verba τὸν λόγον ἡμῶν non sermonem nostrum (ut Clauser. caeterique interpret. reddiderunt, Thienemann. meine Rede) significant, sed doctrinam s. religionem nostram, ut iam C. B. Hase ad Leon. Diac. Histor. (Bonn. 1828) p. 463 sq. scite adnotavit. Sic lib. III. c. 4 ὁ λόγος ἡμῶν, ibid. cc. 4. 16 ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος et c. 29 ὁ

LIBER SECUNDUS.

1. Quam ante hos dies sermonem inter nos haberemus, optime Autolyce, tibi, quaerenti quisnam meus esset deus ac disputationi meae aures aliquamdiu praebenti, de religione mea exposui; insuper vero etiam vale utrinque dicto amicissimi digressi sumus singuli domos suas, quamvis primo graviter in me affectus esses: nosti enim et meministi stultitiam tibi videri doctrinam nostram. Quia igitur me postea adhortatus es, quamvis imperitus sim dicendi, tamen volo tibi nunc quoque hoc libello accuratius demonstrare inutilem laborem et inanem cultum qua detineris, simul etiam ex paucis ad vos pertinentibus historiis, quas legis, fortasse autem nondum intelligis, verum tibi ante oculos ponere.

παρ' ἡμῖν λόγος. Cf. quae ad Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 2. n. 21 monui.

5. καὶ . . . τῷ λόγῳ] 2 Cor. 11, 6. Verba τῷ ante λόγῳ et πλήν Galland. (c. Mar. edit. Ven.) omisit; item Humphr. τοῦ post τοῦδς.

6. ματαίαν θρησκείαν] Eam cultus vanitatem prudentiores ethnici sponte sua agnoverunt. Sic Diogenes Sinopensis, auctore Diogene Laertio, feminam in adoranda statua occupatam ita allocutus est: οὐκ ἐνλαβῆ, ὦ γύναι, μήποτε θεοῦ ὄπισθεν ἐστῶτος (πάντα γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ πλήρη) αἰσθημοσύνης; Alia huiusmodi veritatis testimonia lege

apud Huetium in Quaest. Alnetanis III. 6, Ed. Stillingfleet in libro anglic. de Idololatria ecclesiae romanae c. 1. §. 6 et Tob. Pfannerum in Systemate theolog. gentilis c. 11. §. 6. Wolfius.

7. ἅμα] Ven. et Bodl. Pariter Wolf. et Humphr. Caeteri editores ἀλλὰ exhibent. Illam lectionem vulgatae ἀλλὰ praeferendam iam Davisius statuerat in notis ad Clementis Rom. Epist. I ad Corinth. c. 37. Editt. ante Wolf. hanc interpunctionem vitiosam habent: . . . ἀναγινώσκεις. Ἰσως δὲ κτλ.

8. ὧν ἀναγ. . . γινώσκεις] Coll. Actt. apost. 8, 30.

2. Καὶ γὰρ ¹ γέλοιόν μοι δοκεῖ λιθοξόους μὲν καὶ πλάστας ἢ ζωγράφους ἢ χωνευτὰς ² πλάσσειν τε καὶ γράφειν καὶ γλύφειν καὶ χωνεύειν καὶ θεοὺς κατασκευάζειν, οἷ, ἐπὰν γίνωνται ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν, οὐδὲν αὐτοὺς ἡγοῦνται· ὅταν δὲ ἀγορασθῶσιν ³ ὑπὸ τινῶν καὶ ἀνατεθῶσιν εἰς ναὸν καλούμενον ἢ οἶκόν τινα, τούτοις οὐ μόνον θύουσιν οἱ ἀνησάμενοι, ἀλλὰ καὶ ⁴ οἱ ποιήσαντες καὶ πωλήσαντες ἔρχονται μετὰ σπουδῆς καὶ παρατάξεως θυσιῶν τε καὶ σπονδῶν εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς καὶ ἡγοῦνται θεοὺς αὐτούς, οὐκ εἰδότες ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν ὅποιοι καὶ ὅτε ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν, ⁵ ἤτοι λίθος ἢ χαλκὸς ἢ ξύλον ἢ χρῶμα, ἢ καὶ ἑτέρα τις ὕλη. Τοῦτο ⁶ δὴ καὶ ὑμῖν συμβέβηκεν τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς ἱστορίας καὶ γενεαλογίας τῶν λεγομένων θεῶν. Ὅποταν γὰρ ⁷ ἐντυγχάνετε ταῖς γενέσεσιν αὐτῶν, ὡς ἀνθρώπους αὐτοὺς νοεῖτε· ὕστερον δὲ θεοὺς προσαγορεύετε καὶ θρησκεύετε αὐτοῖς, οὐκ ⁸ ἐπιστάτοντες οὐδὲ συνιέντες ὅτι οἴους αὐτοὺς ἀνεγνώστε γεγονέναι τοιοῦτοι καὶ ἐγεννήθησαν..

81

3. Καὶ τῶν μὲν τότε θεῶν, εἴπερ ἐγεννῶντο, γένεσις πολλῇ ¹ ἠϋρίσκετο. ² Τὸ δὲ νῦν ποῦ θεῶν γένεσις δείκνυται; Εἰ γὰρ τότε ἐγέννων καὶ ἐγεννῶντο, δῆλον ὅτι ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο

1. γέλοιον] Uterque cod. mstus. Cf. Athenag. Supplic. p. Chr. c. 1. n. 4. Duc. et Wolf. in *γλοῖον*. mutarunt. De sententia lege Iustin. Apol. I. c. 9, Epist. ad Diogn. c. 2, Athenag. I. c. 17, Clem. Al. Protrept. c. 4. §. 56, Arnob. adv. nation. VI. c. 14.

2. πλάσσειν κτλ.] Accommodatius ad substantiva praecedentia legeretur γλύφειν τε καὶ πλάσσειν καὶ γράφειν καὶ χωνεύειν. Non muto.

3. ὑπὸ τινῶν καὶ ἀνατεθῶσιν] Ven. Bodl., Fell. (sed vitiose dedit ἀνατιθῶσιν) Wolf. Humphr. In caeteris editt. ista verba desunt. Sed legebantur etiam in Gesneri cod. msto; nam Clauserus interpretatus est: „ubi autem dii illi opera hu-

manarum manuum fuerint aere re- dempti et in templum aut in domum aliquam collocati.“ Exciderunt scilicet operarum vitio, cui repetitae syllabae θῶσιν ansam dederunt. Non est igitur cur Maranus repugnet: qui tum scribendum potius contendit ἐν ναῷ καλουμένῳ ἢ οἴκῳ, ignarus formulae sat tritae ἀνατ. εἰς — e. g. εἰκῶν ἀνατεθησομένη εἰς ἀγορᾶν Dinarch. (Oratt. Att. ed. Bekk.) I. c. 43.

4. οἷ] Errore omisit Duc. Mox ἔρχονται Gesn. Mor. Fell.

5. ἤτοι] Ven. εἰτοι, sed corrector in ἤτοι (Bodl.) mutavit. Cf. lib. I. c. 2. n. 4.

6. δῆ] Ven.; pariter Duc. Fell. Wolf. At Bodl. δὲ, id quod Maran.

2. Etenim ridiculum mihi videtur statuarios vel figulos vel pictores vel fusores fingere et pingere et sculperere et fundere et deos parare, qui, quum ab opificibus facti fuerint, nullo in pretio ab iis habentur; postquam autem aere redempti fuerint et in templum quod vocant aut domum aliquam collocati, iis sacrificant non solum qui emere, sed etiam qui fecere et vendidere cum studio et apparatu victimarum et libaminum accedunt ut eos adorent atque deos eos existimant, non intelligentes [eos] tales esse quales [fuerunt] quoque quum eos facerent, aut lapidem aut aes aut lignum aut colorem aut quamlibet aliam materiam. Hoc sane et vobis contingit' qui legitis historias et genealogias eorum qui dicuntur dii. Nam quum origines eorum legitis, homines eos existimatis: postea vero deos vocatis et colitis, non attendentes neque intelligentes quales eos natos legistis tales et genitos fuisse.

3. Ac tunc quidem deorum, si quidem geniti fuerunt, foecundum genus inveniebatur. Nunc vero ubi deos nasci ostenditur? Nam si tunc gignebant et gignebantur, liquet

et Humphr. receperunt. Gesn. et Mor. δεῖ. Tum Ven. et Bodl. non ὑμῖν sed ὑμνεῖν. Error in marg. Ven. a correctore notatus est. Deinde συμβέβηκεν ex Ven. refnxi pro vulg. συμβέβηκε.

7. ἐντυγχάνετε] Ven.; corrector η supra s scripsit, et ἐντυγχάνετε (Bodl.) in editis legitur. Cf. quae lib. I. c. 13. n. 18 observavi. Paulo post αὐτούς, ante νοεῖτε, Galland. (c. Mar. edit. Ven.) vitiose praetermisit.

8. ἐπιστάνοντες] Ven. ἐπιστάνοντες, sed corrector ἐπι supra ἐπι posuit. Tum idem cod. ἀνέγνωται, quod quidem ab ultima sequentis verbi syllaba —αι fluxit et a correctore in —ε mutatum est.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

1. ἠύροισκετο] De augmento (Hebr. 11, 5 ed. Lachm. et Tischend.) non est quod dubites; cf. Lud. Dindorf. ad Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. III. p. 2420 et Winer. *Gramm. d. newest. Spr.* (ed. 6) p. 66.

2. Τὸ δὲ νῦν τοῦ θεῶν γένεσις κτλ.] Similiter gentilibus illudit Tatianus Orat. ad Gr. c. 21: Γένεσιν ἂν λέγητε θεῶν, καὶ θνητοῦς αὐτοῦς ἀποφανείσθε. Διὰ τί γὰρ οὐ κῦρι νῦν ἢ Ἡρα; Πότερον γηγίρακεν, ἢ τοῦ μηνύσαντος ὑμῖν ἀπορεῖται; Istum Theophili locum fortasse imitatus est Lactantius Institt. div. I. c. 16.

γίνεσθαι θεοὺς γεννητούς· εἰ δὲ μὴ γε, ἀσθενὲς τὸ τοιοῦτο νοη-
θησεται· ἢ γὰρ ἐγήρασαν, διὸ οὐκ ἔτι γενναῖσιν, ἢ ἀπέθανον καὶ
οὐκ ἔτι εἰσίν. *Εἰ* γὰρ ἐγεννῶντο θεοί, ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο B
γενναῖσθαι, καθάπερ ³ γὰρ καὶ ἄνθρωποι γεννῶνται· μᾶλλον δὲ
καὶ πλείονες θεοὶ ὄφειλον εἶναι τῶν ἀνθρώπων, ὡς ⁴ φησιν
Σίβυλλα·

⁵ *Εἰ* δὲ θεοὶ γεννῶσι καὶ ἀθάνατοί γε μένουσι,

Πλείονες ἀνθρώπων γεγεννημένοι οἱ θεοὶ ἦσαν,

Οὐδὲ τόπος στήναι θνητοῖς οὐκ ἂν ποδ' ὑπέρξεν.

Εἰ γὰρ ἀνθρώπων θνητῶν καὶ ὀλιγοχρονίων ὄντων τὰ γεννώ-
μενα τέκνα ἕως τοῦ δεῦρο δεικνυταί, καὶ οὐ πέπνυται τὸ ⁶ μὴ C
γενναῖσθαι ἀνθρώπους, διὸ πληθύουσι πόλεις καὶ κῶμαι, ἔτι μὴν
καὶ χῶραι κατοικοῦνται, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἐχρῆν θεοὺς τοὺς μὴ
ἀποθνήσκοντας κατὰ τοὺς ποιητὰς γενναῖν καὶ γενναῖσθαι, καθὼς
φατε θεῶν γένεσιν γεγενῆσθαι; Πρὸς τί δὲ ⁷ τότε μὲν τὸ ἕρος B
τὸ καλούμενον Ὀλυμπὸς ὑπὸ θεῶν κατακεῖτο, νυνὶ δὲ ἔρημον
τυγχάνει; Ἡ τίνος ⁸ εἵνεκεν τότε μὲν ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Ἰδίῃ κατῴκει
(⁹ ἐγινώσκετο οἰκῶν ἐκεῖ κατὰ τὸν Ὀμηρον καὶ τοὺς λοιποὺς D
ποιητὰς), νυνὶ δὲ ἀγνοεῖται; Διὰ τί δὲ καὶ οὐκ ἦν πανταχόσε,
¹⁰ ἀλλὰ ἐν μέρει γῆς εὗρισκετο; Ἡ γὰρ τῶν λοιπῶν ἡμέλει, ἢ
ἀδύνατος ἦν τοῦ πανταχόσε εἶναι καὶ τῶν πάντων προνοεῖν. *Εἰ*
γὰρ ἦν, εἰ τύχοι εἰπεῖν, ἐν τόπῳ ἀνατολικῷ, οὐκ ἦν ἐν τόπῳ
δυτικῷ· εἰ δὲ αὖ πάλιν ἐν τοῖς δυτικοῖς ἦν, οὐκ ἦν ἐν τοῖς
ἀνατολικοῖς. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος καὶ τοῦ E

3. γὰρ] Corrector in Ven. hanc
particulam punctis notavit tamquam
spuriam. Non eiicio.

4. φησιν] Ven.; vulg. φησι.

5. *Εἰ* ... ὑπέρξεν] Hoc Ora-
culorum Sibyllinorum fragmentum
repetiit C. Alexandre Oracc. Sib.
Vol. I (Par. 1841) p. 18 in proe-
mio Sib. (v. 36—38) e Theoph. lib.
II. c. 36 petito et I. H. Friedlieb
Die Sib. Weissagg. (Lips. 1852) p.
230 coll. Sect. alt. p. XCVII. Cf. H.
Ewald *Abh. über Entstehung, In-*

hall u. Werth d. Sibyll. Bücher.
(Golt. 1858. 4°) p. 30 sq. — V. 1.
Εἰ δὲ θεοὶ Ven. et Bodl., Maran.
Humphr. Alex. Friedl.; θεοὶ Gesn.
Duc. Mor. omiserunt; Fell. et Wolf.
γε pro θεοί. V. 2. Ex *γεγεννημένοι*
(Ven. et Bodl.) effecerunt Fell. Wolf.
Humphr. Mign. Alex. *γεγεννημένοι*.
Pro οἱ θεοὶ inepte habent Ven.
Bodl. Gesn. Mor. Mar. οἱ δὲ θεοί,
Duc. οἷδε. V. 3. Non οὐκ ἂν Gesn.
scribit sed οὐ καὶν, Mor. et Mar.
οὐ καὶν.

etiam huc usque nasci debere genitos deos; sin minus, genus eiusmodi infirmum reputabitur: vel enim senauerunt, nec iam ideo gignunt, vel mortui sunt neque amplius exstant. Nam si gignebantur dii, oportebat eos etiam huc usque gigni, quemadmodum et homines gignuntur; immo plures esse deos quam homines, ut ait Sibylla:

Nam si dii gignunt immortalesque manent,

Dii geniti plures hominibus essent,

Nec locus esset ubi mortales consistere possent.

Nam si hominum qui mortales et aevi brevissimi sunt huc usque liberi geniti monstrantur, nec gigni homines desierunt, ex quo fit ut repleantur urbes et oppida, et ipsi etiam agri incolantur: an non magis oportebat deos, qui ut volunt poetae non moriuntur, gignere et gigni, quemadmodum deos natos esse dicitis? Cur autem mons qui dicitur Olympus olim quidem a diis incolebatur, nunc vero desertus est? Aut cur olim quidem in monte Ida Iuppiter manebat (ibi eum manere nota res erat ut Homerus et alii poetae testantur), nunc vero [ubinam sit] ignoratur? Cur non erat ubique, sed in terrae parte inveniebatur? Vel enim caeteras negligebat, vel non poterat ubique esse et omnibus providere. Nam si erat, ut exemplo utar, in parte orientali, non erat in parte occidentali; rursus si in occidentalibus locis erat, non erat in orientalibus. Dei autem altissimi et omnipoten-

6. μῆ] Wolf. μὲν dedit. At Maran.: „Minus vidit negationem illam quam sustulit, etsi superfluere videtur, ex more tamen et ingenio linguae graecae positam esse.“ Cf. Ph. Buttmann. *Griech. Grammat.* ed. 20 (Ber. 1858) p. 488.

7. τότε μὲν] Ita reposui ex coniectura pro vulg. μὲν τότε.

8. εἴνεκεν] Ven. et Bodl.; editt. *ἐνεκεν.*

9. ἐγνώσκειτο] Bodl. et editt. praemittunt καὶ, quam quidem particulam ope Ven. sustuli, in quo abest. Corrector demum adscripsit. Homeri aliorumque locos huc pertinentes collegit Meursius in Creta sua lib. II. c. 5. Coll. Spanhemium ad Callimachi hymn. in Iov. p. 6.

10. ἀλλὰ] Ven.; vulg. ἀλλ'. Tum Humphr. ἠνείσκειτο (ut supra: n. 1), id quod hęc codd. auctoritate non firmatur.

¹¹ ὄντως Θεοῦ τοῦτό ἐστιν μὴ μόνον τὸ πανταχοῦ εἶναι, ἀλλὰ καὶ ¹² πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν, ¹³ ἔτι μὴν μηδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ γε, μείζων ὁ χωρῶν τόπος αὐτοῦ εὐρεθῆσεται· ¹⁴ μείζων γάρ ἐστιν τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου· Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ¹⁵ ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων. Πρὸς τὴν δὲ καὶ καταλέλοιπεν ὁ Ζεὺς τὴν Ἰδην· πότερον τελευτήσας, ἢ οὐκ ἔτι ἤρρεσεν αὐτῷ ἐκείνο τὸ ὄρος; Πουὶ δὲ καὶ ἐπορεύθη; ⁸² εἰς οὐρανούς; Οὐχί. Ἀλλὰ ἐρεῖς εἰς Κρήτην; Ναί· ὅπου καὶ ¹⁶ τάφος αὐτῷ ἕως τοῦ δεῦρο δεικνυται. Πάλιν φήσεις εἰς ¹⁷ Πείσαν, ὃ ¹⁸ κλέων ἕως τοῦ δεῦρο τὰς χεῖρας Φειδίου. Ἔλ-4
Θωμεν τοίνυν ἐπὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν.

4. ¹ Ἔνιοι μὲν τῆς στοᾶς ἀρνοῦνται καὶ τὸ ἐξ ὄλου Θεόν

11. ὄντως] Gesn. ὄντος. Cf. lib. I. c. 11 al. Mox ἐστι vulgo, non ἐστιν (Ven.).

12. πάντα . . . ἀκούειν] Alludit ad Hom. Od. XI. 108: Ἥελιον, δς πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει.

13. ἔτι] Codd. msti et editi ὄτι. Quod Thienem. reddidit sic: „eben weil er an keinem Orte eingeschlossen ist.“ Miror caecitatem editorum qui errorem non animadverterunt. Eadem locutionem ἔτι μὴν supra habes et lib. I. c. 13. II. cc. 5. 6. 8. 12. 16. 18 al. Unum Humphr. video excipiendum esse. Idem error occurrit lib. III cc. 13 (n. 8) et 29 (n. 24). Mox Gesn. μὴ δὲ, non μηδὲ.

14. μείζων] Uterque cod. mstus et Gesn. Mor. Fell. μείζων. Paulo post ἐστιν (Ven. Bodl. Gesn.) pro vulg. ἐστι scripsi.

15. ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων] Rössler: „Dieser Ausdruck bezieht sich auf die Vorstellung von der Unermesslichkeit Gottes.“ Eadem phrasi (coll. c. 10 αὐτός ἐαν-

τοῦ τόπος ᾧν) praeceuntibus Peripateticis (Sext. Empir. adv. mathem. X. c. 33) et Philone De somn. p. 575 alii quoque patres usi sunt, ut Arnobius Adv. nat. I. c. 31: „Prima enim tu causa es, locus rerum ac spatium.“ Quos vide commemoratos a Fabricio ad Sextum Emp. p. 639. Cfr. Cotelerius ad Hermae Past. mand. 1. „Sie wollen damit sagen, Gott sey nicht etwa in die Welt eingeschlossen, sondern umgebe sie, so dass sich die Welt zwischen Gott, der sie von allen Seiten einschliesse, selbst aber durch nichts eingeschlossen sey, befinde.“ Münscher Handbuch d. christl. Dogmengesch. (ed. 2) T. I. p. 404. Adde Gieseler Dogmengesch. (Bonn. 1855) p. 113.

16. τάφος αὐτῷ] Tatianus I. c. c. 27: Τάφος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καθ' ὑμᾶς δεικνυται. Epiphanius Ancor. c. 106: οὐ τὸ μνημα ἐν Κρήτῃ ἕως δεῦρο δακτυλοδεικτεῖται. Minucius Octav. c. 22 et Cyprianus De idolol. vanit. c. 1: „se-pulcrum eius ostenditur.“ Inde

tis et vere dei est non solum ubique esse, sed etiam omnia inspicere et omnia audire, nedum loco contineri: alioqui continens locus maior eo invenietur; est enim quod continet maius eo quod continetur: deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus. Sed cur Idam Iuppiter reliquit: an quia mortuus est, an quia mons iste non iam ei placebat? Quonam autem profectus est? In coelos? Minime. Sed dices in Cretam? Optime; ibi huc usque eius sepulcrum monstratur. Porro dices Pisas [abiisse], quippe quum [ibi] huc usque manibus Phidiae famam conciliet. Veniamus igitur ad scripta philosophorum et poetarum.

4. Stoici quidam deum omnino negant esse, aut, si sit,

Heumannus (Poecil. T. III. p. 205) et Wesselingius (Probabil., Franeg. 1731, p. 97) legunt τάφος αὐτοῦ. Sed vulgata lectio proba videtur esse; τάφος αὐτῶ = ipsi dedicatus. Cf. Matthiae *Ausf. griech. Gramm.* (ed. 2) P. II. p. 714 sq., Bernhardy *Syntax d. griech. Sprache* p. 88 sq., Rost *Griech. Gramm.* (ed. 7) p. 518.

17. Πείσαν] Ven. et Bodl.; Πίσαν Wolf. Mar. Humphr.; Πείσαν caeteri editt. Cf. lib. I. c. 10. n. 4.

18. κλέων] Mign. in κλείων mutavit. Wesseling. (l. c. p. 98) pro ὁ κλέων legit οἰκῶν, ut Theophilus illudat in Iovem, qui ad sua usque tempora statuam Phidiae manu affabre factam incolebat. Sed displicet mihi ista emendatio. Nisi prorsus fallor, praestat legere οὗ κλέων, scil. ἐστὶ (lib. I. c. 13. p. 77 D, lib. II. c. 24. n. 1. al.), ubi celebrat. A vestigiis codicum nimis recedunt Noltii coniecturae: Πίσαν ὡς κλέη aut Π. ὄπον κλέει. Caeterum χεῖρας interdum de sacrificio usurpari

iamiam monui ad Athenagor. *Supplic.* c. 17. n. 26 (Corp. Apoll. Vol. VII) p. 80 et (adv. Nolt.) 326.

1. Ἔνιοι μὲν τῆς στοᾶς κτλ.] Dubito num quis Stoicorum afferri possit, qui providentiam verbis negaverit. Hinc et Gatakerus ad Antoninum p. 64 hanc Nostri assertionem miratur. *Wolfius*. — Verba τῆς στοᾶς e textu esse eiicienda contextus persuadet. Nec quemquam moveat, quod paulo post Chrysippi Stoici fit mentio. Quippe nec haec vera est scriptura, sed *Λευκίππου* scripserat vel, si forte manus ipsius erravit, scribere volebat noster Theophilus. Ac bene Leucippus Epicuro adlungitur, quos et coniunxit Lactantius lib. III. c. 17: „Ubi sunt,“ inquit, „aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo praeter unum Leucippum somniavit, a quo Democritus eruditus hereditatem stultitiae reliquit Epicuro?“ Idem alibi, libri De ira c. 10, vanitatem omnem in Epicurum profluxisse scribit de fonte Leucippi: qui locus eo dignior animadversione est, quod non ita multo

εἶναι, ἢ, εἰ καὶ ἔστιν, μηδενός φασιν φροντίζειν τὸν θεὸν πλὴν ἑαυτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν παντελῶς Ἐπικουροῦ καὶ Χρυσίππου B ἢ ἄνοια ἀπεφήνατο. Ἐτεροι δὲ φασιν ² αὐτοματισμὸν τῶν πάντων εἶναι, καὶ τὸν κόσμον ³ ἀγένητον καὶ φύσιν αἰδίων, καὶ τὸ σύνολον πρόνοιαν μὴ εἶναι θεοῦ ἐτόλμησαν ἐξεπιεῖν, ἀλλὰ θεὸν εἶναι μόνον ⁴ φασιν τὴν ἐκάστου συνειδησιν. Ἄλλοι ⁵ δ' αὖ τὸ δι' ὄλου κερωρηκὸς πνεῦμα θεὸν δογματίζουσιν. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ θεὸν μὲν ὁμολογοῦσιν ⁶ ἀγένητον καὶ πατέρα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων εἶναι· εἶτα ὑποτίθενται ⁷ θεὸν καὶ C ὄλην ἀγένητον, καὶ ταύτην φασιν συνημακέναι τῷ θεῷ. Εἰ ⁸ δὲ θεὸς ⁸ ἀγένητος καὶ ὄλη ἀγένητος, οὐκ ἔτι ὁ θεὸς ποιητὴς τῶν ὄλων ⁹ ἔστιν κατὰ τοὺς Πλατωνικούς, οὐδὲ μὴν μοναρχία θεοῦ δεικνύται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. ¹⁰ Ἐτι δὲ καὶ ὡσπερ ὁ

post Chrysippum producit pro divina propugnans providentia. Heumannus (Poecil. T. III. p. 205 sq.). — Mirum nonnullis visum est cur Stoicos Theophilus cum Epicureis, Chrysippum [lib. III. c. 8: ὁ πολλὰ φλυαρήσας] cum Epicuro in pravis de deo et providentia sentiis coniungat. Sed tamen non difficile est Theophilum defendere. Nam quod spectat ad dei naturam, Stoicorum plerique deum esse stuebant corporeum et mutationi obnoxium, utpote ignem omnium rerum, quae generantur, rationes in se continentem. His autem, ut observat Origenes c. Cels. IV. p. 169, Epicurus, qui deos ex atomis componebat, non valde inferior erat. His de Stoicis dictum existimo: "Ἐνιοὶ μὲν τῆς στοῦς ἀνοοῦνται καὶ τὸ ἐξ ὄλου θεὸν εἶναι. Quod autem addit Theophilus, ἢ, εἰ καὶ ἔστι[ν], μηδενός φασι[ν] φροντίζειν τὸν θεὸν πλὴν ἑαυτοῦ, id facile intelligent qui Marcionem suam de summo deo nihil prorsus agente sen-

tentiam accepisse a Stoicis meminissent. „Inde Marcionis deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat," inquit Tertullianus De praescript. haer. c. 7 [ap. Isidor. Orig. VIII. 6]. De iisdem Stoicis ait Apolog. c. 47: „Positum vero extra mundum Stoici (scil. deum asseverant), qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra id maneat quod regat." Maranus. — Pro ἔστιν et φασιν (Ven.) vulg. ἔστι et φασι.

2. αὐτοματισμὸν] Fellus hic nominat Democritum et Epicurum. Cf. lib. III. cc. 3. 6. 7.

3. ἀγένητον] Fellus nominat Aristotelem. Ven. et Bodl. ἀγένητον. Editi, exceptis Felliano et Wolfiano, ἀγέννητον. Cf. lib. I. c. 4. n. 1. Dein legitur vulgo φύσιν ἰδίαν. Male. Sive enim increatus sive creatus dicatur mundus, erit semper φύσις ἰδίαν. Vitiosa haec scriptura iterum c. 8 (n. 6) occurrit. Cf. infra n. 15. Equidem non dubito cum

asserunt eum nullius curam gerere praeterquam sui. Atque haec quidem omnino Epicuri et Chrysippi stultitia pronuntiavit. Alii asserunt omnia fortuito fieri, et mundum infectum esse et aeternam naturam, et omnino nullam dei esse providentiam dicere ausi sunt, sed deum tantummodo esse volunt uniuscuiusque conscientiam. Alii spiritum qui omnia pervadit deum esse decernunt. Plato autem et qui eum sequuntur deum quidem fatentur infectum et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt duo esse infecta, deum et materiam, et hanc deo coevam esse dicunt. Quodsi deus infectus et materia infecta, non iam deus creator est omnium secundum Platonicos, nec profecto dei constabit monarchia, quantum in ipsis est. Deinde quemadmodum deus,

Heumanno (l. c. p. 206) rescribere φύσιν ἀίδιον. Quo modo Hippolytus in Refut. omnium haeres. ed. Emm. Miller. (Oxon. 1851) lib. I. c. 11. p. 17 et ed. Duncker. (Gott. 1859) p. 26 scribit Parmenidem statuisse τὸ πᾶν ἀίδιον τε καὶ ἀγέννητον (sic lego pro ἀγέννητον), et paulo post itidem ait eum docuisse ἀίδιον εἶναι τὸ πᾶν καὶ οὐ γινόμενον. Justin. Cohort. ad gentt. c. 22 ἀγέννητον ἀίδιον εἶναι. Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 4: ἀγέννητον εἶναι καὶ ἀίδιον. Idem c. 19: ἀγέννητόν τι καὶ ἔστιν ἀίδιον. Maranus proponit φύσιν ἀίδιον, et sic Humphr. in textu posuit.

4. φασίν] Ven.; vulg. φασί.

5. δ' αὐτὸ τὸ] Ven. et Bodl., Wolf. Mar. Humphr.; δ' αὐτὸ caeteri editt. Mox pro δογματίζουσι (Ven.) vulg. — ζουσι. De sententia videsis ad Athenag. l. c. c. 6. n. 20 a me allata.

6. ἀγέννητον] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Fell. Wolf. Caeteri editti ἀγέννητον.

7. θεόν] Ven. et Bodl.; at θεοῦ Gesn. Duc. Mor. Fell. Wolf. Censet Wolfius cum Grabio legendum θεῶ, subiiciunt deo materiam. Maranus recte θεόν reposuit. Non enim quadrat, ut Heumann. quoque l. c. vidit, illa emendandi ratio cum sententia Theophilli, qui materiam negat subiectam esse deo, si increata sit. Verbum ὑποτίθενται est i. q. statuunt (c. 6 init.). — Mox pro ἀγέννητον (Ven. et Bodl.) habent Mor. Mar. Humphr. ἀγέννητον. Tum editt. φασί, non φασίν (Ven.).

8. ἀγέννητος ... ἀγέννητος] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Fell. Wolf. Caeteri editti bis ἀγέννητος.

9. ἔστιν] Ven. Bodl. Gesn. Caeteri editti ἔστλ.

10. Ἐτι ... ἀναλλοίωτον] Idem fere argumentum profertur in Iustini Dial. c. Tr. c. 5 (Cqrp. Apoll. Vol. II) p. 22sq. A. et in Irenaei Fragm. XXXIV (Opp. ed. Stier. T. I) p. 845: Merito, ut Marani verbis utar, pronuntiat Theophilus materiam deo aequalem fore, si increata sit. Quum

Θεός, ¹¹ ἀγέννητος ᾧν, καὶ ἀναλλοιώτως ἐστίν, οὕτως, εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγέννητος ἦν, καὶ ἀναλλοιώτως καὶ ἰσόθεος ἦν· τὸ γὰρ ¹² γεννητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτὸν, τὸ δὲ ἀγέννητον ἄτρεπτον καὶ **D** ἀναλλοιώτων. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἐποίει τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος, ἐπὰν ὕλην λάβῃ ἀπὸ τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται ἵνα ¹³ ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ ὅσα βούλεται, καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ ἐτέρου τινός ἐστιν ἀλλ' ἢ μόνου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἄνθρωπος εἰκόνα μὲν **E** ποιεῖ, λόγον δὲ καὶ πνοὴν ἢ αἴσθησιν οὐ δύναται δοῦναι τῷ ὅπ' αὐτοῦ γινομένῳ. Θεὸς δὲ τούτου πλεῖον τοῦτο κέκτηται, τὸ ποιεῖν λογικόν, ἕμπνουν, αἰσθητικόν. Ὡσπερ οὖν ἐν τούτοις πᾶσιν δυνατώτερός ἐστιν ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὕτως καὶ ¹⁴ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων ποιεῖν καὶ πεποιημένα τὰ ὄντα, καὶ ὅσα βούλεται **83** ¹⁵ καὶ ὡς βούλεται.

5. Ὡστε ἀσύμφωνός ἐστιν ἡ γνώμη κατὰ τοὺς φιλοσόφους **6** ¹ καὶ συγγραφεῖς. Τούτων γὰρ ταῦτα ἀποφηναμένων, εὗρίσκειται ὁ ποιητῆς Ὁμηρος ἐτέρῃ ὑποθέσει εἰσάγων γένεσιν οὐ μόνου κόσμου ἀλλὰ καὶ Θεῶν. ² Φησὶν γάρ που·

³ Ὡκεανὸν τε, Θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν,
Ἐξ οὗ δὴ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα.

materiae increatae defensor Hermogenes diceret „non statim materiam comparari deo si quid dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis,“ sic eum urget Tertullianus c. 5: „Veritas autem sic unum deum exigit, defendendo ut solius sit quicquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius, et ex hoc alius deus non possit admitti, dum nemini licet habere de deo aliquid.“ — Voculam καὶ (Ven. Bodl.) post δὲ Duc. Mor. Fell. omiserunt errore.

11. ἀγέννητος] Sic hfc et postea Ven., Duc. Fell. Wolf. Caeteri ἀγέννητος.

12. γεννητὸν] Galland. (c. Mar. edit. Ven.) et Humphr. γεννητόν, contra codd., sed ille mox ἀλλοιωτόν (Ven.) recte pro vulg. ἀλλοιωτόν. Tum Mor. Mar. Humphr. ἀγέννητον pro ἀγέννητον (Ven. et Bodl.).

13. ἐξ οὐκ ὄντων] Praeclare Tertullianus adv. Hermog. c. 8: „Iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre.“ Maranus.

14. τὸ] Maran. lubenter legeret τῷ. „Tolerabilis tamen vulgata lectio [etiam in Ven. et Bodl. conspicua], supplendo κατά.“ Fell. et Wolf. textui ἐν τῷ inseruerunt. Antea pro οὕτως (Ven.) vulg. οὕτω.

quatenus infectus, etiam immutabilis est, ita et materia, si esset infecta, immutabilis quoque et deo aequalis foret: quod enim factum est verti et mutari potest, infectum autem nec verti potest nec mutari. Quid autem magni esset, si deus ex materia subiecta mundum faceret? Etenim opifex apud nos, quam materiam ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem potentia in eo spectatur ut ex nihilo faciat quaecumque voluerit, quemadmodum etiam animam et motum dare non est alterius cuiusquam praeterquam dei. Homo enim imaginem effingit, sed rationem et respirationem aut sensum dare non potest operi suo. Deus vero hoc amplius habet, ut opus efficiat praeditum ratione, respiratione, sensu. Quemadmodum igitur in his omnibus potentior est deus quam homo, ita etiam in eo quod ex nihilo creet et creaverit res, et quotquot vult et quomodo vult.

5. Discors igitur est sententia inter philosophos et scriptores. Dum enim haec illi dixerunt, deprehenditur poeta Homerus alia via introducere non solum mundi sed etiam deorum ortum. Ait enim alicubi:

*Oceanumque, deorum originem, et matrem Tethyn,
Ex quo omnes fluvii et universum mare.*

15. καὶ ὧς] Sic emendavi vulg. καθῶς. Idem error exstat c. 13 (n. 4). Errores eiusmodi repetitos cf. supra n. 3, c. 3. n. 13, c. 37. n. 1. Maranus proposuit καὶ καθῶς, quod vestigiis scripturae codicum minus convenit.

1. καὶ συγγραφεῖς] Haec verba tu fortasse non dubitares eiicere. Nam c. 4. Theophilus noster philosophorum sententias attulit; iam transit c. 5 ad poetas et c. 7 ad historicos. Concludit denique c. 12 omnes scriptores, philosophos poetas historicos, errore labi. Cf. lib. I. c. 9. n. 13. Equidem vero non eiicio. Scilicet συγγραφεῖς auctor hic designat qui de

rebus antiquis sive pedestri oratione sive versibus disseruerunt (c. 7), respiciens ad c. 3 ubi exposuit de diis quid fabularum scriptores et poetae (c. 22 οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι) sint locuti, idque pariter ac philosophi (c. 4) inter semet dissentientes. Quare nunc pergit: "Ὡστε ἀσύμφωνός ἐστιν κτλ. Maranus coniecturam quam excogitavit, τοὺς φιλοσόφους καὶ ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, ipse merito deseruit.

2. Φηλεν] Ven.; vulg. φησί. — Paulo ante verba οὐ μόνον Gal-land. (c. Mar. edit. Ven.) vitiosè omisit.

3. Ὀκεανόν . . . Τηθύν. Ἐξ . . .

Ἄ δὴ λέγων οὐκ ἔτι θεὸν συνιστᾷ. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται τὸν Ὠκεανὸν ὕδωρ εἶναι; Εἰ δὲ ὕδωρ, οὐκ ἄρα θεός. Ὁ δὲ θεός, B
εἰ τῶν ὕλων ποιητῆς ἔστιν, καθὼς καὶ ἔστιν, ἄρα καὶ τοῦ
ὕδατος καὶ τῶν θαλασσῶν κτιστῆς ἐστίν. Ἡσίοδος δὲ καὶ αὐτὸς
οὐ μόνον θεῶν γένεσιν ἐξεῖπεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου.
Καὶ τὸν μὲν κόσμον γενητὸν εἰπὼν ἠτόνησεν εἰπεῖν ὑφ' οὗ γέγονεν.
Ἔτι μὴν καὶ θεοὺς ἔφησεν Κρόνον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Δία, Πο-
σειδῶνά τε καὶ Πλούτωνα, καὶ τούτους μεταγενεστέρους εὐρίσκο-
μεν τοῦ κόσμου. Ἔτι δὲ καὶ τὸν Κρόνον πολεμῆσθαι ὑπὸ τοῦ
Διὸς τοῦ ἰδίου παιδὸς ἱστορεῖ. Ὡς γὰρ φησιν. C

Ἐκάρτει νικήσας πατέρα Κρόνον· εὐ δὲ ἕκαστα
Ἄθανάτοις διέταξεν ὁμῶς καὶ ἐπέφραδε τιμᾶς.

Ἐἶτα ἐπιφέρει λέγων τὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας, ἃς καὶ Μούσας
προσαγορεύει, ὧν ἑκῆτης εὐρίσκεται βουλόμενος μαθεῖν παρ' αὐ-
τῶν τίνι τρόπῳ τὰ πάντα γέγενηται. Λέγει γάρ·

Ἄ Χαίρετε, τέκνα Διός, δότε δ' ἱμερόεσσαν αἰοιδῆν.

Ἄ Κλείετε δ' ἀθανάτων μακάρων γένος ἀλλ' ἐόντων,
Ὅι γῆς ἐξεγένοντο καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Νυκτός τε δνοφερῆς, οὗς ἄλμυρός ἔτρεφε πόντος.

Ἐἶπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ γαῖα γέγοντο, D
Καὶ ποταμοὶ καὶ πόντος ἀπείριτος, ὀϊσματι θύων,
Ἄστρον τε λαμπετόωντα καὶ οὐρανὸς ἑυρὸς ὑπερθεν,

Ἄ Ὡς τ' ἄφενος δάσσατο καὶ ὡς τιμᾶς διέλοντο,
Ἄ Ἡδὲ καὶ ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχον Ὀλυμπον.

Θάλασσα] Homer. Il. XIV. 201 (302)
et XXI. 196. — Ven. et Bodl. ὠκεα-
νῶν, Gesn. ὠκεανού (sic), Mor.
ὠκεανού, caett. editt. Ὠκεανόν.
Fell. Wolf. Humphr. pro οὗ δὴ
(Ven. Bodl.) ex Homero οὐπερ de-
derunt, non librariorum sed Theophi-
lum corrigentes.

4. ἐστίν] Ven.; vulg. ἐστι.

5. ἔφησεν] Ven.; vulg. ἔφησε.

6. Ὡς γὰρ φησιν] Ven.; vulg.
οὕτω γὰρ φησι.

7. Ἐκάρτει ... τιμᾶς] Hesiod.
Theog. 73 sq. — Ven. καρτεννε-
κήσας, Bodl. κάρτ' εὐ νικήσας,
Gesn. κάρτει δ' νικήσας, Mor. κάρ-
τρεῖ νικήσας. Vulg. non ὁμῶς, sed
δμως. Maranus cum Guieto (ad h.
l. Hes.) mavult διέταξε νόμοις, ae-
ternis ordinavit legibus. Pro ἐπέ-
φραδε, quod ex Ven. dedi, Bodl.
πέφραδε habet; illud Fell. Wolf.
Humphr. ex Hes. offerunt, hoc re-
liqui editores.

Quae quum dicit, non iam deum nobis exhibet. Quis enim nescit Oceanum aquam esse? Quodsi aqua, non ergo deus. Deus vero, si omnium creator est, ut revera est, aquae ergo et marium creator est. Ipse etiam Hesiodus non solum deorum ortum exposuit, sed ipsius etiam mundi. Ac mundum quidem creatum quum diceret, non valuit dicere a quo creatus foret. Deos praeterea vocavit Saturnum eiusque filium Iovem, Neptunum et Plutonium, quos mundo natu minores invenimus. Etiam Saturnum narrat a Iove proprio filio de bellatum. Sic enim ait:

*Valide vincens patrem Saturnum; bene autem singula
Immortalibus disposuit paris portionibus et tribuit honores.*

Postea infert Iovis filiarum commemorationem, quas et Musas appellat, quibus supplex invenitur cupiens ex iis discere quomodo facta sint omnia. Dicit enim:

*Salvete, filiae Iovis, date amabilem cantilenam.
Celebrate immortalium beatorum genus semper existentium,
Qui tellure prognati sunt et coelo stellato,
Noctequae caliginosa, quos salsus nutritivus pontus.
Dicite ut primum dii et terra nati sint,
Et flumina et pontus immensus aestu fervens,
Astraque fulgentia et coelum latum superne,
Utque opes diviserint et honores partiti sint,
Utque initio multas convalles habentem tenuerint Olympum.*

8. Χαίρετε ... αὐτῶν] Hesiod. l. c. 104—115. Ven. et Bodl. δὲ τὸ δ' pro δότῃ δ'. Editores, exceptis Fell. Wolf. Humphr., δ' omiserunt.

9. Κλέετῃ] Ven. et Bodl. κλύετῃ. Iidem mox μακάρων, sed ἱερῶν ex Hes. substituit Gesnerus, a quo caeteri editores pendunt.

10. ἄλμυρός] Wolf. ἄλμυρός, contra codd. auctoritatem. Humphr. ex Hes. θ' ἄλμυρός.

11. εὐρός] Deest in Ven. et

Bodl. Iidem non praebent integrum, qui apud poetam proxime sequitur, versum: οὐ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοί, δατηῆρες ἑάων. Gesnerus vero, quem caeteri editores secuti sunt, hunc versum a Theophilo (etiam ab Hippolyto in Refut. omn. haeres. l. c. 26. p. 46 ed. Duncker. et Schneidewin.) omissum addidit ex Hesiodo: id quod improbo.

12. ὄς τ' ἄφενος] Ven. ὄς τ' ἄφενος, Bodl. ὄς τὰ φενός.

Ταῦτά μοι ἔσπετε Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι
Ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἶπαθ' ὅ τι πρῶτον γένετ' αὐτῶν.

Πῶς δὲ ταῦτα ἠπίσταντο αἱ Μοῦσαι, μεταγενέστεραι οὐσαι τοῦ 84 κόσμου; Ἡ πῶς ἠδύνατο διηγήσασθαι τῷ Ἡσιόδῳ, ὅπου ¹³ δὴ ὁ πατήρ αὐτῶν οὕτω γεγένηται;

6. Καὶ ὕλην μὲν τρόπον τινι ὑποτίθεται ¹ καὶ κόσμου ποιήσιν, λέγων·

² Ἦτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα

³ Γαῖ' εὐρύστερονος, πάντων ἔδος ἀσφαλῆς αἰεὶ

Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόντος Ὀλύμπου,

Τάρταρά τ' ἠερόεντα, ⁴ μυχὸν χθονὸς εὐρωδείης,

Ἦδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,

Λυσιμελῆς, πάντων τε θεῶν πάντων· ⁵ τ' ἀνθρώπων

Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν. B

Ἐκ ⁶ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νυξ ἐγένοντο.

Γαῖα δέ ⁷ τοι πρῶτον μὲν ἐγείνατο Ἴσον ἐωυτῇ

Οὐρανὸν ἀστερόενδ', ἵνα μιν περὶ πάντα ⁸ καλύπτῃ,

Ὅφρ' εἴη μακάρεσσι θεοῖς ἔδος ἀσφαλῆς αἰεὶ·

⁹ Γείνατο δ' Οὐρεα μακρὰ, θεῶν χαρκεντας ἐναύλους

Νυμφέων, αἳ ναίουσιν ἀν' οὐρεα βησσηέντα. C

¹⁰ Ἡ καὶ ἀτρύγετον πέλαγος τέκεν οἴδματι θῦον,

Πόντον, ἄτερ φιλότητος ἐφιμέρου· αὐτὰρ ἔπειτα

Οὐρανῷ εὐνηθεῖσα τέκ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην.

13. δῆ] Vulg. δὲ. Cf. c. 2. n. 6.

1. καὶ κόσμου] Vide annon scriptum fuerit τοῦ [pro καὶ] κόσμου. Heumannus (Poecil. T. III. p. 206). — Hesiodus „quodammodo materiam et creationem mundi“ statuit, i. e. quodammodo materiam et sine creatore creationem admittit, quia materiam et creationem recensens, utrum materia ornatum a semetipsa, an a deo acceperit, minime edisserit. Maranus.

2. Ἦτοι . . . βαθυδίνην] Hesiod. Theog. 116—133.

3. Γαῖ'] Ven. Bodl. et Gesn. γαῖα. Mox Ven. ἀσφαλεσῖαι εἰ, sed iam corrector in ἀσφαλῆς αἰεὶ mutavit. Gesn. αἰεὶ dedit.

4. μυχὸν] Ven. et Bodl. Scripsit μυχῶ (c. Hes.) Gesn., quocum caeteri editt. faciunt. Tum Ven. εὐρωδείης, id quod vel εὐρωδείης habent etiam codd. msti Hippol. Refut. (cf. supra c. 5. n. 11) p. 48.

5. τ'] Editt. praeter Wolf. et Humphr. τε.

6. Χάεος] Mar. χάεως. Non ἐγένοντο Gesn., sed ἐξεγένοντο.

Haec mihi dicite Musae Olympia tecta tenentes

Ab initio, et dicite quid horum primum ortum sit.

Haec autem quomodo Musae noverunt, quae mundo natu minores sunt? Aut quomodo poterant Hesiodo narrare, quum pater earum nondum genitus foret?

6. Ac materiam quidem statuit quodammodo et mundi creationem, quum ait:

Primum quidem Chaos exstitit, ac deinde

Tellus lato pectore praedita, omnium solum tutum semper

Immortalium, qui tenent iuga nivosi Olympi,

Tartaraque tenebrosa, recessum terrae spatiosae,

Atque Amor, qui pulcherrimus inter immortales deos,

Solvens curas, et omnium deorum omniumque hominum

Domat in pectoribus mentem et prudens consilium.

Ex Chao autem Erebus nigraque Nox editi sunt.

Terra vero primum quidem genuit parem sibi

Coelum stellis ornatum, ut ipsam totam obtegit,

Ut esset beatis diis sedes tuta semper;

Genuit Montes altos, dearum gratas speluncas

Nympharum, quae habitant montes concavos;

Etiam infrugiferum pelagus peperit aestu furens,

Pontum, sine amore delectabili; postea vero

Coelo concumbens genuit Oceanum vorticosum.

Ven. et Bodl. utrumque omiserunt versus, qui ap. Hes. sequitur: *Νυκτός δ' αὐτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο, || οὗς τέκε κρυαμένη, Ἐρίβει φιλότῃτι μιγείσα.* Sed editores Theophili c. Gesn. ex Hesiodo temere admiserunt. Alterum versum etiam Hippolytus l. c. omisit.

7. τοί] Ven. ol. Mox Ven. et Bodl. ἐωντῆ, editt. ἐαντῆ. Cf. Goettling. ad h. v. (Hes. Carm. ed. 2) p. 20.

8. καλύπτῃ] Ven et Bodl. Editores, excepto Ducaeo, καλύπτοι

(ex Hes.). Paulo ante Ven. ἀστρόοντα.

9. Γεῖνατο] Uterque cod. mstus sicut Gesn. et Mor. γείνετο. Pro θεῶν (Ven. et Bodl.) substituerunt editores c. Gesn. θεῶν (ex Hes.). Cf. Hermann. Opuscc. VI. p. 162. Verba χαρίεντας ἐνάλοισ Νυμφέων (editt. exc. Humphr. Νυμφάων) αὐτὸς ἐνάλοισιν in Ven. et Bodl. depravata sunt sic: χαρίεσσαν ἐν αὐτοῖς νῦν φωναί νέουσι.

10. Ἡ καί] Hes. ἧ δὲ καί. Humphr. Ἡδὲ καί.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν οὐδὲ ¹¹ οὕτως ἐδήλωσεν ὑπὸ τίνος ἐγένοντο. Ἐὶ γὰρ ¹² ἐν πρώτοις ἦν χάος, καὶ ὕλη τις προϋπέκειτο ἀγέννητος οὐσα, τίς ἄρα ἦν ὁ ταύτην μετασκευάζων καὶ μεταρρυθμίζων καὶ μεταμορφῶν; Πότερον αὐτῇ ἑαυτὴν ἢ ὕλη ¹³ μετεσχημάτιζεν καὶ ἐκόσμει; Ὁ γὰρ Ζεὺς μετὰ χρόνον πολὺν γεγένηται, οὐ μόνον τῆς ὕλης ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου καὶ πλήθους ¹⁴ ἀνθρώπων. Ἔτι δὲ μὴν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κρόνος. Ἡ μᾶλλον ἦν κύριόν τι τὸ ποιῆσαν αὐτήν, λέγω ¹⁵ δὲ θεός, ὁ καὶ κατακοσμήσας αὐτήν; Ἔτι μὴν κατὰ πάντα τρόπον φλυαρῶν εὐρίσκειται καὶ ἐναντία ἑαυτῷ λέγων. Εἰπὼν γὰρ γῆν καὶ οὐρανὸν καὶ θάλασσαν ἐξ αὐτῶν τοὺς θεοὺς βούλεται γεγονέναι, καὶ ἐκ τούτων ἀνθρώπους δεινοτάτους τινὰς συγγενεῖς θεῶν καταγγέλλει, Τιτάνων γένος καὶ Κυκλώπων καὶ Γιγάντων πληθύν, τῶν τε κατὰ Αἴγυπτον δαι- 85 μόνων, ἢ ¹⁶ ματαίων ἀνθρώπων, ¹⁷ ὡς μέμνηται Ἀπολλωνίδης, ὁ καὶ Ὀράπιος ἐπικληθεῖς, ἐν βίβλῳ τῇ ἐπιγραφομένη Σιμενουθὶ καὶ ταῖς λοιπαῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις περὶ τε τῆς θερησκείας τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν.

7. Τί δέ μοι λέγειν τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους ¹ καὶ τὴν ἐν 7

11. οὕτως ... ἐγένοντο] Thie-nem. χάος ... ἐγένετο putat legendum: „wer das Chaos erschaffen habe.“ Noli mutare.

12. ἐν πρώτοις] Galland. (c. Mar. edit. Ven.) πρώτως vitiose. Illa formula lubenter utitur Theophilus: cc. 7. 10. 22. 24. 28. 32. Dein Humphr. ἀγέννητος (ingenita) contra codd.

13. μετεσχημάτιζεν] Ven. et Bodl., Wolf. et Mar.; —s Humphr.; τ' ἐσχημάτιζεν caeteri editt. In Ven. verba πότερον αὐτῇ ἑαυτὴν a scriba iterata sunt, quem errorem iam corrector notavit punctis superadditis.

14. ἀνθρώπων] Heumann: (l. c. p. 207) vult μεταγενέστερος (cc. 5. 33) aditici. Sed est quod pro vulg. scriptura dici possit.

15. δὲ] Mign. δὴ obtrudit. Post κατακοσμήσας Duc. Mor. Mar. Humphr. αὐτὴν vitiose praetermiserunt.

16. ματαίων ἀνθρώπων] Vix dubitari potest quin pro his verbis ἡμιθέων scribendum sit. Magnifica enim exhibetur Hesiodi praedicatio hominum diis natorum, ut illud 'Erg. 159; Ἄνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οὗ καλέονται Ἡμίθεοι. Heumannus (l. c.).

17. ὡς] Legendum fortasse ὦν. Maranus. De Apollonide adi quae notarunt Reinesius Var. lectt. p. 114, Meursius in Biblioth. graec. p. 1333, Fabricius in Biblioth. graec. lib. I. c. 13. §. 4. Habent Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Ὀράπιος, caeteri editt. Ὀράπιος. Reinesius l.

Quae quum diceret, ne illud quidem demonstravit a quo condita essent. Nam si initio chaos erat, et materia quaedam increata praexistit: quis tandem eam disposuit et ordine formaque donavit? Utrum materia sibi ipsa formam et ornatum addidit? Nam Iuppiter multo natu posterior est, non solum materiâ sed etiam mundo et hominum multitudine, immo ipsius etiam pater Saturnus. An potius causa quaedam princeps exstitit quae eam faceret, deum dico, a quo etiam ornatum accepit? Quin etiam omni prorsus ratione nugari invenitur et secum pugnare. Nam quum terram et coelum et mare dixisset, ex iis ortos deos esse intendit, ex his vero homines quosdam horribiles deorum cognatos praedicat, genus Titanum et Cycloperum et Gigantum turbam, nec non Aegyptiorum deorum, vel [potius] vanorum hominum, ut meminit Apollonides, cognomento Horapius, tum in libro qui inscribitur Semenouthi tum in aliis historiis ab eo scriptis de religione Aegyptiaca et regibus Aegyptiis.

7. Quid referam Graecorum fabulas et inanitatem ope-

c., quocum Car. Mullerus (Fragm. historic. graec. Vol. IV, Par. 1851, p. 309) facit, coniecit scribendum Ὠραπίων, quia terminatio in ων Aegyptiis fuerit familiaris. Derivavit ab Horo et Api. Caeterum cf. c. 7. n. 1. Video Eudociam Macrembolitissam in Violario (Anecd. gr. ed. Villoison. T. I. Venet. 1781. Fol.) p. 49 ad hunc Theophili locum haud dubie respexisse, quem tamen interpolavit sic: Ἀπολλωνίδης, ὁ καὶ Ὠράπιος ἐπικληθεὶς, ἱστορικός ἔγραψε περὶ τε τῆς θρησκείας τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ματαιοπονίας, ἐν πολλαῖς ἱστορίαις καὶ μάλιστᾳ ἐν τῇ βίβλῳ τῇ ἐπιγραφομένη Σημενουθί.

1. καὶ τὴν ἑ. α. ματαιοπονίαν] Haec verba in omnibus codd. mstis et editis c. 6 fin. post βασιλέων αὐτῶν (h. e. Aegyptiorum) locum obtinent. Tum saltem scribendum erat: καὶ τῆς αὐτῶν ματαιοπονίας, et (de) vano eorum (regum Aeg.) labore scil. in operibus suis h. e. (ut Fell. coniecit) in pyramidum structura. Sed, ut Maranus recte adnotavit, nulla illis verbis superest difficultas, si leguntur post τοῦς κατὰ Ἕλληνας μύθους, qui manifestus est eorum locus. Infra c. 12 de profanis scriptoribus: ἢ ἐν αὐτοῖς πολυλογία εὐρίσκειται ματαιοπονία. Lib. III. c. 1: μύθων ἀναφελῶν καὶ τῆς λοιπῆς ματαιοπονίας.

αὐτοῖς ματαιοπονίαν, Πλούτωνα μὲν σκότους βασιλεύοντα, καὶ Ποσειδῶνα ὑπὸ πόντον δύνοντα καὶ τῇ ²Μελανίπῃ περιπλεκόμενον καὶ υἱὸν ἀνθρωποβόρον ³γεννήσαντα, ἣ περὶ τῶν τοῦ Διὸς Β παιδῶν ὅποσα οἱ συγγραφεῖς ἐτραγώδησαν; Καὶ ὅτι οὗτοι ἄνθρωποι καὶ οὐ θεοὶ ἐγεννήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν ⁴αὐτοὶ καταλέγουσιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις Ὅρμισιν, ἐπιχειρήσας περὶ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως, ἔφη ἐν πρώτοις ὡς γενεῆσθαι τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου, λέγων·

⁵ Πρώτιστα τεκῶν μελανόπτερος ὤων.

Ἄλλὰ καὶ ⁶Σάτυρος ἱστορῶν τοὺς δῆμους Ἀλεξανδρέων, ἀρξάμενος ἀπὸ Φιλοπάτορος τοῦ καὶ Πτολεμαίου προσαγορευθέντος, C τούτου μηνύει Διόνυσον ἀρχηγέτην γεγονέναι· διὸ καὶ ⁷φυλὴν ὁ Πτολεμαῖος πρώτην κατέστησεν. Λέγει οὖν ὁ Σάτυρος οὕτως· Διονύσου καὶ ⁸Ἀλθαίας τῆς Θεστίου γεγενῆσθαι Δηϊάνειραν, τῆς δὲ καὶ Ἡρακλέους ⁹τοῦ Διὸς Ὀλλων, τοῦ δὲ ¹⁰Κλεόδημον, τοῦ δὲ Ἀριστόμαχον, τοῦ δὲ Τήμενον, τοῦ δὲ ¹¹Κεῖσον, τοῦ δὲ Μάρανα, τοῦ δὲ Θέστιον, τοῦ δὲ Ἀκοόν, τοῦ δὲ Ἀριστομίδαν,

2. *Μελανίπῃ*] Ven. et Bodl., Gesn. Wolf. Mar. Humphr. Caeteri editt. *Μεναλίπῃ*. Lege quae ad Tatian. c. 33 (n. 22) attuli.

3. *γεννήσαντα*] Fell. et Wolf. *γενήσαντα*, et mox *ἐγενήθησαν*, contra codd. auctoritatem.

4. *αὐτοὶ*] H. e. οἱ συγγραφεῖς.

5. *Πρώτιστα τεκῶν μελανόπτερος ὤων*] Sic Ven. et Bodl., Gesn. et Mor., nisi quod ἡώς pro ὤων habent. Reliqui vero editores ex Aristophanis Avibus 694 admitterunt: *Τίπτε πρώτιστον ὑπηνέμιον Νυξέ μελανόπτερος* [Fell. *μελανίπτερος*] ὤων, omisso ἢ articulo ante *μελανόπτερος*, quem solus Humphr. praefixit. De ovo etiam in Athenag. Suppl. c. 18 sermo est, ubi non Nocti (pennas nigras habenti) sed Herculi tribuitur.

6. *Σάτυρος*] Quem laudant Athenaeus, Laertius, Dionysius Halic., aliique. *Fellius*. Plura de illo dederunt Ger. Ioa. Vossius De historicis graecis, ed. Westermann. (Lips. 1838), p. 495 et Car. Mullerus Fragm. historr. graec. Vol. III (Par. 1849) p. 159. Is fragmentum l. c. p. 164 sq. repetiit et notas Vol. IV, p. 660 adiecit. — Observat Wolfius τοὺς δῆμους esse i. q. *familias* (Romani *gentes* vocare solebant), ex quibus unaquaeque *φύλη*, h. e. *tribus*, constabat. Hinc Noster paullo post ex Satyro *φυλὴν* (n. 7) commemorat. Et infra: Ὅθεν καὶ ἐν τῇ *Διονυσίᾳ φυλῇ* δῆμοι εἰσιν *κατακεχωρισμένοι*.

7. *φυλὴν*] Scholion in marg. Bodl. ad hanc vocem: *Ἰσως τὴν Διονυσίαν*. Certe non alia potest intelligi nisi tribus Dionysia, quae

rae quae in eas impenditur: Platonem tenebrarum regem, et Neptunum mare subeuntem et Melanippae complexibus haerentem et filii homines vorantis genitorem, aut de Iovis filiis quot et quantas tragoedias scriptores egerint? Horum genus ab iis recensetur, quia non dii sed homines nati sunt. Aristophanes autem comoedus in fabula quae Aves inscribitur, aggrediens de mundi creatione disserere, ait mundum initio originem ex ovo cepisse, dicens:

Primum pariens pennas nigras habens ovum.

Sed et Satyrus demos Alexandrinorum enarrans, initio a Philopatore qui et Ptolemaeus appellatus est ducto, eius declarat Bacchum auctorem familiae fuisse; quamobrem banc tribum a Ptolemaeo primam fuisse constitutam. Dicit igitur Satyrus sic: *Ex Baccho et Althaea Thestii filia natak esse Deianiram, ex hac et Hercule Iovis filio Hyllum, ex hoc Cleodemum, ex hoc Aristomachum, ex hoc Temenum, ex hoc Cisum, ex hoc Maronem, ex hoc Thestium, ex hoc Acoum, ex hoc Aristomidam, ex hoc Caranum, ex hoc Coe-*

a Baccho scilicet fuit. Hinc paullo infra ἡ Διονυσία φυλῆ (n. 6) memoratur. „Nisi τὴν Διονυσίαν scripsit Theophilus, omnino debet subintelligi“ (Wolf). Humphr. φυλὴν τὴν Διονυσίαν in textu posuit; debet saltem reponere τὴν Διον. φυλὴν. Nescio cur Meinekius (Anal. Alexandr., Ber. 1843, p. 346) τὴν Διονυσίδα dederit.

8. Ἀλθαίας] Codd. msti et editi Ἀλθέας. Cf. Hom. II. IX. 555, Apollod. Bibl. I. c. 8. §. 1, alios. De literis s et αι ob pronuntiationem commutatis adeas lib. I. c. 1. n. 3 et lib. II. c. 36. n. 35.

9. τ. Διός] Bodl. et editi addunt αἶμαι. Sed abest a Ven. Quare Nollti emendatione εἶναι supersedemus. Non ἴλλον sed ἕλον Gesn. Dac. Mor. legunt. Ven. et Bodl. ἕα-

λον. Nempe Δ et Α saepe confunduntur a librariis; cf. lib. III. c. 8. n. 7 et Tatian. c. 38 (Corp. Apoll. Vol. VI) p. 147. n. 8.

10. Κλεόδημον] Ven. κλεοδαῖμον, sed corrector supra lineam κλεόδημον, ut etiam in Bodl. exstat. Suidae audit Κλεοδαῖος, Herodoto Κλεόδαιος, aliter aliis: quos vide apud Clinton. Fast. Hell. Vol. I. p. 407, Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 1617, Pape Wörterb. d. griech. Eigennamen s. v. Κλεόδαιος p. 206. Muller. legi vult Κλεοδαῖον, Meursius vero (De regn. Lacon. p. 32 sq.) scriptionem Κλεόδημον (h. e. Lacon. Κλεόδᾶμον, Pausan. II. 7, 6) censet emendatissimam.

11. Κεῖσον] Bodl. κείσον. Cf. Pape l. c. p. 198.

αὐτοῖς ματαιοπονίαν, Πλούτωνα μὲν σκότους βασιλεύοντα, καὶ Ποσειδῶνα ὑπὸ πόντον δύνοντα καὶ τῇ ²Μελανίππῃ περιπλεκόμενον καὶ υἱὸν ἀνθρωποβόρον ³γεννήσαντα, ἣ περὶ τῶν τοῦ Διὸς Β παίδων ὅποσα οἱ συγγραφεῖς ἐτραγῶδησαν; Καὶ ὅτι οὗτοι ἄνθρωποι καὶ οὐ θεοὶ ἐγεννήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν ⁴αὐτοὶ καταλέγουσιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις Ὀρχουσίαι, ἐπιχειρήσας περὶ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως, ἔφη ἐν πρώτοις ὡς γεννηθῆσαι τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου, λέγων·

⁵ Πρώτιστα τεκὰν μελανόπτερος ὤον.

Ἄλλὰ καὶ ⁶Σάτυρος ἱστορῶν τοὺς δῆμους Ἀλεξανδρέων, ἀρξάμενος ἀπὸ Φιλοπάτορος τοῦ καὶ Πτολεμαίου προσαγορευθέντος, C τούτου μηνύει Διονύσον ἀρχηγέτην γεγονέναι· διὸ καὶ ⁷φυλὴν ὁ Πτολεμαῖος πρώτην κατέστησεν. Λέγει οὖν ὁ Σάτυρος οὕτως· Διονύσου καὶ ⁸Ἀλθαίας τῆς Θεστίου γεννηθῆσαι Δηϊάνειραν, τῆς δὲ καὶ Ἡρακλέους ⁹τοῦ Διὸς Ὀλλων, τοῦ δὲ ¹⁰Κλειόδημον, τοῦ δὲ Ἀριστόμαχον, τοῦ δὲ Τήμενον, τοῦ δὲ ¹¹Κεῖσον, τοῦ δὲ Μάρωνα, τοῦ δὲ Θέστιον, τοῦ δὲ Ἀκοόν, τοῦ δὲ Ἀριστομίδα,

2. *Μελανίππῃ*] Ven. et Bodl., Gesn. Wolf. Mar. Humphr. Caeteri editt. *Μενάλιππῃ*. Lege quae ad Tatian. c. 33 (n. 22) attuli.

3. *γεννήσαντα*] Fell. et Wolf. *γενήσαντα*, et mox *ἐγενήθησαν*, contra codd. auctoritatem.

4. *αὐτοὶ*] H. e. οἱ συγγραφεῖς.

5. *Πρώτιστα τεκὰν μελανόπτερος ὤον*] Sic Ven. et Bodl., Gesn. et Mor., nisi quod ἡώς pro ὤον habent. Reliqui vero editores ex Aristophanis Avibus 694 admitterunt: *Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νῶξ μελανόπτερος* [Fell. *μελανίπτερος*] ὤον, omisso ἡ articulo ante *μελανόπτερος*, quem solus Humphr. praefixit. De ovo etiam in Athenag. Suppl. c. 18 sermo est, ubi non Nocti (pennas nigras habenti) sed Herculi tribuitur.

6. *Σάτυρος*] Quem laudant Athenaeus, Laertius, Dionysius Halic., aliique. *Fellus*. Plura de illo dederunt Ger. Ioa. Vossius De historicis graecis, ed. Westermann. (Lips. 1838), p. 495 et Car. Mullerus Fragm. historr. graecc. Vol. III (Par. 1849) p. 159. Is fragmentum l. c. p. 164 sq. repetiit et notas Vol. IV. p. 660 adiecit. — Observat Wolfius τοὺς δῆμους esse i. q. *familias* (Romani *gentes* vocare solebant), ex quibus unaquaeque φύλη, h. e. *tribus*, constabat. Hinc Noster paullo post ex Satyro *φυλὴν* (n. 7) commemorat. Et infra: *Ὄθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλῇ δῆμοι εἰσιν κατακεχωρισμένοι*.

7. *φυλὴν*] Scholion in marg. Bodl. ad hanc vocem: *Ἰσως τὴν Διονυσίαν*. Certe non alia potest intelligi nisi tribus Dionysia, quae

rae quae in eas impenditur: Plutonem tenebrarum regem, et Neptunum mare subeuntem et Melanippae complexibus haerentem et filii homines vorantis genitorem, aut de Iovis filiis quot et quantas tragoedias scriptores egerint? Horum genus ab iis recensetur, quia non dii sed homines nati sunt. Aristophanes autem comoedus in fabula quae Aves inscribitur, aggrediens de mundi creatione disserere, ait mundum initio originem ex ovo cepisse, dicens:

Primum pariens pennas nigras habens ovum.

Sed et Satyrus demos Alexandrinorum enarrans, initio a Philopatore qui et Ptolemaeus appellatus est ducto, eius declarat Bacchum auctorem familiae fuisse; quamobrem banc tribum a Ptolemaeo primam fuisse constitutam. Dicit igitur Satyrus sic: *Ex Baccho et Althaea Thestii filia natam esse Deianiram, ex hac et Hercule Iovis filio Hyllum, ex hoc Cleodemum, ex hoc Aristomachum, ex hoc Temenum, ex hoc Cisum, ex hoc Maronem, ex hoc Thestium, ex hoc Acoum, ex hoc Aristomidam, ex hoc Caramum, ex hoc Coe-*

a Baccho scilicet fuit. Hinc paullo infra ἡ Διονυσία φυλή (n. 6) memoratur. „Nisi τὴν Διονυσίαν scripsit Theophilus, omnino debet subintelligi“ (Wolf). Humphr. φυλὴν τὴν Διονυσίαν in textu posuit; debet saltem reponere τὴν Διον. φυλὴν. Nescio cur Meinekius (Anal. Alexandr., Ber. 1843, p. 346) τὴν Διονυσίδα dederit.

8. Ἀλθαίας] Codd. msti et editi Ἀλθείας. Cf. Hom. II. IX. 555, Apollod. Bibl. I. c. 8. §. 1, alios. De litteris s et ai ob pronuntiationem commutatis adeas lib. I. c. 1. n. 3 et lib. II. c. 36. n. 35.

9. τ. Διός] Bodl. et editi addunt οἶμαι. Sed abest a Ven. Quare Nollii emendatione εἶναι supersedemus. Non ἄλλον sed ὕλον Gesn. Duc. Mor. legunt. Ven. et Bodl. ἄ-

λον. Nempe A et A saepe confunduntur a librariis; cf. lib. III. c. 8. n. 7 et Tatian. c. 38 (Corp. Apoll. Vol. VI) p. 147. n. 8.

10. Κλεόδημον] Ven. κλεοδαῖμον, sed corrector supra lineam κλεόδημον, ut etiam in Bodl. exstat. Suidae audit Κλεοδαῖος, Herodoto Κλεόδαιος, aliter aliis: quos vide apud Clinton. Fast. Hell. Vol. I. p. 107, Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 1617, Pape Wörterb. d. griech. Eigennamen s. v. Κλεόδαιος p. 206. Muller. legi vult Κλεοδαῖον, Meursius vero (De regn. Lacon. p. 32 sq.) scriptionem Κλεόδημον (h. e. Lacon. Κλεόδᾶμον, Pausan. II. 7, 6) censet emendatissimam.

11. Καῖσον] Bodl. κείστον. Cf. Pape l. c. p. 198.

τοῦ δὲ ¹²Καράνον, τοῦ δὲ Κοινόν, τοῦ δὲ Τυρμίμαν, τοῦ δὲ Περδίκκαν, τοῦ δὲ Φίλιππον, τοῦ δὲ Ἀέροπον, τοῦ δὲ ¹³Ἀλκίταν, τοῦ δὲ Ἀμύνταν, τοῦ δὲ ¹⁴Βόκρον, τοῦ δὲ Μελέαγρον, τοῦ δὲ ¹⁵Ἀρσινόην, τῆς δὲ καὶ Λάγου Πτολεμαῖον τὸν καὶ Σωτῆρα, τοῦ δὲ καὶ ¹⁶Βερενίκης Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, τοῦ δὲ καὶ Ἀρσινόης Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης τῆς ¹⁷Μάγα τοῦ ἐν Κυρήνη βασιλεύσαντος Πτολεμαῖον ¹⁸τὸν Φιλοπάτορα. Ἡ μὲν οὖν πρὸς Διόνυσον τοῖς ¹⁹ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βασιλεύσασιν συγγένεια οὕτως περιέχει. Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσία φυλῇ δῆμοι εἰσιν κατακεχωρισμένοι. ²⁰Ἀλθῆς ἀπὸ τῆς γενομένης γυναικὸς Διονύσου, θυγατρὸς δὲ Θεστίου, Ἀλθαίας. ²¹Δηϊανειρὶς ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Διονύσου καὶ Ἀλθαίας, γυναικὸς δὲ Ἡρακλέους. ²²Ὅθεν καὶ τὰς προσωνυμίας ἔχουσιν οἱ κατ' αὐτοὺς 8 δῆμοι. ²³Ἀριαδὴς ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Μίνω, γυναικὸς δὲ Διονύσου, παιδὸς ²⁴πατροφίλης, τῆς μιχθείσης Διονύσῳ ²⁵ἐν μορφῇ

12. Καράνον] Alii scriptores Κάρανον. Sic etiam Muller. hic legit, ut paullo ante Ἀριστοδαμίδαν pro Ἀριστομίδαν. Syncellus Chron. p. 499 ed. Dindorf. (cf. Diod. fragm. T. IV. p. 18): Ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἐνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον ἔβδομος. Γενεαλογοῦσι δὲ αὐτὸν οὕτως, ὡς φησιν ὁ Διόδωρος καὶ οἱ πολλοὶ τῶν συγγραφέων, ἂν εἰς καὶ Θεόπομπος· Κάρανος Φεΐδωνος, τοῦ Ἀριστοδαμίδα, τοῦ Μέρκοπος, τοῦ Θεοστίου, τοῦ Κισσίου, τοῦ Τημένου, τοῦ Ἀριστομάχου, τοῦ Κλεοδάτους, τοῦ Ἰλλίου, τοῦ Ἡρακλέους.

13. Ἀλκίταν] Codd. msti et editi Ἀλκετάν. Mox Wolf. errore Ἀμύνταν. Post Amyntae mentionem lacunam Muller. notavit. Duo nimirum nomina putat excidisse. „Nam quum a morte Amyntae I. usque ad mortem Alexandri sec.

Euseb. supra centum et sexaginta annos numerentur, spatium hoc nequit expleri tribus generationibus. Probabiliter Amyntae nomen in seqq. repetebatur, scribebaue a primo ad alterum transiit.

14. Βόκρον] Βάλακρον? Mullerius.

15. Ἀρσινόην] Ven.; ἀλυσινόην Bodl. et Gesn. Mendose Wolf. illico τ ο ὦ [pro τῆς] δὲ καὶ Λάγου.

16. Βερενίκης] Ven. βερονίκης, Bodl. et Gesn. βερονίης. Pariter iidem paullo post, ubi idem nomen repetitur.

17. Μάγα] Ven. et Bodl. sicut Gesn. et Fell. μέγα. Morell. ἄμα. Duc. τὸν [pro τῆς] ἄμα et in nott. τὸν μετὰ. Mox βασιλεύσαντος Muller., absque codd. auctoritate.

18. τὸν Φιλοπάτορα] Codd. msti et editi (exc. Humphr.) τὸν Φιλάδελφον. Recte Bodl. in marg. manu recentiori τὸν φιλοπάτορα.

num, ex hoc Tyrimmam, ex hoc Perdiccam, ex hoc Philippum, ex hoc Aeropum, ex hoc Alcetam, ex hoc Amyntam, ex hoc Bocrum, ex hoc Meleagrum, ex hoc Arsinoën, ex hac et Lago Ptolemaeum qui et Soter, ex hoc et Berenice Ptolemaeum Philadelphum, ex hoc et Arsinoë Ptolemaeum Evergetem, ex hoc et Berenice quae Magae Cyrenarum regis filia fuit Ptolemaeum Philopatorem. Sic igitur se habet eorum qui Alexandriae regnarunt cum Baccho cognatio. Quapropter etiam in Dionysia tribu demi sunt distincti: Altheis ab uxore Bacchi, filia Thestii, Althaea; Deianiris a Bacchi et Althaeae filia, Herculis uxore. Unde demi apud eos appellationes habent: Ariadnis a Minois filia, Bacchi uxore, puella patrem amante, quae cum Baccho in forma

„Scilicet librarius frequentiore Ptolemaeorum mentione hic facta facile adductus est ut cognomina inter se permutaret“ (Wolf.). Atque τὸν Φιλοπάτορα legendum esse „et ipsa clamitat historiae series et Satyri propositum, qui a Philopatore usque ad Bacchum genealogiam pertexebat“ (Maran.).

19. ἐν] Deest apud Mor. et Fell. Mox editt. βασιλεύσασιν pro —σιν (Ven.) et οὕτω pro —ως (Ven.). Tum pari modo non εἰσιν (Ven.) sed εἰσι.

20. Ἀλθητῆς] Ven.; sed corrector mutavit perperam in ἀλθῆς, id quod etiam in Bodl. et in editt. Gesn. Mor. Duc. Fell. exstat. Wolf. Mar. Humphr. scripserunt Ἀλθῆς scil. δῆμος. Heynius (Ad Apollod. Bibl. nott. P. I, Golt. 1783, p. 114) monuit Ἀλθητῆς reponendum esse. Pro γενομένης (Ven. et Bodl.) habent Gesn. Mor. Duc. Fell. γενομένης. Tum Ἀλθαίας (Ven. ἀλθηταῖς, corrector ἀλθείας rescripsit) ex vulg. Ἀλθείας cum Heynio et

Mullero effeci, sicut postea ubi idem nomen (bis) repetitur. Cf. n. 8.

21. Ἀθιανειρίης] Codd. msti et editi Ἀθιανείρης. Literae H et I saepe commutantur a scribis. Heyn. l. c. Ἀθιανειρήης scripsit. Muller.: Ἀθιανειρίς ἀπό [Ἀθιανείρας] τῆς θυγ. κτλ.

22. Ὅθεν . . . δῆμοι] Haec verba transponenda esse ante verba Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ κτλ. Meinekius l. c. observavit.

23. Ἀριάδνης] Codd. msti et editi Ἀριάδνης. Sed illud nomen legendum esse, ut cum caeteris consentiat, iam Heumann. (Poecil. T. III. p. 207) et Maran. bene monuerunt.

24. πατροφίλης] Ita emendavit Wolf., pro πατροφίλας [Ven. et Bodl., Gesn. Mor. Duc. Fell.], qui vitiosam etiam interpunctionem [γενομένης δὲ Διονύσου παιδός, πατροφίλας etc.] sanavit, ac per ironiam ita vocari Ariadnem observat, quia patrem prodidit [ut Theseo gratificaretur]. Maranus.

25. ἐν μορφή περιμνητοῦ] Codd.

πρυμνητοῦ, Θεστis ἀπὸ Θεστιου τοῦ Ἀλθαίας πατρός, Θωαντis ἀπὸ Θόαντος παιδὸς Διονύσου, ²⁶ Σταφυλis ἀπὸ Σταφύλου υἱοῦ Διονύσου, ²⁷ Εὐαινis ἀπὸ Εὐνόου υἱοῦ Διονύσου, Μαρωνis ἀπὸ Μάρωνος υἱοῦ Ἀριάδνης καὶ Διονύσου. Οὗτοι γὰρ πάντες υἱοὶ Διονύσου. Ἀλλὰ καὶ ἕτεραι πολλαὶ ὀνομασίαι ²⁸ γεγόνασιν καὶ εἰσιν ἕως τοῦ δεῦρο, ἀπὸ Ἡρακλέους Ἡρακλεΐδαι καλούμενοι, καὶ Β ἀπὸ Ἀπόλλωνος Ἀπολλωνίδαι καὶ Ἀπολλώνιοι, καὶ ἀπὸ Ποσειδῶνος Ποσειδώνιοι, καὶ ἀπὸ Διὸς Δῖοι καὶ Διογέναι.

8. Καὶ τί μοι τὸ λοιπὸν τὸ πλήθος τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν θ καὶ γενεαλογιῶν καταλέγειν; Ὡστε κατὰ πάντα τρόπον ¹ ἐμπαίζονται οἱ συγγραφεῖς πάντες καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι λεγόμενοι, ἔτι μὴν καὶ οἱ προσέχοντες αὐτοῖς. Μύθους γὰρ μᾶλλον καὶ μωρίας συνέταξαν περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν· οὐ γὰρ ἀπέδειξαν αὐτοὺς θεοὺς ἀλλὰ ἀνθρώπους, ² οὓς μὲν μεθύουσας, ἐτέρους πόρνονας καὶ φρονεῖς. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κοσμογονίας ³ ἀσύμφωνα ἀλλή- Cλοις καὶ φαῦλα ἐξείπον. Πρῶτον μὲν ὅτι τινὲς ⁴ ἀγέννητον τὸν

msti et edili ἐν μορφῇ πρύμνιδι. Haec vero vox πρύμνιδι caret civitate graeca. Claus. Duc. Mor. Mar. Humphr. vertunt: *forma aliena*. Betty: *in masquerade*, Hosmann.: *auf seltsame Weise*. Interpres Campid. omisit. Wolf. a πρύμνη (= τὰ ὀπίσω ἢ τὸ τέλος τοῦ πλοίου) factum putat πρυμνίς, unde legit πρυμνίδι et (c. Fello) interpretatur: „quae *forma obversa* c. B. concubuit.“ Io. Toup. (Opuscc. critt. P. II, Lips. 1781, p. 146) commendavit ἐν ἀμφιρῦτῃ Δία, „quae cum Baccho concubuit *in insula Dia*“ (Hom. Od. XI. 324). Thienemann. coniecit: ἡ μυχθεῖς ἐν Δία νήσῳ μορφῇ πρυμνίας, „in *Rebengestalt*.“ Meinek. (l. c.) scripsit ἐν ὀροφῇ πρυμναίῃ. Muller., quum Diodor. V. 51, 4 dicat: Διόνυσος δὲ νυκτὸς ἀπήγαγε τὴν Ἀριάδνην εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Διός

(in Naso ins.), refingit ἐν κορυφῇ δρυμῶδει. „At,“ inquit, „hoc quoque parum placet. Vereor ne verba παιδὸς ... πρυμνίδι [sic, non πρύμνιδι dedit Mull.] ex glossa fluxerint, quae in textum irrumpens corrupta est; annotaverit aliquis: τῆς Μίνω παιδὸς καὶ Πασιφάης τῆς μυχθείσης [Μινωτάτρω] ἐν [βοδὸς] μορφῇ πρυμνίῃ.“ Verum quid moror? Recte Heumannus (l. c.): „Crediderim Bacchum huc dici Ariadnen compressisse ἐν μορφῇ πρυμνητοῦ, *assumpta forma naucleri*. Certe e nave egressa ea erat, cum deus ille adit eam atque init. Audi, quae, ita canentem Ovidium (Metam. VIII. 174 sqq.): „„Protinus Aegides rapta Minoide Diam || Vela dedit, comitemque suam crudelis in illo || Littore destituit. Desertae et multa querenti || Amplexusque et opem Liber dedit.““ Nolt. proposuit ἐν

naucleri concubuit, Thestis a Thestio Althaeae patre, Thoantis a Thoante Bacchi filio, Staphylis a Staphylo Bacchi filio, Euaenis ab Eunoo Bacchi filio, Maronis a Marone Ariadnes et Bacchi filio. Hi enim omnes Bacchi filii. Sed et multae aliae appellationes exstiterunt atque exstant adhuc: ab Hercule Heraclidae, ab Apolline Apollonidae et Apollonii, a Posidone Posidonii, a Iove Dii et Diogenae.

8. Et quid iam enumerem multitudinem huiusmodi appellationum et genealogiarum? Itaque omnino ludunt omnes historici et poetae et philosophi, tum etiam qui iis dant operam. Fabulas enim potius et stulta commenta de diis suis composuerunt; non enim eos demonstrarunt deos esse sed homines, alios quidem ebriosos, alios scortatores et homicidas. Quin etiam de mundi ortu pugnantia inter se et absurda tradiderunt. Primo enim quidam infectum mun-

μορφῆ πρηνυητοῦ αὐτ προσύμνον (Clem. Al. Prot. p. 29 ed. Pott et Arnob. c. nat. V. 29).

26. Σταφυλῆς] Ven. σταφυλεὺς.

27. Εὐαίνις ἄ. Εὐνόος] Sic Bodl. et editi. Ven. εὐαίνις ἀπὸ εὐνόως. Meinek. admisit Εὐνεῖς ἀπὸ Εὐνεω. At Bacchi filium Euneum non novimus. Quare Muller. refinxit Εὐανθῖς ἀπὸ Εὐάνθεος.

28. γεγόνασιν] Humphr. —σι.

1. ἐμπαίζονται] Recte capere videtur Wolfius sensu formae mediae, non autem illudunt id verterim, sed ludunt vel ineptiunt, h. e. vetularum more lascivunt. [C. 10: προῆδει γὰρ ἡ θεία σοφία μέλλειν φλυαρεῖν τινας.] Heumannus (Poecil. T. III. p. 208). — Οἱ συγγραφῆς (male Claus. scriptores, Thienem. Schriftsteller) quinam sint dicet lib. I. c. 9. n. 13, coll. lib. II.

c. 1. n. 5. Nec est cur Wolf. προσέχοντες αὐταῖς (h. e. γενεαλογίαις) malit legere. Voce αὐτοῖς enim satis manifestum est innui historicos et poetas et philosophos, quos modo Theophilus commemoravit. Heumann. verba ἔτι μὴν καὶ οἱ προσέχοντες αὐτοῖς e margine inserta existimat. Quod non crediderim. Mirum quantopere ἔτι μὴν καὶ scriptor noster delectetur: cc. 3. 5. 6. 12. 16. 18. 25. 38, lib. III. cc. 3. 4. 8. 12. 14. 17. 21. 23. 27. 29.

2. οὖς . . . φωνεῖς] Cf. lib. I. c. 9 (n. 1). Ven. φωνεῖς, sed corrector o pro ω reposuit.

3. ἀσύμφωνα ἀλλήλοις] De dissensionibus graecorum scriptorum: c. 5. lib. III. cc. 3. 7. Iustin. Cohort. ad gent. c. 5 (Corp. Apoll. Vol. III) p. 30. n. 7.

4. ἀγένητον] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Fell. Wolf. Caeteri editi.

κόσμον ἀπεφήναντο, καθὼς ⁵ καὶ ἔμπροσθεν ἐδηλώσαμεν. Καὶ οἱ μὲν ἀγέννητον αὐτὸν καὶ ⁶ αἰδίου φύσιν φάσκοντες οὐκ ἀκόλουθα εἶπον τοῖς γενητὸν αὐτὸν δογματίσασιν. Εἰκασμῶ γὰρ ταῦτα καὶ ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ ἐφθέγγαντο, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν. Ἐτεροὶ δ' αὖ εἶπον πρόνοιαν εἶναι, ⁷ καὶ τὰ τούτων δόγματα ἀνέλυσαν. Ἄρατος μὲν οὖν φησιν·

⁸ Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτε ἄνδρες ἐώμεν

D

Ἄρῆγον· μεστὰ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαί,

Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστή δὲ θάλασσα

Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεκρήμεθα πάντες.

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἥπιος ⁹ ἀνθρώποισιν

Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἔγειρει

Μιμνήσκων βιότοι· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη

Βουσί τε καὶ ¹⁰ μακέλῃσι, λέγει δ' ὅτε δεξιαὶ ὄραι

Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.

Τίνι οὖν πιστεύσωμεν, πότερον ¹¹ Ἀράτω ἢ Σοφοκλεῖ λέγοντι 87

¹² Πρόνοια δ' ἐστὶν οὐδενὸς [σαφῆς],

Εἰκῆ κράτιστον ζῆν ὅπως δύναίτο τις;

Ὅμηρος δὲ πάλιν τούτῳ οὐ συνάδει. Λέγει γάρ·

¹³ Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἄνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε.

Καὶ Σιμωνίδης·

¹⁴ Οὔτις ἄνευ θεῶν

ἀγέννητον. Idem paullo post monendum ubi ἀγέννητον repetitur. Cf. c. 4. n. 3.

5. καὶ] Ven. et Bodl. Deest in editis, excepto Wolf. et Humphr. Revocat auctor ad c. 4.

6. αἰδίου φύσιν] Sic emendavi vulgatam codd. mstorum et editorum lectionem ἰδίαν φύσιν. Cf. c. 4. n. 3. Marano placuit αἰδίαν φύσιν, et ita Humphr. in textu collocavit.

7. καὶ τὰ τούτων] Hic necesse est iterum supplere ἔτεροι. Nam ut ante eos qui increatum mundum

dicunt cum iis qui creatum, ita nunc eos qui providentiam asserunt cum iis comparat qui eam tollunt. *Maranus*.

8. Ἐκ . . . βαλέσθαι] Arat. Phaenom. (ed. Bekker. Ber. 1828) 1—9. Grotius versus in notis ad lib. De veritate relig. christ. l. I. §. 16. p. 38 repetiit. — Ven. Bodl. Gesn. οὐδέποτε. Idem v. 3 δὲ ante ἀνθρώπων.

9. ἀνθρώποισιν] Ven.; — sc. editi. Mox pro δ' (Ven. Bodl.) habent editi. praeter Wolf. et Humphr. δὲ.

10. μακέλῃσι] Wolf. Caeteri

dum pronuntiarunt, ut et supra demonstravimus. Tamen qui eum infectum esse et aeternam naturam asserunt parum congruunt iis qui eum factum esse statuunt. Haec enim coniectura atque humana cogitatione locuti sunt, non ad veritatem. Rursus alii providentiam esse dixerunt, atque [alii] istorum decreta dissolverunt. Aratus quidem ait:

Ex Iove incipiamus, quem nunquam viri sinamus

Indictum: plenae sunt Iove omnes plateae,

Et omnia hominum fora, plenum est mare

Et portus; ubique Iove utimur omnes.

Huius enim et genus sumus; ipse benignus hominibus

Dextra nuntiat, populos ad opus excitat

Memores vitae faciens; indicat quum gleba optima

Bobus et ligonibus, indicat quum dextrae horae

Ut stirpes in scrobe scindantur et semina omnia iaciantur.

Utri igitur credemus, Arato an Sophocli qui dicit

Providentia haud ulla rerum est [certa],

Sed fortuito vivere optimum ut queas?

Homerus rursus isti non consentit. Dicit enim:

Iuppiter hominibus virtutem auget et minuit.

Et Simonides:

Nemo sine diis

μακίλῃσιν (Ven. et Bodl.). Grotius l. c. praeter necessitatem δεξιὰ ἀραι in δεξιὸς ἄρα mutavit.

11. Ἀράτῳ ἦ] Ven. ἄρα τῷ ἦ. Corrector ibi errorem recte notavit; superscripsit vero δὲ, ut sit ἀράτῳ δὲ ἦ. Bodl. ἀρατῷ δὲ ἦ. Gesn. ἄρα τῷδε ἦ, Duc. Fell. Wolf. Ἀράτῳ δὲ ἦ. Inde Mor. Mar. Humphr. effecere Ἀράτῳ τῷδε ἦ.

12. Πρόνοια ... τις] Sophoc. Oedip. Tyr. 978 sq. — Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. mendose sic: πρόνοια δὲ ἐστὶν οὐδενὸς ἐκίῃ. κρατεῖτο [ἐκρατεῖτο Bodl. Gesn. Duc. Mor.] ζῆν ὅπως δύναίτο τις. Fell.

Wolf. Mar. Humphr. ex Soph. emendarunt. Mar. δὲ pro δ' retinuit.

13. Ζεὺς ... τε] Hom. Il. XX. 242. — Editt. ὀφείλει, non ὀφέλλε (Ven. et Bodl.). Excipias Fell. Wolf. Humphr.

14. Οὐ τις ... ἀντοῖς] In Bodl. scholiastes quidam recentior ad marg. scripsit: „Simonidis Fr.“ Omnino suppeditavi sic ut in Ven. et Bodl. legitur: ubi tamen verba in formam versuum non concinnata sunt. In una tantum vocula ab utroque codice msto discessi; scilicet scripsi δ' pro δὲ ante οὐδὲν. Schneidewinus (Simonidis Cei Carm. reliq.,

Ἄρετάν λάβεν, οὐ πόλις, οὐ βροτός.
 Θεός ὁ παμμῆτις ἀπήμαντον δ' οὐδέν
 Ἔστιν ἐν αὐτοῖς.

Ὁμοίως καὶ Εὐριπίδης·

¹⁵ Οὐκ ἔστιν οὐδέν χωρὶς ἀνθρώποις θεοῦ.

Καὶ Μένανδρος·

¹⁶ Οὐκ ἄρα φροντίζει τις ἡμῶν ἢ μόνος θεός.

Καὶ πάλιν Εὐριπίδης·

¹⁷ Σῶσαι γὰρ ὁπόταν τῷ θεῷ δοκῇ,

Πολλὰς προφάσεις δίδωσιν εἰς σωτηρίαν.

Καὶ [¹⁸ Θέστιος]·

¹⁹ Θεοῦ θέλοντος σώξῃ, κἄν ἐπὶ ριπὸς πλέῃς.

Brunsv. 1835, p. 45 et Delect. poett. elegg. gr., Gott. 1838, p. 386) γὰρ substituit, et *θανοῖς* pro *αὐτοῖς*. Idem memorat Hermannum ἀπήμ. δ' οὐδέν ἔστιν ἐν ἀνθρώποις *facilius et aptius iudicare*. Apud Stobaeum *Ecl. phys.* I. 39 non nisi haec supersunt: *Οὐτις ἄνευ θεῶν ἀρετὴν λάβεν, οὐ πόλις, οὐ τις οὐ.* Cum Ven. et Bodl. concordat Gesnerus; pariter Ducaeus et Morellus, nisi quod hi οὐ ante θεός inseruere: quae negatio sententiae prorsus nocet. A Fello autem et Wolfio, unde Gaisfordus Poett. minor. gr. Vol. III (Lips. 1823) p. 207 inseruit, fragmentum illud temere depravatam est sic: *Οὐ τις ἄνευ τε θεῶν ἀρετὴν λάβεν, οὐ πόλις, οὐ τις || Οὐ βροτός, οὐ θεός δε παμμῆτις. δ' ἔστιν ἐν αὐτοῖς || Οὐδὲν ἀπήμαντον*. Maranus et Humphreius: *Οὐ τις ἄνευ θεῶν ἀρετάν λάβεν, || Οὐ πόλις, οὐ βροτός· θεός ὁ παμμῆτις. || Ἀπήμαντον δὲ [Humphr. δ'] οὐδέν ἔστιν ἐν αὐτοῖς*. Sensus, ut recte Schneidew. adnotavit: „A divis bo-

na; sine iis enim in mortalibus nihil non calamitas est.“ Similiter Theognis 127 ed. Welck.: *Θεοῖς εὖχου, τοῖς ἔσθι μέγα κράτος· οὐ τι ἄτερ θεῶν || Γίγνεται ἀνθρώποις, οὐτ' ἀγάθ' οὔτε κακά*. Cum versu 2 cf. Aesch. Eumen. 498: *Τίς ἢ πόλις βροτός θ' ὁμοίως ἔτ' ἂν σέβοι δίκαν*.

15. Οὐκ ... θεῶ] Hic versus, una cum sequentibus *Σπονδάζομεν ... εἰδότες* (cf. n. 24) qui arcte cum eo cohaerent, ex Euripidis Thyeste desumptus est teste Orione *Flor.* V. 7. p. 47 ed. Schneidew.: *ἐκ τοῦ αὐτοῦ [sc. Θεέστου]· οὐκ ἔστιν ... σαφές*. Id ante me Wagnerus (Poett. trag. graec. fragmm. Vol. II, Vratisl. 1844, p. 205) et Nauckius (Tragicc. graec. fragmm., Lips. 1856, p. 382) obseruarunt.

16. Οὐκ ... θεός] Incertae Menandri fabulae fragmentum, quod ita repraesentavi ut est in codd. mstis et editis, nisi quod (exc. Humphr.) *τις* pro *τις* (*τις*) habent. Meinekius (Fragmm. comic. graec. Vol. IV, Ber. 1841, p. 276) concin-

Virtutem accepit, non urbs, non mortalis.

*Deus [est] omnis consilii plenus; illaesum vero nihil
Est in istis.*

Similiter etiam Euripides:

Nihil accidit hominibus absque deo.

Et Menander:

Non curam nostri gerit aliquis nisi solus deus.

Et rursus Euripides:

*Servare enim quum vult deus,
Multas occasiones dat ad salutem.*

Et [Thestius]:

Deo volente salvus es, etiamsi in tegete naviges.

navit sic: *Ὀὐκ ἄρα [sic] φροντίζει
τις ἡμῶν ἢ μόνος* || *Θεός*. In qui-
bus V. D. monuit *μόνος* fortasse
Theophili esse, et *θεός* in fine ver-
sus ponendum. Grotius in Excer-
ptis p. 755 legit: ... *οὐκ ἄρα* ||
Ἡμῶν ἐφρόντισέν τις ἢ μόνος ||
Θεός.

17. *Σῶσαι ... σωτηρίαν*] Eu-
ripidis incertae fabulae fragmentum.
Wagnero (l. c. p. 458) ex Thy-
este videtur ductum esse, quia et qui
proxime praecedunt et qui sequuntur
versus inde petiti sint. Matthiaeus
(Eurip. trag. et fragm. T. IX. p.
386) et Wagnerus probarunt Grotii
in Excerptis. p. 429 emendationem,
qui verbo *δοκῆ* addiderit *τινα* et v.
2 scripserit *πολλὴν δίδωσι πρόφα-
σιν*. At Nauckius (l. c. p. 546) ma-
luit *ἄνδρα* post *ὄπoταν* legi et *προ-
φάσεις καλὰς* pro *πολλὰς προφά-
σεις*.

18. *Θέστιος*] Sic codd. msti et
editi. Sed Thestius iste quis sit non
liquet. Inde *Θέστις* (Pauly *Real-
Encyclop. d. class. Alterthumswiss.*
T. VI. p. 1876) forsā scribendum

Thom. Gatakerus in *Adversar. Mis-
cell.* p. 101 statuit. Orio l. c. V. 6.
p. 47: *ἐκ τοῦ Θυέστον· θεοῦ
θέλοντος κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλείοις*.
Quapropter Nauckius (l. c. p. 383)
existimat *Θέστιος* e prave lecte
Θυέστης ortum esse. Equidem vere
censeo *Θέστιος* ab aliquo huius loci
lectore in margine scriptum esse vel
supra lineam: unde imperitus li-
brarius in contextum recepit.

19. *Θεοῦ . . . πλέης*] Ven. et
Bodl. *θεοῦ θέλοντος σώξῃ κἄν
ἐπειρεπιπὸς* [uterque in marg. *ἐπὶ
ῥιπὸς*] *πλέης*. Clauser. vertit: „Deo
volente salvabitur, etiamsi in Eu-
rippo navigarit:“ quasi non *ἐπὶ ῥι-
πὸς* sed *ἐπ’ Εὐρίππον* legi vellet.
Gesn. Duc. Mor. dederunt ut nos
supra in textu. Caeteri editi.: *θεοῦ
θέλοντος, κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλέης*, ||
Σώξῃ. Versus ex Euripidis Thy-
este sumtus est. Cf. n. 18. Plutarch.
Mor. p. 405: *εἴ γε Πίνδαρος ἢ ὁ
ποιησας θεοῦ θέλοντος κἄν ἐπὶ
ῥιπὸς πλείοις*. Nomine poetae et
fabulae omisso eundem versum pro-
verbialem afferunt Schol. ad Arist.

Καὶ τὰ τοιαῦτα μυρία εἰπόντες ἀσύμφωνα ἑαυτοῖς ἔξειπον. Ὁ γοῦν Σοφοκλῆς ἀπρονοήσιαν ἐν ἐτέρῳ ²⁰ λέγων·

²¹ Θεοῦ δὲ πληγὴν οὐχ ὑπερπερῶ βροτός.

²² Πλὴν καὶ πληθὺν εἰσήγαγον ἢ ²³ καὶ μοναρχίαν εἶπον, καὶ **10** πρόνοιαν εἶναι τοῖς λέγουσιν ἀπρονοήσιαν τάναντία εἰρήκασιν. Ὅθεν Εὐριπίδης ὁμολογεῖ λέγων·

²⁴ Σπουδάζομεν δὲ πολλ' ὑπ' ἐλπίδων, μάτην
Πόνους ἔχοντες, οὐδὲν εἰδότες.

Καὶ μὴ θέλοντες ²⁵ ὁμολογοῦσιν τὸ ἀληθὲς μὴ ἐπίστασθαι· ὑπὸ C δαιμόνων δὲ ἔμπνευσθέντες καὶ ὑπ' αὐτῶν φυσιωθέντες ἃ εἶπον δι' αὐτῶν εἶπον. ²⁶ Ἦτοι γὰρ οἱ ποιηταί, Ὅμηρος δὴ καὶ Ἡσίοδος, ὧς φασιν ὑπὸ Μουσῶν ἔμπνευσθέντες, φαντασίᾳ καὶ πλάνῃ ἐλάλησαν, καὶ οὐ καθαρῶ πνεύματι ἀλλὰ πλάνῳ. ²⁷ Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δεικνύται, εἰ καὶ ²⁸ οἱ δαιμονῶντες ἐνόητε καὶ μέχρι

Pac. 699, Stob. l. c. I. 2, 19, Menand. Monost. 671 ap. Meinek. l. c. p. 359, alii quos Nauck. l. c. citat.

20. λέγων] Respicit Theophilus ad locum Sophoclis contra providentiam supra (cf. n. 12) allatum. Codd. msti et editi λέγει. Wolfio et Marano legendum videtur λέγων (aut simile quid) λέγει. Solus Humphr. dedit: ἀπρ. λέγων ἐ. ἐ. λέγει. Ego vero, ab Heumanno (l. c.) monitus, vulg. λέγει in λέγων converti. „Ita res est in vado. Tò inquit omissum esse nemo mirabitur.“

21. Θεοῦ ... βροτός] Idem incertae Sophoclis fabulae fragmentum, ap. Wagn. l. c. Vol. I (Vrat. 1852) p. 439 et Nauck. l. c. p. 267, sine lemmate habet Stobaeus l. c. I. 3, 7; reperitur etiam in Menand. l. c. 251 ap. Mein. p. 347. Fell. et Wolf. οὐκ, non οὐχ.

22. Πλὴν καὶ πληθὺν] Scribit in ipso contextu Wolfius πλὴν καὶ οὐ πληθὺν, sed sine ulla prorsus auctoritate aut ratione vel potius non sine contextus perturbatione. Liqueat enim duas a Theophilo controversias commemorari, nempe de monarchia et de providentia, de quibus alii affirmabant, alii negabant. Maranus. — Cf. de voce μοναρχίας, cui huc (ut c. 38. p. 116 B) πληθὺς opponitur, lust. De monarch. c. 1. n. 1 a me observata.

23. καὶ] Ven. Desideratur in editis.

24. Σπουδάζομεν ... εἰδότες] Vide supra n. 15. Eodem modo Orio V. 7; cf. Nauck. l. c. p. 382. In eo tantum differt Theophilus quod σφές post εἰδότες omisit. Quid? Fortasse excidit incuriâ librarii, ob repetitam syllabam —εσ. Ven. et Bodl. sicut editi (exc. Humphr.) πολλά pro

Et quum innumerabilia eiusmodi dixerunt, secum ipsi pugnantia dixerunt. Sophocles igitur qui providentiam alibi tollit [dicit sic]:

Dei ictum haud fugit mortalis.

Immo multitudinem deorum induxerunt aut etiam singulare dei imperium dixerunt: et contra eos, qui providentiam asserunt, nullam esse providentiam dixerunt. Hinc Euripides confitetur sic:

Studemus multis spe impleti, frustra

Laborem habentes, ignari omnium.

Fatentur vel inviti verum se nescire: sed, a daemonibus inspirati et inflati, quidquid dixerunt eorum afflatu dixerunt. Nam profecto poetae, Homerus scilicet et Hesiodus, a Musis ut aiunt afflati, ex vana animi imagine et errore loquebantur, nec ex puro spiritu sed fraudulentum. Id clare ex eo demonstratur, quod qui a daemonibus interdum corripiuntur ii etiam nunc

πολλ'. Prioris editores verba neutiquam numeris clausurunt: demum Fellus et Wolfius in illam versuum formam concinnarunt, sed οὐδὲν εἰδότες coniunxerunt imprudenter cum sequentibus καὶ μὴ θέλοντες („Dum nihil sciunt, vel inviti profitentur“ etc.), unde Musgravius omisit. Memoratu indigna Heathii (ap. Matth. l. c.) coniectura, qui μάτην post ἐλπίδων opinatus est removendum et post εἰδότες collocandum: nisi eandem repeliisset Nolte.

25. ὁμολογοῦσιν] Ven.; vulg. —σι.

26. Ἦτοι γὰρ κτλ.] Maranus lubenter unam ex duabus periodum faceret legendo Ὅτι γὰρ οἱ ποιηταὶ ... πλάνη, ἐκ τούτου δὲ κτλ. Sed obstat δὲ particula. Ferri potest scriptura vulgata ideoque debet. Verba ᾧς φασιν, ut aiunt s. ut fama tradit, Wolf. Maran. Humpfr.

male interpretantur: ut ipsi (illi poetae) dicunt.

27. Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δεικνύται] Explananda Theophili ratiocinatio, ne videatur obscura. Dubitari enim possit, utrum ipsi daemones confessi fuerint se in istis scriptoribus operatos esse, an id Theophilus ex eo colligat quod se Apollinem esse faterentur aut alium deum. Nam, ut ait Lactantius l. II. c. 15, non modo daemones esse se confitebantur, sed etiam nomina sua edebant, illa quae in templis adorantur. Videtur Theophilus inde concludere poetas a fallacibus spiritibus fuisse afflatos, quippe qui diis carmina sua accepta referrent. Maranus.

28. οἱ δαιμονῶντες] Videntur hac voce non energumeni solum designari, sed ii etiam maxime, qui vel ad divinandum vel ad miri ali-

τοῦ δεῦρο ἐξορκίζονται κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ²⁹ ὄντως θεοῦ, καὶ ὁμολογεῖ αὐτὰ τὰ πλάνα πνεύματα εἶναι δαίμονες, οἱ καὶ τότε D εἰς ἐκείνους ἐνεργήσαντες· πλὴν ἐνίοτε τινες τῇ ψυχῇ ἐκνήψαντες 11 ἐξ αὐτῶν εἶπον ἀκόλουθα ³⁰ τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, περὶ τε θεοῦ μοναρχίας καὶ κρισεως καὶ τῶν λοιπῶν ὧν ἔφασαν.

9. ¹ Οἱ δὲ τοῦ θεοῦ ἄνθρωποι, πνευματοφόροι πνεύματος ἁγίου καὶ προφήται γενόμενοι, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ἐμπνευσθέντες καὶ σοφισθέντες, ἐγένοντο θεοδίδακτοι καὶ ὄσιοι καὶ δίκαιοι. ² Διὸ καὶ κατηξιώθησαν τὴν ἀντιμισθίαν ταύτην λαβεῖν, ³ ὄργανα θεοῦ γενόμενοι καὶ ⁴ χωρήσαντες σοφίαν τὴν παρ' αὐτοῦ, δι' ἧς σοφίας 88

quid faciendum deorum aliquem invocabant, qualis erat Pythia et alii eiusmodi vates. In utroque daemone genere expellendo aequae elucebat Christianorum potestas. „Edatur hic aliqui,“ inquit Tertullianus Apol. c. 23 [Opp. ed. Oehl. T. I. p. 212], „ibidem sub tribunalibus vestris quem daemone agi constat. Iussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille tam se daemone confitebitur de vero quam alibi dominum de falso. Aequae producat aliquis ex his qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando praefantur. Ista ipsa Virgo Coelestis pluviarum pollicitatrix, ipse iste Aesculapius medicinarum demonstrator, aliam diem morituris Socordio et Tenatio et Asclepiodote sumministraturi, nisi se daemones confessi fuerint Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite!“ Vid. Lactant. l. II. c. 15 et l. IV. c. 27. Observat Wolfius ethnicos hoc Christianorum in daemones imperium non negasse, sed aut a suis similia fieri,

aut a Christianis ex compacto cum daemonibus ipsis perfici dixisse. Citat hanc in rem Stephanus le Moyne in Notis ad Varia Sacra p. 1043 sqq. „Quo magis mirum est,“ inquit idem Wolfius, „non defuisse nostris temporibus homines, qui adserere auderent expulsionem eiusmodi daemoneum eo consilio confictas fuisse a Christianis ut gentilibus fidem extorquerent. Huc tendit Anonymus, cuius observata exstant in Io. Clerici Biblioth. selecta Tom. XIII. p. 220 sqq.“ *Maranus*. — Ven. pro *εἰ* (quod recte se habet) praebet ἦ, quem librarii errore corrector sustulit. Cf. lib. I. c. 6. n. 2, lib. II. c. 9. n. 2, c. 26. n. 6, c. 38. n. 16, al.

29. ὄντως] Ven. et Bodl.; item Wolf. et Humphr. Caeteri editt. ὄντος. Cf. c. 3. n. 11.

30. τοῖς προφήταις] Delevi hic ὑποστιγμὴν, quae antea erat, et cum commate permutavi, ut antecedens *εἶπον* eo arctius coniungi posset cum sequentibus verbis *περὶ τε θεοῦ μοναρχίας* etc. *Wolfius*. — Ex ὅπως tu effeceris ὥσπερ. Caeterum ad verba ὅπως (Humphr. addit *εἰ* per coniecturam) ... ἀν-

adiurentur nomine veri dei, tumque fraudulentum ipsi illi spiritus daemones se esse fateantur, qui etiam olim in istis [scriptoribus] operabantur: nisi quod interdum eorum nonnulli animis expergefacti consentanea prophetis dixerunt, ut tum in seipsos tum in omnes homines testimonio essent, de singulari dei imperio et de iudicio caeterisque rebus quas pertractarunt.

9. Sed dei homines, pleni spiritu sancto ac prophetae facti, ab ipso deo afflati et eruditi, exstiterunt divinitus docti et sancti et iusti. Idcirco et hac mercede dignati sunt, ut dei instrumenta fierent et sapientiam quae ab eo est ca-

θρώποις cfr. Matth. 10, 18. Vide c. 37 init. (n. 1).

1. Οἱ δὲ τ. θεοῦ ἄνθρωποι κτλ.] Coll. 2 Petr. 1, 21: οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτέ, ἀλλ' ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἀπὸ θεοῦ ἄνθρωποι. Lib. III. c. 12: τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐν πνεύματι θεοῦ λελαλημένοι. Pro πνευματοφόροι (c. 22), spiritum (in pectore) ferentes, nos „Träger des Geistes“ (lib. III. c. 17: χωρήσαντες τὸ ἅγιον πνεῦμα τοῦ θεοῦ), mallet Wolfius πνευματοφόροι (proparox.) = qui a spiritu feruntur. Obloquitur Heumann. in Poecil. T. II (Hal. 1726) p. 251 sq. Cf. Goettling. Lehre v. Accent. (Ien. 1835) p. 317 sqq. Pleonastica quidem, ut Suicerus (Thesaur. eccles. ed. 2. T. II. p. 785) advertit, videri possit locutio πνευματοφόροι πνεύματος ἁγίου. Ut tamen omnem tolleret dubitationem, addit Theophilus πνεύματος ἁγίου, quia non omnis πνευματοφόρος statim instinctu spiritus sancti agit quod agit; haec nempe vox etiam de hominibus spiritu pravo (οὐ καθαρῶ πνεύματι ἀλλὰ πλάνῳ, paullo ante: c. 8) repletis usurpa-

tur. Comp. c. 33. Iustin. Dial. c. Tr. c. 7: Ἐγένοντο τινες ..., μακάριοι καὶ δίκαιοι καὶ θεοφιλεῖς, θεῖῳ πνεύματι λαλήσαντες ... προφητείας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Ὅδοι μόνοι τὸ ἀληθὲς καὶ εἶδον κτλ. "Ὅπερ οἱ ἀπὸ τοῦ πλάνου καὶ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπιπλάμενοι ψευδοπροφήται οὔτε ἐποίησαν οὔτε ποιοῦσιν.

2. Διὸ] H. e. ob animum pium vitamque puram. Philo Quis rer. divn. haer. c. 52: φανῶν δὲ οὐ θέμις ἐρμηνεῖ γενέσθαι θεοῦ, ... μόνῳ δὲ σοφῶ ταῦτ' ἐφαρμόττει. Origenes c. Cels. VII. c. 18: διὰ τὸ καθαρῶς βεβιωμένοι τὸ θεῖον πνεῦμα χωρήσαντες. Tertullianus Apolog. c. 18: „Virus iustitiae innocentia dignos deum nosse et ostendere a primordio in saeculum emisit spiritu divino inundatos.“ Ven. ἀντιμισθίαν, sed corrector i supra ei posuit.

3. ὄργανα θεοῦ γενομένοι] C. 10: ὡς δι' ὄργανον δι' αὐτοῦ [h. e. Μωσέως] φησιν. Lege quae notavi ad Athenagorae Supplic. p. Chr. c. 7 (n. 12).

4. χωρήσαντες] Ven. Wolf. Mar. Humphr. Reliqui editt. (ut Bodl.) χω-

εἶπον καὶ ⁶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Καὶ γὰρ περὶ λοιμῶν καὶ λιμῶν καὶ πολέμων προεῖπον. Καὶ οὐχ εἰς ἡ δύο ἀλλὰ πλείονες κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς ⁶ ἐγενήθησαν παρὰ Ἑβραίοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ Ἑλλησιν Σίβυλλα· καὶ πάντες φίλα ἀλλήλοις καὶ σύμφωνα εἰρήκασιν, τὰ τε πρὸ ¹² αὐτῶν γεγενημένα καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς γεγονότα καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς νυνὶ τελειούμενα· ⁷ διὸ καὶ πεπεισμεθα καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὕτως ἔσσεσθαι, καθὼς καὶ τὰ πρῶτα ἀπήρτισται.

10. Καὶ πρῶτον μὲν συμφώνως ἐδίδαξαν ἡμᾶς, ὅτι ¹ ἐξ οὐκ ^B ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τι τῷ Θεῷ συνήκμασεν· ἀλλ' ² αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὦν καὶ ἀνευδεῆς ὦν καὶ ³ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ᾧ γνωσθῆ· τούτῳ οὖν ⁴ προητοίμασεν τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς καὶ προσδεῆς ἐστίν, ὁ δὲ ⁵ ἀγένητος οὐδενὸς προσδεῖται. Ἐχων οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυ- ¹⁴ τοῦ λόγον ⁶ ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίῳις σπλάγγνοις ἐγέννησεν αὐ-

ρίσαντες. Cf. Meyer. ad Matth. 19, 11 sq. (ed. 2) p. 318.

5. τὰ] Humphr. omisit, contra codices. C. 10: Οὗτος οὖν, ὦν πνεῦμα Θεοῦ ... , κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τ. κόσμου κ. τῶν λ. ἀπάντων.

6. ἐγενήθησαν] Codd. msti ἐγεννήθησαν. Item Gesn. Duc. Mor. Mox "Ἑλλησι Humphr. citra codd. auctoritatem. Tum editi omnes εἰρήκασιν, non —σιν (Ven.).

7. διὸ ... ἀπήρτισται] Idem Iustinus Apol. I. c. 52 dicit.

1. ἐξ οὐκ ὄντων] Vid. lib. I. c. 4. n. 12.

2. αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὦν] „Nämlich es ist nichts grösseres als Gott, folglich kein Raum der ihn einschloesse, also ist er sein eigener Raum.“ Gisseler (Dogmengesch. p. 113). Cf. c. 3. n. 15. Ioannes

Dam. De orthod. fide I. c. 13. p. 149 ed. Leg.: Ὁ μὲν οὖν Θεός, ἄυλος ὦν καὶ ἀπερίγραπτος, ἐν τόπῳ οὐκ ἔστιν· αὐτὸς γὰρ ἑαυτοῦ τόπος ἐστίν, τὰ πάντα πληρῶν καὶ ὑπερ τὰ πάντα ὦν καὶ αὐτὸς συνέχων τὰ πάντα.

3. ὑπάρχων] Ven. et Bodl., Wolf. et Humphr. Caeteri editi. ὑπερέχων. Id Gesnerus ex coniectura vel errore posuit; nam Clausser. recte habet: „ante saecula subsistens.“

4. προητοίμασεν] Ven.; vulg. —σιν. De re ad lib. I. c. 4. n. 11.

5. ἀγένητος] Mor. ἀγέννητος.

6. ἐνδιάθετον ἐν τ. ἰδίῳις σπλάγγνοις] C. 22: ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ. Respicit Theophilus ad Psalm. 44, 1: Ἐξηρσέξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Quam quidem „paternam vocem“ veteres de logi generatione intelligebant, ut

perent: cuius sapientiae beneficio locuti sunt et de creatione mundi et caeteris rebus omnibus. Pestes enim et fa-
mes et bella praedixerunt. Neque unus aut alter sed plu-
res variis opportunisque temporibus fuere apud Hebraeos,
sed et apud Graecos Sibylla: atque omnes amica inter se
et consona dixere, tum quae ante eos gesta fuerant tum
quae ipsis erant aequalia tum quae apud nos hodie perfici-
untur: unde etiam de futuris certo scimus ea ita eventura
esse, quemadmodum et prima ad exitum perducta sunt.

10. Ac primum quidem summo consensu docuerunt deum
ex nihilo omnia creasse. Nihil enim deo coaevum; sed
quum sibi ipse locus sit neque ulla re egeat ac saeculis an-
tiquior sit, hominem facere voluit cui innotesceret: huic
[homini] mundum praeparavit. Nam qui creatus est multis
rebus indigus est, increatus autem nulla re eget. Habens
igitur deus suum ipsius logon in propriis visceribus insitum

patescit quoque ex Commentario in
quatt. evangg. nomen Theophili no-
stri prae se ferente lib. IV. init.
(n. 2). Pari modo Tertullianus Adv.
Prax. cc. 7 et 11 verba ista „Eru-
ctavit cor meum sermonem opti-
mum“ in dei persona dici de logo
ex patre prolato censuit. Adde Cy-
prinum Testimon. adv. Iud. lib. II.
c. 3, Alexandrum Alex. ap. Socrat.
Hist. eccl. I. c. 6, Athanasium De
decretis nicaen. T. I. p. 227 al. To-
tum psalmum „in Christum dictum“
(εἰρηται εἰς τὸν Χριστόν) Iustinus
Dial. c. Tr. c. 38 proponit. Imme-
rito igitur verbum ἐξερυσξάμε-
νος (eruclando) a Theophilo huc
usurpatum, h. e. προφέρων c. 22,
multis theologis ut Meiero (*Die
Lehre v. d. Trinität* P. I, Hamb.
1844, p. 64; coll. Tzschirner. *Der
Fall d. Heidenth.* P. I. p. 216 et
Daniel. *Tatian d. Apol.* p. 155),

quippe qui illam eius originem ne-
scirent, tanquam inauditum foedum-
que fuit offensioni. Roesslerus in
locum verborum μετὰ τῆς ἐαν-
τοῦ σοφίας extemplo substituit
τουτέστι τῆν ἐαυτοῦ σοφίαν. Iam
Fellus interpretatus est sic: „eru-
ctans illum suâ sapientiâ. Zieg-
lerus (*Theol. Abhandl.* T. I, Gott.
1791, p. 110): „Beide, λόγος und
σοφία, dachte sich Theophilus ur-
sprünglich als Kräfte oder Eigen-
schaften Gottes, und die σοφία oder
den heiligen Geist als das Vehicul-
um, wodurch der Logos seine Per-
sönlichkeit erhielt.“ Baurus (*Die
christl. Lehre von der Dreieinigkeit*
P. I, Tub. 1841, p. 166) reddidit:
„indem er ihn mit Hülfe seiner
Weisheit vor der Welterschöpfung aus
sich herausstieß.“ Et Geselerus
(l. c. p. 127): „Mit der immanenten
Weisheit zeugte Gott den Logos,

τὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐξερευξάμενος πρὸ τῶν ὄλων. Τοῦτον τὸν λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ C δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. Οὗτος λέγεται ἄρχῆ, ὅτι ἀρχεὶ καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι' αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὃν πνεῦμα θεοῦ καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται ὅτε ὁ κόσμος ἐγένετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἢ ἐν αὐτῷ οὕσα ἢ τοῦ θεοῦ καὶ ὁ λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ αἰεὶ συμπαρῶν αὐτῷ. Διὸ δὴ καὶ διὰ Σολομῶνος προφήτου ¹⁰ οὕτως λέγει·
¹¹ Ἦνίκα δ' ἠτόλμασεν τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὡς D ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα.

d. i. er beschloss in seiner Weisheit den Logos von sich ausgehen zu lassen.“ Alii vero viri docti statuerunt sapientiam (spiritum sanctum) Theophilo esse peculiarem naturam, quae a logo distincta per se subsistat. C. 15: τῆς τριάδος, τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. C. 18: οὐκ ἄλλω δέ τινι ἐληρηκεν Ποιῆσάμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Lib. I. c. 7: Ὁ θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα· τῷ γὰρ λόγῳ ... καὶ τῷ πνεύματι κτλ. Inde locum ita explicuerunt, ut deus dicatur logon una cum spiritu sancto genuisse. Provocharunt insuper ad lib. I. c. 3 ubi Theophilus diserte ait: σοφίαν ἐὰν εἴπω, γένηται αὐτοῦ λέγω. Cf. Münscher: *Handb. d. christl. Dogmengesch.* ed. 2. T. I. p. 436, Kahnis: *Die Lehre v. heil. Geiste* P. I. p. 246, Neander: *Christl. Dogmengesch.* P. I (Ber. 1857) p. 182: „Theophilus v. Ant. trennt deutlich den heiligen Geist als selbständiges Wesen vom Logos; ... und sagt da-

her (II, 10. cf. I, 3), dass der heilige Geist zugleich mit dem Logos emanirt sei.“ Caeterum Theophilus neque Arianorum (Petav. Dogm. theol. de trin. lib. I. c. 3. §. 6) neque Nicaenorum (Bull. Def. fid. nic. sect. 3. c. 7) sententiae favet. Logon enim existimat ab aeterno cum deo fuisse tamquam eius οὖν ac φρόνησιν (c. 22, λόγ. ἐνδιάθετος), et ad mundi creationem formā indutum hypostaticā prodiisse (λόγ. προφορικόν c. 22). Ariani vero non unum posuerunt Verbum idemque quod intimum esset et prolatum, sed docuerunt per Verbum interius sapientiamque dei creatum e nihilo esse Verbum aliud quod mundus conderetur; Nicaeni generationem agnoverunt non creationi mundi proxime antecedentem sed aeternam. Comp. Iustin. Apol. II. c. 6. n. 4, Tatian. Orat. c. 5. n. 1 sqq., Athénagor. Suppl. c. 10. n. 8, Baumgarten-Crusius *Comp. d. christl. Dogmengesch.* P. II. p. 149 sq.

T. ἀρχῆ] Ea vox minime hęc significat Anfang (Hosm. et in-

genuit eum cum sua sapientia proferens ante omnia. Hoc logo usus est administro operum suorum, et per eum omnia fecit. Hic vocatur principium, quia principatum habet et dominatum omnium quae per ipsum condita sunt. Hic igitur, quum sit spiritus dei et principium et sapientia et virtus altissimi, descendebat in prophetas et per eos de creatione mundi caeterisque rebus omnibus loquebatur. Non enim erant prophetae quum mundus crearetur, sed tantum sapientia dei quae est in eo et logos sanctus eius qui ei semper adest. Hinc et per Salomonem prophetam sic dicit: *Quum praepararet coelum, una aderam ei, et quum firma faceret fundamenta terrae, eram cum eo disponens.* Moses

terpr. Camp.) vel *erstes Geschöpf* (Lange *Ausf. Geschichte d. Dogmen* P. I. p. 271) vel *Herrschaft* (Cleric. *Histor. eccl. duor. prim. saec.* p. 719 et Thienem.), sed *Princip der Welt* (lib. I. c. 3. n. 4). Respicit Theophilus ad Gen. 1, 1 (cf. n. 13), neutiquam, ut Wolf. et Humphr. putarunt, ad Apoc. 1, 8.

8. *ὃν πνεῦμα θεοῦ*] Nomine *πνεύματος* hic non persona spiritus sancti sed spiritualis essentia filii significatur, ut monui ad Athenag. l. 1. c. 10. n. 9. Cf. Dörner *Die Lehre von der Person Christi* P. I. (Stuttg. 1845) p. 210. — Kahnis l. c. p. 236: „Hier ist der Logos auch nach seinem Hervortreten als Hypostase (*λόγος προφορικός*) das was der Logos an sich im göttlichen Wesen ist (*λόγος ἐνδιάθετος*), nämlich Geist, Weisheit“ etc. Cf. c. 22 (n. 5).

9. *ἡ σοφία ἣ ἐν αὐτῷ οὐσα*] Spiritum sanctum his verbis manifeste designat Theophilus. Unde triadem appellat c. 15 deum, logon Corp. Apoll. Vol. VIII.

et sapientiam: quo quidem in loco perinque Petavius Verbum et Sapientiam pro una sumi persona queritur. Nam cum spiritum multi alii patres sapientiam appellaverint, ut Irenaeus III. c. 24. §. 1. IV. c. 7. §. 4. c. 20. §. 1 [coll. Origen. c. Cels. VI. c. 69], cur idem non licuit Theophilo? Erat ei haec loquendi ratio familiaris. Nam et lib. I. c. 7 verbum et sapientiam, verbum et spiritum, distinguit, et hoc ipso in loco deus verbum suum cum sapientia sua genuisse dicitur. Vide infra c. 18. *Maranus*. Cf. c. 15. n. 10. — Cum verbis *ἐν αὐτῷ* noli praeeunte Semlero (*S. J. Baumgarten's Untersuchung theolog. Strittighk.* P. II. p. 84) subaudire *κόσμῳ* sed *τῷ θεῷ*. Nam respicit Theophilus ad locum Prov. qui proxime affertur: *συμπαρήμην αὐτῷ*.

10. *οὐτως*] Ven.; vulg. *οὕτω*.

11. *Ἡλίκα ... ἀρμόζουσα*] Prov. 8, 27. 29. — Pro *δ'* (Ven. Bodl., Gesn. Wolf.) habent Mor. *δὲ*, Fell. *δι'*, Duc. Mar. Humphr. *δῆ*. Apud Septuaginta deest particula. Mox *ἡροί-*

¹² Μωσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἔτων γενόμενος, μάλ-
λον δὲ ὁ λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὄργάνου δι' αὐτοῦ φησιν·
¹³ Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Πρῶτον
ἀρχὴν καὶποίησιν ἀνόμασεν, εἰθ' οὕτως τὸν Θεὸν συνέστησεν·
οὐ γὰρ ἀργῶς χρῆ καὶ ἐπὶ κενῷ Θεὸν ὀνομάζειν. Προΐδει γὰρ
ἡ Θεία σοφία μέλλειν φλυαρεῖν τινὰς καὶ πληθύνειν Θεῶν ὀνομά-
ζειν τῶν οὐκ ὄντων. Ὅπως οὖν ὁ τῶ ὄντι Θεὸς διὰ ἔργων ⁸⁹
νοηθῆ, καὶ ὅτι ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ὁ Θεὸς ¹⁴ πεποίηκεν τὸν οὐ-
ρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἔφη· ¹⁵ Ἐν ἀρχῇ ἐποίη-
σεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Εἶτα εἰπὼν τὴν ποιήσιν
αὐτῶν δηλοῖ ἡμῖν· ¹⁶ Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος
καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο
ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ταῦτα ἐν πρώτοις διδάσκει ἡ Θεία γραφή, ¹⁵
¹⁷ τρόπῳ τινὶ ὕλην γενητήν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονυῖαν, ἀφ' ἧς πε-
ποίηκεν καὶ δεδημιούργηκεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον.

11. Ἀρχὴ δὲ τῆς ποιήσεως φῶς ἐστίν, ἐπειδὴ τὰ κοσμοῦ-
μενα τὸ φῶς φανεροῖ. Διὸ λέγει· ¹ Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενη· B

μασε vulg. (LXX ἡτοιμάζε), non
—sen (Ven.).

12. Μωσῆς] Ita codd. msli et
editi. Solus Mign. Μωϋσῆς effecit.
— Ad verba Σολομῶνος πρὸ Wol-
fius notavit: „Rectius fortasse τὸ
πρὸ ὁ praeiseris voci Σολομῶνος.“
Heumannus (Poecil. T. III. p. 209):
„Delendam puto vocem Σολομῶ-
νος.“ Maranus: „Non videtur ne-
cesse esse legere πρὸ Σολομῶνος.
Idem enim vult haec loquendi ratio
ac Σολομῶνος προγεγόμενος.“

13. Ἐν ... γῆ] Genes. 1, 1. —
Theophilus illud ἐν ἀρχῇ, in prin-
cipio, idem esse putat ac in logo.
Mox (n. 15) demonstrat deum in
logo suo fecisse coelum et terram
ex verbis Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν κτλ.
Paulo ante declaraverat eundem lo-

gon esse ἀρχὴν (n. 7). C. 13: ἐν
ἀρχῇ ... τουτέστιν διὰ τῆς ἀρχῆς.
Idem alii patres statuebant, ut Cle-
mens Alex. Strom. VI. c. 7. §. 58
et Methodius ap. Photium Bibl. c.
235. Cf. Suicer. Thesaur. eccles. ed.
2. T. I. p. 528 et Routh. Reliqq.
sacr. T. I. p. 94.

14. πεποίηκεν] Ven.; vulg. πε-
ποίηκε.

15. Ἐν ... γῆ] Genes. 1, 1.
Cf. n. 13.

16. Ἡ ... ὕδατος] Genes. 1, 2.

17. τρόπῳ τινὶ ὕλην γενητήν]
Mar. et Humphr. desiderant δηλοῦ-
σα. Rectius supplemus διδάσκου-
σα ex antecedentibus. Verba τρό-
πῳ ... γεγονυῖαν appositionem con-
tinent ad Ταῦτα praegressum. Ait

autem qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius logos dei per eum velut per instrumentum ait: *In principio creavit deus coelum et terram.* Primo principium et creationem nominavit, deinde ipsum deum praedicavit; non enim fas est temere et levi de causa deum appellare. Providebat enim divina sapientia futurum ut nonnulli nugarentur ac multitudinem deorum non exstantium nominarent. Ut igitur verus deus ex operibus intelligeretur, et constaret deum in logo suo coelum et terram et quae in iis sunt creasse, dixit: *In principio creavit deus coelum et terram.* Deinde, postquam narravit eorum creationem, indicat nobis: *Terra autem erat invisibilis et incomposita et tenebrae super abyssum, et spiritus dei superferebatur super aquam.* Haec initio docet divina scriptura, materiam, ex qua mundum deus fecit et condidit, quodammodo docens rem creatam esse, utpote a deo factam.

11. Initium autem creandi a luce fit, siquidem quae ornantur lux ostendit. Quare dicit: *Et dixit deus: Fiat lux.*

Theophilus materiae creationem in exordio Genesis *τρόπον τινα* doceri, quia ibi, etsi *ἔλης* nomen non diserte usurpatur, aperte tamen materia designatur sub aliis nominibus. Ita de Hesiodo dicit c. 6: *Καὶ ἔλην μὲν τρόπον τινα ὑποτίθεται καὶ κόσμον ποιήσιν.* Nam, etsi Hesiodus diserte non pronuntiat creationem sine creatore factam fuisse, id tamen sequitur ex eius verbis. Recte Maranus animadvertit Theophilum illam materiae creationem ex verbis *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* deduxisse, quia coeli et terrae nomine materiam comprehendebat, ex qua coelum et terra facta sunt. Attulit V. D. Basilium, qui eandem habet interpretationem Homil. 1 in *Ἑξαῆμ.* c. 8

docetque Homil. 2 init. non solum terram initio creationis sed ipsum etiam coelum inconditum fuisse. Cf. Iustin. Apol. I. c. 59. De verbis *πεποίηκεν* (Ven.; vulg. *πεποίηκε*) καὶ *δεδημιούργηκεν* adeas lib. I. c. 4. n. 5.

1. *Καὶ εἶπεν ... ποιῆσαι*] Genes. 1, 3 — 2, 3. Ad hunc locum bene longum a Theophilo allatum videsis Io. Ern. Grabii Epist. ad Io. Millium (Oxon. 1705. 49) p. 57 sqq., ubi lectiones, quibus a codicibus *τῶν ο'* patrumque citationibus abit, diligenter adnotat. Cf. etiam Vet. Test. gr. c. var. lectt. ed. Rob. Holmes. T. I (Oxon. 1798. Fol.) ad h. l. Perpaucas tantum codicum lectiones. diversas affert Tischendorf.: Vet. Test. gr., ed. 2, Lips. 1856.

θήτω φῶς. [²Καὶ ἐγένετο φῶς. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν.] *Δηλονότι καλὸν ἀνθρώπων γεγόνος. Καὶ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, ³ καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ ⁴ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν· ⁵ καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά. Καὶ ἐγένετο ⁶ οὕτως. Καὶ συνήχθη ⁷ τὸ ὕδωρ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ᾤφθη ἡ ξηρά. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ⁸ ἐκάλεσεν θαλάσσας. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπείρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ⁹ εἰς ὁμοιότητα. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην ¹⁰ χόρτου σπείρον σπέρμα ¹¹ κατὰ γένος, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα ¹² ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τρίτη. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς ¹³ καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός, καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἔνιαυτούς,*

2. Καὶ ... ὅτι καλόν] Haec verba non solum in Ven. et Bodl. sed etiam in editt. Gesn. Duc. Mor. desunt. Caeteri addiderunt. Fortasse librorum culpa exciderunt; nam necessaria videntur quia statim sequitur *Δηλονότι καλὸν ἀνθρώπων γεγόνος*. Quamquam uncinis includenda putavi.

3. καὶ ... μέσον ὕδατος] Haec verba a Gesnero mendose repetita sunt.

4. διεχώρισεν] Fell. Wolf. Humphr. temere addunt cum Bibliis ὁ θεός, quod a Ven. et Bodl. abest.

5. οὕτως] Ven. et (c. Bibli.) Humphr. Caeteri οὕτω.

6. τὸ ὕδωρ] Fell. Wolf. Hum-

[*Et facta est lux. Et vidit deus lucem quod esset bona.*] Bona scilicet homini facta. *Et discrevit inter lucem et tenebras. Et vocavit deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem. Et fuit vespera et fuit mane, dies primus. Et dixit deus: Fiat firmamentum in medio aquae, et sit discernens inter aquam et aquam. Et factum est ita. Et fecit deus firmamentum, et divisit inter aquam quae erat sub firmamento, et inter aquam quae supra firmamentum. Et vocavit deus firmamentum coelum; et vidit deus quod esset bonum. Et fuit vespera et fuit mane, dies secundus. Et dixit deus: Congregetur aqua quae sub coelo in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est ita. Et congregata est aqua in congregationes suas, et apparuit arida. Et vocavit deus aridam terram, et congregationes aquarum vocavit maria. Et vidit deus quod esset bonum. Ex dixit deus: Germinet terra herbam virentem, seminantem semen secundum genus et similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est ita. Et protulit terra herbam virentem, seminantem semen secundum genus, et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen in ipso secundum genus in terra. Et vidit deus quod esset bonum. Et fuit vespera et fuit mane, dies tertius. Et dixit deus: Fiant luminaria in firmamento coeli, ad illuminationem super terram et ut dividant inter diem et inter noctem, et sint in signa et in tempora et in dies et in annos, et sint*

phr. addunt c. Bibl. τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Quod fieri non debebat.

7. ἐκάλειεν] Fell. Wolf. Humphr. c. Bibl. ἐκάλειε, absque ν.

8. εἰς ὁμοιότητα] Ven. et Bodl., etiam aliquot τῶν ὀ' codd. ap. Holmes. Sed Fell. Wolf. Humphr. ex vulgatis Bibl. substituerunt κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς.

9. κατὰ γένος] Fell. Wolf.

Humphr. addunt ex vulg. Bibl. καὶ καθ' ὁμοιότητα, quae neque in Ven. et Bodl. habentur neque a Tertulliano et Augustino agnoscuntur.

10. ἐν αὐτῷ] Ven. et Bodl. At Fell. Wolf. Humphr. c. Bibl. αὐτοῦ ἐν αὐτῷ.

11. καὶ] Ven. et Bodl.; uterque in marg. alia manu ὄσσε, id quod in omnibus quoque editt. exstat. Bibl. τοῦ.

καὶ ἴστωσαν εἰς φαῦσιν ¹² ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ φαίνειν 90
ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο
φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς
ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ
τοὺς ἀστέρας· καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐ-
ρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ ¹³ τῆς
νυκτός, καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ
σκοτούς. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ
ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τετάρτη. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Ἐξαγαγέτω τὰ
ὑδάτα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς
κατὰ τὸ στερεώμα τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν B
ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζῶων ἐρπετῶν, ἃ
¹⁴ ἐξήγαγεν τὰ ὑδάτα κατὰ γένη αὐτῶν, καὶ πᾶν πετεινὸν πτερωτὸν
κατὰ γένος. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλὰ. Καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ
θεὸς λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὰ ὑδάτα
τῆς θαλάσσης, καὶ τὰ πετεινὰ πληθυνέτω ἐπὶ τῆς γῆς. ¹⁵ Καὶ
ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα πέμπτη. Καὶ εἶπεν ὁ θεός·
Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἐρπετὰ
καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν
ὁ θεὸς τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη ¹⁶ κατὰ γένος, C
καὶ πάντα τὰ ἐρπετὰ ¹⁷ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι ¹⁸ καλόν.
Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν
καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ
τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς
καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίη-
σεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρ-
σεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ θεὸς
λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ
κρακυριεύσατε αὐτῆς, καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ
τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης

12. ἐν] Fell. errore praetermi-
sit. Dein pro φαίνειν (sic etiam
Athanas. Serm. in Matth. p. 41)
Fell. Wolf. Humphr. c. Bibl. ὄσσε
φαίνειν.

13. τῆς ν. καὶ] Haec Gal-
land. (c. Mar. edit. Ven.) omisit
vitiiose.

14. ἐξήγαγεν] Fell. Wolf. Hum-
phr. ἐξήγαγε.

ad illuminationem in firmamento coeli ut luceant super terram. Et factum est ita. Et fecit deus duo luminaria magna, luminare magnum ut praesset diei, et luminare minus ut praesset nocti, et stellas; et posuit illa deus in firmamento coeli, ut luceant super terram, et praesint diei et nocti, et dividant inter lucem et inter tenebras. Et vidit deus quod esset bonum. Et fuit vespera et fuit mane, dies quartus. Et dixit deus: Producant aquae reptilia animarum viventium, et aves volantes super terram sub firmamento coeli. Et factum est ita. Et fecit deus cete grandia et omnem animam animalium reptilium, quae producerant aquae secundum genus suum, et omnem avem pennatam secundum genus. Et vidit deus quod essent bona. Et benedixit iis deus dicens: Crescite et multiplicamini, et replete aquas maris, et aves multiplicentur in terra. Et fuit vespera et fuit mane, dies quintus. Et dixit deus: Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedes et reptilia et bestias terrae secundum genus. Et factum est ita. Et fecit deus bestias terrae secundum genus, et iumentum secundum genus, et omnia reptilia terrae. Et vidit deus quod esset bonum. Et dixit deus: Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem, et imperent piscibus maris et volatilibus coeli et iumentis et omni terrae et omnibus reptilibus quae repunt super terram. Et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit eum, masculum et feminam fecit eos. Et benedixit iis deus dicens: Crescite et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris et volatilibus coeli et omnibus iumentis et omni terrae et

15. Καὶ ἐγέν. ἐσπέρα] Haec verba in Ven. iterata sunt.

16. κατὰ γένος] Fell. Wolf. Humphr. addunt αὐτῶν, quae vox non solum a Ven. et Bodl. sed etiam a multis τῶν ὁ codd. (sp. Holm.) abest.

17. τῆς γῆς] Ven. Bodl. et

multi τῶν ὁ codd. At Fell. Wolf. Humphr. vice τῆς γῆς posuerunt κατὰ γένος. Vulg. Bibl. τῆς γῆς κατὰ γένος.

18. καλόν] Ven. Bodl.; pariter Origenes aliique testes ab Holmesio laudati. Sed Fell. Wolf. Humphr. c. vulg. Bibl. obtrudunt καλά.

τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρκόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ D
εἶπεν ὁ θεὸς· Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν ¹⁹ πᾶν χόρτον σπορίμον σκίρον
σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν
αὐτῷ καρπὸν σπέρματος ²⁰ σπορίμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρώσιν, καὶ
πᾶσιν τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ πᾶσιν τοῖς κτενεῖς τοῦ οὐρανοῦ
καὶ παντὶ ἐρπετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ κροῆν
ζωῆς. ²¹ πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρώσιν. Καὶ ἐγένετο οὕτως. ⁹¹
Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ²² πάντα ὅσα ἐποίησεν, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἴκαν. Καὶ
ἐγένετο ²³ ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτῆ, ἡμέρα ἕκτη. Καὶ συνετελέ-
σθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνε-
τέλεισεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτη τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἃ ²⁴ ἐποίησεν,
καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων
αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. Καὶ εὐλόγησεν ὁ θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδό- B
μην, καὶ ἠγάσεν αὐτήν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων
τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἤρξατο ὁ θεὸς ποιῆσαι.

12. ¹ Τῆς μὲν οὖν ἑξαήμερου οὐδεὶς ἀνθρώπων δυνατὸς ¹⁶
κατ' ἀξίαν τὴν ἐξηγήσιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πᾶσαν ἐξεικεῖν, οὐδὲ
εἰ μυρία στόματα ἔχοι καὶ μυρίας γλώσσας· ἀλλ' οὐδὲ εἰ μυριοίς
² ἔτεσιν βιώσει τις, ³ ἐπιδημῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ, οὐδὲ οὕτως
ἔσται ἱκανὸς πρὸς ταῦτα ἀξίως τι εἰπεῖν, διὰ τὸ ὑπερβάλλον
μέγεθος καὶ ⁴ τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ τῆς οὐσίας ἐν
ταύτῃ τῇ προγεγραμμένῃ ἑξαήμερῳ. Πολλοὶ μὲν οὖν ⁵ τῶν συγ-
γραφέων ἐμιμήσαντο καὶ ἠθόλησαν περὶ τούτων διηγήσιν ποιή- C

19. πᾶν] Ven. et Bodl.; sic et nonnulli τῶν ὀ codd. Sed Fell. Wolf. Humphr. Mign. πάντα (vulg. Bibl.) dederunt.

20. σπορίμου] Ven. et Bodl. Contra Maranus σπόριμον, a Morrello deceptus qui σπορίμον operarum peccato habet. Paullo ante Mign. αὐτῷ ex αὐτῷ fecit. Cf. n. 21. Mox Fell. Wolf. Humphr. πᾶσι (bis) pro πᾶσιν.

21. πάντα] Fell. et Wolf. par- tic. καὶ (c. vulg. Bibl.) praemittunt,

contra codd. auctoritatem. Paullo ante Mign. αὐτῷ in αὐτῷ mutavit. Male; cf. Tischendorf. l. c. T. I. Prolegg. p. XXXIII.

22. πάντα] Fell. Wolf. Humphr. c. vulg. Bibl. τὰ πάντα. Ven. vero et Bodl. permultique codices Holmesiani τὰ omittunt. Mox edit. non ἐποίησεν (Ven.) sed —ε.

23. ἑσπ. κ. ἐγέν.] Haec Galland. (c. Mar. edit. Ven.) male omisit.

24. ἐποίησεν] Hic et paullo post edit. ἐποίησε. Ven. ἐποίησεν.

omnibus reptilibus quas repunt super terram. Et dixit deus: Ecce dedi vobis omnem herbam seminalem, seminantem semen, quae est in superficie universae terrae, et omne lignum, quod habet in se fructum seminis seminalis, erit vobis in cibum, et [dedi] omnibus bestiis terrae et omnibus volatilibus coeli et omni reptili repenti super terram, quod habet in se flatum vitae, omnem herbam viridem in escam. Et factum est ita. Et vidit deus omnia quaecumque fecerat, et ecce erant valde bona. Et fuit vespera et fuit mane, dies sextus. Et perfecti sunt coeli et terra et omnis ornatus eorum. Et complevit deus die septimo opera sua quae fecerat, et requievit die septimo ab omnibus operibus suis quae fecerat. Et benedixit deus diei septimo, et sanctificavit eum, quia in ipso requievit ab omnibus operibus suis quae coeperat deus facere.

12. Huius autem sex dierum operis nemo hominum potest pro rei dignitate enarrationem et descriptionem omnem explicare, etiamsi decem mille ora habeat et decem mille linguas: immo etiamsi quis decem mille annos vivat, in hac terra peregrinans, ne tum quidem erit idoneus qui de his digne quidpiam dicat, propter exsuperantem magnitudinem et divitias sapientiae dei quae operi sex dierum supra descripto inest. Multi quidem scriptores [illud] imitati sunt ac de his rebus narrare studuerunt, sed quamvis inde ad-

1. Τῆς ἑξαήμερον] Ita patres appellant sextiduum illud spatium, quo mundus conditus est, ut Leo Allatius in notis ad Eustathii Hexaëmeron p. 2 sq. observat, vel potius ita vocant creationem sex diebus absolutam. Neque enim apud eos invenies τὸ ἑξαήμερον in neutro genere, sed potius ἡ ἑξαήμερος, ut apud nostrum h. l., scil. κοσμοποιία vel δημιουργία. Id quod recte contra Henr. Stephanum monuit Ducaeus. Vide idem confirmatum a

Suicero Thessur. Tom. I. p. 1133. Wolfius.

2. ἔτεσον] Ven.; vulg. ἔτεσι.

3. ἐπιδημῶν] Thienemann. legendum proposuit ἐπὶ δῆμων, transferens „unter den Völkern.“ Sed lubenter hac mutatione caremus.

4. τὸν ... θεοῦ] Coll. Rom. 11, 33: πλ. σοφίας θεοῦ.

5. τῶν συγγραφῶν] De scriptoribus profanis loquitur. Cf. Lactant. Institt. div. II. c. 10.

σασθαι, καὶ τοὶ ⁶ λαβόντες ἐντεῦθεν τὰς ἀφορμὰς, ἤτοι περὶ κόσμου κτίσεως ἢ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, καὶ οὐδὲ τὸ τυχόν ἔναυσμα ἄξιόν τι τῆς ἀληθείας ἐξεῖπον. Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ ⁷ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημμένα ἀξιόπιστα μὲν εἶναι, παρὰ τὸ φράσει πεκαλλωκίσθαι· μωρὸς δὲ καὶ κενὸς ὁ λόγος αὐτῶν δεικνύται, ὅτι πολλή μὲν ⁸ πληθὺς τῆς φλυαρίας αὐτῶν ἐστίν, ⁹ τὸ τυχόν δὲ τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς οὐχ εὐρίσκειται. Καὶ γὰρ εἴ τι δοκεῖ ἀληθὲς εἶναι αὐτῶν ἐκπεφωνήσθαι, σύγκρασιν ἔχει ¹⁰ τῇ πλάνῃ. ¹¹ Καθάπερ φάρμακόν τι δηλητήριον συγκραθὲν μέλιτι ἢ οἴνῳ ἢ ἐτέρῳ τινὶ τὸ πᾶν ποιεῖ βλαβερὸν ^D καὶ ἄχρηστον, οὕτως καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς κολυβλογία εὐρίσκειται ματαιοπονία καὶ βλάβη μᾶλλον τοῖς πειθομένοις αὐτῇ. Ἔτι μὲν ¹⁷ καὶ ¹² περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρώποι ὀνομάζουσιν, οἱ δὲ κλειοὺς ἀγνοοῦσιν· ὅτι παρ' Ἑβραίοις ὁ καλεῖται σάββατον ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ¹³ ἑβδομάς, ἣτις ¹⁴ εἰς πᾶν γένος

6. λαβόντες] Ven. —τος, sed corrector emendavit.

7. συγγραφέων] Thienem. interpretatur *Schriftsteller*. Male. Cf. lib. I. c. 9. n. 13.

8. πληθὺς τῆς φλυαρίας] Locum hunc illustrat Leo Allatius l. c. p. 23. Pro *ἐστίν* (Ven. Bodl.) habent editi. praeter Gesn. *ἐστι*.

9. τὸ τυχόν δὲ] Heumann. (Poecil. T. III. p. 209) iubet *ἔναυσμα* ex loco quem paullo supra occupat (τὸ τυχόν ἔναυσμα κτλ.) huc transferri. Sed ipsius animo restat scrupulus.

10. τῇ πλάνῃ] Vult Heumann. (l. c.) τῆς πλάνης. Vulgata lectio est proba (mox συγκραθὲν μέλιτι etc.): cf. c. 1. n. 2.

11. Καθάπερ] Editi adiciunt γὰρ, quod in Ven. et Bodl. non comparet; neque a Claus. agnoscitur.

12. περὶ τῆς ἑβδ. ἡμέρας] Supple ex praecedentibus ἡθ' ἐλήσαν διήγησιν ποιήσασθαι, scil. scripto-

res gentiles, quos ibi dixerat imitatos esse τὴν ἑξαήμερον et nonnulla de mundi creatione et humana natura narresse. Addit igitur eos etiam de septimo die non tacuisse.

13. ἑβδομάς] Si Theophilus vocem *σάββατον* per se et ratione originis suae *septenarium numerum* seu *hebdomatem* inferre censuit, falsus omnino est. Non enim derivanda vox est a שבת i. e. *sepiem*, seda שבת i. e. *requies, otium*, unde et plerique veterum patrum [et Ioseph. c. Apion. II. c. 2] repetunt, per *κατάπαυσιν* seu *ἀνάπαυσιν* vertentes, quos appellat Suicerus l. c. p. 916. Caeterum et alii in origine et notione genuina vocis danda lapsi sunt. [Vide Ioseph. l. c., Plutarch. Symp. IV. c. 6. §. 2, Lactant. l. c. VII. c. 14.] Quodsi vero τὸ *σάββατον* interdum *hebdomatem* denotare aut in septimum diem incidere statuerit, non est cur eum

imenta sibi sumerent, ad mundi creationem et ad naturam hominis explicandam, tamen ne tenuem quidem veritatis scintillam ediderunt. Videntur autem quae a philosophis et historicis et poetis dicta sunt fide digna esse, quia sermonis splendore illustrantur; stulta tamen et vana oratio eorum inde declaratur, quod luxurient apud eos nugae, veritatis autem ne minima quidem particula inter eos inveniatur. Etenim si quid veri per eos praedicatum videtur, permixtum est errore. Quemadmodum pharmacum aliquod mortiferum, si melle aut vino aut alia re huiusmodi permisceatur, totum inutile et pestiferum efficit: ita eorum dicendi copia deprehenditur nihil aliud esse quam laboriosae nugae magisque perniciosae esse eorum qui ei assentiuntur. Praeterea etiam de die septimo [locuti sunt], cuius nomen omnes homines usurpant, sed plerique quam vim habeat ignorant; nam quod apud Hebraeos sabbatum dicitur graece redditur hebdomas, quae quidem apud omne hominum genus appel-

deseramus (Luc. 18, 12). *Wolfius*. Sed V. D. rem non intellexit. Idem aliis accidit viris eruditissimis, ut *Clerico*: *Histor. eccl. duor. prim. saec. p. 720*. Quid igitur? Hoc loco ἑβδομάς, ut *Maranus* ante me vidit, significat diem septimum, quem *Theophilus* paullo ante dixerat ab omnibus hominibus appellari. Ita vox de cuiusque hebdomatis die septimo Iudaeorum, sabbati nomine insigni, legitur 2 Macc. 6, 11, 12, 38, 15, 4, coll. *Ioseph. De bell. iud. II. 8, 9*. Pariter apud *Hesiodum* comparet τετράς, dies quartus (Opp. 796. 800 sl.), εἰκάς (818), τριακάς (768), ut *Grimm. ad 2 Macc. 6, 11 (Exeg. Handb. zu den Apokr. d. A. T. Tom. IV, Lips. 1857, p. 112)* observavit. Recte *Maran.*: „Non Graecos exagitat *Theophilus* quod nescirent sabbatum apud Hebraeos graece esse

septenarium numerum (absurda fuisset ac *Theophilo* non digna eiusmodi reprehensio) aut sabbatum Iudaeorum septimae apud Graecos luci respondere; id enim oculis suis videbant Graeci, neque in hoc errore poterant. Sed in hoc eos carpit quod, cum sabbatum Iudaeorum irridere, nescirent tamen sabbatum nihil aliud esse quam septimam lucem, et ideo singularem habere apud Iudaeos observationem, quia septima lux est, in qua nimirum deus ab operibus requievit.“

14. εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων] Nonnulla veritatis vestigia apud gentiles servata tum in septem dierum vocabus numerandis tum in aliqua sabbati religione retinenda testantur antiqui scriptores. *Maranus*. Cfr. *Aristobulus ap. Clement. Alex. Strom. V. c. 14. §. 108 (τὴν ἑβδομήν ἡμέραν οὐ μόνον οἱ Ἑβραῖοι ἀλλὰ*

ἀνθρώπων ὀνομάζεται μὲν, δι' ἣν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐκ ἐπίσταται. Τὸ δὲ εἰπεῖν Ἡσίοδον τὸν ποιητὴν ¹⁵ ἐκ Χάους γεγενῆσθαι Ἐρεβος καὶ τὴν Γῆν καὶ Ἐρῶτα κυριεύοντα τῶν πατ' ¹⁶ αὐτὸν τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων, μάταιον καὶ ψυχρὸν τὸ δῆμα ⁹² αὐτοῦ καὶ ἀλλότριον πάσης ἀληθείας δαίκνυται· θεὸν γὰρ οὐ χρὴ εὔφ' ἡδονῆς νικᾶσθαι, ὅπου γε καὶ οἱ σώφρονες ἄνθρωποι ἀπέχονται πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ ἐπιθυμίας κακῆς.

13. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπιγείων κάτωθεν ἄρξασθαι καὶ ¹⁸ λέγειν τὴν ποιήσιν τῶν γεγενημένων ἀνθρώπινων καὶ ταπεινὸν καὶ πάνυ ἀσθενὲς τὸ ἐννόημα ¹ αὐτοῦ, ὡς πρὸς θεόν, ἐστίν. Ἄνθρωπος γὰρ κάτω ὧν ἄρχεται ἐκ τῆς γῆς οἰκοδομεῖν, καὶ οὐ ² πρὸς τὰξιν δύναται καὶ τὴν ὀροφὴν ποιῆσαι ἐὰν μὴ τὸν θεμέλιον ὑπόθῃται. Θεοῦ δὲ τὸ δυνατόν ³ ἐν τούτῳ δαίκνυται ἵνα ^B πρῶτον μὲν ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ τὰ γινόμενα, ⁴ καὶ ὡς βούλεται.

καὶ οἱ Ἕλληνες (Ἰασσι κτλ.) et Euseb. Praep. ev. XIII. c. 12, Philo Opp. T. II. p. 137, Iosephus I. c. II. c. 39. Alios vide ap. Grotium De verit. relig. chr. I. §. 16 (in notis) memoratos. Cf. Selden. De iure nat. et genti. III. c. 13 sqq. Maramus praecipua duo Tertulliani testimonia affert. Ad natt. I. c. 13: „Alii plane humanius solem christianum deum aestimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem, vel die solis laetitiam curare. Quid, vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam caelestia ad solis initium labra vibratis? Vos certe estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipsum praelegistis, quo die lavacrum subtrahatis aut in vespem differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi, sabbata et coena pura, et iudaici ri-

tus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes litorales, quae utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem et diem eius nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem: non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.“ Duo in hoc testimonio Marenus animadvertit: 1°. Sabbatum apud gentiles observari non sine aliqua iudaici instituti imitatione. 2°. Non longe etiam hac in re a Christianis gentiles remotos esse, tum quia sabbatum diei solis proximum, tum quia utrique sex aliis diebus unum praeferunt. Quare verba „et ex diebus ipsum praelegistis, quo die“ etc. V. D. non ad solis diem refert sed ad sabbatum, et quo accuratior oratio fiat legit „et sex diebus ipsi praelegistis, quo die“ etc. Apolog. c. 16: „Aequae si diem solis laetitiae indulgemus, alia longe ratione quam religione solis, secundo loco ab eis sumus qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et

latur, quam autem ob causam ita vocent ignorant. Quod autem placet Hesiodo poetae ex Chao natum esse Erebum et Terram et imperantem opinatis eius diis et hominibus Amorem, futilis eius et frigida oratio est et aliena ab omni veritate; nam deum voluptate vinci non decet, quippe quum et homines temperantes ab omni inhonesta voluptate ac mala cupiditate abstineant.

13. Quod autem [Hesiodus] a terrenis rebus initium ducit narrandae creationis, humana et humilis et prorsus ieiuna eius cogitatio est, quantum ad deum attinet. Homo enim, quum in infimis versetur, ab ipso solo initium facit aedificandi, neque secundum ordinem potest etiam fastigium facere nisi fundamentum posuerit. Dei autem potentia in eo spectatur ut primum quidem res ex nihilo creet, praeterea ad arbitrium suum [creet]. Nam quae apud homines impos-

ipsi a iudaico more quem ignorant.“ Luce clarius Marano hic videtur legendum esse „ad iudaicum morem.“

15. ἐκ Χάους etc.] Cf. c. 6 (n. 2). — Ἐρεβος Ven. Bodl. et Gesn. offerunt: caeteri editt. Ἐρεβον.

16. αὐτόν] Ven. αὐτῶν, sed a correctore emendatum in —όν.

1. αὐτοῦ] Nempe Ἡσιόδου (c. 12).

2. πρὸς τάξιν] Hosm.: *ordentlicher Weise*. C. 25: „aetate πρὸς τάξιν crescere.“ Sine ratione censet Maranus vel legendum πρόσταξιν, hac voce intelligens id quod maxime eminent, vel scribendum καὶ πρὸς τάξιν καὶ οὐ δύναται. Particula καὶ ante τ. ὁροφήν non est quod offendant; pari modo a scriptore nostro sexcenties usurpatur. Caeterum eadem sententia, ut ille editor probe adnotavit, apud alios quoque patres occurrit. Sic Chrysostomus in divino opere, contra quam in huma-

nis fieri solet, „prius culmen deinde fundamentum“ perfici observat, πρότερον τὸν ὄροφον καὶ τότε τὸν θεμέλιον. Vide Photium Bibl. c. 240. Sic etiam Basilius (In Hexaëm.), Gregorius Naz. (Orat. 43), Ambrosius (In Hexaëm.).

3. ἐν τούτῳ] Ven. Editi ἐκ τούτου. Sed et in gemello loco c. 4: ἐν τούτῳ φανεροῦται.

4. καὶ ὡς] Vulgo καθῶς. Maranus coniecit legendum καὶ εἴτα ὡς, vel aliquid simile quod respondeat praecedenti πρῶτον. „Duo enim dei propria esse docet Theophilus, primum ut creet ex nihilo, deinde ut ad arbitrium creet et ab ipso vertice si velit incipiat.“ Humphry coniecturam Marani in ipso textu posuit. Equidem pro vulg. καθῶς ex levissima mutatione rescripsi καὶ ὡς. Cf. c. 4. n. 15. Iustin. De resurr. c. 7 (Corp. Apoll. Vol. III) p. 230 E: πρῶτον μὲν . . . καὶ. Coll. 2 Cor. 8, 5.

⁵ Τὰ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατά ἐστὶν παρὰ Θεῶ. Διὸ καὶ ὁ προφήτης πρῶτον ⁶ εἶρηκεν τὴν ποίησιν τοῦ οὐρανοῦ γεγενῆσθαι τρόπον ἐπέχοντα ὀροφῆς, λέγων· ⁷ Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανόν, ⁸ τουτέστιν διὰ τῆς ἀρχῆς γεγενῆσθαι τὸν οὐρανόν, ⁹ καθὼς ἔφθημεν δεδηλωκένας. Γῆν δὲ λέγει δυνάμει ἕδαφος καὶ θεμέλιον, ἄβυσσον δὲ τὴν πληθύν των ὑδάτων, καὶ σκότος διὰ ¹⁰ τὸν οὐρανόν γεγονότα ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ἔσκεπακένας C ¹¹ καθάπερ εἰ πῶμα τὰ ὕδατα σὺν τῇ γῆ, πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος ὃ ἕδωκεν ὁ θεὸς ¹² εἰς ζωογόνησιν τῇ κτίσει, καθάπερ ἀνθρώπων ψυχὴν, τῷ λεπτῷ τὸ λεπτόν συγκεράσας (τὸ γὰρ πνεῦμα λεπτόν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτόν), ὅπως τὸ μὲν πνεῦμα τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ σὺν τῷ πνεύματι τρέφῃ τὴν κτίσιν θείκνουςμενον πανταγῶσε. Ἐν μὲν τὸ πνεῦμα φωτὸς ¹³ τύπον ἐπέχον ἐμεσίτευεν τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα τρόπῳ τινὶ μὴ κοινωνῇ τὸ σκότος τῷ οὐρανῷ ἐγγυτέρῳ ὄντι τοῦ θεοῦ, πρὸ τοῦ D εἰπεῖν τὸν θεόν· ¹⁴ Γενηθήτω φῶς. Ὡσπερ οὖν καμάρα ὁ οὐρανὸς ὡς συνεῖχε ¹⁵ τὴν ὕλην βάλωφ ἔοικυιαν. Καὶ γὰρ εἶρηκεν περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἕτερος προφήτης ὀνόματι Ἡσαΐας, λέγων·

5. Τὰ ... Θεῶ] Luc. 18, 27. — Pro ἐστὶν (Ven. Bodl.) habent editi praeter Gesn. ἐστι.

6. εἶρηκεν] Ven.; vulg. —κε.

7. Ἐν ... οὐρανόν] Genes. 1, 1.

8. τουτέστιν] Ven.; vulg. —τι.

9. καθὼς ἔ. δεδ.] C. 10 (n. 13).

10. τὸ] Mor. et Wolf. mendose omiserunt.

11. καθάπερ εἰ πῶμα τὰ] Ven. καθάπερ εἰ πῶματα, id quod etiam Gesn. Duc. Mor. Fell. praebent. Bodl. καθάπερ εἰπωμα τὰ. Wolf. Mar. Humphr. καθάπερ εἰ (Mar. καθάπερ εἰ) πῶμα τὰ. Hanc emendationem iam Steph. Souchet proposuit: Recueil des dissertt. critt.,

Par. 1715. 40, p. 165 sqq. Est aliorum quoque patrum sententia, quod tenebrae, mundo primum condito, umbra fuerint quam coelum terrae et aquis conciliaverit. Praeter alios affere Eustathium Ant. Hexaem. (ed. Lugd. 1629) p. 4, Basilium In Hexaem. hom. 2. c. 5, Gregorium Naz. Adv. Julian. or. 4, Ambrosium In Hexaem. I. c. 8. Tenebras sic explicabant, ut his (Gnosticis vel Manichaeis) occurrerent qui illas aeternum quidpiam esse et deo contrarium fingebant.

12. εἰς ζωογόνησιν τῇ κτίσει] Lib. I. c. 7: ζωογονεῖ τὸ πᾶν. Loquitur scriptor de spiritu dei tamquam anima mundi, ut lib. I. c. 5. n. 6 monui. Cf. Petav. Dogm. theol. Tom. III. p. 127 sq. et Kahnis Die

sibilia possibilis sunt apud deum. Quapropter et propheta dixit primum omnium ab eo coelum esse conditum in modum fastigii: *In principio*, inquit, *creavit deus coelum*, quod idem est ac per principium coelum esse conditum, ut supra demonstravimus. Vocat *terram* id quod quodammodo solum et fundamentum est, *abyssum* autem multitudinem aquarum, *tenebras* vero quia coelum a deo conditum aquas una cum terra veluti operculum operuit, *spiritum* autem qui *ferebatur super aquas* eum quem dedit deus creaturae ad vivificationem, velut animam homini, tenuis cum tenui coniungens (nam spiritus tenuis et aqua tenuis), ut spiritus foveret aquam, aqua autem cum spiritu omnia permeans foveret creaturam. Unus igitur ille spiritus, lucis similitudinem obtinens, aquam inter et coelum medius erat, ut quodammodo impediret ne tenebrae proximum deo coelum attingerent, antequam deus dixisset: *Fiat lux*. Coelum igitur instar fornicis materiam glabrae [illo tempore] similem complectebatur. Etenim alius propheta nomine lesaias locutus est de coelo, dicens: *Deus is*

Lehre v. heil. Geiste P. I. p. 248. Ut hoc πνεῦμα, quod omnia pervadit (c. 4), πνεῦμα σοφίας in Sap. 7, 22 vocatur λεπτόν. Maranus attulit Chrysostomum Hom. 3 in Gen. c. 1: Τί βούλεται τοῦτο τὸ εἰρημένον; Πνεῦμα, φησί, θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἐμοὶ δοκεῖ τοῦτο σημαίνειν ὅτι ἐνέργειά τις ζωτικὴ προσῆν τοῖς ὕδασι, καὶ οὐκ ἦν ἀπλῶς ἐστὼς καὶ ἀκίνητον ἀλλὰ κινούμενον καὶ ζωτικὴν τινα δύναμιν ἔχον.

13. τύπος] Aptior erit sententia si legamus τύπον, lucis locum occupans. Neque enim hunc spiritum luci similem fuisse ait, sed medium inter coelum et aquas spatium occupasse, qui locus erat luci destinatus. Maranus. Hosm. transtulit:

„anstatt des Lichtes geordnet.“ Thienem.: „das Vorbild des Lichtes.“ Fell. Wolf. Humphr. ἐμεσίτενε, contra codd., pro —τενεν.

14. Γεν. φῶς] Genes. 1, 3.

15. τὴν ὕλην] Ven. et Bodl. τῆ ὕλη. Idem praebent Gesn. Duc. Mor. Fell. Reposuerunt veram lectionem Wolf. Mar. Humphr. Pro βάλω Wolfius monitu Crozii mallet θόλω. Recte Maranus: „Quid,“ inquit, „mutatione opus est in integro et percommo contextu? Materiam glabrae i. e. inerti terrae assimilatae dicit Theophilus, ut eam inconditam fuisse demonstrat. Eodem sensu Athenagoras materiam, antequam ornatum acciperet, instar naturae informis et terrae inutilis iacuisse dicit Suppl. c. 10.“

16 Θεὸς οὗτος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν καὶ διατείνων ὡς σκηνὴν κατοικεῖσθαι. 17 Ἡ διάταξις οὖν τοῦ θεοῦ, τοῦτο ἔστιν ὁ λόγος αὐτοῦ, 18 φαίνων ὡσπερ λύχνος ἐν οὐρανῷ συνεχομένη, ἐφώτισεν τὴν ὑπὸ οὐρανόν, 19 χωρὶς μὲν τοῦ κόσμου ποιήσας. 20 Καὶ τὸ μὲν φῶς ὁ θεὸς ἐκάλεσεν ἡμέραν, τὸ δὲ σκοτός νύκτα· ἐπεὶ τοὶ γε ἄνθρωπος οὐκ ἂν ἤδει καλεῖν τὸ φῶς ἡμέραν ἢ τὸ 93 σκοτός νύκτα, ἀλλ' οὐδὲ μὲν τὰ λοιπὰ, εἰ μὴ τὴν ὀνομασίαν 21 εἰλήφει ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ θεοῦ. Τῇ μὲν οὖν πρώτῃ ὑπο- 19 θέσει τῆς ἱστορίας, καὶ γενέσεως τοῦ κόσμου, ἐκρηκεν ἡ ἀγία γραφή οὐ περὶ τούτου τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ 22 περὶ ἐτέρου οὐρανοῦ τοῦ ἀόρατου ἡμῖν ὄντος, μεθ' ὃν οὗτος 23 ὁ ὄρατός ἡμῖν οὐρανὸς κέκληται στερέωμα, ἐφ' ᾧ ἀνείληπται τὸ ἡμισυ τοῦ ὕδατος, ὅπως ἢ τῇ ἀνθρωπότητι εἰς ὑετοὺς καὶ ὄμβρους καὶ δρόσους. Τὸ δὲ ἡμισυ ὕδατος 24 ὑπελείφθη ἐν τῇ γῆ εἰς ποταμούς B καὶ πηγὰς καὶ θαλάσσας. Ἔτι οὖν συνέχοντος τοῦ ὕδατος τὴν γῆν, μάλιστα κοίλους τόπους, ἐποίησεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ ὕδωρ συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὄρατὴν γενηθῆναι τὴν ξηράν, πρότερον γενοῦσαν αὐτὴν ἀόρατον. Ὁρατὴ οὖν ἡ 20 γῆ γενομένη ἔτι ὑπῆρχεν ἀκατασκεύαστος. Κατεσκεύασεν οὖν αὐτὴν καὶ κατεκόσμησεν ὁ θεὸς διὰ παντοδαπῶν χλοῶν καὶ σπορέματων καὶ φυτῶν.

16. Θεὸς ... κατοικεῖσθαι] Is. 40, 22. — Humphr. paullo ante εἰρηκε, sine v.

17. Ἡ διάταξις] Animum intendit ad iussionem dei *Fiat lux*, respectu habito hypostatici logi, per quem mundus sit conditus.

18. φαίνων ... συνεχομένη] Coll. 2 Petr. 1, 19: ὡς λύχνος φαίνοντι ἐν ἀσχηματῷ τόπῳ. Thienem. pro συνεχομένη mavult συνεχόμενος. Cave a mutatione; firmatur videlicet datus illo ἀσχηματῷ. Vulgo non ἐφώτισεν (Ven.) legitur sed ἐφώτισε. Ad verba τὴν ὑπὸ οὐρ. cf. lib. I. c. 12. n. 5.

19. χωρὶς μ. τοῦ κόσμου ποιήσας] Ven. et Bodl. Sed Fell. et Wolf. εἰς τοῦ κόσμου effecerunt perperam τῶν κόσμων. Ad sententiam explendam subintelligas voces τὸ φῶς ex praegresso ἐφώτισεν, „nisi forte e textu exciderint“ (Humphr.). Græbius legi volebat τὸ σκοτός ποιήσας καὶ τὸ φῶς, „quod a lectione codicum nimis longe recedit“ (Wolf.).

20. Καὶ ... νύκτα] Genes. 1, 5.

21. εἰλήφει] Referunt interpretes ad ipsas res creatas et reddunt *accipissent*. Sed aptius videntur ad ipsam hominem referri, quippe cum Theophilo propositum sit totam hanc

est qui fecit coelum ut fornicem et extendit ut tabernaculum ad inhabitandum. Itaque iussio dei, id est logos eius, velut lucerna in clauso conclavi collucens, terram quae sub coelo est illuminavit, quum lucem separatim a mundo fecisset. *Ac lucem quidem deus vocavit diem, tenebras vero noctem;* nam profecto homo non potuisset vocare diem lucem aut tenebras noctem, immo nec caeteris rebus nomina imponere, nisi ea ab illarum creatore accepisset deo. In primo igitur exordio narrandae mundi originis non loquitur scriptura de hoc firmamento [quod videmus], sed de alio coelo oculis nostris indeprehenso, secundum quod hoc *coelum* quod videmus vocatum est firmamentum: in quo asservatur dimidia aquae pars, ut sit homini in pluvias et imbres et rores. Altera aquae pars in terra relicta est in fluvios et fontes et maria. Quum igitur adhuc aqua tegeret terram, praecipue loca concava, fecit deus per logon suum ut aqua unum in locum conflueret, et appareret *terra*, quae antea non videbatur. Quamvis igitur terra videri coepisset, tamen erat adhuc informis. Formam igitur et ornatum deus ei affinxit omni *herbarum et seminum et plantarum genere.*

Genesis historiam divinitus traditam asserere. Cum hac Theophili sententia satis quadrat id quod dicebat Pythagoras „non solum doctissimum sed etiam antiquissimum sapientium existimari debere eum qui nomina rebus imposuit.“ Πυθαγόρας ἤξελον μὴ μόνον λογιώτατον ἀλλὰ καὶ πρεσβύτερον ἡγείσθαι τῶν σοφῶν τὸν θέμενον τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι. Apud Clement. Alex. [Eclog. ex proph. §. 32, Opp. ed. Klotz. T. IV, p. 42.] *Maranus.*

22. περὶ ἐτέρον οὐρανοῦ] S. Ioannes Chrysostomus videtur hac in re a Theophili sententia discedere. Nam Homil. 4 in Genes. pluribus contendit unum esse coelum,

Corp. Apoll. Vol. VIII.

neque illud quod in principio factum dicitur ab eo differre quod aquas dividit ab aquis. Contra Theodoretus utrumque distinguit, ut Theophilus. *Maranus.* Philosophos qui plures esse coelos negabant exagitat Basilus Hom. 3 in Hexaëm. S. Ambrosius In Hexaëm. lib. II. c. 2 tres coelos acriter defendit. *Humphry.*

23. ὁ ὄρατος] Uterque cod. mstus ὁ ἀόρατος. Ita etiam Gesn. Mor. Fell. Illud vero legendum esse iam Clauser. censuit, quia vertit *visibile.* Quod sequitur ἡμῖν male omisit *Humphr.*

24. ὑπελειφθη] Galland. (c. edit. Mar. Ven.) mendose ἐπελειφθη.

14. Σκόπει τὸ λοιπὸν τὴν ἐν τούτοις ποικίλαν καὶ διάφο- C
ρον ¹καλλονὴν καὶ πληθύν, ²καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δεικνυταὶ ἡ ἀνά-
στασις, εἰς δεῖγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως ἀπάντων
ἀνθρώπων. Τίς γὰρ κατανοήσας οὐ θαυμάσει ἐκ συκῆς πεγχα-
μίδος γίνεσθαι συκὴν, ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων ἐλαχίστων φύειν
παμμεγέθη δένδρα; Τὸν δὲ κόσμον ³ἐν ὁμοιώματι ἡμῶν λέγομεν ²¹
εἶναι τῆς θαλάσσης. Ὡσπερ γὰρ θάλασσα, εἰ μὴ ⁴εἶχεν τὴν τῶν
ποταμῶν καὶ πηγῶν ἐπιζήρυσιν καὶ ἐπιχορηγίαν εἰς τροφήν, ⁵διὰ
τὴν ἀλμυρότητα αὐτῆς πάσαι ἂν ἐκπεφυγμένη ἦν, ⁶οὕτως καὶ D
ὁ κόσμος, εἰ μὴ ἐσχήκει τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τοὺς προφήτας
ῥέοντας καὶ πηγάζοντας τὴν γλυκύτητα καὶ εὐσπλαγχτίαν καὶ δι-
καιοσύνην καὶ διδαχὴν τῶν ἀγίων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν
κακίαν καὶ ἁμαρτίαν τὴν πληθύνουσαν ἐν αὐτῷ ἦδη ἂν ἐκλελοι-
πει. Καὶ καθάπερ ἐν θαλάσῃ νῆσοι εἰσὶν αἱ μὲν οἰκηταὶ καὶ
εὐδροὶ καὶ καρποφόροι, ἔχουσαι ὄρους καὶ λιμένας πρὸς τὸ τοὺς
χειμαζομένους ἔχειν ἐν ⁷αὐτοῖς καταφυγὰς, οὕτως δέδωκεν ὁ Θεὸς
τῷ κόσμῳ κυμαινομένῳ καὶ χειμαζομένῳ ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων
τὰς συναγωγὰς, ⁸λεγόμενας δὲ ἐκκλησίας ἁγίας, ἐν αἷς καθάπερ ⁹⁴
λιμέσιν εὐόροις ⁹ἐν νήσοις αἱ διδασκαλαὶ τῆς ἀληθείας εἰσὶν,
πρὸς ἃς καταφεύγουσιν οἱ θέλοντες σώζεσθαι, ἐρασταὶ γινόμενοι
τῆς ἀληθείας καὶ βουλόμενοι ¹⁰ἐκφυγεῖν τὴν ὄργην καὶ κρίσιν
τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὡσπερ αὐτὴ νῆσοι εἰσὶν ἕτεροι πετρώδεις καὶ ἄνυ-
δροι καὶ ἄκαρποι καὶ θηριώδεις καὶ ἀοίκητοι ἐπὶ βλάβῃ τῶν

1. καλλονὴν] Ven. καλωνήν, sed corrector o supra ω posuit.

2. καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δ. ἡ ἀνάστασις] Lib. I. c. 13 (n. 4 et 6): Τί δὲ καὶ οὐχὶ ἢ τῶν σπερμάτων κτλ.

3. ἐν ὁμοιώματι . . . τ. θαλάσσης] Haec phrasis (= ὁμοίον τῇ θαλάσῃ) ex N. T. nota est: Rom. 8, 3. Phill. 2, 7. Sed quid sibi velit interiectum ἡμῶν non videt Heumannus: Poecil. T. III. p. 209.

4. εἶχεν] Ven.; vulg. εἶχε.

5. διὰ τ. ἀλμ. κτλ.] Clausener reddidit: *ex salsugine sua usque dulcibus aquis diluta*. Atqui non dulcibus aquis dilui vult mare, sed potius in salsuginem verti aquas eius, dum a sole dulcedo eius exhauritur. Idcirco enim mare salsum est, quia calore solis elevatur quod tenuius est, et remanet quod est gravius, cui permixtae sunt exhalationes siccae et adustae. Aristotel. Meteor. II. c. 3: *γίνεται μὲν οὖν πλατυτέρα διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἀναγεται δ' αἰεὶ τι μέρος αὐτῆς μετὰ*

14. Iam in his considera varietatem et diversam venustatem et copiam, et quomodo in se exhibeant resurrectionem, in exemplum futurae aliquando omnium hominum resurrectionis. Quis est enim qui non admiretur quum consideret ex fici semine ficum nasci, vel ex aliis minutissimis seminibus immensas arbores crescere? In mari autem similitudo nobis cum mundo exhibetur. Nam quemadmodum mare, nisi fluminum et fontium appulsu aleretur, dudum ob salsuginem arefactum esset: ita etiam mundus, nisi habuisset legem dei et prophetas, ex quibus fluunt et scaturiunt mansuetudo et misericordia et iustitia et sanctorum dei mandatorum doctrina, dudum ob nequitiam et multiplicata in eo peccata defecisset. Et quemadmodum in mari exstant quaedam insulae habitabiles et aquis salubres et frugiferae, stationibus et portibus munitae ut iis qui tempestate iactati fuerunt perfugio esse possint: sic deus mundo sub peccatis fluctuanti et aestuanti congregationes dedit, quae scilicet nominari solent sanctae ecclesiae, in quibus doctrina veritatis velut in portibus insularum opportunis asservatur, ad quas perfugiunt qui salutem consequi cupiunt, studiosi veritatis et iram iudiciumque dei effugere volentes. Et quemadmodum aliae exstant insulae saxosae et inaquosae et infrugiferae

τοῦ γλυκέος. Et Problem. sect. 23, 30: τῆς θαλάσσης τὰ ἄνω τῶν ἐν τῷ βᾶθει ἀλυρωτέρα, διότι ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀήρ ἀνάγει ἀεὶ τὸ ἐλαφρότατον τῶν ὑγρῶν. *Ducaeus.*

6. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.

7. αὐτοῖς] Ven. et Bodl. et editi usque ad Wolf. ἐαυτοῖς. Tum vulg. οὕτω, non οὕτως (Ven.).

8. λεγομένας δὲ] Sic Ven. et Bodl. Sed Gesn. Duc. Mor. Fell. λεγομένας, omisso δὲ. Haec particula saepenumero in eiusdem notio- nis repetitione vel accuratiori defini- tiene ponitur. Wolfius, quocum

Maran. et Humphr. faciunt, textui inseruit λέγομεν δὲ et Theophilum scripsisse putavit λέγομεν δὲ τὰς. Mutationem iam Heumannus l. c. me- rito improbavit. Neque alibi Theo- philus phrasi λέγομεν δὲ utitur, sed λέγω δὲ, ut paullo post: λέγω δὲ τῶν αἰρέσεων. Cf. cc. 6. 34, lib. III. c. 23, al.

9. ἐν νήσοις] Ecclesias catho- licas insulis assimilat Gregorius Naz. Or. 43. p. 697. *Maranus.* Mox ἐλ- σίν Ven.; vulg. εἰσί.

10. ἐκφυγεῖν . . . θεοῦ] Coll. Rom. 2, 3. 5.

πλεόντων και χειμαζομένων, ἐν αἷς ¹¹ περιπίρεται τὰ πλοῖα και ἔξαπολλυνται ἐν αὐταῖς οἱ κατερχόμενοι, οὕτως εἰσὶν αἱ διδασκαλῆαι τῆς πλάνης, λέγω δὲ τῶν αἰρέσεων, αἱ ¹² ἔξαπολλύουσιν τοὺς προσιόντας αὐταῖς. Οὐ γὰρ ὁδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, ¹³ ἀλλὰ καθάπερ πειρᾶται, ἐπὶ πληρώσῳσι τὰς ναῦς, ἐπὶ B τοὺς προειρημένους τόπους περιπίρουνσιν ὅπως ἔξαπολέσωσιν αὐτάς, ¹⁴ οὕτως συμβαίνει και τοῖς πλανωμένοις ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἔξαπολλυσθαι ὑπὸ τῆς πλάνης.

15. Τετάρτη ἡμέρα ¹ ἐγένοντο οἱ φωστῆρες. Ἐπειδὴ ὁ θεὸς ²² προγνώστης ὧν ² ἠπίστατο τὰς φλυαρίας τῶν ματαίων φιλοσόφων, ³ ὅτι ἡμελλον λέγειν ἀπὸ ⁴ τῶν στοιχείων εἶναι τὰ ἐπὶ τῆς γῆς φυόμενα, πρὸς τὸ ἀθετεῖν τὸν θεόν· Ἰν' οὖν τὸ ἀληθὲς δειχθῆ, προγενέστερα ⁵ γέγονεν τὰ φυτὰ και τὰ σπέρματα τῶν στοιχείων· τὰ γὰρ μεταγενέστερα οὐ δύναται ποιεῖν τὰ αὐτῶν προγενέστερα. C Ταῦτα δὲ δεῖγμα και τύπον ἐπέχει μεγάλου μυστηρίου. Ὁ γὰρ ²³ ἥλιος ἐν τύπῳ θεοῦ ἐστίν, ⁶ ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου. Καὶ ὡσπερ ὁ ἥλιος πολὺ διαφέρει τῆς σελήνης δυνάμει και δόξῃ, ⁷ οὕτως πολὺ διαφέρει ὁ θεὸς τῆς ἀνθρωπότητος· και καθάπερ ὁ ἥλιος πλήρης πάντοτε διαμένει μὴ ἐλάσσωσιν γινόμενος, οὕτως πάντοτε ὁ θεὸς τέλειος διαμένει, πλήρης ὧν πάσης δυνάμεως ⁸ και συνέ-

11. περιπίρεται] Ven. et Bodl. At editt. excepto Wolf. τείρεται. Illud optime se habet: naves in scopoloso istiusmodi insularum litore circumcirca transfiguntur. Hosm. et Thienem.: zerschellen.

12. ἔξαπολλύουσιν] Ven.; vulg. —σι.

13. ἀλλὰ καθάπερ κτλ.] Wolfius haec verba de piratis intelligit in mari piraticam aperte facientibus, qui „ubi impleverunt suas naves,“ scilicet praeda, „caeteras illas,“ quas ceperunt, „ad praedicta loca allidunt“ sive impingunt. Pariter Hosmannus: „gleichwie die Caper, nachdem sie ihre Schiffe mit Raub beladen, die geplünderten Schiffe, da-

mit sie vollends zunichte werden, an itzibemeldeten Klippen zerschellen lassen.“ Maranus περιπίρουνσιν reddidit: *eas impellunt*, Humphry: *eas illidunt*. Videtur autem hoc verbum usurpatum esse ut *κύματα πείρειν*, *fluctus penetrare*. Etiam neutr. dicebant: *penetrare*. Cf. Pape Lex. gr. T. II. p. 517. Maranus: „Theophilus loquitur de perfidis illis navium magistris, qui, ubi navem suam *hominibus nihil mali suspicantibus* impleverunt, ad praedicta loca navigant, ut iis quos recepere perniciem inferant. Et idcirco piratae, ut praedones omnes, merito audiunt. Postulat instituta comparatio, ut qui piratarum perfidia per-

et ferarum plene et inhabitabiles damno navigantium et tempestatem subeuntium, in quibus naves alliduntur et qui appellant penitus pereunt: sic se habent erroris doctrinae, haereses dico, quae qui ad eas accedunt penitus perdunt. Non enim verbum veritatis sequuntur ducem, sed quemadmodum piratae, quum naves impleverint, ad praedicta loca penetrant ut [ibi] eas perdant, ita accidit iis qui a veritate aberrant ut ab errore pessumdentur.

15. Quarto die facta sunt *luminaria*. Deus enim, quum omnia provideat, nugas vanorum philosophorum perspiciebat, qui dicturi erant a luminaribus esse quidquid in terra gignitur, ut deum ex animis tollerent; quare ut veritas pateret, creatae sunt plantae et semina ante luminaria: nam quod posterius est non potest ea facere quae sunt priora. Haec autem exemplum et imaginem continent magni mysterii. Sol enim imago dei est, luna hominis. Et quemadmodum sol longe antecellit lunam potestate et gloria, sic deus longe praestantior est hominibus; et quemadmodum sol plenus semper manet nec unquam minuitur, sic deus semper perfectus manet, plenus omni potestate et intelli-

eunt ii sese eorum fidei commiserint, quemadmodum nihil sibi ab haeticis metuunt qui se regendos illis tradunt."

14. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.

1. ἐγέν.] Gesn. ἢ praemittit.

2. ἠπίστατο] Ven. et Bodl. ἠπίσταντο.

3. ὅτι ἤμελλον λέγειν κτλ.] Occurrit eadem observatio apud scriptores qui de opere sex dierum pertractarunt, velut Basilium Homil. 6. c. 1, Ambrosium l. 4. c. 1, Ioannem Chrysost. Homil. 5 et 6. Non assimili sententia Philo in libro De opificio et Gregorius Naz. Or. 43 observant lucem ante solem creatam fuisse. *Maranus*. — Non ἤμελλον

(Ven. Bodl.) habent editi praeter Gesn. sed ἤμελλον.

4. τ. στοιχείων] Clauser. quique ex eo pendent *elementorum*.

Male. Cf. lib. I. c. 4. n. 9.

5. γέγονεν] Humphr. — νε.

6. ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου] Eusebius Praep. ev. VII. c. 6 deum cum coelo, quod ambitu suo omnia complectitur, logon cum sole, spiritum sanctum cum luna, spirituales et intelligentes naturas cum stellis comparat (Mar.).

7. οὕτως] Ven. hic et postea; vulg. οὕτω.

8. καὶ συνίστας] Haec Galland. (c. Mar. edit. Ven.) mendose praetermisit.

σεως και σοφίας και ἀθανασίας και πάντων τῶν ἀγαθῶν. ⁹ Ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει και δυνάμει ἀποθνήσκει, ἐν τύπῳ οὕσα ἀνθρώπου, ἔπειτα ἀναγεννᾶται και αὖξει εἰς δεῖγμα τῆς D μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως. ¹⁰ Ὡσαύτως και αἱ τρεῖς ἡμέραι πρὸ τῶν φωστήρων γηγουῖαι τύποι εἰσὶν τῆς τριάδος, τοῦ θεοῦ και τοῦ λόγου αὐτοῦ και τῆς σοφίας αὐτοῦ. ¹¹ Τετάρτῳ δὲ τύπῳ ἔστιν ἄνθρωπος ὁ προσδεῆς τοῦ φωτός, ἵνα ἦ θεός, λόγος, σοφία, ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο και τετάρτῃ ἡμέρᾳ ¹² ἐγενήθησαν φωστήρες. Ἡ δὲ τῶν ἄστρων θέσις οἰκονομίαν και τάξιν ἔχει τῶν δι- ²⁴ 95 καίων και εὐσεβῶν και τηρούντων τὸν νόμον και τὰς ἐντολάς τοῦ θεοῦ. ¹³ Οἱ γὰρ ἐπιφανεῖς ἀστέρες και λαμπροὶ εἰσὶν εἰς μίμησιν τῶν προφητῶν· διὰ τοῦτο και μένουσιν ἀκλινεῖς, μὴ μεταβαίνοντες ¹⁴ εἰς τόπον ἐκ τόπου. Οἱ δὲ ἑτέραν ἔχοντες τάξιν τῆς λαμπρότητος τύποι ¹⁵ εἰσὶν τοῦ λαοῦ τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὖ μεταβαίνοντες και φεύγοντες ¹⁶ τόπον ἐκ τόπου, οἱ και ¹⁷ πλάνητες καλούμενοι, και αὐτοὶ τύπος ¹⁸ τυγχάνουσιν τῶν ἀφισταμένων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ¹⁹ καταλιπόντων τὸν νόμον και τὰ προστάγματα αὐτοῦ.

9. Ἡ δὲ σελήνη κτλ.] Lib. I. c. 13 (n. 4 et 16): *Εἰ δὲ και θανμασιώτερον θέαμα θέλεις θεάσασθαι γινόμενον πρὸς ἀπόδειξιν ἀναστάσεως κτλ.*

10. Ὡσαύτως . . . και τ. σοφίας αὐτοῦ] Zieglero (*Theol. Abhandl.* Tom. I. p. 113), quippe qui hunc locum putaverit esse suppositivum, nemo quod sciam adstipulatus est. In codd. mstis et editis (exc. Humphr.) πρὸ δεest ante τῶν φωστήρων. Wolf. et Maran. adnotarunt πρὸ legendum esse, sed in ipso textu non posuerunt. Displacet Heumannii (Poecil. T. III. p. 209) coniectura ἡμέραι τῶν φ. προγεγονυῖαι, in quam eum male perduxit vox προγενέστερος supra in hoc capite bis repetita. Humphr.

εἰσι ex εἰσὶν effecit. Constat primum hic τριάδος nomen apud patres occurrere. Voce σοφίας intelligit Theophilus spiritum sanctum. Sic et aliis locis, quos c. 10. n. 6 (et 10) laudavi. Kahnis (*Die Lehre v. heil. Geiste* P. I. p. 247): „Es scheint, als ob Theophilus die dritte Person in der Gottheit σοφία nenne nach ihrem überweltlichen Verhältnisse, πνεῦμα nach ihrem inweltlichen, besonders als die beseehlende Kraft der Propheten (I. 14. II. 9. 30. 33. 35. III. 12).“

11. Τετάρτῳ δὲ τύπῳ ἔστιν ἄνθρωπος] Fellus, contra codicum auctoritatem, textui inseruit τετάρτῃ δὲ τύπος ἔστιν ἀνθρώπου. Caecus fuit: videlicet sequitur ὁ προσδεῆς. Heumannus (l. c. p. 210) omisso

gentia et sapientia et immortalitate et omnibus bonis. Luna vero singulis mensibus decrescit et quodammodo perit, hominis similitudinem exhibens, deinde renascitur et crescit in exemplum futurae resurrectionis. Similiter tres illi dies, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt triadis, dei et logi eius et sapientiae eius. Quartae autem imagini respondet homo qui luce indiget, ut sint deus, logos, sapientia, homo. Propterea quarto die luminaria facta sunt. Astrorum autem dispositio exhibet nobis constitutionem et ordinem iustorum et piorum et legem ac mandata dei observantium. Nam splendida astra et lucida habent imitationem prophetarum: propterea etiam cursum non inflectunt, neque in locum ex loco transcurrunt. Quae vero secundum splendoris locum obtinent imagines sunt populi iustorum. Errantia autem et locum ex loco mutantia, quae etiam planetae dicuntur, imago sunt eorum qui a deo deficiunt, dum eius legem et praecepta deserunt.

τύπῳ perperam vult legi τετάρτη δὲ ἐστὶν ἄνθρωπος, quarta vero dies est homo. Etiam Marani reprobanda est coniectura, quam Dan. v. Coelln (*Müncher's Lehrb. d. chr. Dogmengesch.* P. I. p. 171) recepit, τετάρτῳ δὲ τόπῳ. Scripturam vulgatam interpreteris: „dem vierten Typus gehört der Mensch an.“ Si quid mutandum, nil muta nisi τετάρτῳ in τετάρτη scil. ἡμέρῃ, et accipe sic: „quarto diei tamquam typo respondet homo.“ Argulius quam verius hunc locum Baurus explicuit: *Die christl. Lehre von der Dreieinigkeit* P. I. p. 182.

12. ἐγενήθησαν] Ven. Bodl., Fell. Wolf. Caeteri editt. ἐγενήθησαν. Omnes editt. τῇ (Bodl.) praemittunt voci τετάρτη. Sed abest τῇ a Ven. (demum corrector supra lineam

apposuit): ideoque omisi. Etiam supra initio huius cap.: Τετάρτη ἡμέρῃ ἐγένοντο οἱ φαστήρες.

13. Οἱ γὰρ ἐπιφανεῖς ἀστέρες] Designat stellas fixas.

14. εἰς] Desideratur in Ven. et Bodl. Facile excidit ob similem praecedentis vocis syllabam —εσ.

15. εἰσὶν] Humphr. εἰσὶ.

16. τόπον] Fell. et Wolf. ex mera coniectura ediderunt εἰς τόπον.

17. πλάνητες] Vocantur in epist. Iudae 13 ἀστέρες πλανῆται.

18. τυχάνουσιν] Ven.; vulg. absque v.

19. καταλιπόντων] Recentior manus in marg. Bodl. adscripsit δὲ. Inde Wolf. legendum coniecit καταλιπόντων τε. Sed vulgata lectio proba est.

16. Τῇ δὲ πέμπτῃ ἡμέρᾳ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐγενήθη ζῶα, 25 δὲ ὧν καὶ ἐν τούτοις δεικνύται ¹ ἡ πολυκοίμιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. B Τίς γὰρ δύναται ἂν τὴν ἐν αὐτοῖς κληθὸν καὶ γονὴν καμπούλιον ἐξαριθμησάι; Ἔτι ² μὴν καὶ εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων γεγόμενα, ὅπως ἦ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους ³ μετάνοιαν καὶ ἄφεισιν ἁμαρτιῶν ⁴ διὰ ὕδατος καὶ λουτροῦ καλιγγενεσίας πάντας ⁵ τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ⁶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμβάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ κήτη καὶ τὰ πετεινὰ τὰ σαρκοβόρα ἐν ὁμοιώματι τυγχάνει τῶν πλεονεκτῶν ⁷ καὶ παραβατῶν. Ὡσπερ C γὰρ ⁸ ἐκ μιᾶς φύσεως ὄντα τὰ ἐνύδρα καὶ τὰ πετεινὰ, ἕνια μὲν μένει ⁹ ἐν τῷ κατὰ φύσιν μὴ ἀδικοῦντα τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα, ἀλλὰ τηρεῖ ¹⁰ νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τῶν σπερμάτων τῆς γῆς ἐσθίει, ἕνια δὲ ἐξ αὐτῶν παραβαίνει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ σαρκοβόροῦντα ¹¹ καὶ ἀδικεῖ τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα, οὕτως καὶ οἱ δίκαιοι φυλάσσοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ οὐδένα δάκνουσιν ἢ ἀδικοῦσιν, ὀσίως καὶ δικαίως ζῶντες, οἱ δὲ ἄρπαγες καὶ φρονεῖς καὶ ἄθεοι ¹² εἰκόσασιν κήτεσιν καὶ θηρίοις καὶ πετεινοῖς τοῖς σαρκοβόροις· δυνάμει γὰρ ¹³ καταπίνουσιν τοὺς ἀσθενεστέρους ἑαυτῶν. Ἡ μὲν οὖν ¹⁴ τῶν ἐνύδρων καὶ ἐρπετῶν γονή, μετε- D σχηκῆ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἴδιον πᾶν κέκτηται.

1. ἡ πολυκ. σοφία τ. Θεοῦ] γεινομένους, unde Fell. ἀναγενο-
Ephes. 3, 10. μένους, contra codd. auctoritatem.

2. μὴν] Ven. et Bodl. Editt. 7. κ. παραβ.] Haec Galland.
(exc. Humphr. et Mign.) μὲν. Cf. (c. Mar. edit. Ven.) mendose prae-
c. 3. n. 13 et c. 8. n. 1. termisit.

3. μετάνοιαν κ. ἄφεισιν ἁμ.] 8. ἐκ μιᾶς φύσ. ὄντα] Idem
Luc. 24, 47. materiae genus atque adeo eandem
originem, nempe aquam, hic innuit
noster. Wolfius.

4. διὰ — λουτροῦ καλιγγ. et 9. ἐν] Deest in codd. mstis et
καὶ λαμβ. εὐλογίαν π. τ. Θεοῦ] editis. Excipias Humphr. qui rece-
Tit. 3, 5—6: διὰ λουτροῦ καλιγγ. pit, postquam Wolf. notavit erro-
γενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύ- rem: qui unde natus sit facile co-
ματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς. gnoscitur.

5. τ. προσ. τῇ ἀληθείᾳ] 1 Tim. 10. νόμον] Fortasse τὸν νό-
2, 4: καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας μόν, ut paullo post (bis). Facile
ἐλθεῖν. Mor. ἀνα-

6. ἀναγεννωμένους] Mor. ἀνα-

10. νόμον] Fortasse τὸν νό-
μόν, ut paullo post (bis). Facile

16. Die quinto *animalia ex aquis creata* prodire, per quae multivaria dei in his quoque rebus sapientia elucescit. Quis enim possit eorum multitudinem et generum varietatem enumerare? Praeterea etiam benedixit deus iis quae ex aquis nata sunt, ut id quoque signum esset homines poenitentiam et remissionem peccatorum per aquam et lavacrum regenerationis accepturos esse, quotquot ad veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a deo accipiunt. Sed et cete et carnivorae aves habent similitudinem rapacium hominum et praevaricatorum. Quemadmodum enim aquatilia et volatilia, quum sint eiusdem naturae, quaedam permanent in eo quod secundum naturam est et nullam imbecillioribus iniuriam inferunt, sed legem dei servant et seminibus terrae vescuntur, quaedam vero legem dei transgrediuntur et carnes vorant et infirmioribus vim afferunt: ita etiam iusti, qui legem dei custodiunt, neminem mordent aut laedunt, sancte et iuste viventes, rapaces vero et homicidae et impii similes sunt cetibus et feris et carnivoris avibus; devorant enim quodammodo infirmiores. Aquatilium autem et reptilium genus, quamvis benedictionis dei particeps factum est, nihil tamen praecipue consecutum est.

poterat excidere ob iteratam syllabam —ον.

11. και] Desideratur in codd. mstis et editis. Solus Humphr. monitu Wolfii textui inseruit.

12. ἐὸνλασιν κήτσιν] Ven.; vulg. (bis) —σι. Ex hoc censu ba-laenas eximendas Fellus monet, quippe quae gramine vesci deprehendantur.

13. κατακ[υουσιν] Humphr. —σι.

14. τῶν ἐνύδρων καὶ ἐρπετῶν] Pisces designantur his vocibus, non autem volucres, etsi ex iisdem aquis eductae. Quod ait Theophilus reptilibus aquarum; etsi benedictionem

acceperunt, nihil tamen inesse quo caeteris animalibus praestent, id videtur hac mente observare, ut baptismum hac benedictione significari confirmet. Haec autem verba οὐδὲν ἴδιον non significant nihil inesse reptilibus aquarum quod eorum proprium sit, sed nihil quod praecipuum videatur, nihil quo caeteris praestent animantibus. Basilius Homil. 8 in Hexaëm. observat aquatilia animalia imperfectioris quodammodo esse naturae quam terrestria, quia in aquae crassitudine degunt. Inest illis auditus gravis hebesque visus: muta sunt et immansueta et indocilia et hominibus intractabilia. *Maranus*.

17. Ἐκτῆ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς ποιήσας τὰ τετράποδα καὶ τὰ 26
θηρία καὶ ἐρπετὰ τὰ χερσαῖα τὴν πρὸς αὐτὰ εὐλογίαν παρασιωπῶ,
τηρῶν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐλογίαν, ὃν ἡμελλεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ
ποιεῖν. Ἄμα καὶ εἰς τύπον ἐγένοντο τὰ τε τετράποδα καὶ θηρία
ἐνίων ἀνθρώπων ¹ τῶν τὸν Θεὸν ἀγνοούντων καὶ ἀσεβούντων
καὶ ² τὰ ἐπίγεια φρονούντων καὶ μὴ μετανοούντων. Οἱ γὰρ ἐπι-
στρέφοντες ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν καὶ δικαίως ζῶντες ὡς περὶ πετεινὰ
ἀνίπτανται τῇ ψυχῇ, ³ τὰ ἄνω φρονούντες καὶ εὐαρεστοῦντες τῷ 96
Θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ τὸν Θεὸν ἀγνοοῦντες καὶ ἀσεβοῦντες
ὅμοιοι εἰσιν ὀρνέοις τοῖς πετραῖς μὲν ⁴ ἔχουσι, μὴ δυναμένους δὲ
ἀνίπτασθαι καὶ τὰ ἄνω τρέχειν τῆς θειότητος. ⁵ Οὕτως καὶ οἱ
τοιούτοι ἀνθρώποι μὲν λέγονται, τὰ δὲ χαμαιφερῆ καὶ τὰ ἐπίγεια
φρονοῦσιν, καταβαρούμενοι ὑπὸ τῶν ἁμαρτιῶν. Θηρία δὲ ἀνό- 27
μασται τὰ ζῶα ἀπὸ τοῦ ⁶ θηριοῦσθαι, οὐχ ὡς κακὰ ἀρχῆθεν γε-
γεννημένα ἢ λοβόλα, οὐ γὰρ τι κακὸν ⁷ ἀρχῆθεν γέγονεν ἀπὸ Θεοῦ B
ἀλλὰ τὰ πάντα καλὰ καὶ καλὰ λίαν, ἣ δὲ ἁμαρτία ἢ περὶ τὸν
ἄνθρωπον κεκάκωκεν αὐτά· τοῦ γὰρ ἀνθρώπου παραβάντος καὶ
αὐτὰ συμπαρέβη. Ὡς περὶ γὰρ δεσπότης οἰκίας ἐὰν αὐτὸς εὖ
πράσῃ, ἀναγκαιῶς καὶ οἱ οἰκέται εὐτάκτως ζῶσιν, ἐὰν δὲ ὁ κύ-
ριος ἁμαρτάνῃ, καὶ οἱ δοῦλοι ⁸ συναμαρτάνουσιν, τῷ αὐτῷ τρόπῳ
γέγονεν καὶ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κύριον ὄντα ⁹ ἁμαρτῆσαι, καὶ
τὰ δοῦλα συνῆμαρτεν. Ὅποταν οὖν πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἀναδράμῃ
εἰς τὸ κατὰ φύσιν μηκέτι κακοποιῶν, ¹⁰ κάκεινα ἀποκατασταθῆ- C
σεται εἰς τὴν ἀρχῆθεν ἡμερότητα.

1. τῶν] Omisit Humphr. erro-
re, ut antea te post τὰ.

2. τὰ ἐπίγ. φρον.] Philipp. 3,
19. Eadem phrasis postea legitur.

3. τὰ ἄνω φρον.] Coloss. 3, 2.

4. ἔχουσι.] Fell. Wolf. Humphr.
ἔχουσι. Tum Ven. Bodl. et editt.
praeter Wolf. et Humphr. ἀνικτᾶ-
σθαι.

5. Οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.
Dein vulg. φρονοῦσι, sine ν (Ven.).

6. θηριοῦσθαι.] Vulgo θηρεῖ-
σθαι. Wolf. reddidit quod insidien-

tur aliis, Claus. quod venando ca-
pantur, Thienem. *wsil sie gejagt*
werden. Emendationem, quam in
textu posui, video iam Marano pla-
cuisse. Infra: κάκεινα ἀποκατα-
σταθῆσεται εἰς τὴν ἀρχῆθεν ἡμερό-
τητα. Originem scilicet vocis θη-
ρ / α Theophilus ex feritate deducit,
quae illis neutiquam naturā sit in-
sita, sed post hominis peccatum ac-
cesserit.

7. ἀρχῆθεν] Ven. Bodl., Gesn.
Wolf. Gall. Caeteri editt. male omi-

17. Sexto autem die deus, quum fecisset *quadrupedes et feras et reptilia terrestria*, benedictionem reticet, eam homini reservans, quem facturus erat sexto die. Sunt etiam quadrupedes et ferae imago quorundam hominum qui deum ignorant et impie vivunt et terrestria sentiunt nec poenitentiam agunt. Nam qui convertuntur ab iniquitatibus et iuste vivunt velut aves animo avolant, superna curantes ac dei voluntati adhaerentes. Qui vero deum ignorant et impie degunt similes sunt avibus, quae pennas quidem habent sed non possunt avolare et ad superna deitatis excurrere. Ita et tales homines quidem dicuntur, sed humilia et terrestria sentiunt, depressi peccatorum pondere. Ferae autem dicuntur ἀπὸ τοῦ θηριοῦσθαι, hoc est ex eo quod efferatae sint, non quod noxiae aut venenatae ab initio fuerint, nihil enim mali ab initio factum est a deo sed omnia bona et valde bona, sed peccatum hominis eas in vitium abduxit; homine enim de via deflectente ipsae quoque simul deflexerunt. Quemadmodum enim dominus domus quum praeclare se gerit, necessario etiam servi recte vivunt, si vero dominus peccaverit, eadem servi peccabunt: eodem modo evenit ut etiam homo qui dominus est peccaret, ac servi una peccarent. Quum autem redierit homo ad id quod secundum naturam est et finem peccandi fecerit, belluae quoque in pristinam mansuetudinem restituentur.

serunt. De sententia vide Tatian. Or. ad Gr. c. 19 (n. 23). Maranus mallet ὑπὸ (pro ἀπὸ) θεοῦ.

8. συναμαρτάνουσιν] Ven.; vulg. —σι. Mox Fell. Wolf. Humphr. γέγονε, sine ν.

9. ἀμαρτῆσαι] Pendet a praecedente γέγονεν. Sic, ne exempla ex Bibliis desumam, Hesiodus Theog. 639 ait: γίγνεται εὐρεῖν, es trifft sich dass man findet. Maranus igitur praeter necessitatem coniecit: κύριον ὄντα· ἡμάρτησε, καὶ τὰ θ.

συνῆμαρτεν. — Verba κύριον ὄντα spectant ad Gen. 1, 26.

10. κἀκεῖνα ἀποκατασταθήσεται] Theophilus respicere ad verba Iesae 11, 6 sqq. opportune observat La Croze. Wolfius. Theophilus hoc tantum dicit, animalia, si quae post resurrectionem futura sint (nihil enim affirmat), in pristinam lenitatem reditura. Similis occurrit sententia in Epist. S. Barnabae c. 6, ubi promissum homini in pisces et belluas et volucres coeli imperium

18. Τὰ δὲ περὶ τῆς ¹ τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως, ἀνέκφραστός ²⁸ ἐστιν ὡς πρὸς ἄνθρωπον ἢ κατ' αὐτὸν δημιουργία, καίπερ σύντομον ἔχει ² ἢ θεία γραφὴ τὴν κατ' αὐτὸν ἐκφώνησιν. Ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν τὸν θεὸν ³ Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τὴν ἡμετέραν πρῶτον μνηύει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα γὰρ λόγῳ ποιήσας ὁ θεὸς καὶ τὰ πάντα πάρεργα ἡγήσα- ^D μενος ⁴ μόνον αἰδίδιον ἔργον χειρῶν ἄξιον ἡγήται τὴνποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρηζῶν ὁ θεὸς εὐρίσκεται λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Οὐκ ἄλλῳ δὲ τινι ⁵ εἴρηκεν Ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ποιήσας δὲ αὐτὸν καὶ εὐλογήσας εἰς τὸ ἀξιάνεσθαι καὶ πληρῶσαι τὴν γῆν ὑπέταξεν αὐτῷ ὑποχείρια καὶ ὑπόδουλα τὰ πάντα, ⁶ προσέταξεν δὲ καὶ ἔχειν τὴν δίαίταν αὐτὸν ἀρχῆθεν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ τῶν σπερμάτων καὶ χλοῶν ⁹⁷ καὶ ἀκροδρύων, ἅμα καὶ συνδίαίτα κελεύσας εἶναι τὰ ζῶα τῷ ἀνθρώπῳ εἰς τὸ καὶ αὐτὰ ἐσθίειν ἀπὸ τῶν σπερμάτων ⁷ ἀπάντων τῆς γῆς.

19. ¹ Οὕτως συντελέσας ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα ὄσα ἐν αὐτοῖς ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὃν ἐποίησεν. Εἰδ' οὕτως ἀνακεφαλαιοῦται λέγουσα ἡ ἁγία γραφὴ ²⁹

tunc adimpletum iri dicitur: "Ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν κληρονόμοι τῆς διαθήκης κυρίου γενέσθαι. Sic etiam Irenaeus lib. 5. c. 33. §. 4: „Et oportet conditione revocata obedire et subiecta esse omnia animalia homini“ etc. Sed haec Irenaeus ad suam de regno mille annorum opinionem accommodabat, quae Theophilo tribuenda non videtur. *Maranus*. Cf. Athenag. De resurr. c. 10. n. 7.

1. τοῦ] Humphr. neglexit.

2. ἢ] Ven. Bodl., Wolf. Humphr. Reliqui ἢ omiserunt.

3. Ποιήσωμεν . . . ἡμετέραν] *Genes*. 1, 26.

4. μόνον αἰδίδιον ἔργον] Ven. et Bodl. At Gesnerus, quem reliqui editores seculi sunt, mutavit in μόνον ἰδίῳν ἔργον, sine assensu codicis quo utebatur, ut ex versione patet Clauseri: *solum esse opus sempiternum*. Fellum excipe, qui pro arbitrio dedit μόνον αἰδίδιον καὶ ἔργον χειρῶν αὐτοῦ ἄξιον κτλ. Humphr. ἄξιον mendose omisit. Quomodo αἰδίδιον ἔργον sit explicandum, ex mea observatione patet ad Iustini Dial. c. Tr. c. 81. p. 284 (n. 15). Sententiam vero quod attinet, Theophile praecivit Philo De mundi opificio p. 15 sqq. Insuper Ma-

18. Quod autem spectat ad hominis creationem, maior est quam ut ab homine enarrari possit, quamvis breve sit quod de eo divina scriptura pronuntiatum refert. Dum enim dicit deus *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, primo demonstrat dignitatem hominis. Quum enim deus logo omnia fecisset, quasi caetera parvi duceret, solum sempiternum opus manibus dignum existimat hominis creationem. Quin etiam quasi auxilio indigens deus comperitur dum dicit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*. Nemini autem dicit *Faciamus*, nisi logo suo et sapientiae suae. Quum autem eum fecisset et benedixisset ut augesceret et repleret terram, subiecit omnia eius potestati et imperio, ordinavitque ut ab initio fructibus terrae et seminibus et herbis et pomis vesceretur, simul etiam edicens ut animalia una cum homine victum haberent et ipsa quoque omnibus terrae seminibus vescerentur.

19. Quum sic absolvisset deus coelum et terram et mare et omnia quae in iis [sunt] sexto die, *requievit septimo die ab omnibus operibus quae fecit*. Deinde sancta scriptura eorum quae hactenus dixerat hanc summam facit: *Hic [est]*

ranus citat Clementem Alex. (Protr.), Gregorium Naz. (Or. 43), Gregorium Nyss. (in illud *Ποιήσωμεν κτλ.*), Ioannem Chrys. (Hom. 8 in Gen.), Cyrillum Alex. (Adv. Iul. p. 22 sq.).

5. *ἐξηκέν*] Ven.; vulg. *ἐξηκς*. Theophilus hic *σοφίαν* (spiritum sanctum: cf. c. 10. n. 6) inducit ut personam. Caeterum hanc dei allocationem plerique patrum eodem modo interpretati sunt. Irenaeus Adv. haer. IV. c. 20. §. 1: „Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos et

in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens *Faciamus*“ etc. Basilius Adv. Eunom. V. c. 4: *Τίμι γὰρ λέγει τὸ Ποιήσωμεν ἢ τῷ λόγῳ . . . καὶ τῷ πνεύματι*; De logo tantum mentionem facit Iustinus Dial. c. Tr. c. 62. Cf. Petav. Dogm. theol. de trin. I. II. c. 7. §. 4 sqq. et de opificio sex dierum I. II. c. 1. §. 4.

6. *προσέταξεν*] Ven.; vulg. — *ξε*.

7. *ἀπάντων*] Galland. (c. Mar. edit. Ven.) mendose omisit.

1. *Οὕτως*] Ven.; vulg. *οὕτω*. — Genes. 2, 1 sq.

² Ἀὕτη βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ ³ τῆς γῆς, ὅτε ἐγένετο ⁴ ἡμέρα ἣ ἐποίησεν ⁵ ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πᾶν κλῶρον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ⁶ γενέσθαι, καὶ πάντα χόρτον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ⁷ ἀνατεῖλαι· οὐ γὰρ ἔβρεξεν ὁ θεὸς ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι ⁸ τὴν γῆν. Διὰ τοῦτου ἐμήνυσεν ἡμῖν ὅτι καὶ ἡ γῆ πᾶσα κατ' ἐκείνο καιροῦ ἐποτίζετο ὑπὸ πηγῆς θείας, καὶ οὐκ ⁹ εἶχεν χρεῖαν ἐργάζεσθαι αὐτὴν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ ἀνέφυεν ἡ γῆ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, πρὸς τὸ μὴ κοπιᾶν ἐργαζόμενον τὸν ἄνθρωπον. Ὅπως δὲ καὶ ἡ πλάσις δειχθῆ, πρὸς τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ζήτημα ἐν ἀνθρώποις ἀνεύρετον, ¹⁰ ἐπειδὴ εἴρητο ὑπὸ τοῦ θεοῦ Ποιήσωμεν ἄνθρωπον καὶ οὐπω ἡ ποιησις αὐτοῦ πεφανέρωται; διδάσκει ἡμᾶς ἡ γραφὴ λέγουσα· ¹¹ Πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς καὶ ¹² ἐπότιζεν πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ ἐπλάσεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. ¹³ Ὄθεν καὶ ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ἀνόμασται παρὰ τοῖς πλειοσι. Μετὰ δὲ τὸ πλάσαι τὸν ἄνθρωπον ὁ θεὸς ἐξελέξατο αὐτῷ χωρίον ἐν τοῖς τόποις τοῖς ἀνατολικοῖς, διάφορον φωτὶ, ~~διὰ~~ ἀερί λαμπροτέρῳ, ¹⁴ φωτοῖς παγκάλαις, ἐν ᾧ ἔθετο τὸν ἄνθρωπον. D

20. Τὰ δὲ ρητὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἡ γραφὴ ¹ οὕτως περιέχει· ² Καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς τὸν παράδεισον ³ ἐν Ἐδέμ κατὰ

2. Ἀὕτη ... ἐργ. τ. γῆν] Genes. 2, 4—5.

3. τῆς] Biblia omittunt. Eadem paullo ante Ἀὕτη ἡ βίβλος.

4. ἡμέρα] Editt. praeter Maran. minus recte ἡμέρα, casu nomin.: quum fuit dies. Bibl. ... γῆς, ὅτε ἐγένετο· ἡ ἡμέρα ἐποίησε κτλ.

5. ὁ θεός] Fell. et Wolf., id quod improbandum est, ex vulgatis Bibliis reposuerunt κύριος ὁ θεός. Etiam permulti codd. τῶν ο' (sp. Holmes.) illud κύριος non agnoscunt.

6. γενέσθαι] Fell. et Wolf. ἀνα-

τεῖλαι, sine codd. mstorum et editorum auctoritate. Bibl. γενέσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Tum uterque ille editor ante πάντα voculam καὶ, quae in omnibus codd. exstat, errore omisit.

7. ἀνατεῖλαι] Fell. et Wolf. γενέσθαι, contra codd.

8. τὴν γῆν] Bibl. αὐτήν.

9. εἶχε] Ven.; vulg. εἶχε. Ceterum (Mar.) eadem observat Ioannes Chrys. Hom. 5 in Gen. c. 12, nosque scripturae verbis (Gen. 2, 5) admoneri sit ut ne agricolarum operae nimium tribuamus.

liber originis coeli et terrae, quum facta sunt die quo fecit deus coelum et terram, et omne virgultum agri antequam fieret, et omnem herbam agri antequam prodiret; non enim pluerat deus super terram, nec erat homo qui coleret terram. His verbis declarat universam terram illo tempore divino fonte irrigatam fuisse, nec opus habuisse ut ab homine coleretur, sed sua sponte omnia secundum dei praeceptum fudisse, ne molestus labor operanti homini perferendus esset. Ut autem formatio [hominis] monstraretur, nec quaestio inter homines inextricabilis oriri videretur, quia dictum erat a deo *Faciamus hominem* nec tamen creatio eius declarata erat: sic nos edocet scriptura: *Fons autem ascendebat de terra et irrigabat universam faciem terrae, et formavit deus hominem pulverem de terra, et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam viventem.* Unde et immortalis anima dicitur a plurimis. Postquam autem formavit hominem deus elegit ei regionem in locis orientalibus, lumine praestantem, pellucidam aere splendidiore, plantis variis foecundam, in qua posuit hominem.

20. Verba historiae sacrae sic refert scriptura: *Et plantavit deus hortum in Eden ad orientem, et posuit ibi*

10. ἐπειδὴ] Fell. et Wolf. ἐπειδὴν obtruderunt.

11. Πηγὴ . ϙ. ζῶσαν] Genes. 2, 6—7.

12. ἐπότιξεν] Ven.; vulg. —ξε.

13. Ὅθεν] H. e. ex illo scripturae loco. Coll. c. 27 (n. 3).

14. φντοῖς παγκάλαις] Videtur hic excidisse adiectivum rei indicatae proprium, quemadmodum dixerat *διάφορον φωτὶ et διανγὲς ἀέρι.* Neque enim φντοῖς ad διανγὲς quadrat. Fortasse non inepte legeris φντοῖς πἀγκάλων, ut referatur

ad χωρίον. Id commendavit Wolfius, Heumanno (Poecil. T. III. p. 210) et Thienemanno adstipulantibus.

1. οὔτως] Ven.; vulg. οὔτω.

2. Καὶ . . . ἡσχύνοντο] Genes. 2, 8—25. Quae in hoc loco longiore dissensionibus a versione τῶν ὁ occurunt, lector ipse facile observabit.

3. ἐν] Mar. omisit errore. Antea Gesn. Duc. Mor. ἐφύτευσε absque ν. Mox edit. non ἐπλασεν (Ven.) sed ἐπλασε.

ἀνατολάς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν. Καὶ ⁴ ἐξάντειλεν ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον, ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσίν, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. Ὄνομα τῷ ἐνὶ Φεισῶν· ⁵ οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐλάτ· ἐκεῖ οὖν ἐστὶν ⁶ τὸ χρυσίον. Τὸ δὲ χρυσίον τῆς γῆς ἐκείνης καλόν· ἀκεῖ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος καὶ ⁹⁸ ὁ λίθος ὁ πράσινος. Καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεαῖν· οὗτος κυκλοῖ πᾶσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας. Καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος Πίλγρις· οὗτος ὁ πορευόμενος ⁷ κατέναντι Ἀσσυρίων. Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης. Καὶ ⁸ ἔλαβεν κύριος ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. Καὶ ἐνετείλατο ὁ θεὸς τῷ Ἀδάμ, λέγων· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει ⁹ φαγεῖ· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ ¹⁰ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα ¹¹ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Καὶ ¹² εἶπεν κύριος ὁ θεὸς Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. Καὶ ἔπλασεν ὁ θεὸς ἕτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν ¹³ Ἀδάμ. Καὶ πᾶν ὃ ἂν ἐκάλεσεν αὐτὰ Ἀδάμ, ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδάμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς ¹⁴ κτήνεσιν καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ· τῷ δὲ Ἀδάμ οὐχ εὐρέθη βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ. ¹⁵ Καὶ ἐπέβαλεν ὁ θεὸς ἕκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, καὶ ¹⁶ ὑπνώσεν· καὶ ἔλαβεν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐνεπλήρωσεν σὰρκα ἀντ' αὐτῆς. Καὶ ὠκοδόμησεν κύριος ὁ θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλα-

4. ἐξάντειλεν] Bodl. ἐξανέ-
στειλεν.

5. οὗτος] Fell. οὕτως opera-
rum mendo. Deiā Mor. Εὐλάτθ.

6. τό] Ven. et Bodl. Sed editt.,
exc. Gesn., omisere. Humphr. ex
ἐστιν fecit ἐστι.

7. κατέναντι Ἀσσυρίων] Vulgo

ex mala verborum partitione κατε-
ναντίας Συρίων, quod librariorum
peccatum miror neminem editorum
observasse.

8. ἔλαβεν] Ven.; vulg. ἔλαβε.
Tum ἔπλασε Fell. Wolf. Humphr.

9. φαγεῖ] Ven. Bodl. et editt.,
praeter Wolf. Mar. Humphr. qui

hominem quem formavit. Et produxit deus de terra omne lignum, pulchrum visu et commodum ad vescendum, et lignum vitae in medio horti atque lignum scientiae boni et mali. Fluvius autem egrediebatur ex Eden ad irrigandum hortum; inde dividebatur in quattuor capita. Nomen unius Phison: is est qui circuit totam terram Evilat; ibi est aurum. Et aurum terrae illius [est] bonum: ibi quoque est bdellium et lapis prasinus. Et nomen fluvii secundi [est] Geon: is circuit totam terram Aethiopiae. Et fluvius tertius [est] Tigris: is est qui vadit ad orientalem plagam Assyriae. Et fluvius quartus [est] Euphrates. Et tulit dominus deus hominem quem formavit, et posuit eum in isto horto ut operaretur et custodiret eum. Et praecepit deus Adamo, dicens: De omni ligno horti comedendo comedes; de ligno vero scientiae boni et mali ne comedatis de eo: quo autem die comederitis de eo moriendo moriemini. Et dixit dominus deus: Non est bonum ut sit homo solus; faciamus ei adiutricem similem ipsi. Et formavit deus de humo omnes bestias agri et omnia volatilia coeli, adduxitque ea ad Adamum. Et omne quo Adamus ea vocavit, animalia [quamque] viventem, id nomen eius [erat]. Et vocavit Adamus nomina cuique iumento et cuique volatili coeli et cuique bestiae agri; Adamo autem non inveniebatur adiutrix similis ipsi. Et fecit illi deus soporem in Adamum, et obdormivit; et tulit unam ex costis eius, et inclusit carnem pro ea. Et aedificavit dominus deus

φάγη scripterunt. Cf. Sturz. De dial. maced. p. 199 sq.

10. φάγησθε] Ven. et Bodl. φάγησθαι, Humphr. c. Bibl. φάγεσθε.

11. φάγεσθε] Ven. φάγεσθαι (corrector ibi mutavit in φάγεσθε), Bodl. φάγεσθε et sic quoque Gesn. Duc. Mør. Fell. Wolf. Caeteri edit. φάγησθε. Bibl. φάγητε. Ven. ήμέραν pro ήμέρα, et αποθανήσθε (corr. supra lin. s. posuit) pro αποθανείσθε.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

12. εἶπεν] Ven.; vulg. εἶπε.

13. Ἀδάμ] Bibl. addunt: ἰδεῖν τί καλέσει αὐτό. Haec Galland. ipsi textui inseruit.

14. κτήσεων] Ven.; vulg. —σ.

15. ὑπνωσει] Fell. Wolf. Humphr. ὑπνωσε. Tum vulgatur ἔλαβε, ἐνεπλήρωσε, φόδομησε — absque σ.

16. αὐτῆς] Caeci fuerunt editores qui omnes dederunt αὐτοῦ neque viderunt id corruptum esse. Excipiendus Gallandus.

βεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ. Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· Τοῦτο νῦν ὅσπου ἐκ τῶν ¹⁷ ὅστων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὐτὴ κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός ¹⁸ αὐτῆς ἐλήφθη αὐτή. Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἤσχύνοντο.

21. ¹ Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτερος πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὃν ² ἐποίησεν κύριος ὁ θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί· Τί ὅτι εἶπεν ὁ θεός Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντός ξύλου τοῦ παραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντός ξύλου τοῦ παραδείσου φαγόμεθα, ἀπὸ δὲ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὃ ἔστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ θεός Οὐ μὴ ³ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲ μὴ ⁴ ἄψησθε αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀποθάνητε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί· Οὐ θανάτω ἀποθανείσθε· ἦδει γὰρ ὁ θεός ὅτι ἐν ἡ ἄν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ διανοιχθήσονται ὕμων ⁹⁹ οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι καλὸν ἦν ξύλον εἰς βρωσιν, καὶ ὅτι ἀρεστόν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ αἰεὶ ⁵ ἔστιν τοῦ κατανοῆσαι· καὶ λαβοῦσα ⁶ τοῦ καρποῦ ⁷ αὐτοῦ ἔφαγεν καὶ ἔδωκεν ⁸ καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μεθ' ἑαυτῆς, καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ ἔκρυψαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς κυρίου τοῦ θεοῦ, περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. Καὶ ⁹ ἐκάλεσεν κύριος ὁ θεός τὸν Ἀδάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ· Πού εἶ;

17. ὅστων] Ven.; sic multi quogue codd. sp. Holmes. At Bodl. et editi ὁστέων.

18. αὐτῆς ἐλήφθη αὐτή] Ven. Sed editi (ut Bodl.) pro tribus illis vocc. habent αὐτὴ ἐλήφθη. Bibl. αὐτῆς ἐλήφθη, omisso αὐτῆ.

1. Ὁ δὲ ... ἀπελεύση] Genes. 3, 1—19.

2. ἐποίησεν] Fell. Wolf. Mar. Humphr. ἐποίησε, contra utrumque cod. mstum.

3. φάγησθε] Humphr. φάγησθε suo arbitrio.

Adamo, in mulierem, et adduxit
 et ait Adamus: Hoc nunc [est] os
 carne mea; haec vocabitur fe-
 mica sit sumta. Propterea derelin-
 quentrem suam et adhaerebit uxori
 suam unam. Et erant ambo nudi,
 et non erubescabant.

Et ait callidior omnibus bestiis agri,
 et dixit serpens ad mulierem.
 comedatis de omni ligno horti?
 serpentem: De omni ligno horti com-
 edatis ligni, quod est in medio horti,
 et non comeditis de eo neve contingatis id, ne
 moriamini. Et ait serpens ad mulierem: Non moriendo
 moriamini. Quia in die quo comederitis
 de ligno horti vestri, et eritis sicut dii, scientes
 quae sint bona et quae mala. Et vidit mulier quod bonum esset li-
 gnum quod oculis gratum ad videndum et
 quod appetibile erat considerandum; et capiens de fructu
 comedit et dedit viro suo secum, et comederunt. Et
 etiam amborum et cognoverunt quod nudi es-
 sent. Et tulerunt folia ficulnea feceruntque sibi cincto-
 ras. Et audiverunt vocem domini dei, deambulantis in
 horto, et abscondit se Adamus et uxor eius
 inter arbores horti. Et vocavit dominus deus
 Adam et ait ei: Ubi es? Et dixit ei: Vocem tuam

[82] Fell. substituit ἄψε-
 ρον Ven. ἀποθάνετε, sed η
 scripsit corrector.
 [83] Ven. Bodl. et Gesn.
 editt. ἐστι.
 τοῦ καρποῦ] Ven. Sed editi
 τοῦ καρποῦ (Bodl.). Pariter
 ἀπό a permultis codd. τῶν ο'
 Holm., neque Gregor. Nyss.

Tom. I. p. 98 agnoscit. In Ven. de-
 mum a correctore additum est.
 7. αὐτοῦ] Gall. (c. Mar. edit.
 Ven.) praetermisit mendose. Mox
 ἔφαγες et ἔδωκας Fell. Wolf. Hum-
 phr. citra codd. fidem.
 8. καὶ] Fell. omisit.
 9. ἐμάλεσεν] Fell. Wolf. Hum-
 phr. —σε, contra codd.
 8*

Και εἶπεν αὐτῷ· Τὴν φωνὴν σου ἤκουσα ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθην ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τίς ἀνήγγιλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὐ ἐνετείλα-
 μην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; Καὶ εἶπεν
 Ἀδάμ· Ἡ γυνή, ἣν ἔδωκάς μοι, αὐτῇ μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύ-
 λου, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ θεὸς τῇ γυναικί· Τί τοῦτο
 ἐποίησας; Καὶ εἶπεν ἡ γυνή· Ὁ ὄφεις ¹⁰ ἠπάτησέν με, καὶ ἔφα-
 γον. Καὶ εἶπεν κύριος ὁ θεὸς τῷ ὄφει· Ὅτι ἐποίησας τοῦτο,
 ἐπικατάρατος ¹¹ σὺ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς,
 ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ καὶ γῆν φαγῇ πάσας
 τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ ἔχθραν ποιήσω ἀνὰ μέσον σου
 καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου
 καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς· ¹² αὐτός σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν,
 καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις τὴν πτέρναν. Καὶ τῇ γυναικί ¹³ εἶπεν·
 Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου· ἐν
 λύπῃ τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου,
 καὶ αὐτός σου κυριεύσει. Τῷ δὲ Ἀδάμ εἶπεν· Ὅτι ἤκουσας τῆς
 φωνῆς τῆς γυναικὸς σου καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὐ ἐνετεί-
 λαμην σοι μόνου τούτου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες, ἐπικατά-
 ρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ¹⁴ ἐν λύπῃ φαγῇ αὐτὴν πάσας
 τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι,
 καὶ φαγῇ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σου. Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου
 σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν,

10. ἠπάτησεν ... εἶπεν] Ven.;
 vulg. sine v.

11. σὺ] Bibl. σὺ ἀπὸ πάντων
 τῶν κτηνῶν καὶ. Haec verba ob
 repelitur ἀπὸ πάντων facile potue-
 runt intire. Sed utrum Theophi-
 lus in culpa sit an librarii, dici ne-
 quit.

12. αὐτός] Ven. et Bodl.; etiam
 Biblia. Respicit αὐτός ad rem per
 vocem σπέρματος significatam. Editi
 vero (exc. Humphr.) αὐτό. — Fel-
 lus observat pro τηρήσει rectius
 legi τηρήσει. „Sed vereor,“ ait

Wolfius, „ut multos huius senten-
 tiae approbatores inveniat. Constat
 sane quae inter Isaac. Vossium et
 Rich. Simonem de vocis τηρήσει
 emendatione disputata sint. Ex cae-
 teris plerique omnes in tuendam
 receptam lectionem, si quidem ipsi
 observandi et insidendi notio tri-
 buatur, consenserunt. Vide Paul.
 Colomesium in Observatt. Sacr. p.
 97, Rich. Simonem in Biblioth. Crit.
 Tom. IV. p. 357 et Io. Clericum ad
 Genes. 3, 16.“ Addit Maranus haec:
 „Utram vocem adhibuerit Theophi-

*audi in horto, et extimui quia nudus sum, et me occul-
tavi. Et dixit ei: Quis indicavit tibi quod nudus esses,
nisi quia de ipso ligno, de quo praecepi tibi ut ex hoc
solo non comederes, comedisti? Et dixit Adamus: Mu-
lier, quam dedisti mihi, ipsa dedit mihi de arbore, et
comedi. Et dixit deus ad mulierem: Cur hoc fecisti?
Et dixit mulier: Serpens decepit me, et comedi. Et di-
xit dominus deus ad serpentem: Quia fecisti hoc, male-
dictus tu [esto] prae omnibus bestiis terrae; supra pectus
et ventrem tuum gradieris et pulverem comedes omnibus
diebus vitae tuae. Et inimicitias ponam inter te et inter
mulierem atque inter semen tuum et inter semen eius; ipse
tuum observabit caput, et tu eius observabis calcaneum.
Et ad mulierem dixit: Multiplicando multiplicabo dolores
tuos et gemitum tuum; in dolore paries filios, et ad vi-
rum tuum erit conversio tua, et ipse dominabitur tibi. Ad
Adamum autem dixit: Quia audisti vocem uxoris tuae et
comedisti de ligno, de quo praecepi tibi ut ex solo hoc
non comederes, maledicta [esto] terra in operibus tuis;
in dolore comedes eam omnibus diebus vitae tuae, spinas
et tribulos germinabit tibi, et manducabis herbam agri tui.
In sudore vultus tui vesceris pane tuo donec revertaris in
terram, ex qua sumtus es; nam pulvis es et in pulverem*

lus, statuere non audeo. Sed tamen S. Ioannes Chrys., qui in eadem ac Theophilus ecclesia sacerdotii munere perfunctus est, legebat $\tau\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota$, quamvis in eius operibus legatur alterum verbum. Postquam enim retulit verba scripturae, sic ea explanat: *Καὶ γὰρ τοσαύτην ἐκείνη μὲν παρέξω τὴν λαχόν, ὡς διεγνεῶς ἐκινεῖσθαι τῇ σῆ κεφαλῇ, σὲ δὲ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ὑποκίσθαι.* Atque id praecipue impletum in spirituali serpente probat ex his

Christi verbis Luc. 10, 19: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici.* Quodsi verbum a scriptura adhibitum S. Ioannes Chrys. idem esse credidit ac calcare caput serpentis eique perpetuo incumbere, quis dubitet eum legisse $\tau\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota$?¹⁴

13. εἶπεν] Ven.; vulg. εἶπε.

14. ἐν λύπη . . . ζωῆς σου] Haec verba omnia Humphry mendose omisit.

ἐξ ἧς ἐλήφθη· ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. ¹⁵ Τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ζήτᾳ τῆς ἀγίας γραφῆς οὕτως περιέχει.

22. Ἐρεῖς οὖν μοι· Σὺ ¹ φῆς τὸν θεὸν ἐν τόπῳ μὴ δεῖν ³¹ χωρεῖσθαι, καὶ πῶς νῦν λέγεις αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπα- 100
τεῖν; Ἄκουε ὁ φημι. ² Ὁ μὲν θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὄλων ἀχώρητός ³ ἐστὶν καὶ ἐν τόπῳ οὐχ εὐρίσκεται· ⁴ οὐ γὰρ ἐστὶν τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν, ⁵ δύναμις ὦν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς καὶ κυρίου τῶν ὄλων, οὕτως παρεγίνετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ θεοῦ καὶ ὠμίλει τῷ Ἀδάμ. Καὶ γὰρ αὕτη ἡ θεία γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδάμ λέγοντα ⁶ τῆς B
φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἀλλ' ἢ ὁ λόγος ὁ τοῦ θεοῦ, ὅς ⁷ ἐστὶν καὶ υἱὸς αὐτοῦ; Οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ⁸ ἀλλὰ ὡς ἀληθεῖα διηγείται τὸν λόγον τὸν ὄντα διὰ παντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ θεοῦ. Πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι τοῦτον ⁹ εἶχεν σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα. Ὅποτε δὲ ἠθέλησεν ὁ θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν λόγον ἐγέννησεν προφορικόν, ¹⁰ πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ¹¹ οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ λόγου, ἀλλὰ λόγον γεννήσας καὶ ¹² τῷ λόγῳ αὐτοῦ διὰ παντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγαι γραφαὶ καὶ πάντες ¹³ οἱ C

15. Τῆς ... περιέχει] Non video cur totum hunc locum Humphry expunxerit; admiror viri incogitantiam. — Pro οὕτως (Ven.) vulg. οὕτω.

1. φῆς] C. 3.

2. Ὁ μὲν θεὸς κτλ.] Contra Artemonium (Sam. Crellium) propugnat hunc locum Wesselingius: Probabil. p. 110 sqq. Cf. Dorner *Die Lehre von der Person Christi* P. I. p. 436 sq.

3. ἐστὶν ... ἐστὶν] Ven.; vulg. (bis) ἐστι.

4. οὐ ... αὐτοῦ] Ies. 66, 1 et

Actt. apost. 7, 49. Cf. lib. I. c. 4. n. 7.

5. δύν. ὦν κ. σοφία αὐτοῦ] Cf. c. 10. n. 8. Humphry: „Verba ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς non ita intelligi debent quasi una s. trinitatis persona alteram indueret, vox enim πρόσωπον de personis trinitatis usurpari nondum coeperat, sed, metaphora e theatro sumta, dicit Theophilus filium partes agere patris et illius nomine loqui.“ Cf. Iustin. Apol. I. c. 36 sqq. — Antea vulgo πεποίηκε, non πεποίηκεν (Ven.).

reversurus es. Verba igitur sacrae scripturae, quantum attinet ad historiam hominis et paradisi, illo modo se habent.

22. Dices igitur mihi: Deum ais comprehendi loco non debere, et quomodo nunc dicis eum in paradiso ambulare? Audi quid respondeam. Deus quidem et pater universorum non potest comprehendi [loco] neque invenitur in loco; non enim est locus requiei eius. Sed logos eius, per quem omnia fecit, quum sit eius virtus et sapientia, assumens patris et domini universorum personam, veniebat in paradysum sub persona dei et cum Adamo colloquebatur. Nam et ipsa divina scriptura nos docet Adamum dixisse *auditam esse a se vocem.* Vox autem quid aliud est quam logos dei, qui etiam filius eius est? Non ut poetae et fabularum scriptores fingunt filios deorum ex concubitu genitos, sed ut veritas narrat logon semper existentem in cordo dei insitum. Ante enim quam quidquam fieret hunc habebat consiliarium, quippe qui eius mens et prudentia sit. Quum autem voluit deus ea facere quae statuerat, hunc logon genuit prolatitium, primogenitum omnis creaturae, non ita tamen ut ipse logo vacuus fieret, sed ut logon gigneret et cum logo suo semper versaretur. Unde nos docent sanctae

6. τ. φωνῆς ἀκηκ.] Genes. 3, 10; cf. supra c. 21.

7. ἔστιν] Ven.; vulg. ἔστι. Deinde λέγουσι Gesn. Duc. Mor. Fell., non —σιν (Ven.).

8. ἀλλὰ . . . πρωτότοκον π. κτίσεως] De hoc loco adi c. 10. n. 6. Cf. Baumgarten-Crusius *Comp. d. christl. Dogmengesch.* P. II. p. 149.

9. εἶχεν] Ven.; vulg. εἶχε. Item postea ἐγέννησε.

10. πρωτ. π. κτίσ.] Coloss. 1, 15.

11. οὐ κενωθεῖς α. τ. λόγου] Cf. Iustin. Dial. c. Tr. c. 61. n. 5 sq.

12. τῷ λόγῳ] H. e. mit seinem Logos (da er ja Gottes Vernunft ist) allezeit in Verbindung bleibend. Male Roesslerus et Thienemannus τῷ λόγῳ acceperunt pro διὰ τοῦ λόγου, durch sein Wort sich allezeit offenbarend. Iam Loefflerus (Souver. Vers. üb. d. Platon. d. Kirchengv., ed. 2, p. 448) contra monuit: „Nicht nur der Gegensatz spricht wider diese Uebersetzung; auch das Objekt, auf welches sich ὀμιλῶν bezieht, würde fehlen.“

13. οἱ πνευματοφόροι] Ed. Reuss (*Die Geschichte der heil.*

πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· ¹⁴ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν· δεικνύς ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν ὁ θεὸς καὶ ἐν αὐτῷ ὁ λόγος. Ἔπειτα λέγει· ¹⁵ Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Θεὸς οὖν ὧν ὁ λόγος καὶ ἐκ θεοῦ πεφυκώς, ὁπότεν ¹⁶ βούληται ὁ πατὴρ τῶν ὄλων πέμπει αὐτὸν εἰς τινα τόπον, ὃς παραγινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁρᾶται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.

23. Τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ θεὸς ¹ πεποίηκεν ἐν τῇ ἕκτῃ D ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκεν μετὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, ὁπότε καὶ τὸν παράδεισον πεποίηκεν, εἰς τὸ ἐν κρείσσοσι τόπῳ καὶ χωρίῳ διαφόρῳ αὐτὸν εἶναι. Καὶ ὅτι ταῦτά ἐστιν ³² ἀληθῆ, αὐτὸ τὸ ἔργον ² δεικνυσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν κατανοῆσαι τὴν μὲν ὠδίνα, ἣν πάσχουσιν ἐν τῷ τοκετῷ αἱ γυναῖκες, ³ καὶ μετὰ τοῦτο λήθην τοῦ πόνου ποιοῦνται, ⁴ ὅπως πληρωθῆ ὁ τοῦ θεοῦ λόγος εἰς ⁵ τὸ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; Τί δ' οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ ὄψεως κατάκρισιν, πῶς στυγητὸς τυγχάνει ἔρπων ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ καὶ ἐσθίων γῆν, ὅπως ¹⁰¹ καὶ τοῦτο ἢ εἰς ἀπόδειξιν ἡμῖν τῶν προειρημένων;

24. Ἐξανατείλας οὖν ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἔτι πᾶν ξύλον, ὠραιὸν εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσίν. Ἐν γὰρ πρώτοις μόνον ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγενημένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ ἐγενήθη διαφόρῳ καλλονῇ καὶ ὠραιότητι, ὅπου γε καὶ φυτεία ἀνόμασται ὑπὸ θεοῦ πεφυτευμένη. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος ² ἔσχηκεν· τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώσεως, οὐκ ἔσχηκεν

Schr. N. T. ed. 3, Brunsv. 1860, p. 280) substituit οἱ πνευματόφοροι, mutato codicum accentu. Cf. c. 9. n. 1 et lib. III. c. 12. n. 1.

14. Ἐν ... θεόν] Ioann. 1, 1.

15. Καὶ ... οὐδὲ ἓν] Ioann.

1, 1. 3.

16. βούληται] Fell. βούλεται

suo arbitrio.

1. πεποίηκεν] Gesn. Duc. Mor.

πεποίηκε. Tum, pro πεφανέρωκεν (Ven.), vulg. — ὥσπερ.

2. δεικνυσιν] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor. Caeteri editi. δεικνυσι. Mox editi exc. Gesn. ἔστι.

3. καὶ μετὰ τοῦτο ... τῶν ἀνθρώπων] Alludit ad Ioann. 16, 21.

4. ὅπως πληρωθῆ] Huius loci is sensus est: Pariunt in dolore mu-

scripturae et omnes spiritu pleni, ex quorum numero Ioannes dicit: *In principio erat logos, et logos erat apud deum*: quibus verbis ostendit initio solum fuisse deum et in eo logon. Tum dicit: *Et deus erat logos; omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil*. Logos igitur quum deus sit et ex deo genitus, eum pater universorum, quando vult, mittit in aliquem locum, quo quum venerit auditur et videtur, missus ab eo, et [ita] in loco invenitur.

23. Hominem igitur deus fecit die sexto, eius autem formationem patefecit post diem septimum, quum et paradysum fecisset, ut in optimo et excellenti loco eum constitueret. Haec autem vera esse res ipsa demonstrat. Nonne enim licet animadvertere dolores illos, quos perferunt in partu mulieres, et postea oblivioni tradunt, ut effatum dei impleatur et augeatur et crescat genus humanum? Nonne [licet animadvertere] etiam serpentis condemnationem, quomodo exosus sit supra ventrem repens ac terram edens, ut hoc quoque argumento veritas eorum quae diximus confirmetur?

24. Praeterea igitur *produxit deus de terra omne lignum, pulchrum visu et commodum ad vescendum*. Initio enim ea tantummodo erant quae die tertio producta fuerant, plantae et semina et herbae. Quae vero in paradiso [erant] ea praestanti erant pulchritudine et amoenitate, quippe quum plantarium appelleretur ab ipso deo satum. Caeteras quidem plantas mundus haud absimiles habuit; duas autem arbores,

lieres, in poenam peccato impositam [Gen. 3, 16: cf. supra c. 21]; doloris cito eas capit oblivio, ne generis humani propagationi obstet. Partus dolores a Theophilo proferri in argumentum veritatis historiae sacrae ex his etiam patet quae mox de serpentis poena subiiciuntur. *Maranus.* -

5. τὸ] Maran., quocum facit

Humphr., hunc articulum omisit: quamquam in omnibus codd. exstat mstis et editis. Probe Galland. reposuit; at vero Mign. errorem non correxit.

1. Ἐξανανέλλας] Scil. ἦν. Cf. c. 3. n. 18, lib. III. c. 20. n. 1, al.; adde Athenag. De resurr. c. 2. n. 2. — Genes. 2, 9; cf. supra c. 20.

2. ἔσχημα] Ven.; vulg. — us.

ἐτέρα γῆ ἀλλ' ³ ἢ ἐν μόνῳ τῷ παραδείσῳ. Ὅτι δὲ καὶ ⁴ ὁ πα-^B
 ράδεισος γῆ ἐστὶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πεφύτεται, ἢ γραφῆ λέγει·
⁵ Καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς, καὶ
 ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἐξανέτειλεν ὁ θεὸς ἔτι ἀπὸ τῆς
 γῆς πᾶν ξύλον, ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσιν. ⁶ Τὸ
 οὖν ἔτι ἐκ τῆς γῆς καὶ κατὰ ἀνατολάς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἢ
 θεία γραφῆ τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανόν, ὑφ' ὃν
 καὶ ⁷ ἀνατολαὶ καὶ γῆ εἰσιν. Ἐδέμ δὲ ἐβραῖστί τὸ εἰρημένον ἐρ-^C
 μηνεύεται ⁸ τρυφή. Ποταμὸν δὲ ⁹ σεσήμακεν ἐκπορεύεσθαι ἐξ
 Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον, κἀκεῖθεν διαχωρίζεσθαι εἰς τέσ-
 σαρὰς ἀρχάς· ὧν δύο, οἱ καλούμενοι Φεισῶν καὶ Γεῶν, ¹⁰ πο-
 τίζουσιν τὰ ἀνατολικὰ μέρη, μάλιστα ὁ Γεῶν, ὁ κυκλῶν πᾶσαν
 γῆν Αἰθιοπίας, ὃν φασιν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἀναφαίνεσθαι ¹¹ τὸν
 καλούμενον Νεῖλον. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερωῶς γινώ-
 σκονται παρ' ἡμῖν, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ Εὐφράτης· οὗτοι
 γὰρ γειννωσὶν ἕως τῶν ἡμετέρων κλιμάτων. Θεὸς δὲ ὁ θεὸς ³⁴
 τὸν ἄνθρωπον, ¹² καθὼς προειρηκάμεν, ἐν τῷ παραδείσῳ εἰς τὸ
 ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν αὐτόν, ἐνετείλατο αὐτῷ ἀπὸ πάντων ^D
 τῶν καρπῶν ἐσθίειν, δηλονότι καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ζωῆς, μόνου δὲ
 ἐκ τοῦ ξύλου τοῦ τῆς γνώσεως ἐνετείλατο αὐτῷ μὴ γεύεσθαι.

3. ἦ] Fell. in ἡ temere muta-
 vit, idemque Wolf. in textu posuit.
 Praepositio ἐν in Ven. et Bodl. ex-
 cidit.

4. ὁ παράδεισος γῆ ἐστὶν κτλ.]
 „Nicht nur Chrysostomus (Hom. in
 Gen. 13) betrachtet die Sage von
 einem überirdischen Paradiese als
 mythisch, sondern schon Theophilus
 denkt blos an ein Paradies auf Er-
 den [etiam Lactantius Instit. div.
 II. c. 12], das er nur in Bezug auf
 seine Schönheit als mitten inne lie-
 gend zwischen Erde und Himmel
 beschreibt: ὡς πρὸς καλλονήν, μέ-
 σος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ.“
 C. Hase (Baumgarten-Cru-
 sius Comp. der christl. Dogmen-

gesch. P. II. p. 251). At Thilo (Cod.
 apocr. N. T. Tom. I. p. 750. 755)
 statuit Theophilum, comp. c. 26. p.
 103 A, minime alienum fuisse a plu-
 rimis patribus, qui paradisum pro-
 toplastorum extra terram collocabant.
 Lege istos laudatos a Valesio ad Eu-
 seb. p. 257 et Petavio in Dogmat.
 theol. T. III (de sex dierum opificio)
 p. 168. Adde Thilon. l. c. p.
 748 sqq. et Uhlemann. in Illgeni
 Zeitschr. f. d. histor. Theologie T.
 I. p. 127 sqq. — Pro ἔστιν (Ven.
 Bodl. Gesn.) vulg. ἐστι.

5. Καὶ ... βρωσιν] Genes. 2,
 8 sq. — Pro ἀπὸ (= ἐκ) τ. γῆς
 non necesse est cum Thienem. le-
 gere ἐκ τῆς γῆς (c. 20).

scripturae et omnes spiritu pleni, ex quorum numero Ioannes dicit: *In principio erat logos, et logos erat apud deum*: quibus verbis ostendit initio solum fuisse deum et in eo logon. Tum dicit: *Et deus erat logos; omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil*. Logos igitur quum deus sit et ex deo genitus, eum pater universorum, quando vult, mittit in aliquem locum, quo quum venerit auditur et videtur, missus ab eo, et [ita] in loco invenitur.

23. Hominem igitur deus fecit die sexto, eius autem formationem patefecit post diem septimum, quum et paradysum fecisset, ut in optimo et excellenti loco eum constitueret. Haec autem vera esse res ipsa demonstrat. Nonne enim licet animadvertere dolores illos, quos perferunt in partu mulieres, et postea oblivioni tradunt, ut effatum dei impleatur et augeatur et crescat genus humanum? Nonne [licet animadvertere] etiam serpentis condemnationem, quomodo exosus sit supra ventrem repens ac terram edens, ut hoc quoque argumento veritas eorum quae diximus confirmetur?

24. Praeterea igitur *produxit deus de terra omne lignum, pulchrum visu et commodum ad vescendum*. Initio enim ea tantummodo erant quae die tertio producta fuerant, plantae et semina et herbae. Quae vero in paradiso [erant] ea praestanti erant pulchritudine et amoenitate, quippe quum plantarium appelleretur ab ipso deo satum. Caeteras quidem plantas mundus haud absimiles habuit; duas autem arbores,

lieres, in poenam peccato impositam [Gen. 3, 16: cf. supra c. 21]; de-
loris cito eas capit oblivio, ne ge-
neris humani propagationi obstet.
Partus dolores a Theophilo proferri
in argumentum veritatis historiae sa-
crae ex iis etiam patet quae mox de
serpentis poena subiiciuntur. *Maranus*. -

5. τὸ] Maran., quocum facit

Humphr., hunc articulum omisit:
quamquam in omnibus codd. exstat
mstis et editis. Probe Galland. re-
posuit; at vero Mign. errorem non
correxit.

1. Ἐξανανέλλας] Scil. ἦν. Cf.
c. 3. n. 18, lib. III. c. 20. n. 1, al.;
adde Athenag. De resurr. c. 2. n. 2.
— Genes. 2, 9; cf. supra c. 20.

2. ἔσχημα] Ven.; vulg. —us.

βεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ. Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· Τοῦτο νῦν ὅστοῦν ἐκ τῶν ¹⁷ ὄστων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός ¹⁸ αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα **D** μίαν. Καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἤσχύνοντο.

21. ¹ Ὁ δὲ ὄφρις ἦν φρονιμώτερος πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν ² ἐποίησεν κύριος ὁ θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφρις τῇ γυναικί· Τί ὅτι εἶπεν ὁ θεός Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφρι· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου φαγόμεθα, ἀπὸ δὲ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὃ ἔστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ θεός Οὐ μὴ ³ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲ μὴ ⁴ ἄψησθε αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀποθάνητε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφρις τῇ γυναικί· Οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε· ἦδει γὰρ ὁ θεός ὅτι ἐν ἡ ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ διανοιχθήσονται ὕμῶν ⁹⁹ οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι καλὸν ἦν ξύλον εἰς βρωσίν, καὶ ὅτι ἀρεστόν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ ἐπιτόν ⁵ ἔστιν τοῦ κατανοῆσαι· καὶ λαβούσα ⁶ τοῦ καρποῦ ⁷ αὐτοῦ ἔφαγεν καὶ ἔδωκεν ⁸ καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μεθ' ἑαυτῆς, καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοιχθήσαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ ἐκρύβαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς κυρίου τοῦ θεοῦ, περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ **B** προσώπου τοῦ θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. Καὶ ⁹ ἐκάλεσεν κύριος ὁ θεός τὸν Ἀδάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ· Πού εἶ;

17. ὄστων] Ven.; sic multi quodque codd. ap. Holmes. At Bodl. et editi ὄστέων.

18. αὐτῆς ἐλήφθη αὐτῇ] Ven. Sed editi (ut Bodl.) pro tribus illis vocc. habent αὐτῇ ἐλήφθη. Bibl. αὐτῆς ἐλήφθη, omisso αὐτῇ.

1. Ὁ δὲ ... ἀπελεύση] Genes. 3, 1—19.

2. ἐποίησεν] Fell. Wolf. Mar. Humphr. ἐποίησε, contra utrumque cod. mstum.

3. φάγεσθε] Humphr. φάγησθε suo arbitrio.

costam, quam ceperat de Adamo, in mulierem, et adduxit eam ad Adamum. Et dixit Adamus: Hoc nunc [est] os ex ossibus meis et caro ex carne mea; haec vocabitur femina, quod de viro suo ea sit sumta. Propterea derelinquet vir patrem suum et matrem suam et adhaerebit uxori suae, eruntque duo in carnem unam. Et erant ambo nudi, Adamus et uxor eius, et non erubescabant.

21. Serpens autem fuit callidior omnibus bestiis agri, quas fecit dominus deus. Et dixit serpens ad mulierem. Quare dixit deus Ne comedatis de omni ligno horti? Et dixit mulier ad serpentem: De omni ligno horti comedimus, de fructu vero ligni, quod est in medio horti, dixit deus Ne comedatis de eo neve contingatis id, ne moriamini. Et dixit serpens ad mulierem: Non moriendo moriemini; sciebat enim deus quod eo die quo comederitis de illo aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum. Et vidit mulier quod bonum esset lignum in cibum, et quod oculis gratum ad videndum et speciosum esset ad considerandum; et capiens de fructu eius comedit deditque viro suo secum, et comederunt. Et aperti sunt oculi amborum et cognoverunt quod nudi essent, et consuerunt folia ficulnea feceruntque sibi cinctoria. Et audierunt vocem domini dei, deambulantis in horto ad vesperam, et abscondit se Adamus et uxor eius a facie dei inter arbores horti. Et vocavit dominus deus Adamum et ait ei: Ubi es? Et dixit ei: Vocem tuam

4. ἄψησθε] Fell. substituit ἄψησθε. Tum Ven. ἀποθάνετε, sed η supra εε scripsit corrector.

5. ἔστιν] Ven. Bodl. et Gesn. Caeteri editt. ἔστι.

6. τοῦ καρποῦ] Ven. Sed editi ἀπὸ τοῦ καρποῦ (Bodl.). Pariter abest ἀπὸ a permultis codd. τῶν ὀ ap. Holm., neque Gregor. Nyss.

Tom. I. p. 98 agnoscit. In Ven. deum a correctore additum est.

7. αὐτοῦ] Gall. (c. Mar. edit. Ven.) praetermisit mendose. Mox ἔφαγε et ἔδωκε Fell. Wolf. Humphr. citra codd. fidem.

8. καὶ] Fell. omisit.

9. ἐκάλεσεν] Fell. Wolf. Humphr. —σε, contra codd.

Και εἶπεν αὐτῷ· Τὴν φωνὴν σου ἤκουσα ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθην ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· Ἡ γυνή, ἣν ἔδωκάς μοι, αὐτὴ μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ θεὸς τῇ γυναικί· Τί τοῦτο ἐποίησας; Καὶ εἶπεν ἡ γυνή· Ὁ ὄφεις ¹⁰ ἠπάτησέν με, καὶ ἔφα- C
γον. Καὶ εἶπεν κύριος ὁ θεὸς τῷ ὄφει· Ὅτι ἐποίησας τοῦτο, ἐπικατάρατος ¹¹ σὺ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ καὶ γῆν φαγῆ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ ἔχθραν ποιήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς· ¹² αὐτός σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις τὴν πτέρναν. Καὶ τῇ γυναικί ¹³ εἶπεν· Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου· ἐν λύπῃ τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφὴ σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει. Τῷ δὲ Ἀδάμ εἶπεν· Ὅτι ἤκουσας τῆς φωνῆς τῆς γυναικὸς σου καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετει- D
λάμην σοι μόνου τούτου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες, ἐπικατά-
ρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ¹⁴ ἐν λύπῃ φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σου. Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέφαι σε εἰς τὴν γῆν,

10. ἠπάτησεν . . . εἶπεν] Ven.;
ulg. sine v.

11. σὺ] Bibl. σὺ ἀπὸ πάντων
τῶν κτηνῶν καὶ. Haec verba ob
reperitum ἀπὸ πάντων facile potue-
runt interire. Sed utrum Theophi-
lus in culpa sit an librarii, dici ne-
quit.

12. αὐτός] Ven. et Bodl.; etiam
Biblia. Respicit αὐτός ad rem per
vocem σπέρματος significatam. Editi
vero (exc. Humphr.) αὐτό. — Fel-
lus observat pro τηρήσει: rectius
legi τηρήσει. „Sed verior,“ ait

Wolfius, „ut multos huius senten-
tiae approbatores inveniat. Constat
sane quae inter Isaac. Vossium et
Rich. Simonem de vocis τηρήσει
emendatione disputata sint. Ex cae-
teris plerique omnes in tuendam
receptam lectionem, si quidem ipsi
observandi et insidiandi notio tri-
buatur, consenserunt. Vide Paul.
Colomesium in Observatt. Sacr. p.
97, Rich. Simonem in Biblioth. Crit.
Tom. IV. p. 357 et Io. Clericum ad
Genes. 3, 16.“ Addit Maranus haec:
„Utram vocem adhibuerit Theophi-

*audivi in horto, et extimui quia nudus sum, et me occul-
tavi. Et dixit ei: Quis indicavit tibi quod nudus esses,
nisi quia de ipso ligno, de quo praecepi tibi ut ex hoc
solo non comederes, comedisti? Et dixit Adamus: Mu-
lier, quam dedisti mihi, ipsa dedit mihi de arbore, et
comedi. Et dixit deus ad mulierem: Cur hoc fecisti?
Et dixit mulier: Serpens decepit me, et comedi. Et di-
xit dominus deus ad serpentem: Quia fecisti hoc, male-
dictus tu [esto] prae omnibus bestiis terrae; supra pectus
et ventrem tuum gradieris et pulverem comedes omnibus
diebus vitae tuae. Et inimicitias ponam inter te et inter
mulierem atque inter semen tuum et inter semen eius; ipse
tuum observabit caput, et tu eius observabis calcaneum.
Et ad mulierem dixit: Multiplicando multiplicabo dolores
tuos et gemitum tuum; in dolore paries filios, et ad vi-
rum tuum erit conversio tua, et ipse dominabitur tibi. Ad
Adamum autem dixit: Quia audisti vocem uxoris tuae et
comedisti de ligno, de quo praecepi tibi ut ex solo hoc
non comederes, maledicta [esto] terra in operibus tuis;
in dolore comedes eam omnibus diebus vitae tuae, spinas
et tribulos germinabit tibi, et manducabis herbam agri tui.
In sudore vultus tui vesceris pane tuo donec revertaris in
terram, ex qua sumtus es; nam pulvis es et in pulverem*

lus, statuere non audeo. Sed tamen S. Ioannes Chrys., qui in eadem ac Theophilus ecclesia sacerdotii munere perfunctus est, legebat *τει-
ρήσει*, quamvis in eius operibus legatur alterum verbum. Postquam enim retulit verba scripturae, sic ea explanat: *Καὶ γὰρ τοσαύτην ἐκεί-
νῳ μὲν παρέξω τὴν λογίαν, ὡς διη-
νεκῶς ἐπικρίσθαι τῇ σῆ κεφαλῇ,
σὲ δὲ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ὑποκρί-
σθαι.* Atque id praecipue impletum in spirituali serpente probat ex his

Christi verbis Luc. 10, 19: *Eccē dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici.* Quod si verbum a scriptura adhibitum S. Ioannes Chrys. idem esse credidit ac calcare caput serpentis eique perpetuo incumbere, quis dubitet eum legisse *τειρήσει*?¹³

13. *εἶπεν*] Ven.; vulg. *εἶπε*.

14. *ἐν λύπῃ* . . . [*ῥῆσι σου*]

Haec verba omnia Humphry mendose omisit.

ἐξ ἧς ἐλήφθη· ὅτι γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. ¹⁵ Τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ζητὰ τῆς ἀγίας γραφῆς οὕτως περιέχει.

22. Ἐρεῖς οὖν μοι· Σὺ ¹ φῆς τὸν θεὸν ἐν τόπῳ μὴ δεῖν ³¹ χωρεῖσθαι, καὶ πῶς νῦν λέγεις αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπα-100
τεῖν; Ἄκουε ὁ φημι. ² Ὁ μὲν θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὄλων ἀχω-
ρητός ³ ἐστὶν καὶ ἐν τόπῳ οὐχ εὐρίσκεται· ⁴ οὐ γὰρ ἐστὶν τόπος
τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα
κεποίηκεν, ⁵ δύναμις ᾧν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσ-
ωπον τοῦ πατρὸς καὶ κυρίου τῶν ὄλων, οὗτος παρεγίνετο εἰς
τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ θεοῦ καὶ ἀμίλει τῷ Ἀδάμ. Καὶ
γὰρ αὐτῇ ἡ θεία γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδὰμ λέγοντα ⁶ τῆς B
φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἀλλ' ἢ ὁ λόγος ὁ τοῦ
θεοῦ, ὅς ⁷ ἐστὶν καὶ υἱὸς αὐτοῦ; Οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ μυθο-
γράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ⁸ ἀλλὰ
ὡς ἀληθεῖα διηγῆται τὸν λόγον τὸν ὄντα διὰ παντὸς ἐνδιάθετον
ἐν καρδίᾳ θεοῦ. Πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι τοῦτον ⁹ εἶχεν σύμβουλον,
ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα. Ὅποτε δὲ ἠθέλησεν ὁ θεὸς
ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν λόγον ἐγέννησεν προφορι-
κόν, ¹⁰ πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ¹¹ οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ λό-
γου, ἀλλὰ λόγον γεννήσας καὶ ¹² τῷ λόγῳ αὐτοῦ διὰ παντὸς ὀμι-
λῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγαι γραφαὶ καὶ πάντες ¹³ οἱ C

15. Τῆς ... περιέχει] Non vi-
deo cur totum hunc locum Hum-
phry expunxerit; admiror viri inco-
gitantiam. — Pro οὕτως (Ven.)
vulg. οὕτω.

1. φῆς] C. 3.

2. Ὁ μὲν θεὸς κτλ.] Contra
Artemonium (Sam. Crellium) pro-
pugnat hunc locum Wesselingius:
Probabil. p. 110 sqq. Cf. Dorner
Die Lehre von der Person Christi
P. I. p. 436 sq.

3. ἐστὶν ... ἐστὶν] Ven.; vulg.
(bis) ἐστι.

4. οὐ ... αὐτοῦ] Ies. 66, 1 et

Actt. apost. 7, 49. Cf. lib. I. c. 4.
n. 7.

5. δύν. ᾧν κ. σοφία αὐτοῦ] Cf. c. 10. n. 8. Humphry: „Verba
ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ
πατρὸς non ita intelligi debent quasi
una s. trinitatis persona alteram in-
duceret, vox enim πρόσωπον de
personis trinitatis usurpari nondum
cooperat, sed, metaphora e theatro
sumta, dicit Theophilus filium par-
tes agere patris et illius nomine lo-
qui.“ Cf. Iustin. Apol. I. c. 36 sqq.
— Antea vulgo πεποίηκε, non πε-
ποίηκεν (Ven.).

reversurus es. Verba igitur sacrae scripturae, quantum attinet ad historiam hominis et paradisi, illo modo se habent.

22. Dices igitur mihi: Deum ais comprehendi loco non debere, et quomodo nunc dicis eum in paradiso ambulare? Audi quid respondeam. Deus quidem et pater universorum non potest comprehendi [loco] neque invenitur in loco; non enim est locus requiei eius. Sed logos eius, per quem omnia fecit, quum sit eius virtus et sapientia, assumens patris et domini universorum personam, veniebat in paradysum sub persona dei et cum Adamo colloquebatur. Nam et ipsa divina scriptura nos docet Adamum dixisse *auditam esse a se vocem*. Vox autem quid aliud est quam logos dei, qui etiam filius eius est? Non ut poetae et fabularum scriptores fingunt filios deorum ex concubitu genitos, sed ut veritas narrat logon semper existentem in corde dei insitum. Ante enim quam quidquam fieret hunc habebat consiliarium, quippe qui eius mens et prudentia sit. Quum autem voluit deus ea facere quae statuerat, hunc logon genuit prolatitium, primogenitum omnis creaturae, non ita tamen ut ipse logo vacuus fieret, sed ut logon gigneret et cum logo suo semper versaretur. Unde nos docent sanctae

6. τ. φωνῆς ἀκηκ.] Genes. 3, 10; cf. supra c. 21.

7. ἔστιν] Ven.; vulg. ἔστι. Deinde λέγουσι Gesn. Duc. Mor. Fell., non —σιν (Ven.).

8. ἀλλά . . . πρωτότοκον π. κτίσεως] De hoc loco adi c. 10. n. 6. Cf. Baumgarten-Crusius *Comp. d. christl. Dogmengesch.* P. II. p. 149.

9. εἶχεν] Ven.; vulg. εἶχε. Item postea ἐγέννησε.

10. πρωτ. π. κτίσ.] Coloss. 1, 15.

11. οὐ κενωθεῖς α. τ. λόγου] Cf. Iustin. Dial. c. Tr. c. 61. n. 5 sq.

12. τῷ λόγῳ] H. e. mit seinem Logos (da er ja Gottes Vernunft ist) allezeit in Verbindung bleibend. Male Roesslerus et Thienemannus τῷ λόγῳ acceperunt pro διὰ τοῦ λόγου, durch sein Wort sich allezeit offenbarend. Iam Loefflerus (*Souver. Vers. üb. d. Platon. d. Kirchenvv.*, ed. 2, p. 448) contra monuit: „Nicht nur der Gegensatz spricht wider diese Uebersetzung; auch das Objekt, auf welches sich ὁμιλῶν bezieht, würde fehlen.“

13. οἱ πνευματοφόροι] Ed. Reuss (*Die Geschichte der heil.*

πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· ¹⁴ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν· δεικνύς ὅτι ἐν πρῶτοις μόνος ἦν ὁ θεὸς καὶ ἐν αὐτῷ ὁ λόγος. Ἔπειτα λέγει· ¹⁵ Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Θεὸς οὖν ὧν ὁ λόγος καὶ ἐκ θεοῦ πεφυκώς, ὁπόταν ¹⁶ βούληται ὁ πατήρ τῶν ὄλων πέμπει αὐτὸν εἰς τινα τόπον, ὃς παραινόμενος καὶ ἀπούεται καὶ ὁρᾶται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.

23. Τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ θεὸς ¹ πεποίηκεν ἐν τῇ ἕκτῃ D ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκεν μετὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, ὁπότε καὶ τὸν παράδεισον πεποίηκεν, εἰς τὸ ἐν κρείσσοσι τόπῳ καὶ χωρὶς διαφορῶ αὐτὸν εἶναι. Καὶ ὅτι ταῦτα ἔστιν ³² ἀληθῆ, αὐτὸ τὸ ἔργον ² δεικνυσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν κατανοῆσαι τὴν μὲν ὠδίνα, ἣν πάσχουσιν ἐν τῷ τοκετῷ αἱ γυναῖκες, ³ καὶ μετὰ τοῦτο λήθην τοῦ πόνου ποιοῦνται, ⁴ ὅπως πληρωθῆ ὁ τοῦ θεοῦ λόγος εἰς ⁵ τὸ ἀυξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; Τί δ' οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ ὄφρατος κατάκρισιν, πῶς στυγητὸς τυγχάνει ἔρπον ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ καὶ ἐσθίων γῆν, ὅπως ¹⁰¹ καὶ τοῦτο ἢ εἰς ἀπόδειξιν ἡμῖν τῶν προειρημένων;

24. ¹ Ἐξανατέλλας οὖν ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἔτι πᾶν ξύλον, ὠραιὸν εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσιν. Ἐν γὰρ πρῶτοις μόνον ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγενημένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ ἐγενήθη διαφορῶ καλλονῇ καὶ ὠραιότητι, ὅπου γε καὶ φυτεία ὠνόμασται ὑπὸ θεοῦ πεφυτευμένα. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος ² ἔσχηκεν· τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώσεως, οὐκ ἔσχηκεν

Schrr. N. T. ed. 3, Brunsv. 1860, p. 280) substituit οἱ πνευματόφοροι, mutato codicum accentu. Cf. c. 9. n. 1 et lib. III. c. 12. n. 1.

14. Ἐν ... θεόν] Ioann. 1, 1.

15. Καὶ ... οὐδὲ ἓν] Ioann. 1, 1. 3.

16. βούληται] Fell. βούλεται suo arbitrio.

1. πεποίηκεν] Gesn. Duc. Mor.

πεποίηκε. Tum, pro πεφανέρωκεν (Ven.), vulg. —ρακε.

2. δεικνυσιν] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor. Caeteri editt. δεικνυσι. Mox editi exc. Gesn. ἔστι.

3. καὶ μετὰ τοῦτο ... τῶν ἀνθρώπων] Alludit ad Ioann. 16, 21.

4. ὅπως πληρωθῆ] Huius loci is sensus est: Pariant in dolore mu-

scripturae et omnes spiritu pleni, ex quorum numero Ioannes dicit: *In principio erat logos, et logos erat apud deum*: quibus verbis ostendit initio solum fuisse deum et in eo logon. Tum dicit: *Et deus erat logos; omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil*. Logos igitur quum deus sit et ex deo genitus, eum pater universorum, quando vult, mittit in aliquem locum, quo quum venerit auditur et videtur, missus ab eo, et [ita] in loco invenitur.

23. Hominem igitur deus fecit die sexto, eius autem formationem patefecit post diem septimum, quum et paradysum fecisset, ut in optimo et excellenti loco eum constitueret. Haec autem vera esse res ipsa demonstrat. Nonne enim licet animadvertere dolores illos, quos perferunt in partu mulieres, et postea oblivioni tradunt, ut effatum dei impleatur et augeatur et crescat genus humanum? Nonne [licet animadvertere] etiam serpentis condemnationem, quomodo exosus sit supra ventrem repens ac terram edens, ut hoc quoque argumento veritas eorum quae diximus confirmetur?

24. Praeterea igitur *produxit deus de terra omne lignum, pulchrum visu et commodum ad vescendum*. Initio enim ea tantummodo erant quae die tertio producta fuerant, plantae et semina et herbae. Quae vero in paradiso [erant] ea praestanti erant pulchritudine et amoenitate, quippe quum plantarium appelleretur ab ipso deo satum. Caeteras quidem plantas mundus haud absimiles habuit; duas autem arbores,

heres, in poenam peccato impositam [Gen. 3, 16: cf. supra c. 21]; doloris cito eas capit oblivio, ne generis humani propagationi obstet. Partus dolores a Theophilo proferri in argumentum veritatis historiae sacrae ex his etiam patet quae mox de serpentis poena subiiciuntur. *Maranus*.

5. τὸ] Maran., quocum facit

Humphr., hunc articulum omisit: quamquam in omnibus codd. exstat mstis et editis. Probe Galland. reposuit; at vero Mign. errorem non correxit.

1. Ἐξανατελλας] Scil. ἡν. Cf. c. 3. n. 18, lib. III. c. 20. n. 1, al.; adde Athenag. De resurr. c. 2. n. 2. — Genes. 2, 9; cf. supra c. 20.

2. Ἐσχησεν] Ven.; vulg. — κα.

ἐτέρα γῆ ἀλλ' ³ ἢ ἐν μόνῳ τῷ παραδείσῳ. Ὅτι δὲ καὶ ⁴ ὁ πα- ^B
 ράδεισος γῆ ἐστὶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πεφύτευται, ἢ γραφῆ λέγει.
⁵ Καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς, καὶ
 ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἐξανέτελεν ὁ θεὸς ἔτι ἀπὸ τῆς
 γῆς πᾶν ξύλον, αἰραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσίν. ⁶ Τὸ
 οὖν ἔτι ἐκ τῆς γῆς καὶ κατὰ ἀνατολάς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἢ
 θεία γραφῆ τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανόν, ὑφ' ὃν
 καὶ ⁷ ἀνατολαὶ καὶ γῆ εἰσιν. Ἐδέμ δὲ ἑβραϊστὶ τὸ εἰρημένον ἐρ- C
 μνηνεύεται ⁸ τροφή. Ποταμὸν δὲ ⁹ σεσήμακεν ἐμπορεύσθαι ἐξ
 Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον, ἀκείθεν διαχωρίζεσθαι εἰς τέσ-
 σαρὰς ἀρχάς· ὧν δύο, οἱ καλούμενοι Φεισῶν καὶ Γεῶν, ¹⁰ πο-
 τίξουσιν τὰ ἀνατολικὰ μέρη, μάλιστα ὁ Γεῶν, ὁ κυκλῶν πᾶσαν
 γῆν Αἰθιοπίας, ὃν φασιν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἀναφαίνεσθαι ¹¹ τὸν
 καλούμενον Νεῖλον. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερωῶς γινώ-
 σκονται παρ' ἡμῖν, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ Εὐφράτης· οὗτοι
 γὰρ γειννωσίν ἕως τῶν ἡμετέρων κλιμάτων. Θεὸς δὲ ὁ θεὸς ³⁴
 τὸν ἄνθρωπον, ¹² καθὼς προειρήκαμεν, ἐν τῷ παραδείσῳ εἰς τὸ
 ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν αὐτόν, ἐνετείλατο αὐτῷ ἀπὸ πάντων D
 τῶν καρπῶν ἐσθίειν, δηλονότι καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ζωῆς, μόνου δὲ
 ἐκ τοῦ ξύλου τοῦ τῆς γνώσεως ἐνετείλατο αὐτῷ μὴ γεύσασθαι.

3. ἦ] Fell. in ἡ temere muta-
 vit, idemque Wolf. in textu posuit.
 Praepositio ἐν in Ven. et Bodl. ex-
 cidit.

4. ὁ παράδεισος γῆ ἐστὶν κτλ.]
 „Nicht nur Chrysostomus (Hom. in
 Gen. 13) betrachtet die Sage von
 einem überirdischen Paradiese als
 mythisch, sondern schon Theophilus
 denkt blos an ein Paradies auf Er-
 den [etiam Lactantius Instit. div.
 II. c. 12], das er nur in Bezug auf
 seine Schönheit als mitten inne lie-
 gend zwischen Erde und Himmel
 beschreibt: ὡς πρὸς καλλονήν, μέ-
 σος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ.“
 C. Hase (Baumgarten-Cru-
 sius Comp. der christl. Dogmen-

gesch. P. II. p. 251). At Thilo (Cod.
 apocr. N. T. Tom. I. p. 750. 755)
 statuit Theophilum, comp. c. 26. p.
 103 A, minime alienum fuisse a plu-
 rimis patribus, qui paradikum pro-
 toplastorum extra terram collocabant.
 Lege istos laudatos a Valesio ad Eu-
 seb. p. 257 et Petavio in Dogmat.
 theol. T. III (de sex dierum opifi-
 cio) p. 168. Adde Thilon. l. c. p.
 748 sqq. et Uhlemann. in *Illgeni*
Zeitschr. f. d. histor. Theologie T.
 I. p. 127 sqq. — Pro ἔστιν (Ven.
 Bodl. Gesn.) vulg. ἐστι.

5. Καὶ ... βρωσίν] Genes. 2,
 8 sq. — Pro ἀπὸ (= ἐκ) τ. γῆς
 non necesse est cum Thienem. le-
 gere ἐκ τῆς γῆς (c. 20).

vitae et scientiae, nulla alia terrae pars habuit nisi paradisu. Paradisu autem esse terram et in terra satum ait scriptura: *Et plantavit deus paradisu in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem; et produxit deus adhuc de terra omne lignum pulchrum visu et commodum ad vescendum.* Quod igitur attinet verba *adhuc de terra et ad orientem*, clare docet nos divina scriptura paradisu sub hoc coelo, sub quo oriens et terra sunt. Quod autem hebraice dicitur *Eden*, si interpreteris, idem est ac deliciae. Porro indicat *fluvium egredi ex Eden ad irrigandum paradisu, et inde dividi in quattuor capita: quorum duo, Phison et Geon vocata, rigant orientales partes, praecipue Geon, qui circuit totam terram Aethiopiae, et in Aegypto sub Nili nomine apparere dicitur.* Reliqui autem duo fluvii, qui *Tigris et Euphrates* vocantur, nobis certo cogniti sunt; sunt enim nostris regionibus vicini. Quum autem posuisset deus hominem, ut supra diximus, in paradiso *ut operaretur et custodiret eum*, praecepit ei *ut de omnibus fructibus comederet*, et de ipso videlicet fructu vitae, *de solo autem scientiae ligno interdixit ne gustaret.* Eum autem transtulit deus

6. Τὸ] Est casus accus. absolute positus, ut infra (n. 18) Τὸ δὲ εἰπεῖν. Minime igitur opus Wolfii coniecturâ τῶ, quam Maran. probavit et Humphr. textui inseruit.

7. ἀνατολαί] Ven.; vulg. ἀνατολή.

8. τρυφή] Ven. Dederunt Gesn. Duc. Mor. στροφή (Bodl.), quem manifestum errorem Ducaeo monente caeteri editores sustulerunt. Clemens Alex. Strom. II. c. 11. §. 51: ἐρμηνεύεται δὲ ἡ ... Ἐδὲμ τρυφή. Tzetzes Chiliad. VI. 846: Ἐδὲμ σημαίνει τὴν τρυφήν.

9. σεσημακέν] Ven; σεσήμακέν editi (et Bodl.?). Cf. c. 31. n.

18. Similiter dicebant τσέρμακα, a θερμαίνω. Adi Rost. Gr. Gramm. ed. 7. p. 167. — Genes. 2, 10—14; cf. supra c. 20.

10. πορίζουσιν] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor. Caeteri editi. πορίζουσι.

11. τὸν καλ. Νεῖλον] De Nilo Gihonem fluvium Iosephus quoque (Antiqq. iud. I. c. 1. §. 3, coll. LXX Ierem. 2, 18) et alii patres accipiunt. Vide Procopium in lib. 3 Regg. p. 175 et Epiphanium in Ancor. 58.

12. καθὼς προσεῖρη.] C. 20. — Genes. 2, 15—17.

¹³ Μετέθηκεν δὲ αὐτὸν ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, ἐξ ἧς ἐργόνοι, εἰς τὸν παράδεισον, διδοὺς αὐτῷ ¹⁴ ἀφορμὴν προκοπῆς, ὅπως αὐξάνων καὶ τέλειος γενόμενος, ἔτι δὲ καὶ θεὸς ἀναδειχθεὶς, ¹⁵ οὕτως καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆ (μέσος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐργόνοι, οὔτε θνητὸς ὀλοσχερῶς οὔτε ἀθάνατος τὸ καθόλου, δεκτικὸς δὲ ἐκατέρων. ¹⁶ οὕτως καὶ τὸ χωρίον ὁ παράδεισος, ὡς πρὸς κалλονῆν, μέσος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ γεγένηται), ¹⁷ ἔχων αἰδιότητα. ¹⁸ Τὸ δὲ εἰπεῖν ἐργάζεσθαι οὐκ ἄλλην τινὰ ἐργασίαν ¹⁰² δηλοῖ ἀλλ' ἢ τὸ ¹⁹ φυλάσσειν τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ὅπως μὴ παρακουσάσας ἀπολέσῃ ἑαυτὸν, καθὼς καὶ ἀπαίτεσεν διὰ ἁμαρτίας.

25. Τὸ μὲν ξύλον τὸ τῆς γνώσεως αὐτὸ μὲν καλὸν καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ καλός. ¹ Οὐ γάρ, ὡς οἴονται τινες, θάνατον εἶχεν τὸ ξύλον, ἀλλ' ἡ παρακοή. Οὐ γάρ τι ἕτερον ἦν ἐν τῷ καρπῷ ἢ μόνον γνώσις. Ἡ δὲ γνώσις καλή, ἐπὰν αὐτῇ οἰκείως τις χρήσῃται. Τῇ δὲ οὐσῃ ἡλικίᾳ ² ὅδε Ἄδამ ³ ἔτι νήπιος ἦν· διὸ οὐπω ἠδύνατο τὴν γνώσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν. Καὶ γὰρ νῦν,

13. Μετέθηκεν] Ven.; μετέθεικε Bodl.; μετέθηκε Fell. Wolf. Humphr.

14. ἀφορμὴν προκοπῆς] S. Ambrosius De parad. c. 4 haec habet: „Apprehendit ergo eum virtus dei, inspirans processus et incrementa virtutis; denique in paradiso eum collocavit, ut sciat apprehensum quasi afflatum divina esse virtute.“ Maranus. Cf. Ehlers Philos. antiq. in doctrina Apoll. sec. II. p. 63.

15. οὕτως] Bodl. οὔτως. Humphr. οὔτω. Cf. c. 28. p. 104 A. Idem editor τὸν, ante οὐρανὸν, mendose omisit. Wolfius: „De immortalitate tanquam divino virtutis praemio hic sermonem esse patebit comparanti [c. 27] §. 37.“ Cf. c. 27. n. 3.

16. οὕτως] Ven.; vulg. οὔτω. Cf. n. 4.

17. ἔχων αἰδιότητα] Apposita parenthesis totum locum illustrat, cui tenebras iniecerant interpretes [etiam Thienemannus], dum haec verba, ἔχων αἰδιότητα, referunt ad ipsum paradysum. Comparat Theophilus paradisi statum cum ipsius Adami statu, quem nec mortalem nec immortalem creatum fuisse docet. Maranus.

18. Τὸ] Ven. et Bodl.; τῷ editi. Cf. n. 6. Pro ἐργάζεσθαι vulgo ἐργάζεσθε legitur. Aperte Theophilus respicit ad locum Gen. 2, 15 supra (ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν αὐτόν) laudatum et c. 20: ἐργάζεσθαι αὐτόν καὶ φυλάσσειν: ubi pronomen αὐτόν non videtur ad paradysum retulisse sed ad Adamum. Maranus stultit Ambrosium, qui mirifice cum nostro auctore consentit in istis verbis interpretandis. De parad. l. c.: „Ideoque de viro tan-

de terra, ex qua factus erat, in paradysum, subiiciens ei stimulos proficiendi, ut augescens et tandem perfectus, immo vero etiam deus declaratus, sic in coelum adscenderet (medius enim homo factus erat, nec omnino mortalis nec prorsus immortalis, sed utriusque capax: similiter et paradysus, quantum ad pulchritudinem, medius inter coelum et terram factus est), habens aeternitatem. Quod autem ait [scriptura] *ut operaretur*, non aliam operam significat quam mandati divini custodiam, ne si dicto audiens non esset seipsum perderet, quemadmodum et perdidit propter peccatum.

25. Bonum quidem erat scientiae lignum bonusque eius fructus. Non enim, ut quidam existimant, mortiferum erat lignum, sed mandati praetergressio. Aliud enim non erat in ligno nisi scientia. Bona autem [est] scientia, si quis ea apte utatur. Aetate autem hic Adamus adhuc infans erat; quapropter nondum idoneus erat qui scientiam ut par-

tum scriptura dicit quia *posuit eum in paradiso operari et custodire*. In opere enim quidam virtutis processus est, in custodia quaedam consummatio operis deprehenditur, eo quod quasi consummata custodiat. Haec duo ab homine requiruntur, ut et operibus nova quaerat et parta custodiat quod est generale.“

19. *φιλιάσειν*) Vulgo *φιλιάττειν*, et mox *ἀπώλεσε* pro —*σεν* (Ven.).

1. *Ὁδὸν . . . παρακοήν*] Irenaeus adv. haer. V. c. 23. §. 1: „Simul enim cum esca et mortem adsciverunt, quoniam inobedientes manducabant; inobedientia autem dei mortem infert.“ Voce *τινὲς* Theophilus videtur Christianos quosdam e numero gentilium designare. Cf. Baumgarten-Crusius *Lehrb. der christl. Dogmengesch.* P. II. p. 1085. Pro *εἶχεν* (Ven.) legitur vulg. *εἶχε*.

2. *ὁδῶν*] Ven. et Bodl. (*ὁ δὲ*). Editi *ὁ* praebent. Noli exspectare *ὁδὸν ὁ*. Cf. Matthiae *Ausf. griech. Grammat.* (ed. 2) p. 870 et Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. V. p. 1728.

3. *ἔτι νήπιος ἦν*] Ad Theophilli sententiam accedit Irenaeus l. c. IV. c. 38. §. 1: *Ὡς οὖν ἡ μὲν μήτηρ δύναται τέλειον παρασχεῖν τῷ βρέφει τὸ ἐμβρῶμα, τὸ δὲ ἔτι ἀδυνατεῖ τὴν αὐτοῦ πρεσβυτέραν δέξασθαι τροφήν, οὕτως καὶ ὁ θεὸς αὐτὸς μὲν οὐδὲν τε ἦν παρασχεῖν ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ τέλειον, ὁ δὲ ἀνθρώπος ἀδύνατος λαβεῖν αὐτό· νήπιος γὰρ ἦν.* L. III. c. 22. §. 4: „Erant enim utrique nudi in paradiso, et non confundebantur, quoniam paullo ante facti non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic

ἐπὶ γὰρ γεννηθῆναι παιδίον, οὐκ ἤδη δύναται ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ πρῶτον γάλακτι ἀνατρέφεται, ἔπειτα κατὰ πρόσβασιν τῆς ἡλικίας καὶ ἐπὶ τὴν στερεὰν τροφήν ἔρχεται. Οὕτως ἂν γέγονει καὶ τῷ Ἀδὰμ. Διὸ οὐχ ὡς φθονῶν αὐτῷ ὁ θεός, ὡς οἴονται τινες, **35** ὁ ἐκέλευσεν μὴ ἐσθίειν ἀπὸ τῆς γνώσεως. "Ἐτι μὴν καὶ ἐβούλετο δοκιμάσαι αὐτόν, εἰ ὑπήκοος γίνεται τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ. Ἄμα δὲ καὶ ἐπὶ πλείονα χρόνον ὁ ἐβούλετο ἀπλοῦν καὶ ἀκέραιον διαμεῖναι τὸν ἄνθρωπον νηπιάζοντα. Τοῦτο γὰρ ὁσίον ἐστίν, οὐ μόνον παρὰ θεῶν ἀλλὰ καὶ παρὰ ἀνθρώποις, τὸ ἐν ἀπλότητι καὶ ἀκακίᾳ ὑποτάσσεσθαι τοῖς γονεῦσιν. **9** Εἰ δὲ χρὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι, πόσῳ μᾶλλον τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὄλων; "Ἐτι μὴν καὶ ἄσχημόν **10** ἐστὶν τὰ παιδιά τὰ νήπια ὑπὲρ ἡλικίαν φρονεῖν. Καθάπερ γὰρ τῇ ἡλικίᾳ τις **11** πρὸς τάξιν αὔξει, οὕτως καὶ ἐν τῷ φρονεῖν. **12** Ἄλλως τε ἐπὶ νόμος κελεύσῃ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τινος καὶ μὴ ὑπακούῃ τις, δῆλον ὅτι οὐχ ὁ νόμος κόλασιν παρέχει, ἀλλὰ ἡ ἀπειθεια καὶ ἡ παρακοή. Καὶ γὰρ πατὴρ ἰδίῳ τέκνῳ ἐνίοτε προστάσσει ἀπέχεσθαι τινῶν, καὶ **13** ἐπὶ οὐκ ὑπακούῃ τῇ πατρικῇ ἐντολῇ, δέρεται καὶ ἐπιτιμίας τυγχάνει διὰ τὴν παρακοήν· καὶ οὐκ **14** ἤδη αὐτὰ τὰ πράγματα πληγαὶ εἰσιν, ἀλλ' ἡ παρακοή τῷ ἀπειθοῦντι **15** ὕβρεις περιποιεῖται. **16** Οὕτως καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοή περιποιήσατο ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ

multiplicari." Comp. c. 23. §. 5 (Opp. ed. Stieren. T. I) p. 549. not. 11. — Bodl. non ἔτι habet sed ἔστι, quod alia manus mutavit in καὶ ἔτι.

4. τὴν στερεὰν τροφήν] Hebr. 5, 12: χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς κτλ.

5. γέγονει] Ven.: in quo corrector augm. syll. male supplevit. Forma γεγόνει reperitur in Act. apost. 4, 22 ed. Lachm. et Tischend. Habent Bodl. et editi ἐγγέγονει.

6. ἐκέλευσεν] Ven.; vulg. — σε. Dein forte legendum ἀπὸ τοῦ ξύλου (s. καρποῦ) τῆς γνώσεως. Non

muto. — His consona scribit Irenaeus l. c. III. c. 23. §. 6: „non invidens ei lignum vitae, quemadmodum quidam audent dicere.“ Marcionem eiusque assecclas designare videtur, quoniam Theodoretus scribit eos docuisse serpentem meliorem esse et praestantiorum creatore, quod hic quidem arboris cognitionis participes esse vetuerit et ille permiserit.

7. τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ] Genes. 2, 17. Male Thienem.: seinen Vorschriften.

8. ἐβούλετο] Ven.; vulg. ἠβούλετο.

9. Εἰ δὲ χρὴ . . . τῶν ὄλων]

est perciperet. Nam et nunc infans, quum natus fuit, nondum potest panem edere, sed primum lacte nutritur, deinde progrediente aetate etiam ad solidum cibum accedit. Idem quoque Adamo evenisset. Quapropter non invidens ei deus, ut quidam existimant, interdixit ne de scientia comederet. Praeterea etiam volebat eum experiri, an mandato ipsius obtemperaret. Simul vero etiam volebat diutius simplicem et sincerum permanere hominem puerascentem. Hoc enim sanctum est, non solum apud deum sed etiam apud homines, in simplicitate et innocentia subiici parentibus. Quodsi liberi subiecti esse parentibus debent, quanto magis deo et parenti omnium? Praeterea etiam indecorum est pueros infantes plūs sapere quam aetas postulat. Quemadmodum enim nemo crescit aetate nisi secundum ordinem, ita nec sapientiā. Tandem quum lex praescribit ut ab aliqua re abstinenceatur: si quis non paruerit, perspicuum est non legem esse causam supplicii, sed inobedientiam ac legis praetergressionem. Etenim pater filio suo interdum nonnullis rebus interdicit, ac si paterno mandato non paruerit, vapulat et mulctatur quia obsequi noluit: nec iam res ipsae sunt plagae, sed detrectata obedientia contumelias affert detrectanti. Sic et primo homini praetergressio mandati id attulit ut e paradiso eii-

Hebr. 12, 9. — Codd. msti et editi (exc. Humphr.) praemittunt haecce verba: *ἔτι δὲ χορὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσασθαι*: quae delēvi, quum eadem sententia iam comprehendatur antecedentibus: *τὸ ἐν ἀπλότ. καὶ ἀκακίᾳ ὑποτάσσασθαι τ. γονεῦσιν*. Cf. c. 28. n. 7.

10. *ἔστιν*] Ven.; vulg. *ἔστι*.

11. *πρὸς τάξιν*] H. e. quibusdam veluti gradibus sive paullatim. Codd. msti *πρόσταξιν*. Cf. c. 13. n. 2. Vulgo non *οὕτως* (Ven.) sed *οὕτω*.

12. *Ἄλλως τε*] Ita refingo sine mutatione ulla pro vulg. *ἀλλ' ὥστε*. Cf. Steph. I. c. Vol. I. p. 1554 sq. — Ven. *ἐπ' ἄν* (sic, cf. c. 26. n. 7), Bodl. et editi. (exc. Duc. Wolf. Mar. Humphr.) *ἐπ' ἄν*, pro *ἐπ' ἄν*, id quod supra cuncti recte suppeditant.

13. *ἐπ' ἄν*] Ven. et Bodl.; editi. (exc. Duc. Wolf. Humphr.) *ἐπ' ἄν*.

14. *ἤδη*] Ven. et Bodl. *ἤδε*.

15. *ὑβρεῖς*] Ven. et Bodl.; vulg. *ὑβριν*.

16. *Οὕτως*] Ven.; vulg. *οὕτω*.

τοῦ παραδείσου· οὐ μέντοι γε ὡς κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρακοῆς ὁ ἄνθρωπος ¹⁷ ἐξήντηλυσεν πόνον ὀδύνην λύπην, καὶ τὸ τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεισεν. 103

26. ¹ Καὶ τοῦτο δὲ ὁ θεὸς μεγάλην εὐεργεσίαν παρέσχεν τῷ **36** ἀνθρώπῳ, τὸ μὴ διαμεῖναι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἁμαρτίᾳ ὄντα. Ἀλλὰ τρῶπα τινὲ ἐν ὁμοιώματι ἔξορισμοῦ ² ἐξέβαλλεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, ὅπως διὰ τῆς ἐπιτιμίας τακτῶ ἀποτίσας χρόνῳ τὴν ἁμαρτίαν καὶ παιδευθεὶς ἐξ ὑστερόν ἀνακληθῆ. Διὸ καὶ πλασθέντος ³ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτῃ μυστηριωδῶς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, ὡς ⁴ δις αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τεθέντος· ἵνα τὸ μὲν ἅπαξ ἢ πεπληρωμένον ⁵ ὅτε ἐτίθη, τὸ δὲ δευτέρον ⁶ μέλλῃ πληροῦσθαι μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Οὐ μὲν **B** ἀλλὰ καὶ ⁷ καθάπερ σκευὸς τι, ἐπὰν πλασθὲν αἰτίαν τινὰ σχῆ, ἀναχωνεύεται ἢ ἀναπλάσσεται εἰς τὸ γενέσθαι καινὸν καὶ ὁλόκληρον, οὕτως γίνεται καὶ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ θανάτου· ⁸ δυνάμει γὰρ τέθραυσται ἵνα ἐν τῇ ἀναστάσει ὑγιῆς εὐρεθῆ, λέγω δὲ ἄσπιλος καὶ δίκαιος καὶ ἀθάνατος. Τὸ δὲ καλέσαι καὶ εἰπεῖν τὸν **37**

17. ἐξήντηλυσεν] Ven.; vulg. —se. Pariter ille postea ἔπεισεν, non (ut Bodl. et edit.) ἔπεισε.

1. Καὶ τοῦτο κτλ.] Similiter Irenaeus adv. haer. III. c. 23. §. 6 (cf. supra c. 25. n. 6): „Eiecit eum de paradiso et a ligno vitae longe transtulit: non invidens ei lignum vitae, quemadmodum quidam audent dicere, sed miserans eius, ut non perseveraret semper transgressor, neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Prohibuit autem eius transgressionem, interponens mortem et cessare faciens peccatum, finem inferens ei per carnis resolutionem, quae fieret in terra, uti cessans aliquando homo vivere peccato et moriens ei inciperet vivere deo.“ Similia docet, ut Maran. observavit, Ioannes Chrysosto-

mus, qui in eadem ac Theophilus ecclesia sacerdotii munere perfunctus est, Homil. 18 in Genes. — Maranus ante μεγάλην εὐεργ. excidisse putat ὡς particulam. Noli addere. Cf. Rost. Gr. Gramm. (ed. 7) p. 501. Vulgo παρέσχε pro παρέσχεν (Ven.).

2. ἐξέβαλλεν] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor. Caeteri edit. ἐξέβαλεν.

3. τοῦ] Ven. et Bodl. At editi omisere.

4. δις] Vide Genes. 2, 8 et 15.

5. ὅτε] Codd. msti et editi ποτε. Solus Humphr. edidit ὁποτε. Maran. coniecit ὅτε vel ποτε ὅτε.

6. μέλλῃ] Codd. msti et editi μέλλει. Literae H et EI saepe confunduntur: cf. c. 25. n. 14, al. — Adamus igitur iterum in paradiso collocabitur post resurrectionem et

ceretur; non sane quod mali quidquam inesset ligno scientiae, sed propter inobedientiam homo perpeſsus eſt labores dolores molestias, ac denique in mortem incidit.

26. Atque id deus in magni beneficii loco praestitit homini, ne in aeternum permaneret obstrictus peccato. Sed quodam veluti exilio damnatum eiecit eum e paradiso, ut, quum hac poena peccatum intra certum tempus expiasset ac castigatus fuisset, postea revocaretur. Quapropter etiam, quum homo formatus esset in hoc mundo, non sine mysterio res in Genesi sic refertur, quasi bis in paradiso collocatus fuisset: ita ut semel quidem impletum id fuerit quum [ibi] collocatus est, alterum autem adimplendum sit post resurrectionem et iudicium. Immo etiam quemadmodum vas, si postquam confectum fuerit vitii aliquid habeat, refunditur vel refingitur ut novum et integrum fiat, sic homini quoque accidit per mortem: quodam enim modo confringitur ut sanus in resurrectione inveniatur, id est mundus et iustus et im-

iudicium. Cf. c. 24. n. 4. Lactantius Instit. div. II. c. 12 de terrestri paradiso: „Deus ... eiecit hominem de paradiso ... ipsumque paradisum igni circumvallavit, ne homo posset accedere [Gen. 3, 24]: donec summum iudicium faciat in terra, et iustos viros cultores suos in eundem locum revocet morte sublata, sicut sacrae literae docent et Sibylla Erythraea, cum dicit: *Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ... ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος.*“ Hi Sibyllae versus etiam apud Theophilum nostrum infra c. 36. p. 114 D exstant: ubi consulas quae dixi n. 65.

7. *καθ' ἅπερ σκεῦθ' τι κτλ.*] Similia observavit Maranus haberi apud Clementem Ad Corinth. II. c. 8, Origenem Homil. 18 in Ierem. p. 166, Methodium De resurrect. p. 198, Gregorium Nyss. De anima Corp. Apoll. Vol. VIII.

et resurr., Ambrosium De fide resurr. I. II. — Ven. non *ἐπ' ἅν* sed *ἐπ' ἅν* (sic). Cf. c. 25. n. 12. Tum pro *οὕτως* (Ven.) vulg. *οὕτω*.

8. *δυνάμει γὰρ τέθραυσται*] Verbum *τέθραυσται* Wolfius de morte intelligendum negat. At profecto manifestum est ut de resurrectione ita etiam de morte hic agi, et vasis fracti exemplo hominem non solum „vi quadam fractum et delectum a deo,“ ut existimat vir eruditus, sed etiam mortuum designari. Neque etiam illud *δυνάμει* idem valet ac *vi quadam*, sed idem ac *quodammodo*. Sic supra c. 15 luna *δυνάμει ἀποθνήσκει*. Et c. 16 de raptoribus et homicidis: *δυνάμει γὰρ κατακίνοισιν τοὺς ἀσθενεστέρους ἐαυτῶν*. Maranus. Adde c. 13. p. 92 B. Optimam lectionem Thienemannus prava emendatione attentata

θεόν· ⁹ Πού εἰ Ἀδάμ; ¹⁰ οὐχ ὡς ἀγνοῶν τοῦτο ἐποίει ὁ θεός, ἀλλὰ μακρόθυμος ὢν ἀφορμὴν ἐδίδου αὐτῷ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως.

27. Ἀλλὰ ¹ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο ὁ ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτό φαμεν. Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· ² Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; ³ Οὐδὲ τοῦτο λέγομεν. ⁴ Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ⁵ πεποιήκει, θεὸν αὐτὸν πεποιήκει· πάλιν εἰ θνητὸν αὐτὸν πεποιήκει, ἐδόκει ἂν ⁶ ὁ θεὸς αἴτιος εἶναι

vit: ... τῷ ἀνθρώπῳ. Διὰ θανάτου δύναιμι γὰρ τέθρασται.

9. Πού εἰ Ἀδάμ] Genes. 3, 9.

10. οὐχ ὡς ἀγνοῶν] Haec quoque adversus haereticos dicta, qui ignorantem mundi opifici affingebant. Unde Tertullianus Adv. Marc. II. c. 25: „Interrogabat deus quasi incertus ut ... confessionis daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi.“ Maranus.

1. φήσει.] Henr. Dodwellus (Epistolary discourse that the soul is a principle naturally mortal, Lond. 1706, p. 45) legit φησι sine ratione. — Ὁ ἄνθρωπος i. q. ὁ Ἀδάμ, ut iam antea saepius.

2. Οὐδὲν] H. e. neque mortalis neque immortalis.

3. Οὐδὲ τοῦτο λέγομεν. Οὔτε οὖν] Codd. msti et editi οὐδὲ τοῦτο. ἐγὼ μὲν, οὔτε οὖν — „Nec hoc ipsum. Aio ego: Nec naturā fuit“ etc. Sed hanc lectionem male esse comparatam quisque videt. Dodwell. l. c. legit: Οὐδὲ ταῦτο, ἐγῶμαι (pro ἐγὼ οἶμαι). Οὔτε οὖν κτλ. Recte Wolfius, Lacrozii et Davisii monitu, pro ἐγὼ μὲν commendavit λέγομεν, id quod in textu posui, praesertim quam paullo ante deprehendatur Οὐδὲ τοῦτο φαμεν. Caeterum Dod-

wellus locum hunc ad suam sententiam de anima, naturā mortali, pertrahere conatus est; scilicet evincere studuit Theophilum animam pro naturaliter mortali habuisse, cuius immortalitas felix a Spiritu, per sanctum baptismum collato, infelix autem a divina voluntate pendeat. Contra Wolfius in edit. calce p. 455 sq. inter alia monuit haecce: „Ex Theophili sane verbis nihil effeceris aliud quam immortalitatem felicem pro praemio habendam esse, quod deus homini destinavit conferendum, si praeceptis divinis audientem se praestaret. Hoc praemium vero a nudo dei consilio seu voluntate repetit, quia nullum commemorat principium substantiale, quale Dodwellus fingit, a cuius nexu et vinculo immortalitas pendeat. Itaque patet animae hinc negari immortalitatem non quamcumque, sed eam quae absoluta sit, et divinae immortalitati par ac similis, ut eā homo non magis ac deus ipse excidere possit. Id patet ex verbis Theophili: Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς [ἐ]πεποιήκει, θεὸν αὐτὸν [ἐ]πεποιήκει. Hoc scilicet sibi vult pater optimus, deum voluntati suae id relictum voluisse ut anima a se creata, et aliquin

mortalis. Quod autem deus vocat et ait: *Ubi es Adam?* non quod ignoraret ita faciebat deus, sed, quum patiens sit, occasionem ei dabat poenitendi et confitendi.

27. Sed dicet aliquis nobis: Naturâ mortalis factus est homo? Minime. Num immortalis? Neque hoc dicimus. Sed dicet aliquis: Nihil ergo factus est? Neque hoc dicimus. Igitur nec naturâ mortalis nec immortalis factus est. Nam si immortalem eum ab initio fecisset, deum eum fecisset; rursus si mortalem eum fecisset, videretur deus causa mor-

non corrumpenda, perpetuitate aeterna donaretur. Patet quoque ex sequentibus Theophili verbis sermonem ipsi hîc esse de ea immortalitate, quae cum beatitate aeterna sit coniuncta. Ideo enim incorruptibilitatem connectit cum vita aeterna. "Εδωκε γάρ, inquit, ὁ θεὸς ἡμῖν νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχῶν κληρονομήσαι τὴν ἀφθαρσίαν. Sic supra [c. 24] immortalitas divinae similis cum ascensione in coelos coniungitur: ἔτι δὲ καὶ θεὸς ἀναδειχθεὶς, οὕτως καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆ [.. ἔχων ἀϊδιότητα]. Atque ita locum Theophili accepit Dion. Petavius in Dogmat. theol. T. III. p. 173. Is enim, allatis Theophili verbis istis *Medius homo factus erat ut nec immortalis esset omnino neque prorsus mortalis sed amborum capax*, subiungit: *Nempe de immortalitate perfecta loquitur et qualis post resurrectionem est futura*. Si in hanc sententiam totius orationis series vertatur, nihil erit quod vel minimae voci vim inferre iubeat. Ita οἱ κλείονες [c. 19] de gentilibus doctoribus non accipientur: quos si petiisset Theophilus, indicio non ca-

rere sivisset orationem, quam in eiusmodi casu ad Autolyicum convertere consuevit."

4. Οὔτε οὖν φύσει κτ.] Similia habes apud Augustinum De civit. dei XIII. c. 23. *Kortholtus*. Medium hominis statum inter mortalitatem et immortalitatem et alii patres amplexi sunt, quos Petavius l. c. et Dodwellus in libro citato laudarunt. Sic Nemesius De nat. homin. c. 1 ait: 'Εβραῖοι τὸν ἀνθρώπον ἐξ ἀρχῆς οὔτε θνητὸν οὔτε ἀθάνατον γεγενῆσθαι φασιν, ἀλλ' ἐν μεθορίοις ἐκατέρως φύσεως, ἵνα, ἂν μὲν τοῖς σωματικοῖς ἀκολοθήσῃ πάθεισιν, περιπέσῃ καὶ ταῖς σωματικαῖς μεταβολαῖς, ἐὰν δὲ τῆς ψυχῆς προτιμήσῃ καλὰ, τῆς ἀθανασίας ἀξιωθῇ.

5. πεποιήκει] Ven. et Bodl. hîc et postea; editi ἐπεποιήκει.

6. ὁ θεὸς αἰτιος εἶναι τ. θαν.] Ita loquitur Theophilus ut occurrat haereticis deum creatorem mortis auctorem esse fingentibus. Dicebat enim Valentinus, teste Clemente Alex. Strom. IV. p. 509 [c. 31. §. 91], θανάτου γένεσιν ἔργον εἶναι τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον. Non tamen dicebant haeretici hominem innocentem morti addictum fuisse,

τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὐτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλά, καθὼς ⁷ ἐπάνω προειρηγάμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων, ἵνα, ⁸ εἰ δέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομισθῆται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν ^D καὶ γένηται Θεός, εἰ δ' αὖ τραπήῃ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῶ ἀτιος ἢ τοῦ θανάτου. ⁹ Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεός ¹⁰ τὸν ἄνθρωπον. ¹¹ Ὁ οὖν ἑαυτῶ περιποιήσατο δι' ἀμελείας καὶ παρακοῆς, τοῦτο

sed sic ratiocinabantur: „Si deus bonus et praescius futuri et aver-tendi mali potens, cur hominem pas-sus est labi de obsequio legis in mortem circumventum a diabolo?“ Ita Marcionitae apud Tertullianum Adv. Marc. II. c. 5. Huius impietatis refellendae studio Theophilus, postquam demonstravit cap. praeced. mortem non deo attribuendam esse sed peccato, nunc concedit haereticis deum mortis auctorem futurum fuisse, si mortalem hominem creasset. Volebant iidem haeretici deum „conditorem intelligi malorum, ut et malitiae auctor renuntietur.“ At scite probat Tertullianus l. c. c. 14 nihil eos promovere nisi haec mala hominibus non malis inficta esse demonstrent. „Aut proba et injusta,“ inquit, „ut probes malitiae deputanda, id est iniustitiae mala, quia si iustitiae erunt, iam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala.“ Hinc duas distinguit malorum species, mala culpae et mala poenae: agnoscit „auctorem malorum quidem peccati et culpae diabolum, malorum vero supplicii et poenae deum creatorem, ut illa pars malitiae deputetur, ista iustitiae mala contentis iudicia adversus mala delicti. . . . Quae quidem illis mala sunt quibus rependuntur, ceterum

suo nomine bona, qua iusta, et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine deo digna.“ *Maranus*.

7. ἐπάνω] C. 2A.

8. εἰ] Vulgo deest. Solus Humphr. in textu posuit; debetur Marani conjecturae, quam etiam Dan. v. Coelln (*Müncher's Lehrb. d. chr. Dogmengesch.* P. I. p. 335) recepit. Galland. (c. Mar. edit. Ven.) τηρήσας ante τὴν ἐντολὴν male omisit.

9. Ἐλεύθερον . . . τὴν ἀφθαρσίαν] Citavit liberius hunc locum Ioannes Damasc. in Sac. Parall. (Opp. ed. Lequien. T. II) p. 315 sq., ubi in marg. non sine gravi errato adscribitur Eleuther [i]o: quod quidem nomen absque dubio illi voci Ἐλεύθερον, qua locus incipit Theophilianus, originem debet.

10. τὸν] Mar. et Humphr. mendose praetermiserunt. Ioann. Dam.: Ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ αὐτεξούσιον.

11. Ὁ οὖν] Gall. cum Ioann. Dam. temere scripsit ἵνα δ' et deinde δωρῆται. Locum editores et interpretes non intellexerunt. Reddiderunt: „Quod sibi ipse accersiverat, id ei nunc donat (Mar.: redonat) deus.“ Hosm., Roessl., interpr. Camp.: „Was er sich selbst zuge-

tis eius esse. Nec immortalem igitur eum fecit nec mortalem, sed, ut supra diximus, capacem utriusque: ut, si ad ea ferretur quae ducunt ad immortalitatem, observans mandatum dei, mercedem ab eo acciperet immortalitatem et deus fieret, si vero deflecteret ad ea quae ducunt in mortem, non obediens deo, ipse sibi mortis auctor esset. Liberum enim et sui iuris fecit deus hominem. Quod igitur sibi ipse negligentia et inobedientia accersiverat, id deus

zogen (interpr. Camp.: bereitet) hatte, das schenkt ihm nun Gott.“ Thienem., ne sententia secum pugnaret („denn was der Mensch sich selbst zuzog, hatte Gott nicht nöthig ihm erst noch zu schenken“), transtulit sic: „Was er sich entzog, das schenkt ihm Gott.“ Sed huc translationi obstat ἔ. περιποιήσατο (Io. Dam. ἐποίησεν), sibi comparaverat; ita mox: περιποιήσασθαι ἑαυτῶ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Heumannus (Poecil. T. I. p. 514) coniecit legendum Ὁ οὐχ (pro οὐν) ἑαυτῶ περ. vel potius, ut connexio servetur, Ὁ οὐν ἑαυτῶ οὐ περ. = „Quod homo ipse sibi non comparavit, id ei nunc donat deus.“ Speciem habet haec coniectura, quae Noltio quoque placet, sed ex mea sententia non talem quae assensum extorqueat. Theophilus hinc opponit sibi invicem ea quae homo sibi liberi arbitrii abusu mala conciliarit pro bonis, et quae deus ipsi ex gratia largiatur bona, specialim immortalitatem, concessa scilicet facultate praeceptis divinis obediendi. Hanc esse mentem Theophili patet ex sententia addita: Καθάπερ γὰρ παρακούσας usque ad αἰώνιον ζωὴν. Nam in prioribus generatim monet hominem sibi incuria et inobedientia sua mali quid, nemp̄e mortem, de

qua paullo ante locutus erat, accersivisse, quod nunc ex gratia illi condonet deus, si homo ipsi obediat. Haec autem disertius in sequenti periodo explicat, mortem iterum commemorans, quam homo sibi contraxerit, et medium significans h. e. obedientiam seu legitimum liberi arbitrii usum, quo vitam sibi conciliare per dei gratiam possit. Δωρεῖσθαι et donare idem hinc est quod Latini alias dicunt condonare. Sic Cicero dicit donare alicui inimicitias, aes alienum, Ovidius donare culpam, Lucanus donare nefas. Simili ratione Paulus Coloss. 2, 13 deum ait χαρίσασθαι τὰ παραπτώματα, ad quem locum compares Grotii adnotationes. Itaque sensus est: deum condonare homini crimen promeritasque poenas, quas sibi negligentia et inobedientia contraxerat. — Pro τοῦτο ὁ θεὸς αὐτῶ νυνὶ (christiana aetate) Ioann. Dam. legit τοῦτο αὐτῶ γούν (Billius pro γούν in suo exemplari legebat νυνὶ, quod ex eius versione liquet) ὁ θεός. Idem vocem ἰδίας omisit. Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. pro ὑπακούοντος αὐτῶ τοῦ ἀνθρώπου, quod Ioanni Dam. debeo, vitiose praebent ὑπακούοντας αὐτῶ τοὺς ἀνθρώπους. Fell. et Wolf. (iuxta Clauseri versionem) de-

ὁ θεὸς αὐτῷ νυνὶ δωρεῖται διὰ ἰδίας φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης, ὑπακούοντος αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου. Καθάπερ γὰρ παρακούσας ¹² ὁ ἄνθρωπος θάνατον ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο, οὕτως ¹³ ὑπακούσας τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ὁ βουλόμενος δύναται περιποιή-104σασθαι ἑαυτῷ τὴν αἰώνιον ζωὴν. ¹⁴ Ἐδωκεν γὰρ ὁ θεὸς ἡμῖν νομον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχῶν ¹⁵ κληρονομήσαι τὴν ἀφθαρσίαν.

28. Ἐκβλήθεις δὲ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ παραδείσου ¹ οὕτως ἔγνω 38 Ἐὖαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἣν ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς μὴ δυνάμενος κατ' ἰδίαν πλάσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προηπίστατο ὁ θεὸς ὅτι ἡμελλον οἱ ἄνθρωποι πληθύνειν θεῶν ὀνομάζειν. Προγνώστης οὖν Β ὦν καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ πλάνη ² ἡμελλεν διὰ τοῦ ὄψεως ὀνομάζειν πληθύνειν θεῶν τῶν οὐκ ὄντων (³ ἐνός γὰρ ὄντος θεοῦ, ἔκτοτε ἤδη ἐμελέτα ἡ πλάνη πληθύνειν θεῶν ὑποσπείρειν καὶ λέγειν ⁴ Ἐσεσθε ὡς θεοί), μήπως οὖν ⁵ ὑπολημφθῆ ὡς ὅτι ὅδε μὲν ὁ θεὸς ἐποίησεν τὸν ἄνδρα, ἕτερος δὲ τὴν γυναῖκα, διὰ τοῦτο ⁶ οὐκ ἐποίησεν τοὺς δύο ἄμφω. ⁷ Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἴνα διὰ τούτου

derunt ex coniectura: ὑπακούοντας αὐτῷ ποιῶν τοὺς ἀνθρώπους. Lacrozius pro ποιῶν maluit ζωοποιῶν. Maranus suspicatus est legendum εἰς ὑπακούσαντας (sic) αὐτῷ τοὺς ἀνθρώπους. Gall. et Humphr. scripturam Io. Dam. textui inseruere.

12. ὁ] Ven.; vulgo omissum.

13. ὑπακούσας . . . δύναται] Ioann. Dam. ὑπακούων τῷ βουλήματι τοῦ θεοῦ δύναται. Malit Wolf. ita legere: ὑπακούσαι τῷ θεῷ. τ. φ. ὁ βουλ. δύν., qui voluntati dei obtemperare voluerit. Contra Heumannus (l. c. p. 515) eicienda putat verba ὁ βουλόμενος. Mutationem iam Maran. et Roessl. (p. 246) improbarunt. Cf. c. 35 (§. 51) p. 112 A.

14. Ἐδωκεν] Ven.; vulg. ἔδωκε.

Ioann. Dam. δίδωκε γὰρ ἡμῖν ὁ θεὸς ἐντολὰς ἀγ., ἃς πᾶς ὁ ποιῶν δ. σωθ. καὶ ἀναστάσεως τυχ. κληρονομήσει τ. ἀφθαρσίαν.

15. κληρ. τ. ἀφθαρσ.] 1 Cor. 15, 50.

1. οὕτως ἔγνω E. τ. γυν. α.] Genes. 4, 1.

2. ἡμελλεν] Ven., ἡμελλε Bodl., ἐμελλε Mar.

3. ἐνός . . . θεοί] In Mar. editione haec verba semicirculis non inclusa sunt, et punctum post θεοί peccato operarum habetur: idque confidenter repetiit Mignius: . . . θεοί. Μήπως οὖν κτλ. — Ven. et Bodl. semper ἔκτοτε legunt, quoties occurrit (e. g. cc. 29. 30. 31, lib. III. cc. 21. 27), at editi plerumque ἐκτότε (passim ἐκ τότε), quod semel commemorasse suffecerit.

ei nunc donat pro sua humanitate ac misericordia, si homo ipsi obediat. Quemadmodum enim homo non obediendo mortem sibi ipse contraxit, sic voluntati dei obsequendo potest qui voluerit aeternam vitam sibi conciliare. Dedit enim deus nobis legem et sancta praecepta, quae quisquis observaverit potest salutem assequi et compos resurrectionis factus haereditatem accipere conditionis a corruptione alienae.

28. Eiectus igitur Adamus ex paradiso sic cognovit uxorem suam, quam ei deus uxorem ex ipsius costa fecerat. Atque id quidem non quod separatim uxorem eius formare non posset, sed praenoverat deus multitudinem deorum ab hominibus inductum iri. Quum igitur praescius futurorum esset ac futurum videret ut error operâ serpentis multitudinem deorum non exstantium inveheret (licet enim unus sit deus, iam ex eo tempore meditabatur error multitudinem deorum clam serere et dicere *Eritis sicut dii*): ne igitur opinio admitteretur scilicet quod alius deus virum, alius mulierem fecerit, idcirco ambos separatim non fecit. Immo

4. Ἐσεσθε ὡς θεοί] Genes. 3, 5. — Cf. Semisch. *Justin d. Märt.* P. II. p. 394.

5. ὑπολημφθῆ ὡς ὄτι] Ven. Ad ὑπολημφθῆ in marg. corrector notavit ὑπονοηθῆ. Verbum ὑπονοηθῆ in Bodl. linea subductum est, in marg. autem ab alia manu adnotatum: γρ. ὑπολημφθῆ. Alexandrinam illam scripturam, in Ven. servatam, de qua velim consulas Sturzium De dial. maced. et alex. p. 130 sq., Lachmannus quoque et Tischendorfius in edit. N. T. probe retinuerunt, e. g. ἀνελήμφθην Act. apost. 1, 2. 11. 22. 10, 16. 1 Tim. 3, 16 et similiter λήμφομαι Matth. 10, 41. 19, 29. 20, 10. Marc. 12, 40. Ioann. 16, 14. 24 al. Cf. Al. Bullmann. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 54. Lectio Ven. et Bodl. ὡς ὄτι

non condemnanda. Editi ὑπονοηθῆ ὄτι.

6. οὐκ] Vulgo οὐν. Errorem iam Maranus vidit. Non enim binos creavit deus Adamum et Evam. Si separatim formasset Evam, tunc binos creasse diceretur. At Evam κατ' ἰδίαν formatam esse negat Theophilus. Eam simul (ἄμα) factam esse asseverat, non quod eodem temporis momento atque Adamus, sed quod ex Adami corpore formata sit. Pro ἐποήσεν (Ven.) hic et paulo ante editi —σε.

7. Οὐ μὴν ἀλλὰ καί] Hæc loquendi ratione (Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 706) Theophilus valde delectatur: cf. cc. 26. 29. 30. 35, lib. III. cc. 18. 30. Particulam ἔνα, quæ vulgo deest, post καί repetendam esse etiam Heumannus (Pœcil.

δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας τῆς κατὰ τὸν θεόν, ἅμα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἵνα πλείων ἦ ἢ ἡ εὐνοια C εἰς αὐτούς. Πρὸς μὲν οὖν τὴν Εὐάν ὁ Ἀδάμ ⁸ εἰπών· Τοῦτο νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου, ἔτι καὶ ⁹ ἐπροφήτευσεν λέγων· Τούτου ἕνεκεν καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ¹⁰ ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ ὁ D νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ πάσης συγγενείας καὶ πάντων τῶν οἰκείων, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναίκί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ; Διὸ καὶ μέχρι θανάτου πολλάκις ὑπέσθονοι γίνονται τινες διὰ τὰς ἑαυτῶν γαμετάς. ¹¹ Ταύτην τὴν Εὐάν, διὰ τὸ ἀρχήθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ὄφραως καὶ ἀρχηγῶν ἀμαρτίας γεγονέναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ ¹² σατὰν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ὄφραως λαλήσας αὐτῇ, ἕως καὶ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ¹³ ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, ¹⁴ Εὐάν ἐκκαλεῖται. Δαίμων δὲ καὶ δράκων καλεῖται ¹⁵ διὰ τὸ

T. III. p. 210) perspexit. Post ἅμα vulgo δ' exhibetur. Improbanda est Marani coniectura: ... ἅμω· ἅμα δ' ἐποίησεν ὁ θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μον. τ. κ. τὸν θ., ἀλλὰ καὶ ἵνα κτλ. Inde Humphr., minus recedens a codicum scriptura, edidit: οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου ... κατὰ τὸν θεόν· ἅμα δ' ἐποίησεν ... γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἵνα πλείων κτλ. Caeterum post verba ἅμα ἐπ. ὁ θεὸς τ. γυναῖκα αὐτοῦ in codd. mstis et editis (exc. Wolf. et Humphr.) adduntur haecce: καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν (Wolf. haec verba καὶ ἔσ. usque ad σ. μίαν in textu retinuit), ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. τίς γὰρ οὐχὶ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ

συγγενείας πάσης καὶ πάντων; Quibus Fell. per coniecturam ex sequentibus adiecit: τῶν οἰκείων, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναίκί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ. Sed illa omnia delenda esse, tamquam alieno loco posita, primus vidit Davisius ad Minucii Fel. Octavianum c. 16 (ed. 1) p. 97. Eiusdem effati repetitio effecit ut nonnulla omitterentur: quod quum scriba animadverteret, ea sane inseruit, reliqua tamen non expunxit, ne libri pulchritudinem macularet.

8. εἰπών] Ven. et Bodl. Editi εἶπεν. — Genes. 2, 23 sq.

9. ἐπροφήτευσεν] Bodl., ἐπροεφήτευσεν Ven., προεφήτευσεν editi.

10. ὃ δὴ ... μᾶλλον αὐτῇ] Haec omnia Fellus e textu eiecit, codicum ope non adiutus. Cf. n. 7.

etiam ut mysterium monarchiae dei ex ea re demonstraretur, simul fecit deus uxorem eius, atque ut maior esset inter eos benevolentia. Adamus igitur postquam ad Evam dixit: *Hoc nunc [est] os ex ossibus meis et caro ex carne mea: insuper vaticinatus est dicens: Propterea derelinquet vir patrem suum et matrem et adhaerebit uxori suae, eruntque duo in carnem unam: quod ipsum in nobis perfici patet. Quis enim nuptias legitime contrahens non contemnit patrem et matrem et cognationem omnem et propinquos omnes, adhaerens et coniunctus uxori suae, maiore eam benevolentia complectens? Unde etiam nonnulli extrema vitae discrimina adeunt propter uxores suas. Hanc Evam, quoniam antiquitus a serpente decepta et origo peccati fuit, maleficus daemon, qui et satan vocatur, ac tum eam per serpentem allocutus est, atque adhuc operatur in hominibus a se correptis, *Evan* appellat. Daemon autem et draco*

11. Ταύτην ... Δαίμων δὲ κ. δράκων κτλ.] Coll. Apoc. 12, 9.

12. σατάν] Codd. msti et editi. Alius scripserit σατάν. Cf. Tischendorf. ad 2 Cor. 12, 7 (ed. 7).

13. ἐνθουσιαζ.] Ven. et Bodl. ἐνθουσιαζομένοις. Bacchantes subinnuit scriptor.

14. Εὐάν] Ven. recte. At Bodl. et editi omnes inepte Εὔαν. Neque Hilgenfeld. *Die clement. Recogn. u. Homil.* (Ien. 1848) p. 213 errorem correxit. Alludit Theophilus ad Bacchantum vocem et clamorem, quae εὐάν (et εὐοῶ) vociferabantur. Repetit a satana, quandoquidem is operatur ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ. Placitum est Noltio ut scriberet Εὔαν (sic) ἐπικαλεῖται. Sed videsis Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. III. p. 431. Wolfius ἐγκαλεῖται ad satanam passiva notione retulit: „Cum ita-

que Eva a serpente primum seducta peccati origo existeret, maleficus daemon . . . *Evan* vocatur.“ Provocavit ad Ovid. *Metam.* IV. 15, ubi Evan inter caetera Bacchi nomina memoratur: „Nyctileusque Eleleusque parens et Iacchus et Evan.“ At vero tum exspectabas: Διὰ τὸ ἀρχῆθεν κληθεῖσθαι ταύτην τὴν Εὔαν ὑπὸ τοῦ ὄφραως κτλ. Ipsam vocari Evam a Bacchis etiam Clemens Alex. in *Protr.* c. 2. §. 2 (minus accurate Eusebius *Praep. ev.* II. c. 3. p. 71 ed. Hein. repetiit), ut iam Ducaeus advertit, ait diserte: ἐπολούζοντες Εὐάν. Εὔαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάμη παρεκλόυθησε. Cfr. ibi Potter.

15. διὰ τὸ ἀποδερακέναι αὐτὸν] Haec etymologia τοῦ δράκοντος non facile admittetur a Graecis profanis, licet ἀπόδρασιν στρατίας appellent *desertionem aciei* et ἀποκλισησιν *clationem militiae* et δραπέτην ju-

ἀποδεδρακέναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θεοῦ· ἄγγελος γὰρ ἦν ἐν πρώτοις. 105
Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτου πολὺς ὁ λόγος· διὸ τανῦν παραπέμπο-
μαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν· καὶ γὰρ ¹⁶ ἐν ἑτέροις ἡμῖν γεγέ-
νηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος.

29. Ἐν τῷ οὖν γινῶναι τὸν Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐάν 39
συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱόν, ᾧ τοῦνομα ¹ Κάϊν. Καὶ εἶπεν· ² Ἐκτη-
σάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ. Καὶ προσέθετο ἔτι τεκεῖν ³ δεύ-
τερον, ᾧ ὄνομα Ἄβελ. ⁴ Ἡρξάτο ποιμὴν εἶναι προβάτων· Κάϊν
δὲ εἰργάζετο τὴν γῆν. ⁵ Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτούς πλείω ἔχει τὴν
ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐξηγήσεως· διὸ Β
τὰ τῆς ἱστορίας τοὺς φιλομαθεῖς δύναται ἀκριβέστερον διδάξαι
αὕτη ἢ βίβλος ἣτις ἐπιγράφεται ⁶ Γένεσις κόσμου. Ὅποτε οὖν 40
ἐθεάσατο ὁ σατανᾶς οὐ μόνον τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ
ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τέκνα πεποιηκότας, ἐφ' ᾧ οὐκ ἔλχυσεν θανα-
τῶσαι αὐτούς φθόνῳ φερόμενος, ἦνίκα ἐώρα τὸν Ἄβελ εὐαρε-
στοῦντα τῷ θεῷ, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν καλού-
μενον Κάϊν ἐποίησεν ἀποκτείνειν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ.
⁸ Καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τόνδε τὸν κόσμον ὁδοι-
πορεῖν ἕως τοῦ δευρο ἐπὶ πᾶν γένος ἄνθρωπων. Ὁ δὲ θεὸς C
ἐλετήμων ὢν καὶ βουλόμενος ἀφορμὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογῆ-

gitivum ἀπὸ τοῦ διδράσκειν. So-
lent enim potius δράκοντα dictum
dicere ἀπὸ τοῦ δέρεειν (δέρεσθαι),
quasi ὀξὺ βλέποντα, quod cernal
scutum; unde et Minervae γλαν-
κῶπιδι sacrum eum volunt. Hesy-
chius δρακείν· ἰδεῖν, βλέπει. Du-
caeus.

16. ἐν ἑτέροις] H. e. in alio li-
bro (deperdito). Cf. c. 30 (§. 42)
n. 9 et lib. III. c. 19 (§. 18) n. 6:
ἐν ἑτέρῳ λόγῳ. Comp. lib. II. c. 30
(§. 44) n. 13 et c. 31 (§. 45) n. 13.

1. Κάϊν] Mar. semper Καῖν
scripsit, sine ulla auctoritate. Gall.
αἴτιον correxit: non item Mign.

2. Ἐκτησάμην ... θεοῦ] Ge-
nes. 4, 1.

3. δεύτερον] Fell. et Wolf. ad-
dunt υἱόν, repugnantibus codd. mstis.

4. Ἡρξάτο ... γῆν] Genes. 4,
2. — Editi δς ἥρξατο κτλ., sed δς
a Ven. et Bodl. abest.

5. Τὰ μὲν οὖν κτλ.] Theophi-
lus nihil aliud velle videtur, quam
amplum sibi dicendi campum aper-
tum esse, si omnem illam primorum
parentum historiam non solum per-
stringere sed enarrare etiam dicendo
velit. Itaque ἐξηγήσιν ab ἱστορίᾳ
distinguit. Wolfius. Voce οἰκονο-
μίας supra cc. 12 et 15 utitur.
Thienem. falso reddidit: „Das Mei-

vocatur propter ἀποδεδορμέναι, quia a deo fugitivus abscessit; angelus enim initio erat. Ac de eo quidem longa est oratio: quapropter impresentiarum missam facio eius rei explicationem; etenim alibi de eo disputavimus.

29. Quum igitur Adamus cognosceret Evam uxorem suam, concipiens filium peperit, cui nomen Cain. Et dixit: *Possedi hominem per deum.* Adhuc addidit ut alterum pareret, cui nomen Abel. *Coepit esse pastor ovium; Cain autem terram colebat.* Longior autem est historia quae ad eos spectat, immo etiam enarrationis ratio: quapropter discendi cupidos de hac historia potest accuratius edocere liber ipse qui *Genesis mundi* inscribitur. Satanas igitur ut Adamum et uxorem eius vidit non solum vivere, sed etiam liberos suscepisse, invidia stimulatus quod mortem iis inferre non posset, tum quum Abelem videret deo placere, fratrem eius Cainum nomine impulit et perduxit ut fratrem suum Abelem occideret. Et sic mors in hunc mundum inducta est ut adhuc totum genus humanum pervaderet. Deus autem quum misericors sit et Caino, quemadmodum etiam

ste, was diese betrifft, gehört in die Geschichte und findet seine Auslegung in sich selbst.“

6. Γένεσις κόσμου] Forte a se conscriptum librum designat. [Cf. c. 28. n. 16.] *Fellus.* Enimvero ex verbis ipsis id tuto non colligas, recte monente Grabio. Nam Γένεσις κόσμου titulus est libri primi Mosis, quo diserte in codice Alexandrino appellatur, quamvis in editis simplici Γενέσεως nomine veniat. [Cf. c. 26: ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται.] Sic et Epiphanius De ponderibus et mensuris [T. II] p. 161 τὴν βίβλον τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως advocat, et Chalcidius in Timaeum Platonis ita p. 372: *Moses*

non humana facundia, sed divina ut ferunt inspiratione vegetatus, in eo libro qui de creatura mundi censetur ab exordio sic est profatus. Cf. Grabii Epist. ad Io. Mill. Oxon. 1705. 4°. p. 57 [et Holmes. ad tit. Gen.]. *Wolfius.*

7. Ἰσχυσεν] Ven.; vulg. ἰσχυσε.

8. Καὶ οὕτως κτλ.] Mors inde a Caini scelere, per satanam excitato (Ioann. 8, 44 comp. 1 Ioann. 3, 12), totum humanum genus pervasit. Clemens Rom. 1 Cor. c. 3: δι' οὗ (sc. ζήλον καὶ φθόρον Καϊνί, cf. c. 4) καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. Ex peccato autem Adami tamquam ex fonte profudit: lib. II. c. 25 fin., coll. c. 27.

σαλήμ, ἡ προειρημένη Ἱερουσόλυμα· ἀπὸ τούτου εὐρέθησαν καὶ ἱερεῖς γινόμενοι ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν ³⁹ Ἀβιμέλεχ ἐν Γεράροις· μετὰ δὲ τοῦτον ⁴⁰ ἕτερος Ἀβιμέλεχ· ἔπειτα ἐβασίλευσεν ⁴¹ Ἐφρων καὶ ὁ Χετταῖος ἐπικληθείς. Τὰ μὲν ⁴² οὖν περὶ τούτων πρότερον γεγενημένων βασιλέων οὕτως τὰ ὀνόματα περιέχει· τῶν δὲ κατὰ Ἀσσυρίους πολλῶν ἐτῶν μεταξὺ ^D οἱ λοιποὶ βασιλεῖς παρεσιγήθησαν τοῦ ἀναγραφῆναι· ⁴³ πάντων ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται γεγονότες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων ⁴⁴ Θελαφάσαρ, μετὰ δὲ τοῦτον Σελαμανάσαρ, εἶτα Σενναραρεῖμ. Τοῦ δὲ τριάρχου ἐγένετο ⁴⁵ Ἀδραμέλεχ Αἰθίοψ, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἐβασίλευσεν· καίπερ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερά ἐστιν.

32. Ἐντεῦθεν οὖν κατανοεῖν τὰς ἱστορίας ¹ ἐστὶν τοῖς φιλομαθέσιν καὶ φιλαρχαίοις, ² εἴπου πρόσφατά ἐστιν τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Ὀλίγων γὰρ ὄντων ἐν πρώ-109 τοις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀραβικῇ γῇ καὶ Χαλδαϊκῇ, μετὰ τὸ διαμερισθῆναι τὰς γλώσσας αὐτῶν, πρὸς μέρος ἤρξαντο πολλοὶ γίνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς. Καὶ οἱ μὲν ἔκλιναν οἰκεῖν πρὸς ἀνατολὰς, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ μέρη τὰ τῆς μεγάλης ἡπείρου καὶ τὰ πρὸς βόρειον, ὥστε διατείνειν μέχρι τῶν ³ Βρι-

39. Ἀβιμέλεχ ἐν Γερα.] Genes. 20, 2. — Gesn. vitiose Γεράροις.
40. ἕτερος Ἀβιμέλεχ] Genes. 26, 1.

41. Ἐφρων καὶ ὁ Χ. ἐπικλ.] Genes. 23, 10: Ἐφρων ὁ Χετταῖος. Inde apparet non opus esse Marani coniectura: ὁ καὶ Χετταῖος.

42. οὖν περὶ τούτων] Heumannus (Poecil. T. III. p. 210) rescribendum existimat ὄνπερ τῶν. Sexcenties quidem Theophilus particulam οὖν usurpat: at nullibi οὖνπερ. Insuper illi scripturae obstat articulus τὰ qui sequitur; expectabas nempe ὀνόματα οὕτως περιέχει. Lectio vulgata proba est. Pro οὕτως (Ven.) edili οὖνω.

43. πάντων . . . ἀπομνημονεύονται γεγονότες κτλ.] Ven. et Bodl. At editores: πάντων . . . ἀπομνημονευόντων· γεγονότες κτλ. Unum Humphr. excipias, qui suadente Marano textui inseruit: πάντων ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνον ἀπομνημονευόντων. Γεγονότες κτλ. = silentio praetermissi, quoniam omnes (scriptores) propria aetate nostrae tempora commemorant. Fuerunt [Γεγονότες!] autem etc. Haec vero nimis recedunt a codd. mstis: quorum scriptura bene se habet, etiam Wolfio probata, nisi quod is voci πάντων velit d' addi, sic transferens: qui vero proximis a nobis temporibus Assyriorum re-

Adamo, occasionem poenitendi et confitendi praebere vellet, dixit: *Ubi [est] Abel frater tuus?* Cainus autem contumaciter respondit deo dicens: *Nescio; num ego custos sum fratris mei?* Hinc iratus deus dixit: *Quare hoc fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me ex terra. Et nunc maledictus tu [esto] de terra, quae aperuit se ut susciperet sanguinem fratris tui ex manu tua; gemens et tremens eris in terra.* Quapropter ex eo tempore timore perculsa terra nullius iam hominis sanguinem suscipit, sed nec ullius animalis; unde patet culpam in ea non residere, sed in homine praeceptum transgrediente.

30. Ipse quoque Cainus filium habuit, cui nomen Enoch. *Et aedificavit urbem, quam appellavit nomine filii sui Enoch.* Hoc fuit initium urbium aedificandarum, idque ante diluivium: non ut Homerus mentitur dicens:

Nondum enim aedificata erat urbs hominum.

Enoch autem fuit filius nomine Gaidad; genuit Meelem, et

in universum sed de Troia sigillatim disserit. *Wolfius.* Fatendum est Homeri verba accurate a Theophilo non referri. Non tamen crediderim memoriam ei effluxisse; videtur potius hunc locum attente consideratum sic interpretari quasi Homerus Troiam exempli loco nominet, ut urbes nondum conditas fuisse declaret. Quamvis enim sub Phoroneo, qui ante Dardanum fuit, nomadum vitam homines, ut testatur Tatianus c. 39, ferantur abiecis, non tamen grande erratum a Theophilo commissum, si rem serius ab Homero collocari existimaverit. *Maranus.*

3. *Tῶ . . . σιδήρου]* Genes. 4, 18—22. Editi praeter Humphr. non *Tῶ* δὲ sed *τῷδε*. Pro *ἐγενήθη* (Ven.) habent Bodl. et editi *ἐγενήθη*. Multi etiam codd. msti *τῶν*

ὁ ap. Holmes. *ἐγενήθη* suppeditant. Cf. c. 31. n. 7. Tum editi praeter Mar. et Humphr. non *Γαϊδάδ* (Ven. et Bodl.), sed *Γαϊδάς*. Ante *ἐγέννησεν* (Ven. et Bodl.; at Fell. Wolf. Humphr. —σε) editi habent *ὄς*, quod ab utroque cod. msto abest. Mihi legendum videtur *καὶ Γαϊδάδ*. Similis erroris, eodem ex verbo repetito nati, exemplum illico conspiciere licet: n. 4. Verba *τὸν καλούμενον Μεήλ*, quae Ven. et Bodl. tuentur, mutarunt Fell. et Wolf. in *τὸν καλούμενον Μαλελεήλ*. Debebat saltem scribere *τὸν Μαλελεήλ*, ut est in vulg. Bibliis; nam illud *καλούμενον* ante *Μεήλ* unde ortum sit facile perspicitur. At Theophilum *τὸν καλ. Μεήλ* scripsisse patet ex eo quod complures codd. ap. Holm. (et Philo) idem *Μεήλ* exhibent.

σεως παρασχεῖν τῷ Κάϊν, ⁹ καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ, εἶπεν. ¹⁰ Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; Ὁ δὲ Κάϊν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς τῷ θεῷ εἰπών· Οὐ γινώσκω· μὴ φύλαξ εἰμι τοῦ ἀδελφοῦ μου; Οὕτως ὀργισθεὶς αὐτῷ ὁ θεὸς ἔφη· ¹¹ Τί ἐποίησας τοῦτο; Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς. ¹² Καὶ νῦν ἐπι-κατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, ἣ ἔχανεν δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ χειρὸς σου· στένων καὶ τρέμων ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς. ¹³ Διὸ ἔκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ οὐκέτι ἀνθρώπου αἷμα παραδέχεται, ἀλλ' οὐδέ τινος ζώου. ¹⁴ ἢ φανερόν ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῇ αἰ- D τια, ἀλλ' ὁ παραβάς ἀνθρώπος.

30. Ὁ οὖν Κάϊν καὶ αὐτὸς ἔσχεν υἱόν, ᾧ ὄνομα Ἐνώχ. 41

¹ Καὶ ᾠκοδόμησεν πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἀρχὴ ἐγένετο τοῦ οἰκοδομῆσθαι πόλεις, καὶ τοῦτο πρὸ κατακλυσμοῦ· οὐχ ὡς Ὁμηρος ψεύδεται λέγων·

² Οὐ γάρ πω πεπόλιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.

³ Τῷ δὲ Ἐνώχ ἐγενήθη υἱὸς ὀνόματι Γαῦδάδ· ἐγέννησεν τὸν κα- 106

9. καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ] C. 26: ... ἀλλὰ μακρόθυμος ὢν ἀφορμὴν ἐδίδου αὐτῷ (sc. τῷ Ἀδάμ) μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. — Pro εἶπεν (Ven.) habent edit. εἶπε.

10. Ποῦ ... σου — Οὐ ... ἀδ. μου] Genes. 4, 9.

11. Τί ... γῆς] Genes. 4, 10 — 12.

12. Καὶ νῦν ... ἀπὸ τῆς γῆς] Haec omnia Duc. Mor. Mar. Humphr. omiserunt, operarum incuria: ansam errandi dederunt iteratae voces τῆς γῆς. Humphr. ἔχανε pro ἔχανεν (Ven. et Bodl.).

13. Διὸ] Ven. et Bodl., Gesn. Fell. Wolf. Caeteri edit. omiserunt. — Ad rem quod attinet, Fellus: „Sanguis,“ inquit, „ex animantium corporibus emissus statim coagatur, ut terram non facile subeat.“

14. ἢ] Ven. η (sic) praebet,

ergo legit ἢ profecto aut ἢ quo modo, quum iota quod dicitur subscriptum nusquam agnoscat. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. inerte ἢ dederunt. Fell. et Wolf. καὶ ἢ (sic) sine ulla auctoritate textui inseruerunt: unde Heumann. (Poecil. T. III. p. 210) suspicatus est legendum ἔνα ἢ. Sed haec omnia in nihilum abeunt. Pro αὐτῇ Ven. αὐτῆ, h. e. αὐτῆ, ut in Bodl. com-
paret.

1. Καὶ ... Ἐνώχ] Genes. 4, 17. — Humphr. ᾠκοδόμησε.

2. Οὐ ... ἀνθρώπων] Hom. II. XX. 216 sq.: Κτίσις δὲ Λαρδαίνην· ἐπεὶ οὐκ ᾤ Ἴλιος ἰσῆ || Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων. Videtur nostrum [felle] lisse memoria, quia Homerus hic non de origine urbium structarum

Adamo, occasionem poenitendi et confitendi praebere vellet, dixit: *Ubi [est] Abel frater tuus?* Cainus autem contumaciter respondit deo dicens: *Nescio; num ego custos sum fratris mei?* Hinc iratus deus dixit: *Quare hoc fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me ex terra. Et nunc maledictus tu [esto] de terra, quae aperuit se ut susciperet sanguinem fratris tui ex manu tua; gemens et tremens eris in terra.* Quapropter ex eo tempore timore perculsa terra nullius iam hominis sanguinem suscipit, sed nec ullius animalis; unde patet culpam in ea non residere, sed in homine praeceptum transgrediente.

30. Ipse quoque Cainus filium habuit, cui nomen Enoch. *Et aedificavit urbem, quam appellavit nomine filii sui Enoch.* Hoc fuit initium urbium aedificandarum, idque ante diluvium: non ut Homerus mentitur dicens:

Nondum enim aedificata erat urbs hominum.

Enocho autem fuit filius nomine Gaidad; genuit Meelem, et

in universum sed de Troia sigillatim disserit. *Wolfius.* Fatendum est Homeri verba accurate a Theophilo non referri. Non tamen crediderim memoriam ei effluxisse; videtur potius hunc locum attente considerata sic interpretari quasi Homerus Troiam exempli loco nominet, ut urbes nondum conditas fuisse declaret. Quamvis enim sub Phoroneo, qui ante Dardanum fuit, nomadum vitam homines, ut testatur Tatianus c. 39, ferantur abiecisse, non tamen grande erratum a Theophilo commissum, si rem serius ab Homero collocari existimaverit. *Maranus.*

3. Τῷ . . . σιδήρου] Genes. 4, 18—22. Editi praeter Humphr. non Τῷ δὲ sed τῷδε. Pro ἐγενήθη (Ven.) habent Bodl. et editi ἐγενήθη. Μῆλι etiam codd. msti τῶν

ο' ap. Holmes. ἐγενήθη suppeditant. Cf. c. 31. n. 7. Tum editi praeter Mar. et Humphr. non Γαϊδάδ (Ven. et Bodl.), sed Γαϊδάς. Ante ἐγενήθησεν (Ven. et Bodl.; at Fell. Wolf. Humphr. —σε) editi habent ὄς, quod ab utroque cod. msto abest. Mihi legendum videtur καὶ Γαϊδάδ. Similis erroris, eodem ex verbo repetito nati, exemplum illico conspiciere licet: n. 4. Verba τὸν καλούμενον Μεήλ, quae Ven. et Bodl. tuentur, mutarunt Fell. et Wolf. in τὸν καλούμενον Μαλελεήλ. Debebant saltem scribere τὸν Μαλελεήλ, ut est in vulg. Bibliis; nam illud καλούμενον ante Μεήλ unde ortum sit facile perspicitur. At Theophilum τὸν καλ. Μεήλ scripsisse patet ex eo quod complures codd. ap. Holm. (et Philo) idem Μεήλ exhibeant.

ὁ θεὸς αὐτῷ νυνὶ δωρεῖται διὰ ἰδίας φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης, ὑπακούοντος αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου. Καθάπερ γὰρ παρὰ κούσας ¹² ὁ ἄνθρωπος θάνατον ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο, οὕτως ¹³ ὑπακούσας τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ὁ βουλόμενος δύναται περιποιή- ¹⁰⁴σασθαι ἑαυτῷ τὴν αἰώνιον ζωὴν. ¹⁴ Ἐδωκεν γὰρ ὁ θεὸς ἡμῖν νομον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχῶν ¹⁵ κληρονομήσαι τὴν ἀφθαρσίαν.

28. Ἐκβληθεὶς δὲ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ παραδείσου ¹ οὕτως ἔγνω ³⁸ Εὖαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἣν ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς μὴ δυνάμενος κατ' ἰδίαν πλάσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προηπίστατο ὁ θεὸς ὅτι ἡμελλον οἱ ἄνθρωποι πληθύν θειῶν ὀνομάζειν. Προγνώστης οὖν ^B ἄν καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ πλάνη ² ἡμελλεν διὰ τοῦ ὄψεως ὀνομάζειν πληθύν θειῶν τῶν οὐκ ὄντων (³ ἐνὸς γὰρ ὄντος θεοῦ, ἔκτοτε ἦδη ἐμελέτα ἡ πλάνη πληθύν θειῶν ὑποσπείρειν καὶ λέγειν ⁴ Ἔσεσθε ὡς θεοί), μήπως οὖν ⁵ ὑπολημφθῆ ὡς ὅτι ὁδε μὲν ὁ θεὸς ἐποίησεν τὸν ἄνδρα, ἕτερος δὲ τὴν γυναῖκα, διὰ τοῦτο ⁶ οὐκ ἐποίησεν τοὺς δύο ἄμφω. ⁷ Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἵνα διὰ τούτου

derunt ex coniectura: ὑπακούοντας αὐτῷ ποιῶν τοὺς ἀνθρώπους. Lacrozius pro ποιῶν maluit ζωοποιῶν. Maranus suspicatus est legendum εἰς ὑπακούσαντας (sic) αὐτῷ τοὺς ἀνθρώπους. Gall. et Humphr. scripturam Io. Dam. textui inseruere.

12. ὁ] Ven.; vulgo omisum.

13. ὑπακούσας . . . δύναται] Ioann. Dam. ὑπακούων τῷ βουλήματι τοῦ θεοῦ δύναται. Malit Wolf. ita legere: ὑπακοῦσαι τῷ θεῷ. τ. θ. ὁ βουλ. δύν., qui voluntati dei obtemperare voluerit. Contra Heumannus (l. c. p. 515) efficienda putat verba ὁ βουλόμενος. Mutationem iam Maran. et Roessl. (p. 246) improbarunt. Cf. c. 35 (§. 51) p. 112 A.

14. Ἐδωκεν] Ven.; vulg. ἔδωκε.

Ioann. Dam. δέδωκε γὰρ ἡμῖν ὁ θεὸς ἐντολὰς ἀγ., ἃς πᾶς ὁ ποιῶν δ. σωθ. καὶ ἀναστάσεως τυχ. κληρονομήσει τ. ἀφθαρσίαν.

15. κληρ. τ. ἀφθαρσίαν.] 1 Cor. 15, 50.

1. οὕτως ἔγνω E. τ. γυν. α.] Genes. 4, 1.

2. ἡμελλεν] Ven., ἡμελλε Bodl., ἔμελλε Mar.

3. ἐνὸς . . . θεοί] In Mar. editione haec verba semicirculis non inclusa sunt, et punctum post θεοί peccato operarum habetur: idque confidenter repetit Mignius: . . . θεοί. Μήπως οὖν κτλ. — Ven. et Bodl. semper ἔκτοτε legunt, quoties occurrit (e. g. cc. 29. 30. 31, lib. III. cc. 21. 27), at editi plerumque ἐκτότε (passim ἐκ τότε), quod semel commemorasse suffecerit.

ei nunc donat pro sua humanitate ac misericordia, si homo ipsi obediat. Quemadmodum enim homo non obediendo mortem sibi ipse contraxit, sic voluntati dei obsequendo potest qui voluerit aeternam vitam sibi conciliare. Dedit enim deus nobis legem et sancta praecepta, quae quisquis observaverit potest salutem assequi et compos resurrectionis factus haereditatem accipere conditionis a corruptione alienae.

28. Eiectus igitur Adamus ex paradiso sic cognovit uxorem suam, quam ei deus uxorem ex ipsius costa fecerat. Atque id quidem non quod separatim uxorem eius formare non posset, sed praenoverat deus multitudinem deorum ab hominibus inductum iri. Quum igitur praescius futurorum esset ac futurum videret ut error operâ serpentis multitudinem deorum non exstantium inveheret (licet enim unus sit deus, iam ex eo tempore meditabatur error multitudinem deorum clam serere et dicere *Eritis sicut dii*): ne igitur opinio admitteretur scilicet quod alius deus virum, alius mulierem fecerit, idcirco ambos separatim non fecit. Immo

4. Ἔσεσθε ὡς θεοί] Genes. 3, 5. — Cf. Semisch. *Justin d. Märt.* P. II. p. 394.

5. ὑπολημφθῆ ὡς ὄτι] Ven. Ad ὑπολημφθῆ in marg. corrector notavit ὑπονοηθῆ. Verbum ὑπονοηθῆ in Bodl. linea subductum est, in marg. autem ab alia manu adnotatum: γρ. ὑπολημφθῆ. Alexandrinam illam scripturam, in Ven. servatam, de qua velim consulas Sturzium De dial. maced. et alex. p. 130 sq., Lachmannus quoque et Tischendorfius in edit. N. T. probe retinuerunt, e. g. ἀνελήμφθην Act. apost. 1, 2. 11. 22. 10, 16. 1 Tim. 3, 16 et similiter λήμφομαι Math. 10, 41. 19, 29. 20, 10. Marc. 12, 40. Ioann. 16, 14. 24 al. Cf. Al. Buttman. *Gramm. d. neutest. Spr.* p. 54. Lectio Ven. et Bodl. ὡς ὄτι

non condemnanda. Editi ὑπονοηθῆ ὄτι.

6. οὐκ] Vulgo οὐν. Errorem iam Maranus vidit. Non enim binos creavit deus Adamum et Evam. Si separatim formasset Evam, tunc binos creasse diceretur. At Evam κατ' ἰδίαν formatam esse negat Theophilus. Eam simul (ἄμα) factam esse asseverat, non quod eodem temporis momento atque Adamus, sed quod ex Adami corpore formata sit. Pro ἐποίησεν (Ven.) hęc et paullo ante editi —σε.

7. Οὐ μὴν ἀλλὰ καί] Hęc loquendi ratione (Klotz. ad Devar. Vol. II. p. 706) Theophilus valde delectatur: cf. cc. 26. 29. 30. 35, lib. III. cc. 18. 30. Particulam ἔνα, quae vulgo deest, post καί repetendam esse etiam Heumannus (Poecil.

δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας τῆς κατὰ τὸν θεόν, ἅμα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἵνα πλείων ἦ ἢ εὐνοια C εἰς αὐτούς. Πρὸς μὲν οὖν τὴν Εὐάν ὁ Ἄδὰμ ⁸ εἰπών· Τοῦτο νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου, ἔτι καὶ ⁹ ἐπροφήτευσεν λέγων· Τούτου ἕνεκεν καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ¹⁰ ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐταῖς. Τίς γὰρ ὁ D νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ πάσης συγγενείας καὶ πάντων τῶν οἰκείων, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ; Διὸ καὶ μέχρι θανάτου πολλάκις ὑπέσθννοι γίνονται τινες διὰ τὰς ἑαυτῶν γαμετάς. ¹¹ Ταύτην τὴν Εὐάν, διὰ τὸ ἀρχήθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ὄψεως καὶ ἀρχηγὸν ἀμαρτίας γεγονέναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ ¹² σατὰν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ὄψεως λαλήσας αὐτῇ, ἕως καὶ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ¹³ ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, ¹⁴ Εὐάν ἐπικαλεῖται. Λαίμων δὲ καὶ δράκων καλεῖται ¹⁵ διὰ τὸ

T. III. p. 210) perspexit. Post ἅμα vulgo δ' exhibetur. Improbanda est Marani coniectura: ... ἅμφω· ἅμα δ' ἐποίησεν ὁ θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μον. τ. κ. τὸν θ., ἀλλὰ καὶ ἵνα κτλ. Inde Humphr., minus recedens a codicum scriptura, edidit: οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου ... κατὰ τὸν θεόν· ἅμα δ' ἐποίησεν ... γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἵνα πλείων κτλ. Caeterum post verba ἅμα ἐκ. ὁ θεός τ. γυναῖκα αὐτοῦ in codd. mstis et editis (exc. Wolf. et Humphr.) adduntur haecce: καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν (Wolf. haec verba καὶ ἔσ. usque ad σ. μίαν in textu retinuit), ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. τίς γὰρ οὐχὶ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ

συγγενείας πάσης καὶ πάντων; Quibus Fell. per coniecturam ex sequentibus adiecit: τῶν οἰκείων, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ. Sed illa omnia delenda esse, tamquam alieno loco posita, primus vidit Davisius ad Minucii Fel. Octavianum c. 16 (ed. 1) p. 97. Eiusdem effati repetitio effecit ut nonnulla omitterentur: quod quum scriba animadverteret, ea sane inseruit, reliqua tamen non expunxit, ne libri pulchritudinem macularet.

8. εἰπών] Ven. et Bodl. Editi εἶπεν. — Genes. 2, 23 sq.

9. ἐπροφήτευσεν] Bodl., ἐπροεφήτευσεν Ven., προεφήτευσεν editi.

10. ὃ δὴ ... μᾶλλον αὐτῇ] Haec omnia Fellus e textu eiecit, codicum ope non adiutus. Cf. n. 7.

etiam ut mysterium monarchiae dei ex ea re demonstraretur, simul fecit uxorem eius, atque ut maior esset inter eos benevolentia. Adamus igitur postquam ad Evam dixit: *Hoc nunc [est] os ex ossibus meis et caro ex carne mea*: insuper vaticinatus est dicens: *Propterea derelinquet vir patrem suum et matrem et adhaerebit uxori suae, eruntque duo in carnem unam*: quod ipsum in nobis perfici patet. Quis enim nuptias legitime contrahens non contemnit patrem et matrem et cognationem omnem et propinquos omnes, adhaerens et coniunctus uxori suae, maiore eam benevolentia complectens? Unde etiam nonnulli extrema vitae discrimina adeunt propter uxores suas. Hanc Evam, quoniam antiquitus a serpente decepta et origo peccati fuit, maleficus daemon, qui et satan vocatur, ac tum eam per serpentem allocutus est, atque adhuc operatur in hominibus a se correptis, *Evan* appellat. Daemon autem et draco

11. *Ταύτην ... Δαίμων δὲ κ. δράκων κτλ.*] Coll. Apoc. 12, 9.

12. *σατάν*] Codd. msti et editi. Alius scripserit *σατάν*. Cf. Tischendorf. ad 2 Cor. 12, 7 (ed. 7).

13. *ἐνθουσιαζ.*] Ven. et Bodl. *ἐνθουσιαζομένοις*. Bacchantes subinnuit scriptor.

14. *Εὐάν*] Ven. recte. At Bodl. et editi omnes inepte *Eῦαν*. Neque Hilgenfeld. *Die clement. Recogn. u. Homil.* (Ien. 1848) p. 213 errorem correxit. Alludit Theophilus ad Bacchantum vocem et clamorem, quae *εὐάν* (et *εὐαῖ*) vociferabantur. Repetit a satana, quandoquidem is operatur *ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ*. Placitum est Noltio ut scriberet *Eῦαν* (sic) *ἐπικαλεῖται*. Sed videsis Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. III. p. 431. Wolfius *ἐπικαλεῖται* ad satanam passiva notione retulit: „Cum ita-

que Eva a serpente primum seducta peccati origo existeret, maleficus daemon . . . *Evan* vocatur.“ Provocavit ad Ovid. *Metam.* IV. 15, ubi Evan inter caetera Bacchi nomina memoratur: „Nyxtilisque Eleusaeque parens et Iacchus et Evan.“ At vere tum exspectabas: *Διὰ τὸ ἀρχήθεν κληθεῖσθαι ταύτην τὴν Εῦαν ὑπὸ τοῦ ὄφραως κτλ.* Ipsam vocari Evam a Bacchis etiam Clemens Alex. in *Protr.* c. 2. §. 2 (minus accurate Eusebius *Praep. ev.* II. c. 3. p. 71 ed. Hein. repeliit), ut iam Ducaeus advertit, ait diserte: *ἐπολολύζοντες Εὐάν· Εῦαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρεκλόουθησε*. Cfr. ibi Potter.

15. *διὰ τὸ ἀποδεδρακέναι αὐτὸν*] Haec etymologia τοῦ δράκοντος non facile admittetur a Graecis profanis, licet *ἀπόδρασιν στρατείας* appellent *desertionem aciei* et *ἀποκτάσιν* *functionem militiae* et *δραπέτην* *fu-*

ἀποδεδρακέναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θεοῦ· ἄγγελος γὰρ ἦν ἐν πρώτοις. 105
Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτου πολὺς ὁ λόγος· διὸ τανῦν παραπέμπο-
μαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν· καὶ γὰρ ¹⁶ ἐν ἑτέροις ἡμῶν γεγέ-
νηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος.

29. Ἐν τῷ οὖν γινῶναι τὸν Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὖσαν 39
συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱόν, ᾧ τοῦνομα ¹ Κάϊν. Καὶ εἶπεν· ² Ἐκτη-
σάμην ἀνθρώπων διὰ τοῦ θεοῦ. Καὶ προσέθετο ἔτι τεκεῖν ³ δεύ-
τερον, ᾧ ὄνομα Ἄβελ. ⁴ Ἦρξατο ποιμὴν εἶναι προβάτων· Κάϊν
δὲ ἐργάζετο τὴν γῆν. ⁵ Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτούς πλείω ἔχει τὴν
ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐξηγήσεως· διὸ Β
τὰ τῆς ἱστορίας τοὺς φιλομαθεῖς δύναται ἀκριβέστερον διδάξαι
αὐτὴ ἢ βιβλὸς ἣτις ἐπιγράφεται ⁶ Γένεσις κόσμου. Ὅποτε οὖν 40
ἐθεάσατο ὁ σατανᾶς οὐ μόνον τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ
ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τέκνα πεποιηκότας, ἐφ' ᾧ οὐκ ἔσχυσεν θανα-
τῶσαι αὐτούς φθόνῳ φερόμενος, ἥνικα εἶωρα τὸν Ἄβελ εὐαρε-
στοῦντα τῷ θεῷ, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν καλού-
μενον Κάϊν ἐποίησεν ἀποκτεῖναι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ.
⁸ Καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τόνδε τὸν κόσμον ὁδοι-
πορεῖν ἕως τοῦ δεῦρο ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων. Ὁ δὲ θεὸς C
ἐλετήμων ὢν καὶ βουλόμενος ἀφορμὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογῆ-

gitivum ἀπὸ τοῦ διδράσκειν. So-
lent enim potius δράκοντα dictum
dicere ἀπὸ τοῦ δέριεν (δέριεσθαι),
quasi ὀξὺ βλέποντα, quod cernat
scutum; unde et Minervae γλαυ-
κόπιδι sacrum eum volunt. Hesy-
chius δρακείν· ἰδεῖν, βλέπει. Du-
caeus.

16. ἐν ἑτέροις] H. e. in alio li-
bro (deperdito). Cf. c. 30 (§. 42)
n. 9 et lib. III. c. 19 (§. 18) n. 6:
ἐν ἑτέρω λόγῳ. Comp. lib. II. c. 30
(§. 44) n. 13 et c. 31 (§. 45) n. 13.

1. Κάϊν] Mar. semper Καῖν
scripsit, sine ulla auctoritate. Gall.
ceterum correxit: non item Mign.

2. Ἐκτησάμην ... θεοῦ] Ge-
nes. 4, 1.

3. δεῦτερον] Fell. et Wolf. ad-
dunt υἱόν, repugnantibus codd. mstis.

4. Ἦρξατο ... γῆν] Genes. 4,
2. — Editi δὲ ἤρξατο κτλ., sed δὲ
a Ven. et Bodl. abest.

5. Τὰ μὲν οὖν κτλ.] Theophi-
lus nihil aliud velle videtur, quam
amplum sibi dicendi campum aper-
tum esse, si omnem illam primorum
parentum historiam non solum per-
stringere sed enarrare etiam dicendo
velit. Itaque ἐξηγησιν ab ἱστορίᾳ
distinguit. Wolfius. Voce οἰκονο-
μίας supra cc. 12 et 15 utitur.
Thienem. falso reddidit: „Das Mei-

vocatur propter ἀποδεδορμέναι, quia a deo fugitivus abscessit; angelus enim initio erat. Ac de eo quidem longa est oratio: quapropter impraesentiarum missam facio eius rei explicationem; etenim alibi de eo disputavimus.

29. Quum igitur Adamus cognosceret Evam uxorem suam, concipiens filium peperit, cui nomen Cain. Et dixit: *Possedi hominem per deum.* Adhuc addidit ut alterum pareret, cui nomen Abel. *Coepit esse pastor ovium; Cain autem terram colebat.* Longior autem est historia quae ad eos spectat, immo etiam enarrationis ratio: quapropter descendendi cupidos de hac historia potest accuratius edocere liber ipse qui *Genesis mundi* inscribitur. Satanus igitur ut Adamum et uxorem eius vidit non solum vivere, sed etiam liberos suscepisse, invidia stimulatus quod mortem iis inferre non posset, tum quum Abelem videret deo placere, fratrem eius Cainum nomine impulit et perduxit ut fratrem suum Abelem occideret. Et sic mors in hunc mundum inducta est ut adhuc totum genus humanum pervaderet. Deus autem quum misericors sit et Caino, quemadmodum etiam

ste, was diese betrifft, gehört in die Geschichte und findet seine Auslegung in sich selbst.“

6. Γένεσις κόσμου] Forte a se conscriptum librum designat. [Cf. c. 28. n. 16.] *Fellus.* Enimvero ex verbis ipsis id tuto non colligas, recte monente Grabio. Nam Γένεσις κόσμου titulus est libri primi Mosis, quo diserte in codice Alexandrino appellatur, quamvis in editis simpliciter Γενέσεως nomine veniat. [Cf. c. 26: ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται.] Sic et Epiphanius De ponderibus et mensuris [T. II] p. 161 τὴν βίβλον τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως advocat, et Chalcidius in Timaeum Platonis ita p. 372: *Moses*

non humana facundia, sed divina ut ferunt inspiratione vegetatus, in eo libro qui de creatura mundi censetur ab exordio sic est profatus. Cf. Grabii Epist. ad Io. Mill. Oxon. 1705. 4°. p. 57 [et Holmes. ad tit. Gen.]. *Wolfius.*

7. Ἰσχυσεν] Ven.; vulg. ἰσχυσε.

8. Καὶ οὕτως κτλ.] Mors inde a Caini scelere, per satanam excitato (Ioann. 8, 44 comp. 1 Ioann. 3, 12), totum humanum genus pervasit. Clemens Rom. 1 Cor. c. 3: δι' οὗ (sc. ζήλον καὶ φθόνον Καϊνι, cf. c. 4) καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. Ex peccato autem Adami tamquam ex fonte profluxit: lib. II. c. 25 fin., coll. c. 27.

σεως παρασχεῖν τῷ Κάϊν, ⁹ καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ, εἶπεν· ¹⁰ Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; Ὁ δὲ Κάϊν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς τῷ θεῷ εἰπών· Οὐ γινώσκω· μὴ φύλαξ εἰμι τοῦ ἀδελφοῦ μου; Οὕτως ὀργισθεὶς αὐτῷ ὁ θεὸς ἔφη· ¹¹ Τί ἐποίησας τοῦτο; Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς μὲ ἐκ τῆς γῆς. ¹² Καὶ νῦν ἐπι-κατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, ἣ ἔχανε δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ χειρὸς σου· στένων καὶ τρέμων ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς. ¹³ Διὸ ἔκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ οὐκέτι ἀνθρώπου αἷμα παραδέχεται, ἀλλ' οὐδέ τινος ζώου· ¹⁴ ἢ φανερόν ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῇ αἰ- D τία, ἀλλ' ὁ παραβᾶς ἄνθρωπος.

30. Ὁ οὖν Κάϊν καὶ αὐτὸς ἔσχεν υἱόν, ᾧ ὄνομα Ἐνώχ. 41

¹ Καὶ ἀποδόμησεν πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἀρχὴ ἐγένετο τοῦ οἰκοδομεῖσθαι πόλεις, καὶ τοῦτο πρὸ κατακλυσμοῦ· οὐχ ὡς Ὅμηρος ψευδεταί λέγων·

² Οὐ γάρ πω πεπόλιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.

³ Τῷ δὲ Ἐνώχ ἐγενήθη υἱὸς ὀνόματι Γαιδάδ· ἐγέννησεν τὸν κα- 106

9. καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ] C. 26: ... ἀλλὰ μακροθύμος ἂν ἀφορμὴν ἰδίῳ αὐτῷ (sc. τῷ Ἀδάμ) μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. — Pro εἶπεν (Ven.) habent editt. εἶπε.

10. Ποῦ ... σου — Οὐ ... ἀδ. μου] Genes. 4, 9.

11. Τί ... γῆς] Genes. 4, 10 — 12.

12. Καὶ νῦν ... ἀπὸ τῆς γῆς] Haec omnia Duc. Mor. Mar. Humphr. omiserunt, operarum incuria: ansam errandi dederunt iteratae voces τῆς γῆς. Humphr. ἔχανε pro ἔχανε (Ven. et Bodl.).

13. Διὸ] Ven. et Bodl., Gesn. Fell. Wolf. Caeteri editt. omiserunt. — Ad rem quod attinet, Fellus: „Sanguis,“ inquit, „ex animantium corporibus emissus statim coagatur, ut terram non facile subeat.“

14. ἢ] Ven. η (sic) praebet,

ergo legit ἢ profecto aut ἢ quo modo, quum iota quod dicitur subscriptum nusquam agnoscat. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. inepte ἢ dederunt. Fell. et Wolf. καὶ ἢ (sic) sine ulla auctoritate textui inseruerunt: unde Heumann. (Poe-cil. T. III. p. 210) suspicatus est legendum ἔνα ἢ. Sed haec omnia in nihilum abeunt. Pro αὐτῇ Ven. αὐτῆ, h. e. αὐτῆ, ut in Bodl. com-paret.

1. Καὶ ... Ἐνώχ] Genes. 4, 17. — Humphr. ἀποδόμησε.

2. Οὐ ... ἀνθρώπων] Hom. II. XX. 216 sq.: Κτίσσε δὲ Λαρδα-νίην· ἐπεὶ οὐκ ἔπαυ' Ἴλιος ἰρῆ || Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων. Videtur nostrum fefel-lisse memoria, quia Homerus hic non de origine urbium structurarum

Adamo, occasionem poenitendi et confitendi praeberet vellet, dixit: *Ubi [est] Abel frater tuus?* Cainus autem contumaciter respondit deo dicens: *Nescio; num ego custos sum fratris mei?* Hinc iratus deus dixit: *Quare hoc fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me ex terra. Et nunc maledictus tu [esto] de terra, quae aperuit se ut susciperet sanguinem fratris tui ex manu tua; gemens et tremens eris in terra.* Quapropter ex eo tempore timore perculsa terra nullius iam hominis sanguinem suscipit, sed nec ullius animalis; unde patet culpam in ea non residere, sed in homine praeceptum transgrediente.

30. Ipse quoque Cainus filium habuit, cui nomen Enoch. *Et aedificavit urbem, quam appellavit nomine filii sui Enoch.* Hoc fuit initium urbium aedificandarum, idque ante diluvium: non ut Homerus mentitur dicens:

Nondum enim aedificata erat urbs hominum.

Enoch autem fuit filius nomine Gaidad; genuit Meelem, et

in universum sed de Troia sigillatim disserit. *Wolfius.* Fatendum est Homeri verba accurate a Theophilo non referri. Non tamen crediderim memoriam ei effluxisse; videtur potius hunc locum attente considerata sic interpretari quasi Homerus Troiam exempli loco nominet, ut urbes nondum conditas fuisse declaret. Quamvis enim sub Phoroneo, qui ante Dardanum fuit, nomadum vitam homines, ut testatur Tatianus c. 39, ferantur abiecisse, non tamen grande erratum a Theophilo commissum, si rem serius ab Homero collocari existimaverit. *Maranus.*

3. *Τῶ ... σιδήρου*] Genes. 4, 18—22. Editi praeter Humphr. non *Τῶ* δὲ sed *τῶδε*. Pro *ἐγενήθη* (Ven.) habent Bodl. et editi *ἐγενήθη*. Multi etiam codd. msti *τῶν*

ο' ap. Holmes. *ἐγενήθη* suppeditant. Cf. c. 31. n. 7. Tum editi praeter Mar. et Humphr. non *Γαϊδάδ* (Ven. et Bodl.), sed *Γαϊδάς*. Ante *ἐγενήθη* (Ven. et Bodl.; at Fell. Wolf. Humphr. —σε) editi habent *ὄς*, quod ab utroque cod. msto abest. Mihi legendum videtur *τὸν καὶ Γαϊδάδ*. Similis erroris, eodem ex verbo repetito nati, exemplum illico conspiciere licet: n. 4. Verba *τὸν καλούμενον Μεήλ*, quae Ven. et Bodl. tuentur, mutarunt Fell. et Wolf. in *τὸν καλούμενον Μαλελήλ*. Debebat saltem scribere *τὸν Μαλελήλ*, ut est in vulg. Bibliis; nam illud *καλούμενον* ante *Μεήλ* unde ortum sit facile perspicitur. At Theophilum *τὸν καλ. Μεήλ* scripsisse patet ex eo quod complures codd. ap. Holm. (et Philo) idem *Μεήλ* exhibeant.

λούμενον Μεήλ, καὶ ⁴ Μεήλ τὸν Μαθουσάλα, καὶ Μαθουσάλα τὸν Λάμεχ. Ὁ δὲ Λάμεχ ἔλαβεν ἑαυτῷ δύο γυναῖκας, αἷς ὀνόματα Ἀδᾶ καὶ ⁵ Σελά. Ἐκτοτε ἀρχὴ ἐγένετο τῆς πολυμιξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς. Τῷ γὰρ Λάμεχ ἐγένοντο τρεῖς υἱοί, ⁶ Ὡβήλ Ἰουβάλ Θεβέλ. Καὶ ὁ μὲν Ὡβήλ ἐγένετο ἀνὴρ ἐν σκηναῖς κτηνοτροφῶν, Ἰουβάλ δὲ ἐστὶν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, Θεβέλ δὲ ἐγένετο σφυροκόπος χαλκὸς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἔως μὲν οὖν τούτου ⁷ ἔσχεν τὸν κατάλογον τὸ σπέρμα ⁴² τοῦ Καῖν· καὶ τὸ λοιπὸν εἰς λήθην αὐτοῦ γέγονεν τὸ σπέρμα τῆς γενεαλογίας, διὰ τὸ ἀδελφοκτονῆσαι αὐτὸν τὸν ἀδελφόν. Εἰς τὸν τόπον δὲ τοῦ Ἄβελ ἔδωκεν ὁ θεὸς συλλαβεῖν τὴν Εὐάν καὶ τεκεῖν υἱόν, ὃς κέκληται Σήθ· ἀφ' οὗ τὸ λοιπὸν γένος τῶν ἀνθρώπων ὀδεύει μέχρι τοῦ δεῦρο. Τοῖς δὲ βουλομένοις ⁸ καὶ φιλομαθέσιν καὶ περὶ πασῶν τῶν γενεῶν εὐκόλον ἐστὶν ἐπιδειξαι διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν. Καὶ γὰρ ἐκ μέρους ἡμῖν γεγένηται ἡδη λόγος ἐν ἐτέρῳ λόγῳ, ⁹ ὡς ἐπάνω προειρήκαμεν, τῆς γενεαλογίας ἢ τάξις ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ τῇ περὶ ἱστοριῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ^C ἡμᾶς διδάσκει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ ¹⁰ Μωσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, ὥστε τὰ καθ' ἡμᾶς τοὺς θεοσεβεῖς ἀρχαιοτέρα γράμματα τυγχάνει, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀληθέστερα πάντων συγγραφέων καὶ ποιητῶν δείκνυται ὄντα. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ ⁴³ τῆς μουσικῆς ἐφλυάρησάν τινες εὐρετῆν ¹¹ Ἀπόλλωνα γεγενῆσθαι·

4. Μεήλ] Ven. et Bodl. At Fell. et Wolf. Μαλελεήλ. Verba καὶ Μαθουσάλα mendose omisit uterque cod. mstus.

5. Σελά] Ven. et Bodl. Sed Fell. et Wolf. Σελλά. Bibl. vulg. Σελλά, multi vero codd. ap. Holm. Σελά.

6. Ὡβήλ] Fell. et Wolf. hic et postea Ἰωβήλ ex Bibl. receperunt. Pro Θεβέλ (codd. msti) Bibl. Θόβελ. Mox editt. praeter Mar. et H. κτηνοτρόφων, pro —τροφῶν.

7. ἔσχεν] Ven.; vulg. ἔσχε. Idem mox de γέγονεν monendum.

8. καὶ] Ven. Deest ea vox in editis. Tum editi φιλομαθέσι.

9. ὡς ἐπάνω προειρ.] C. 28 (n. 16). Wolfius: „Subinnuit hic Theophilus aliam quamdam suam commentationem. Hanc vero de ea accipere poteras quae hodie librum tertium operis huius constituit et a Lactantio lib. I. c. 23 seorsim tamquam liber de temporibus allegatur. In hoc enim et profana et sacra historia aetatumque successio quasi in compendio sistitur. Istam

Meel Mathusalam, et Mathusala Lamechum. Lamechus autem duas sibi uxores accepit, quarum nomina Ada et Sela. Hoc fuit initium uxorum multitudinis, immo etiam musicae. Nam Lamecho nati sunt tres filii, Obel Iubal Thobel. Et Obel quidem vir fuit in tabernaculis pecus nutriens, Iubal autem is est qui psalterium et citharam monstravit, Thobel fuit faber aeris et ferri. Haecenus igitur recensetur Caini genus: reliquam eius progeniem oblivio delevit, quia fratrem suum occidit. In locum autem Abelis dedit deus Evae ut conciperet et pareret filium, qui Seth appellatus est: a quo reliquum hominum genus adhuc propagatur. Iis autem qui volunt et discendi cupidi sunt etiam de omnibus generationibus facile est exponere ope sanctarum scripturarum. Etenim aliqua ex parte a nobis iam facta est expositio in alio libro, ut supra diximus, nempe genealogiae series in primo libro de historiis agente. Haec autem omnia docet nos spiritus sanctus, qui per Mosen et caeteros prophetas locutus est, ita ut nostrae, qui deum colimus, literae omnibus historicis et poetis antiquiores sint: immo etiam veriores demonstramus. Profecto quod ad musicam attinet inventorem eius Apollinem fuisse nonnulli nugati sunt; alii

autem libellum ante duos illos, quibus hodie ut prioribus iungitur, et scriptum et Autolyco missum esse statuit olim Henr. Dodwellus in dissertatione ms. qua alterius cuiusdam Theophili hunc foetum esse probare instituit. Simile quid suspicatus est Grabius in Spicilegio Patrum T. II. p. 220. Atque huic sententiae libentissime accederem, nisi obstaret locus Theophili lib. III [c. 19] §. 18, ubi *δευτέρου τόμου* suum allegat, qui vix de alio, quam libello hoc, ordine secundo intelligi potest. Confer aliud huiusmodi exemplum: lib. III [c. 3] §. 3.“ Adde lib. III. c.

19. n. 8 observata. Verba *τῆς γενεαλογίας ἢ τάξις* apposita sunt quibus *λόγος* praecedens explanetur: „sibi ea de re disputavi hauriens ex fonte scripturae sacrae (*διὰ τ. ἀγ. γραφ.*), nempe genealogiae illic proposui seriem, quae in primo libro de historiis exponente h. e. in *primo Mosis libro* exstat.“

10. *Μωυσεως*] Mign. mutavit in *Μωυσεως*, codicibus non assentientibus. Caeterum adi lib. I. c. 9. n. 13.

11. *Ἀπόλλωνα*] Apollo Admeto dicitur inserviisse qui inter ~~Ar-~~ nautas numeratur, quemadmodum et

ἄλλοι δὲ Ὅρφεα ἀπὸ τῆς τῶν ὀρνέων ἡδυφωνίας φασὶν ἐξευρη-
κέναι τὴν μουσικὴν. Κενὸς δὲ καὶ μάταιος ὁ λόγος αὐτῶν δει-
κνυταί· μετὰ γὰρ πολλὰ ἔτη τοῦ κατακλυσμοῦ οὗτοι ἐγένοντο. ⁴⁴
Τὰ δὲ περὶ τοῦ Νῶε, ὃς κέκληται ὑπὸ ἐνίων ¹² Δευκαλίων, ¹² ἐν D
τῇ βίβλῳ ἣ προειρήκαμεν ἡ διήγησις ἡμῖν γεγένηται· ¹⁴ ἦ, εἰ
βούλει, καὶ σὺ δύνασαι ἐντυχεῖν.

31. Μετὰ τὸν κατακλυσμόν ἀρχῇ πόλιν ἐγένετο πόλεων καὶ
βασιλέων τὸν τρόπον τοῦτον. ¹ Πρώτη πόλις Βαβυλῶν, καὶ
Ὅρη καὶ ² Ἀρχάθ καὶ Χαλανὴ ἐν τῇ γῆ Σενναάρ. Καὶ βασι-
λεὺς ἐγένετο αὐτῶν ὀνόματι Νεβρώθ. Ἐκ τούτων ³ ἐξῆλθεν ὀνό-
ματι Ἀσσοῦρ· ὅθεν καὶ Ἀσσύριοι προσαγορεύονται. Νεβρώθ δὲ
⁴ ᾗκοδόμησεν πόλεις τὴν ⁵ Νινευὴ καὶ τὴν Ῥοβοῶμ καὶ τὴν Κα-¹⁰⁷
λάκ καὶ τὴν Λασὲν ἀνὰ μέσον Νινευὴ καὶ ἀνὰ μέσον ⁶ Καλάκ.
Ἡ δὲ Νινευὴ ⁷ ἐγενήθη ἐν πρώτοις πόλις μεγάλη. Ἐτερος δὲ ⁴⁵
υἱὸς τοῦ Σῆμ ⁸ υἱοῦ τοῦ Νῶε ὀνόματι ⁹ Μεσραεὶν ἐγέννησεν τοὺς
¹⁰ Λουδουεῖμ καὶ τοὺς καλουμένους Ἐνεμιγεῖμ καὶ τοὺς Λαβιεῖμ
καὶ τοὺς Νεφθαλεῖμ καὶ τοὺς ¹¹ Πατροσωνεῖμ καὶ τοὺς Χασλω-
νιεῖμ, ὅθεν ¹² ἐξῆλθεν Φυλιστιεῖμ. Τῶν μὲν οὖν τριῶν υἱῶν τοῦ

Orpheus; plus mille vero anni a diluvio ad Iasonis tempora intercedunt. *Fellus*.

12. Δευκαλίων] Deucalion non ante Mosis tempora vixit, sed 800 annis post diluvium, quem Strabo lib. 9 refert Thessalíae imperasse et Apollodorus Pyrrham Epimethei et Pandorae filiam duxisse. Pari metachronismo in Clymeni designatione peccatum: nisi quod ille integro fere seculo in Graeciam ex Creta veniret, post Deucalionis tempora, ut disscimus a Pausania in Eliacis. *Fellus*.

13. ἐν τῇ βίβλῳ ἣ προειρ.] Posset, nisi aliud quid obstaret, intelligi de libro tertio Theophili ad Autolycum: in quo c. 19 et Deucalionis et Noachi ampliorem mentionem facit. Cf. supra n. 9. Scriptor vero non librum Geneseos (c. 29. n.

6) videtur innuere (Wolf. Thienem.: „wird uns eine Erzählung mitgetheilt“), sed librum alium quemdam ab ipso confectum (Claus. Mar.). Cf. c. 28. n. 16.

14. ἦ] Ven. et Bodl. ἦ. mendose. Habent iidem εἰ βούλει (lib. I. cc. 7. 13. 14. coll. cc. 5. 12), Gesn. et Mor. εἰ βούλη, caeteri editt. εἰ βούλη.

1. Πρώτη ... Φυλιστιεῖμ] Genes. 10, 10—14.

2. Ἀρχάθ] Fell. et Wolf. pro arbitrio suo mutarunt in Ἀρχάθ. Caeteri editt. ut Ven. et Bodl. (et unus τῶν ο' cod. mstus ap. Holmes.) Ἀρχάθ. Thienem. cum Bibliis mallet Ἀρχάδ. Tum vulg. Bibl. Χαλάννη, sed permulti codd. ap. Holm. ut Theophilus. Pro Σενναάρ (Ven.) legitur vulgo Σενναάρ. Cf. Knobel

ab Orpheo ex suavi avium concentu inventam dicunt musicam. Vana autem et inanis eorum oratio demonstratur: hi enim multis post diluvium annis exstiterunt. De rebus autem Noachi, qui Deucalion a nonnullis vocatur, enarratio a nobis in eo quem supra diximus libro instituta est: quam, si vis, tu quoque potes inspicere.

31. Post diluvium initium rursus fuit urbium et regum in hunc modum. Prima urbs [fuit] Babylon, praeterea Orech et Archath et Chalane in terra Sennaar. Harum rex exstitit nomine Nebroth. Ex his prodiit is qui Assur vocatur: unde Assyrii nomen adepti sunt. Nebroth autem aedificavit urbes Nineve et Roboom et Calac et Dasen, quae inter Nineven et Calac sita est. Nineve vero urbs fuit imprimis magna. Alter autem filius Semi, filii Noachi, nomine Mesrain genuit Luduim et Enemigim et Labiim et Nephtholim et Patrosoim et Chasloniim, unde exierunt Philistiim. Quod igitur tres Noachi filios attinet, et gentem eorum et

Die Völkertafel d. Genesis (Giss. 1850) p. 341 sqq.

3. ἐξῆλθεν] Fell. et Wolf. addunt ἀνῆρ sine ulla auctoritate.

4. ἀποδόμησεν] Ven. et Bodl. At Fell. Wolf. Humphr. —σς.

5. Νινευῆ] Ven. hīc et paullo post (bis). Male corrector ε supra η collocavit. Bodl. et editi Νινεβι. Etiam in plerisque codd. mstis Gen. 10, 12 ap. Holm., tum ap. Ion. 1, 1 et Ioseph. Antiqq. iud. IX. c. 10. §. 2 Νινευῆ dicitur. Cf. Tischend. ad Luc. 11, 32. — Mox vulg. Bibl. Ῥοσβῶδ et Χαλάκ.

6. Καλάκ] Ven. Sed Bodl. et Gesn. ἀλάκ, quum tamen paullo ante exhibeant καλάκ.

7. ἐγενήθη] Bodl. ἐγεννήθη, quod et Gesn. Mor. Fell. Wolf. habent.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

8. υἱοῦ] Ven. et Bodl. υἱὸς errore.

9. Μεσραῖν] Ven. et Bodl. At Gesn. μεστραῖν, Duc. Μεστραῖμ, Fell. Μεστραῖμ, caeteri editt. Μεσραῖμ. Bibl. vulg. Μεσραῖν. Caeterum Mesrain non Semi sed Chami filius fuit. Pro ἐγέννησεν (Ven.) vulg. —σς.

10. Λουδουεῖμ] Ven. Sed Bodl. λουδουεῖν, editi Λουδουεῖν. Bibl. Λουδειμ. — Deinde vulgo Ἐνεμειεῖν. Bibl. Ἐνεμειεῖμ.

11. Πατροσωνιεῖμ] Ven. et Bodl., Mar. et Humphr. Caeteri editt. Πατροσωνιεῖμ mendose. — Postea codd. msti et editi Χασλωνιεῖν, exc. Fell. et Wolf., qui Χασμωνιεῖν scripserunt. Bibl. vulg. Χασμωνιεῖμ, sed aliquot τῶν ὁ codd. ap. Holm. offerunt χασλωνιεῖμ.

12. ἐξῆλθεν] Ven.; vulg. ἐξῆλ-

Νῶε, καὶ τῆς ¹³ συντελείας αὐτῶν καὶ γενεαλογίας, ἐγένετο ἡμῶν ὁ κατάλογος ἐν ἐπιτομῇ ἐν ᾗ προειρηκαμεν βίβλῳ. Καὶ νῦν δὲ τὰ παραλειμμένα ἐπιμνησθησόμεθα περὶ τὰ πόλιων καὶ βασιλείων, Β τῶν τε γεγενημένων ὅποτε ἦν χεῖλος ἕν καὶ μία γλῶσσα. ¹⁴ Πρὸ τοῦ τὰς διαλέκτους μερισθῆναι αὐταὶ αἱ προγεγραμμέναι ἐγενήθησαν πόλεις. Ἐν δὲ τῷ μέλλειν ¹⁵ αὐτοὺς διαμερίζεσθαι συμβούλιον ἐποίησαν γνώμη ἰδίᾳ καὶ οὐ διὰ Θεοῦ ¹⁶ οἰκοδομησαὶ πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἢ ἄκρα φθάσῃ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀφικέσθαι, ὅπως ποιήσωσιν ἑαυτοῖς ὄνομα δόξης. Ἐπειδὴ οὖν παρὰ προαιρεσιν Θεοῦ βαρὺ ἔργον ἐτόλμησαν ποιῆσαι, κατέβαλεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον κατίστρωσεν. Ἐκτοτα ἐνήλλαξεν τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων, ¹⁷ δούς ἐκάστη διάφορον διάλεκτον. C Σίβυλλα μὲν ¹⁸ οὕτως σεσήμακεν, καταγγέλλουσα ὄργην τῷ κόσμῳ μέλλειν ἔρχεσθαι. Ἐφη δὲ οὕτως·

¹⁹ Ἄλλ' ὅποταν μεγάλοι Θεοῦ τελῶνται ἀπειλαί,
 Ἄς ποτ' ²⁰ ἐπηπειλήσῃ βροτοῖς, ὅτε πύργον ἔτευξαν
 Χώρη ἐν Ἀσσυρίῃ. Ὁμόφωνοι δ' ἦσαν ἅπαντες,
 Καὶ ²¹ βούλουτ' ἀναβῆναι εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα.

θε. Omittit Theophilus (aut librarius): καὶ τοὺς Γαφθορεῖμ (Gen. l. c. v. 14).

13. συντελείας] Hic dicitur, id quod omnes interpretes fugit, de consortio et societate (Genossen-schaft), eorum scilicet qui in eisdem gentis communi erant, h. e. de iis cunctis qui originem ab eodem auctore gentis habebant: a Semo aut a Chamo aut a Iaphetho. Cf. Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol VII. p. 1463. Claus. reddidit: „quod attinet ad trium filiorum Noë consummationem;“ Fell. mortes, Wolf. fata, Mar. exitum. Super-sedemus Felli coniectura συγγενείας. Liber vero, ad quem Theophilus Autolyicum ablegat, idem est cuius mentionem c. 30. §. 44 fecit: aut Ge-

nesis (Wolf.: „brevem habemus catalogum in eo quem“ etc.) aut liber nostri scriptoris deperditus (Mar.); vide c. 30. n. 13.

14. Πρὸ τοῦ τὰς διαλέκτους κτλ.] Opponit se Theophilo Iac. Perizonius: Origg. Babylon. c. 14. p. 323.

15. αὐτοῦς] Fellus interpretatus est: „Cum autem tempus dividendarum linguarum instaret.“ Sed, ut Wolfus recte monuit, ea si mens fuisset auctoris, scribendum fuisset αὐτᾶς, ut sic subintelligere licuisset τὰς διαλέκτους. Theophilus respexit voce αὐτοῦς homines ipsos a se invicem seiungendos, quos et propterea consilium novum cepisse memorat.

genealogiam, factus est a nobis catalogus brevis in eo quem supra diximus libro. Nunc autem quae supersunt memorabimus tum de urbibus et regibus, tum de iis quae gesta sunt quum unum labium esset ac lingua una. Antequam linguae dividerentur, hae urbes fuerunt quas supra descripsimus. Quum autem instaret tempus ut homines in varias partes dispergerentur, consilium de sua nec de dei sententia ceperunt *urbis aedificandae et turris, cuius caput coelum attingeret*, ut sibi nomen inclytum parerent. Quia igitur praeter dei voluntatem grave opus ausi fuerant aggredi, evertit deus eorum urbem et turrim deiicit. Ex eo tempore in hominum linguas varietatem induxit, dans unicuique diversam dialectum. Atque haec quidem Sibylla indicavit, quum iram mundo eventuram nuntiaret. Locuta autem est sic:

*Sed quando magni dei perficiuntur minae, [bricarent
Quas aliquando comminatus est mortalibus, quum turrim fa-
In terra Assyria. Erant autem omnes unius linguae,
Et voluerunt adscendere in coelum stelligerum.*

16. οἰκοδομησαι . . . ἀφικέ-
σθαι] Genes. 11, 4.

17. δοῦς . . . διάλεκτον] Genes. 11, 7. — Paullo ante Fell. Wolf. Humpfr. ἐνήλλαξε, absque ν, contra Ven. et Bodl. — Constat de eversione turris scripturam sacram tacere, sed memorat illam Sibylla a Theophilo hinc laudata: ἀνεμοι μέγαν ὑπόθι πρόγον ἔϊψαν. Ab eadem mutuatus est Abydenus ap. Euseb. Praep. ev. IX. c. 14 (ed. Heinich.). Etiam Eupolemus ap. Eus. l. c. c. 17 dicit eversam esse turrim istam ὑπὸ τῆς τοῦ θεοῦ ἐπισηγίας. Celsus ap. Orig. IV. c. 21 Christianis suam τοῦ πρόγον κατὰφῆψιν exprobrat. Cf. n. 18. Praeterea consulat Marc. v. Niebuhr

Geschichte Assur's u. Babel's (Ber. 1857) p. 490.

18. οὔτως] Ven.; vulg. οὔτω. Pro σεσήμακων (Ven.: c. 24. n. 9) Bodl. et editi σεσήμακων. — Fellus: „Sibyllam talia cecinisse auctor est etiam Iosephus Antiqq. iud. I [c. 6] et Euseb. Praep. ev. IX [c. 15].“ Cf. n. 17.

19. Ἄλλ' . . . ἀνθρώπων] Oracc. Sibyll. III. 97—105, ed. C. Alexandre, Vol. I. p. 100. Comp. I. H. Friedlieb *Die Sibyll. Weissagg.* p. 52. — Gesn. μέγαλον, non μέγαλοιο (Ven. Bodl.).

20. ἐπηπέλησε] Ven. ἐπηπέλησε. Mox Sibyll. minus bene οἷς habet loco ὄτε.

21. βούλοντ'] Ven. et Bodl.

Αὐτίκα δ' ἀθάνατος μεγάλην ἐπέθηκεν ἀνάγκην
 Πνεύμασιν· αὐτὰρ ²² ἔπειτ' ἀνεμοὶ μέγαν ὑψοθὶ πύργον
²³ ῥίψαν καὶ θνητοῖσιν ἐπ' ἀλλήλοισι ξριν ὄρσαν.

D

Αὐτὰρ ἐπεὶ πύργος ²⁴ τ' ἔπεσεν, γλῶσσαι τ' ἀνθρώπων

²⁵ εἰς πολλὰς θνητῶν ἐμερίσθησαν διαλέκτους —

καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα μὲν οὖν ἐγενήθη ἐν γῆ Χαλδαίων. Ἐν δὲ
 τῇ γῆ Χαναὰν ἐγένετο πόλις, ἣ ὄνομα ²⁶ Χαθάρ. Κατ' ἐκείνους
 δὲ τοὺς χρόνους πρῶτος βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐγένετο Φαραώ, ὃς
 καὶ Νεχαώθ κατὰ Αἰγυπτίους ὠνομάσθη· καὶ οὕτως οἱ καθ' ἑξῆς
 βασιλεῖς ²⁷ ἐγένοντο. ²⁸ Ἐν δὲ τῇ γῆ Σενναάρ ἐν τοῖς καλουμέ-

ἔβουλοντο. Sic Gesn. quoque. Hic dem (etiam Friedl.) deinde εἰς, quod caeteri editt. in ἐς (ita et Alex.) mutarunt.

22. ἔπειτ'] Ven. ἐπειτα. Tum Alex. et Friedl. ὑψοθι (sic).

23. ῥίψαν] Ven. et Bodl. ξριψαν. Ita etiam Fell. et Wolf. In Bodl. superscriptum est ἔρριψαν, quod et Gesn. exhibet. Cf. n. 17 sq. Sibyll. ed. Alexand. ἐπ' ἀλλήλους, Friedl. ut Theophilus. — Post hunc versum sequitur in Sibyll. alius hic omissus: Τοῦνεκά τοι Βαβυλῶνα βροτοὶ πόλει οὖνομ' ἔθεντο. Eum casu excidisse putat Wolfius: quod non putaverim, quum Theophilus supra dicat: κατέβαλεν αὐτῶν ὁ θεὸς τὴν πόλιν. Quamquam hunc versum genuinum esse inde patet quod in omnibus Sibyllae codd. mstis et editis superstes est, quemadmodum Abydenus et Iosephus ll. cc. sensum eius exprimunt. Cf. Genes. 11, 9.

24. τ'] Ven. et Bodl. τε. Sibyll. ἔπεσε, sine v.

25. εἰς . . . διαλέκτους] Hic versus in Sibyll. lib. VIII. v. 5 (p. 252) exstat. Legerat Eusebius quum ait l. c. c. 14: ὃς ἀπὸ μιᾶς γλώττης εἰς πολλὰς συνεχύθησαν δια-

λέκτους. — Fell. Wolf. Mar. Humphr. addunt hunc versum (Sib. III. 107): Γιατὰ βροτῶν πληροῦτο μεριζομένων βασιλῶν. Quum vero a Ven. et Bodl. absit, eum (ut Gesn. Duc. Mor.) omisi. Statim in utroque illo cod. msto adiiiciuntur verba haecce: καὶ τὰ ἐξῆς, quae Fell. et Wolf. expunxerunt.

26. Χαθάρ] Fell. αθάρ (sic) operarum vitio. Idem dicit: „Charrae Mesopotamiae urbs, terrae quidem Canaan vicina, sed penitus ab ea distincta; dicitur enim Abrahamus Gen. 12, 5 ἐξελεθῆν ἐκ Καθάρ [scribere debebat Χαθάρ], πορευθῆναι εἰς γῆν Χαναάν.“

27. ἐγένοντο] Legendum Davisio videtur ἐλέγοντο, quia πάντες οἱ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖς Φαραῶνες ἐκλήθησαν, ut ait Iosephus Antiqq. iud. VIII. c. 6. §. 2. Sed nihil tamen mutandum putem, quia, si emendatio reciperetur, illud οὕτως ἐλέγοντο magis ad vocem Νεχαώθ proxime antecedentem quam ad Φαραώ referendum foret. Wolfius. Maranus explicat: „et caeteri reges ita se habuerunt“ sive „sub eodem nomine Pharaonis regnarunt.“ De nomine Pharao (= rex) videsis

Statim autem immortalis magnam imposuit necessitatem

Ventis: ac deinde venti magnam superne turrim

Deiecerunt et inter mortales discordiam excitarunt.

Ubi autem turris cecidit, ac linguae hominum

Mortalium in multas divisae sunt dialectos —

et quae sequuntur. Atque haec quidem gesta sunt in terra Chaldaeorum. In terra autem Chanaan urbs fuit, cui nomen Charra. Iis temporibus primus in Aegypto regnavit Pharaon, qui et Nechaoth apud Aegyptios dictus est: et sic caeteri reges secuti sunt. In terra autem Sennaar, quam

P. E. Jablonski: Opuscul., ed. I. W. te Water, T. I. p. 374 sqq.

28. 'Εν δὲ . . . ἐν τῇ ἐρήμῳ] Genes. 14, 1—6. Pro *Σενναάρ* (Ven.) legitur vulgo *Σενναάρ*. Postea autem Ven. Bodl. et edit., exc. Wolf. et Humphr., recte *Σενναάρ*. Humphr. *Χοδολλαγομόρ* (oxyt.) contra fidem codicum. — Perizonius l. c. Theophilum exagitat, quod quattuor reges hic memoratos, qui, ut ex ipsa Genes. l. c. manifestum sit, eodem tempore diversorum regnorum seu oppidorum reges fuerint socii inter se et amici, affirmaverit sibi invicem successisse. At illos diversis in regionibus (Assyriae) regnasse ipse Theophilus innuit, dicens *Χοδολλ. βασιλεὺς Ἀλλάμ* et *Θαργ. βασιλεὺς ἔθνων*. Ergo non putat eos sibi successisse. Neutiquam hos reges temporibus divellit, sed aperte agnoscit simul imperasse, quom infra eos unius belli societate omnes coniungat: *καὶ οὕτως ἐγένετο τότε τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς κτλ.* Quid? Probe Maranus monet Theophilum verbis *μετὰ τοῦτον* ordinem spectare, quem Genes. l. c. v. 1 in iis numerandis secuta est. Eum dignitatis rationem habere Fel-

lus existimat. Nourrius (Appar. ad Biblioth. Max. P. I. p. 512) autem, quod quidem improbo, vult pro *μετὰ τοῦτον* legi *μετὰ τούτων*, cum eo. Caeterum procul dubio librarii huic loco vulnera fecerunt. Etenim *Ἀριώχ* non primus recensetur in Genesi, sed post Amarthal regem Sennaar. Et Ellasar non rex fuit, sed ipsum regnum quod tenebat Arioch. Descriptior, si coniecturae locus dandus, errore *Ἀριώχ* pro *Ἀμαρφαλ* posuit: quem errorem quum animadverteret, non expunxit, ne libri pulchritudinem macularet, sed dedit *ἔτερος*, h. e. *alius* (sc. rex fuit) regni *Ellasar*. Itaque scripsit Theophilus fere sic: . . . *πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο Ἀμαρφαλ, μετὰ δὲ τοῦτον Ἀριώχ βασιλεὺς Ἐλλάσαρ, καὶ κτλ.* Librariis etiam, ut ante me observavit Maranus, tribuendum fortasse est quod Thargal rex gentium dicitur *τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων*. Videntur haec verba minime Theophili esse, qui quattuor illos reges vocat reges Assyrios (*βασι. τῶν Ἀσσυρ.*), immo vero in margine vel supra lineam ad *ἔθνων* apposita fuisse: unde in textum venerunt. Cf. n. 29. 30. 35.

Αὐτίκα δ' ἄθνατος μεγάλην ἐπέθηκεν ἀνάγκην
 Πνεύμασιν· αὐτὰρ ²² ἔπειτ' ἄνεμοι μέγαν ὑπόθι πύργον
²³ Ῥίψαν καὶ θνητοῖσιν ἐπ' ἀλλήλοισι ξριν ὤρσαν.

Αὐτὰρ ἐπεὶ πύργος ²⁴ τ' ἔπεσεν, γλώσσαί τ' ἀνθρώπων
²⁵ εἰς πολλὰς θνητῶν ἐμερίσθησαν διαλέκτους —
 καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα μὲν οὖν ἐγενήθη ἐν γῆ Χαλδαίων. Ἐν δὲ
 τῇ γῆ Χαναάν ἐγένετο πόλις, ἣ ὄνομα ²⁶ Χαφζάν. Κατ' ἐκείνους
 δὲ τοὺς χρόνους πρῶτος βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐγένετο Φαραώ, ὃς
 καὶ Νεχαώθ κατὰ Αἰγυπτίους ὠνομάσθη· καὶ οὕτως οἱ καθεξῆς
 βασιλεῖς ²⁷ ἐγένοντο. ²⁸ Ἐν δὲ τῇ γῆ Σεναάρ ἐν τοῖς καλουμέ-

ἔβούλοτο. Sic Gesn. quoque. Ii-
 dem (etiam Friedl.) deinde εἰς, quod
 caeteri editt. in ἐς (ita et Alex.)
 mutarunt.

22. ἔπειτ'] Ven. ἐπειτα. Tum
 Alex. et Friedl. ὑπόθι (sic).

23. Ῥίψαν] Ven. et Bodl. ῤι-
 ψαν. Ita etiam Fell. et Wolf. In
 Bodl. superscriptum est ῤῥίψαν,
 quod et Gesn. exhibet. Cf. n. 17 sq.
 Sibyll. ed. Alexand. ἐπ' ἀλλήλους,
 Friedl. ut Theophilus. — Post hunc
 versum sequitur in Sibyll. alius hic
 omissus: Τοῦνεκά τοι Βαβυλῶνα
 βροτοὶ πόλει οὐνομ' ἔθεντο. Eum
 casu excidisse putat Wolfius: quod
 non putaverim, quum Theophilus su-
 pra dicat: κατέβαλεν αὐτῶν ὁ θεός
 τὴν πόλιν. Quamquam hunc ver-
 sum genuinum esse inde patet quod
 in omnibus Sibyllae codd. mstis et
 editis superstes est, quemadmodum
 Abydenus et Iosephus ll. cc. sensum
 eius exprimunt. Cf. Genes. 11, 9.

24. τ'] Ven. et Bodl. τε. Si-
 byll. ἔπεσε, sine ν.

25. εἰς . . . διαλέκτους] Hic
 versus in Sibyll. lib. VIII. v. 5 (p.
 252) exstat. Legerat Eusebius quum
 ait l. c. c. 14: ὡς ἀπὸ μιᾶς γλώσ-
 τῆς εἰς πολλὰς συνεχύθησαν δια-

λέκτους. — Fell. Wolf. Mar. Hum-
 phr. addunt hunc versum (Sib. III.
 107): Γαῖα βροτῶν πληροῦτο με-
 ριζομένων βασιλῶν. Quum vero
 a Ven. et Bodl. absit, eum (ut Gesn.
 Duc. Mor.) omisi. Statim in utro-
 que illo cod. msto adiciuntur verba
 haecce: καὶ τὰ ἐξῆς, quae Fell. et
 Wolf. expunxerunt.

26. Χαφζάν] Fell. ἀφζάν (sic)
 operarum vitio. Idem dicit: „Char-
 rae Mesopotamiae urbs, terrae qui-
 dem Canaan vicina, sed penitus ab
 ea distincta; dicitur enim Abraha-
 mus Gen. 12, 5 ἐξελεῖν ἐκ Καφ-
 ζάν [scribere debebat Χαφζάν], πο-
 ρευθῆναι εἰς γῆν Χαναάν.“

27. ἐγένοντο] Legendum Davi-
 sio videtur ἐλέγοντο, quia πάντες
 οἱ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖς Φα-
 ράωνες ἐκλήθησαν, ut ait Iosephus
 Antiqq. iud. VIII. c. 6. §. 2. Sed
 nihil tamen mutandum putem, quia,
 si emendatio reciperetur, illud οὕ-
 τως ἐλέγοντο magis ad vocem Νε-
 χαώθ proxime antecedentem quam
 ad Φαραώ referendum foret. Wol-
 fuis. Maranus explicat: „et caeteri
 reges ita se habuerunt“ sive „sub
 eodem nomine Pharaonis regnarunt.“
 De nomine Pharaο (= rex) videsis

Statin autem immortalis magnam imposuit necessitatem

Ventis: ac deinde venti magnam superne turrin

Deiecerunt et inter mortales discordiam excitaverunt.

Ubi autem turris cecidit, ac linguae hominum

Mortalium in multas divisae sunt dialectos —

et quae sequuntur. Atque haec quidem gesta sunt in terra Chaldaeorum. In terra autem Chanaan urbs fuit, cui nomen Charra. Iis temporibus primus in Aegypto regnavit Pharaon, qui et Nechaoth apud Aegyptios dictus est: et sic caeteri reges secuti sunt. In terra autem Sennaar, quam

P. E. Jablonski: Opuscul., ed. I. W. te Water, T. I. p. 374 sqq.

28. Ἐν δὲ . . . ἐν τῇ ἐρημίᾳ] Genes. 14, 1—6. Pro Σενναάρ (Ven.) legitur vulgo Σενάαρ. Postea autem Ven. Bodl. et edit., exc. Wolf. et Humpfr., recte Σενναάρ. Humpfr. Χοδολλαγομόρ (oxyt.) contra fidem codicum. — Perizonius l. c. Theophilum exagitat, quod quatuor reges hic memoratos, qui, ut ex ipsa Genes. l. c. manifestum sit, eodem tempore diversorum regnorum seu oppidorum reges fuerint socii inter se et amici, affirmaverit sibi invicem successisse. At illos diversis in regionibus (Assyriae) regnasse ipse Theophilus innuit, dicens Χοδολλ. βασιλεὺς Ἀλλάμ et Θαργ. βασιλεὺς Ἐθῶν. Ergo non putat eos sibi successisse. Neutiquam hos reges temporibus divellit, sed aperte agnoscit simul imperasse, quam infra eos unius belli societate omnes coniungat: καὶ οὕτως ἐγένετο τότε τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς κατ. Quid? Probe Maranus monet Theophilum verbis μετὰ τοῦτον ordinem spectare, quem Genesis l. c. v. 1 in iis numerandis secuta est. Eum dignitatis rationem habere Fel-

lus existimat. Nourrius (Appar. ad Biblioth. Max. P. I. p. 512) autem, quod quidem improbo, vult pro μετὰ τοῦτον legi μετὰ τούτου, cum eo. Caeterum procul dubio librarii huic loco vulnera fecerunt. Etenim Ἀριώχ non primus recensetur in Genesi, sed post Amraphal regem Sennaar. Et Ellasar non rex fuit, sed ipsum regnum quod tenebat Arioch. Descripserunt, si coniecturae locus dandus, errore Ἀριώχ pro Ἀμαρφαί posuit: quem errorem quum animadverteret, non expunxit, ne libri pulchritudinem macularet, sed dedit ἕτερος, h. e. alius (sc. rex fuit) regni Ellasar. Itaque scripsit Theophilus fere sic: . . . πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο Ἀμαρφαί, μετὰ δὲ τοῦτον Ἀριώχ βασιλεὺς Ἐλλάσαρ, καὶ κατ. Librariis etiam, ut ante me observavit Maranus, tribuendum fortasse est quod Thargal rex gentium dicitur τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων. Videntur haec verba minime Theophili esse, qui quatuor illos reges vocat reges Assyrios (βασ. τῶν Ἀσσυρ.), immo vero in margine vel supra lineam ad Ἐθῶν apposita fuisse: unde in textum venerunt. Cf. n. 29. 30. 35.

νοις Χαλδαίοις πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο Ἀριώχ· μετὰ δὲ τοῦτον 108
 ἕτερος Ἑλλάσαρ, καὶ μετὰ τοῦτον Χοδολλαγόμορ βασιλεὺς Αἰλάμ,
 καὶ μετὰ τοῦτον Θαργάλ βασιλεὺς ἔθνων τῶν καλουμένων Ἀσσυ-
 ρίων. Ἄλλαι δὲ πόλεις ἐγένοντο πέντε ἐν τῇ μερίδι τοῦ Χαμ
 υιοῦ Νῶε· πρώτη ἢ καλουμένη Σόδομα, ἔπειτα Γόμορρα, ²⁹ Ἀδα-
 μὰ καὶ Σεβωεὶν ³⁰ καὶ Βαλάκ, ἢ καὶ Σηγῶρ ἐπικληθεῖσα. Καὶ
 τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων αὐτῶν ³¹ ἐστὶν ταῦτα· Βαλλὰς βασι-
 λεὺς Σοδόμων, Βαρσὰς βασιλεὺς Γομόρρας, Σενναὰρ βασιλεὺς
³² Ἀδάμας, ³³ Ἰμοὸρ βασιλεὺς Σεβωεὶν, ³⁴ Βαλάκ βασιλεὺς Σηγῶρ,
³⁵ τῆς καὶ Βαλάκ κεκλημένης. Οὗτοι ἐδοῦλευσαν τῷ Χοδολλαγό-
 μορ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων ἕως ἑτῶν δύο καὶ δέκα. Ἐν δὲ τῷ
 τρισκαιδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τοῦ Χοδολλαγόμορ ἀπέστησαν· καὶ οὕτως
 ἐγένετο τότε τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων συνάψαι πό-
 λεμον πρὸς τοὺς πέντε βασιλεῖς. Αὕτη ἀρχὴ ἐγένετο πρώτη τοῦ
 γίνεσθαι πολέμους ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ κατέκοψαν τοὺς γίγαντας
 Καραναεῖν, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ ἅμα αὐτοῖς, ³⁶ καὶ τοὺς Ὀρμαίους
 ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, καὶ τοὺς Χορβαίους τοὺς ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐπο-
 νομαζομένοις Σηεὶρ ἕως τῆς καλουμένης Τερεβίνθου τῆς Φαράν,
 ἢ ἐστὶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. ³⁷ Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐγένετο βα- 46
 σιλεὺς δίκαιος ὀνόματι Μελχισεδὲκ ἐν πόλει Σαλήμ, τῇ νῦν ³⁸ κα-
 λουμένη Ἱεροσόλυμα· οὗτος ἱερεὺς ἐγένετο πρῶτος πάντων ἱερέων
 τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου. Ἀπὸ τούτου ἢ πόλις ἀνομάσθη Ἱερου-

29. Ἀδαμὰ] Σενναὰρ Ἀδαμὰ
 Ven. et Bodl. mendose. Σενναὰρ
 (rex Adamae) hic a librariis impor-
 talus est ideoque a Gesnero et re-
 liquis editoribus eiectus. Fortasse
 ex more nostri scriptoris legendum
 καὶ Ἀδαμὰ. Tum Σεβωεὶν (etiam
 paullo infra) cum utroque cod. msto
 et Gesn. dedi pro Σεβωεὶμ, id quod
 caeteri editt. habent.

30. καὶ Βαλάκ, ἢ καὶ Σηγῶρ
 ἐπικλ.] Ven. et Bodl. καὶ Βαλάκ
 omittunt, et ἢ (Bodl. ἦ) καὶ σηγῶρ
 ἐπικλ. offerunt: unde luce clarius pa-
 tet ista duo verba a librariis omitta

esse. Sic posthac: βασιλεὺς Ση-
 γῶρ, τῆς καὶ Βαλάκ κεκλημένης.
 Gesn. edidit: ... Σεβωεὶν, ἢ καὶ
 Σηγῶρ ἐπικλ. Unde reliqui editt.
 fecerunt: ... Σεβωεὶμ, καὶ ἢ Ση-
 γῶρ ἐπικλ.

31. ἐστὶν] Ven. Bodl.; ἐστι
 editt.

32. Ἀδάμας] Ἀδαμὰς Wolf.,
 Ἀδαμὰ Humphr. c. Bibliis (Gen.
 l. c. v. 2).

33. Ἰμοὸρ] Ven. Bodl. Gesn.
 Sed Duc. Mor. Mar. effecerunt Ἰμορ,
 Humphr. Ἰμορ, Fell. et Wolf. c.
 Bibl. Συμοβόρ.

Chaldaei tenebant, primus rex fuit Arioch: post hunc autem alius Ellasar, et post hunc Chodollagomor rex Aelami, et post hunc Thargal rex gentium quae vocantur Assyriorum. Quinque aliae urbes fuerunt in ea parte quam tenuit Cham filius Noachi: prima Sodoma, tum Gomorrha, Adama et Seboin et Balac, quae urbs etiam Segor nuncupata est. Et nomina regum qui istis urbibus praefuere sic habent: Ballas rex Sodomorum, Barsas rex Gomorrhae, Sennaar rex Adamae, Hymoor rex Seboin, Balach rex Segor, quae urbs etiam Balac nuncupata est. Hi servierunt regi Assyriorum Chodollagomor duodecim annis. Anno autem decimo tertio a Chodollagomoro defecerunt; et sic factum est illo tempore ut quattuor Assyriorum reges bellum cum quinque his regibus gererent. Haec prima fuit origo bellorum in terra. Et fregerunt gigantes Caranain, et gentes validas una cum illis, et Ommaeos in ipsa civitate sua, et Chorraeos qui montes Seir dictos incolebant usque ad Terebinthum Pharan, quae in deserto est. Eodem tempore fuit rex iustus nomine Melchisedec in urbe Salem, quae nunc vocatur Hierosolyma; hic primus fuit omnium sacerdotum dei altissimi. Ab hoc urbs Hierusalem dicta

34. Βαλάχ] Nomen huius regis in Genesi (l. c. v. 2) non exstat.

35. τῆς καὶ Βαλάκ κεκλ.] Sic emendavi lectionem vulgatam τῆς Κεφαλὰκ κεκλ., quam Fell. et Wolf. minus recte in τῆς Βαλάκ mutarunt. Paulo supra: Βαλάκ, ἡ καὶ Σηγῶρ ἐπικληθεῖσα.

36. καὶ τοὺς κεκλ.] In editione Morell. verba καὶ τοὺς Ὀμμαίους exciderunt vitio operarum. Inde etiam Maranus, quocum Humphr. facit, praeteriit et insuper errore αὐτῇ onisit ante τῇ πόλει. Humphr. postea ἐπονομαζομένων mendose.

37. Κατὰ δὲ κεκλ.] Genes. 14, 18. — Fell. et Wolf. Μελχισεδὲχ scripserunt sine ulla auctoritate.

38. καλουμένη] Omiserunt Duc. Mor. Mar. Humphr. contra codd. mstos. Perperam Io. Kaye (Some account of the Writings and Opinions of Justin Martyr ed. 3. p. 221) coniecit legendum Ἱεροσολήμ. Nam paulo post Theophilus disertis verbis huc respicit: Ἱεροσολήμ, ἡ προσηρμένη Ἱεροσόλυμα. Forma ἡ Ἱεροσόλυμα (indecl.) non offendit, de qua adeas Al. Buttmann. Gramm. d. neutest. Spr. p. 16.

σαλήμ, ἡ προειρημένη Ἱερουσόλυμα· ἀπὸ τούτου εὐρέθησαν καὶ ἱερεῖς γινόμενοι ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τούτον ἔβασίλευσεν ³⁹ Ἀβιμέλεχ ἐν Γεράροις· μετὰ δὲ τούτου ⁴⁰ ἕτερος Ἀβιμέλεχ· ἔπειτα ἔβασίλευσεν ⁴¹ Ἐφρών καὶ ὁ Χετταῖος ἐπικληθεὶς. Τὰ μὲν ⁴² οὖν περὶ τούτων πρότερον γεγενημένων βασιλέων οὕτως τὰ ὀνόματα περιέχει· τῶν δὲ κατὰ Ἀσσυρίους πολλῶν ἐτῶν μεταξὺ ^D οἱ λοιποὶ βασιλεῖς παρεσιγήθησαν τοῦ ἀναγραφῆναι· ⁴³ πάντων ἑσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται γεγονότες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων ⁴⁴ Θεγλαφάσαρ, μετὰ δὲ τούτου Σελαμανάσαρ, εἶτα Σενναχαρείμ. Τοῦ δὲ τριάρχου ἐγένετο ⁴⁵ Ἀδραμέλεχ Αἰθίοψ, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἔβασίλευσεν· καίπερ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερά ἐστιν.

32. Ἐντεῦθεν οὖν κατανοεῖν τὰς ἱστορίας ¹ ἐστὶν τοῖς φιλομαθέσιν καὶ φιλαρχαίοις, ² εἴπου πρόσφατά ἐστιν τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Ὀλίγων γὰρ ὄντων ἐν πρώ-¹⁰⁹ τοις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀραβικῇ γῇ καὶ Χαλδαϊκῇ, μετὰ τὸ διαμερισθῆναι τὰς γλαῖσσας αὐτῶν, πρὸς μέρος ἤρξαντο πολλοὶ γίνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς. Καὶ οἱ μὲν ἔκλιναν οἰκεῖν πρὸς ἀνατολὰς, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ μέρη τὰ τῆς μεγάλης ἠπείρου καὶ τὰ πρὸς βόρειον, ὥστε διατείνειν μέχρι τῶν ³ Βρι-

39. Ἀβιμέλεχ ἐν Γερ.] Genes. 20, 2. — Gesn. vitiose Γεγάροις.

40. ἕτερος Ἀβιμέλεχ] Genes. 26, 1.

41. Ἐφρών καὶ ὁ Χ. ἐπικλ.] Genes. 23, 10: Ἐφρών ὁ Χετταῖος. Inde apparet non opus esse Marani coniectura: ὁ καὶ Χετταῖος.

42. οὖν περὶ τούτων] Heumannus (Poecil. T. III. p. 210) rescibendum existimat οὐνεπε τῶν. Sexcenties quidem Theophilus particulam οὖν usurpat: at nullibi οὐνεπε. Insuper illi scripturae obstat articulus τὰ qui sequitur; expectabas nempe ὀνόματα οὕτως περιέχει. Lectio vulgata proba est. Pro οὕτως (Ven.) editi οὕτω.

43. πάντων . . . ἀπομνημονεύονται γεγονότες κτλ.] Ven. et Bodl. At editores: πάντων . . . ἀπομνημονευόντων· γεγονότες κτλ. Unum Humphr. excipias, qui suadente Marano textui inseruit: πάντων ἑσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνον ἀπομνημονευόντων. Γεγονότες κτλ. = silentio praetermissi, quoniam omnes (scriptores) propria aetate nostrae tempora commemorant. Fuerunt [Γεγονότες!] autem etc. Haec vero nimis recedunt a codd. mstis: quorum scriptura bene se habet, etiam Wolfio probata, nisi quod is voci πάντων velit δ' addi, sic transferens: qui vero proximis a nobis temporibus Assyriorum re-

est, quam ante diximus Hierosolyma; ab hoc exstiterunt et sacerdotes in toto terrarum orbe. Post hunc regnavit Abimelech in Geraris: post hunc alius Abimelech; deinde Ephron cognomento Chettaeus. Quod igitur attinet hos reges qui prima aetate exstiterunt, ita nomina se habent; caeteri autem Assyriorum reges, qui multis annis interiectis regnarunt, silentio praetermissi sunt: intra omnia proxima aetati nostrae tempora commemorantur exstitisse reges Assyriorum Teglaphasar, post hunc autem Selamanasar, deinde Sennacharim. Huius triarcha fuit Adramelech Aethiops, qui etiam Aegypti regnum obtinuit: quamquam haec, quantum ad nostras literas attinet, admodum recentia sunt.

32. Inde igitur iudicare de historiis possunt eruditionis et antiquitatis studiosi, an ea recentia sint quae a nobis dicuntur ope sanctorum prophetarum. Nam quum his primis temporibus pauci essent homines in Arabia et Chaldaea, postquam divisae sunt eorum linguae, paulatim augeri et multiplicari coeperunt in tota terra. Atque alii quidem declinarunt ut incolerent ad orientem, alii autem per partes magni continentis et septentrionales, ita ut ad

ges fuerunt, omnes [πάντων, inter omnes s. ex omnibus] commemorantur Tegl.

44. Θεγλαφ. . . . Σελαμ. . . . Σενναχ] 4 Regg. 15, 29. 17, 3. 18, 13. Vocantur in Bibl. vulg. Θαλγαθφειλλασάρ, Σαλαμανασσάρ, Σενναχηρίμ.

45. Ἀδραμέλεχ] Adramelechum quendam Aethiopiae fuisse regem et ab Hoshea rege Israelis una cum Tharace Aegyptio sollicitatum ut adversus Salmanasarem suppelias sibi ferret, auctor est Syncellus. Haec confudisse videtur Theophilus et Adramelech Aethiopem pro parricida filio supposuisse. *Fellus.*

— Pro ἐβασίλευσεν (Ven.) vulg. —σε.

1 ἐστίν] Ven. Bodl.; vulg. ἐστί. Paulo post Ven. φιλομαθέσειν et ἐστίν, quibus *v* vulgo deest.

2. εἶπον] Vulgo ὄπον. Illud iam Clauser. putavit legendum, ut ex eius versione (an) patet. Solus Humphr. in textu posuit. Sed Maranus, huius loci vitium ut tollatur, mallet διχα τῶν ἀγ. προφ., sine sanctis prophetis. Quam mutationem improbo. Cf. e. g. c. 30. p. 106 B: ἐπιδειξαι διὰ τῶν ἀγ. γραφῶν.

3. Βριττανῶν] Usitatius foret Βρεττανῶν. Sed Βριττανῶς etiam Drac. Strat. scribit p. 17, 4.

τανῶν ἐν τοῖς ἀρκτικοῖς κλίμασιν, ⁴ ἔτεροι δὲ γῆν Χανααναίαν, καὶ Ἰουδαίαν καὶ Φοινίκην ἐπικληθεῖσαν, καὶ τὰ μέρη τῆς Ἀθιοπίας καὶ Αἰγύπτου καὶ Αἰβύης καὶ τὴν καλουμένην διακεκαυμένην καὶ τὰ μέχρι δυσμῶν κλίματα παρατείνοντα, οἱ δὲ λοιποὶ B τὰ ἀπὸ τῆς παραλίου καὶ τῆς Παμφυλίας καὶ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ λοιπὸν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς καλουμένας ⁵ Γαλλίας καὶ Σπανίας καὶ Γερμανίας, ὥστε ⁶ οὕτως τὰ νῦν ἐμπεπλησθαι ⁷ τὴν σύμπασαν τῶν κατοικούντων αὐτήν. Τριμεροῦς οὖν γεγενημένης τῆς κατοικήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ ⁴⁷ τῆς γῆς κατ' ἀρχάς, ἔν τε ἀνατολῇ καὶ μεσημβρίᾳ καὶ δύσει, ⁸ μετέπειτα καὶ τὰ λοιπὰ μέρη κατακλήθη τῆς γῆς, ⁹ χυδαίων τῶν ἀνθρώπων γενομένων. Ταῦτα δὲ μὴ ἐπιστάμενοι οἱ συγγραφεῖς C βούλονται τὸν κόσμον σφαιροειδῆ λέγειν καὶ ¹⁰ ὥσπερ εἰ κύβω συγκρίνειν αὐτόν. Πῶς δὲ δύνανται ταῦτα ἀληθῆ φάσκειν, μὴ ἐπιστάμενοι τὴν ποιήσιν τοῦ κόσμου μήτε ¹¹ τὴν κατοίκησιν αὐτοῦ; Πρὸς μέρος αὐξανομένων τῶν ἀνθρώπων καὶ πληθυνομένων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς προειρήκαμεν, ¹² οὕτως κατακλήθησαν καὶ αἱ νῆσοι τῆς θαλάσσης καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα.

33. Τίς οὖν πρὸς ταῦτα ¹ ἴσχυσεν τῶν καλουμένων σοφῶν

4. ἔτεροι δὲ] Scil. ἔλιναν οἰκεῖν. Interpretes autem praeter Maranum (a cuius versione hęc Humphry stulte deflectit) non intellexerunt verba καὶ Ἰουδ. κ. Φοιν. ἐπικληθεῖσαν (= *cognominatam*, cf. e. g. c. 31) appositionis locum obtinere ad τὴν γῆν Χανααναίαν. Vide Winer. *Bibl. Realwörterb.* (ed. 2) T. I. p. 243.

5. Γαλλίας] Corrector in Ven. i supra ei posuit. Non muto.

6. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.

7. τὴν σύμπασαν] Scil. γῆν, quum supra dixerit πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς. Quare haud opus est coniectura Wolfii, ex τὴν efficientis γῆν. In edit. omnibus

male punctum ante οἱ δὲ λοιποὶ comparet.

8. μετέπειτα] Ven. et Bodl.; ἔπειτα editi.

9. χυδαίων] Ita scripsi pro χυδαίων [Ven. et Bodl.], quam vocem nihili omnes occupasse editiones merito miratur Davisius. *Wolfius*.

10. ὥσπερ εἰ κύβω] Ven. et Bodl. habent ὡς περὶ κύβω, editi ὥσπερ κύβω. Rescripsi ὥσπερ εἰ κύβω certissima emendatione. Cf. c. 37. n. 1. Quum vero scriptura κύβω non magis quadret quam forma cubi ad sphaeram, monitu Grabii et Lacrozii Wolfius et Roesslerus (*Bibl. d. KVV. T. I. p. 249*) legendam putant κύκλω. Sic etiam Thienem.:

Britannos usque pertenderent in arcticis regionibus, tum alii terram Chananaeam, quae etiam Iudaea et Phoenicia cognominata est, et partes Aethiopiae et Aegypti et Libyae et regionem quae torrida dicitur et loca quae ad occidentem pertinent, denique reliqui eos tractus qui a maritima regione et Pamphylia porriguntur atque Asiam et Graeciam et Macedoniam et insuper Italiam et Gallias et Hispanias et Germanias, ita ut ad illum modum nunc universa terra incolis impleatur. Quum igitur initio tripartita esset hominum habitatio in terra, ad orientem et meridiem et occidentem, postea caeterae etiam partes terrae incolae coeperunt, hominibus numero valde auctis. Haec quum ignorent scriptores non dubitant mundum sphaericum dicere et quasi cubo comparare. Qui possunt autem in his vera dicere, quum ignorent creationem mundi eiusque habitationem? Paullatim crescentibus hominibus et multiplicatis in terra, ut antea diximus, in eundem modum incolebantur maris quoque insulae ac caeterae regiones.

33. Quis igitur ex iis qui sapientes et poetae et hi-

„mit einem Kreise.“ Sed vulgatum merito tuentur Clericus (Histor. eccl. duor. prim. saec. p. 721) et Heumannus (Poecil. T. III. p. 210). Veluit Theophilus dicere: a quibusdam terram ad sphaericam figuram accedere, ab aliis ad cubicam doceri. Addit ille (p. 722): „Potuit scire esse sphaericae figurae affinem, si demonstrationes adtentisset. Constabat enim stellas boreales deprimi euntibus ad austrum, et australes ad tolli, et vicissim; quod fieri non potuit nisi convexitate terrae. Constabat etiam solem populis orientabilibus citius oriri quam occidentalibus; quod non contigisset si terra plana fuisset. Hoc tamen postre-

mum probat Theophilus, eo quod terra divisa esset in orientem, occidentem et meridiem.“ Σφαιροειδῆν terram esse tradiderunt Plato, Aristoteles, Cicero, alii, quos vide apud Cellarium: Notitia orbis antiqui lib. I. c. 2. Fuere qui cubicam formam terrae attribuerunt, ut Cosmas Indopleustes in Topographia sua.

11. τ. κατοικ. α.] H. e. rationem qua habitari coepit (Wolf.). Editi, praeter Mar. et Humphr., interpunxerunt sic: αὐτοῦ, πρὸς ... ὡς προειρηκαμεν; Οὐτω[ς] κτλ. Expectabas μῆδὲ (Humphr.) pro μῆτε (codd.).

12. οὐτως] Ven.; vulg. οὐτω.

1. ἰσχυσεν] Ven.; vulg. ἰσχυσε.

καὶ ποιητῶν ² καὶ ἱστοριογράφων τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, πολὺ μεταγενεστέρων αὐτῶν γεγεννημένων καὶ πληθὺν θεῶν εἰσαγαγόντων, ³ οἵτινες μετὰ τοσαῦτα ἔτη αὐτοὶ ἐγεννήθησαν τῶν πόλεων, ἔσχα- D τοι καὶ τῶν βασιλέων καὶ ἔθνῶν καὶ πολέμων; ⁴ Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς μεμνησθαι πάντων καὶ τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ γεγονότων, περὶ τε κτίσεως κόσμου καὶ ποιήσεως ἀνθρώπου, τὰ τε ἐξῆς συμβάντα ἀκριβῶς ἐξεῖπεῖν τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις προφήτας ἢ ⁵ Χαλδαίους τοὺς τε ἄλλους συγγραφεῖς, εἶπερ θεῖον καὶ καθαρῶ πνεύματι ἐλάλησαν καὶ τὰ δι' αὐτῶν φηθέντα ἀληθῆ ἀνήγγειλαν· καὶ οὐ μόνον τὰ προγεγόμενα ἢ ἐνεστῶτα ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι. ⁶ Διὸ δείκνυται παντας 110 τοὺς λοιποὺς πεπλανησθαι, μόνους δὲ Χριστιανούς τὴν ἀλήθειαν κερχωρημέναι, οἵτινες ὑπὸ πνεύματος ἁγίου διδασκόμεθα, τοῦ λαλήσαντος ἐν τοῖς ἁγίοις προφήταις ⁷ καὶ τὰ πάντα προκαταγγε- λόντος.

34. Καὶ τὸ λοιπὸν ἔστω σοὶ ¹ φιλοφρόνως ἐρευνᾶν τὰ τοῦ 48 Θεοῦ, λέγω δὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν φηθέντα, ὅπως συγκρίνας τὰ τε ὑπὸ ² ἡμῶν λεγόμενα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνήσει εὐρεῖν τὸ ἀληθές. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα τῶν καλουμένων θεῶν ὅτι παρ' αὐτοῖς ὀνόματα ἀνθρώπων εὐρίσκεται, καθὼς ³ ἐν τοῖς B ἐπάνω ἐδηλώσαμεν, ⁴ ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστοριῶν ὧν συνέγραψαν ⁵ ἀπεδείξαμεν. Αἱ δὲ εἰκόνες αὐτῶν τὸ καθ' ἡμέραν ἕως τοῦ

2. καὶ] Deest in Ven. Bodl. et ap. Gesn. Legunt ἢ Fell. Wolf. Mar. Humphr. Rectius Duc. et Mor. καὶ restituere. C. 8: οἱ συγγραφεῖς πάντες καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι. Cf. lib. I. c. 9. n. 13.

3. οἵτινες ... πολέμων] Respicit ad ea quae c. 31 exposuit.

4. Ἐχρῆν κτλ.] Inepta est distinctio a Thienemannno proposita: Ἐχρῆν ... ἐξεῖπεῖν. Τοὺς παρ' ... ἀνήγγειλαν, καὶ ... προκαταγγεῖλαι. Obstat non solum καὶ ante οὐ μόνον sed et αὐτοὺς ante προκαταγγεῖλαι. In errorem eum duxit versio Wolfiana.

5. Χαλδαίους] Ven. (et Bodl.?) χαλδαίοις. Etiam Clausen. transtulit: *Aegyptiorum aut Chaldaeorum vates*. (Sed retineo lectionem vulgatam. Nam, ut iam Ducaeus adnotavit, Chaldaeorum nomen sua sponte artem divinandi designat. Clemens Alex. Strom. I. c. 15. §. 71: Προέστησαν δ' αὐτῆς Αἰγυπτίων τε οἱ προφήται καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι καὶ Γαλατῶν οἱ Δρυῖδαι κτλ. Diogenes Laert. I. I. c. 1: Γεγεννησθαι γὰρ παρὰ μὲν Πέρσας Μάγους, παρὰ δὲ Βαβυλωνίους ἢ Ἀσσυρίους Χαλδαίους κτλ. Hesychius: Χαλδαῖοι

storici dicuntur verum in his rebus dicere potuit, quum multo posteriores exstiterint ac turbam deorum induxerint, utpote qui tot annis post urbes geniti fuerint et regibus et gentibus et bellis iuniores sint? Debebant enim illi mentionem facere omnium etiam eorum quae ante diluvium evenerunt, et de mundi origine et hominis creatione iisque rebus quae deinceps contigerunt accurate Aegyptiorum prophetae et Chaldaei et caeteri scriptores disserere, si quidem divino et puro spiritu loquebantur ac vera nuntiabant; nec praeterita solum aut praesentia sed ea etiam quae mundo eventura erant praenuntiari ab iis oportebat. Ex quo patet caeteros omnes errasse, Christianos autem solos veritatem apprehendisse, quippe quum a spiritu sancto doceamur, qui locutus est in sanctis prophetis et omnia praenuntiavit.

34. Atque iam tua intersit benevolo animo scrutari res divinas, hoc est ea quae a prophetis dicta sunt, ut contentione facta et eorum quae a nobis et eorum quae a caeteris dicuntur possis verum invenire. Nomina igitur deorum quos vocant apud eos nomina hominum esse, ut supra significavimus, ex ipsis historiis quas scripsere demonstravimus. Imagines autem eorum quotidie ad hoc usque tempus effin-

γένος Μάγων. Curt. 5, 1. 22. Cf. Winer. *Bibl. Realwörterb.* (ed. 2) T. I. p. 259. Particula ἢ usurpata est ut c. 12 φιλοσ. ἢ συγγρ. και ποιητ.

6. Διό ... διδασκόμεθα] Coll. 1 Cor. 2, 7. 8. 10.

7. και τὰ] Ven. et Bodl. κατά errore. Ex hoc loco Sam. Gardinerus (Fid. cath. circa s. trinit. p. 48) assentiente Wolfio conficit Theophilum spiritum sanctum pro persona esque omnisclia habuisse.

1. φιλοφρόνας] Ven. et Bodl. At Mor. et Fell. φιλοφρόνων.

2. ἡμῶν] Ven. et Bodl. Sed Gesn. Duc. Mor. Fell. ὡμῶν.

3. ἐν τοῖς ἐπάνω] C. 2.: 'Ὁπόταν γὰρ ἐντυγχάνετε ταῖς γενέσεσιν αὐτῶν, ὡς ἀνθρώπους αὐτοὺς νοεῖτε. C. 7: Καὶ ὅτι οὗτοι ἄνθρωποι καὶ οὐ θεοὶ ἐγεννήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν αὐτοὶ (scriptores gentilium) καταλέγουσιν. C. 8. p. 86. B. Comp. lib. I. cc. 9 (n. 1) et 10.

4. ἐξ] Fell. et Wolf. και ἐξ contra codices.

5. ἀπεδείξαν] Cf. cc. 2—7. Maran. mallet ἀπέδειξαν. Sed vulgatae melius convenit ἐξ α. τ. ιστοριῶν.

θεῦρο ἐκτυποῦνται, ⁶ εἰδωλα, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῦ-
 τοις μὲν λατρεύει τὸ πλῆθος τῶν ματαίων ἀνθρώπων· τὸν δὲ
 ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων καὶ τροφία πάσης πνοῆς ⁷ ἀθε-
 τοῦσιν, παιθόμενοι δόγμασιν ματαίοις ⁸ διὰ πλάνης πατροπαρα-
 δότου γνώμης ἀσυνέτου. Ὁ μόντος γε θεὸς καὶ πατὴρ καὶ κτί- ⁴⁹
 στης τῶν ὄλων οὐκ ⁹ ἐγκατέλιπεν τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἔδωκεν ^C
 νόμον καὶ ἔπεμψεν προφήτας ἁγίους πρὸς τὸ καταγγεῖλαι καὶ
¹⁰ διδάξαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ ἕνα ἕκαστον ἡμῶν
 ἀνανῆσαι καὶ ἐπιγινῶναι ὅτι εἰς ¹¹ ἔστιν θεός· οἱ καὶ ἐδίδαξαν
 ἀπέχεσθαι ἀπὸ ¹² τῆς ἀθεμίτου εἰδωλολατρείας καὶ μοιχείας καὶ
 φόνου, πορνείας, κλοπῆς, φιλαργυρίας, ¹³ ὄρκου ψεύδους, ὀργῆς
 καὶ πάσης ἀσελείας καὶ ἀκαθαρσίας, καὶ ¹⁴ πάντα ὅσα ἂν μὴ
 βούληται ἄνθρωπος ἑαυτῷ γίνεσθαι ἵνα μὴδὲ ἄλλω ποιῆ, καὶ οὐ-
 τως ὁ δικαιοπραγῶν ἐκφυγῆ τὰς αἰωνίους κολάσεις καὶ καταξιωθῆ
 τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ θεοῦ. D

35. Ὁ μὲν οὖν θεῖος νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδώλοισι ⁵⁰
 προσκυνεῖν, ἀλλὰ καὶ ¹ τοῖς στοιχείοις, ἥλιψ σελήνῃ ἢ τοῖς λοιποῖς
 ἄστροις, ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ οὔτε γῆ οὔτε θαλάσῃ ἢ πηγαῖς
 ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν· ² ἀλλ' ἢ μόνω τῷ ὄντως θεῷ καὶ ποιητῇ
 τῶν ὄλων χρῆ λατρεύειν ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εἰλικρινεῖ γνώμῃ.
 Διὸ φησιν ὁ ἅγιος νόμος· ³ Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φρονεῖσεις, οὐ
 κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ ¹¹¹
 πλησίον σου. Ὁμοίως καὶ οἱ προφήται. ⁴ Σολομῶν μὲν οὖν καὶ

6. εἰδωλα ... ἀνθρώπων] Ps. 113, 4. 134, 15. Vide lib. I. c. 1. n. 7.

7. ἀθετοῦσιν] Vulgo sine *v*; item mox δόγμασι. Secutus sum Ven.

8. διὰ κτλ.] Male Thienem. ἀσυνέτου refert ad πλάνης: „un-
 ziemliche Irrthümer.“ Hosm. et Mar. πατροπ. cum voce πλάνης
 iungunt: *accepto a patribus stultae
 opinionis errore decepti*. Coll. 1
 Petr. 1, 18.

9. ἐγκατέλιπεν] Ven.; vulg. absque *v*. Mox pro ἔδωκεν (Ven.

et Bedl.) habent Foll. Wolf. Hum-
 phr. ἔδωκε. Pro ἔπεμψεν (Ven.)
 vulg. ἔπεμψε.

10. διδάξαι] Id pro vulg. δεῖ-
 ξαι (Ven. δείξαι, sed corrector δεῖ-
 ξαι scripsit) Theophilo restituendum
 Heumannus (Poecil. T. III. p.
 226) et Maranus perspexerunt: so-
 lus Humphry textui inseruit, sed
 male reddidit monstrarent.

11. ἔστιν] Ven.; vulg. ἐστι.

12. τῆς ἀθεμ. εἰδ. ... ἀκα-
 θαρσίας] Gesn. Mor. Foll. Mar. τ.
 ἀθ. εἰδωλολατρείας (pro —τρείας).
 — 1 Petr. 4, 3: ἀσελείας ...

guntur: *simulacra, opera manuum hominum*. Atque iis quidem cultum adhibet hominum ineptorum multitudo; creatorem autem et opificem universorum et altorem omnis spiritus flocci faciunt, dum vanis sententiis obtemperant decepti stulta a patribus tradita opinione. Deus autem et pater et conditor universorum non deseruit humanum genus, sed dedit legem et misit sanctos prophetas qui nuntiarent generi humano et praeciperent, ut quisque nostrum respiceret et cognosceret unum esse deum; ab iisdem edocti sumus ut a nefario simulacrorum cultu et adulterio et caede, stupro, furto, avaritia, periurio, iracundia et omni lascivia et impuritate abstinemus, et quae sibi quisque fieri nolit ea alteri ne faciat: sicque iustitiae cultor aeterna supplicia effugiat ac vitam aeternam a deo consequatur.

35. Vetat igitur divina lex non solum simulacra adorari, sed etiam elementa, solem lunam vel caeteras stellas, aut coelo aut terrae aut mari aut fontibus aut fluminibus cultum adhiberi; nonnisi solus vere deus et omnium conditor est colendus sancto pectore et sincero animo. Quapropter ait sancta lex: *Non moechaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces uxorem proximi tui*. Similiter etiam prophetae. Salomo

ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις. Matth. 15, 19: φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι. Gal. 5, 19—20: πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέβεια, εἰδωλολατρεία. Cf. ad lib. III. c. 9. n. 4.

13. ὄρκον ψεύδους] Editores praeter Maran., quocum Humphr. facit: ὄρκον, ψεύδους. C. 37: ἀδικον ὄρκον.

14. πάντα ... ποιῆ] Edit. (exc. Humphr.) βούλεται (Bodl.) pro βούληται. — Coll. Matth. 7, 12. Magis consentit Theophilus, quod quidem editores et interpretes fugit,

cum additamento ad Act. apost. 15, 20 (et 29): καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι ἐτέροις μὴ ποιεῖν (ποιεῖτε).

1. τ. στοιχείοις] Cf. lib. I. c. 4. n. 9.

2. ἀλλ' ἢ] Marano ἀλλὰ, pro ἀλλ' ἢ, legendum videtur aut χροῆ expungendum. Non mute. Cf. Wahl. Clav. librr. V. T. spocr. p. 29.

3. Ὅθ ... πλησ. σου] Exod. 20, 13—17.

4. Σολομών] Bodl. et editi Σολομών. Male. Nam c. 10. p. 88 D et lib. III. c. 28. p. 138 B in

τὸ διὰ νεύματος μὴ ἀμαρτάνειν διδάσκει ἡμᾶς, λέγων· ⁵ Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλέπέτωσαν, τὰ δὲ βλεφαρά σου νεύετω δίκαια. Καὶ ⁶ Μωσῆς δὲ καὶ αὐτὸς προφήτης περὶ μοναρχίας Θεοῦ λέγει· ⁷ Οὗτος ὁ Θεὸς ὑμῶν ὁ στερεῶν τὸν οὐρανὸν καὶ κτίζων τὴν γῆν, οὗ αἱ χεῖρες κατέδειξαν πᾶσαν τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ παρέδειξεν ὑμῖν αὐτὰ τοῦ ὀπίσω αὐτῶν πορεύεσθαι. Ἡσαΐας δὲ καὶ αὐτὸς φησιν· ⁸ Οὕτως λέγει κύριος ὁ Θεός, ὁ στε- ^B ρεώσας τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ⁹ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· Οὗτος κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ· ¹⁰ Ἐγώ, φησὶν, ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῇ, ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. Καὶ ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ· ¹¹ Οὗτος ὁ Θεὸς ὑμῶν ὁ κατασπευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· οὐ πεινάσει οὐδὲ κοπιᾶσει, ¹² οὐδὲ ἐστὶν ἐξέυρησις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ Ἰερεμίας· ¹³ καὶ φησιν· ¹⁴ Ὁ ποιήσας τὴν ^C γῆν ἐπὶ τῇ ἰσχυί αὐτοῦ, ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ φρονήσει αὐτοῦ ἐξέτεινεν τὸν οὐρανὸν καὶ πληθθος ὕδατος ἐν οὐρανῷ, καὶ ἀνήγαγεν νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς, ἀστραπὰς εἰς ὑέτον ἐποίησεν καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Ὁρᾶν ¹⁵ ἐστὶν πῶς φίλα καὶ σύμφωνα ἐλάλησαν πάντες οἱ προφῆται, ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ πνεύματι ἐκφωνήσαντες περὶ τε μοναρχίας Θεοῦ καὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως καὶ τῆς ἀνθρώπου ποιήσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὄδιναν, πενθοῦντες τὸ ⁵¹ ἄθεον γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς δοκοῦντας εἶναι σοφοὺς D

omnibus codd. mstis et editis comparat Σολομώνος. Inde casus nomin. ad anal. vocis Βαβυλών est Σολομών. Et sic Ven. probe (etiam c. 38) exhibet: in quo corrector stulle ᾧ supra ᾧ posuit. Etiam Tischendorfius in N. T. e consensu optimorum librorum ubique Σολομών, — ᾧνος, — ᾧνα edidit. Raro dicebant Σολομώντος etc., a nomin. Σολομών, quemadmodum ἄξενοφῶν. Admiror omnium Theophili editorum caecitatem. Sed alia in hoc scriptore ha-

bentur multo graviora librorum peccata quae non viderunt.

5. Οἱ . . . δίκαια] Prov. 4, 25.

6. Μωσῆς] Mign. sua ipsius auctoritate Μωσῆς effecit. Cf. c. 10. n. 12 al.

7. Οὗτος . . . πορεύεσθαι] Theophilus sententiam magis quam verba Mosis refert: Gen. 1, 8. 2, 1. Deuter. 4, 19. 17, 3.

8. Οὕτως . . . ὑμῶν] Ies. 42, 5 sq. Paulo aliter LXX. Coll. Ire-

igitur ne oculorum quidem nutu peccandum esse nos docet, dicens: *Oculi tui recta videant, palpebrae tuae annuant iusta.* Atque Moses, qui et ipse propheta exstitit, de monarchia dei loquitur: *Hic deus vester qui firmat coelum et condit terram, cuius manus ostenderunt universam militiam coeli, nec ea vobis monstravit ut cultu divino ea prosequeretur.* Ipse etiam Iesaias ait: *Sic dicit dominus deus, qui firmavit coelum et fundavit terram et quae in ea, et dat spirationem populo in ea et spiritum calcantibus eam: Hic dominus [est] deus vester.* Et rursus per eundem: *Ego, inquit, feci terram et hominem super eam, ego manu mea firmavi coelum.* Et in alio capite: *Hic [est] deus vester qui construxit extrema terrae; non esuriet nec fatigabitur, nec est investigatio eius prudentiae.* Similiter etiam Ieremias; etiam ait: *Qui fecit terram potentia sua, qui erexit orbem sapientia sua, etiam prudentia sua extendit coelum et multitudinem aquae in coelo, et eduxit nubes ab extremo terrae, fulgura in pluviam fecit et eduxit ventos ex thesauris suis.* Videre licet quam amica inter se et consona prophetae omnes locuti sint, uno et eodem spiritu de monarchia dei et mundi origine et hominis creatione pronuntiantes. Immo etiam vehementer angebantur, lugentes impium hominum genus, et eos qui videbantur esse sapientes ignominia nota-

naeus adv. haer. V. c. 12. §. 2 (ed. Stier.) p. 745.

9. ἐπ'] Vulgo ὑπ'. Mar. errorem primus notavit: Humphr. in ipso textu correxit. Mox Galland. (c. Mar. edit. Ven.) ἡμῶν vitiose.

10. Ἐγὼ . . . οὐρανόν] Ies. 45, 12.

11. Οὗτος . . . αὐτοῦ] Ies. 40, 28.

12. οὐδέ ἐστιν] Ven.; vulg. οὐδ' ἐστιν. -

13. καί] Mar. δε καί coniecit. Corp. Apoll. Vol. VIII.

Quod non improbaverim: δε ob similitudinem cum ultima praecedentis vocis syllaba facile potuit interire.

14. Ὁ . . . αὐτοῦ] Ier. 10, 12 sq. (51, 15 sq.). Pro ἀνορθώσας, quod Mar. et Humphr. reposuere, caeteri editt. (ut uterque cod. mstus) habent ἀνορθώσαι. Tum Humphr. ἐξέτινεν et postea omnes ἀνήγαγεν et ἐποίησε, sine ν (Ven.). Pro ἐξήγαγεν ἀνέμους (Ps. 134, 7) Biblia ἐξήγ. φῶς. Cf. lib. I. c. 6. p. 73 C.

15. ἔστιν] Ven.; ἐστιν Gesn. (et Bodl.?). ἔστι caeteri editt.

διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς κλάνην καὶ ¹⁶ πᾶρωσιν τῆς καρδίας κατήσχυ-
ναν. Ὁ μὲν Ἰερემίας ἔφη· ¹⁷ Ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ
γνώσεως αὐτοῦ, κατήσχύθη πᾶς χυσοχόος ἀπὸ τῶν γλυπτῶν
αὐτοῦ, εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ, οὐκ ἔστιν πνεῦμα ἐν
αὐτοῖς, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀπολοῦνται. Τὸ αὐτὸ ¹⁸ καὶ
ὁ Δαυὶδ λέγει· ¹⁹ Ἐφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν
αὐτῶν, οὐκ ἔστιν ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός· πάντες
ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν. Ὁμοίως καὶ ²⁰ Ἀββακούμ· ²¹ Τί
ώφελει γλυπτὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἔγλυψεν αὐτὸ φαντασίαν ψευδῆ;
Οὐαὶ τῷ λέγοντι τῷ λίθῳ Ἐξεγέρθητι, καὶ τῷ ξύλῳ Ἐψάσθητι. ¹¹²
Ὁμοίως εἶπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀληθείας προφηταί. Καὶ τί μοι
τὸ πλῆθος καταλέγειν τῶν προφητῶν, πολλῶν ὄντων καὶ μυρία
²² φίλα καὶ σύμφωνα εἰρηκότων; Οἱ γὰρ βουλόμενοι δύνανται
ἐντυχόντες τοῖς δι' αὐτῶν εἰρημένοις ἀκριβῶς γινῶναι τὸ ἀληθές,
καὶ μὴ ²³ παράγεσθαι ὑπὸ διανοίας καὶ ματαιοπονίας. Οὗτοι οὖν
οὓς προειρήκαμεν προφηταί ἐγένοντο ἐν Ἑβραίοις, ²⁴ ἀγράμματος
καὶ ποιμένες καὶ ἰδιῶται.

36. Σίβυλλα δέ, ἐν ¹⁹ Ἑλλήσιν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ⁵²
γενομένη προφητῆς, ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας αὐτῆς ὀνειδίξει τὸ Β
τῶν ἀνθρώπων γένος, λέγουσα·

16. πᾶρωσιν] Ven. et Bodl.,
Gesn. Wolf. Mar. Humphr. Caeteri
editt. πῆρωσιν temere obtruderunt.
Cf. Ephes. 4, 18 et quae lib. I. c. 7.
n. 8 observavi. — Paullo ante Gesn.
αὐτοῖς dedit, non αὐτοῖς (codd.
mstl).

17. Ἐμωράνθη . . . ἀπολοῦν-
ται] Ier. 10, 14 sq. (51, 17 sq.)
6, 29. — Pro ἔστιν (Ven.) et αὐ-
τοῖς vulg. ἔστι et ἑαυτοῖς.

18. κα] Ven. Bodl. Mar. Hum-
phr. Caeteri editt. omiserunt. Pro
Δαυὶδ Ven. per compendium prae-
bet δᾶδ. Inde non patet, utrum
Δαυὶδ an Δαυειδ legerit. Illam scrip-
tionem Montefalc. Palaeogr. gr. 5,

1 probat, hanc vero Lachm. et Ti-
schendorf. in N. T. tuentur. Con-
stat quidem in antiquis libris (etiam
in Ven. plerumque) v pro β usur-
pari: tamen formam Δαβιδ hodie
omnes critici abiecerunt.

19. Ἐφθάρησαν . . . ἠχρειώ-
θησαν] Psalm. 13, 1. 3. — Prae-
positionem ἐν (Ven. Bodl.) ante
ἐπιτηδ. editt. praeter Mar. et Hum-
phr. praetermiserunt. Solus Gesn.
ἔστιν (Ven.) ante ποιῶν exhibet;
caeteri ἔστι.

20. Ἀββακούμ] Ven. et Bodl.;
editi Ἀββακούκ (Humphr. Ἀββα-
κούκ). Septuag. Ἀμβακούμ. Sic
etiam Hist. bel. et drac. v. 33 — 39

verunt propter eorum errorem et callum cordis. Ieremias quidem dixit: *Infatuatus est omnis homo scientia sua, pudore suffusus est omnis opifex ob sculptilia sua, frustra argentarius faber argentum fabricatur, non est spiritus in iis, die visitationis suae interibunt.* Idem dicit Davides: *Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum; omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt.* Similiter etiam Habacucus: *Quid prodest homini sculptile, quia sculpsit illud ut imago falsa sit? Vae qui dicit lapidi Expergiscere, et ligno Elevare.* Similiter locuti sunt etiam caeteri veritatis prophetae. Et quid multitudinem prophetarum enumerem, qui multi sunt et innumera dixerunt amica inter se et consona? Valent enim qui volunt, si eorum dicta consulant, veritatem accurate cognoscere, neque abripi cogitatione et inani opera. Hi igitur quos praediximus prophetae apud Hebraeos exstiterunt, illiterati homines et pastores et imperiti.

36. Sibylla autem, quae apud Graecos et caeteras gentes prophetissa exstitit, initio prophetiae suae invehitur in humanum genus, dicens:

et Pseudo-Epiphani. de vita prophet. c. 18.

21. *Τί . . . Τψάθητι*] Habac. 2, 18 sq., ubi quae Theophilus habet latius enarrantur.

22. *φιλα και σύφωνα*] Sic passim, e. g. paullo supra p. 111 C, c. 9. p. 88 A, infra lib. III. c. 17.

23. *παράγεσθαι*] Fell. Wolf. Mar. Humphr. At Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. *παραγενέσθαι*. Quam scripturam Wolf. assentiente Hosmanno male defendit hoc sensu: „qui legerit prophetarum scripta is intelliget verum et (eadem sc. opera intelliget) ea non ab ingenio hominum et vana opera profecta esse.“

24. *ἀγράφματοι κτλ.*] „Desto gewisser, will Theophilus sagen, müssen sie einen höheren unbefruchtlichen Unterricht bey den Belehungen, die sie uns geben, genossen haben.“ Roessler (p. 250). Aequae patet eos, ut Iustinus Cohort. ad Gent. c. 35 ait, non artificiose loqui sed verba simpliciter ut se offerunt usurpare (*ἀπλῶς τοῖς ἐννοχοῦσιν ὀνόμασι τε καὶ ῥήμασι χηρῆσθαι*), ea nuntiantes quae spiritus sanctus veram religionem discere cupientibus per eos tradere voluit. Idem fere de Sibylla pronuntiat (l. c. c. 37).

1. *Ἐλλήσι*] Ven.; vulg. —σ. Idem de *ἔθνεσιν* monendum.

- 2° Ἀνθρωποὶ θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἕοντες,
 Πῶς ταχέως ὑψοῦσθε, βίου τέλος οὐκ ἔσορῶντες;
 Οὐ τρέμετ', ³ οὐδὲ φοβεῖσθε θεῖον, τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν,
^o Ὑψιστον γνώστην, ⁴ πανεπόπτην, μάρτυρα πάντων,
^o Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμ' ἐν ἅπασιν:
^o Κάτθετο, χήγητῆρα βροτῶν πάντων ἐποίησεν;
 Εἰς θεός, ⁷ ὃς μόνος ἄρχει, ὑπερμεγέθης, ἀγένητος,
 Παντοκράτωρ, ἀόρατος, ⁸ ὁρῶν μόνος αὐτὸς ἅπαντα,
 Αὐτὸς δ' οὐ βλέπεται θνητῆς ⁹ ὑπὸ σαρκὸς ἀπάσης.
¹⁰ Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
 Ὄφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἄμβροτον, ὃς ¹¹ πόλον οἰκεῖ;

2. Ἀνθρωποὶ ... ἀστερόεντος] Hoc fragmentum, quod versus 84 complectitur, in nullo Sibyllino-
 rum codice msto reperitur. Quod autem Theophilus dicit ἐν ἀρχῇ
 τῆς προφητείας αὐτῆς confirmat Lactantius Instit. div. IV. c. 6 (Opp.
 ed. O. F. Fritzsche, Lips. 1842, P. I) p. 178, qui, postquam dixit
 „Sibylla Erythraea in carminis
 sui principio, quod a summo
 deo exorsa est, ... praedicat,“ statim
 vv. 5 et 6 affert: Παντοτρό-
 φον ... ἐποίησεν. Quapropter il-
 lud fragmentum, ex hoc Theophili
 libro mutuo desumptum, ab editori-
 bus Oracc. Sibyll. (inde a Castalio-
 ne) in limine, ante caeteros libros,
 collocatum est et Prooemium ap-
 pellari solet. In medio autem frag-
 mento (post v. 35) quaedam est la-
 cuna, ab ipso Theophilo (Καὶ πρὸς
 τοὺς γεννητοὺς λεγομένους ἔφη) in-
 dicata: quam Alexander ex parte
 explevit, tribus scilicet versibus qui
 a Theophilo c. 3 (vide ibi n. 5) lau-
 dantur. Friedliebuis in duo frag-
 menta divisit: 1°. v. 1—35: Ἀν-
 θρωποὶ ... αὐτὸς ὑπάρχει, quibus
 tres versus addit a Lactantio l. c.

II. c. 11 citatos: Ὅς μόνος ἐστὶ
 θεός ... γενεῆς βιόταιο, 2°. v. 1—
 49 (ap. Alex. v. 39—87, vulgo v.
 36—84): Εἰ δὲ γεννητὸν ὄλωσ ...
 οὐρανοῦ ἀστερόεντος. Cf. Oracc.
 Sib. ed. C. Alexand. Vol. I. p. 14—
 25 et Die Sib. Weissagg. herausg.
 v. J. H. Friedl. p. 2—6 coll. Sect.
 alt. p. XV sqq. Illustravit etiam
 Casp. Bæth. in Adversarr. l. XIII.
 c. 1. p. 710. Caeterum iam in Iust.
 Cohort. ad Gent. c. 16 (Corp. Apoll.
 Vol. III) p. 61, quarto saeculi se-
 cundi decennio exarata (cf. quae ex-
 posui in Erschii et Gruberi Allg.
 Encycl. d. Wiss. u. Künste Sect. II.
 P. 30, Lips. 1853, p. 47 sq. coll.
 p. 41), tres huius fragmenti versus
 (7—9: Εἰς θεός ... ἀπάσης) af-
 feruntur, ibique Sibylla appellatur ἡ
 ἀρχαία καὶ σφόδρα παλαιά, quam
 et Plato (cf. c. 37: in Phaedro p.
 244) et Aristophanes (vid. n. 1) et
 alii complures ut vatem memorave-
 rint. Praeterea l. c. c. 37 dicitur
 non habuisse facultatem oracula li-
 mandī praesertim in iis quae ad ac-
 curatam numerorum rationem (τῶν
 μέτρων ἀκρίβειαν) pertinent. Nu-
 meri sane multi in Sibyllinis claudi-

*Homines mortales et carnei, qui nihil estis,
 Quomodo cito efferrimini, vitae finem non respicientes?
 Non trémitis, nec timetis deum, inspectorem vestrum,
 Altissimum cognitorem, omnium speculatorem, testem omnium,
 Creatorem omnia nutrientem, qui dulcem spiritum in omnibus
 Posuit, et ducem mortalium omnium constituit?
 Unus deus [est], qui solus imperat, ingens, non ortus,
 Omnipotens, invisibilis, videns solus ipse omnia,
 Ipse autem non cernitur ab ulla carne mortali.
 Quae enim caro potest coelestem et verum
 Oculis videre deum immortalem, qui coelum habitat?*

cant: saepenumero omnia fere metrorum praecepta negliguntur. Quamvis vero Sibyllistae elaborandis versibus parum operae navaverint, plurima tamen vitia ineptis librariis imputanda sunt. Cf. Ric. Volkman De Oracc. Sibyll. Lips. 1853. — Primus versus a Clemente Alex. Strom. III. c. 3. §. 14 (Opp. ed. Klotz. T. II) p. 220 citatur, cuius auxilio pro *ζώντες*, quod Ven. et Bodl. librorum culpa habent itemque Gesnerus recepit, cum caeteris edidit. *ζόντες* refixi.

3. οὐδὲ] Ven. et Bodl. legunt οὐ. Iam Gesn. οὐδὲ dedit.

4. πανεπόπτην] Ven. et Bodl. παντεπόπτην, repugnante metro. Sic etiam Gesn. At Duc. Mor. Fell. Wolf. male παντόπτην fecerunt. Mar. et Humphr., Alex. et Friedl. πανεπόπτην, electo τ.

5. Παντοτρόφον] Ven. et Bodl. παντότροφον. Pariter Gesn. Duc. Mor. Mar. Pro κτίστην Ven. et Bodl. κτίστιν (sic Gesn. quoque), Mor. Fell. Wolf. Mar. κτιστήν (oxyt.). Deinde Lactant. l. c. IV. c. 6 ed. Fritsch. (vide supra n. 2) ἄπασιν.

6. Κάτθετο] Ven. et Bodl. κα-

τέθετο contra metrum. Ita et Gesn. Pro *χῆγ. βρ.* (Ven. Bodl.) habet Lactant. *καὶ ἡγήτορα θεῶν.*

7. δε] Excidit in Ven. et Bodl., ob similem sonum syllabae praecedentis; deest etiam apud Gesn. Agnoscit Lactant., qui hunc versum laudat l. c. I. c. 6. p. 15. Fell. et Wolf. non ἄρχει (Ven. Bodl. Lact.), sed ἐστίν, ut Justin. l. c. c. 16 (vide supra n. 2). Gesnerus adnotat (in marg.) lectionem: *εἰς θεὸς ἐστι μόνος καὶ ὑπερμεγέθης, ἀγένητος.*

8. δρῶν μόνος] Justin. et Friedl. ὀρώμενος.

9. ὑπό] Ven. et Bodl. δ' ὑπό. Iam Gesn. recte ὑπό, omissio δ'.

10. Τίς . . . γεγαῶτες] Hos quattuor versus etiam habet Clemens Alex. l. c. V. c. 14. §. 109 (T. III) p. 77 (Euseb. Praep. ev. XIII. c. 13) et Protrept. c. 6. §. 71 (T. I) p. 61. — Bodl. et Gesn. pro ἐπουράνιον (quod Ven. tuetur) dant οὐράνιον, sed adnotat Gesn.: „Lego ἐπουράνιον.“

11. πόλον] Gesn. πόλιν facili lapsu.

Ἔλθετε, μὴ σκοτίην δὲ διώκετε καὶ γνόφον αἰεὶ·
 Ἡελίου γλυκυδερκῆς ἰδοῦ φάος ἔξοχα λάμπει.
 Γινώτε δὲ ²⁵κατθέμενοι σοφίην ἐν στήθεσιν ὕμῶν· B
 εἰς θεὸς ²⁶ἔστι, βροχάς, ἀνέμους, σεισμούς ἐπιπέμπων,
²⁷Ἀστεροπάς, λιμούς, λοιμούς καὶ κήδεα λυγρὰ
 καὶ νιφετούς, ²⁸κρύσταλλα. Τί δὴ καθ' ἐν ἔξαγορεύῳ;
 Οὐφανοῦ ἠγεῖται, γαίης κρατεῖ, ²⁹αὐτὸς ὑπάρχει.
 Καὶ πρὸς τοὺς ³⁰γενητούς λεγομένους ἔφη·
 εἰ δὲ γενητὸν ὄλωσ καὶ φθείρεται, ³¹οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
 Ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.
³²Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἰς πανυπέριτος, ὃς πεποίηκεν C
 οὐρανὸν ἡέλιόν τε καὶ ἀστέρας ἠδὲ σελήνην,
 καρποφόρον γαῖαν τε καὶ ὕδατος οἷδατα πόντου,
 οὐρεὰ θ' ὑψηλέντα ³³καὶ ἀέναα χεύματα πηγῶν·
 τῶν ³⁴τ' ἐνύδρων πάλι γεννᾷ ἀνήριθμον πολὺ πλῆθος·
 Ἐρπετὰ ³⁵δὲ γαίης κινούμενα ψυχοτροφεῖται,
 Ποικίλα τε ³⁶πτηνῶν λιγυροθρόα, τραυλλίζοντα,
 Ξουθὰ, ³⁷λιγυπερόφωνα, ταράσσοντ' ἀέρα ταρσοῖς·
 Ἐν δὲ νάπαις ὀρέων ἀγρίαν γένναν θέτο θηρῶν· D

25. κατθέμενοι] Ven. κατα-
 θμενοι (sic), Bodl. et Gesn. κατα-
 θέμενοι, Mor. καθέμενοι. Μοχ στή-
 θεσιν Ven. Bodl. Gesn.

26. ἔστι] Gesn.; caeteri ἐστι.
 Dein Clem. τ' ἐπιπέμπων.

27. Ἀστεροπάς] Ven. ἀστερα-
 πάς. Gesn. λυγρὰ.

28. κρύσταλλα. Τί δὴ] Ita rec-
 te Theophilus. Clemens mendose
 κρύσταλλα τε· τί καθ' κτλ.

29. αὐτὸς ὑπάρχει] Ven. Bodl.
 et editi; etiam Clemens. Sibyllam
 vero scripsisse αἶδος ἄρχει (orco
 imperat) merito monuit Eustathius
 Schwartzius in Analectis p. 31 sq.
 Scilicet omnia sublimia, dei potestati
 subiecta, uno velut cinno compre-
 hendere volebat. At ubi sunt omnia?

Nihil hic de daemonibus, quorum
 mentio omnino necessaria erat post
 coelestium et tellustrium enarratio-
 nem.

30. γενητούς] Scil. deos gen-
 tilium. Fell. Wolf. Gall. γεννητούς
 absque ulla codd. auctoritate. Cf. lib.
 I. c. 4. n. 1.

31. οὐ ... τετυκ. εἶναι] Haec
 citat Lactant. l. c. I. c. 8. p. 18. —
 Pro ἀνδρὸς Ven. et Bodl. ἀνδρες
 absurde.

32. Ἀλλὰ ... πόντου] Hos ver-
 sus tres Lactant. l. c. I. c. 6. p. 16 ex-
 hibet. — Vox μόνος in Ven. deest.
 Contra in Bodl. πανυπέριτος de-
 sideratur. Tum pro οἷδατα Ven.
 οἶδμα.

33. καὶ ἀέναα] Ven. Bodl. Gesn.

*Venite, non tenebras sequimini et caliginem semper:
Solis dulce visu ecce lumen egregie splendet.
Cognoscite ponentes sapientiam in pectoribus vestris:
Unus deus est, imbres, ventos, terrae motus immittens,
Fulgura, fames, pestes et luctus tristes
Et nives, glaciem. - Quid singula commemoro?
Coelum gubernat, terram tenet, ipse existit.*

Et in eos qui orti dicuntur locuta est:

*Si ortum omnino corrumpitur, non potest hominis
Ex lumbis et matrice deus formatus esse.
Sed deus solus unus excelsissimus, qui fecit
Coelum et solem et astra et lunam,
Fertilem terram et marinas ponti procellas,
Montes excelsos et perennes scaturigines fontium;
Etiam aquatiliam generat innumerabilem multitudinem;
Reptilia autem quae in terra moventur nutrit,
Varia quoque volatilia, suaviter sonantia, balbutientia,
Pulchra, alis dulce crepantia, aerem pennis turbantia;
In saltibus autem montium silvestre genus posuit ferarum;*

Duc. Mor. Humphr., etiam Alex. (cf. lib. I. c. 6. n. 5). At Fell. Wolf. Mar. καὶ ἀένναα. Gall. et Friedl. restituerunt κ' ἀένναα.

34. τ' ἐ. πάλι] Ven. et Gesn. τς ἐ. πάλιν, Bodl. τς ἐ. πάλι. Pro γεννᾶ uterque cod. mstus γεννᾶν mendose.

35. δὲ γαίης] Ven. Bodl. et editt.; excipe Fell. et Wolf. qui vitiose dederunt δ' ἐν γαίης, pro δ' ἐκ γαίης, quod Humphr. recepit. Wolf. coniecit legendum δὴ γαίης, „praecipue quum τς (in fine!) versum hunc cum prioribus satis iungat.“ Deinde Ven. ψυχροτροφεῖτε. Gesn. vero (c. lit. ρ) dedit ψυχροτροφεῖτε (Bodl. ?), quam lectionem Fell. Wolf. Humphr. secuti sunt,

ita tamen, ut ψυχροτροφεῖ τς scriberent. Praeunte Ducaeo, quem Claus. versio (et qui frigido nutriuntur) in errore duxit, legunt Mor. et Mar. male ψυχροτροφεῖς (pro ψυχροτροφῆ) τς. Alex. et Friedl. suadente Gfroerero restituerunt ψυχροτροφεῖται, vocem mediam pro activa. Literae αι et ε saepe commutantur a scribis: coll. n. 40. 49, c. 7. n. 8, c. 32. n. 9, c. 37. n. 2, al.

36. πτηνῶν] Vulgo πτηνῶν. Errorem iam Thienem. notavit.

37. λιγυροπερόφωνα] Sic monitu Opsopoei c. Humph. scribo pro λιγυροπερόφωνα (Ven. et Gesn.). Alii λιγυροτρόφωνα (Bodl.) vel λιγυρόφωνα (Duc. Mor. Fell. Wolf.

- Ἡμῖν τε κτήνη ³⁸ ὑπέταξεν πάντα βροτοῖσιν,
 Πάντων ³⁹ δ' ἡγητῆρα κατέστησεν θεότευκτον,
 Ἄνδρῳ δ' ⁴⁰ ὑπαίταξεν παμποίκιλα κού καταληπτά.
 Τίς γὰρ σὰρξ δύναται θνητῶν γινῶναι τὰδ' ἅπαντα;
 Ἄλλ' αὐτὸς μόνος οἶδεν ὁ ποιήσας ⁴¹ τὰδ' ἀπ' ἀρχῆς,
⁴² Ἀφθαρτος κτίστης αἰώνιος, αἰθέρα ναίων,
 Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ ⁴³ πλείονα μισθόν,
 Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκους τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων, 114
⁴⁴ Καὶ πόλεμον καὶ λοιμὸν ἰδ' ἄλγεα δακρυσέοντα.
 Ἄνθρωποι, τί μάτην ὑψοῦμενοι ἐκρίζουσθε;
 Αἰσχύνθητε ⁴⁵ γαλαῶς καὶ κνωδάλα θειοποιούντες.
 Οὐ μανίη καὶ λύσσα φρενῶν ⁴⁶ αἰσθησιν ἀφαιρεῖ,
⁴⁷ Εἰ λοπάδας κλέπτουσι θεοί, σιλοῦσι δὲ χύτρας;
 Ἄντι δὲ ⁴⁸ χρυσήεντα πόλον κατὰ πλοῦνα ναίειν
 Σητέβρωτα ⁴⁹ δέδορμε, πυκναῖς δ' ἀράχλαις δεδίασται!

Mar.). Mox ταράσσοντα Ven. Bodl. Gesn.

38. ὑπέταξεν] Operarum errore ἐπέταξαν Fell.

39. δ' ἡγητῆρα] Ven. et Bodl. δ' ἡγήτορα, editt. (exc. Duc. Wolf. Humphr.) δ' ἡγήτερα, Alex. et Friedl. δ' ἡγητῆρα. In fine θεότευκτον intellige hominem.

40. ὑπαίταξεν] Ven. et Bodl. ὑπέταξεν, item Gesn. Duc. Mor.; ὑπαίταξεν Fell. (Alex. Friedl.), unde caeteri ὑπαί τάξεν. Cf. n. 35 de αι et ε literis commutatis. Postea pro κού καταληπτά Ven. et Bodl. καὶ εὐκατάληπτα (sic), Gesn. Duc. Mor. Fell. contra sensum κ' εὐ κατάληπτα, Wolf. Mar. Humphr. κ' οὐ κατάληπτα, accentu vitioso. Sibylla dicit varietatem illam animalium cogitatione comprehendi non posse. Sic sequens versus cum hoc bene cohaeret.

41. τὰδ'] Ven. τάδε. Editi τὰ δ' (Bodl.).

42. Ἀφθαρτος . . . ἐγείρων] Laudat hos versus tres Lactant. De ira c. 22 (P. II) p. 244. — Pro αἰθέρα ναίων (Lact.) Ven. αἰθέραν αἰῶν, Bodl. αἰθέροι ναίων. Wolf. forte legendum suspicatur αἰθέροι ναίων. Noli mutare.

43. πλείονα] Lact. μείζονα.

44. Καὶ . . . δακρυσέοντα] Similis est Orphei versus ap. Iust. l. c. c. 15. p. 58 E et De monarch. c. 2. p. 130 A: Καὶ πόλεμον κρυσέοντα καὶ ἄλγεα δακρυσέοντα. — Pro ἰδ' (Alex. Friedl.) habent Ven. Bodl. Gesn. ἡδ', Mar. Humphr. ἦ, Mor. Fell. Wolf. δ' (sic), Duc. κ'. Pessimè Thienem. commendavit: καὶ πόλεμον, λοιμὸν καὶ δ' ἄλγεα δακρυσέοντα.

45. γαλαῶς] Ven. et Bodl. τάλας. Cf. lib. I. c. 3. n. 11. Sic etiam Gesn. Duc. Mor. Adnotat Gesn.: „Quid si legas γάλας?“ Caeteri editt. recte γαλαῶς. Antea vulgatur

*Nobis iumenta subiecit omnia mortalibus,
 Omnium ducem constituit a se conditum,
 Viro subiecit admodum varia et innumerabilia.
 Nam quae mortalium caro haec omnia cognoscere potest?
 Sed ipse solus novit qui fecit haec ab initio,
 Incorruptus creator aeternus, aethera inhabitans,
 Bonis bonam proferens et multiplicem mercedem,
 In malos autem et iniustos iram et furorem excitans,
 Et bellum et pestem et dolores lacrimosos.
 Homines, quid frustra erecti radicitus peritis?
 Pudeat vos feles et crocodilos in deos referre.
 Nonne furor et rabies sensum occupat,
 Si lances furantur dii ollasque diripiunt?
 Et quam auratum coelum et pingue colere deberent,
 Vermibus exesa respiciunt et araneis praetexta!*

αἰσχυνδῆτα. In fine Ven. θεοποιούντες.

46. αἰσθησιν ἀφαιρεῖ] Ven. et Bodl. καὶ ἐστῆσια φάρη. Et ita edidit Gesn.; legendum vero monet καὶ ἐτώσια βάρη (stulta onera), quam lectionem Duc. Mar. Humphr. receperunt. Mor. Fell. Wolf. καὶ ἐτήσια βάρη, unde Thienem. sat absurde effecit καὶ ἐτήσια βάρεις, „schwere Hirnkrankheiten“ (?). Friedl. dedit κ' αἰσθησιν ἀφαιρεῖ. Acquiescendum in egregia emendatione αἰσθησιν ἀφαιρεῖ, ab Alex. proposita et Volkm. (l. c. p. 10) probata.

47. Εἰ λοπάδας] Ven. Bodl. Gesn. εἰλοπάδας, una voce. Gesn. adnotavit: „ἐλόποδας [sic] id est boves.“ Unde Duc. Mor. Fell. εἰλοπόδας dederunt. Scribere debent εἰλλπόδας, tauros. Respiciunt enim ad Mercurium, qui boves surripuit. At genuina lectio est εἰλοπάδας (Wolf. Mar. Humphr.), si

lances sive patinas spoliant dif. Ita loquitur Sibylla propter feles (Aegyptiorum numina) antea memoratas, quibus hoc usu receptum esse compertum est. Lances etiam cum ollis quadrant. Deinde συλλοῦσι Ven. Bodl., συλωσι Fell. Wolf. sine causa.

48. χρυσήεντα] Bodl. et Gesn. χρυσίεντα. Iidem non κατὰ πλονα ναλεῖν (Ven.), sed καταποίονα ναλεῖν. Claus. transtulit: et foecundam terram. Quapropter Duc. et Mor. legerunt καὶ πλονα γαῖαν et Thienem. ἀμφὶ δὲ χρ. π. καὶ πλονα γαῖαν. Vocula ἀντὶ c. infin. sine articulo apud Herodotum saepe usurpatur. Cf. Pape Lex. gr. s. v. T. I. p. 195.

49. δέδορκε] Scil. ὁ θεός. Statuae deorum (lignese) vermium fiebant araneorumque deliciae. Gesn. Mor. Fell. Wolf. δέδορκε. Pro δέδιασται Ven. δέδιαστε (n. 35), Mor. Fell. δέδιαστα.

Προσκυνέοντες ὄφεις κύνας αἰλούρους, ἀνόητοι,
Καὶ ⁵⁰ πετεηνὰ σέβασθε καὶ ἔρπετὰ θηρία γαίης
Καὶ λίθινα ξόανα καὶ ἀγάματα χειροποίητα,

B

⁵¹ Κὰν παρόδοισι λίθων συγχώματα· ταῦτα σέβασθε
Ἄλλα τε πολλὰ μάταια, ἃ δὴ ⁵² κ' αἰσχρὸν ἀγορεύειν.

⁵³ Εἰσὶ θεοὶ μερόπων δολοήτορες [οὔτοι] ἀβούλων,
Τῶν δὴ ⁵⁴ κὰκ στόματος χεῖται θανατηφόρος λόγος.

⁵⁵ Οὗ δ' ἔστι ζωὴ τε καὶ ἄφθιτον ἀέναον φῶς,
Καὶ μέλιτος [⁵⁶ γλυκεροῦ] γλυκερώτερον ἀνδράσι χάσμα

C

⁵⁷ Ἐκπροχέει —, τῷ δεῖ μόνῳ ἀύχένα κάμπτειν,
Καὶ τρίβον αἰώνεσσιν ἐν εὐσεβείεσσ' ἀνακλίνειν.
Ταῦτα λιπόντες ἅπαντα, δίκης ⁵⁸ μεστὸν τὸ κύπελλον,
Ζωρότερον, στιβαρόν, βεβαρημένον, εὖ ⁵⁹ μάλ' ἄκρητον,
Εἰλικύσατ' ⁶⁰ ἀφροσύνησι μεμηνότι πνεύματι πάντες·

50. πετεηνὰ] Ven. At Gesn. πετεινὰ (Bodl. ?) et caeteri editt. (etiam Alex. et Friedl.) πετεεινὰ.

51. Κὰν παρόδοισι] Ven. κέν παρόδοις. Bodl. et Gesn. καὶ ἐν παρόδοις. Duc. et Mor. κ' ἐν παρόδοις. Fell. et Wolf. κ' ἐν παρόδοις. Humphr. κὰν παρόδοισι, ut Alex. quoque et Friedl. Caeterum Ven. et Bodl. συγχώματα habent. Significantur acervi lapidum Mercurio sacri, quos Graeci *ξοανα* vocant (Opsop.). Cf. scholiasten Nicandri ad Theriaca v. 175.

52. κ' αἰσχρὸν] Ven. καὶ αἰσχρὸν. Volk. (l. c. p. 7) legi iubet κᾶσχιστ'. Illico Ven. et Bodl. ἀναγορεύειν.

53. Εἰσὶ θεοὶ μ. δ. οὔτοι ἀ.] Uterque cod. mstus εἰσὶ γὰρ θεοὶ μ. δ. ἀβούλων, omisso οὔτοι. Ita Gesn. quoque. Fell. Wolf. Alex. ut supra in textu. Morello placuit: καὶ γὰρ θεοὶ μ. δ. εἰσὶν ἀβ. Pariter Duc. Mar. Humphr. Friedl., nisi quod ex καὶ γὰρ fecerunt καὶ γε.

54. κὰκ στ. χεῖται] Ven. et Bodl. καὶ ἐκ στ. κεῖται. Eadem Gesn. praebet. Duc. Mor. Fell. κ' ἐκ στ. κεῖται. Wolf. κ' ἐκ στ. χεῖται. Humphr. Alex. Friedl. κὰκ στ. χεῖται. Literae K et X saepe permutantur a scribis.

55. Οὗ δ' ἔστι] Humphr. Alex. Friedl. iam Mar. coniecit legendum. Ven. Bodl. Gesn. οὐδέ ἔστιν. Caeteri editt. οὐδ' ἔστι (Duc. Mor. Fell.) aut οὐδ' ἔστι c. accentu in v. ἔστι (Wolf. Mar.).

56. γλυκεροῦ] Abest in Ven. et Bodl., item sp. Gesn. Duc. Mor. Fell. Reliqui supplerunt ex Opsopoi coniectura. Gesn. et Mor. ἀνδράσιν (Ven. et Bodl.). Pro χάσμα Auratus mavult κρᾶσμα, *dilutam positionem*. Huic lectioni videtur fidem facere epitheton ἄκρητον quod paullo infra exstat.

57. Ἐκπροχέει κτλ.] Uterque cod. mstus: Ἐκπροχέει, τῷ δὴ μόνη ἀύχένα κάμπτει, καὶ τρίβον α. ἐ. εὐσ. (Ven. εὐσεβείες) ἀνακλίνου.

*Adoratis serpentes canes feles, insani,
 Volucres quoque colitis et reptilia animalia terrae
 Et lapideas statuas et simulacra manu facta,
 Et in viis lapidum acervos: haec adoratis
 Et vana alia multa, quae vel appellare turpe est.
 Sunt enim hi dii hominum deceptores stultorum:
 Horum ex ore funditur letale venenum.
 Cuius vero est vita et incorrupta sempiterna lux,
 Quique dulci melle dulciorem hominibus laetitiam
 Fundit, huic oportet soli cervicem flectere,
 Et viam in piis saeculis inclinare.
 Haec omnia relinquentes, iustitiae plenum poculum,
 Purum, forte, pressum, non temperatum,
 Traxistis imprudentia et amenti spiritu omnes;*

Sic Gesn. quoque, quocum Duc. et Mor. faciunt, ita tamen, ut pro ἐκ-
 προχέει scribant ἐκπροχέη (sine ι
 subscr.). Sic etiam Mar. et Hum-
 phr., nisi quod uterque ἐκπροχέη
 (cum ι subscr.) offerat et Humphr.
 ἀνακλίνε (pro —νοῖ). Fell. et Wolf.:
 Ἐκπροχέει· δεῖ τῷ δὲ μόνῳ τοῦς
 (sic) αὐχένα κάμπτειν, Καὶ . . .
 ἀνακλίειν. Sed pro τοῦς Wolf.
 mallet legere τὸν γ' et in altero
 versu ἀνακλινεῖ, ut contineat prom-
 missionem amplae mercedis, quam
 reportaturus sit is qui deo vero se
 submissurus sit. Mar. commendavit:
 Ἐκπροχέει, τούτῳ δὲ μόνῳ τὸν γ'
 αὐχένα κάμπτει, Καὶ . . . ἀνακλί-
 νοις. Humphr. legendum opinatur:
 Ἐκπροχέη, τῷ δὲ ἢ σὺ μόνῳ τέον
 αὐχένα κάμπτει, Καὶ . . . ἀνάκλινε.
 Lege, si sapis, certissima emenda-
 tione, quam Opsopoeo debemus, cum
 Alex. et Friedl. iuxta codicum ves-
 tigia: Ἐκπροχέει, τῷ δεῖ μόνῳ
 αὐχένα κάμπτειν, Καὶ . . . ἀνακλί-
 νειν. Claudus quidem manet prior

versus (Friedl.: „post ἐκπροχέει
 suppleri potest λοιβαῖς“), sed reli-
 qua recte omnino se habent: „nam
 δῆ et δεῖ idem sonant, scriptura
 autem vix differunt; nec maius mul-
 to discrimen inter κάμπτει et κάμ-
 πτει, ἀνακλινοὶ et ἀνακλινεῖ: fi-
 nale autem ν saepe omitti notum
 est, praesertim in codd. unciali cha-
 ractere scriptis, deficiente spatio; et
 tum lineola transversa vocali ulti-
 mae imponi solet, unde fortasse ac-
 centus iste in ἀνακλινοῖ.“ Reddi-
 dit Friedl.: „Und geh' auf Wegen
 einher die gebahnt sind zur Zeit der
 Gerechten.“

58. μεστόν τῷ] Fell. et Wolf.
 Caeteri μεστόν τε, ut Ven. et Bodl.

59. μάλ' ἄκρητον] Wolf. et
 Humphr.; μάλα ἄκρητον Fell. et
 Mar.; μάλα κρατοῦντες Gesn. Duc.
 Mor.; μάλακρατῶν (sic) Ven.; μά-
 λα κρατῶν Bodl.

60. ἀφροσύνησι] Ven. et Bodl.
 ἀφροσύνη. Item Gesn. Duc. Mor.
 Sed ita versus sibi non constat. Dein

⁶¹ Κού θέλει' ἐκνήψαι καὶ σώφρονα πρὸς νόον ἐλθεῖν,
Καὶ γνῶναι βασιλῆα θεόν, τὸν πάντ' ἐφορῶντα.
Τοῦνεκεν αἰθόμενοιο πυρὸς σέλας ἔρχετ' ἐφ' ὑμᾶς·
Λαμπάσι καυθήσεσθε δι' αἰῶνος τὸ πανήμαρ,
Ψεύδεσιν αἰσχυνθέντες ⁶² ἐπ' εἰδώλοισιν ἀχρήστοις.

D

⁶³ Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν ἀέναόν τε
Ζωὴν ⁶⁴ κληρονομοῦσι, τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
Οἰκοῦντες παραδείσου [⁶⁵ ὁμῶς] ἐριθιλέα κῆπον,
Δαινύμενοι γλυκὺν ⁶⁶ ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος.

⁶⁷ Ὅτι μὲν οὖν ταῦτα ἀληθῆ καὶ ὠφέλιμα καὶ δίκαια καὶ προσ- 53
φιλῆ πάσιν ἀνθρώποις τυγχάνει, δηλόν ⁶⁸ ἔστιν, καὶ ὅτι οἱ κα-
κῶς δράσαντες ἀναγκαίως ἔχουσιν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων κο-
λασθῆναι.

37. ¹ Ἡδη δὲ καὶ τῶν ποιητῶν τινες ὡς περὶ λόγια ἑαυτοῖς
ἔξεῖπον ταῦτα καὶ εἰς μαρτύριον τοῖς τὰ ἄδικα πράσσουσιν, λέ-
γοντες ὅτι μέλλουσιν κολάζεσθαι. Δίσχυλος ἔφη.

115

Ven. μεμανη ὅτι, Bodl. μεράνη ὅτι,
Gesn. Duc. Mor. μεμανηότι, sensu
nullo.

61. Κού] Humphr.; Κ' οὐ Fell.
et Wolf. Caeteri editt. Καὶ οὐ.

62. ἐπ'] Ven. ἐπί.

63. Οἱ . . . κῆπον] Versus ii-
dem reperiuntur ap. Lactant. Institt.
div. II. c. 12 (P. 1) p. 102. — Lact.
et Friedl. ἀέναον (n. 33).

64. κληρονομοῦσι, τὸν αἰῶνος
χρόνον] Ven. et Bodl. κληρονομή-
σουσιν τὸν αἰῶνος χρόνον. Gesn.
κληρονομήσουσιν τὸν αἰῶνα χρό-
νον. Duc. et Mor. κληρονομήσουσ'
αἰῶνα χρόνον. Fell. et Wolf. κλη-
ρονομοῦσ' αἰῶνος τὸν χρόνον. Mor.
κληρονομήσουσ' αἰῶνος τὸν χρόνον.
Equidem ad fidem utriusque codicis
msti ita restitui, praeceuntibus Hum-
phr. Alex. Friedl., ut Lactantius
legit.

65. ὁμῶς] Deest in Ven. et
Bodl. sicut ap. Gesn. Duc. Mor.
Addidit iam Castalio ex Lactantio.
Caeterum paradisis, hortus de-
liciarum, hic videtur intelligi qui
extra et supra terram (2 Cor. 12, 4.
Apoc. 2, 7; coll. supra c. 24. n. 4
et c. 26. n. 6) est constitutus. Cf.
Gallaeum et Alexandrum ad h. l.

66. ἄρτον ἀπ' οὐρ.] Mannam
intellige, quae saepe in sacris scri-
pturis hoc nomine designatur: Ps.
77, 24. 104, 40. Sap. 16, 20. Iosua.
6, 31. Alexander. — Ven. non γλυ-
κὺν sed γλυκὺ exhibit.

67. Ὅτι μ. ο. τ. ἀληθῆ . . . καὶ
δίκαια κ. προσφιλῆ] Phill. 4, 8:
ὅσα ἔστιν ἀληθῆ . . . ὅσα δίκαια,
. . . ὅσα προσφιλῆ.

68. ἔστιν] Humphr. ἔστι. Iam
Maranus caput 37 incipit: Καὶ ὅτι
οἱ κακῶς κτλ., ita ut apodesin male

*Nec vultis evigilare et ad prudentem mentem converti,
Et cognoscere deum regem, omnia inspicientem.
Quapropter ardentis ignis fulgor venit ad vos:
Flammis comburemini in saeculum quotidie,
Pudore suffust ob falsa et inutilia simulacra.
Qui autem deum colunt verum et sempiternum
Vitam haereditate accipient, in aeternum tempus ipsi
Inhabitantes paradisi simul amoenum hortum,
Edentes dulcem panem a coelo stellato.*

Haec igitur vera et utilia et iusta et amica omnibus hominibus esse perspicuum est, et eos qui male fecerint necessario pro meritis actionum puniri.

37. Iam vero etiam poetarum nonnulli haec pronuntiarunt quasi oracula in seipsos atque ut in eos qui inique faciunt testimonium exhiberent, dicentes eos punitum iri. Aeschylus dixit:

incipiat verbis ἦδη δὲ καὶ τῶν ποιητῶν τινες κτλ. Pro ἔχουσι Fell. Wolf. Humphr. ἔχουσι sine ulla auctoritate. Respicit autem Theophilus ad ea quae Sibylla (paullo ante) cecinit: Τοῦνεκεν αἰθρομένοιο πνεύρος σέλας ἔρχετ' ἐφ' ὑμᾶς κτλ.

1. Ἦδη δὲ καὶ] Fortasse ἔτι δὲ καὶ legendum: quam locutionem Theophilus in deliciis habet, cf. lib. I. cc. 9. 10, lib. II. cc. 1. 4. 5. 24, lib. III. c. 5. Sed potest ferri vulgata ideoque debet. Mox τῶν ante ποιητῶν Fell. et Wolf. male omiserunt. Tum ὥσπερ ἐλ sudente Wolfio reposui pro ὡς περ ἐλ, quod in codd. mstis et editis (exc. Humphr.) existat; solus Gesn. ὥσπερ ἐλ una voce scripsit. Eundem errorem c. 32 (n. 10) notavi. Pro ἐξείπων ταῦτα vul-

go ἐξείποντο legitur corrupte. Scilicet, nisi egregie fallor, in syllaba το latet τοῦτο vel convenientius ταῦτα, h. e. ea quae spectant ad poenas sceleri infligendas (c. 36 fin.). Denique in editis non μέλλουσι (Ven.) sed μέλλουσι comparet. Ad sententiam quod attinet, cf. finem cap. (ἀκόλουθα ἐξείπαν τοῖς προφήταις) et c. 8: τινὲς . . . ἐξ αὐτῶν (scriptorum gentilium) εἶπον ἀκόλουθα τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πάντων ἀνθρώπων. Minus recte Nolte pro ἐξείποντο suspicatus est legendum ἐξείπων, statim adiciens: „Totus locus forte ita constituendus est: . . . ὥσπερ ἐλ λόγια εἰς μαρτύριον ἑαυτοῖς καὶ τοῖς τὰ etc.“ Quae quidem emendatio critico calculo indigna est, ut quisque videt.

² Δράσαντι γάρ τοι καὶ παθεῖν ὀφείλεται.

Πινδαρος δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη·

³ Ἐπεὶ

ῥέζοντά τι καὶ παθεῖν ἔοικεν.

Ῥασαύτως καὶ Εὐριπίδης·

⁴ Ἀνάσχου πάσχων· δρῶν γὰρ ἔχαιρες.

Νόμου τὸν ἐχθρὸν δρᾶν, ὅπου λάβῃς, κακῶς.

Καὶ πάλιν ὁ αὐτός·

⁵ Ἐχθρὸς κακῶς δρᾶν ἀνδρὸς ἡγοῦμαι μέρος.

Ὁμοίως καὶ Ἀρχίλοχος·

⁶ Ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα,

Τὸν κακῶς [τι] δρῶντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς.

Καὶ ὅτι ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐφορᾷ καὶ οὐδὲν αὐτὸν λανθάνει, ⁵⁴
μακρόθυμος δὲ ὢν ἄνέχεται ἕως οὗ μέλλει κρίνειν, καὶ περὶ
τούτου Διονύσιος εἴρηκεν·

2. Δράσαντι . . . ὀφείλεται] Eliam Stobaeus Ecl. phys. I. 3, 24. p. 118 (ed. Heer.): *Αἰσχύλον· Δράσαντι* . . . ὀφείλεται. Gesn. *δράσαντι* ti divide, Fell. et Wolf. *δράσαντι*. Mallet Wolf. legere *δράσαντα γάρ τι*. Pro *τοι* cod. Stob. August. *τι* habet, idque Nauck. (Trag. graec. fragm. p. 99) probavit; Wagner. (Poet. trag. fragm. Vol. I. p. 144) vulgatum *τοι* retinuit. Ven. *ὀφείλετε* vitiose (c. 36. n. 35). Aeschylō autem fragmentum fortasse errore adscribitur. Certe simillimus est Sophoclis versus ap. Orion. Flor. VI. 6. p. 49: Ἐκ τοῦ Ἡρακλεῖδου Σοφοκλέους· Τὸν δρῶντα γάρ τι καὶ παθεῖν ὀφείλεται. Omisso poetae nomine scholiastes Pindari ad Nem. IV. 51 (ap. Boeckh. T. II. P. I. p. 453): Παρὰ τοῦτο ὁ τραγικός· Τὸν δρῶντά σου τι καὶ παθεῖν ὀφείλεται. Caeterum, quia Theophilus statim illum Pindari lo-

cum affert (Πινδ. δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη), non praeter rem credideris eum apophthegma Aeschylī ex scholiaste Pindari hausisse. Unde de aetate eius iudicium aliquatenus formari potest. Cf. etiam Arrian. Exped. Alex. VI. 13, 5.

3. Ἐπεὶ . . . ἔοικεν] Pindar. Nem. IV. 51 sq. (ed. Boeckh. T. I. p. 145) = 31 sq. (ap. Schneidew. ed. 2, Lips. 1855, p. 137). Cf. n. 2. Pro *ἐπεὶ* Ven. *ἐπὶ*, sed corrector *εἰ* supra *ι* posuit. Fell. et Wolf. *ἔοικε* contra utriusque cod. msti fidem.

4. Ἀνάσχου . . . κακῶς] Euripidis incertae fabulae fragmentum. Fell. Wolf. Mar. c. Grotto (Excc. p. 429) verbis transpositis legunt *πάσχων ἀνάσχου*. At Ven. et Bodl. *ἀνάσχου πάσχων*. Matth. (Eurip. tragg. et fragm. T. IX. p. 386) Wagner. (l. c. Vol. II. p. 458) Nauck. (l. c. p. 546) malunt *ἀνέχου κάσχων*, et sic Humphr. edidit. Pro

Qui enim patravit est debitum ei etiam pati.

Ipsae etiam Pindarus dixit:

Namque

Facientem aliquid aequum est etiam pati.

Similiter et Euripides:

Patere haud iniquus; feceras enim lubens.

Lex est ut hostem tractes, ubi ceperis, male.

Et rursus idem:

Hostes male tractare arbitrator viri officium.

Similiter et Archilochus:

Unum autem scio [et id] magnum,

Mali quid patrantem etiam gravibus plecti malis.

Et quod deus omnia videt nec eum quidquam latet, sed quum patiens sit exspectat dum iudicet, ea quoque de re Dionysius dixit:

νόμον, quod uterque cod. mstus suppeditat, Gesn. Duc. Mor. Fell. *νόμον* legunt, Wolf. Mar. Humphr. *νόμος*. Id quoque Matth. et Wagn. recepere, sed Nauck. *νόμον* restituit. Caeterum Fellus illud *νόμον* inepte ad praecedentem versum retulit, ut initium sequentis habeat sic: *Τὸν ἐχθρὸν [ἦγον] δρᾶν κτλ.* volebat pro *ἦγον*, quod ad complendum versum de suo inseruit, scribere *ἦγον*, existima. Non *λάβη*s (Ven.) praebent editi (praeter Wolf. Mar. Humphr.) sed *λάβη* (Bodl.?), id quod etiam Nauck. recepit. Maran. lubenter legeret sic: *Πάσων ἀνάστων· δρᾶν γὰρ ἔχαρες· νόμος || Τὸν ἐχθρὸν ἐστὶ δρᾶν, ὅπου λάβηs, κακῶs.*

5. *Ἐχθροῦs . . . μέροs*] Euripidis incertae fabulae fragmentum. *Ἐχθροῦ* Ven. Bodl. Gesn. Mor. Fell. Caeteri editt. atque Matth. Wagn. Nauck. *ἐχθρὸν*. Sed *ἐχθροῦs*

Corp. Apoll. Vol. VIII.

iuxta vestigia codd. mstorum (—ον) legendum est, ut Nauck. quoque observasse video.

6. *Ἐν . . . κακοῖs*] In hoc Archilochi Parii fragmento δὲ vulgatur pro δ; tum τi deest non solum in Ven. (et Bodl.?) sed etiam ap. Gesn. Duc. Mor.; *δεινοῖs* (Ven. et Bodl.) muterunt Duc. et Mor. in *δεινωῶs*. Omnes autem verba τὸν κακῶs ad antecedentem versum referunt. Thienem. mallet: *Ἐν δ' ἐπ. μέγα, || Τὸν . . . δεινοῖs || Ἀνταμειβ. κακοῖs*. Ign. Liebel. (Archil. iambograph. princ. reliqq., ed. 2. Vindob. 1818, p. 132) et Th. Gaisford. (Poett. minor. gr. Vol. III. p. 127) ut supra. Illa poetae sententia apud veteres frequenter occurrit, ut apud Aeschylum Choeph. 310. Hec. 902. Ion. 1247.

7. *ἀνέχεται*] Ven. et Bodl., Fell. Wolf. Mar. Humphr. Caeteri editt. *ἀνέχεσθαι*.

⁸ Ὁ τῆς Δίκης ὀφθαλμός ὡς δι' ἡσύχου
 Λεύσων προσώπου πάνθ' ὁμῶς αἰεὶ βλέπει.

Καὶ ὅτι μέλλει ἢ τοῦ θεοῦ κρίσις γίνεσθαι καὶ τὰ ⁹ κατὰ τοὺς
 πονηροὺς αἰφνιδίως καταλαμβάνειν, καὶ τοῦτο Δισχύλος ἐσήμα-
 νεν λέγων·

¹⁰ Τό τοι κακὸν ποδῶκες ἔρχεται βροτοῖς,
 Κατ' ἀμπλάκημα τῶ περιῶντι τὴν θέμιν.

¹¹ Ὅρῳς Δίκην ἄναυδον, οὐχ ὀρωμένην
 Εὐδοντι καὶ στείχοντι καὶ καθημένῳ·
 Ἐξῆς ὀπάξει δόχημιον, ἄλλοθ' ὕστερον.

¹² Οὐκ ἐγκαλύπτει νύξ κακῶς εἰργασμένον·
 Ὅ τι δ' ἂν ποιῆς δεινόν, νόμιζ' ὀρᾶν τινά·

8. Ὁ τῆς ... βλέπει] Dionysii incertae fabulae fragmentum, etiam a Stobaeo l. c. I. 4, 19. p. 114 cum lemmate Διονυσίου laudatum. Cf. Wagner. l. c. Vol. III. p. 116 et Nauck. l. c. p. 617. Pro λεύσων Ven. λευσον (sic), unde corrector effecit λεύσων, id quod in Bodl. et apud Fell. et Wolf. exstat. Tum codd. msti et editi (exc. Humphr.) corrupte: προσώπῳ πανός ὁμόσαι εἰ βλέπει. Iam Th. Canter. (Var. lectt., Antv. 1574, lib. I. p. 18) et Io. Toup. (Opuscc. crit., ed. 2, T. I. p. 89) emendarunt. Toup. et Wagn. ὁμῶς, non ὁμῶς. Praeterea Toup. et Thienem. ὄς pro ὡς scribi iusserunt. De sententia vide Menand. Monost. v. 179 ap. Meinek. (Fragmm. com. gr. Vol. IV, Ber. 1841) p. 345 et Philem. Spur. ap. eundem p. 67 (Iust. De monarch. c. 3. p. 134 A): ἔστιν Δίκης ὀφθαλμός, ὄς τὰ πάνθ' ὄρῳ. Heliod. VIII. 13: δεινός δὲ ὁ τῆς Δίκης ὀφθαλμός ἐλέγχειν τὰ κρύφια. Alia Nauck. contulit l. c. p. 705 sq.

9. κατὰ] Ven. et Bodl. κατὰ,

item editi. ante Wolf., qui primus κατὰ scripsit. Sed errorem iam Clauser. perspexit, reddens mala. Pro ἐσήμανεν (Ven.) vulg. —νε.

10. Τό τοι κακὸν ... νόμιζ' ὀρᾶν τινά] Hic locus, id quod omnes scriptoris nostri editores et interpretes fugit, complectitur tria fragmenta, quae ut apud Theophilum ita etiam in Stobaei cod. msto August. uno ordine coniuncta afferuntur; scilicet usus est Theophilus hoc florilegio, cuius nunc auctor perhibetur Stobaeus. 1°. Duo versus Τό τοι ... τὴν θέμιν, quos Nauckius (l. c. p. 90: contra Wagner. l. c. Vol. I. p. 144) recte consociat, Aeschyli incertarum fabularum fragmentum praebent. Cf. Stob. I. 3, 26. et 27. p. 118. — 2°. Tres versus Ὅρῳς Δίκην ... ἄλλοθ' ὕστερον (Stob. I. 3, 28. p. 120: sine poetae nomine) continent incerti poetae tragici fragmentum. Cf. Nauck. p. 716. — 3°. Duo versus Οὐκ ἐγκαλύπτει ... ὀρᾶν τινά (Stob. I. 3, 29. p. 120: non adscripto poetae nomine) Menandri esse coniecit Hermanus. Cf. Nauck.

Iustitiae oculus, utcumque leniter

Spectat, cuncta semper cernit.

Et futurum esse dei iudicium et improbos mala ex improviso deprehensura, id quoque Aeschylus significavit dicens:

Malum veloci gressu ingruit mortalibus,

Per peccatum proterenti fas.

Vides Iustitiam mutam, quam non vides

Sive dormis sive is sive sedes:

Obliqua sequitur proxime, interdum eminus.

Non celat nox male factum:

Quicquid prave agas, esse qui cernat puta.

l. c. — Vocula τοι post Τό deest non solum in Ven. et Bodl. sed etiam ap. Gesn. Duc. Mor. Pro Κατ' ἀμπλάκημα τῷ Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. habent καὶ τὰ ἀμβλακήματα (c. β et sine τῷ), Stob. et Humphr. καὶ τὰμπλάκημα τῷ. Unde Hermann. isto modo rescripsit, idemque placuit Noltio et Nauckio. At Fell. Wolf. Mar. c. Grotio male: Κεῖτ' ἀμπλάκημα τῷ.

11. Ὀρᾶς ... ὕστερον] Vide n. 10. Pro στείχοντι καὶ καθημένῳ offerunt Ven. Bodl. Gesn. Duc. στείχοντι καθημένῳ, Mor. στείχοντι καθημένῳ. Thienem. coniecit scribendum: Ὀρᾶς διην ἄναυδον. Ὄχ ὀρωμένη || Εὔδοντι . . . καθημένῳ; „Ist nicht sichtbar ist“ etc? Mox pro ὀπάξει (Ven. Bodl.) legit Stob. δ' ὀπηδεῖ, Fell. ὀπηδεῖ, Wolf. ὀπηδεῖ, Humphr. ὀπάξει, Nauck. δ' ὀπαδεῖ. Tum pro δόχμιον habent Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. δόγμιον. Iidem ἄλλο δὲ pro ἄλλοδ'. Thienem. verba Ἐξῆς ὀπάξει δόγμιον ἄλλο δ' (sic) ὕστερον Theophili esse opinatur: „Hierauf

folgt ein anderer Spruch noch.“ Quem lapsus meminisse sufficit.

12. Ὄν . . . τινά] Vide n. 10. Pro verbis Ὄν ἐγκαλύπτει νύξ κακῶς ἐργασμένον, quae Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. praebent, Fell. et Wolf. temere substituerunt Ὄδ' ἐν καλύπτει τῶν κακῶν (sic) ἐργασμένων, ex Stobaeo qui Ὄδ' ἐν καλύπτει τῶν κακῶς ἐργασμένων legit. Unde ap. Theoph. Noltius mallet Ὄδ' ἐν καλύπτει νύξ κακῶς ἐργασμένων. Melius Wagner. (l. c. p. 145) coniecit legendum Ὄδ' ἐγκαλύπτει νύξ κακῶς ἐργασμένα. At vero stát vulgata, codd. mstis firmata, quam supra dedi. Versus sequens in utroque cod. msto et ap. Gesn. Duc. Mor. exhibetur sic ut supra in textu repraesentavi, nisi quod δ' post ὄ τι omiserunt et νόμιξ pro νόμιξ' dederunt. Ita etiam Mar. et Humphr.; sed uterque ὄτι (id Mign. quoque repetiit, Gall. vero ὄ,τι) scribit et ille νόμιξ. Fell. et Wolf. sine ulla auctoritate: Ὄ τι δ' ἄν ποιεῖς, νόμιξ' ὄρᾶν θεοῦς τινας.

Τί δ' οὐχὶ καὶ ὁ Σιμωνίδης

¹³ Οὐκ ἔστιν κακὸν

Ἀνεπίδοκτον ἀνθρώποις· ὀλίγω δὲ χρόνω

Πάντα μεταρτίπτει θεός;

Πάλιν Εὐριπίδης·

¹⁴ Οὐδέποτ' εὐτυχίαν κακοῦ ἀνδρὸς ὑπέρφρονά τ' ὄλβον

Βέβαιον εἰκάσαι χρεῶν,

Οὐδ' ἀδίκων γενεάν· ὁ γὰρ οὐδενὸς ἐκφύς χρόνος

Δείκνυσιν ἀνθρώπων κακότητας.

Ἔτι ὁ Εὐριπίδης·

¹⁵ Οὐ γὰρ ἀσύνητον τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνίεναι

Τοὺς κακῶς παγέντας ὄρκους καὶ κατηναγκασμένους.

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς·

¹⁶ Εἰ δελν' ὄρεξας, δεῖνὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.

D

Thienemanno, qui in reliquis cum Wolfio facit, placuit "Οτ' ἄν ποιεῖς κτλ. Stobaeus: "Ο τι δ' ἄν ποιῆς ἀεὶ νόμιζ' ὄραῖν τινάς. Etiam ap. Theoph. Noltius pro δεινὸν mavult ἀεὶ. At Wagner. censet δεινὸν retinendum esse: „si δ' ἄν correxeris, genuinam scripturam revocaveris.“

13. Οὐκ ... θεός] Hoc Simonidis fragmentum sic, ut supra dedi, omnino Ven. et Bodl. habent: ubi tamen verba in formam versuum non sunt concinnata. Sic etiam Schneidewinus: Delect. poett. elegg. gr. p. 390; coll. Exercitt. critt. IV, 19. Eadem verba agnoscunt Gesn. Duc. Mor., nisi quod Duc. et Mor. ἔστι atque Gesn. et Mor. μεταρτίπτει scripserunt. Maran., qui in duos versus male disposuit, κακὸν eiecit sine ratione. Fell. (a quo Gaisford. Poett. minor. gr. Vol. III. p. 207 mutuatus est) Wolf. Humphr. effecerunt: Οὐκ ἔστι (H. ἔστ') ἀνεπίδοκτον ἀνθρ. κακόν, || Ὀλίγω δὲ κτλ. Humphr. Ὀλίγω χρόνω δὲ πᾶν

μεταρτίπτει θεός. Absurde etiam Thienem. legit: Ἔστι || Οὐκ ἀνθρ. κακὸν ἀνεπίδ. || Ὀλίγω δὲ χρ. π. μεταρτίπτει. || Θεός.

14. Οὐδέποτ' ... κακότητας] Hos versus Euripidis Bellerophontii attribuit Stobaeus Flor. II. 15 (ed. Meinek. Vol. I) p. 63. Wagner. (l. c. Vol. II. p. 149): „Chori verba esse et metrum et argumentum luculenter demonstrant.“ Equidem dedi verba ut in Ven. et Bodl. comparent, ubi non disposita sunt in formam versuum; in hoc tantum paulisper discessi, quod τ' (in illis codd. non conspicuum) ante ὄλβον refinxit, tum pro οὐδὲ ἀδίκως τε νέαν scripti οὐδ' ἀδίκων γενεάν (Stob.: cf. supra lib. I. c. 3. n. 11); denique ἐκφύς pro ἐκσφύς. Cum utroque cod. msto prorsus concordant Gesn. Duc. Mor. At Fell. et Wolf. Theophilo obtruderunt εὐτυχίην pro εὐτυχίαν et δ' pro τ' (hunc utrumque errorem Mar. et Humphr. repetierunt), praeterea ex Stob. voci χρό-

An non etiam Simonides

Non accidit malum

Praeter spem hominibus; brevi tempore

Omnia evertit deus?

Rursus Euripides:

Nunquam fortunam mali viri et superbas opes

Stabiles credere oportet,

Nec malorum filios; nam parente carens tempus

Demonstrat hominum crimina.

Rursus Euripides:

Non imprudens numen, sed valet cognoscere

Qui prava iurant quique sponte non sua.

Et Sophocles:

Mala si dedisti, oportet te et pati mala.

νος adiunxerunt *δικαίους ἐπάγων* *κανόνας* et post *κακότητος* addiderunt *ἔμοι*. Hoc *ἔμοι* ap. Stob. retinuerunt Meinek. et Nauck. (l. c. p. 357); sed male assutum censens Valckenarius abiecit, Iacobsius (Addit. in Athen. p. 46) in *ἀεί* mutavit, Reisigius vero (Coniect. in Aristoph. p. 220) *κακότητ' ἄσημον* scribi iussit. Meinek.: „Fort. *κακότητος*. *ἔμοι* [μὲν] . . . ut locus mutilus sit.“ Ne quid desit, memoro ineptas coniecturas a Thienemanno propositas: *Στροφή*. *Οὐδέ ποτ' εὐτυχίη* || *Κακοῦ ἀνδρός ὑπέφθορα* || *Δ' ὄλβον βέβαιον εἰκάσαι* || *Χρσαίν, ἧδ' (sic) ἀδίκων γενεάν*. *Ἀντιστροφή*. *Ὁ γὰρ οὐδενός ἐκφύς* || *Χρόνος δικαίους ἐπάγων* || *Κανόνας δειννοῖσι* — || *Ἀνθρώπων κακότητος (ἔμοι)*.

15. *Οὐδ' . . . καταναγκασμένους*] Eur. Iphig. in Aul. 396 sq. Eadem verba, quae supra dedi, non solum Euripidis editi. praebent sed etiam Ven. et Bodl., nisi quod hi *ταγέν-*

τας pro *παγέντας* habent. A lectione utriusque cod. msti ita tantum discrepant Gesn. Duc. Mor. ut pro *ταγέντας* legant *πραγέντας*, omisso *ῥοκους*. Caeteri editores locum valde depravarunt; nimirum Fell. et Wolf. sine ulla auctoritate scripserunt: *Ἀσύνητον* || *Οὐ γὰρ τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι* || *Κακῶς παγέντας καὶ σπνηναγκασμένους*. Maran.: *Οὐ γὰρ ἀσύνητον* || *Τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι* || *Κακῶς παγέντας ῥοκους καὶ σπνηναγκασμένους*. Etiam Humphr. *σπνηναγκασμένους* retinuit.

16. *Εἰ . . . δεῖ*] Hoc Sophoclis (fortasse Aiac. Loer.) fragmentum etiam a Stobaeo Ecl. phys. I. 3, 48. p. 130 laudatur: *Εἰ δεῖν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ*. Cf. Wagn. l. c. Vol. I. p. 184 sq. et Nauck. l. c. p. 106. Equidem accentu tantum verbi *ὄρεξας* mutato secutus sum Ven., in quo exstat *εἰ δεινὰ ὄρεξας*. Bodl. *εἰ δεινὰ ὀρέξας*, et sic quoque Gesn. Duc. Mer. Sed Fell. (c.

Ἦτοι οὖν περὶ ἀδίκου ὄρκου ἢ καὶ περὶ ἄλλου τινὸς πταίσματος ὅτι μέλλει ὁ Θεὸς ἐξετάζειν, καὶ αὐτοὶ σχεδὸν προειρηκάσιν, ἢ 55 καὶ περὶ ἐκπυρώσεως κόσμου θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες ἀκόλουθα 17 ἐξεῖπαν τοῖς προφήταις, καίπερ πολὺ μεταγενέστεροι γενόμενοι καὶ κλέψαντες ταῦτα ἐκ 18 τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

38. Καὶ τί γὰρ 1 ἦτοι ἔσχατοι ἢ καὶ πρῶτοι ἐγένοντο; Πλὴν 116 ὅτι γοῦν καὶ αὐτοὶ ἀκόλουθα τοῖς προφήταις εἶπον. Περὶ μὲν οὖν ἐκπυρώσεως Μαλαχίας ὁ προφήτης προειρηκεν· 2 Ἴδου ἡμέρα ἔρχεται κυρίου ὡς κλίβανος καιόμενος, καὶ ἀνάψει πάντα τοὺς ἀσεβεῖς. Καὶ Ἡσαΐας· 3 Ἦξει γὰρ ὄρη Θεοῦ ὡς χάλαζα συγκαταφερομένη βίᾳ καὶ ὡς ὕδωρ σύρον ἐν φάραγγι. Τοῖνυν Σίβυλλα 56 καὶ οἱ λοιποὶ προφηταί, ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ δεδηλώκασιν περὶ δικαιοσύνης καὶ κρίσεως καὶ κολάσεως· ἔτι μὴν καὶ περὶ προνοίας, 4 ὅτι φροντίζει ὁ Θεὸς οὐ μόνον τῶν ζώντων ἡμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν τεθνεώτων, καίπερ ἄκοντες ἔφασαν· Β ἠλέγηοντο γὰρ ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Καὶ τῶν μὲν προφητῶν 5 Σολομῶν περὶ τῶν τεθνηκότων εἶπεν· 6 Ἔσται ἴσσις ταῖς σαρκῖν καὶ ἐπιμέλεια τῶν ὀστέων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ Δαυὶδ· 7 Ἀγαλλιάσεται ὅσα τέταπεινωμένα. Τοῦτοις ἀκόλουθα 8 εἶρηκεν καὶ Τιμοκλῆς, λέγων·

9 Τεθνεῶσιν ἔλεος ἐπεικῆς Θεός.

Stob.) et Wolf. εἰ δεινὰ ἔδρασας, Mar. εἰ δεινὰ ῥέξας, Humphr. εἰ δειν' ἔδρασας.

17. ἐξεῖπαν] Ven. Et hanc formam alex. (Sturz. De dial. mac. et alex. p. 61), optimo codice servatam, licet alibi ἐξεῖπον et εἶπον (cf. e. g. supra n. 1, c. 8 et c. 38 init.) legatur, iure meritoque retinui. Editi ἐξεῖπον. Utraque forma in usu est etiam N. T. scriptoribus. Scite Al. Buttman Gram. d. neutest. Spr. p. 34: „Dabei ist wohl zu beachten dass fortwährend beide Aoristformen bei demselben Schriftsteller, oft dicht neben einander, gebraucht werden“ etc.

18. τοῦ] Ven. et Bodl.; item Gesn. Caeteri editt. omiserunt. Mar.: „Mirari videtur Theophilus cur graeci scriptores, dum ex prophetis multa suffurantur, consentanea prophetis dixerint. Cur id mirum illi videatur, causam reperiemus apud Tatianum, qui c. 40 profanos scriptores ea corruptisse ait quae ex Mosis fontibus hauriebant, quia non grato animo sed instar furum hauriebant.“

1. ἦτοι] Ven. et Bodl. Formula ἦτοι ... ἢ saepe utitur Theophilus: lib. I. c. 2, lib. II. cc. 12. 37, lib. III. cc. 3. 8 al. Vulg. ἦτε. Mar. mallet εἴ τε.

2. Ἴδου ... ἀσεβεῖς] Mal. 4, 1.

Ergo quum de iniquo iureiurando et alio quovis peccato deum inquisiturum esse, iidem paene praedixerunt, tum etiam de conflagratione mundi volentes nolentes consentanea prophetis dixerunt, quamvis multo iuniores natu fuerint atque ex lege et prophetis haec suffurati sint.

38. Sed quid refert utrum posteriores an priores fuerint? Certe ipsi quoque consentanea prophetis dixerunt. De conflagratione [mundi] Malachias propheta praedixit: *Ecce dies domini venit ut clibanus ardens, et incendet omnes impios.* Et Iesaias: *Veniet enim ira dei ut grandio ruens impetu et ut aqua trahens in convalle.* Itaque Sibylla et reliqui prophetae, immo etiam poetae et philosophi et de iustitia et iudicio et poenis pronuntiarunt; insuper etiam de providentia, deum nostri curam gerere, non solum viventium sed etiam mortuorum, vel inviti dixerunt: vincebantur enim a veritate. Atque ex prophetis quidem Salomo de mortuis loquitur: *Erit sanatio carnibus et curatio ossium.* Similiter et David: *Exultabunt ossa humiliata.* His consentanea pronuntiavit etiam Timocles, dicens:

Mortuis misericordiam impertit clemens deus.

3. Ἡξεῖ ... φάραγγι] Ies. 30, 28. 30. Liberius scriptor noster citavit. Pro φάραγγι Gesn. et Mor. φάλαγγι mendose.

4. ὄτι] Hanc voculam, quae in codd. mstis desideratur, Humphr. in textu collocavit, ac postea pro vulg. ἅπαντες rescripsit ἄκοντες: utrumque monitu Marani. Sic clara est sententia Theophili, qui antea, c. 37 fin., dixit de iisdem scriptoribus gentilibus: *θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες ἀκόλουθα ἐξεῖπαν τοῖς προφήταις.* Wolfius, ut locum emendaret, in textu scripsit *ὡς περ ἅπαντες ἔφασαν.*

5. Σολομών] Bodl. et editi stulte Σολομών. Cf. c. 35. n. 4.

6. Ἔσαι ... ὀστέων] Prov. 3, 8. — Pro σαρκῶν (Ven.) editi σαρκῶν.

7. Ἀγαλλιᾷσεται ὄστᾱ τεταπ.] Psalm. 50, 8. — Ven. et Bodl. ὡς τᾶ, pariter Gesn. et Mor.: caeteri editt. ὀστέα; debebant scribere ὄστᾱ.

8. εἰρηκεν] Fell. Wolf. Humphr. εἰρηκε citra codd. fidem.

9. Τεθνεῶσιν ... θεός] Hoc Timoclis Atheniensis fragmentum etiam Stobaeus Flor. CXXV. 10 (ed. Meinek. Vol. IV) p. 138 laudat: *Τοῖς μὲν τεθνεῶσιν κτλ.* Cf. Fragm. comicorum gr. ed. A. Meineke Vol. III (Com. med.) p. 611.

Καὶ περὶ πλήθους οὖν θεῶν οἱ συγγραφεῖς εἰπόντες κατῆλθον 57 εἰς μοναρχίαν, καὶ περὶ ἀπρονοήσιας λέγοντες εἶπον περὶ προνοίας, καὶ περὶ ἀκρισίας φάσκοντες ὁμολόγησαν ἕσθαι κρίσιν, καὶ οἱ μετὰ θάνατον ἀρνούμενοι εἶναι αἰσθησὶν ὁμολόγησαν. Ομηρος μὲν οὖν, εἰπών·

¹⁰ Ψυχὴ δ' ἤντ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται,

ἐν ἑτέρῳ λέγει·

¹¹ Ψυχὴ δ' ἐκ θεθέων πταμένη "Αἰδόσδε βεβήκει.

Καὶ πάλιν·

¹² Θάπτε με ὅτι τάχιστα, πύλας Ἄϊδαο περήσω.

Τὰ δὲ περὶ τῶν λοιπῶν, οὓς ἀνέγνωκας, ἡγοῦμαι· σε ἀκριβῶς ἐπίστασθαι ὃ τρόπον ¹³ εἰρήκασιν. Ταῦτα δὲ πάντα συνήσει πᾶς ὁ ζητῶν τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ· καὶ εὐαρεστῶν αὐτῶ διακρίσεις καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγαθοεργίας. Καὶ γὰρ τις ¹⁴ εἶπεν προφητικῶς ὡς προεγράψαμεν, ὀνόματι Ὡσηέ· ¹⁵ Τίς σοφὸς καὶ συνήσει ταῦτα, συνετός καὶ γνώσεται; Ὅτι εὐθεῖαι αἱ ὁδοὶ τοῦ κυρίου, καὶ δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐταῖς, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἀσθενήσουσιν ἐν αὐταῖς. Χρὴ οὖν ¹⁶ τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Πειρά-

10. Ψυχὴ ... πεπότηται] Hom. Od. XI. 221. — Vulgo δ' ante ἤντ' omissum. ἐπιγνώσεται αὐτά, denique porreusονται pro εἰσελεύσονται.

11. Ψυχὴ . . . βεβήκει] Hom. Il. XVI. 856 et XXII. 362. — Ut autem alibi etiam hic luculentum habes exemplum incredibilis editorum indiligentiae. Pro "Αἰδόσδε scripserunt Gesn. αἰδόςδε, Mor. et Mar. αἰδός δε, Duc. αἰδός δε, Fell. αἰδός δε, Wolf. et Humphr. αἰδος δε, Gall. αἰδός τε.

12. Θάπτε . . . περήσω] Hom. Il. XXIII. 71. — Ven. ὄτι et αἰδαο.

13. εἰρήκασιν] Ven. et Bodl.; Fell. Wolf. Humphr. — αἰ.

14. εἶπεν] Humphr. εἶπε.

15. Τίς . . . αὐταῖς] Hos. 14, 10. — Bibl. vulg. ἢ συνετός, tum

16. τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν] Ven. φιλομαθῆν pro φιλομαθεῖν. Cf. c. 8. n. 28. Verborum, si genuina sunt, est lusus: „qui discendi cupidus est etiam lubenter discat“ (Mar.). „Tu cupiditate discendi affectus es: ergo mecum frequentius congregiaris ut veritatem discas.“ Alia eiusdem fere loquendi rationis exempla videsis Iust. Dial. c. Tr. c. 61. n. 5 et Epist. ad Diogn. c. 5. n. 8. Coll. librum meum De Epist. ad Diogn. (ed. 2) p. 106. — Wolfius malit legere πολυμαθεῖν (Thienem.: „Wer das Wissen liebt, muss auch Vieles wissen.“), nisi quis pro φιλομαθῆ

Itaque scriptores, qui deorum multitudinem admiserunt, ad monarchiam devenerunt, et qui docuerunt non esse providentiam dei eam admiserunt, et qui iudicium negarunt confessi sunt id futurum esse, et qui sensum post mortem esse negarunt confessi sunt [sensum superesse]. Homerus igitur, quum dixisset:

Anima instar somnii avolans volitavit,

alibi dicit:

Anima ex membris volans ad Orcum descendit.

Et rursus:

Sepeli me quam citissime, portas Orci ut intrem.

De caeteris, quos legisti, accurate cognitum tibi esse arbitrator quomodo disseruerint. Haec autem omnia intelliget quisquis sapientiam dei quaerit eique per fidem et iustitiam et bona opera placet. Etenim dixit aliquis ex prophetis quos supra demonstravimus, nomine Hoseas: *Quis sapiens et intelliget haec, prudens et cognoscet? Nam rectae [sunt] viae domini, et iusti ambulabunt in iis, impii autem infirmabuntur in iis.* Oportet igitur ut qui discendi cupidus est etiam lubenter discat. Proinde da operam ut saepius me-

legendum putet πολυμαθῆ. Eandem coniecturam lib. III. c. 15 (n. 11) repetiit: Ἐνα ὡς φιλομαθῆς ἐγενήθης ἔ. τ. δ. οὕτως καὶ φιλομαθῆς ἔσῃ. Casu sat infelici Noltio in mentem venit φιλοπράττειν, caeteroqui verbum commenticium quod civitate graeca caret. Ism' audiamus Heumannum, qui (Poecil. T. III. p. 210) scite: „Scribo,“ inquit, „φιλομουθεῖν h. e. colloqui lubenter. Statim enim haec subiicit Theophilus: *Studeas ergo frequentius nobiscum sermones conferre, ut viva voce audita veritatem accurate perspicias.* Quid si dicam Theophili nostri animo observatum fuisse illud Aristotelis (Metaph I. c. 2 [p. 8, 4])

Φιλόμυθος ὁ φιλόσοφος πῶς ἐστίν? Certe eadem est utriusque sententia. Nam et Aristoteles vult amorem eruditionis debere amare colloquia et inde materiam capere tum admirationis tum indagationis causarum. Errant quippe interpretes, quum illa verba huncce reddunt in modum: *Philosophus amator est fabularum.* Scilicet μῦθος non semper significat fabulam, immo uti Latini fabulam interdum vocant quamvis narrationem sic etiam Graeci μῦθον. Testem produco Isocratem, qui in Archidamo suo μυθολογεῖν dicit eo sensu quo Latini dicunt *rem quampiam copiose exponere et enarrare.* Ac idem ver-

θητι οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν, ¹⁷ ὅπως καὶ ζώσης ἀκούσας
φωνῆς ἀκριβῶς μάθης τὰληθές.

bum eadem notione reperiri in Plutarcho et in ipso Aristotele me docuerunt Hadr. Relandus Palaest. lib. I. c. 38. p. 250 sq. et Fr. Ad. Lampius Proll. ad Ioann. lib. I. c. 5. §. 9. p. 77.¹⁴

17. ὅπως κτλ.] Editores ante Wolf. absurde distinxerunt sic: ὅπως καὶ ζώσης, ἀκούσας φωνῆς ἀκριβῶς μ. τὰλ., = „ut vivas et, audiens vocem dei, ad unguem veritatem consequaris“ (Claus.). Hac

interpunctione deceptus Davisius ad Cicer. Tuscc. Quaest. p. 187 legendum coniecit: ὅπως καὶ ζώσης, ἀκούσας φωνῆς, ἀκριβῶς μάθης τ' ἀληθές h. e. „ut et vivas, audiens vocem, et verum accurate discas.“ Sed illud τ' abhorret a dictione prosaica; quare V. D. (interposito καὶ) refingit: ὅπως καὶ ζώσης, καὶ ἀκούσας φωνῆς κτλ. Sed neque hac mutatione opus est, ut iam Wolf. monuit, modo vulgata

cum congregiaris, ut, vivam quoque vocem audiens, verum accurate discas.

verba recte struas. Ζῶσα φωνή hęc idem est quod Latini *vivam vocem* dicunt: ad quam audiendam Theophilus Autolyicum hortatur, commendata ipsi frequentiore disputatione secum instituenda. Ita enim *συμβάλειν* hęc accipiendum (Thienem.: „öfter mit mir zusammenzutreffen“), ut et patescit ex lib. III. c. 1: ἡμῶν δὲ συμβαλῶν. Priores nimirum interpretes inepte sic: *Oportet igitur te frequentius accedere scriptu-*

ram sacram (Claus.), vel: *Studeas ergo istis* (prophetis) *frequentius conversari* (Fell. et Bett.). Caeterum Thienemanno non assentior opinanti verba ἀκριβῶς μ. τάληθές esse fortasse antiqui cuiusdam poetae; in quam opinionem eum perperam perduxit τάληθές per crasin prolatum. Pariter Theophilus dicit τάληθῆ lib. III. c. 23, τοῦνομα, κάγώ, κάκεινον etc.: lib. I. cc. 1. 2, lib. III. cc. 1. 20. 21. al.

---

1. ² Θεόφιλος Ἀντολύκῃ χαίρειν. Ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς βού-§.1
 λονται πληθὺν βιβλίων συγγράφειν πρὸς κενὴν δόξαν, οἱ μὲν
 περὶ θεῶν καὶ πολέμων ἢ χρόνων, τινὲς δὲ ³ καὶ μύθων ἀνω-
 φελῶν καὶ τῆς λοιπῆς ματαιοπονίας, ἧς ἤσκεις καὶ σὺ ἕως τοῦ B
 δεῦρο, ἀκείνου μὲν τοῦ καμάτου οὐκ ὀκνεῖς ἀνεχόμενος, ⁴ ἡμῖν
 δὲ συμβαλῶν ἔτι λῆρον ἡγῆ τυγχάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,
 οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς,
 διὸ δὴ ἀγὰρ οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαιώσασθαι σοι παρέχοντος θεοῦ
 τὴν ἀρχαιότητα τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων, ὑπόμνημά σοι ποιού-
 μενος δι' ὀλίγων, ὅπως μὴ ὀκνήσης ἐντυγχάνειν αὐτῷ, ἐπιγνώσ-
 δὲ τῶν λοιπῶν ⁵ συνταξάντων τὴν φλυαρίαν.

2. Ἐχορῆν γὰρ τοὺς συγγράφοντας αὐτοὺς αὐτόπτας γεγενῆ- C
 σθαι περὶ ὧν διαβεβαιοῦνται, ἢ ἀκριβῶς μεμαθηκέναι ὑπὸ τῶν
 τεθεαμένων αὐτά. Τρόπῳ γάρ τινι οἱ ¹ τὰ ἄδῃλα συγγράφοντες
 ἄερα δέρουσιν. Τί γὰρ ὠφέλησεν Ὀμηρον συγγράφαι τὸν Ἰλία- 2
 κὸν πόλεμον καὶ πολλοὺς ἐξαπατῆσαι, ἢ Ἡσιόδον ὁ κατάλογος τῆς
 θεογονίας τῶν παρ' αὐτῷ θεῶν ὀνομαζομένων, ² ἢ Ὁρφέα οἱ

1. ΤΟ Γ] Haec est inscriptio
 in codicibus Veneto (τὸ γ) et Bod-
 leiano. De inscriptione codicis Pa-
 risini, qui hunc tantummodo librum
 tertium continet, adeas Prolegg. c. 2
 „De codicibus manuscriptis.“ Ges-
 nerus edidit ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΤΟ ΤΡΙ-
 ΤΟΝ. Ducaeus, Morellus, Fellus,
 Wolfius, Maranus, Humphreius fece-
 runt ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΠΡΟΣ ΑΤΤΟ-
 ΑΤΚΟΝ ΒΙΒΑΙΟΝ Γ. Gallandius
 interpolavit in hunc modum: ΤΟΤ

ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
 ΘΕΟΦΙΛΟΤ ΤΟΤ ΑΝΤΙΟΧΕΩΣ
 ΠΡΟΣ ΑΤΤΟΑΤΚΟΝ ΒΙΒΑΙΟΝ
 γ'.

2. Θεόφιλος Ἀντολύκῃ χαί-
 ρειν] Ven. et Bodl. Desideratur
 haec salutis dicendae formula in Par.
 Cfr. de ea Fritzsche: Pauli ad Ro-
 man. Epist. Tom. I. p. 22.

3. καὶ] Fortasse περὶ. Non
 muto.

LIBER TERTIUS.

1. **T**heophilus Autolyco salutem. Quoniam scriptores amant plurimos libros componere ad inanem gloriam, alii de diis et bellis aut temporibus, alii de fabulis inutilibus caeterisque laboriosis nugis, quae et te huc usque exercuerunt, neque isto labore perferendo fatigaris, sed quamvis nobiscum congressus sis tamen adhuc nugas esse arbitraris doctrinam veritatis, recentes admodum esse scripturas nostras existimans: hanc ob causam nec ego gravabor tibi antiquitatem literarum nostrarum ab origine repetitam deo dante exponere, tractatum tibi conficiens brevem, ut eum perlegere non pigeris, ineptias autem caeterorum scriptorum perspicias.

2. Oportebat enim scriptores suis oculis ea vidisse de quibus affirmant, aut accurate ab iis qui vidissent didicisse. Nam qui incerta scribunt quodammodo aerem caedunt. Quid enim Homerum iuvat quod bellum Troianum scripserit ac multos in errorem induxerit, aut Hesiodum quod eorum quos vocat deorum genealogiae seriem recensuerit, aut Or-

4. ἡμῖν δὲ συμβαλῶν] Antehulus libri tertii scriptionem Autolyco disputationem intercessisse cum Theophilo apparet ex verbis *κακείνον μὲν τοῦ καμάτου* usque ad *τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς*. Sub finem autem libri secundi hortatus est Autolycum ut saepe congregiatur secum: *Πειράσθητι οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν*. Quorum quidem verborum hęc (*ἡμῖν δὲ συμβαλῶν*) ratio habetur. Cf. ad c. 3. n. 14.

5. *συνταξάντων*] Omisit Humphr. operarum vitio.

1. τὰ ἄδηλα . . . ἀέρα δέρονσιν] Coll. 1 Cor. 9, 26. — Editi *δέρονσι*, non *δέρονσιν* (Ven.).

2. ἡ Ὀρφία κτλ.] Ven. in marg. aliâ manu: *θεοὶ τξς*. Eundem numerum, *οἱ τριακόσιοι ἐξήκοντα πέντε θεοί*, agnoscit etiam in contextu, quemadmodum Bodl. et Par. — Iustinus De mon. c. 2 (Corp. Apoll. Vol. III) p. 130: *Ὀρφενός, ὁ*

τριακόσιοι ἐξήκοντα πέντε θεοί, οὓς αὐτὸς ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ἀθετεῖ, ἐν ταῖς Διαθήκαις αὐτοῦ λέγων ἕνα εἶναι θεόν; Τί δὲ ὠφέλησεν Ἄρατον ἢ σφαιρογραφία τοῦ κοσμικοῦ κύκλου, ἢ τοὺς D τὰ ὅμοια αὐτῷ εἰπόντας, πλὴν τῆς κατ' ἀνθρώπων δόξης, ἧς οὐδὲ αὐτῆς κατ' ἀξίαν ἔτυχον; Τί δὲ καὶ ἀληθὲς εἰρήκασιν; Ἡ τί ὠφέλησεν Εὐριπίδην καὶ Σοφοκλέα ἢ τοὺς λοιποὺς τραγωδιογράφους αἱ τραγωδίαί, ἢ ³ Μένανδρον καὶ Ἀριστοφάνην καὶ τοὺς λοιποὺς κωμικοὺς αἱ κωμωδίαί, ἢ Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην αἱ ¹¹⁸ ἱστορίαι αὐτῶν, ἢ Πυθαγόραν ⁴ τὰ ἄδύτα καὶ Ἡρακλέους στῆλαι, ἢ Διογένην ἢ κυνικὴ φιλοσοφία, ἢ Ἐπίκουρον τὸ δογματίζειν μὴ εἶναι πρόνοϊαν, ἢ Ἐμπεδοκλέα ⁵ τὸ διδάσκειν ἀθρότητα, ἢ Σωκράτην ⁶ τὸ ὀμνύειν τὸν κύνα καὶ τὸν γῆνα καὶ τὴν κλάτανον καὶ τὸν κεραυνωθέντα Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ δαιμόνια ἃ ἐπεκαλεῖτο; Πρὸς τί δὲ καὶ ἐκῶν ⁷ ἀπέθνησκεν, τίνα καὶ ὁποῖον μίσθον μετὰ

παραισάγων τοὺς τριακοσίους ἐξήκοντα θεούς, ἐν τῷ Διαθῆκαι ἐπιγραφομένῳ βιβλίῳ ... γράφει. ... Εἰς ἕστ', αὐτογενῆς, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται κτλ. Vide ibi n. 21 a me observata. Comp. Cohort. ad gent. c. 15. Wolf. ἐν τ. διαθήκαις αὐτοῦ scripsit sine auctoritate. Cf. Lobeck. Agsopham. Tom. I. p. 364 sqq.

3. Μένανδρον] Ven. μείνανδρον. Corrector superscripto αι vult legi μαινανδρον. Et sic Bodl. et Gesn.

4. τὰ ἄδύτα καὶ Ἡρακλέους στῆλαι] Fuit vir eruditus qui pro Ἡρακλέους στῆλαι legi vellet καὶ Ἡρακλέα στῆλαι, quid profuerunt Herculi columnae. Sed obstat huic coniecturae: primum, quod cum philosophis hinc rem nostro esse dictionis series ostendit; deinde, quod, si novum aliquod exemplum afferre hinc voluisset noster, idem per ἢ a caeteris seiuncturus fuisset, ceu in aliis

fecit. Wolfius. — Testatur Diogenes Laert. [l. VIII. c. 3] Pythagoram, cum in Aegyptum venisset, in adyta inductum fuisse, et de diis in arcano didicisse. Ibidem vidit columnas a Theophilo memoratas, sive Herculis, ut in contextu legimus, sive, ut Th. Gale [ad Iambli. De myster. Aegypt. p. 185 et Iablonsky in Panth. Aeg. T. III. p. 177] emendandum censet, Mercurii [Ἐρμοῦ στῆλαι]. Celebres sunt Mercurii columnae, quae, ut est apud Syncellum, in adytis templorum Aegyptiorum repositae [et leges coeli continentes], Pythagorae et Platoni teste Iamblichio visae et examinatae fuerunt. Sed tamen, ut observat Fabricius in Biblioth. graec. Tom. I. p. 74, ipse etiam Hercules arcana quaedam columnis consignaverat, quae Apollonius Tyanensis [in templo Baalis Gadibus] investigasse perhibetur apud Philostratum l. V. c. 5. [Haec Wolfio debet] Maranus. Cf. F. C.

pheum quod trecentos et sexaginta quinque deos numeravit, quos idem sub exitum vitae sustulit, in Testamentis suis unum esse deum asserens? Quid retulit Aratus ex descriptione sphaerae cycli mundani, aut qui eadem ac ille dixerunt, praeter humanam gloriam, quam ne suo quidem merito consecuti sunt? Quid veri dixerunt? Aut quid Euripidem et Sophoclem aut caeteros tragoedos tragoediae iuverunt, aut Menandrum et Aristophanem caeterosque comoedos comoediae, aut suae Herodotum et Thucydidem historiae, aut Pythagoram adyta et Herculis columnae, aut Diogenem cynica philosophia, aut Epicurum decernere nullam esse providentiam, aut Empedoclem docere nullum esse deum, aut Socratem iurare per canem et anserem et plantanum et fulmine tactum Aesculapium et daemonia quae invocabat? Cur lubenti animo mortem oppetiit, quam et qua-

Movers *Untersuchungen über d. Religion u. die Gottheiten d. Phoenizier* (Bonn. 1841) p. 96 sq.

5. τὸ διδάσκειν ἀθεότητα] Sextus Emp. Adv. mathem. IX. c. 64 Empedoclem ponit in eorum numero qui θεὸν ἀπολείπουσιν h. e. deum esse fatentur. Contra ἄθεον dicit Clemens Alex. Protr. c. 5. §. 64: ... Ἐμπεδοκλῆς γὰρ ὁ Ἀκραγαντίνος εἰς πλήθος (sc. θεῶν) ἐμπεσὼν πρὸς τοῖς τέτταρσι στοιχείοις τούτοις νεῖκος καὶ φιλίαν καταριθμεῖται. Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι, σοφίᾳ τινὶ ἀσόφῳ τὴν ὕλην προσκυνήσαντες. Comp. Cicero De nat. deor. I. c. 12: „Empedocles in deorum opinione turpissime labitur; quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quae et nasci et extingui perspicuum est et sensu omni carere.“ Itaque habitus est ἄθεος, quod, ratione causae efficientis non habita, principia

omnium esse statuit quattuor elementa et concordiam ac discordiam. Cf. S. Karsten *Philosoph. graec. vett. Reliqq.* Vol. II (Amst. 1838) p. 504.

6. τὸ ὀμνύειν κτλ.] De Socratis illis iurandi formulis adeas Menagium ad Laert. p. 92 sq. 277 et Spanhemium ad Aristoph. Nubb. v. 627. Recte Wolfius et Moranus verba καὶ τὰ δαιμόνια ita vertunt ut referantur ad ὀμνύειν, sicut caetera τῶν κύνα etc. Per ea ne intelligas Genium Socratis (Fell. Bett. Thienem.) sed numina divina. Unde accusatio: ἀδικεῖ Σωκράτης οὐς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἔτρεα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφύρων. Ac probat Socrates deos a se agnosci, siquidem daemones, qui vel dii sunt vel filii deorum, agnoscat. Cf. Xenoph. Memor. Socr. lib. I. c. 1 §. 1 et Plat. Apol. Socr. p. 24.

7. ἀπέθνησκον] Ven., et Bodl.;

θάνατον ἀπολαβεῖν ἐλπίζων; Τί δὲ ὠφέλησεν Πλάτωνα ἢ καὶ αὐτὸν παιδεία, ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τὰ δόγματα αὐτῶν, B ἵνα μὴ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καταλέγω πολλῶν ὄντων; Ταῦτα δὲ φαινεῖν εἰς τὸ ἐπιδειξαι τὴν ἀνωφελεῖ καὶ ἄθιον διάνοιαν αὐτῶν.

3. Δόξης γὰρ κενῆς καὶ ματαίου πάντες οὗτοι ἐρασθέντες οὔτε αὐτοὶ τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν οὔτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν προειρέψαντο. ¹ Καὶ γὰρ ἃ ἔφασαν αὐτὰ ἐλέγχει αὐτούς, ² ἢ ἀσύμφωνα εἰρήκασιν, καὶ τὰ ἴδια δόγματα οἱ πλείους αὐτῶν κατέλυσαν· οὐ γὰρ ἀλλήλους μόνον ἀνέτρεψαν, ἀλλ' ἦδη τινὲς καὶ C τὰ ἑαυτῶν δόγματα ἄκυρα ἐποίησαν, ὥστε ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν ἐχώρησεν· ὑπὸ γὰρ τῶν συνετῶν καταγινώσκονται. Ἦτοι γὰρ περὶ θεῶν ἔφασαν, ³ αὐτοὶ δ' ὕστερον ἀθεότητα ἐδίδαξαν, ἢ εἰ ⁴ καὶ περὶ κόσμον γενέσεως, ἔσχατον αὐτοματισμὸν εἶπον εἶναι τῶν πάντων, ἀλλὰ καὶ περὶ προνοίας λέγοντες πάλιν ἀπρονόητον εἶναι κόσμον ἐδογματίσαν. ⁵ Τί δέ; ⁶ Oὐχὶ καὶ περὶ σεμνότητος πειρωμένοι γράφειν ἀσελείας καὶ πορ- D νείας καὶ μοιχείας ⁶ ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι, ἔτι μὴν καὶ τὰς στυγητάς ⁷ ἀβήητοποιίας εἰσηγήσαντο; Καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς

at Humphr. ἀπέθνηκε. Par. ἀπέθανε.

8. ὠφέλησεν] Ven.; —σε Bodl. Par. et editi.

1. Καὶ γὰρ κτλ.] Scriptores gentiles non solum inter se pugnant sed et secum ipsi. Cf. lib. II. c. 8. n. 3.

2. ἢ] Par. ἢ. Mox pro εἰρήκασιν (Ven.) vulg. εἰρήκασι.

3. αὐτοὶ δ' ὕστερον] Particulam δ' vulgo omissem coniecturae Marani debeo. Humphr. edidit καὶ αὐτοὶ ὕστερον. Grab. legi voluit εἰ vel οὐ περὶ θεῶν κτλ., Lacroz. ἃ περὶ κτλ., Wolf. ἢ γὰρ εἰ περὶ vel (pro ἦτοι) εἰ τε. Sed vide lib. II. c. 38. n. 1.

4. καὶ] Deest in Par. — Wolf.:

„Neque eo opus est.“ Ast Maran.: „Nec tamen καὶ delendum videtur; addit enim orationi aliquid roboris, quippe cum maius quidpiam sit mundi creationem admittere quam deos agnoscere, quos qui agnoscebant non idcirco mundum ab eis creatum fatebantur.“

5. Τί δέ; Oὐχὶ] Vulgo τί δ' οὐχὶ.

6. ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι] Incesta flagitia a Stoicis commendari non immerito queritur Theophilus, siquidem ea in rebus indifferentibus numerabant, quod quidem per probrum a S. Iōanne Chrysost. obiicitur Stoicorum principi, in Orat. in S. Babylam. Tam nefaria doctrina ex eorum principiis consequebatur.

lem post mortem accepturum se mercedem sperans? Quid Platonem iuivit instituta ab eo disciplina, aut quid reliquos philosophos, ne magnum eorum numerum recenseam, opinioniones suae? Haec autem dicimus ut eorum inutilem et impiam animi sententiam ostendamus.

3. Hi enim omnes vanae et inanis gloriae cupidi nec verum ipsi viderunt nec profecto alios ad veritatem excitaverunt. Etenim ex suis ipsorum dictis arguuntur, quatenus pugnantia locuti sunt, ac sua ipsorum decreta plerique dissolverunt; non enim sese invicem solum evertunt, sed iam nonnulli sua ipsorum decreta irrita fecerunt, ita ut eorum gloria in ignominiam et stultitiam evaserit: nam condemnantur ab hominibus intelligentia praeditis. Vel enim de diis locuti sunt, ipsi vero postea nullum esse deum docuerunt, vel si etiam de mundi origine, postremo sua sponte orta esse omnia docuerunt, immo etiam de providentia disputantes rursus mundum nulla providentia regi decreverunt. Quid vero? Annon etiam de morum honestate scribere aggressi flagitia et stupra et adulteria patrare docuerunt, insuper vero etiam detestanda et nefanda scelera induxerunt? Ac

Nam, ut ait Chrysippus apud Plutarch. lib. de repugn. Stoic. p. 1050: „Cum natura communis omnia permeet, necesse est quidquid fit in ratione et quacumque eius parte secundum illam fieri.“ Unde Plutarchus sic Chrysippum ibidem exagitat: „Horum,“ i. e. adulteriorum furtorum parricidiorum, „nihil Chrysippus neque parvum neque magnum fieri censet praeter lovis rationem, legem, iustitiam, providentiam: ut iam non praeter legem fiant delicta, non contra iustitiam iniuriae, non contra providentiam flagitia.“ *Maranus.*

7. ἀφθητοποιίας] Claus. reddit: „ad haec exosam et detestanda masculam Venerem introduxerunt.“ Inde Duc. et Mor. (in marg.): Ἰσως ἀφθητοποιίας. Idem Fell. coniecit legendum. Sed minime est opus ab illa codd. mstorum voce ἀφθητοποιίας recedere proba et sana (Suid.): *nefandum facinus h. e. quod obscöne perpetratum est.* Sic paullo post: διὰ στόματος ἀνάγων ἀφθητοποιεῖν. Pariter ἀφθητοποιός est *nefanda h. e. obscöena perpetrans.* Iustinus Apol. I. c. 27 memorat ἀνδραγύνων καὶ ἀφθητοποιῶν πλήθος. Origenes c. Cels. IV. p. 206: ἀφθητοποιός οὐκ ἴσασι. Lege ibi Guil. Spenceri notas p. 59, qui non unum huiusmodi ἀφθητοποιίας genus fuisse ex veteri-

dam masculam Venerem introduxerunt.“ Inde Duc. et Mor. (in marg.): Ἰσως ἀφθητοποιίας. Idem Fell. coniecit legendum. Sed minime est opus ab illa codd. mstorum voce ἀφθητοποιίας recedere proba et sana (Suid.): *nefandum facinus h. e. quod obscöne perpetratum est.* Sic paullo post: διὰ στόματος ἀνάγων ἀφθητοποιεῖν. Pariter ἀφθητοποιός est *nefanda h. e. obscöena perpetrans.* Iustinus Apol. I. c. 27 memorat ἀνδραγύνων καὶ ἀφθητοποιῶν πλήθος. Origenes c. Cels. IV. p. 206: ἀφθητοποιός οὐκ ἴσασι. Lege ibi Guil. Spenceri notas p. 59, qui non unum huiusmodi ἀφθητοποιίας genus fuisse ex veteri-

αὐτῶν κηρύσσουσιν ἐν ἀρρήτοις *μίξιν συγγίνεσθαι ἐν τε ἀθέ-
 σμοις βρώσειν. Τίς γὰρ οὐκ ᾔδει Κρόνον *τεκνοφάγον, Δία δὲ
 τὸν παῖδα αὐτοῦ τὴν Μῆτιν κατακτείνει καὶ δεῖπνα μιὰρὰ τοῖς
 θεοῖς ἐτοιμάζει· ἔνθα καὶ χαλὸν Ἡρασιὸν τινα χαλκία ¹⁰ φασὶν
 διακονεῖν αὐτοῖς· τὴν τε Ἡραν ἰδίαν ἀδελφὴν ¹¹ αὐτοῦ μὴ μόνον
 τὸν Δία γαμεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ στόματος ἀνάγνου ἀρρητοποιεῖν; ¹¹⁹
 Τὰς τε λοιπὰς περὶ αὐτοῦ πράξεις, ὅσας ᾔδουσιν οἱ ποιηταί,
 εἰκὸς ¹² ἐπίστασθαι. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὰ περὶ Ποσειδῶ-
 νος καὶ Ἀπόλλωνος ἢ Διονύσου καὶ ¹³ Ἡρακλέους, Ἀθηνᾶς τῆς
 φιλοκόλπου καὶ Ἀφροδίτης τῆς ἀναισχύντου, ἀκριβέστερον πι-
 ποιημάτων ἡμῶν ¹⁴ ἐν ἐτέρῳ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον;

4. Οὐδὲ γὰρ ἐχοῖν ἡμᾶς ταῦτα ἀνασκευάζειν, εἰ μὴ ὅτι σε
¹θεορῶ νυνὶ διατάζοντα περὶ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. ²Φρό-
 νιμος γὰρ ὢν ἠδέως μαρωῶν ἀνέχῃ· ³ἐπεὶ τοι οὐκ ἂν ἐκινήθης
 ὑπὸ ἀνοήτων ἀνθρώπων κενοῖς λόγοις ἀπάγεσθαι καὶ φήμη πεί-

bus demonstrat. Wolfius et hoc ad-
 dit quod Theophilus suam ipse scrip-
 tionem vindicet, qui paullo post
 ἀρρήτους μίξεις, memoret, habito
 scilicet ad ἀρρητοποιίας respectu.

8. μίξιν] Ven.; idem mox
 βρώσειν. Bodl. et Par. et editi
 —σι, sine ν. Cf. de re c. 4. n. 4.

9. τεκνοφάγον] Mor. et Mar.
 τεκνοφάγον vitiose. De re ipsa adi-
 lib. I. c. 9. Pro ᾔδει Thienem.
 coniecit ἦδει. Male. Nam antes di-
 xit κηρύσσουσιν. Et mox: ᾔδουσιν
 οἱ ποιηταί. Pariter loco gemello
 c. 8.

10. φασὶν] Mar. et Humphr.
 φασί.

11. αὐτοῦ . . . Δία γαμεῖν]
 Ven. recte. Item Par., nisi quod
 αὐτοῦ eiecit: et cum eo Wolf. Mar.
 Humphr. faciunt. Bodl. Gesn. αὐ-
 τῶν . . . διὰ γάμον, Duc. Mor. Fell.
 αὐτῶν . . . διὰ γάμον. Pronomen

possessivum voci ἰδίαν additum opti-
 me se habet, cf. Sap. 19, 13. Tit. 1,
 12: Lobeck. ad Phryn. p. 441 et
 Winer. Gramm. d. neutest. Spr.
 (ed. 6) p. 139. Mox διὰ praepo-
 sitionem ante στόματος Fell. errore
 praetermisit. Rem auctor repetit c.
 8: Χρῦσιππος δὲ, ὁ πολλὰ φλυα-
 ρήσας, πῶς οὐχὶ ἐδρίσκειται ση-
 μαίνων τὴν Ἡραν στόματι μιὰρῶ
 συγγίνεσθαι τῷ Διὶ; Clement. Rom.
 V. c. 18: Χρῦσιππος δὲ ἐν ταῖς
 ἑρωτικαῖς ἐπιστολαῖς καὶ τῆς ἐν
 Ἀργεὶ εἰκόνας μύμνηται, πρὸς τῷ
 τοῦ Διὸς αἰδοῖα φέρων τῆς Ἡρας
 τὸ πρόσωπον. Chrysippum, ut Wolf.
 adnotavit, Origenes c. Cels. IV. c.
 48 et Diogenes Laert. VII. p. 187
 ob turpissimam hanc historiam, quam
 omni pudore demisso descripsit, per-
 stringunt, quamvis eum concedant
 haec ad physiologiam revocasse. Or-
 pheum Laertius in prooem. p. 5 vi-

deos etiam suos praedicant principes existisse qui infandis concubitibus uterentur et detestandis cibis. Quis enim non canit Saturnum liberorum voratorem, aut Iovem eius filium Metim absorbentem et scelerata convivia diis apponentem: in quibus claudum quemdam Vulcanum fabrum perhibent illis ministrare: porro Iunonem propriam ipsius sororem cum eo non solum matrimonio coniunctam, sed etiam infanda flagitia ore impuro patrantem? Ac caetera Iovis facinora, quotquot canunt poetae, verisimile est te non ignorare. Quid iam enumerem facinora Neptuni et Apollinis aut Bacchi et Herculis, Minervae sinus amantis et Veneris impudicae, quum de his accuratius alio in libro disputaverim?

4. Nam neque oportebat haec a me refelli, nisi quod te nunc video incertum circa veritatis doctrinam. Quamvis enim ipse prudens sis, lubenter tamen insipientes perfers: alioquin non te commovissent stulti homines ut vanis ser-

tuperat ob hanc turpitudinem Iovi afflictam. Cf. Baguet De vita et scriptis Chryssippi, in Annal. acad. Lovan. Tom. IV. p. 348, et Lobeck. Aglaoph. Tom. I. p. 606 sq.

12. ἐπίστασαι] Thienem. iubet ἀπίστασαι legi: quae lectio est prorsus repudianda.

13. Ἡρακλέους] Mar. c. Mor. Ἡρακλέος, quem errorem Galland. correxit, at Mign. vero repetiit. Nolte malo fato putavit φιλοπολέμων loco φιλοκόλπου (quod tres codd. nostri tuentur: Ven. Bodl. Par.) legendum esse; nimirum epitheton φιλοκόλπου (sinum amantis) egregie quadrat ad impudicitiam (paulo supra: πορνείας καὶ μοιχείας), de qua sermo est. Par. non ἀναισχύντων sed ἀνεσχύντων mendose.

14. ἐν ἑτέρῳ] Innuit hic noster Hb. I ad Autolyicum [c. 9] §. 14,

ubi eodem fere ordine quo hic Saturni Herculis Bacchi Apollinis Veneris nefanda, a gentilibus prodita, memorat. Hinc novum nascitur argumentum librum hunc tertium post priores duos a nostro scriptum esse. Confer quae in hanc rem diximus ad lib. II [c. 30] §. 42 [supra p. 142. n. 9]. Wolfius. Adde ad lib. III. c. 1. n. 4. — Par. λόγον mendose pro λόγων.

1. θεωρῶ] Ven. Bodl. Par. θεωρῶν. Litera ν ex sequente τυν huc accessit.

2. Φρόνιμος ... ἀνέχη] 2 Cor. 11, 19.

3. ἐπεὶ τοι] Ven. Bodl. Par. At Gesn. ἐπέτα (sic) operarum mendo (Claus.: siquidem): unde caeteri editt. praeter Wolf. Mar. Humphr. absurde ἔπειτα fecere. Mox tres illi codd. msti ὑπὸ δ' ἀνοήτων.

θεσθαι προκατεσχηγητόη, στομάτων ἀθέων φευδῶς συκοφαντούν. Β των ἡμᾶς, τοὺς θεοσεβεῖς καὶ Χριστιανούς καλουμένους, ⁴ φα- σκόντων ὡς ποινὰς ἀπάντων οὐσας τὰς γυναῖκας ἡμῶν καὶ ⁵ ἀδια- φόρη μίξει ζῶντας, ἔτι μὴν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συμμύγω- σθαι, καὶ, τὸ ἀθεώτατον καὶ ἀμότατον ⁶ πάντων, σαραῶν ἀν- θρωπίνων ἐφάπτεσθαι ἡμᾶς. Ἄλλὰ καὶ ⁷ ὡς προσφάτου ὀδεύου- τος τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, καὶ μηδὲν ἔχειν ἡμᾶς λέγειν εἰς ἀπό- δεῖξιν ἀληθείας τῆς καθ' ἡμᾶς καὶ διδασκαλίας, ⁸ μωρίαν δὲ εἶναι C τὸν λόγον ἡμῶν φασιν. Ἐγὼ μὲν οὖν θαυμάζω μάλιστα ἐκὰ ⁴ σοί, ὅς, ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς ⁹ γενόμενος σπουδαῖος καὶ ἐκζητητῆς ἀπάντων πραγμάτων, ἀμελέστερον ἡμῶν ἀκούεις. Εἰ γάρ σοι δυνατόν, καὶ νύκτωρ οὐκ ¹⁰ ὄκνεῖς διατρέβειν ἐν ταῖς βιβλιο- θήκαις.

5. ¹Ἐπειδὴ οὖν πολλὰ ἀνέγνως, τί σοι ² ἔδοξεν τὰ Ζήνωνος ἢ τὰ Διογένους καὶ Κλεάνθους, ὅποσα περιέχουσιν αἱ βίβλοι αὐ- τῶν, ³ διδάσκουσαι ἀνθρωποβορίας, πατέρας μὲν ὑπὸ ἰδίων τέκνων

4. φασκόντων κτλ.] De his criminibus Christianis afflictis, h. e. carnum humanarum epulis (ἀνθρωποβορία cc. 5. 8) et pro- miscuis concubitibus (ἀθε-μίτοις μίξεσιν c. 15 sive ἀθέσμφ πράξει cc. 6. 8), lege quae ad Athenagorae Supplic. p. Chr. c. 3. n. 1 (Corp. Apoll. Vol. VII) p. 15 et c. 31. n. 1. p. 160 memoravi; coll. ibidem c. 32. n. 1 et c. 35. n. 1. Prius illud crimen cur maxime sit Christi- anis obiectum dixi ad eundem Athenag. l. c. c. 34. n. 1. p. 175; cur alterum, ibid. c. 32. n. 18. p. 169 exposui. Cf. Spencer. ad Orig. c. Cels. p. 4.

5. ἀδιαφόρη] Codd. msti et editi διαφόρη. Emendatio firmatur c. 15: Σκόπει τοῖνον εἰ οἱ τὰ τοιαῦτα μανθάνοντες δύνανται ἀ- διαφόρω ζῆν καὶ συμφύρεσθαι ταῖς ἀθεμίτοις μίξεσιν. Tum editi

habent ξυνόντας, haud dubie per Gesn. coniecturam; nam Ven. et Par. offerunt ζῆν τὰς, quam quidem scripturam una litera mutata recte in ζῶντας muto, id quod egregie Bodl. agnoscit. Et Theophilum ita scripsisse patescit ex loco modo citato, ubi legitur ἀδιαφόρωσ (= ἀδιαφόρη μίξει) ζῆν. Dativus autem modum indicat; cf. Wahl. Clav. librr. V. T. apocr. s. v. ζῶω p. 252.

6. πάντων] Codd. msti et editi πασῶν. Haec lectio iam Marano dis- plicuit. „Non enim omni humana carne vesci, sed infantem ad hunc terribilium usum occidere Christi- ani ferebantur.“ Ergo delendum cen- set ἀνθρωπίνων, ita ut Christiani omnem carnem attingere dicantur ac proinde ne humana quidem abstinere, vel pro πασῶν legendum πάντων. Et hoc praetuli iure meritoque; nam pariter loco gemello antea laudato

monibus abripereris et rumori inveterato crederes, impiis linguis falso nos incusantibus, qui dei cultores sumus et Christiani vocamur, quippe dicentibus communes omnium esse uxores nostras et nos in promiscuo concubitu vivere, immo etiam cum propriis sororibus misceri, et, quod maxime impium et longe immanissimum est, carnibus humanis vesci. Quia etiam asserunt recens prodiisse nostram religionem, nec quidquam a nobis afferri posse ad veritatem nostram et doctrinam demonstrandam, stultitiamque esse religionem nostram. Equidem te plurimum admiror, qui, quum caetera diligens sis et omnium rerum explorator, negligentius nobis aurem accommodes. Nam si fieri posset, ne noctem quidem dubitares consumere in bibliothecis.

5. Quoniam igitur multa perlegisti, quid tibi visa sunt Zenonis vel Diogenis et Cleanthis praecepta, quotquot eorum libri continent, ut humana caro voretur, et parentes

(c. 15) additur: ἢ, τὸ ἀθεώτατον πάντων, σαρκῶν ἀνθρωπείων ἐφάπτεσθαι. Ad verbum ἐφάπτεσθαι de cibo usurpatum pertinet Athenag. l. c. 3. n. 4. p. 16; ibid. c. 34 σαρκῶν ἀπτεσθαι ἀνθρωπικῶν. Iustinus Apol. l. c. 26 memorat ἀνθρωπείων σαρκῶν βρώσας.

7. ὡς προσφάτου ὁδ. τοῦ κ. ἡ. λόγου] Hoc crimen novitatis religioni christianae (τ. καθ' ἡμᾶς λόγ. lib. I. c. 1. n. 4) afflictum refellit infra c. 16 sqq. Cf. ad c. 16. n. 1.

8. μωρίαν δὲ εἶναι] Coll. 1 Cor. 1, 18. 21. 23.

9. γενόμενος σκουδαῖος] Ven. Bodl. Par. habent γενόμενος σκουδαῖος. Eadem fuit lectio in codice msto Gesneri, quippe qui ediderit γενόμενος (sic) σκουδαῖος. Causa erroris cernitur in ultima praece-

dentis vocis λοιποῖς syllaba. Aut fortasse legendum γενομένοις σκουδαῖος.

10. ὄκνεῖς] Fell. ὄκνεῖς mendose.

1. Ἐπειδὴ κτλ.] Iam Theophilus, duo crimina Christianis afficta quod attinet (c. 4. n. 4), uberiorem disputationem de Christianorum innocentia suscipit; demonstrat istorum criminum gravissima in scripturibus graecis indicia (cc. 5—8): nullam omnino in Christianis haerere suspicionem (cc. 9—15).

2. ἔδοξε] Ven.; vulg. ἔδοξε.

3. διδάσκουσαι ἀνθρωποφιλίας κτλ.] Stoicis hanc doctrinam tribuit Sextus Empiricus Pyrrh. Hypot. III. 24, Zenoni et alii Laertius VII. 121, ubi confer Menagium p. 307, Chrysippo mortuos homines edendos suadenti idem Laertius VII. 188, Diogeni idem lib. VI. [Cf. in-

ἔφθεσθαι καὶ βιβρώσκεισθαι, καὶ εἴ τις οὐ βούλοιοτο ἢ μέλος τι τῆς ^D
² μυσερᾶς τροφῆς ἀποδῶριψειν, αὐτὸν ⁵ κατεσθίεσθαι τὸν μὴ φα-
 γόντα; Πρὸς τούτοις ἀθεωτέρα τις φωνὴ εὐρίσκειται, ⁶ ἡ τοῦ Διο-
 γένους, διδάσκοντος τὰ τέκνα τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς ⁷ εἰς θυσίαν
 ἄγειν καὶ τούτους κατεσθίειν. ⁸ Τί δέ; Οὐχὶ καὶ Ἡρόδοτος ὁ
 ἱστοριογράφος μυθεύει τὸν ⁹ Καμβύσην τὰ τοῦ Ἀρπάγου τέκνα
 σφάξαντα καὶ ἐψήσαντα παρατεθεικέναι τῷ πατρὶ βοράν; Ἔτι δὲ
 καὶ ¹⁰ παρὰ Ἰνδοῖς μυθεύει κατεσθίεσθαι τοὺς πατέρας ὑπὸ τῶν ¹²⁰
 ἰδίων τέκνων. ¹¹ Ὡς τῆς ἀθέου διδασκαλίας τῶν τὰ τοιαῦτα
 ἀναγραφάντων μᾶλλον δὲ διδαξάντων, ᾧ τῆς ἀσεβείας καὶ ἀθεό-
 τητος αὐτῶν, ¹² ᾧ τῆς διανοίας τῶν οὕτως ἀκριβῶς φιλοσοφη-
 σάντων καὶ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων! ¹³ Οἱ γὰρ ταῦτα δογμα-
 τίσαντες τὸν κόσμον ἀσεβείας ἐπέπλησαν.

6. Καὶ γὰρ περὶ ¹ ἀθέσμον πράξεως σχεδὸν πᾶσιν συμπε-

fra n. 6.] *Wolfius*. — Cum Theophilo consentit Laertius in Vitis Diogenis, Zenonis et Chrysippi. Dissentiet Iuvenalis, si illius commentatores sequamur in his verbis ex satyra 15 explicandis: „Sed Cantaber unde Stoicus antiqui praesertim aetate Metelli?“ Loquitur Iuvenalis de Vasconibus, qui in extrema obsidionis egestate vitam suam humanis carnibus producerant. Laudata verba sic accipiunt commentatores, quasi quaerant poeta, quomodo Vascones Stoici esse potuissent et mortem infando cibo praeferre, cum nondum haec in loca penetrasset Zenonis doctrina, qui moriendum potius existimat quam de humana carne gustandum. At Theophili et Laertii testimonia dubitare non sinunt quin Zenonem sale perfundat Iuvenalis et Stoicos appellet Cantabros, quia carnem humanam voraverant. *Maranus*. — Pro ἀνθρωποβορείας, quod, si exceperis Humphr. et Mign., omnes editt. legunt, reposui ἀνθρωποβο-

ρείας, ut recte cc. 8. 15 et ap. Athenagor. Supplic. p. Chr. c. 35 habetur. Tum ὑπὸ ἰδίων ex Ven. reposui loco vulg. ἀπὸ ἰδίων. Pro ἔφθεσθαι (Duc. Fell. Wolf. Mar. Humphr.) codd. msti et Gesn. et Mor. praebent ὄψεσθαι. Kusterus (ut Wolf. refert) voluit ὀπτάσθαι, ex ὀπτάομαι, asso.

4. μυσερᾶς] Duc. et Mor. μυσαρᾶς, Wolf. μυσερᾶς. Thienem. mavult μυσητᾶς. De forma codd. mstorum μυσερᾶς haud reicienda vide Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. V. p. 1309. Pro ἀποδῶριψειν dederunt Duc. Mor. Fell. ἀναδῶριψειν sine ulla auctoritate.

5. κατεσθίεσθαι] Ven. Bodl. Par.; at Gesn. Mor. Mar. κατεσθίεσθαι. Postea omnes κατεσθίειν. Cf. n. 10.

6. ἡ τοῦ Διογένους] Diogenes Laert. VI. 73: (Diogenes Sinopen-sis dixit) μηδ' ἀνόσιον εἶναι τὸ καὶ τῶν ἀνθρωπέων κρεῶν ἄψασθαι, ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀλλοτριῶν

quidam a propriis filiis coquantur et vorentur, si vero quis nolit aut membrum aliquod infandi illius cibi proiciat, ipse ille comedatur qui non comedit? Insuper vox magis impia reprehenditur, nempe Diogenis, docentis ut suos liberi parentes in victimae loco immolent et comedant. Quid vero? Annon etiam Herodotus historicus fabulatur Cambysem, quum Harpagi filios occidisset, coctos patri epulum apposuisse? Praeterea etiam apud Indos fabulatur comedi parentes a propriis liberis. O doctrinam impiam talia scribentium vel potius docentium, o impietatem et atheismum eorum, o mentem tam accurate philosophantium ac philosophiam prae se ferentium! Nam qui haec docuere mundum impietate repleverunt.

6. Nam etiam de illicito facinore paene inter omnes

ἔθῶν· καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ πάντα ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων εἶναι λέγων· καὶ γὰρ ἐν τῷ ἄρτῳ κρέας εἶναι καὶ ἐν τῷ λαχάνῳ ἄρτον, καὶ τῶν σωμάτων τῶν λοιπῶν ἐν πᾶσι διὰ τινων ἀδήλων πόρων καὶ ὕγκων εἰσκρινομένων καὶ συνατμιζομένων, ὡς δῆλον ἐν τῷ Θυέστη ποιεῖ κτλ. Cf. Nauck. Tragic. graec. fragm. p. 628.

7. εἶς] Ven. et Par. Omiserunt Bodl. Gesn. Duc. Mor. Fell. Wolf.

8. Τί δέ; Οὐχί] Vulgo τί δ' οὐχί.

9. Καμβύσην] Manifestus error. Non enim Cambyzes sed Astyages id commisit. [Cf. Voss. ad Iustin. Hist. I. c. 5.] Sed forte memoria effluit Theophilo, nec necesse est Astyagis nomen [Ἀστυάγη Fell. et Wolf.; Xenoph. dicit Ἀστυάγη] in ipso textu reponere. Maranus. In eandem sententiam Marano praeiverat Wesselingius in Probabil. p. 99 sq. Gallandius. Cf. Herod. I. c. 119: ubi de uno tantum Harpagi (filio id refertur. Adde quae c. 26. n. 4 dixi.

10. παρὰ Ἰνδοῖς] De Massagetis id narrat Herod. I. c. 216 et de Padaeis III. c. 99. Alterum locum habes ap. Orig. c. Cels. V. p. 254. ed. Spenc. — Pro κατεσθίεσθαι (Ven. Bodl. Par.) legunt Gesn. Duc. Mor. Mar. κατεσθίσθαι. Cf. n. 5.

11. Ω] Codd. msti ᾧ, item paullo post (bis). Sic etiam Gesn. Mor. Feil. Mar. Humphr. Verumtamen ᾧ in vocandi notione adhibetur. Plura dabit Ph. Buttmann. Griech. Gramm. (ed. 20) p. 312.

12. ᾧ τῆς διανοίας] Frustra Grabius legendum coniecit ᾧ τῆς δ' ἀνοίας. Wolfius.

13. Οἱ] Ven. Bodl. Par. Sic et Mar. et Humphr. Caeteri editt. οὐ, Annon ... compleverunt? Par. ἀνέπλησαν.

1. ἀθέσμον πράξεως] Significat (coll. c. 8. n. 1) promiscuos concubitus. Cf. c. 4. n. 4. In vocc. πᾶσιν et συμπεφώνηκεν Humphr. ὁ ἐφελκ. male delevit; item in altera voce Fell. et Wolf.

φάνηκεν τοῖς περὶ τὸν ²χορὸν τῆς φιλοσοφίας πεπλανημένοις. Καὶ πρῶτός γε Πλάτων, ὁ δοκῶν ἐν αὐτοῖς σεμνότερον πεφιλοσοφημένοι, διαφύθη ἐν τῇ ³πρώτῃ βίβλῳ τῶν Πολιτικῶν ἐπι- B γραφομένη τῷ τρόπῳ τινὶ ⁴νομοθετεῖ χρῆν εἶναι κοινὰς ἀπάντων τὰς γυναῖκας, χρώμενος παραδείγματι ⁵τῷ Διὸς καὶ Κρητῶν νομοθέτῃ, ⁶ὅπως διὰ προφάσεως παιδοποιεῖα πολλῇ ⁷γίνηται ἐκ τῶν τοιούτων, καὶ ὡς δῆθεν τοὺς λυπούμενους διὰ τοιούτων ὀμιλιῶν ⁸χρῆν παραμυθεῖσθαι. Ἐπίκουρος δὲ καὶ αὐτὸς σὺν τῷ ἀθεότητα διδάσκειν συμβουλεύει καὶ μητρᾷσι καὶ ἀδελφαῖς συμμυγνύσθαι, ⁹καὶ πέρα τῶν νόμων τῶν τότε κωλύοντων. Ὁ γὰρ ¹⁰Σό- C λων καὶ περὶ τούτου σαφῶς ἐνομοθέτησεν, ὅπως ἐκ τοῦ γήμαντος οἱ παῖδες νομίμως ¹¹γίνονται, πρὸς τὸ μὴ ἐκ μοιχείας τοὺς

2. χορὸν] Ven. et Par. At Bodl. Gesn. Duc. Mor. χρόνον, Mar. et Humphr. χόρον. Fell. dedit τόν (sic) ἄκρον.

3. πρώτῃ] Erravit Theophilus. Debeat scribere πέμπτῃ. Nam quae hęc referuntur non in primo sed in quinto libro De republica p. 457 C ed. Steph. exstant: Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πᾶσας εἶναι κοινὰς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν. Maran. observavit: „Videtur Theophilum de cepisse liber apud Platonem inscriptus *Minos*, qui libris de Republica veluti quaedam praefatio praemittitur. Cum autem in hoc libro *Minoem* eiusque leges Plato magnis laudibus efferat, forte existimavit Theophilus hęc quoque matrimonia Platonem ad exemplum *Minois* constituere.“ Idem: „Videntur inter se pugnare διαφύθη et τρόπῳ τινί. Conciliari poterunt, si illud τρόπῳ τινί referamus ad auctoritatem, quam sibi Plato privatus in his legibus constituendis sumebat.“

4. νομοθετεῖ χρῆν εἶναι] Ita

scribo cum Wolfio, una tantum littera eiecta, pro νομοθετεῖν χρῆν εἶναι, ut Ven. Bodl. Gesn. Duc. Mor. Fell. exhibent. Par. νομοθετεῖν εἶναι: unde Mar. et Humphr. dederunt νομοθετεῖ εἶναι. Sed perperam Palaeocappa illud χρῆν eiecit.

5. τῷ Διὸς] Scil. υἱῷ, exemplo utens *Iovis filio*. Min o em intelligit, qui, filius Iovis, Cretensibus leges dedit. Non ergo opus est coniecturis Duceae: τῷ *Mίνωος* τοῦ Διὸς καὶ κτλ., et Marani: τῷ Διὸς υἱῷ vel ὀαριστῇ [Od. XIX. 179] καὶ κτλ. Neque Clauser. neque caeteri interpretes locum intellexerunt, v. c. Thienem.: „indem er den Zeus, den Gesetzgeber von Kreta, als Beispiel aufführt.“

6. ὅπως κτλ.] Plat. l. c. p. 460 B: Καὶ τοῖς ἀγαθοῖς γέ που τῶν νέων ἐν πολέμῳ ἢ ἄλλοθί που γέρα δοτέον καὶ ἄθλα ἄλλα τε καὶ ἀφθονοστέρα ἢ ἔξουσία τῆς τῶν γυναικῶν ἐνηγοιμήσεως, ἕκα καὶ ἅμα μετὰ προφάσεως ὡς κλειστοὶ τῶν παιδῶν ἐκ τῶν τοιούτων στείρονται.

convenit qui in philosophiae choro erraverunt. Ac primus quidem Plato, qui maiore cum dignitate inter eos philosophatus videtur, diserte in primo de Republica libro sancit veluti quidam legislator *communis esse debere omnium uxores*, auctore utens Iovis filio et Cretensium legislatore, ut per hanc occasionem foecunda proles ex talibus nasceretur, simul quod qui labores subirent tali consuetudine oportebat solatium habere. Immo Epicurus, praeterquam quod deum non esse docet, suadet ut cum matribus et sororibus coitus exerceatur, et quidem contra leges quae id prohibent. Nam Solon etiam ea de re legem diserte sancivit, ut ex patre matrimonio conjuncto legitime liberi nascantur, non autem

7. γίνηται] Bodl. et Par. γίνονται. Wolf. mallet γένηται.

8. χοῆν] Ven. et Bodl.; at Par. χοῆν idque Wolf. et Humphr. receperunt. Maran. totum locum perperam constituit sic: ... παραμυθεῖσθαι (Ἐπικούροσ . . . συμμύγνυσθαι) καὶ πέρα κτλ., censens verba ista uncis inclusa paternam sedem requirere post ὡς μὴ πατέρα.

9. καὶ πέρα τ. ν. τῶν τόδε κωλ.] Habent Ven. Bodl. Par. καὶ περὶ τ. ν. τῶν τότε (τό τε Bodl. et Par.) κωλ. Locum sanavi scribendo πέρα pro περὶ et τόδε pro τότε. Gesn. Duc. Mor. καὶ πέρα τ. ν. τῶν τοῦτο κωλ., Fell. et Wolf. καίπερ τ. ν. τῶν τοῦτο κωλ. (haec emendatio si admittenda foret, posterius τῶν delendum erat), Mar. et Humphr. καὶ πέρα τ. ν. τῶν (hoc τῶν Mar. errore omisit) τοῦτο κωλ. Leges autem, ad quas Theophilus provocat, exstant tum Graecorum tum Romanorum. Has Sextus Emp. Pyrrh. Hyp. III. 24 memorat, illas Herodianus lib. I. c. 6.

10. Σόλων] Ita suadente Wolfio c. Humphr. pro vulg. Σολομών lego. Errorem, quod sciam, primus perspexit Vigerus ad Euseb. Praep. ev. p. 26. Eadem nomina apud Hippolytum Refut. omn. haeres. VI. c. 22 (ed. Duncker.) p. 258 et Cosmam Indicopl. XII (Collect. nov. velt. patr. ed. Montfauc.) p. 342 commutantur. „Coniecturam confirmat, quod non appareat quif Theophilus leges memorans ad Salomonem provocare potuerit, quem non tam leges sanxisse in libris suis quam bene vivendi praecepta dedisse palam est. Et quif Epicuri placitis opponeret leges regis Hebraeorum?“ Allegat quidem Fellus Prov. 5, 15; sed ad h. l. scriptor noster non respexit, praesertim quum paullo post disertis verbis caeteras Romanorum et Graecorum leges memoret, quibus scilicet illa Solonis lex praesiverit. Simile librariorum peccatum vide c. 7. n. 10.

11. γίνονται] Bodl. et Par. et Gesn. γίνονται.

γενναμένους εἶναι, ἵνα μὴ τὸν οὐκ ὄντα πατέρα τιμήσῃ τις ὡς πατέρα, ἢ τὸν ὄντως πατέρα ἀτιμάσῃ τις, ἀγνοῶν ὡς μὴ πατέρα. Ὅποσα τε οἱ λοιποὶ νόμοι ¹² κωλύουσιν Ῥωμαίων τε καὶ Ἑλλήνων τὰ τοιαῦτα πράσσεισθαι. Πρὸς τί οὖν Ἐπίκουρος καὶ οἱ ¹³ Στωϊκοὶ δογματίζουσιν ἀδελφοποιτίας καὶ ἀφρονοβασίας ἐπιτελεῖσθαι, ἐξ ὧν διδασκαλιῶν μεστὰς βιβλιοθήκας πεποιήκασιν, D εἰς τὸ ἐκ παίδων μανθάνειν τὴν ἄθεσμον κοινωνίαν; Καὶ τί ⁵ μοι λοιπὸν κατατριβέσθαι περὶ αὐτῶν, ὅπου γε καὶ περὶ τῶν θεῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων τὰ ὅμοια ¹⁴ κατηγορήκασιν;

7. Θεοὺς γὰρ φήσαντες εἶναι πάλιν εἰς οὐδὲν αὐτοὺς ἠγήσαντο. Οἱ μὲν γὰρ ἐξ ἀτόμων αὐτοὺς ἔφασαν συνεστάναι, οἱ ^{1δ} αὖ χωρεῖν εἰς ἀτόμους, καὶ μηδὲν ² πλεῖον ἀνθρώπων δύνασθαι τοὺς θεοὺς φασιν. ³ Πλάτων δέ, θεοὺς εἰπὼν εἶναι, ὑλικούς αὐτοὺς βούλεται συνιστᾶν. ⁴ Πυθαγόρας δέ, τούσδε μο-121 χθήσας περὶ θεῶν καὶ τὴν ἄνω κάτω πορείαν ποιησάμενος, ἔσχαιτον ὀρίζει φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι φησιν τῶν πάντων θεοὺς ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν. ⁵ Ὅποσα τε Κλιτόμαχος ὁ

12. κωλύουσιν] Ven.; vulg. —σι. Par. πράττεσθαι. Respicit scriptor ad ἄθεσμον πράξειν (n. 1). Similis pronuntiatio Ὅποσα τε κτλ., ad quam explicandam facile aliquid ex sententiarum nexu suppletur, c. 7 occurrit, ubi vide n. 5. De his legibus cf. n. 9.

13. Στωϊκοί] Nempe Chrysippus apud Sextum Emp. p. 178 et alibi, Laertium VII. 188, Plutarchum De Stoicis repugn. p. 1044, nec non Zeno apud Laertium VII. 33. Wolfius. Cf. ad c. 3. n. 6. Ven. Bodl. Par. στοικοί. Scriptura per o (G. Dindorf. ad Epiphani. Opp. Vol. I. p. 384. 392. 405) librariis est imputanda, ut docet Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. VII. p. 922.

14. κατηγορήκασιν] Ven.; vulg. —σι.

1. δ'] Ven. et Par.; vulg. δὲ. Pro οἱ praecedente habet Ven. ἢ, quod corrector emendavit.

2. πλεῖον] Ven. Bodl. Par. πλείων. Mox vulg. φασί, non φασιν (Ven.).

3. Πλάτων κτλ.] Laertius alia omnia de Platone tradit III. 77: δοκεῖ δ' αὐτῷ, inquit, τὸν θεὸν ὡς καὶ τὴν ψυχὴν ἀσώματος εἶναι. Forte tamen eo respexit noster, quod Plato teste Cicerone De nat. deor. lib. I in Timaeo et in Legibus dicat „mundum deum esse et coelum et astra et terram et animos et eos quos maiorum institutis acceperimus,“ quae ipse Cicero et per se falsa esse perspicue et inter sese vehementer pugnantia profiteatur. Wolfius. — Respicit sententiam Platonis de anima mundi, omnia permeante (Tim. p. 34). Pro

ex adulterio, ne quis in patris loco eum colat qui pater non sit, aut eum qui vere sit pater ignominia afficiat, patrem esse ignorans. Mitto quot quantaque eiusmodi facinora reliquis legibus Romanorum et Graecorum prohibentur. Cur igitur Epicurus et Stoici incestos cum sororibus et masculis concubitus docent, qua doctrina bibliothecas impleverunt, ut a teneris illicita coniunctio edisceretur? Et quid attinet pluribus circa eos immorari, quippe quum de iis etiam quos deos appellant similia praedicaverint?

7. Deos enim postquam esse dixerunt rursus ad nihilum redigunt. Alii enim ex atomis eos constare dixerunt, alii in atomos abire, nec quicquam amplius quam homines posse deos dicunt. Plato autem, postquam deos existere dixit, eos ex materia constituere non dubitat. Pythagoras autem, qui adeo de diis laboravit ac sursum deorsum peregrinatus est, postremo definit naturam et fortuito omnia fieri dicit: deos nullam hominum curam gerere. Mitto quot quantaque Clitomachus Academicus protulit ut nullos esse deos

βούλεται legunt Ven. Bodl. Par. *βούλονται*. Par. s supra *ον* habet.

4. Πυθαγόρας κτλ.] Fell. ὑπό pro περι, nescio cuius culpa. Totum locum ita dedi ut est in Ven., quocum Bodl. sentit, nisi quod φησι pro φησιν praebet. Ita etiam Par., qui tamen καὶ ante θεούς inserit. At Gesn. Duc. Mor. Fell.: εἶναι φησί τε τῶν πάντων θεούς ἀνθρώπων μ. φρ. Caeteri editt. (c. Par.): εἶναι φησι τῶν πάντων, καὶ θεούς ἀνθρώπων μ. φρ. Maran. frustra mallet illud φησι exstingui. Ad rem ipsam quod attinet, de deo longe aliter sensisse Pythagoram scribit Reinesius in Varr. lectt. III. p. 444, qui negari posse non putat in eius schola deum esse effectorem mundi, quippe quem ψύχῳσιν ἀpellaverit; item illum, ut ex iam-

blico constet, pro providentia divina pugnassee. At vero, ut Mar. admonuit, cum Theophilo facit Tertullianus Apol. c. 11: „Totum enim hoc mundi corpus sive innatum et infectum secundum Pythagoram.“ Theodoretus autem eumdem adiungit aliis providentiae obtreclatōribus Adv. Graec. VI. p. 562: Ὁδὲ μόνον δὲ οἱ ἀμφὶ τὸν Δημόκριτον καὶ Χρῦσιππον καὶ Ἐπίκουρον πάντα κατὰ ἀνάγκην ἔφασαν γίνεσθαι, ἀνάγκην καλοῦντες τὴν εἰμαρμένην, ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας ὁ πολυθρόνῳλλητος ἀνάγκην εἶπε περιεῖσθαι τῷ κόσμῳ.

5. Ὀπόσα τε κτλ.] Reines. l. c. et Wolf. haec cum interrogandi nota protulerunt. Rectius Maran. illud ὀπόσα τε retulit ad superiora τέ μοι. λοιπὸν κατατρίβεσθαι π. α.

Ἀκαδημαϊκὸς περὶ ἀθεότητος εἰσηγήσατο. Τί δ' οὐχὶ καὶ ὁ Κριτίας καὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης λέγων· Ἐίτε γὰρ εἰσὶν θεοὶ, οὐ δύναμαι περὶ αὐτῶν λέγειν, οὔτε ὅποιοι εἰσὶν δηλώσαι· πολλὰ γὰρ ἐστὶν τὰ καλύοντά με; Τὰ γὰρ περὶ Ἐυήμερου τοῦ ἀθεωτάτου περιεσδὸν ἡμῖν καὶ λέγειν. Πολλὰ γὰρ περὶ θεῶν τολμήσας φθέγξασθαι ἔσχατον καὶ τὸ ἕξολον μὴ εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ διοικεῖσθαι βούλεται. ¹⁰ Πλάτων δέ, ὁ Β τοσαῦτα εἰπὼν περὶ μοναρχίας θεοῦ καὶ φυγῆς ἀνθρώπου, φάσκων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, οὐκ αὐτὸς ὅσπερον εὐρίσκεται ἐναντία ἑαυτῷ λέγων, ¹¹ τὰς μὲν ψυχὰς μετέρχεσθαι εἰς ἑτέρους ἀνθρώπους, ἐνίων δὲ καὶ εἰς ἄλογα ζῶα χωρεῖν; Πῶς οὐ δεῖνὸν καὶ ἀθέμιτον δόγμα αὐτοῦ τοῖς γε νοῦν ἔχουσι φανήσεται, ἵνα ὁ ποτε ἄνθρωπος πάλιν ἔσται λύκος ἢ κύων ἢ ὄνος ἢ ἄλλο τι ἄλογον κτήνος; Τοῦτ' ἀκόλουθα καὶ Πυθαγόρας εὐρίσκεται φλυα-
C
ρῶν, πρὸς τῷ καὶ πρόνοιαν ἐκκόπτειν. Τίνι οὖν αὐτῶν πιστεύσωμεν, Φιλήμονι τῷ κωμικῷ, λέγοντι·

¹² Οἱ γὰρ θεὸν σέβοντες ἐλπίδας καλὰς

ἔχουσιν εἰς σωτηρίαν,

ἢ οἷς προειρηγάμεν Εὐήμερον καὶ Ἐπικούρω καὶ ¹³ Πυθαγόρα καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρνούμενοις εἶναι θεοσέβειαν καὶ πρόνοιαν ἀναιροῦσιν; Περὶ μὲν οὖν θεοῦ καὶ προνοίας Ἀρίστων ἔφη·

(c. 6): non memoro quot et quanta etc. Cf. c. 6. n. 12. Pro Κλιτόμαχος (Ven. et Par.) habent Bodl. et Gesn. Κλιμάτοχος, Wolf. et Mign. usitatius Κλιτόμαχος. Pro Ἀκαδημαϊκός, quod Ven. Bodl. Par. firmatur, cum Gesnero Duc. Mor. Fell. praebent Ἀκαδημικός. Sed in Gesn. cod. msto fuit Ἀκαδημαϊκός, ut ex Claus. versione („Academaiticus“) cognoscitur. Clitomachi soritica argumentatio, qua nihil esse deos conficit, in Sexti Emp. Adv. mathem. l. VIII reperitur. Coll. Sexti Adv. Phys. IX. p. 591 ed. Lips.

6. Κριτίας] Atheniensis scilicet ille et unus ex triginta tyrannis. Eum inter atheos refert etiam Sextus Emp. Adv. mathem. l. IX. c. 54. p. 562 et Pyrrh. Hypoth. l. III. c. 318. Cf. Io. Alb. Fabricium ad Sext. p. 562. Wolfus.

7. Ἐίτε ... με] Haec Protagorae verba multi afferunt, quos laudat Fabricius ad Sextum IX. c. 56. p. 564. Ipse Sextus ita recitat: Περὶ θεῶν οὔτε εἰ εἰσὶν οὔθ' ὅποιοι τινὲς εἰσὶ δύναμαι λέγειν. — Vulgo εἰσὶ (bis) et ἐστὶ legitur, absque v (quod praebet Ven.).

probaret. Quid nonne etiam Critias et Protagoras Abderites dicens: *Si enim sunt dii, non possum de iis disserere, nec quales sint demonstrare; multa enim sunt quae me prohibent?* Quae enim ab Euhemero summae impietatis homine dicta sunt supervacaneum est commemorare. Is enim, postquam multa de diis disserere ausus est, postremo deos omnino non esse sed fortuito omnia gubernari contendit. Plato autem, qui tam multa de monarchia dei disputavit ac de anima humana, immortalem esse statuens animam, nonne postea secum ipse pugnare deprehenditur, dum dicit quorundam animas in alios homines transire, quorundam autem in animalia rationis expertia migrare? Annon horrenda et nefaria eius sententia viris prudentibus videbitur, ut is qui olim homo fuerit rursus fiat lupo aut canis aut asinus aut aliud quidpiam animalis rationis expertus? Huic consona Pythagoras quoque nugatus esse deprehenditur, praeterquam quod etiam providentiam sustulit. Cui igitur eorum credemus: Philemoni comico, dicenti:

Deum enim colentibus spes praeclara

Suppetit ad salutem,

an iis quos antea diximus Euhemero et Epicuro et Pythagorae caeterisque deum colendum esse negantibus et providentiam tollentibus? Ac de deo quidem et providentia Aristoteles locutus est:

8. *Εὐήμερον*] Atheis eum (ἄθεον cognominatum) accenset etiam Sextus Emp. l. c. l. IX. cc. 17. 51. 34 sqq. Confer notas Fabricii p. 552 et Sam. Petiti Miscell. l. IV. c. 5. *Wolfius*. — Par. ἀθεονάτων.

9. *ἑξόλου*] Bodl. ἑξ ὄλου. Cf. n. 26.

10. *Πλάτων*] Codd. msti et Gesn. Duc. Mor. πάντων legunt. Mendum primus vidit Fellus; vidit et Cotelierius: Monumm. eccl. gr. Tom. III. p. 678.

11. *τὰς μὲν κτλ.*] Cf. Plat. Phaedr. p. 248 D. ed. Steph.

12. *Οἱ . . . σωτηρίαν*] Versus hos Philemonis affert Epiphanius in Ancorato c. 106, ubi Petavius recte ex nostro corrupta verba emendat. *Wolfius*. Fortasse spuris haec annumeranda sunt. Cfr. edit. maior. *Meinekii* Fragm. comic. graec. Vol. IV. p. 60. — Antea *Φιλήμωνος*

Ven. Bodl. (Par.?) Gesn. Mor. Fell.

13. *Πυθαγόρα*] Non male Wolf. et Mar. cum Fabricio censent le-

- ¹⁴ Θάρσει, βοηθεῖν πᾶσι [μὲν] τοῖς ἀέλοις
 Εἰωθεν ὁ θεός, τοῖς δὲ τοιοῦτοις σφοδρα.
 Εἰ μὴ ¹⁵ παρέσται προεδρία τις κειμένη
 Τοῖς ζωσιν ὡς δεῖ, τί πλέον ἐστὶν εὐσεβεῖν; D
- ¹⁶ Εἴη γὰρ οὕτως· ἀλλὰ καὶ λαν ὄρω
 Τοὺς εὐσεβῶς μὲν ἐλομένους διεξάγειω
- ¹⁷ Πράττοντας ἀτόπως, τοὺς δὲ μηδὲν ἔτιρον ἢ
- ¹⁸ Τὸ λυσιτελὲς τὸ κατ' αὐτοὺς μόνον,
- ¹⁹ Ἐντιμοτέρων ἔχοντας ἡμῶν διάθεσιν.
- ²⁰ Ἐπὶ τοῦ παρόντος· ἀλλὰ δεῖ πόρρω βλέπειν
 Καὶ τὴν ἀπάντων ἀναμένειν καταστροφὴν.
 Οὐχ ὄν τρόπον γὰρ παρ' ἐνλοῖς ἰσχυρὴ τις
 Δόξα κακοήθης ²¹ τῷ βίῳ τ' ἀναφελής,

gendum *Πρωταγόρα*, quod Pythagoram Theophilus coniungere non potuerit cum Euhemero et Epicuro et aliis (Clitomacho et Critia antea cc. 6 sq. memoratis) nullum esse deum diserite pronuntiantibus. Fell. et Wolf. ἀναίρουσι, sine v.

14. Θάρσει ... οὐδὲ ἔν] Grotius (Excerpt. trag. et comic. p. 1004), quum Aristonem tragicum ignoraret et metrica ratio a tragodia abhorreret, hos versus Aristophonti, comico poetae, tribuit. Contra Meinekus (l. c. Vol. I. praef. p. IX sq.), cui Wagnerus (Poet. trag. graec. fragm. Vol. III. p. 93) ad stipulatur, eos Aristoni Chio originem debere docuit, quum fuerit communis Stoicorum mos ut decreta sua, maxime ea quae ad morum doctrinam spectarent, iambicis versibus hisque fere ad comicorum numerorum similitudinem effectis includerent eosque versus ornatus causa reliquae orationi admiscerent. — Pro πᾶσι [μὲν] τοῖς tres nostri codd. msti et Gesn. Duc. Mor. πᾶσι τοῖς,

Fell. et Wolf. πᾶσι γὰρ τοῖς, Mar. et Humphr. (c. Grot.) πᾶσι τοῖσιν. Scite Meinek., illas coniecturas γὰρ et τοῖσιν reiciens, scripsit μὲν, quod etiam sequentia (τοῖς δὲ τοιοῦτοις) commendant.

15. παρέσται] Meinek. corrigi iubet γὰρ ἔσται, optimo opinor iure. Wagnerus. Pro προεδρία tres codd. msti et Gesn. Duc. Mor. Mar. προεδρία. Sed in Yen. puncta super ei posita sunt. Caeteri editt. προεδρία.

16. Εἴη κτλ.] Hic loqui incipit altera persona, quae providentiae adversatur. Finem dicendi facit verbis ἡμῶν διάθεσιν.

17. Πράττ. ἀτόπως] = πρ. κακῶς. False Thionem.: „für Sonderlinge gelten.“ Idem inepte vult sic legi: τοὺς μηδὲν ἔτιρον || Ἡ τὸ λυσιτελὲς καὶ κατ' αὐτοὺς μόνον, || Ἐντιμοτέρων κτλ.

18. Τὸ λ. τὸ κατ' αὐτ. μόνον] Ven. Bodl. Par. Supple ἐλομένους ex praecedentibus. Gesn. Duc. Mor. legunt τὸ λυσιτελὲς κατ' αὐτοὺς μόνον, Fell. Wolf. Mar. Humphr.

*Confide, opem ferre omnibus [quidem] dignis
Solet deus, talibus vero valde.*

*Ni sit statutum praemium aliquod
Viventibus ut fas, quid prodest pietas?*

Rem esse sic fac: sed et valde video

Eos qui pie aevum volunt traducere

Uti haud secundis rebus, qui vero nihil aliud

Praeter suum lucellum solum volunt,

Honoratori conditione esse quam nos.

In hoc aevo: sed oportet longe cernere

Et praestolari finem omnium.

Non enim, ut inhaeret nonnullis

Sententia nefanda vitaeque inutilis,

τὸ λυσitelῆς καὶ τὸ κατ' αὐτοῦς
μόνον. Grotius coniecit scribendum:
... ἕτερον ἂν || Σκοποῦντας ἢ τὸ
λυσitelῆς αὐτοῖς μόνον. Meinek.
et Wagn.: τὸ λυσitelῆς δρωῶντας
τὸ καθ' ἑαυτοῦς μόνον.

19. Ἐντιμοτέρων] Gesn. Duc.
Mor. Mar. ἐντιμωτέρων.

20. Ἐπὶ τοῦ παρόντος] Omnes
editores et interpretes haec verba
absurde cum prioribus iungunt, ita
ut proferantur ab adversario provi-
dentiae. Cf. n. 16. At incipit vero
hic respondere prior persona quae
providentiam defendit.

21. τῷ βίῳ etc. usque ad κρι-
νοῦσιν ἔχειν] Ita Ven. et Bodl. ut
supra dedi, nisi quod uterque τs pro
τ' habet et ἔστ' pro ἔστ' (es giebt).
Ita etiam Par., nisi quod τs (ut illi)
pro τ' praebet et ἔστι ταυτόματος
(sic) pro ἔστ' αὐτόματος. Sensus
est perspicuus est. Φορὰ αὐτόμα-
τος est Aristoni id quod Theophi-
lus supra vocavit αὐτοματισμόν.
„Nicht herrscht Zufall, nicht wird
entschieden wie es gerade sich trifft.“

Ταῦτα πάντα, scil. quae adversarii
providentiae obiciunt: φορὰ τις ἔστ'
αὐτόμ. et βραβεύεται ὡς ἔτυχε.
Comp. supra: ὁρῶ τοὺς εὐσεβῶς
μὲν ἐλομένους διεξάγειν πράττον-
τας ἀτόπως κτλ. Gesn., verbis
ἀνωφελῆς ad βραβεύεται omissis,
nil praebet nisi haecce: τῷ βίῳ τs
(sic) ὡς ἔτυχε· ταῦτα γὰρ πάντα
κρίνουσιν ἔχειν. Cum eo concor-
dant Duc. et Mor., sic tamen, ut ex
βιῶτs effecerint βιῶσαι. Fell. et
Wolf. dederunt: τῷ βίῳ τ' ἀνωφε-
λῆς, Φορὰ τις ἔστ' αὐτόματος, ἢ
(Wolf. ἦ) βραβεύεται Ὡς ἔτυχε·
ταῦτα κρίνουσι γὰρ ἅπαντ' ἔχειν.
Wolf. coniecit scribendum: Ὡς ἔτυ-
χε· ταῦτα γὰρ κρίνουσι πάντ' ἔ-
χειν. Mar. et Humphr. legunt: τῷ
βίῳ τ' ἀνωφελῆς, Φορὰ τις (H.
τῆς) ἔστ' αὐτόματος, ἢ (H. ἦ) βρα-
βεύεται Ὡς ἔτυχε πάντα· ταῦτα
γὰρ κρίνουσιν (H. κρίνουσ') ἔχειν.
Grot., cui notus non erat versus
Φορὰ κτλ., suspicatus est legen-
dum: τῷ βίῳ προσγίνεται Ὡς ἔτυ-
χε πάντα· ταῦτα γὰρ κρίνουσ' ἔ-

Φορά τις ἔστ' αὐτόματος, ἢ βραβεύεται
Ὡς ἔτυχε· ταῦτα γὰρ πάντα κρίνουσιν ἔχειν
Ἐφόδια πρὸς τὸν ἴδιον οἱ φαῦλοι τρέπον.

²² Ἔστιν δὲ καὶ τοῖς ζώσιν ὁσίως προεδρία,
Καὶ τοῖς πονηροῖς ὡς ²³ προσῆκ' ἐπιτιμία·

Χωρὶς προνοίας γίνεται γὰρ ²⁴ οὐδὲ ἔν.

Ἐπίσης τε καὶ ἄλλοι καὶ σχεδόν ²⁵ γε οἱ πλείους εἶπον περὶ θεοῦ
καὶ προνοίας, ὅρᾳν ἔστιν πῶς ἀνακόλουθα ἀλλήλοις ἔρασαν· οἱ
μὲν γὰρ τὸ ²⁶ ἐξόλου θεὸν καὶ πρόνοιαν εἶναι ἀνεῖλον, οἱ δ' αὖ
συνέστησαν θεὸν καὶ πάντα προνοίᾳ διοικεῖσθαι ἀμολόγησαν.
Τὸν οὖν συνετὸν ἀκροατὴν καὶ ἀναγινώσκοντα προσέχειν ἀκρι-
βῶς τοῖς λεγομένοις ²⁷ δεῖ, καθὼς καὶ ὁ Σιμύλος ἔφη·

²⁸ Κοινῶς ποιητὰς ἔθος ἔστιν καλεῖν,

Καὶ τοὺς ²⁹ περιττοὺς τῇ φύσει καὶ τοὺς καλοὺς·

³⁰ Ἐδει δὲ κρίνειν.

Καθάπερ καὶ ὁ Φιλῆμων·

³¹ Χαλεπὸν ἀκροατῆς ἀσύνητος καθήμενος·

Ἐπὶ γὰρ ἀνοίας οὐχ ἑαυτὸν μέμψεται.

122

B

ζην. Inde Meinek. et Wagn.: τῷ
βίῳ τ' ἀναφελῆς, Φορά τις ἔστ'
αὐτόματος, ἢ βραβεύεται Ὡς ἔτυχε
πάντα· ταῦτα γὰρ κρίνουσ' ἔχειν.

22. Ἔστιν] Ven. At Bodl. Par.
et editi (exc. Humphr.) ἔστι. Grotio
placuit legere ἀλλ' ἔστι καὶ. Tum
pro προεδρία tres codd. msti et
Gesn. Duc. Mor. Mar. προεδρεία.

23. προσῆκ'] Codd. msti et editi
προσῆκεν. Excipias Fell. Wolf. Hum-
phr. qui προσῆκ' scripsere.

24. οὐδὲ ἔν] Ven. Bodl. Par.
Dedit Gesn. οὐδέθεν. Unde Duc.
Mor. Fell. fecerunt οὐδέν. Fell.
γὰρ errore omisit.

25. γε] Deest in Par. Dein
idem ὁρᾶς πῶς, non ὁρᾶν ἔστιν
(Ven. Bodl.). Editi ὁρᾶν ἔστι. Tum
Ven. ἀν ἀκόλουθα vitiose.

26. ἐξόλου] Bodl. et editi ἐξ
όλου. Cf. n. 9.

27. δεῖ] Par. Caeteri codd. msti
omittunt. Reposuere Wolf. Mar.
Humphr. Illico Par. καθὰ pro κα-
θῶς. Gesn. Duc. Mor. Σιμύλος.
Caeteri editt. ut codd. msti Σιμυ-
λος (proparox.). Hic Simylus a co-
mico eiusdem nominis poeta (Mei-
nek. l. c. p. 424 sq.) diversus ha-
bendus est. Cf. n. 28.

28. Κοινῶς ... κρίνειν] Mei-
nekio (l. c. p. XV) non improbablei
videtur auctorem huius fragmenti
eundem esse Simylum, Augustae
saeculo vix superiorem, cuius ali-
quot de Tarpeia versus elegiacos
Plutarchus in vita Romuli c. 17 ser-
vavit. Primum versum ita dedi ut
est in codd. mstis (Par. ἔστι?) et

*Iniussa quaedam motio est, neque iudicium fit
 Ut sors fert; haec enim omnia censent habere
 Munimina morum suorum improbi.
 Est vero et pie viventibus praemium,
 Et scelestis ut decet punitio;
 Nihil quippe fit absque providentia.*

Et quaecumque alii et propemodum plerique de deo et providentia dixerunt, ea quam parum inter se consona dixerint in promptu est; alii enim deum omnino et providentiam sustulerunt, alii rursus deum esse statuerunt et providentia gubernari omnia confessi sunt. Prudenti igitur auditori et lectori diligenter considerandum est quid a quoque dicatur, quemadmodum etiam Simylus pronuntiavit:

*Mos est poetas nomine aequo dicere,
 Naturâ sive inepti sint sive egregii:
 At oportet iudicare.*

Quemadmodum etiam Philemon:

*Res molesta est ineptus auditor sedens;
 Nam prae stultitia semet non reprehendit.*

ap. Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr., nisi quod quattuor posteriores editt. ἐστὶ habent. Fell. et Wolf. substituerunt *K. π. ἐστὶ μὲν ἔθος καλεῖν*, et pro μὲν Wolf. cum Lacrozio mallet *μὴν*, Meinek. *K. π. πάντας ἔθος ἐστὶν καλεῖν*.

29. περιττός] Περιττός, modum excedens, in utramque partem dicitur. Wolfius (praeunte Lacrozio) et Meinekijus in bonam hinc interpretati sunt („sive naturae dotibus praestant“) ideoque coacti καλούς mutare in κακούς contra codd. mstorum fidem.

30. Ἔδει . . . Φιλήμων] Ven. et Bodl. ἔδει δὲ κρίνειν, καθάπερ ἐξ οὗ τινι. καὶ ὁ Φιλήμων. Sic etiam Gesn. et Duc.; ille coniecit Corp. Apoll. Vol. VIII.

(in marg.) pro ἐξ οὗ legendum ἐξόν, idque Mor. inseruit textui. Fell. et Wolf. ediderunt Ἔδει δὲ κρίνειν, καθάπερ, ἢ ἐξ οὗ τινι. Καὶ ὁ Φιλήμων. Transtulerunt: „Sed scire par est, unde quid vel quomodo.“ Palaeocappa in Par. scripsit: ἔδει δὲ κρίνειν. Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων. Quam scripturam probavit Wolf., receperunt Mar. et Humphr.

31. Καλεπὸν . . . μέμφεται] Hoc Philemonis fabulae incertae fragmentum repetiit Meinekijus l. c. Vol. IV. p. 46, qui cum Dobraeo ad Plut. p. 1012 dedit γ' ἀπροαγῆς. Contra eum monendum omnes codd. mstos et editos constanter οὐχ ἑαυτὸν legere; nusquam, ne in notis quidem editorum, ἑαυτὸν οὐ invenitur.

Χρῆ οὖν προσέχειν καὶ ³² νοεῖν τὰ λεγόμενα κριτικῶς ἐξετάζοντα Ἐ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ³³ καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν εἰρημμένα.

8. Ἀρνούμενοι γὰρ θεοὺς εἶναι πάλιν ὁμολογοῦσιν αὐτοί, καὶ τούτους ¹ πράξεις ἀθέσμους ἐπιτελεῖν ἔφασαν. Καὶ ² πρώτου γε τοῦ Διὸς οἱ ποιηταὶ εὐφωνότερον ἄδουσιν τὰς χαλεπὰς πράξεις. Χρυσίππος δέ, ὁ πολλὰ φλυαρήσας, πῶς οὐχὶ εὐρίσκεται ³ σημάτων τὴν Ἥραν στόματι μιαιφῶ συγγίνεσθαι τῷ Διὶ; Τί γάρ μοι καταλέγειν τὰς ἀσελγείας ⁴ τῆς μητρὸς θεῶν λεγομένης, ἢ Διὸς ⁵ τοῦ Λατσαρίου διψῶντος αἵματος ἀνθρωπείου, ἢ ⁶ Ἄττου τοῦ ἀποκοπτομένου, ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος Τραγῶδος, ⁷ κατακαύσας τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα, ὡς φασιν, νῦν παρὰ Ῥωμαίοις θεὸς τιμᾶται; Σιγῶ τὰ ⁸ Ἀντινόου τεμένη καὶ τὰ τῶν λοιπῶν καλουμένων θεῶν. Καὶ γὰρ ἴστορούμενα τοῖς συνετοῖς ⁹ καταγέλωτα φέρεται. Ἦτοι

32. νοεῖν τὰ] Bodl. νοεῖται καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς, eadem vitiose.

33. καὶ τ. λοιπῶν ποιητῶν] H. e. ac praeterea a poetis. Hac loquendi ratione post Homerum crebro utuntur Plato, Xenophon alique Attici. Cf. Plat. Alcib. p. 112 B: τοῖς τε Ἀγαιοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Τρῶσι. Ad inprimis Ast. Lex. Plat. Vol. I. p. 108, Stallbaum. (in edit. Goth.) ad Apol. Socr. p. 36 B, Phaed. p. 110 D, Sympos. p. 191 B, Gorg. p. 480 D, Erfurd. ad Soph. Oed. Tyr. v. 7. Per imprudentiam igitur Maranus putavit delendum λοιπῶν aut ποιητῶν.

1. πράξεις ἀθέσμους] Cf. c. 6. n. 1. Addit infra crimen ἀνθρωποφορίας. Antea fortasse αὐτοῦς pro αὐτοί legendum (c. 7. p. 120 D. al.).

2. πρώτου γε] Existimat Wolfius hoc loco vertendum esse „Iovis deorum principis.“ Sed cum paulo post legamus καὶ πρώτους γε οὖς τετιμήκασιν θεοὺς, et supra [c. 3]

καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς, eadem vocem his in locis eodem modo interpretandam crediderim. Maranus.

3. τὴν Ἥραν ... Διὶ] Cf. c. 3. n. 11 observata.

4. τ. μητρὸς θεῶν λεγ.] Cf. lib. I. c. 10. n. 9.

5. τοῦ Λατσαρίου] Ven. et Bodl. Solus Mign. scripsit τοῦ Λατσαρίου. Vide lib. I. c. 10. n. 7. Hunc cruentum Iovis Latiaris cultum memorarunt etiam Iustinus Apol. II. c. 12, Tatianus Or. ad Gr. c. 29, alii quos ad Iust. l. c. n. 9 (Corp. Apoll. Vol. I) p. 199 citavi.

6. Ἄττου] Recte Par. et Wolf; Ἄττου Mar. et Humphr. Cf. lib. I. c. 9. n. 9. Caeteri Ἄττιν. Davisius (ad Minuc. c. 21. p. 127) legendum coniecerat: Ἄττιν τὸν ἀποκοπτομένον.

7. κατακαύσας] Tres nostri codd. msti κατακλύσας. Sic etiam Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr.; reddiderunt cum Claus.: inundans

Oportet igitur attendere et considerare quid dicatur eum qui iudicio expendit quae a philosophis et praeterea a poetis dicta sunt.

8. Nam qui negant deos esse rursus confitentur, et illicita facinora ab his patrari dixerunt. Ac Iovis quidem imprimis magna flagitia poetae pleniori ore canunt. Chrysippus autem, qui multa nugatus est, annon significare invenitur Iunonem ore impuro cum Iove esse congressam? Quid enim matris illius quae dicitur deorum, aut Iovis Latiaris sanguinem humanum sitientis, aut Attidis castrati lascivias recenseam, aut Iovem illum cognomine Tragoedum, qui, ut aiunt, suam manum combussit ac nunc deus apud Romanos colitur? Taceo templa Antinoi et caeterorum quos vocant deorum. Risum enim, dum narrantur, cordatis viris excu-

manum suam. At Fell. κατακλίσσας (vertit: manum in pugnum contrahens) ex coniectura: quam Wolf. quoque textui inseruit, licet veriorum forte scripturam κατακλύσας censeret esse. „Fortasse enim noster indicat Iovem manum aquâ proluentem, quae ad perpetranda obscœna et impia abusus erat. Ita enim ferebat mos impurorum.“ Hui! Omnes editores et interpretes neque viderunt corruptelam neque locum intellexerunt. Quid igitur? E vitiosa scriptura lectio genuina pellucet. Certissima emendatione, mutatione paene nulla, scilicet ex *A* efficiens *A* (cf. lib. III. c. 23. n. 6), pro vulg. κατακλύσας restituat Theophilo κατακλύσας, et omnia sana erunt et perspicua. Egregie confirmat emendationem ipsamque rem explicat Epiphanius Ancor. c. 106 (Opp. ed. Petav. Tom. II. p. 108; ed. G. Dindorf. Vol. I. p. 208), qui: Ζῆνες δέ, inquit, οὐχ εἰς ἧ

δύο ἀλλὰ καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρες γηγόνασι τὸν ἀριθμὸν. Ὁ μὲν γὰρ εἰς αὐτῶν Κρονίδης ὁ προσηρημένος . . . , ὁ δ' ἄλλος πατριάρχιος [lego Λατιάρχιος] γενόμενος [lego λεγόμενος] . . . , ἄλλος δὲ ὁ Τραγοδός, ὁ καὶ τὴν χειρὰ αὐτοῦ καύσας. Τάχα δὲ θεὸς ἂν ἐπελάθετο ὅτι δάκνει τὸ πῦρ, καὶ οὐκ εἶχε τὴν πρόγονωσιν τοῦ λέγοντος τραγῶ τῷ Σατύρῳ, εὐρόντι πρότερον τὸ πῦρ καὶ προσελθόντι φιλήσαι. Μὴ ἄφη, τραγὲ ἀψάμενος γὰρ μου ἐμπρήσεις τὰ γένηα. — Editi φασὶ pro φασιν (Ven.).

8. Ἀντινόου] Cf. notata ad Athenagor. Suppl. p. Chr. c. 30. n. 16 (Corp. Apoll. Vol. VII) p. 158. Ex numis multa de cultu Antinoi attulit Ez. Spanhemius: De usu et praestantia numismatum p. 652 sqq. In eorum nonnullis θεός appellatur
9. καταγέλωτα] Ven. et editi. Bodl. et Par. κατά γέλωτα.

έν̄ον παρ̄ ἀφείρηται· οὕτω ὅπως τῶν ἰσχυρῶν ἐξήγηται·
 ἃ τε ἡμεῖς φέρουμεν· ἡ παρ̄ ἡμῶν παρ̄ ἡμῶν· καὶ ἐξ
 ἐφρη μωσῶν· ἐν τῶν καὶ ἐξήγηται καὶ ἀκούει· ἐξήγη-
 ται δὲ ἐν ἐπιγράμῳ γρηγοῦ. καὶ παρ̄ ἡμῶν ἢ ἐξ̄ ἡμῶν
 καὶ τῶν φωνῶν οὕτω παραφρασιὰς ἐπιγραφεῖται.

9. Ἡμεῖς ἴα καὶ θεὸν ἰαλοποιήσῃς· καὶ ἴα καὶ κώμα·
 καὶ κώμα καὶ ἡμετερεῖται τοῦτε καὶ κώμας ἢ κώμα. καὶ
 παρ̄ ἡμῶν τὰ πάντα ἰαλοποιήσῃς ἐπιγραφεῖται. καὶ τῶν κώμα ἀκούει
 καὶ ἴα καὶ ἴα καὶ ἀκούει, ἀλλὰ ἡμετερεῖται ἴα καὶ τῶν ἴα
 τῶν θεῶν, ἴα καὶ ἀκούει ἡμεῖς ἐπιγραφεῖται καὶ ἀκούει καὶ
 καλοποιεῖν. καὶ καὶ εἰν ἐπιγραφῆς ἴα· ἢ Οὐκ ἴα καὶ εἰν θεῶν
 ἴα καὶ ἴα. Οὐ κώμας εἰατῶ εἰατῶ καὶ κώμας
 ἴα καὶ ἴα, ἴα ἢ ἐν τῶ ἴα καὶ ἴα εἰν τῶ ἴα καὶ ἴα
 ἐν τῶ ἴα καὶ ἴα καὶ ἴα τῶ ἴα. Οὐ παραφρασίαν· ἐπιγραφῆς, οὐδὲ
 μὴ λατρευοῦς αὐτοῖς· ἴα γὰρ εἰν κώμας ὁ θεῶς εἰν. Παρ̄
 δὲ τοῦ καλοποιεῖν ἴα· Τίμη τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα
 σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἴσῃ ἐπὶ τῆς γῆς,
 ἣς ἴω διδοίμ̄ σοι κίριος ὁ θεός. Ἔτι καὶ δικαιοσύνης· Οὐ
 μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ B
 τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ, οὐκ ἐκαθυβλίψεις τὴν γυναῖκα
 τοῦ πλησίον σου, οὐκ ἐκιδυμήσεις τὴν οἰκίαν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν
 ἀγρὸν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ οὐδὲ τὴν παιδικήν αὐτοῦ
 οὐδὲ τοῦ βόδι αὐτοῦ οὐδὲ τοῦ ὑπόζυγιου αὐτοῦ οὐδὲ κριός

10. τιμηθῆσιν] Ven.; vulg. —σι. Mox Par. παραφρασίαν.
 1. κόσμον] Delevit Par. et cum eo Mar. et Humphr.
 2. νόμον] Mor. μόνον vltlose.
 3. δε . . . καλοποιεῖν] Tit. 2, 12: ἵνα . . . σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζώσωμεν. — Part. καὶ (Ven. Bodl. Par.) ante διδάσκει Duc. Mor. Mar. Humphr. omiserunt. Par. καὶ δικαιοπραγεῖν. Bodl. ἀσεβεῖν pro εὐσεβεῖν. In Ven. καὶ ante καλοποιεῖν errore excidit.
 4. Οὐκ . . . πλησίον σου] Exod. 20, 3—17. Duo praecepta, quae v. 7 et 8—11 exstant, Theophilus omittit; alia addit: cf. n. 8. Non satis patescit quomodo „δέκα“ κεφάλαια (Infra p. 123 D) divisierit. Cf. lib. II. c. 35 (n. 3); comp. c. 34 (n. 12). Sed observa distinctionem praeceptorum 10. περι εὐσεβείας in de um (praeec. 1—3?), 20. περι τοῦ καλοποιεῖν in parentes (praeec. 4), 30. περι δικαιοπραγίας (= τοῦ δικαιοπραγεῖν, coll.

flant. Itaque vel impietatis ex suis ipsorum opinionibus arguuntur qui talia philosophati sunt, vel etiam promiscui ac illiciti concubitus; immo etiam hominum vorandorum inhumanitas apud eos deprehenditur ex iis quae scripta reliquerunt, et eos quos deos colunt principes scribunt fuisse horum facinorum edendorum.

9. Nos autem et deum confitemur, sed unum, conditorem et creatorem et opificem huius universi mundi, et providentiâ gubernari omnia scimus, sed ab eo solo, et legem sanctam didicimus, sed legislatorem habemus verum deum, a quo etiam edocemur iustitiam exercere et pietatem colere et bona opera facere. Ac de pietate quidem dicit: *Non erunt tibi dii alii praeter me. Non facies tibi ipsi idolum nec cuiusquam similitudinem, quaecumque in coelis desuper aut quaecumque in terra deorsum aut quaecumque in aquis sunt subter terram. Non adorabis ea, neque coles ea; ego enim sum dominus deus tuus. De bonis autem operibus dixit: Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene tibi sit et ut longaevus sis in terra, quam ego do tibi dominus deus. Praeterea de iustitia: Non moechaberis, non occides, non furaberis, non falso testaberis contra proximum tuum testimonium falsum, non concupisces uxorem proximi tui, non concupisces domum eius nec agrum eius nec servum eius nec ancillam eius nec bovem eius nec iumentum eius nec ullum*

lib. II. c. 34 fin.) in alios (praec. 5—10?): de adulterio, de caede, de furto, de falso testimonio, de desiderio eorum quae proximi sunt (cf. Knobel *D. B. Exodus u. Leviticus erkläert*, Lips. 1857, p. 198), de officiis magistratum. Ultimum hoc praeceptum quod attinet, Theophilus potissimum respicit ad malam Christianorum a Gentilibus valde vexatorum conditionem. Vult efficere ut Autolycus, qui videtur alicui po-

testati praefuisse (c. 4 coll. c. 30), illud observet; nam statim addit legem *πανεὶ τῷ κόσμῳ* datam esse. Cf. c. 10. n. 4. — Par. *οὐκ ἔσονται θεοὶ ἄλλοι*.

5. *ἐν τῷ οὐρ. ἄνω ἢ ὄσα*] Duc. et Mor. omiserunt vitiose. Fell. et Wolf. *τῷ ἄνω* sine ulla auctoritate.

6. *ὁ θεός*] Par. *ὁ θεός σου*. Bibl. *ἦς κύριος ὁ θεός σου δίδωσί σοι*.

κτῆνους αὐτοῦ ὅτε ὅσα ἐστὶν τῷ πλησίον σου. * Οὐ διαστρέφεις κρῖμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ, ἀπὸ παντός ῥήματος ἀδίκου ὁ διαποστήσει, ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς, οὐ δικαιοῦσαι ὁ τὸν ἀσεβῆ καὶ δῶρα οὐ λήψῃ· τὰ γὰρ δῶρα ἀπότυφλοῦ ὀφθαλμοῦς βλεπόντων καὶ λυμᾶνεται ῥήματα δίκαια. Τούτου μὲν οὖν τοῦ θεοῦ νόμου διάκονος γεγένηται Μωσῆς, ὁ καὶ θεράπων τοῦ θεοῦ, παντὶ μὲν τῷ κόσμῳ, παντελῶς δὲ τοῖς Ἑβραίοις, τοῖς καὶ Ἰουδαίοις καλουμένοις, οὓς κατεδουλώσατο ἀρχῆθεν βασιλεὺς Αἰγύπτου, τυγχάνοντας σπέρμα δίκαιον ἀνδρῶν θεοσεβῶν καὶ ὁσίων, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. ὃν ὁ θεὸς μνησθεὶς καὶ ποιήσας θαυμασία καὶ τέρατα διὰ Μωσέως παράδοξα ἐρρύσατο αὐτούς καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἀγαγὼν αὐτούς διὰ τῆς ἐρήμου καλουμένης· οὓς καὶ ἀπεκατέστησεν εἰς τὴν Χανααναίαν γῆν, μετέπειτα δὲ Ἰουδαίαν ἐπικληθεῖσαν, καὶ νόμον παρέθετο καὶ ἐδίδαξεν αὐτούς ταῦτα. Τοῦ μὲν οὖν νόμον μεγάλου καὶ θαυμασίου πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ὑπάρχοντος δέκα κεφάλαια, ἃ προειρήκαμεν, τοιαῦτά ἐστιν.

10. Ἐπειδὴ οὖν προσήλυτοι ἐγενήθησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ὄντες τὸ γένος Ἑβραῖοι ἀπὸ γῆς τῆς Χαλδαϊκῆς (κατ' ἐκεῖνο καιροῦ λιμοῦ ἡγενομένης ἀνάγκην ἔσχον μετελθεῖν εἰς Αἴγυπτον σιτίων ἐκεῖ πιπρασκομένων, ἔνθα καὶ χρόνον παρήκθησαν· ταῦτα δὲ αὐτοῖς συνέβη κατὰ προαναφώνησιν θεοῦ), παροικῆσαντες οὖν ἐν Αἰγύπτῳ ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ τριάκοντα, ἐν τῷ τὸν Μωσῆν μέλλειν ἐξάγειν αὐτούς εἰς τὴν ἔρημον ὁ θεὸς ἐδίδαξεν

7. οὔτε] Humphr. οὐδὲ citra codd. fidem. Bibl. οὔτε septies. Tum editi ἐστὶ pro ἐστὶν (Ven.). Bibl. τῷ πλησίον σου ἐστὶ.

8. Οὐ . . . δίκαια] Exod. 23, 6—8.

9. διαποστήσει] Ven.; editi c. caeteris codd. mstis διαποστήση. Bibl. ἀποστήση. Mox pro οὐκ Fell. οὐή (sic) et Wolf. οὖν mendose.

10. τὸν ἀσεβῆ] Bibl. addunt ἐνεκεν δῶρων.

11. θεράπων τοῦ θεοῦ] Exod.

14, 31 al. Mign. Μωϋσῆς sine ulla codd. auctoritate.

12. κατεδουλώσατο] Tres codd. nostri msti κατεδουλώσατε. Editi κατεδουλώσεν.

13. ὄν] Deest in codd. mstis et editis, ob similem praecedentis vocis (ἰακῶν) syllabam ὄν (v = β). Errorem Maran. vidit et solus Humphr. in textu emendavit. Gesn. vitiose ποιήσας καὶ μνησθεὶς θαυμάσια. Mign. Μωϋσέως temere.

14. ἀπεκατέστησεν] Wolf. et

pecus eius neque quaecumque sunt proximi tui. Non pervertes iudicium pauperis in iudicio eius, ab omni verbo iniusto recedes, innocentem et iustum non occides, nec iustificabis impium et munera non accipies; munera enim excaecant oculos videntium et pervertunt verba iusta. Huius divinae legis minister fuit Moses, famulus dei, universo quidem mundo, praecipue vero Hebraeis, qui et Iudaei dicti sunt, quos antiquitus rex Aegypti in servitutem redegit, quum essent semen iustum hominum piorum et sanctorum, Abrahami et Isaaci et Iacobi: quorum recordatus deus, factisque miraculis et prodigiis per Mosen stupendis, liberavit eos et ex Aegypto eduxit, ducens eos per regionem quae deserta dicitur; quos etiam restituit in terram Chananaeam, quae postea Iudaea vocata est, legemque posuit et haec eos edocuit. Magnae igitur et admirabilis ad omnem iustitiam legis decem capita, quae antea retulimus, istiusmodi sunt.

10. Quoniam igitur inquilini in Aegypto fuerant qui genere Hebraei erant ex Chaldaea (orta illo tempore fame necesse habuerunt in Aegyptum transmigrare frumenti causa, quod illic vendebatur, ubi et diu commorati sunt: haec autem iis eveniebant secundum praedictionem dei), quum, inquam, inquilini in Aegypto annis quadringentis et triginta fuissent quumque Moses eos in desertum perducturus esset,

Mign. ἀποκατέστησεν sine codicum assensu.

15. δὲ] Ven. Bodl. Par. Omitunt editi. Postea pro καὶ νόμον illi codd. msti nec non editi praeter Duc. Wolf. Mar. Humphr. habent κατὰ νόμον.

1. ὄντες τὸ γ. Ἑβραῖοι] Tres codd. nostri msti. Editores ante Wolf.: . . . ὄντες, τὸ γ. Ἑβραῖων. Qua scriptura deceptus Davis. ma-

vult: ὄντος τοῦ γένους Ἑβραίων. Maran. in parenthesi, quam primus recte posuit, legendum censet κατ' ἐκείνο γὰρ καιροῦ.

2. γενομένης] Par. γενομένου. — Κατὰ προαναφώνησιν θ.: Genes. 15, 13.

3. παροικ. ... τετρακ. κ. τριάκ.] Exod. 12, 40. Cf. doctam de his annis (etiam infra c. 24 memoratis) expositionem Knobellii: D. B. Exodus etc. p. 121 sq.

αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου λέγων· ⁴ Προσῆλτον οὐ θλίβετε· ὑμεῖς γὰρ οἴδατε τὴν ψυχὴν τοῦ προσήλτου· αὐτὰ γὰρ προσήλτου ἦτε ἐν τῇ γῇ Αἰγύπτῳ.

11. Τὸν μὲν οὖν νόμον, τὸν ἐπὶ τοῦ θεοῦ δεδομένον αὐτοῖς, ἐν τῷ παραβῆναι τὸν λαὸν ἀγαθὸς ἂν καὶ οἰκτίρων ὁ θεός, μὴ βουλόμενος διαφθεῖραι αὐτούς, ¹ πρὸς τῷ δεδωκέναι τὸν νόμον ὑστερον καὶ προφήτας ἐξεκτεφεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελ-^B φῶν αὐτῶν, πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ ἀναμιμνήσκων τὰ τοῦ νόμου αὐτοῖς καὶ ἐπιστρέφειν εἰς μετάνοιαν τοῦ μακρῆτι ἁμαρτάνειν· εἰ δὲ ἐπιμένοιεν ² ταῖς φάυλαις πράξεσιν, ³ προανεπαίνησαν ὑπομη- φλους αὐτούς παραδοθῆναι πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς· καὶ οὕτω ταῦτα αὐτοῖς ἤδη ἀπέβη φανερόν μὲν ⁴ ἔστιν. Περὶ μὲν ¹⁰ οὖν τῆς μετανοίας Ἡσαίας ὁ προφήτης κοινῶς μὲν πρὸς πάντας, διαβήθη δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγει· ⁵ Ζητήσατε τὸν κύριον, καὶ ἐν τῷ εὐρίσκωιν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε· ἡνίκα δ' ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν, ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνῆρ ἄνομος τὰς βου-^C λὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ κύριον τὸν θεὸν αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφῆσει τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Καὶ ἔτερος προφήτης Ἐζεκιὴλ φησιν· ⁶ Ἐὰν ἀποστραφῇ ὁ ἄνομος ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν ὧν ἐποίησεν καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιήσῃ τὰ δικαίωματά μου, ⁷ ζῶν ζήσεται καὶ οὐ μὴ ἀποθάνῃ· πᾶσαι αἱ ἀδικίαι αὐτοῦ ἃς ἐποίησεν οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ ἣ ⁸ ἐποίησεν ζήσεται, ὅτι οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει κύριος, ⁹ ὡς ἐπιστρέψαι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν αὐτόν. Πάλιν ὁ Ἡσαίας· ¹⁰ Ἐπιστράφητε ^D οἱ τὴν βαθεῖαν βουλήν βουλευόμενοι καὶ ἄνομον, ἵνα σωθῆσεσθε.

4. Προσῆλτον . . . Αἰγύπτῳ] Exod. 23, 9. — Theophilus Christianus multum vexatos spectat (c. 9. n. 4), quippe peregrinos sive inquilinos terrae cives. Cf. libr. meum De Epist. ad Diogn. (ed. 2) p. 105.

1. πρὸς τῷ . . . ὑστερον καὶ προφ.] Ven. et per coniecturam Wolf. Minus recte Par.: πρὸς τὸ . . . ὑστερον προφήτας. Humphr.

πρὸς τῷ . . . ὑστερον δὲ καὶ προφήτας. . . Caeteri editt. (et Bodl.?) πρὸς τὸ . . . ὑστερον δὲ καὶ προφήτας.

2. ταῖς] Par. ἐν ταῖς, et sic Mar. et Humphr. posuerunt in textu. Sed Ven. et Bodl. ἐν omittunt: neque eo opus est. Mox vulgo πράξεις, sine ν (Ven.).

3. προανεπαίνησαν] Scil. pro-

deus eos edocuit per legem dicens: *Peregrinum non affligetis; vos enim nostis animam peregrini: ipsi enim peregrini fuistis in terra Aegypti.*

11. Dum autem legem iis a deo datam populus transgrederetur, benignus et misericors deus, nolens eos perdere, praeterquam quod legem dedit, postea etiam prophetas iis ex fratribus eorum misit, qui docerent et in memoriam revocarent praecepta legis atque ad poenitentiam eos converterent quo amplius non peccarent; sin autem in pravis actionibus permanerent, praeauntiarunt fore ut captivi traderentur omnibus regnis terrae: quae quidem iam iis evenisse in promptu est. De poenitentia igitur Iesaias propheta communiter quidem omnes, nominatim vero populum alloquitur: *Quaerite dominum, et in inveniendolo eum invocate; postquam vero vobis appropinquaverit, relinquat impius vias suas, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad dominum, et misericordiam consequetur, quia multum dimittet peccata vestra.* Et alius propheta Ezechiel ait: *Si iniquus averterit se ab omnibus iniquitatibus quas fecit et custodierit praecepta mea et fecerit iustificationes meas, vivendo vivet et non morietur; omnes iniquitates eius quas fecit non memorantur, sed iustitia quam fecit vivet, quia nolo mortem iniqui, dicit dominus, ut avertat se a via sua mala et vivat.* Rursus Iesaias: *Convertimini qui profundum consilium initis et iniquum, ut salvemini.* Et alius [propheta] Ieremias:

phetae. Duc. Wolf. Mar. *προανεφώνησεν* (sc. deus), id quod codices non tuerentur.

4. *έστιν*] Ven. et Bodl.; vulg. *έστι*.

5. *Ζητήσατε . . . ύμῶν*] Ies. 55, 6 sq. — Ven. et Bodl. *έπικαλέσασθαι*.

6. *Έάν . . . άντόν*] Ezech. 18, 21—23. Paulo aliter *οι ο'*, quos vide.

7. *ζωή*] Ven. At Bodl. et editi *ζῶν*. Par. *ζῶν ζήσηται*.

8. *έπολήσεν*] Ven.; vulg. — *σε*.

9. *ώς*] Ven. Bodl. Par. Sed Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. *άλλ'*, Fell. et Wolf. *άλλ' ώς*.

10. *Έπιστράφητε . . . σωθήσεσθε*] Ies. 31, 6. Deest *να σωθήσεσθε* ap. LXX. In Ven. corrector *s* in *η* mutavit, *σωθήσεσθε* ut

Και ἕτερος Ἰερεμίας· ¹¹Ἐπιστρέφητε ἐπὶ κύριον τὸν θεὸν ὑμῶν, ὡς ὁ τρυγῶν ἐπὶ τὸν κάρτελλον αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεσθε. Πολλὰ μὲν οὖν μᾶλλον δὲ ἀναριθμητά ¹²ἐστὶν τὰ ἐν ταῖς ἀγίαις γραφαῖς εἰρημένα περὶ μετανοίας, αἰ τοῦ θεοῦ βουλομένου ἐπιστρέφειν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν.

12. Ἔτι μὴν καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἧς ὁ νόμος εἴρηκεν, ἀπό-11 λουθα εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν ¹καὶ τῶν εὐαγγελίων ¹²⁵ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐνὶ πνεύματι θεοῦ λελαλημένοι. Ὁ γοῦν Ἡσαίας οὕτως εἶπη· ²Ἀφέετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ³ὄρφανῶ, καὶ δικαιώσατε χήραν. Ἔτι ὁ αὐτός· ⁴Διάλυε, φησὶν, πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, λύε στραγγαλιὰς βιαιῶν συναλλαγμάτων, ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσκα, διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περιβάλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψη. Τότε θαγήσεται κρώϊμον τὸ φῶς ^Bσου, καὶ τὰ λάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύεται ⁵ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου. Ὁμοίως καὶ Ἰερεμίας· ⁶Στήτε, φησὶν, ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς καὶ ἴδετε, καὶ ἐπερωτήσατε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς κυρίου τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἡ ἀγαθή, καὶ ⁷βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπασιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Κρῖμα δίκαιον ⁸κρίνετε, ὅτι ἐν τούτοις ἐστὶν τὸ θέλημα κυρίου τοῦ θεοῦ ὑμῶν. Ὡσαύτως καὶ ⁹Ἄσῃ λέγει· Φυλάσσεσθε κρῖμα καὶ ἐγγίζετε πρὸς κύ-

legatur. Ier. 45, 22: ἐπιστρέφητε ἐπ' ἐμέ, καὶ σωθήσεσθε.

11. Ἐπιστρέφητε ... ἐλεηθήσεσθε] Ier. 6, 9. Deest καὶ ἐλεηθήσεσθε ap. LXX. Pro κάρτελλον, quod tres codd. nostri tuentur, Duc. Wolf. Gsll. c. vulg. Bibliis dederunt κάρταλλον.

12. ἐστὶν] Ven. et Bodl.; editt. ἐστι.

1. καὶ] Humphr. καὶ τὰ dedit, codicibus repugnantibus. Verba ἐνὶ πνεύματι θεοῦ neutiquam, ut opi-

nantur interpretes, ad πνευματοφόρους (lib. II. c. 9. n. 1: πνευματοφόροι πνεύματος ἁγ.) sed ad λελαλημένοι pertinent, id quod patescit etiam v. c. ex lib. II. c. 33 θεῖω κ. καθ. πνεύματι ἐλάλησαν et c. 35 ἐνὶ κ. τ. αὐτῶ πνεύματι ἐκφωνήσαντες. De re cf. lib. II. c. 22: αἱ ἅγαι γραφαὶ καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει. Adde Baumgarten-Cruisius Lehrb. d. christl. Dogmengesch. P. II. p. 881.

Convertimini ad dominum deum vestrum, quemadmodum vindemians ad cartellum suum, et misericordiam consequemini. Multa quidem vel potius innumerabilia sunt de poenitentia in sanctis scripturis dicta, volente semper deo humanum genus ab omnibus peccatis convertere.

12. Praeterea etiam de iustitia, quam lex praecipit, consentaneae inveniuntur prophetarum et evangeliorum sententiae, propterea quod omnes afflati uno spiritu dei locuti sunt. Igitur Iesaias sic dixit: *Auferte mala ex animabus vestris, discite bonum facere, quaerite iudicium, liberate oppressum, iudicate pupillo, et iustificare viduam. Idem: Dissolve, inquit, omnem colligaturam iniquitatis, solve obligationes violentorum contractuum, dimitte fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam conscinde, frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam; si videris nudum, operi, et domesticos seminis tui ne despereris. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuae cito orientur, et praeibit ante te iustitia tua.* Similiter etiam Ieremias: *State, inquit, in viis et videte, et interrogate qualis sit via domini nostri bona, et ambulate in ea, et invenietis requiem animabus vestris. Iudicium iustum iudicate, quia in his est voluntas domini dei vestri.* Similiter etiam Hoseas dicit: *Custodite iudicium et appropinquate ad*

2. Ἀφέλετε . . . χήραν] Ies. 1, 16 sq. — Gesn. ἀφέλεται.

3. ὄρφανῶ] Par. ὄρφανά.

4. Διάλυε . . . δικ. σου] Ies. 58, 6—8. — Humphr. φησί.

5. ἔμπροσθέν] Ven. ἔν προσθέν.

6. Στήτε . . . ὑμῶν] Ier. 6, 16. Verba Κεῖμα usque θεοῦ ὑμῶν ibi non adduntur; neque inveni locum unde desumpta sint.

7. βαδίσετε] Ven. βάδιζε τα (sic), Bodl. βαδίξε τὰ, Par. βαδίσετε τὰ.

8. κρίνετε] Par. κρίνατε. Mox ἐστὶ vulgar, sine ν (Ven.).

9. Ὡση] Codd. msti omnes μωσῆς. Sic etiam editi, exceptis Fell. et Wolf. qui ex cōiectura habent Ἡσαίας. Sed loci Ies. 56, 1. 41, 1. 45, 18, quos huc advocat Fellus, sententiam non satis referunt. Quid igitur? Verba repetuntur ex Hosea: 12, 6 et 13, 4 (Grab. sp. Wolf.): ideoque reposui Ὡση. Palet μωσῆς ex ὦση per oscitantiam librarii facillime nasci potuisse.

ριών τὸν θεὸν ὑμῶν, τὸν στερεώσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ πτίσαντα τὴν γῆν. Καὶ ἕτερος Ἰωὴλ ἀπόλουθα τοῦτοις ἔφη· ¹⁰ Συναγάγετε λαόν, ἀγιάσατε ¹¹ ἐκκλησίαν, εἰσδέξασθε πρεσβυτέρους, συναγάγετε νήπια θηλάζοντα ¹² μασθοῦς· ἐξειθέτω νυμφίος ἐκ τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ καὶ νύμφη ἐκ τοῦ παστοῦ αὐτῆς. Καὶ εὗξασθε πρὸς κύριον τὸν θεὸν ὑμῶν ἐκτενωῶς, ὅπως ἐλήθη ὑμᾶς, καὶ ¹³ ἐξαλείψει τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν. Ὁμοίως καὶ ἕτερος Ζαχαρίας· ¹⁴ Τάδε λέγει κύριος παντοκράτωρ· Κρίμα ἀληθείας ¹⁵ κρίνετε, καὶ ἔλεος καὶ οἰκτιρισμὸν ποιεῖτε ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ χήραν καὶ ὄρφανόν καὶ προσήλυτον μὴ καταδυναστεύσητε, καὶ κακίαν ἕκαστος μὴ μνησικακείτω τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, λέγει κύριος παντοκράτωρ.

13. Καὶ περὶ σεμνότητος οὐ μόνον διδάσκει ἡμᾶς ¹ ὁ ἅγιος ¹² λόγος τὸ μὴ ἀμαρτάνειν ἔργῳ, ἀλλὰ καὶ ² μέχρις ἐννοίας, τὸ μηδὲ τῇ καρδίᾳ ἐννοηθῆναι περὶ τινος κακοῦ, ἢ θεασάμενον τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀλλοτρίαν γυναῖκα ἐπιθυμῆσαι. ³ Σολομών μὲν οὖν, ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης γενόμενος, ἔφη· ⁴ Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὄρθα βλέπετῶσαν, τὰ δὲ βλέφαρά σου νευέτω δίκαια· ὄρθας ποιεῖ ¹²⁶ τροχιάς σοῖς ποσίν. Ἡ δὲ εὐαγγέλιος φωνὴ ⁵ ἐπιτακτικώτερον διδάσκει περὶ ἀγνείας λέγουσα· ⁶ Πᾶς ὁ ἰδὼν γυναῖκα ἀλλοτρίαν πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. ⁷ Καὶ ὁ γαμῶν, φησίν, ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς μοιχεύει, καὶ ὃς ἀπολύει γυναῖκα παρεκτός λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. ⁸ Ἐτι ὁ Σολομών φησιν· ⁹ Ἀποδήσει τις πῦρ ἐν ἱματίῳ,

10. Συναγάγετε . . . αὐτῆς] Ioel. 2, 16. Verba Καὶ εὗξασθε usque ὑμῶν ibi non adiciuntur; neque alium locum inveni unde sint sumta.

11. ἐκκλησίαν] Tres nostri codd. insti, Mar. et Humphr.; caeteri editt. ἐκκλησίας, quod Gesn. mendose induxit, nam Claus. transtulit ecclesiam. Bibl. ἐκλέξασθε πρεσβυτέρους.

12. μασθοῦς] Humphr. et Mign. μαστοῦς citra codd. fidem.

13. ἐξαλείψει] Bodl. In Ven.

est ἐξαλήψει, sed corrector emendavit. Par. ἐξαλείψη.

14. Τάδε . . . παντοκράτωρ] Zach. 7, 9 sq. Paullulum discrepant vulg. Biblia.

15. κρίνετε] Par. κρίνατε.

1. ὁ ἅγιος λόγος] Hic, ut c. 15 (λόγος ἅγιος ὁδηγεῖ), non tam logos (ὁ λόγος ὁ ἅγιος lib. II. c. 10), qui per sacros scriptores locutus est (lib. II. c. 10), videtur denotari, quam sanctum verbum (ὁ θεῖος λόγος c. 14 et ὁ τοῦ θεοῦ λόγος

dominum deum vestrum, qui firmavit coelum et condidit terram. Et alius [propheta] Joel his congruentia dixit: Congregate populum, sanctificate ecclesiam, suscipite presbyteros, congregate parvulos sugentes ubera; egrediatur sponsus ex cubili suo et sponsa ex thalamo suo. Et orate ad dominum deum vestrum intente, ut misereatur vestri, et delebit peccata vestra. Similiter alius [propheta] Zacharias: Haec dicit dominus omnipotens: Iudicium veritatis iudicate, et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad proximum suum, et viduam et pupillum et inquilinum non opprimetis, et malitiam unusquisque non meminerit fratri suo in cordibus vestris, dicit dominus omnipotens.

13. Etiam de castitate docet nos sanctum verbum non solum nihil opere peccare, sed ne cogitatione quidem, ita ut nec mali quidquam corde concipiamus, nec oculis adspicientes alienam uxorem concupiscamus. Salomo igitur, qui rex et propheta exstitit, dixit: *Oculi tui recta videant, et palpebrae tuae annuant iusta; rectas fac semitas tuis pedibus.* Vox autem evangelica intentius de castitate praecipit his verbis: *Quisquis adspicit uxorem alienam ut eam concupiscat iam moechatus est eam in corde suo. Et qui ducit, inquit, dimissam a viro moechatur, et qui dimittit uxorem excepta fornicationis causa facit eam moechari.* Adhuc Salomo ait: *Illigabit aliquis ignem in veste sua, vestimenta autem sua non*

lib. II. c. 23) quod in utroque habetur testamento, cuius scriptores paulo ante (c. 12) Theophilus in loco gemello dixit ἐν πνεύματι θεοῦ λελαλημένοι.

2. μέχρις ἐννοίας] Cf. Athenagor. Suppl. p. Chr. c. 32 ibique n. 11. — Mox Gesn. μὴ δὲ divide (lib. II. c. 3. n. 13).

3. Σολομών] Σολομών codd. msti et editi hīc et paulo infra, praeter Fell. et Wolf. Cf. lib. II. c. 38. n. 5.

4. Οἱ ... ποσίν] Prov. 4, 25 sq.

5. ἐπιτακτικ.] Humphr. ἐπιτακτικώτερον sine ratione.

6. Πᾶς ... αὐτοῦ] Matth. 5, 28.

7. Καὶ ... μοιχευθῆναι] Matth. 5, 32. — Gesn. ἀπολελυμένον mendose.

8. Ἔτι] Codd. msti et editi ὅτι. Eumdem librorum errorem sustuli lib. II. c. 3, ubi lege n. 13.

9. Ἀποθήσει . . . ἀθροθήσει] Prov. 6, 27—29. Pro ἱματίῳ Bibl. κόλπω.

τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ οὐ κατακαύσει; Ἡ περιπατήσῃ ¹⁰ τις ἐκ ἀνθρώπων πυρός, τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσει; ¹¹ Οὕτως ὁ εἰσπο- B
ρευόμενος πρὸς γυναῖκα ὑπανδρον οὐκ ἀθροωθήσεται.

14. Καὶ τοῦ μὴ μόνον ἡμᾶς εὐνοεῖν τοῖς ¹ ὁμοφύλοις, ὡς ¹³
ὄλονται τινες, Ἡσαΐας ὁ προφήτης ἔφη. ² Ἐλκατε τοῖς μισοῦσιν
ὑμᾶς καὶ τοῖς βδελυσομένοις Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἔστε, ἵνα τὸ ὄνομα
κυρίου δοξασθῇ καὶ ὀφθῇ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν. Τὸ δὲ εὐαγ-
γέλιον. ³ Ἀγαπᾶτε, φησὶν, τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε
⁴ ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. Ἐὰν γὰρ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγα-
πῶντας ὑμᾶς, ποῖον μισθὸν ἔχετε; Τούτο καὶ οἱ λησται καὶ οἱ
τελωῖται ⁵ ποιοῦσιν. Τοὺς δὲ ποιοῦντας τὸ ἀγαθὸν διδάσκει ⁶ μὴ C
καυχᾶσθαι, ἵνα μὴ ἀνθρωπάρεσκοι ᾖσιν. ⁷ Μὴ γνώτω γὰρ, φη-
σὶν, ἡ χεὶρ σου ἢ ἀριστερὰ τί ποιεῖ ἢ χεὶρ σου ἢ δεξιὰ. Ἔτι μὴ ¹⁴
καὶ περὶ τοῦ ⁸ ὑποτάσσεσθαι ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις καὶ ⁹ εὐχεσθαι
ὑπὲρ αὐτῶν κελύει ¹⁰ ἡμᾶς ὁ θεῖος λόγος, ¹¹ ὅπως ἤρμερον καὶ ἡσύ-
χμον βίον διάγωμεν. Καὶ διδάσκει ¹² ἀποδιδόναι πᾶσιν τὰ πάντα,
τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὸν φόρον
τὸν φόρον, μηδενὶ μηδὲν ¹³ ὀφελεῖν ἢ μόνον τὸ ἀγαπᾶν πάντας. D

15. Σκόπει τοίνυν εἰ οἱ τὰ τοιαῦτα μανθάνοντες δύνανται ¹⁵
¹ ἀδιαφόρως ζῆν καὶ συμφύρεσθαι ταῖς ἀθεμίτοις μίξεσιν, ἧ, τὸ
ἀθεώτατον πάντων, σαρκῶν ἀνθρωπειῶν ἐφάπτεσθαι, ² ὅπου γε

10. τις] Abest a Par.

11. Οὕτως] Par. Mar. Hum-
phr. Caeteri codd. msti et editi οὐ-
τω. Bibl. ὁ εἰσελθῶν, non ὁ εἰσ-
πορ. Pro ἀθροωθήσεται Ven. et
Bodl. pariterque Gesn. Duc. Mor.
ἀθροωθήσεται.

1. ὁμοφύλοις] Bodl. et Par.
ἄλλοφύλοις, Ven. ἀλοφύλοις, unde
efficiendum est ὁμοφύλοις, homi-
nibus nostrae gentis. Sic etiam
Claus. legit et legere iubet oratio-
nis series, ut Wolf. admonuit. Sed
editi, exc. Humphr., in textu in-
eptum illud ἀλλοφύλοις praebent.

2. Ἐλκατε ... αὐτῶν] Ies. 66,
5. Codd. τῶν ὁ ap. Holm. aliter
habent ex parte. Ven. ἔσται.

3. Ἀγαπᾶτε . . . ποιοῦσιν]
Matth. 5, 44. 46. Vulgo φησί, non
φησὶν (Ven.).

4. ὑπὲρ] Par. ἐπὶ.

5. ποιοῦσιν] Ven.; vulg. ποι-
οῦσι.

6. μὴ καυχᾶσθαι] Tres nostri
codd. msti μὴ καυχᾶσθε. Cf. n. 8
et 9.

7. Μὴ . . . δεξιὰ] Matth. 6, 3.
— Φησὶν, scil. τὸ εὐαγγέλιον.

8. ὑποτάσσεσθαι ἀρχ. κ. ἔξου-

comburet? Aut ambulabit aliquis super carbones ignis, pedes autem non comburet? Sic qui proficiscitur ad mulierem, quae sub viro est, innocens non erit.

14. Atque ut non eos solum qui nostri sunt generis benevolentia complectamur, ut quidam existimant, Iesaias propheta dixit: *Dicite iis qui vos oderunt et iis qui exsecrantur Fratres nostri estis, ut nomen domini glorificetur et videatur in laetitia eorum.* Evangelium autem: *Diligite, inquit, inimicos vestros et precamini pro iis qui vexant vos. Nam si diligatis eos qui diligunt vos, qualem mercedem habetis? Hoc etiam latrones et publicani faciunt.* Qui autem bene faciunt eos non gloriari docet, ne studiosi sint hominibus placendi. *Nesciat enim, inquit, manus tua sinistra quid faciat manus tua dextra.* Praeterea etiam iubet divinum verbum ut magistratibus et potestatibus obediamus ac pro iis precemur, ut *placatam et quietam vitam transigamus.* Ac docet omnibus omnia reddere: *cui honorem honorem, cui timorem timorem, cui tributum tributum, neque ulli quidquam debere nisi ut diligamus omnes.*

15. Vide igitur an qui talia discunt possint promiscue vivere et pollui nefariis concubitibus, aut, quod maxime impium est, carnibus humanis vesci, quum praesertim nec gla-

σιαις] Tit. 3, 1. — Bodl. ὑποτάσσεσθε vitiose. De ipsa re cf. quos ad lib. I. c. 11. n. 7 laudavi.

9. εὐχέσθαι ὑπὲρ αὐτῶν] 1 Tim. 2, 1 sq. — Ven. εὐχέσθε mendose.

10. ἡμᾶς] Ven. Bodl. Par. At Gesn. Mor. Fell. ἡμῶν, Duc. ἡμῖν, caeteri editt. ἡμᾶς. De formula ὁ θεῖος λόγος adeas c. 13. n. 1.

11. ὅπως ... διάγωμεν] 1 Tim. 2, 2. — Fell. ἔρημον suo arbitrio. Par. διάξωμεν.

12. ἀποδιδόναι . . . πάντας]

Rom. 13, 7 sq. — Vulgo πᾶσι pro πᾶσιν (Ven.).

13. ὀφελεῖν] Ven. ὀφέλειν (sic, corrector ὀφελεῖν), Bodl. ὀφέλειν, Par. ἀφελεῖν, Gesn. Mor. Fell. ὀφείλειν, caeteri editt. ὀφείλειν. Iuxta codd. mstorum vestigia ὀφέλειν rescripsi.

1. ἀδιαφόρως] = ἀδιαφόρῳ μίξει, c. 4. n. 5.

2. ὅπου γε κτλ.] Christianos spectacula repudiasse alii quoque patres testantur, v. c. Athenagoras Suppl. p. Chr. c. 35, ubi vide n. 11.

καὶ τὰς θέας τῶν μονομάχων ἡμῖν ἀπειρηται ὄραῖν, ἵνα μὴ κοι-
νανοὶ καὶ συνίστορες φόνων γενώμεθα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰς λοιπὰς
θεωρίας ὄραῖν χρή, ἵνα μὴ μολύνωνται ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ
τὰ ὄτα, γινόμενα συμμετοχᾶ τῶν ἐκεῖ ³ φωνῶν ἄδομένων. Εἰ
γὰρ εἴποι τις περὶ ἀνθρωποβορίας, ἐκεῖ τὰ Θυέστου καὶ Τηρέως ¹²⁷
τέκνα ἐσθιόμενα. ⁴ εἰ δὲ περὶ μοιχείας, οὐ μόνον περὶ ἀνθρώ-
πων ἀλλὰ καὶ περὶ θεῶν, ὧν καταγγέλλουσιν εὐφώνως ⁵ μετὰ
τιμῶν καὶ ἄθλων, παρ' αὐτοῖς τραγθεῖται. Μακρὰν δὲ ἀπειρή
Χριστιανοῖς ἐνθυμηθῆναί τι τοιοῦτο πράξει, παρ' οἷς σωφρο-
σύνη πάρεστιν, ἐγκράτεια ἀσκειται, ⁶ μονογαμία τηρεῖται, ἀγγελία
φυλάσσεται, ἀδικία ἐκπορθεῖται, ἀμαρτία ἐκρίζουται, δικαιοσύνη
μελετᾶται, νόμος πολιτεύεται, θεοσέβεια πράσσεται, θεὸς ὁμολο-
γεῖται, ἀλήθεια βραβεύει, χάρις συντηρεῖ, εἰρήνη ⁷ περισκέπει, ^B
⁸ λόγος ἅγιος ὁδηγεῖ, ⁹ σοφία διδάσκει, ¹⁰ ζωὴ βραβεύει, θεὸς
βασилεύει. Πολλὰ μὲν οὖν ἔχοντες λέγειν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ¹⁶
πολιτείας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ θεοῦ καὶ δημιουργοῦ πάσης
κτίσεως, τὰ νῦν ἀντάρκως ἡγούμεθα ἐπιμεμνησθαι, εἰς τὸ καὶ σε
¹¹ ἐπιστῆσαι μάλιστα ἐξ ὧν ἀναγινώσκεις ἕως τοῦ δεῦρο, ἵνα ὡς
φιλομαθῆς ἐγενήθης ἕως τοῦ δεῦρο οὕτως καὶ φιλομαθῆς ἔσῃ.

3. φωνῶν] Wolfius [post De-
chair. ad Athenag. p. 135] legen-
dum esse contendit φόνων, neque
hanc in interpretando emendationem
sequi dubitavit. [Cum eo faciunt
Hosmannus et Thienemannus.] Sed
ei minime assentior. Hic enim ge-
neratim Theophilus vitia insectatur
spectaculorum, tum exempla subiicit
eiusmodi vitiorum, nempe humanae
carnis epulum, quod cum homicidio
coniunctum esse liquet, et deorum
hominumque flagitia. Tota ergo tur-
babitur oratio, si quis homicidium
eo intrudat, ubi nullum adhuc pe-
culiare vitium notatur. Maranus.

4. εἰ] Recte Humphr. id repo-
suit pro ἂ vulg., suadente Marano.

5. μετὰ] Tres codd. msti, Mar.
et Humphr.; caeteri edit. κατὰ.

6. μονογαμία] Ven. et Bodl.
μόνον ὁ γαμία, sed ille tribus pun-
ctis superadditis indicat μονογαμία
legendum esse. Par. μόνον ὁ γά-
μος, procul dubio per coniecturam
Palaeocappae. Gesn. μόνογαμία,
duplici accentu. Fell. τηρεῖται. De
matrimonio Christianorum unico con-
sulas quae ad Athenag. l. c. c. 33
(n. 9) observata sunt.

7. περισκέπει] Tres codd. msti.
Sed Gesn. Mor. Fell. περισκέπτει.
Reliqui genuinam lectionem suppe-
ditant.

8. λόγος ἅγιος ὁδηγεῖ] Cf. ad
c. 13. n. 1.

9. σοφία διδάσκει] Hic locus
iis accensendus est perpaucis de qui-
bus Kahnis (*Die Lehre v. heil. Gei-
ste* P. I. p. 246) ait: „An einigen

diatorum ludos spectare nobis liceat, ne participes et conscii caedium fiamus. Neque etiam caetera spectacula obeunda sunt, ne polluantur oculi nostri et aures, si participes eorum fiant quae illic decantantur. Si quis enim de carnis humanae epulo loquitur, illic Thyestis et Terei liberi vorantur; si vero de adulterio, illud apud eos non solum de hominibus sed etiam de diis, quos canora voce decantant non sine praemio et mercede, tragice exhibetur. Procul autem absit a Christianis ut iis quidquam huiusmodi facere in mentem veniat, apud quos temperantia adest, continentia colitur, unicum matrimonium servatur, castimonia custoditur, iniustitia exterminatur, peccatum radicitus evellitur, iustitia exercetur, lex observatur, cultus dei peragitur, deus confitendo celebratur, veritas dominatur, gratia custodit, pax communit, verbum sanctum ducit, sapientia docet, vita dirigit, deus regnat. Igitur quum permulta habeamus quae de institutis nostris et dei ac conditoris universorum praeceptis dicamus, satis multa hactenus putamus commemorasse, ut et tu animum [rei pernoscendae] advertas praesertim propter ea quae hactenus legis, ut quemadmodum discendi studiosus huc usque fuisti ita etiam lubenter deinceps discas.

Stellen kann es fraglich sein, ob die Weisheit als Eigenschaft oder als Person gemeint sei.“

10. ζωή βραβεύει] Suspecta Wolfio videtur vox βραβεύει, quum verisimile non sit Theophilum in eadem periodo bis eadem voce uti voluisse. Kaye (Some account of the Writings and Opinions of Justin Martyr ed. 3. p. 218) verba ζωή βραβεύει subditiicia censet esse. „I entertain,“ inquit, „doubts about the words ζ. βρ. in the Text; if they are not an interpolation, ζωή must refer to the title which our Saviour gives himself, John 11, 25. 14, 6.“

11. ἐπιστήσαι] Mign. in ἐπι- Corp. Apoll. Vol. VIII.

σῆναι temere mutavit. Fell. Wolk. Humphr. falso transtulerunt: *cognoscas*. Pro ἀναγινώσκεις, quod tres codd. nostri tuentur, Gesn. Duc. Mor. Mar. habent ἀναγινώσκειν. Dein Par. ἐγεννήθης vitiose. Tum omnes codd. msti (exc. Ven.) et editi οὕτω pro οὕτως. Denique librarii in illis codicibus omnesque editores formulam ἕως τοῦ δεῦρο, post ἐγεννήθης collocandam, errore post ἕρη posuerunt. Clauser: *plura, quemadmodum hactenus fecisti, addiscas*. Nihil amplius mutandum videtur. De ἕνα c. indic. fut. (vide ad Iustin. Dial. c. Tr. c. 115. n. 11) recte Meyerus (ad Corinth. 9, 18

16. ¹Θέλω δέ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων θεοῦ παρέχοντος 17
 νῦν ἀκριβέστερον ἐπιδείξει, ἵνα ἐπιγινῶς ὅτι οὐ πρόσφατος οὐδὲ C
 μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀλη-
 θέστερος ἀπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, τῶν ἐπ' ἀθήλω
 συγγραφάντων. Οἱ μὲν γὰρ τὸν κόσμον ἀγένητον εἰπόντες εἰς
²τὸ ἀπέραντον ἐχώρησαν, ἕτεροι δὲ γενητὸν φήσαντες εἶπον
 ὡς ³ἤδη μυριάδας ἐτῶν πεντεκαίδεκα ἐληλυθέναι καὶ τρισχίλια
 ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη. Ταῦτα μὲν οὖν ⁴Ἀπολλώνιος ὁ Αἰγύ-
 πτιος ἱστορεῖ. Πλάτων δέ, ὁ δοκῶν Ἑλλήνων ⁵σοφώτερος γε-
 γενήσθαι, εἰς πόσῃν φλυαρίαν ἐχώρησεν! Ἐν γὰρ ταῖς ⁶Πολι- D
 τείαις αὐτοῦ ἐπιγραφομέναις ρητικῶς κείται· ⁷Πῶς γὰρ ἄν, εἴ γε
 ἔμενε τάδε οὕτως πάντα χρόνον ὡς νῦν διακοσμεῖται, καινὸν
⁸ἀνευρίσκετό ποτε ὅτιοῦν [τοῦτο]; ⁹Ὅτι μὲν μυριάκις μύρια ἔτη

ed. 2. p. 194 et ad Ephes. 6, 3 ed. 2. p. 243) cum Kuelnero aliisque grammaticis: „Es markirt das gewisse Eintreten und das Fortdauernde.“ Interpreteteris sic: „das für dass auch du, vorzüglich auf Anlass (ἐκ, cf. Wahl. Clav. librr. V. T. apocr. p. 170) dessen was du bis hierher (scil. in expositione antea a me data, potissimum ex scriptura sacra) liesest, aufmerkst (der Sache, τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτεία καὶ τοῖς δικαιώμασι τοῦ θεοῦ, deine Aufmerksamkeit widmest), damit du“ —. Theophilus Autolyicum hortatur ut eodem studio, quod huc usque in profanas literas impendit, sit in sacris literis discendis. Comp. lib. II. c. 28: Χρῆ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Lib. III. c. 4: Ἐγὼ μὲν οὖν θαναμάζω μάλα σκα ἐπὶ σοί, ὅς, ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς γενόμενος σπουδαῖος καὶ ἐκζητητῆς ἀπάντων πραγμάτων, ἀμελέστερον ἡμῶν ἀκούεις. Εἰ γὰρ σοι δυνατόν, καὶ νύκτωρ οὐκ ὤκνεις διατρέβειν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις.

Wolfius, a Lacrozio monitus, efficiendum putavit πολυμαθῆς ἔση ex φιλομαθῆς ἔση, quia respicere Theophilus videatur ad verba Isocratis ad Demonicum: ἐὰν ᾗ φιλομαθῆς, ἔση πολυμαθῆς. Sed haec emendatio illi repugnat proposito Theophili. Maranus legendum suspicatus est: μάλιστα ἐξὸν ἀναγινώσκειν ἔ. τ. θ., „cum praesertim etiamnum perlegere liceat.“ Nollius: μάλιστα (scil. ταῦτα) ἐξ ὧν ἀναγινώσκεις, ἵνα ὡς φιλομαθῆς ἐγενήθης ἕως τοῦ δεῦρο οὕτω καὶ φιλομαθῆς ᾗς εἰς τὸ ὕστερον.

1. Θέλω κτλ.] Iam Theophilus, postquam disputationem de Christianorum innocentia finivit (c. 5. n. 1), probat cc. 16—29 doctrinae christianae (τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγον, cf. lib. II. c. 1. n. 4) antiquitatem, ut novitatis crimen (c. 4. n. 7) ab ea removeat. Cf. lib. II. c. 30. Adde quae ad Tatian. Or. ad Gr. c. 31. n. 5 observavi.

2. τὸ] Mar. et Humphr. c. Per.; caeteri editt. τὸν (Ven. et Bodl.).

16. Volo autem tibi et ea quae spectant tempora deo dante accuratius demonstrare, ut intelligas nec recentem nec fabulosam esse religionem nostram, sed antiquiorem et vetriorem omnibus poetis ac scriptoribus, qui incerta scripserunt. Alii enim, quum mundum infectum dicerent, in infinitum abierunt, alii, quum factum assererent, iam annorum myriades quindecim et ter mille et septuaginta quinque annos effluxisse dixerunt. Atque haec quidem Apollonius Aegyptius refert. Plato autem, qui videtur Graecos sapientiâ excelluisse, quantas in nugas aberravit! Nam in eius libro qui „De republica“ inscribitur diserte positum est: *Quomodo enim, si haec ita omni tempore mansissent ut hodie se habent, novi quidquam aliquando inveniri potuisset? Decies quidem millies myriades annorum haec hominibus tunc viven-*

3. ἤδη] Fell. ἡδη.

4. Ἀπολλώνιος ὁ Αἰγύπτιος] Hunc esse Apollonium illum Alexandrinum minorem, cuius exstat liber Περὶ κατεψεύσμενης ἱστορίας, statuit Meursius in Syntagmate de Apolloniis, quod legitur in Collectione auctorum histor. mirabil. p. 67. Eiusdem Theophilus infra meminit cc. 26 et 29. Cf. Fragmm. histor. graec. ed. C. Muller. Vol. IV. p. 310.

5. σοφώτερος] Humphr. impetrite σοφώτατος obtrudit.

6. Πολιτείας] Fell. et Wolf. περὶ νόμων, contra codd. mstorum fidem. Nempe quae sequuntur non exstant in libro De republica sed De legibus. Ipse vero Theophilus errore scripsit Πολιτείας, quod et ex ἐπιγραφομέναις patescit. Alium eiusmodi errorem notavi c. 5. n. 9.

7. Πῶς ... Παλαμήδους] Plat. De legg. III. p. 677 C. D ed. Steph. — Non tantum Ven. Bodl. Par. sed etiam Gesn. Duc. Mor. legunt: ...

κεῖται λέγοντος (Par. ex per-versa mutatione λέγων) εἶγε μὴν τάδε οὕτω (Ven. οὕτως). πάντα χρόνον ὡς νῦν διακοσμεῖται. Ego depravata illa verba emendavi; Theophilus enim pro λέγοντος scripsit πῶς γὰρ ἂν, et ἔμνε pro μὴν. Male Fell. Wolf. Mar. Humphr.: ... κεῖται λέγοντος (Nolte mallet frustra εὐρίσκειται λέγων) πῶς γὰρ ἂν εἶγε ἔμνε τὰ δὲ (Wolf. et Humphr. τάδε) οὕτω τὸν πάντα χρόνον ὡς νῦν διακοσμήται, ut vulgo ap. Plat. exhibetur.

8. ἀνευρίσκετο ποτε] Bodl. et Par. ἀνευρίσκετο ποτε. Ven. ἂν εὐρίσκετό ποτε, ut etiam Gesn. Duc. Mor. Mar. praebent. Tum Ven. et Bodl. et illi editi (exc. Mar.) pro verbis ὅτι οὖν τοῦτο (quae Par. sup-peditat) habent ὅτι οὖν τοῦτο. Fell. et Wolf. καὶ ὅτι οὖν του (ut vulgo ap. Plat.), Mar. ὅτι οὖν τοῦ (sic), Humphr. καὶ ὅτι οὖν (ut hodie ap. Plat. legitur).

9. Ὅτι μὲν κτλ.] Tres nostri

διελάνθανεν ἄρα τοὺς τότε· χίλια δ' ἀφ' οὗ γέγονεν ἡ δις τοσαῦτα ἔτη· τὰ μὲν ἀπὸ Λαιδάλου καταφανῆ γέγονεν, τὰ δὲ ἀπὸ Ὀρφέως, τὰ δὲ ἀπὸ Παλαμήδους. Καὶ ταῦτα εἰπὼν γεγενῆσθαι, τὰ μὲν μυριάκις μυρία ἔτη ἀπὸ κατακλισμοῦ ἕως Λαιδά-¹²⁸λου δηλοῖ. Καὶ πολλὰ φήσας περὶ πόλεων ¹⁰ κατὰ κόσμον καὶ οἰκίσεων καὶ ἔθνων, ὁμολογεῖ εἰκασμῶ ταῦτα εἰρηκέναι. Λέγει γάρ· ¹¹ Εἰ γοῦν, ὦ ξέने, τις ἡμῖν ὑπόσχηται θεὸς ὡς, ἂν ἐπιχειρήσωμεν τῇ τῆς νομοθεσίας σκέψει, τῶν νῦν εἰρημένων —. Δηλονότι εἰκασμῶ ἔφη· εἰ δὲ εἰκασμῶ, οὐκ ἄρα ἀληθῆ ¹² ἔστιν τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρηκέναι.

17. Δεῖ οὖν μᾶλλον μαθητὴν γενέσθαι τῆς νομοθεσίας τοῦ Θεοῦ, ¹ καθὼς καὶ αὐτὸς ὠμολόγηκεν ἄλλως μὴ δύνασθαι τὸ Β ἀκριβὲς μαθεῖν, ἐὰν μὴ ὁ θεὸς διδάξῃ διὰ τοῦ νόμου. ² Τί δέ;

codd. msti corrupte, ita tamen, ut genuina scriptura eluceat, habent sic: ὅτ' ἂν (ὅταν Bodl.) μὲν μυριάκις μυρία ἔτη διελάνθανεν (ἀνελάνθανεν Par.) ἄρα τοὺς τότε τὸ ἔχειν ἀδελφοὺς γέγονεν (Par. in marg. ab alia manu: „Legitur apud Platonem τότε χίλια δ' ἀφ' οὗ γέγονεν“). ἦδεις (εἰδ' εἰς Par.) τοσαῦτα ἔτη, τὰ μὲν ἀπὸ Λαιδάλου καταφανῆ γέγονεν (γέγονε Par.), τὰ δὲ ἀπὸ Ὀρφέως, τὰ δὲ ἀπὸ Παλαμήδους. Ita quoque Gesn. Duc. Mor., nisi quod ἦδ' εἰς pro ἦδεις scripserunt; insuper Duc. et Mor. ὅταν ex ὅτ' ἂν fecerunt. Fell. Wolf. Mar. Humphr., qui ut tres illi editt. atque interpr. locum non intellexerunt, ex Plat. textu vulgato dederunt: ὅτι (ὅ τι Fell.) μὲν γὰρ μυριάκις μυρία (μύρια Humphr.) ἔ. διελ. (ἀνελ. Mar.) ἄρα τ. τότε, χίλια δὲ (δ' Humphr.) ἀφ' οὗ . . . ἔτη, τὰ μὲν Λαιδάλω κ. γέγονεν (γέγονε Fell. Wolf. Humphr.), τὰ

δὲ Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Παλαμήδει. Stallbaumius (Plat. Opp. T. XII, Lips. 1825, p. 33) coniecit legendum: ὅτι μὲν μυριάκις . . . τότε — χίλια δ' ἡ δις τοσαῦτα ἔτη, ἔξ οὗ τὰ μὲν Λαιδάλω καταφανῆ γέγονε κτλ., apodosi omissa, quae interdum post ὅτι, εἰ, ἐὰν excidit. Cf. Ast. ad Polit. p. 399 et Gregor. Cor. p. 47 sqq. Ego vero vestigia illorum Theophili codd. mstorum strenue secutus sum. Dicit Clinias sp. Plat.: Post diluivium omnes artes per immensum annorum spatium deperditas fuisse, donec ante mille annos aut duo milia annorum (sui aevi) varias varii homines iterum invenerint.

10. κατὰ κόσμον] Mar. et Humphr. Caeteri editt. et codd. msti κατακοσμῶν.

11. Εἰ . . . εἰρημένων] Plat. l. c. p. 683 B. — Codd. msti, Gesn. Duc. Mor. εἰγουν. Mox Ven. ὄ ξηνη (sic, sine accentu), Par. ὄ ξένη, Gesn. Duc. Mor. ὄ ξένοι.

• *Nobis ignota fuisse [non opus est ut exponam]; mille autem effluerunt vel bis mille anni ex quo prodierunt: partim inde a Daedalo iterum inventa sunt, partim inde ab Orpheo, partim inde a Palamede.* Quae quum facta esse dicit, decies millies myriades a diluvio ad Daedalum numerat. Et quum multa de variis per orbem civitatibus et habitationibus et gentibus dixisset, fatetur haec se coniecturâ dixisse. Ait enim: *Si quis igitur, o hospes, nobis polliceatur deus fore ut, si legum ferendarum rationem considerare aggrediamur, sermonibus nunc prolatis etc.* Videlicet coniecturâ locutus est. Quodsi coniecturâ, non profecto vera sunt quae ab eo dicta sunt.

17. Satius igitur est alumnum esse disciplinae divinae, quemadmodum et ipse confitetur non aliter posse verum accurate disci, nisi deus doceat per legem. Quid vero? Nonne

Dein Par. *τις καὶ ἡμῖν ὑπόσχηται.* Fell. *τίς ὑμῖν ὑποσχοῖτο.* Gesn. Duc. Mor. Mar. *τις (τις Mar.) ἡμῖν ὑποσχηται* (Ven. et Bodl.). Wolf. et Humphr. *τις (τις Wolf.) ἡμῖν ὑπόσχοιτο* c. Plat. Tum ἐὰν Humphr. c. Plat. pro ἀν. Porro verbo ἐπιχειρήσωμεν Fell. Wolf. Humphr. ex Plat. addunt τὸ δεύτερον. Verba τῶν νῦν εἰρημένῶν ap. Gesn. Duc. Mor. Fell. ita separata sunt ab antecedentibus, ac si essent non Platonis sed Theophili. Addit Plato: *λόγων οὐ χειρὸς οὐδ' ἐλάττους ἀκουσόμεθα, μακρὰν ἂν ἐλθοίμι ἐγωγε* h. e. *sermonibus nunc prolatis non deteriores neque pauciores audiamus, longum equidem iter faciam.* Maran.: „Ex his [*Ἐὶ γούν κτλ.*] colligit Theophilus Platonem coniciendo loquutum esse, nec ipsi, ut prophetis spiritûs auxilio fretis, exploratum fuisse dicendi exitum.“

12. *ἔστιν*] Ven. et Bodl.; editt. *ἔστι.*

1. καθῶς] Par. καθὰ (c. 19. n. 8, c. 20. n. 22, al.). — Locus, in quo fatetur Plato neminem posse verum pernoscere nisi a deo doceatur, a Iustino citatur Cohort. c. 32. Occurrit autem in Menone Platonis [p. 100 B] et sic habet: *Ἐὶ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν, ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδασκτόν, ἀλλὰ θεία μοῖρα παραγινομένη ἄνευ νοῦ οἷς ἂν παραγινηται.* Non alium videtur Platonis locum Theophilus in memoria habuisse. Nec magni refert, quod virtus apud Platonem, veri cognitio est apud Theophilum. Eam enim veri cognitionem intelligit Theophilus quae ad salutem perducat. Sed si Platonis sensum Theophilus accurate sequitur, legendum erit *δίχα τοῦ νόμου*, sine lege, quod respondebit Platonis verbis *ἄνευ νοῦ*, sine scientia. Maranus. Noli mutare.

2. *Τί δέ; Οὐχί*] Vulgo *τί δ' οὐχί.*

Ὅτι καὶ οἱ ποιηταὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος καὶ Ὀρφεὺς ἔφασαν ἑαυτοὺς ἀπὸ θείας προνοίας μεμαθημένοι; Ἐτι μὴν μάντις καὶ προγνώστας γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, καὶ τοὺς καθ' αὐτῶν μαθόντας ἀκριβῶς συγγραφέναι φασίν. Πόσῳ οὖν μᾶλλον ἡμεῖς τὰ ἀληθῆ εἰσόμεθα, οἱ μαθητὴν ἀπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, τῶν χωρησάντων τὸ ἅγιον πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Διὸ ² σύμφωνα καὶ φίλα ἀλλήλοις οἱ πάντες προφήται εἶπον, καὶ ^C προεκήρυξαν τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι παντὶ τῷ κόσμῳ. Τοὺς γὰρ φιλομαθεῖς μᾶλλον δὲ φιλοληθεῖς δύναται αὐτῇ ἢ ἔκβασις τῶν προαναπεφωνημένων πραγμάτων καὶ ἥδη ⁵ ἀπηρτισμένων ἐκδιδάσκειν ὄντως ἀληθῆ εἶναι τὰ δι' αὐτῶν κεκηρυγμένα περὶ τὸ ⁶ χρόνων καὶ καιρῶν τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ, ἀφ' οὗ ἔκτισται ὁ κόσμος ἕως τοῦ δεῦρο, ὡς ⁷ συνέστηκε τὰ ἔτη, εἰς τὸ ἐπιδείξει τὴν φλυαρίαν τοῦ ψεύδους τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ ἀληθῆ ⁸ ἔστιν τὰ δι' αὐτῶν ῥηθέντα.

18. Πλάτων γάρ, ¹ ὡς προειρήκαμεν, δηλώσας κατακλυσμὸν ¹⁸ γεγενῆσθαι, ² ἔφη μὴ πάσης τῆς γῆς ἀλλὰ τῶν πεδίων μόνον ^D ³ γεγενῆσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὑψηλοτάτοις ὄρεσιν αὐτοὺς διασεσῶσθαι. Ἄτεροι δὲ λέγουσι γεγόναι Δευκαλίωνα καὶ Πύρρον, καὶ τούτους ἐν λάρνακι διασεσῶσθαι, καὶ τὸν Δευκαλίωνα ⁴ μετὰ τὸ ἐλθεῖν ἐκ τῆς λάρνακος λίθους εἰς τὰ ὀπίσω ⁵ πεπομφέναι, καὶ ἀνθρώπους ἐκ τῶν λίθων γεγενῆσθαι. ὅθεν ⁶ φασίν λαοὺς προσαγορεύεσθαι τὸ πλῆθος ἀνθρώπων. Ἄλλοι δ' αὖ Κλύμενον εἶπον ἐν δευτέρῳ κατακλυσμῷ γεγόναι. Ὅτι μὲν οὖν ἄθλιοι καὶ πάνυ δυσσεβεῖς καὶ ἀνόητοι εὐρίσκονται οἱ τὰ ¹²⁹ τοιαῦτα συγγράψαντες καὶ φιλοσοφῆσαντες ματαίως, ἐκ τῶν προειρημένων δηλὸν ἔστιν. Ὁ δὲ ἡμέτερος προφήτης καὶ θεράπων

3. αὐτῶν] Ven. αὐτόν, sed corrector in αὐτῶν mutavit. Mar. συγγραφέναι. Par. φασί.

4. σύμφ. κ. φίλα] Cf. lib. II. c. 35. n. 22.

5. ἀπηρτισμ.] Par. ἀπηρητημένων.

6. χρόνων] Ven. χρόνω. Cf. e. 23. n. 7.

7. συνέστηκε] Id Mar. commendavit et Humphr. recepit pro vulg. ἐνέστηκε.

8. ἔστιν] Ven. et Bodl.; editt. ἔστι.

1. ὡς προειρήκαμεν] C. 16.

2. ἔφη κτλ.] Plato De legg. III. p. 677 A. B, postquam dixit πολλὰς ἀνθρώπων φθορὰς γεγόναι

etiam poetae Homerus et Hesiodus et Orpheus institutos se fuisse a divina providentia dixerunt? Quinetiam scriptores vatibus et prophetis aequales fuisse narrant, a quibus qui eruditi fuissent eos accurate scripsisse. Quanto igitur magis veritas a nobis cognoscetur, qui a sanctis prophetis sancto dei spiritu plenis didicimus? Hinc consona omnes prophetae et amica inter se dixerunt, ac futuros totius mundi eventus praenuntiarunt. Ipse enim praedictarum rerum et iam perfectarum eventus potest discendi vel potius veri cupidos edocere vera esse quae ab illis de temporibus et annis ante diluvium elapsis praedicata sunt, quomodo scilicet se habeat ab origine mundi ad nostram aetatem annorum series, ita ut facile pateat inepte mentitos esse scriptores, nec vera esse quae ab iis dicta sunt.

18. Plato enim, qui, ut antea diximus, diluvium contigisse ostendit, non totius orbis terrarum sed tantum camporum fuisse dixit, et qui fugissent in altissimis montibus eos servatos fuisse. Alii Deucalionem et Pyrrham [tunc] exstitisse dicunt, eosque in arca servatos fuisse, et Deucalionem ex arca egressum, lapides [λίθους] post tergum iactasse, atque ex his homines natos esse: unde hominum multitudinem populos [λαούς] appellatam dicunt. Alii Clymenum in secundo diluvio exstitisse dicunt. Miseros igitur et impios et stultos reperiri qui talia scripserunt et philosophati sunt inutili opera, ex his quae antea diximus perspicuum est. Noster autem propheta et famulus dei Moses,

κατακλυσμοῖς κτλ., addit: ὡς οἱ
τότε περιφρονῶντες τὴν φθορὰν
σχεδὸν ὄρειοι τινες ἂν εἴεν νο-
μῆς, ἐν κορυφαῖς που σμικρὰ ζώ-
πυρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων διασε-
σασμένα γένους.

3. γεγενῆσθαι] Wolf. γεγενῆ-
σθαι.

4. μετὰ] Fell. κατὰ.

5. πεπομφέναι] Par. ἀποβε-
βλημένα.

6. φασίν] Ven.; vulg. φασί. —
Wolf. versum attulit: Ἐκ δὲ λίθων
ἐγένοντο βροτοί, λαοὶ δὲ καλεῦν-
ται. Cf. Natalem Comitem in My-
thologia I. VIII. c. 17. Scilicet la-
pides a Graecis etiam λίθες dice-
bantur.

τοῦ θεοῦ Μωσῆς, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἔξιστορεῖν, δια-
γέσασθαι τίνι τρόπῳ γεγένηται ὁ κατακλυσμός ἐπὶ τῆς γῆς, οὐ μὴν
ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ ᾧ τρόπῳ γέγονεν, οὐ ⁷ Πύρρον
οὐδὲ Δευκαλίωνα ἢ Κλύμενον μυθῶν, οὐδὲ μὴν τὰ περὶ μόνον
κατακεκλύσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ ταῖς ὄρεσι μόνους δια-
σεῶσθαι.

19. Ἄλλ' οὐδὲ ¹ δευτέρον κατακλυσμόν γεγενῆσθαι δηλοῖ, ἀλλὰ
μὲν οὖν ἔφη μῆκετι τῷ κόσμῳ κατακλυσμόν ὕδατος ἔσεσθαι, B
² ὅλον οὔτε γέγονεν οὔτε μὴν ἔσται. Ὅκτω δὲ ³ φησιν τὰς πά-
σας φυγὰς ἀνθρώπων ἐν τῇ κιβωτῷ διασεσῶσθαι, ἐν τῇ κατα-
σκευασθείσῃ προστάγματι θεοῦ, οὐχ ⁴ ὑπὸ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ὑπὸ
τοῦ Νῶε ἐβραῖστί, ὃς διερμηνεύεται τῇ ἑλλάδι γλώσσῃ ⁵ ἀνάπαν-
σις, καθὼς καὶ ⁶ ἐν ἑτέρῳ λόγῳ ἐδηλώσαμεν ἅς Νῶε, καταγγέ-
λων τοῖς τότε ἀνθρώποις μέλλειν κατακλυσμόν ἔσεσθαι, προσφῆ-
τευσεν αὐτοῖς λέγων · ⁷ Δεῦτε, καλεῖ ὑμᾶς ὁ θεὸς εἰς μετάνοιαν·
διὸ οἰκίως Δευκαλίον ἐκλήθη. Τούτῳ δὲ τῷ Νῶε υἱοὶ τρεῖς C
ἦσαν, ⁸ καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ ἐδηλώσαμεν, ὧν τὰ ὀνό-
ματ' ⁹ ἔστιν Σὴμ καὶ Χάμ καὶ Ἰάφεθ, οἷς καὶ γυναῖκες τρεῖς

7. Πύρρον] Ven. πυρρᾶν. Po-
stea ὄρεσι, sed corrector spir. len.
apposuit. Supra, ut alibi, Mign.
Μωσῆς sine codd. auctoritate ex
Μωσῆς temere effecit.

1. δευτέρον κατακλυσμόν] Tria
omnino diluvia exteris scriptoribus
memorari constat, nempe Ogygium,
Deucalionium et Dardanicum. Vide
de iis Nonnum lib. III. Dionysiac.
Cf. Scaligerum lib. III. Isagog. Chrono-
log. p. 349. Alii alia tria addunt.
Cf. Desprez ad Horat. I. Od. 2.
Wolfius.

2. ὅλον] Tres nostri codd. msti
δι' ὄν, Gesn. Mor. Fell. ὅλον, cae-
teri edit. (cum Duc.) ὅλος.

3. φησιν] Ven.; vulg. φησι.
Humphr. πάσας omisit errore.

4. ὑπὸ] Habent Par. Mar. Hum-
phr. ὑπὸ τοῦ.

5. ἀνάπανσις] Ita plerique ve-
terum interpretantur interque eos
Philo. Causam huius etymologiae
reddidit Keuchenius ad Act. 4, 36.
Alias origines lege apud Fabricium
in notis ad Cod. pseudepigr. V. T.
Tom. I. p. 229. Wolfius. — Par.
καθὰ pro καθὼς (c. 17. n. 1).

6. ἐν ἑτέρῳ λόγῳ] Quam hinc
orationem suam innuat Theophilus
non dixero. Visus quidem est non-
nullis respicere alterum ex libris
duobus superioribus, sed sine veri
specie. Nam nusquam ibi invenias
memorari illud Noe praeconium,
quod ibi a se memoratum hinc repe-
tit. Meminit tantum Noachi lib. II
[c. 30] §. 44. Wolfius. Cf. lib. II.
c. 28. n. 16.

7. Δεῦτε . . . μετάνοιαν] Et
dictum hoc Noachi et etymologiam

originem mundi exponens, narravit quomodo diluvium in terra factum sit, immo etiam quae cum diluvio fuerunt coniuncta quomodo evenerint, non Pyrrham nec Deucalionem vel Clymenum fingens, aut campos solum inundatos fuisse, et qui fugissent in montibus solos servatos fuisse.

19. Sed neque alterum diluvium fuisse declarat, immo dixit nullum amplius diluvium aquarum mundo eventurum esse: quemadmodum nec evenit nec eventurum est. Octo autem omnino homines in arca servatos fuisse dicit, ea quam iussu dei non Deucalion, sed Noachus, cuius nomen hebraeum si graece interpreteris idem est ac requies, construxit, quemadmodum in alio libro demonstravimus Noachum, hominibus illius aetatis futurum diluvium nuntiantem, iis esse vaticinatum sic: *Venite, vocat vos deus ad poenitentiam*: unde proprie Deucalion appellatus est. Huic Noacho tres erant filii, quemadmodum in secundo libro demonstravimus, quorum nomina sunt Sem et Cham et Iaphet, qui

nominis *Δευκαλίων* (ἀπὸ τοῦ δεῦ-
τε καλεῖν) alibi forte frustra re-
quiras. Vapulavit vero Theophilus
ob eam Pet. Petito (De Amazoni-
bus p. 337), qui, postquam adductis
veterum locis ostendit Graecos No-
achum appellare Deucalionem, ita
pergit: „Ridiculum quidem com-
mentum, ne dicam putidum, ceu
patriarcha ille homines ad poeniten-
tiam, graeca ad eos oratione usus,
adhortatus esset.“ Sed admonuit
Wolfius defendi quodammodo posse
Theophilum, si dicamus id eum sibi
voluisse quod Graeci, praeconium de
poenitentia ab eo factum audientes
idque lingua sua efferentes, Deuca-
lionis nomen ipsi indiderint.

8. καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ]
Par. καθὰ [cf. n. 5] καὶ ἐν ἐτέρῳ].
— Procul dubio indicat hic Theo-

philus librum secundum huius com-
mentationis. In eo enim [c. 30] §.
44 historiam Noae in universum et
strictim tangit et [c. 31] §. 45 tres
Noae filios summatim memorat quos
hoc loco nominalim recenset. Atque
hinc duo consequi mihi videntur.
Primum quidem, libros Theophili
tres eo quo nunc habemus ordine
scriptos fuisse, quod Dodwellum in
dubium vocasse supra monuimus ad
lib. II [c. 30] §. 42 [n. 9]. Alter-
rum, quod idem sit tertii huius libri
auctor, a quo priores duo sunt pro-
fecti. *Wolfius*.

9. ἐστίν] Ven. Bodl. Gesn.;
caelt. ἐστὶ. Par. καὶ post Σῆμ de-
levit; Ven. et Bodl. sicut Gesn. καὶ
post Χάμ omiserunt. Editi, praeter
Gesn., Ἰαφῆθ (oxyt.) pro Ἰάφῆθ
(codd. msti).

ἦσαν ¹⁰ τὸ καθ' ἕνα αὐτῶν, ¹¹ καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ. Τοῦτον τὸν ἄνδρα ἔνιοι ¹² Εὐνούχον προσηγορεύουσιν. Ὅτι αὐτὸν αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἀνθρώπων διεσώθησαν, οἱ ἐν τῇ κιβωτῷ εὐρεθέντες. Τὸν δὲ κατακλυσμόν ἐσήμανεν ὁ ¹³ Μωσῆς ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα γεγενῆσθαι, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τῶν ¹⁴ καταρακτῶν ὑέντων καὶ ¹⁵ πασῶν τῶν πηγῶν τῆς ἀβύσσου βλυσάντων, ὥστε τὸ ὕδωρ ὑψωθῆναι ἐπάνω παντὸς ὄρους ὑψηλοῦ πεντεκαίδεκα πῆγεις. Καὶ ¹⁶ οὕτως διεφθάρη τὸ γένος πάντων τῶν τότε ἀνθρώπων, μόνοι δὲ διεσώθησαν οἱ φυλαχθέντες ἐν τῇ κιβωτῷ, οὓς προειρηκάμεν ὅτι αὐτῶν ἦς κιβωτοῦ ¹⁷ τὰ λείψανα μέχρις τοῦ δευρο δαίκνυται εἶναι ἐν τοῖς Ἀραβικοῖς ὄρεσιν. Τὰ μὲν οὖν τοῦ κατακλυσμοῦ κεφαλαιωδῶς τοιαύτην ἔχει τὴν ἱστορίαν.

20. Ὁ δὲ ¹ Μωσῆς ὁδηγήσας τοὺς Ἰουδαίους, ² ὡς ἐφθη-
μεν εἰρημέναι, ἐβεβλημένους ἀπὸ γῆς Αἰγύπτου ὑπὸ βασιλείῳ

10. τὸ] Ven. Bodl. Par.; at Gesn. Duc. Mor. Fell. τῷ.

11. καὶ αὐτὸς] Codd. nostri msti. Male editores praeter Mar. et Humphr. verba illa omiserunt: quae indicant singulos habuisse singulas, quibus accesserit et ipse Noachus et uxor eius. Sic enim prodeunt octo illi quos Theophilus deinceps enumerat. Caeterum quae patres de uxoribus illis eorumque nominibus tradiderunt ea collegit Fabricius l. c. p. 271 sqq.

12. Εὐνούχον] Noachum Saturni nomine ab ethnicis in honore habitum magnus est scriptorum consensus. Hunc vero Eunuchum lupiter filius fecisse dicitur, quia falce illum exsecuit: unde Lycophron appellat falcem Κρονοτόμον δρέκασον, de qua Schollastes: τὸ δρέκασον ἐν ᾧ ὁ Ζεὺς Κρόνον ἐξέταμεν. Plerique haec ad Coelum et

Saturnum referunt, inter quos est Apollonius Argonaut. (l. 4) ἀπὸ πατρὸς μῆδεα πηλείως ἔταμς Κρόνος. Sed Scholiastes litem componit dicendo ἐξέταμε τοῦ Οὐρανοῦ τὰ ἀλδοῖα ὁ Κρόνος ἢ ὁ Ζεὺς τὰ τοῦ Κρόνον. Chamus, qui patris pudenda violavit, fabulae locum fecisse videtur. Nec admodum gravi vocum permutatione a τῷ εὐνούχῳ transitur. Porro idem Noachus pro Baccho ob vitis sationem habitus et pari vocum flexu εὐάν Ἰακχόν orgia celebrantes solenniter inclamabant. Fellus.

13. Μωσῆς] Mign. Μωϋσῆς obtrudit. Cf. Gen. 7, 11 sq.

14. καταρακτῶν] Ven. et Bodl. At Wolf. Mar. Humphr. geminato q scripsere sine necessitate. Cf. Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. IV. p. 1203 sq.

15. πασῶν] Legitur in codd.

suam quoque singuli uxorem habuerunt, tum [erant] ipse et uxor eius. Hunc virum nonnulli Eunuchum vocaverunt. Octo igitur omnino homines, qui in arca inventi sunt, incolumes evaserunt. Idem Moses demonstrat diluvium quadraginta diebus totidemque noctibus saeviisse, cataractis coeli abruptis omnibusque fontibus abyssi manantibus, ita ut aqua altissimos quosque montes superaret quindecim cubitis. Et ita periit genus omnium istius temporis hominum, praeter illos octo, quos in arca servatos diximus fuisse; cuius arcae reliquiae adhuc perhibentur esse in montibus Arabicis. Diluvii igitur historia sic summatim enarratur.

20. Moses autem dux fuit Iudaeorum, ut antea diximus, qui eieci sunt ex terra Aegypti a rege Pharaone, cuius

mstis et editis corrupte ἀπό. Nemo hucusque errorem notavit. Gen. I. c.: πᾶσαι αἱ πηγαί. Pro βλυσάντων (Ven. et Par.) editores ante Wolf. κλυσάντων vitiose. Ven. ὄρους (c. 18. n. 7), sed corrector spir. len. apposuit. De quindecim cubitis consulas Allatium ad Eustath. Hexaëm. p. 226.

16. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω. Ven. γένος πάντων τῶν τε ἀνθρώπων, Bodl. γένος πάντων τῶν ἀνθρώπων, Par. γένος τῶν ἀνθρώπων πάντων, editi ut supra in textu.

17. τὰ λείψανα] Ven. τὰ λείψανα, sed superaddito εἰ a correctore. Pro Ἀραβικοῖς Fell. et Wolf. scripserunt Ἀρμενικοῖς ex mera conjectura. Iosephus Antiqq. iud. I. c. 3 ex Beroso ait: λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδουαίων ἐστὶ μέρος

τὴ εἶναι. Immo de suo addit: ἀνασώθεισος τῆς λάρνακος ἐστὶ καὶ τῶν οἱ ἐπιχώριοι τὰ λείψανα ἐπιδεικνύουσι. Alia testimonia I. G. Rabener. in Amoenitt. hist.-philol. p. 57 sqq. collegit. Iam Bochartus (Phaleg p. 17): „Forte legendum Ἀρμενικοῖς vel Ἀρμενίοις, quamquam non desint qui Arabiam usque ad vicina Armeniae loca extendant. In his Xenophon, qui Arabiae Mesopotamiam accenset lib. I. Anabaeos.“ Coll. Naegelsbach. in Herzogii Real-Encyklop. f. prot. Theolog. T. X (Goth. 1858) p. 398 sq.

1. Μωσῆς] Μωϋσῆς Mign. suo arbitrio. Cum ὀδηγήσας subaudias ἦν. Cf. lib. II. c. 24. n. 1. Boeckhii loco postea laudando p. 637 putavit legendum aut ὠδήγησας aut ἦν ὀδηγήσας.

2. ὡς ἐφοθ. εἰρηκ.] C. 9 et 10.

Φαραώ, οὐ τοῦνομα ³ Τέθμωσις, ⁴ ὄς, φασίν, μετὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λαοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσι πέντε καὶ μῆνας δ', ὡς ὑφήρηται ⁵ Μαναιθῶς. Καὶ μετὰ ⁶ τοῦτον Χεβρῶν ἔτη ιγ'. ¹³⁰ μετὰ δὲ τοῦτον ⁷ Ἀμένωφισ ἔτη κ', μῆνας ζ'. μετὰ δὲ τοῦτον ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ⁸ Ἀμέσση ἔτη κα', μῆνα α'. μετὰ δὲ ταύτην Μήφρησ ἔτη ιβ', μῆνας θ'. μετὰ δὲ τοῦτον ⁹ Μηφραμμουῦθωσις ἔτη κ', μῆνας ι'. καὶ μετὰ τοῦτον ¹⁰ Τυθμῶσις ἔτη θ', μῆνας η'. ¹¹ καὶ μετὰ τοῦτον Λαμφενόφισ ἔτη λ', μῆνας ι'. μετὰ δὲ τοῦτον ¹² Ὄρος ἔτη λς', μῆνας ε'. ¹³ τούτου δὲ θυγάτηρ ἔτη ι', μῆνας γ'.

3. Τέθμωσις] Codd. nostri msti (Ven. Bodl. Par.) μωσῆς, et sic etiam Gesn. et Duc. Habet Bodl. in marg. θύμωσις. Gesn. in marg. scripsit: „ἄμωσις. Vide Eusebium ab in[i]tlio Chronicorum.“ Quam Gesneri coniecturam ἄμωσις Mor. Fell. Wolf. Mar. in textu posuerunt: unde Bunsen. (*Aegypten's Stelle in der Weltgeschichte* Lib. III [Urkundenb.] p. 51) legendum censuit ἄμωσις. Sed quum infra legatur Τέθμωσις, additâ formulâ ὄς προείρηται, idem nomen hic reposui, id quod Knobelio quoque (*D. Bücher Exod. u. Levit.* p. 112) placuit et Lepsio in tabula paulo post laudanda. Iam primus interpretes Clauserus Tethmoses (sic) dedit. Humphr. Τεθμῶσις. Multos annos regnasse Pharaonem illum, postquam populum iudaicum eiecit, affirmavit Manetho ap. Ioseph. c. Apion. I. c. 15 (Opp. ed. Imm. Bekker, Lips. 1856, Vol. VI) p. 188: μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐξ Αἰγύπτου τῶν λαῶν τῶν ποιμένων εἰς Ἰερουσόλυμα ὁ ἐμβαλὼν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου βασιλεὺς Τέθμωσις ἐβασίλευσε μετὰ ταῦτα ἔτη εἴκοσι πέντε καὶ μῆνας

τέσσαρας, καὶ ἐτελεύτησε. Quam vero sententiam Theophilus c. 21 improbat.

4. ὄς] Ven. Bodl. et editi; at Par. ὄς, quod et Bodl. in marg. praebet. Maran. praeter necessitatem suspicatus est scribendum ὄς, ὡς φασίν. Sic etiam infra p. 130 C et c. 29 φασίν nude est positum. Humphr. φασί, sed ὡ Ven. et Bodl. agnoscunt; Par. φάσιν (sic). Mox vulgo εἴκοσιπέντε, non divise.

5. Μαναιθῶς] Ven. μαναθῶς (sine accentu), sed corrector i post α supra lineam addidit. Par. μανάθῶς. Bodl. μαναιθῶς, ut omnes quoque editi exhibent. (Solut Mign. temere Μαναίθῶς scripsit.) Deinceps vero (cc. 21. 23) Ven. rectius μαναιθῶς (oxyt.), id quod recepi. Bunsen. l. c. substituit Μανειθῶς. Variam nominis scriptiōnem, in codicibus aliorum scriptorum conspicuam, Fabricius in Biblioth. gr. Vol. IV. p. 128 sq. et Lud. Dindorfius in Stephan. Thesaur. gr. ling. ed. Hase Vol. V. p. 563 proposuerunt. Statuit Rich. Lepsius, qui de ipso Sebennyta curate disseruit, formam nominis (Mai-ἡ-Thoth) graecam fuisse

nomen fuit Tethmosis: qui, ut aiunt, post exactum populum regnavit annis 25 et mensibus 4, ut supputat Manethos. Et post hunc [regnavit] Chebron annis 13: post hunc Amenophis annis 20, mensibus 7: post hunc soror eius Amessa annis 21, mense 1: post hanc Mephres annis 12, mensibus 9: post hunc Mephrammuthosis annis 20, mensibus 10: post hunc Tythmoses annis 9, mensibus 8: post hunc Damphe-nophis annis 30, mensibus 10: post hunc Orus annis 36, mensibus 5: huius filia annis 10, mensibus 3: post hanc

Μανεθώς. Cf. *Die Chronologie der Aegypter* Tom. I, Ber. 1849. 4°, p. 405. Locum autem Manethonis retulit quoque Iosephus l. c.: unde Theophilus (cf. c. 23: adde c. 20. n. 23, c. 21. n. 1. 3. 14, c. 22. n. 1; coll. c. 29. n. 21) sua hausit, de quibus scite exposuit Boeckhiius „Manetho und die Hundsternperiode“ in Ad. Schmidtii *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* Tom. II, Ber. 1844, p. 636 sqq. Adde tabulam a Rich. Lepsius confectam: *Königsbuch der alten Aegypter*. Tom. I, Ber. 1858. Fol., p. 17.

6. *τούτων*] Tres codd. msti τὸν. Editi recte *τούτων*, ut sequentia ostendunt. Ven. et Bodl. *χεβρών*, Par. *χεβρών*. Illud editi quoque habent; solus Mign. *Χεβρών* scripsit. Ioseph. *Χέβρων*.

7. *Ἀμένωφης*] Par. (et Mign.); caeteri *Ἀμενώφης*.

8. *Ἀμέση*] Par. *ἀμέση*. Ios. *Ἀμεσσίς*, qui insuper non *μῆνα α'*, ut Theophilus facillimo quidem scribendi lapsu, sed *μῆνας ἑννέα* habet.

9. *Μηφραμμουθωσις*] Ven. (*μηφραμμουθωσις* sine acc.) et Par. At editi *Μηθραμμουθωσις* (Bodl.)

vitiose. Ios. *Μηφραμούθωσις εἰκοσι πέντε καὶ μῆνας δέκα*.

10. *Τυθμούσης*] Ven. *τυθμωσης* sine accentu. Ios. *Θμώσις*.

11. *καὶ μετὰ τούτων*] Humphr. *μετὰ δὲ τούτων*, contra codd. mstos et editos. *Δαμφενόφης* (in Ven. deest accentus), qui sequitur, est Iosepho *Ἀμένωφης*.

12. *Ἵρος*] Ven. *ωρος* (sine acc.). Pro *ἴς*, quod Ven. et Par. suppeditant, Bodl. et editi mendose *ἴς* legunt. Etiam Ios. *τριάκοντα ἔξ*.

13. *τούτων*] Tres codd. msti et Wolf. recte. At Gesn. Duc. Mor. Fell. *τούτων*, Mar. et Humphr. *τού*. Nomen filiae est Iosepho *Ἀεγχροῆς*. Ab eodem anni 12 et mensis 1 memorantur, et post Ori filiam recensentur eius frater Rhathotis, deinde Acencheres et alter Acencheres, qui annis 12 et mensibus 3 regnavit. Quapropter Boeckhiius reponendum censet: *Τούτων δὲ θυγάτηρ [Ἀεγχροῆς] ἔτη ι[β'] μῆνα [α']*. *μετὰ δὲ ταύτην [Ραθώτις ἔτη θ'. μετὰ δὲ τούτων Ἀεγχροῆς ἔτη ιβ' μῆνας ε'.* *μετὰ δὲ τούτων Ἀκ[ε]χ[ρ]ῆ[ς] ἔτη ιβ' μῆνας γ'.*

μετὰ δὲ ταύτην ¹⁴ Μερχερῆς ἔτη ιβ', μῆνας γ'. ¹⁵ τοῦ δὲ Ἄρ-Β
μαῖς ἔτη δ', μῆνα α'. ¹⁶ καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμέσσης ἐνιαυτόν,
μῆνας δ'. μετὰ δὲ τοῦτον Μέσσης Μιαμμοῦ ἔτη [ξ]ς' καὶ μῆνας
β'. καὶ μετὰ τοῦτον ¹⁷ Ἀμένωφισ ἔτη ιθ', μῆνας ε'. ¹⁸ τοῦ δὲ
Θοῖσος καὶ Ῥαμέσσης ἔτη ι', οὓς φασιν ἐσχηκέναι πολλὴν δύ-
ναμιν ἱππικῆς καὶ παράταξιν ναυτικῆς ¹⁹ κατὰ τοὺς ἰδίους χρό-
νους. Οἱ μὲν Ἑβραῖοι, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παροικήσαντες ἐν τῇ
Αἰγύπτῳ καὶ καταδουλωθέντες ὑπὸ βασιλέως ²⁰ ὃς προεῖρηται
Τέθμωσις, ἀνοδόμησαν αὐτῷ πόλιν ὀχυράς, τὴν τε Πειθῶ καὶ C
²¹ Ῥαμεσση καὶ Ὡν, ἧτις ἐστὶν Ἑλλίου πόλις· ὥστε καὶ τῶν πό-

14. Μερχερῆς] Tres codd. msti et editi, exceptis Fell. et Wolf. qui Ἄθωρις (ex Eus. vel Sync.) substituerunt. Bunsen l. c. Κερχερῆς legit. Bodl. in marg. ἀκερχερῆς. Ios. Ἀκερχῆρης.

15. τοῦ δὲ Ἄρμαῖς ἔτη δ', μ. α'] Ven. et Bodl. In numeris etiam concordat Par.: μετὰ δὲ τοῦτον ἄρματ ἔτη δ', μῆνα α'. At vero Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr. τοῦ δὲ ἄρμαῖς ἔτη λ' μῆνα α', operarum errore; nam Clausen. reddidit: „qui regnavit annis quatuor et mense uno.“ Recte Galland. (c. Mar. edit. Ven.) ὄ pro λ' reposuit. Fell. et Wolf. obtruderunt: τοῦ δὲ Χερχερῆς ἔτη λ', μῆνα α'.

16. καὶ μετὰ ... καὶ μῆνας β'] Tres codd. msti μετὰ δὲ τοῦτον μέσσης (sic Ven.; μεσῆς Bodl. et Par.) μιαμμοῦ (Ven. et Bodl.; μιαμμοῦ Par.) ἔτη ε'. καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμέσσης (Ven.; Ῥαμέσης Par., Ῥαμεύσης Bodl.) ἐνιαυτόν, μῆνας δ' καὶ μῆνας β'. Sic etiam Gesn. Duc. Mor., nisi quod duo priores Ῥαμεύσης habent pro Ῥαμέσσης, id quod Mor. in textu posuit. Fell. et Wolf. locum absurdissime depravarunt sic: μετὰ δὲ τοῦ-

τον Σέθως Μιαμμοῦ ἔτη ε'. καὶ μετὰ τοῦτον Ἄρμαῖος ἔτη δ' καὶ μῆνας β'. καὶ μετὰ τοῦτον Σέθως ἔτη α' (ε' Wolf.). Ista codicum mstorum verba μῆνας δ' καὶ μῆνας β' satis indicant librariorum errasse. Quare Maran., quocum Humphr. facit, duos illos menses auctore Iosepho transtulit in Messem: μετὰ δὲ τοῦτον Μέσσης Μιαμμοῦ (Μιαμμοῦ Humphr.) ἔτη ε' καὶ μῆνας β'. καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμεύσης (Ῥαμέσσης Gall.) ἐνιαυτόν, μῆνας δ'. Sed V. D. erravit, ut iam Boeckh. (p. 639) monuit: „Statt dass καὶ μῆνας β' oben hinauf gesetzt wurde, musste das ganze μετὰ δὲ τοῦτον μέσσης μιαμμοῦ ἔτη ε' hinter μῆνας δ' gesetzt werden; ein Abschreiber hatte es hier ausgelassen, und an den Rand geschrieben, der folgende hatte es dann an falscher Stelle in den Text gerückt. Ist man so weit, so findet sich bald, dass statt Μέσσης zu schreiben sei Ἄρμεύσης und statt der Ziffer ε' die Ziffer ξε'. So entsteht die mit Iosephus übereinstimmende Lesart: καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμεύσης (Ῥαμέσσης) ἐνιαυτόν μῆνας δ'. μετὰ δὲ τοῦτον [Ἄρμαῖος Μιαμμοῦ ἔτη

Mercheres annis 12, mensibus 3: eius filius Armais annis 4, mense 1: post hunc Rhamesses anno 1, mensibus 4: post hunc Messes Miammu[n] annis [6]6 et mensibus 2: post hunc Amenophis annis 19, mensibus 6: post hunc Thoessus et Rhamesses annis 10, quos ferunt habuisse suis temporibus plurimas copias equestres et navales. Ac Hebraei quidem, qui illo tempore in Aegypto commorati et in servitutem redacti sunt a rege qui supra dictus est Tethmosis, extruxerunt ei urbes munitas, Peitho et Rhamessen et On, quae est Heliopolis: ita ut urbibus, quae tunc apud Ae-

[ἐ]ς' καὶ μῆνας β'." Pro Μιαμμου (Ios. editt. legunt Μιαμμου, sc. νιός) Ioseph. armen. ap. Aucher. P. I. p. 232 *Miammu*.

17. Ἀμεινωφίς] Bodl. et Par. ἀμεινωφίς. Ita editi quoque, praeter Duc. et Humphr. qui Ἀμεινώφίς habent, et Fell. qui Ἀμεινωφίς scripsit.

18. τοῦ δὲ . . . οὗς φασιν] Tres codd. msti ut supra in textu; pariter Gesn. Duc. Mor. Mar. Humphr., nisi quod Θολισσος pro Θοϊσσοσ exhibent. Fell. et Wolf. ex coniectura textui inseruerunt haecce: ὁ δὲ Σέθωσ καὶ Ῥαμέσσης λέγεται, ὅν φασιν. Bunsen. l. c.: τοῦ δὲ Σέθωσ, ὃς καὶ Ῥαμέσσης, ἔτη ε', ὅν φασιν. Mihi quoque videtur pro Θοϊσσοσ legendum esse Σέθωσ, ut infra. Marano placuit Σέθωσις ut apud Iosephum, qui habet τοῦ δὲ Σέθωσις καὶ Ῥαμέσσης, ἰππικὴν καὶ ναυτικὴν ἔχων δύναμιν, non adscribens. quot annis Sethosis et Rhamesses regnaverint. Iosephi codicibus Big. et Hafn. in marg. lectio adscripta est, qua Sethosis et Rhamesses dicuntur fratres fuisse: μεθ' ὃν Σέθωσις κατ' Ῥαμέσσης δύο ἀδελφοί, ὁ μὲν ναυτικὴν ἔχων δύ-

ναμιν. Sed cfr. Lepsius *D. Chronol.* T. I. p. 538 sq.

19. κατὰ] Ven. Bodl. (Par.?), Wolf. Humphr. Caeteri editt. μετὰ mendose, et στιγμὴν quidem post χρόνουσ collocantes. Iam Claus. κατὰ legit, ut ex versione eius patet: *illis temporibus*. Solus Maran. interpunxit in hunc modum: . . . ναυτικῆς. Μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνουσ οἱ μὲν Ἑβρ. κτλ.

20. ὃς] Ven., sed corrector tenui calamo mutavit in ὡς. (Bodl. ὃς?) Gesn. caeterique editt. ὡς. Pro Τέθωσις, quod tres codd. nostri msti tuentur, Fell. et Wolf. Ἀμασις obruderunt. Caeteri editt. Τέθωσις. (Solut Mign. Τέθωσις.) Cf. n. 3.

21. Ῥαμεσση] Ven.; vulg. Ῥαμεση. Illico pro καὶ ὄν habent Ven. et Bodl. καὶ ὄν, Par. καὶ ὄν, Gesn. καὶ ὄν, sed Claus. καὶ ὄν legit: „Rhamesen, quae a u m altera est Heliopolis,“ pariter Duc. et Mor. καὶ ὄν, Fell. et Mar. καὶ ὄν (sic), Wolf. et Humphr. (et Mign.) καὶ ὄν. Tum Ven. Bodl. Par. ἦτις ἐστὶν ἡλιὸν πόλις. Sed Gesn. Duc. Mor. Mar. ἦ τις ἐστὶν ἡλιόπολις: et caeteri editt. ἦτις ἐστὶν ἡλιό-

λεων τῶν τότε ὀνομαστῶν κατ' Αἰγυπτίους δείκνυνται προγενέστεροι οἱ Ἑβραῖοι ὄντες, οἳ καὶ προπάτορες ἡμῶν, ἀφ' ὧν καὶ τὰς ἱερὰς βίβλους ἔχομεν ἀρχαιότερας οὐσας ἀπάντων συγγραφέων, ²² καθὼς προειρήκαμεν. ²³ Αἰγυπτος δὲ ἡ χώρα ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Σέθως. ²⁴ τὸ γὰρ Σέθως, φασίν, Αἰγυπτος καλεῖται. Τῷ δὲ Σέθως ἦν ἀδελφὸς ὃ ὄνομα ²⁵ Ἀρμαῖς· οὗτος Δαναὸς κέκληται ὁ εἰς Ἄργος ἀπὸ Αἰγύπτου παραγενόμενος, οὗ δ' μέμνηται οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς ὡς πάνυ ἀρχαίου τυγχάνοντος.

21. ¹ Μαναιθῶς δέ, ὁ κατ' Αἰγυπτίους πολλὰ φλυαρήσας, ²⁰ ἔτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπὼν ² εἷς τε Μωσῆα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραίους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ³ ἐβληθέντας ἐκ τῆς Αἰγύπτου, οὐχ εὗρεν τὸ ἀκριβὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Ποιμένας μὲν γὰρ αὐτοὺς εἰπὼν καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, τὸ μὲν ποιμένας ἄκων εἶπεν, ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας· ἦσαν γὰρ ὄντως ποιμένες ¹³¹ οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἱ ⁴ παροικήσαντες ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' οὐ λεπροί. Παραγενόμενοι γὰρ εἰς τὴν γῆν ⁵ τὴν καλουμένην Ἰεροσόλυμα, ἐνθα καὶ μεταξὺ κατέκησαν, δηλοῦται ⁶ ὃ τρόπον οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, διὰ προστάγματος θεοῦ προσκαρτεροῦντες τῷ ναῷ,

πολις. Respicit Theophilus, quod quidem editores fugit, ad Exod. 1, 11: ἠκοδόμησαν πόλεις ὄχυράς τῷ Φαραῶ, τὴν τε Π. καὶ Π. καὶ Ὡν, ἣ ἐστὶν Ἰλιὸν πόλις. De ipsa urbe On cf. Winer. *Bibl. Realwörterb.* (ed. 2) T. II. p. 206 sq., Lepsius l. c. p. 326, Reinisch. *Sitzungsber. d. phil.-hist. Classe d. kais. Akademie d. Wiss. T. XXX* (Vind. 1859) p. 407.

22. καθὼς] Par. καθά, ut c. 29. n. 19 al. De re cf. 1. *

23. Αἰγυπτος κτλ.] Haec Theophilus ex Iosepho l. c. hausit: ἡ δὲ χώρα ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ (h. e. Σεθῶσεως) ὀνόματος Αἰγυπτος· λέγει γὰρ (scil. Manetho) ὅτι ὁ μὲν Σέθῳσις ἐκαλεῖτο Αἰγυπτος, Ἀρμαῖς δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δαναός.

24. τὸ] Non opus videtur esse

Marani coniectura ὁ (ex Ios.), quam Humphr. textui inseruit. Nescio cur Bunsen. (l. c. p. 52) τόδε dederit. Praeterea idem V. D. nonnullas attulit lectiones variantes, quae in libris minime comparent.

25. Ἀρμαῖς] Vulgo Ἀρμαῖν.

1. Μαναιθῶς] Ven. (Gall. et Mign.). Caeteri Μαναιθῶς. Cf. c. 20. n. 5. Paulo post. Mign. suo arbitrato Μωσῆα. Verba κατ' Αἰγυπτίους Claus. *de Aegyptiis* translulit. Mallet Mar. in *favorem Aegyptiorum*. Nam videtur Theophilus ad Iosephum c. Apion. l. c. 25 (Opp. ed. Bekker. Vol. VI) p. 208 respicere, qui testatur corruptam fuisse a nonnullis historiam illorum temporum, ut Aegyptiis gratificarentur.

2. εἷς τε] Codd. msti et editi ὄστε. Solus Humphr. εἷς τε, quod

gyptios celebres fuerunt, seniores esse pateat Hebraeos, qui et maiores nostri sunt, nobisque etiam sacros libros omnibus, ut supra diximus, scriptoribus antiquiores transmiserunt. Aegypti autem regio dicta est a rege Sethos; nam Sethos, ut aiunt, idem sonat ac Aegyptus. Huic autem Sethos frater fuit nomine Armaïs; is Danaus appellatus est qui Argos relicta Aegypto venit, memoratus apud caeteros scriptores ut omnino antiquus.

21. Manethos autem, qui multa in favorem Aegyptiorum nugatus est, immo etiam blasphemias in Mosen et Hebraeos, qui cum eo erant, effutiit, quasi ob lepram eieci ex Aegypto fuissent, non potuit accuratam temporum rationem exhibere. Ac pastores quidem eos dicens et hostes Aegyptiorum, nomine pastorum invitus dixit, coactus veritate; erant enim revera pastores nostri maiores, qui in Aegypto commorati sunt, sed non leprosi. Nam quum venissent in terram quae vocatur Hierosolyma, ubi etiam postea habitaverunt, nota res est quomodo eorum sacerdotes, ex dei

iam Wolf. monuit legendum, in textu posuit.

3. ἐβληθέντας] Ven. et Bodl. ἐβληθέντος, Par. ἐβληθῆναι, quam lectionem Palaecappa videtur induxisse ob ὅστε praecedens (n. 2). Editi ἐβληθέντος, praeter Duc. Fell. Wolf. Humphr., qui —τας receperunt. Etiam Iosephus l. c. c. 26. p. 209 memoravit Manethonis de Iudaeis lepra infectis et hoc nomine ex Aegypto expulsis calumniam, quam postea Iustinus Hist. XXXVI. c. 2, Tacitus Hist. V. c. 2, alii repetierunt. Mox in codicibus aperto librorum errore (comp. c. 20. n. 16 et lib. II. c. 7. n. 1) ordo verborum perturbatus est in hunc modum: ... ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Ποιμένας μὲν γὰρ . . . Αἰγυπτίων, οὐχ εὖρεσιν . . . χρόνον εἰπεῖν. Τὸ μὲν γὰρ (haec particula postea connexio- Corp. Apoll. Vol. VIII.

nis causa illata est) ποιμένας κτλ. Causam erroris facile cognoscis. Pariter ut supra Maranus locum emendandum censuit, nisi quod ποιμένας μὲν maluit pro τὸ μὲν ποιμένας. Humphr. emendationem textui inseruit: quem secutus sum, in solo verbo εὖρεσιν ab eo recedens, quod contra codicum auctoritatem in εὖρε mutavit. Caeterum verba οὐχ εὖρεσιν τὸ ἀκριβὲς τ. χρ. εἰπεῖν a Iosepho l. c. (c. 26) illustrantur.

4. παροικήσαντες] Par. παροικίσαντες.

5. τῆν] Mar. et Humphr. omiserunt vitiose. De sequenti voce μεταξὺ ab interpretibus non intellecta (v. c. Hosm.: „und umher“) adeas lib. I. c. 8. n. 9.

6. φ] Mar. et Humphr. τῶν μετα codd. mstorum fidem.

τότε ἐθεράπευον πᾶσαν νόσον, ὥστε καὶ ἑλεφάντας καὶ πάντα μῶμον ἰώντο. Ναὸν ὁ ᾠκοδόμησεν Σολομὼν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας. Περὶ δὲ τοῦ πεπλανῆσθαι τὸν Μαναιθῶ περι ὅτων χρόνων ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων δῆλόν ἐστιν· ἀλλὰ καὶ ¹⁰ περι Β τοῦ βασιλέως τοῦ ἐκβαλόντος αὐτούς, Φαραὼ τοῦνομα. Οὐκέτι γὰρ αὐτῶν ¹¹ ἐβασίλευσεν· καταδιώξας γὰρ Ἑβραίους μετὰ τοῦ στρατεύματος κατεποντίσθη εἰς τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἔτι μὴν καὶ οὖς ἔφη ποιμένας πεπολεμηκέναι τοὺς Αἰγυπτίους ψεύδεται· πρὸ ἐτῶν γὰρ ¹² τριακοσίων δεκατριῶν ἐξῆλθον ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ ᾠκησαν ἔκτοτε τὴν χώραν, τὴν ἔτι καὶ νῦν καλουμένην Ἰουδαίαν, πρὸ τοῦ καὶ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι. ¹³ Ὅτι δὲ τοῦτον ἀρχαιότερον ἡγοῦνται τῶν λοιπῶν κατὰ Ἑλλήνας οἱ πλείους, σαφές ἐστιν. ¹⁴ Ὡστε ὁ Μαναιθῶς δύο τάξεις ἄκων τῆς ἀληθείας μεμήνυκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ γραμμάτων, πρῶτον μὲν ποιμένας αὐτούς ὁμολογήσας, δεύτερον εἰπὼν καὶ τὸ ἐξεληλυθέναι αὐτούς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ¹⁵ ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀναγραφῶν

7. λεφάντας] Par. λεφριῶντας.

8. ᾠκοδόμησεν Σολομῶν] Ven.; vulgo ᾠκοδόμησε Σολομῶν. Cf. c. 35. n. 4. Paulo post Mign. scripsit Μαναιθῶ.

9. ὅτων χρόνων] Par. et Wolf. τὸν χρόνον. Mox in eodem Par. εἰρημένον, ita tamen, ut alia manu ω supra o scriptum sit.

10. περι] Narrat enim Manethos regem Amosum sive Tethmosim annos tribus et viginti post expulsos Israelitas regnasse. Wolfius, qui legendum putat ἐκ, nihil prorsus vidit in hoc loco interpretando. Maranus. Humphr. cum Mar. parenthesi usus est: . . . δῆλόν ἐστιν· (ἀλλὰ καὶ . . . ψεύδεται) πρὸ ἐτῶν etc. Par. ἐκβάλλοντος, Ven. ἐκβαλλόντος (sic), genuinam lectionem indicans.

11. ἐβασίλευσεν] Ven.; editi ἐβασίλευσε.

12. τριακοσίων δεκατριῶν]

Tres codd. nostri masti. Iosephus l. c. c. 16, unde Theophilus ista hausit, annos 393 numerat: ἡμετέροι δὲ πρόγονοι, τρισὶ καὶ ἐνενήκοντα καὶ τριακοσίοις πρόσθεν ἔτεσιν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαγέντες, τὴν χώραν ταύτην ἐπόκησαν ἢ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι. Sic etiam Tertullianus Apol. c. 19, alii. Hinc Wesselingius (Probab. p. 316) concludit apud Theophilum legendum τριακοσίων ἐνενήκοντα τριῶν. Non muto illum codd. mstorum numerum, etiam ab editoribus servatum (in latina tantum versione Mar. et Humphr. offerunt 393): quamvis male se habeat vel Theophili vel librariorum culpa. Ipsum autem Iosephum in computando errasse Boeckhiius in Schmidtii Zeitschr. f. Geschichtswiss T. II. p. 634 sq. studuit probare. W.

praecepto perseverantes in templo, morbum omnem curaverint, ita ut et leprosos et omnem maculam sanarent. Templum aedificavit Salomo rex Iudaeae. Quod autem Manethos circa tempora aberrat ex ipsius dictis manifestum est; sed et circa regem qui eos expulit, Pharaonem nomine. Is enim non iam amplius Aegyptiis imperavit; nam quum Hebraeos persequeretur, cum exercitu submersus est in mari rubro. Immo etiam quos ait pastores bellum gessisse cum Aegyptiis mentitur; nam egressi sunt ex Aegypto et incoenerunt regionem, quae ex eo tempore Iudaea dicitur, annis antequam ipse Danaus Argos veniret trecentis et tredecim. Hunc autem caeteris antiquiorem apud Graecos a plerisque existimari manifestum est. Itaque Manethos duo nobis capita veritatis invitus declaravit in scriptis suis: primum quidem quod eos pastores fuisse confessus est, deinde quod egressos esse e terra Aegypti dixit: adeo ut vel ex his tem-

Kellner De fragm. Maneth. ap. Ios. c. Ap. I. 14 et 16, Marb. 1859, p. 53 sq.: „Iosephus a nonnullis (cf. C. Müller Fragm. hist. gr. II. p. 514. 574) ac si non recte annos regum consummaverit accusatus est, quum numerus verus sit 333 (rotundus), Iosephi autem 393. At legitur 393 annis ante Danaum vel Arsam, fratrem Sethi migrantem. Sethi autem annos Iosephus computavit, quamquam non apposuit. Reperis autem illum (τὸν καὶ Παμεσσῆν) apud Africanum in dynastia undevicesima regem quartum (δ' Παμεσσῆς ἔτη ξ'). Ergo 333+60=393 annorum.“

13. Ὅτι] Ven. et Par.; at Bodl. et Gesn. ξτι. Gesn. in marg. notavit „ὄτι.“ Cf. lib. II. c. 3. n. 13.

14. Ὡστε ὁ Μαναιθῶς δύο τ. ἄκων τ. ἀλ. μεμήνηκεν ἡμῖν] Ita Ven. et Bodl., nisi quod in illo post

ἀληθείας syllaba ἀς repetita est, cuius loco in Bodl. ὄς positum. Ita quoque Gesn. (is μαναιθῶς scripsit) et reliqui editores, praeter Wolf. qui ex Par. edidit sic: Ὡστε τὸν Μαναιθῶν (μαναιθῶν Par.) δύο τάξεις ἄκωντα τῆς ἀληθείας δεδηλωμέναι, ἀς αὐτὸς μεμήνηκεν ἡμῖν. Iosephus itidem duo veritatis capita a Manethone memorat confirmata: quorum tamen prius aliter exprimit; cf. n. 15.

15. Ὡστε κτλ.] Ἀναγραφαὶ ap. Ioseph. [cc. 14 et 16] non sunt Manethonis scripta, sed sacrae litterae Aegyptiorum, quibus usum se esse Manethon asseverabat. — Mirum in modum aberrat temporibus Theophilus, cum Israelitarum profectionem mille annis ante excidium Troianum collocat. Melius Tatianus, Clemens et Eusebius annis tantum quadringentis. Theophilo asseverabat

δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωσῆν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ
 16 ἐνακοσίους ἢ καὶ χιλίους [ἐνιαυτοὺς] πρὸ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου.

22. 1 Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἐν τῇ 21
 Ἰουδαίᾳ, ὃν ᾠκοδόμησεν ὁ βασιλεὺς 2 Σολομῶν μετὰ ἔτη πεντα-
 κόσια ἐξήκοντα ἔξ τῆς Αἰγύπτου ἐξοδίας τῶν Ἰουδαίων, παρὰ D
 Τυρίοις ἀναγέγραπται ὡς ὁ ναὸς ᾠκοδομήται, καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις
 αὐτῶν πεφύλακται ἅτὰ γράμματα, ἐν αἷς ἀναγραφαῖς εὐρίσκεται
 γερονῶς ὁ ναὸς πρὸ τοῦ τοὺς Τυρίους τὴν 3 Καρχηδόνα κτίσαι
 θᾶπτον ἔτεσιν 4 ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρσιν, μηνὶν ὀκτώ· (5 Ἀνε-
 γράφη ὑπὸ Ἰερώμου τοῦνομα βασιλέως Τυρίων, υἱοῦ δὲ Ἀβειβά-
 λου, διὰ 6 τὸ ἐκ πατρικῆς συνηθείας τὸν Ἰερωμον γεγενῆσθαι
 φίλον τοῦ 7 Σολομῶνος, ἅμα καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν,

tur Tertullianus Apolog. c. 19 et Cy-
 rillus lib. I in Iul. Sed unde tanta
 hallucinatio in eruditis scriptoribus?
 Fortasse non tam suas ipsi rationes
 subducebant, quam subductas a Ma-
 nethone argumenti loco sumebant ad
 ethnics refellendos; id quod factum
 ab Eusebio videmus lib. X. Praepar.
 Evang., qui, quamvis Israelitas ex
 Aegyptie annis ante excidium Troia-
 num quadringentis profectos sentiat,
 obicit tamen ethnics testimonium
 Porphyrii Moysem Semiramidi ae-
 qualem esse testantis. Sed mihi vi-
 detur erroris fons et origo sola ex-
 stitisse auctoritas Iosephi, qui sic
 loquitur lib. I. c. Ap. [c. 16]: *Ὁ
 τοῖνον ὁ Μανεθῶν ἡμῖν τὰ μέγισ-
 στα μεμαρτύρηκεν ἐκ τῶν παρ' Αἰ-
 γυπτίοις γραμμάτων· πρῶτον μὲν
 τὴν ἐτέρωθεν ἄφιξιν εἰς Αἴγυπτον,
 ἔπειτα δὲ τὴν ἐκείθεν ἀπαλλαγὴν
 οὕτως ἀρχαίαν τοῖς χρόνοις ὡς ἐγ-
 γύς που προτέραν [leg. προτερῆν]
 αὐτὴν τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι χιλίοις.*
 Illud quidem sequebatur ex chrono-
 logia Manethonis, Israelitas ab Ae-
 gypto discessisse annis 393 ante

quam Danaus Argos veniret. [Cf. n.
 12.] At Danaum Argos venisse an-
 nis sexcentis ante Iliaca nec asse-
 ruit Manethon nec asserendi locum
 dedit, sed haec Iosephi minus con-
 siderata fuit coniectura. Nam Ina-
 chus, a quo usque ad Danaum octo
 Argivorum reges numerantur, qua-
 dringentis tantum annis Troianum
 excidium antecessit. *Maranus.*

16. ἐνακοσίους] Ven.; ἐννεα-
 κοσίους vulgo. Vocem ἐνιαυτοῦς,
 quae a Ven. et Bedl. abest, demum
 Mar. et Humphr. ex Par. recepe-
 runt: quae quidem, quippe mente
 facile supplenda, veretur ne a Pa-
 laeocappa originem ducat, ideoque
 uncis inclusi. Comp. c. 29. n. 10.

1. Ἀλλὰ καὶ κτλ.] Quae hoc
 capite continentur Theophilus sum-
 sit ex Iosepho c. Apion. I. c. 17
 et 18 (Opp. ed. Bekker. T. VI) p.
 190 sqq. Verum enimvero magna est
 inter utriusque scriptoris contextum
 discrepantia in annis numerandis et
 in nominibus appellandis. Cf. tabu-
 lam apud Des-Vignoles Chronologie
 de l'histoire sainte etc. Tom. II. p.

porum descriptionibus pateat Mosen et qui eum secuti sunt nongentis vel etiam mille annis antiquiores esse Iliaco bello.

22. Sed quod spectat ad templi constructionem, quod in Iudaea rex Salomo aedificavit annis post exitum Iudaeorum ex Aegypto quingentis et sexaginta sex, apud Tyrios scriptum est quomodo aedificatum fuerit templum, et in eorum archivis asservantur commentarii, in quibus invenitur constructum fuisse templum annis ante conditam a Tyriis Carthaginem centum triginta quattuor, mensibus octo: (Confecti sunt illi commentarii iussu regis Tyrriorum cui nomen fuit Hieromi, filii Abeibali, quia Hieromus fuit amicus Salomoni ob consuetudinem quam cum eo pater habuerat, nec minus

47. Adde Movers *Das phoenizische Alterthum* P. I (Ber. 1849) p. 139 sqq.

2. Σολομών] Vulgo Σολομών. Cf. c. 35. n. 4. Mox Par. male omisit ἐξήκοντα.

3. Καρχηδόνα] Ven. καρχηδόνα. Fell. χαρχηδόνα. Cf. Spanhem. De numism. (ed. in 4°) p. 76.

4. ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρσιν, μῆσιν ὀκτώ] Ven. et Bodl., Gesn. et Duc.; ita etiam Mor., nisi quod ἑκατὸν vitiose omisit. Par. ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρσι μ. ὀκτώ. Fell. et Wolf. ex Iosepho (ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ τρισὶν καὶ μ. ὀκτώ) dederunt ῥμγ' καὶ μῆσιν ὀκτώ. Eos secuti sunt Mar. et Humphr.: ἑκατον (sic) τεσσαράκοντα τρισὶν (sic). Infra (n. 21) afferuntur anni ρλγ' = 133.

5. Ἀνεγράφη] Repetitio est eiusdem verbi, quod paullo ante usurpavit scriptor: ἀναγράφεται ὡς ὁ παρὸς ἀποδόμηται. Fell. Wolf. Mar. (in Corr.) Humphr. addunt δὲ, contra codd. mstos. Ex ὑπὸ Ἱερ.,

quod Ven. et Bodl. tuentur, Fell. et Wolf. περὶ Ἱερ. inepte fecerunt. Par. ἀπὸ Ἱερ. substituit. Porro Fell. et Wolf. τοῦνομα, quod codd. msti agnoscunt, male expunxerunt. Cf. infra Ἑλλῆς τοῦνομα et c. 21 Φαραὼ τοῦνομα. Comp. cc. 24 (n. 27) et 27. Apud Iosephum ille rex Ἐζραμος audit. Cf. ad Tatian. c. 37. n. 5 a me observata. Pro Ἀβειβάλου vulgo Ἀβειμάλου legitur. In vet. codd., ut in Ven., ἀνεινάλου (ν = β; cf. lib. II. c. 35. n. 18) fuit. Iosepho vocatur Ἀβίβαλος. Caeterum Mar. et Humphr. verba Ἀνεγράφη usque ad διέκεμπον parentesi incluserunt, quia Menandri testimonio utitur Theophilus non ut Salomonis et Hieromi coniunctionem probet (cuius testem Diem non Menandrum advocat Iosephus), sed ut temporum supputationem confirmet.

6. τὸ] Mar. et Humphr. ex Par.: caeteri τοῦ.

7. Σολομώνος] Vulgo Σολομώντος, et mox Σολομών. Vide n. 2.

ἦν ἴσχειν ὁ Σολομῶν. Ἐν γὰρ προβλήμασιν ἀλλήλους συνεχῶς ἐγύμναζον· τεκμήριον δὲ τούτου, καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτῶν¹³² φασιν μέχρι τοῦ δευρο παρὰ τοῖς Τυρίοις πεφυλαγμένα· γράμματά τε ἀλλήλοις διέπεμπον.) — καθῶς μέμνηται Ἡμένανδρος ὁ Ἐφεσίος, ἱστορῶν περὶ τῆς Τυρίων βασιλείας, λέγων οὕτως· Τελευτήσαντος γὰρ¹⁰ Ἀβειβάλου, βασιλέως Τυρίων, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰέρωμος,¹¹ βιώσας ἕτη πενήκοντα τρία. Τοῦτον δὲ διεδέξατο¹² Βάζωρος, βιώσας ἕτη μγ', ὃς ἐβασίλευσεν ἕτη ιζ'.¹³ Μετὰ δὲ τοῦτον Μεθουάστατος, βιώσας ἕτη νδ', ἐβασίλευσεν ἕτη ιβ'.¹⁴ Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀθαρυμος, βιώσας ἕτη νη', ἐβασίλευσεν ἕτη θ'. Τοῦτον ἀνείλεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ¹⁵ Ἐλλης τοῦνομα, ὃς βιώσας ἕτη ν' ἐβασίλευσεν μῆνας η'. Τοῦτον ἀνείλεν¹⁶ Ἰουθῶβαλος, ἱερεὺς τῆς Ἀσιάρτης, ὃς βιώσας ἕτη μ' ἐβασίλευσεν ἕτη ιβ'. Τοῦτον διεδέξατο ὁ υἱὸς αὐτοῦ¹⁷ Βάζωρος, ὃς βιώσας ἕτη μς' ἐβασίλευσεν ἕτη ζ'. Τίος δὲ τούτου

8. φασιν] Humphr. reposuit (φασι) pro vulg. φησι (φησι Ven.), sed (a Marano deceptus) male interpretatus est. Maranus, qui verba τεκμήριον δὲ τούτου cum sequentibus coniunxit (*indiciū faciunt exemplaria epistolarum quae dicuntur*), legendum coniecit ἃ φασι... ἃ ἀλλήλοις διέπεμπον. Videtur autem, ut Mar. advertit, Theophilus duo epistolarum inter Salomonem et Hieromum genera distinguere, „nempe epistolas in quibus quaestiones ad solvendum proponebantur, et ess quae, ut inter vicinos et amicos reges fieri par erat, variis de rebus loquebantur. In hac distinctione videtur auctorem sequi Iosephum, cuius verba in hunc sensum accipi possunt. Sic enim loquitur [l. c. c. 17]: προβλήματα γὰρ ἀλλήλοις ἀντεπέστελλον λύειν κελύοντες. ... Σώζονται δὲ μέχρι νῦν παρὰ τοῖς

Τυρίοις πολλαὶ τῶν ἐπιστολῶν ἃς ἐκεῖνοι πρὸς ἀλλήλους ἔγραψαν.“

9. Μένανδρος] Ven. μινάνδρος (sic), sed corrector emendavit; Bodl. μαινανδρος. Cf. c. 23. n. 1 et ad Tatian. c. 37. n. 7. Eius fragmentum, quod sequitur, ex Iosepho l. c. c. 18 repetit Car. Mullerus inter Fraggm. histor. graec. Vol. IV. p. 445 sq.

10. Ἀβειβάλου] Vulgo Ἀβειμάλου. Vide n. 5. Postea pro Ἰέρωμος Ven. Bodl. Par. habent ἰσραμῆνος mendose.

11. βιώσας ἕτη πεντ. τρ.] Fell. et Wolf. cum Iosepho legunt ὃς βιώσας ἕτη νγ'. ἐβασίλευσεν ἕτη ιδ'.

12. Βάζωρος] Ios. Βαλεάζαρος, et ἕτη ἑπτά pro ἕτη ιζ'.

13. Μετὰ δὲ τ. Μεθουάστατος, β. ξ. νδ', ἐβασίλευσεν ἕτη ιβ'] Tres codd. nostri msti et editores. Excipe Fell. et Wolf., qui ex Iose-

ob praestantiam sapientiae Salomonis. Nam propositis quaestionibus sese invicem perpetuo exercebant; huius autem rei indicium est quod etiam exemplaria epistolarum eorum dicunt ad hoc usque tempus apud Tyrios asservari: literas etiam sibi invicem scribebant.) — quemadmodum testatur Menander Ephesius, qui scripsit historiam Tyrionum regni, dicens sic: *Mortuo enim Abeibalo, rege Tyrionum, regnum suscepit filius eius Hieromus, qui vixit annis 53. Huic successit Bazorus, qui vixit annis 43 et regnavit annis 17. Post hunc Methuastartus, qui vixit annis 54, regnavit annis 12. Post hunc frater eius Atharymus, qui vixit annis 58, regnavit annis 9. Hunc interfecit frater nomine Helles, qui vixit annis 50 et regnavit mensibus 8. Hunc interfecit Luthobalus, Astartae sacerdos, qui vixit annis 40 et regnavit annis 12. Huic successit filius eius Bazorus, qui vixit annis 45 et regnavit annis 7. Filius huius Mettenus, qui vixit*

pho reposuerunt haecce: Μετά δὲ τοῦτον Μεθουάστартος (Ios. Ἀβδάστартος) βιώσας ἔτη νδ' (Ios. εἴκασι ἐννέα) ἐβασίλευσεν [ἔτη θ'. τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ (αὐτοῦ omisit Wolf.) νιοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν, ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'. μεθ' οὗς Ἀστартος ὁ Δελιαστάρτου (Ios. Δελιαστάρτου) ὄς βιώσας ἔτη νδ' ἐβασίλευσεν] ἔτη ιβ'. Videlicet repetita verba βιώσας ἔτη νδ' ἐβασίλευσεν in causa pulavit Wolfius cur librarius a vocibus ἔτη θ', ut scribere debbat, per oscitantiam transiliret ad ἔτη ιβ'. Contra Vignolius l. c. p. 50 argutius coniecit ex μεθ' ον (ον) αστартος natum esse μεθουάστартος, et locum refinxit sic: Μετά δὲ τοῦτον [Ἀβδάστартος ὁ αὐτοῦ νιδὸς βιώσας ἔτη κδ' ἐβασίλευσεν ἔτη θ'.

τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ νιοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν, ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη β'.] μεθ' ον Ἀστартος βιώσας ἔτη νδ' ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'.

14. Μετά δὲ] Fell. et Wolf. δὲ c. Ios. omiserunt, qui mox melius Ἀσίερμος (Movers *Die Phoenizier* p. 584) habet et τέσσαρα καὶ πενήμοντα pro νη'.

15. Ἑλλης] Wolf. Φέλλης dedit ex Ios., qui Φέλης agnoscit. Pro ἐβασίλευσεν (Ven. Bodl.) habent edit. — σε praeter Gesn. Duc. Mor.

16. Ἰουθώβαλος] Ios. Εἰθώβαλος. Fell. et Wolf. ei attribuunt c. Ios. vitae annos ξη' et regni annos λβ'.

17. Βάζωρος] Ios. Βαδέζωρος. Fell. et Wolf. (c. Sync.) ἔτη η', non ἔτη ζ'. Ios. ἔτη ξξ.

¹⁸ Μέττηνος, βιώσας ἔτη λβ', ἐβασίλευσεν ἔτη κθ'. ¹⁹ Τοῦτον διεδέξατο Πυγμαλίον, ὃς βιώσας ἔτη νς' ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'. Ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ ἔτει ²⁰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἰς Λιβύην φυγοῦσα πόλιν ᾠκοδόμησεν τὴν μέχρι τοῦ δεῦρο Καρχηδονίαν καλουμένην. Ὁ Συναγεται οὖν πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Ἰερῶμον βασιλείας μέχρι Καρχηδόνας κτίσεως ἔτη ρνε', μῆνες ὀκτώ. Τῷ δὲ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς Ἰερῶμον βασιλείας ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη, ὥστε τὸν πάντα χρόνον γεγενῆσθαι ἀπὸ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς μέχρι Καρχηδόνας κτίσεως ²¹ ἔτη ρλγ', μῆνες ἦ'.

23. ¹ Τῆς μὲν οὖν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων μαρτυρίας, ὡς ²² ἱστορήκασιν περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων οἱ συγγράψαντες Μαναιθῶς ὁ Αἰγύπτιος καὶ ὁ Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος, ἔτι δὲ καὶ Ἰωσηππος ὁ ἀναγράψας τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον τὸν γενόμενον αὐτοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων, ἀρκετῶς ἤτω ἡμῖν τὰ εἰρημένα. Ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἀρχαίων δεικνύνται καὶ τὰ τῶν λοιπῶν συγγράμματα ἔσχατα εἶναι τῶν διὰ Μωσέως ἡμῖν δεδομένων γραμμάτων, ἔτι μὴν καὶ τῶν ² μεταξὺ προφητῶν· ὁ γὰρ ὕστερος τῶν προφητῶν γενόμενος Ζαχαρίας ὀνόματι ³ ἤκμασεν κατὰ τὴν Δαρείου βασι-

18. Μέττηνος] Ita ex levissima vel potius nulla mutatione emendavi vulg. Μεττήν ὃς. Theophilus scripsit METTHNOC. Ios. Μάττηνος. Cf. lib. I. c. 3. n. 11. Firmat illam lectionem Euseb. Chron. arm. (ap. Aucher. P. I. p. 180) Μαίττηνος. Pro κθ' Fell. et Wolf. κς' (ex Sync.) substituere. Ios. ἐννεα.

19. Τοῦτον κτλ.] Ven. τοῦτον διεδέξατο ἐν [h. e. ἔνεστι sc. ἐν τῷ ἀντιγράφῳ] πυγμαλίον ὃς βιώσας ἔτη νς. Librarius quae in margine vel supra lineam notata erant inepte inseruit textui. Bodl. et Par. τοῦτον (οὔτον Bodl.) διεδέξατο ἐν (Par. ἐν eiecit) πυγμαλίον πυγμαλίον ὃς β. ἔτη νς. Gesn. τοῦτον διεδέξατο ἐν πυγμα-

λίον πυγμαλίον ὃς β. ἔ. νς. Duc. Mor. Mar. Humphr. fecerunt τ. δ. Πυγμαλίον Πυγμαλίον ὃς β. ἔ. νς. Fell. et Wolf. temere ex Ios. receperunt: τοῦτον διάδοχος γέγονε Φυγμαλίον, βιώσας δὲ ἔτη νς'. Illico iidem c. Ios. ἐβασ. ἔτη μζ'. Wolfius existimat quadragenario numero omisso in libris ζ' propterea legi quod paullo post anni septimi imperii mentio fiat.

20. τῆς βασιλ. αὐτοῦ] Tres codd. msti (Par. αὐτοῦ delevit), Gesn. Duc. Mor. Placuit Mar. et eius pedissequo Humphr. scribere τῆς βασιλείας ἢ ἀδελφῆ αὐτοῦ. Prorsus a codd. discedunt Fell. et Wolf., qui locum sic interpolaverunt: Ἐν δὲ τῷ αὐτοῦ ζ'. ἔτει ἢ ἀδελφῆ αὐτοῦ Διδῶ φυγοῦσα ἐν τῷ

annis 32, regnavit annis 29. Huic successit Pygmalion, qui vixit annis 56 et regnavit annis 7. Septimo autem anno regni eius in Lybiam profuga urbem condidit quae ad hoc usque tempus Carthago appellatur. Continet igitur omne tempus ab Hieromi regno usque ad conditam Carthaginem annos 155, menses octo. Duodecimo autem anno regis Hieromi aedificatum est templum Hierosolymitanum: ita ut universum tempus ab constructo templo usque ad conditam Carthaginem complectitur annos 133, menses octo.

23. Ex Phoenicum ergo et Aegyptiorum testimonio, quomodo. retulerint de rerum nostrarum temporibus Manethos Aegyptius et Menander Ephesius, nec non Iosephus qui bellum Iudaeis a Romanis illatum literis mandavit, nobis sufficiant quae diximus. Ex his enim qui antiqui sunt etiam caeterorum scripta iis quae per Mosen nobis tradita sunt recentiora esse demonstratur, immo et prophetis qui postea fuerunt; nam qui ultimus prophetarum fuit Zacharias

Λιβύη πόλιν ὠκοδ. κτλ. Par. pro φνυγούσα habet φνυγών, ineptam Palaecappae emendationem. Pro ὠκοδόμησεν (Ven. Bodl.) editi praeter Gesn. et Mor. —σε.

21. ἔτη ρλγ'] Ven. Bodl. Par.; cf. supra n. 4. Gesn. Duc. Mor. Fell. vitiose ἔτη φλγ' (= 533), Wolf. Mar. Humphr. ex Ios. ἔτη ρμγ' (= 143).

1. Τῆς μὲν κτλ.] Eadem fere verba Iosephus c. Ap. I. c. 18. p. 193 superioribus subiungit: Τῆς μὲν οὖν παρὰ Φοινίκων μαρτυρίας τί δεῖ προσθεῖναι πλείω; — Vulgo ἱστορήσασι, non —σιν (Ven.), et Μαναιθῶς pro —θῶς (Ven.). Cf. c. 20. n. 5. Ven. et Bodl. non Μένανδρος sed μάλνανδρος, quod quidem in illo a correctore emendatum

est. Tum Bodl. ἔσει, non ἔσι. Dein Ven. Ἰώσηππος, Bodl. Par. et editi Ἰώσιππος. Rectius scriberetur Ἰώσηπος. Non multo, quum et apud alios reperiatur Ἰώσηπος. Cf. Iust. Cohort. ad Gent. c. 9 (Corp. Apoll. Vol. III) p. 41. n. 13.

2. μεταξὺ] Hanc vocem, paullo post repetitam, neque editt. neque interpr. intellexerunt. Consule lib. I. c. 8. n. 9.

3. ἤκμασεν] Ven. ἠκρίμασεν, genuinam indicans lectionem; corrector legi maluit ἠκρίβωσε. Bodl. et Par. ἠκρίβασε. Sic etiam Gesn. Duc. Mor. Mar.; coniecit vero ille editor princeps, in marg. dicens „forsan ἠκμασε.“ Et id textui inseruerunt Fell. Wolf. Humphr. De re cf. Clement. Alex. Strom. I. c. 21. §. 122. 127. 129.

λαίαν. Ἄλλὰ καὶ οἱ νομοθέται πάντες μεταξύ εὐρίσκονται νομο-133
θετοῦντες. Εἰ γὰρ τις εἴποι ⁴ Σόλωνά τὸν Ἀθηναῖον, οὗτος γέ-
γονεν κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ
τὸν χρόνον Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου, μεταξύ γεγε-
νημένου ⁵ πάνυ πολλοῖς ἔτεσιν· ἦτοι καὶ περὶ Λυκούργου ἢ Δρά-
κοντος ἢ Μίνω τῶν νομοθετῶν, ⁶ τούτων ἀρχαιότητι προάγουσιν
αἱ ἱερὰ βίβλοι, ὅπου γε καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Κρητῶν βασιλεύσαν-
τος, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου δεικνύται προάγοντα τὰ Β
γράμματα τοῦ θεοῦ νόμον τοῦ διὰ Μωσέως ἡμῖν δεδομένου.
Ἵνα δὲ ἀκριβεστέραν ποιήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῶν καιρῶν καὶ 23
χρόνων, θεοῦ ἡμῖν παρέχοντος οὐ μόνον τὰ μετὰ κατακλυσμὸν
ἱστοροῦντες ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ, ⁷ εἰς τὸ καὶ τῶν ἀπάν-
των κατὰ τὸ δυνατόν εἰπεῖν ἡμῖν τὸν ἀριθμὸν, νυνὶ ποιησόμεθα,
ἀναδραμόντες ἐπὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀρχὴν τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως,
ἣν ἀνέγραψεν ⁸ Μωσῆς ὁ θεράπων τοῦ θεοῦ διὰ πνεύματος ἀγίου.

4. Σόλωνά τ. Ἀθ.] Solonem Ol. XLVI. a. 3 magistratum gessisse legesque tulisse tradunt Diogenes Laert. I. c. 45, Clemens l. c. c. 14. §. 65, et alii quos Menagius (p. 39) laudat. De parallelismo autem, quem hic instituit Theophilus, monet Meursius in Solone c. 30 Cyrum quidem regem Soloni aequalem dici posse, non item Darium. Cyrum enim imperium incepisse Ol. LIV. a. 4, non multo tempore ante obitum Solonis; Darium vero regnum suscepisse Ol. LXIV. c. 3, Solone iam aliquot annis ante defuncto. — Vulgo γέγονε, pro —γεν (Ven.).

5. πάνυ] Par. οὐ πάνυ, sine dubio ex mala emendatione Palaeocappae. Quam textui inseruit Wolfus, quasi Theophilus dicat Zachariam post Cyrum et Darium existisse non omnino multis annis. At scriptor respicit ad Mosen: quo per multis posterior sit annis Zacharias.

6. τούτων ἀρχαιότητι προά-

γουσιν αἱ i. β.] Ven. et Bodl. γράφων λέγει τοῖς προάγουσιν αἱ i. β. Eadem corruptam scripturam Gesn. Duc. Mor. praebent. Male (Palaeocappa emendavit in) Par. γράφων τις λέγει ἐν τοῖς προάγουσιν αὐτοὺς εἶναι, ὅπου γε κτλ. Caeteri editores, provocantes ad Ioseph. l. c. II. c. 15. p. 246: φημι τοίνυν τὸν ἡμέτερον νομοθέτην τῶν ὀκονδηποτοῦν μνημονευομένων νομοθετῶν προάγειν ἀρχαιότητι, Theophilo ineptam lectionem assignarunt; Fell. et Wolf.: ... νομοθετῶν, Ἰωσιππος γράφων λέγει ὅτι αὐτοὺς (Wolf. operarum errore αὐτοὺς) ἀρχαιότητι προάγουσιν αἱ i. β., ὅπου γε κτλ., Mar. et Humphr.: ... νομοθετῶν, Ἰωσιππος γράφων λέγει ὅτι προάγουσιν αὐτοὺς ἀρχαιότητι αἱ i. β. κτλ. Quae omnia quomodo ex istis codicum verbis extrudere potuerint, haud scio. Equidem vero mihi videor vultus felicissime sanasse, quandoqui-

nomine regnante Dario floruit. Sed etiam legislatores omnes deprehenduntur leges suas postea posuisse. Si quis enim obiiciat Solonem Atheniensem, is temporibus Cyri et Darii regum vixit, aequalis praedicti prophetae Zachariae, qui annis admodum multis post exstitit; vel quod attinet ad Lycurgum aut Draconem aut Minoem legumlatores, eos antiquitate praecedunt sacri libri, quandoquidem etiam Iove Cretensium rege, immo et Iliaco bello antiquiores sunt literae divinae legis quae nobis per Mosen tradita est. Sed ut accuratius temporum et annorum rationem demonstramus, deo nobis favente non ea solum quae post diluvium sed ea etiam quae ante diluvium acciderunt enarrantes, ita ut et omnium quoad fieri potest numeremus annos, id nunc exsequemur, ad remotissimum recurrentes mundi creationis initium, quod Moses dei famulus spiritu sancto afflante de-

dem emendatio a me proposita et ad sensum optime quadrat et ad literarum vestigia apte convenit. Ex verbis enim codicum ΓΡΑΦΩΝ ΑΕΓΕΙΤΟΙC reponendum est ΤΟΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ. Literae Γ et Τ, Α et Α, quibus voces istae incipiunt, a librariis saepenumero confusa sunt; cf. lib. I. c. 3. n. 11 et lib. II. c. 7. n. 9.

7. εἰς τὸ κτλ.] Iungas εἰς τὸ cum εἰπεῖν τὸν ἀριθμὸν. Sic alibi quoque Theophilus εἰς struit cum infinitivo articulum habente, ut aut eventum (s. effectum) aut consilium (ut paullo post εἰς τὸ . . . εἰπεῖν) declaret; ἡ μὲν autem est datus commodi: vult scil. Theophilus antiquitatem rei christianae demonstrare. Wolfius, qui cum editoribus locum falso interpunxit (εἰς τὸ κ. τ. ἀπάντων, κατὰ τὸ δ. εἰπ. ἡμῖν, τὸν ἀριθμὸν νυνὶ κ.), putavit ὡστε pro εἰς τὸ legendum esse, „quamvis ne sic quidem confecta sint omnia;“

immo Noltius, ab illo in errorem inductus, inconsiderate iussit εἰς τὸ deleri, „nisi gravius in h. l. insit vulnus.“ Τῶν ἀπάντων τὸν ἀριθμὸν quem scriptor dicat satis ex cc. 24—28 apparet. C. 29: . . . τὸν πάντα ἀριθμὸν κατὰ τὸ δυνατόν οἴμαι τὰ νῦν ἀκριβῶς εἰρηθεῖν. Formula τῶν καιρῶν καὶ χρόνων (c. 17 κεκηρ. περὶ τε χρόνων καὶ καιρῶν — lib. II. c. 9 κατὰ χρόν. κ. καιρ.) etiam Dan. 2, 21 et Eccles. 3, 1 exstat; coll. Act. 1, 7. 1 Thess. 5, 1. Verba autem νυνὶ ποιησόμεθα quid sibi velint, cognosces si respexeris ad praecedentia ἀκριβέστεραν ποιήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν. Denique phrasis κατὰ τὸ δυνατόν non solum illo loco c. 29 repetitur sed etiam sub finem c. 26.

8. Μωσῆς] Mign. Μωϋσῆς, ut supra Μωϋσέως, temere. Cf. de verbis additis c. 9. n. 11. Antea non ἀνέγραψεν (Ven.) editi sed ἀνέγραψε.

Εἰς τὸν γὰρ τὴν ἀπὸ κρίσεως καὶ γνώσεως πῶς αὐτοῦ, τῷ πρῶτο-
 κλάστον ἀνορθώσαντο. καὶ τὴν αὐτῶν ἔργα περιεπαύσαντο. ὁ ἴσχυρος
 καὶ τὴν ἀπὸ κατακλιθεῖσάν ἔτη γενόμενον. Ἐργὸν δ' αὐτοῦ καὶ γὰρ
 παρὰ τῶν αἰώνων θεῶν. οἷς τὴν ἀποκρίσιν κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ
 πάντα ἀποκρίσας αἰετῶν, ὡς καὶ οὐ¹⁰ καὶ πῶς ἂν ταύτας ἐνεργ-
 ῆσαν ἀπαρτῆται ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ γνῶσεως αὐτοῦ. Ἀφῆσαν
 δὲ πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀνορθωμένων γενεαλογίαν, λέγει δὲ ἀπὸ
 τοῦ πρωτοκλάστον ἀνορθώσαντο τῆν ἀρχὴν κατακλιθεῖσας.

24. Ἰὼν ἰσὺς οὐ ἐπέκτισαν² ἔργον ἔτη αἰ', πῶς δὲ 24
 ἰὼντος Σηθ ἔτη αἰ', πῶς δὲ πῶτος Ἐνωῦς ἔτη ρζ', πῶς δὲ D
 τούτου Καθὼς ἔτη ρθ', πῶς δὲ πῶτος Μελιχίρ⁴ ἔτη ρε', πῶς
 δὲ τούτου Ἰάρεθ ἔτη ρεβ'. πῶς δὲ πῶτος Ἐνωῦς ἔτη ρε', πῶς
 δὲ τούτου Μελιχίρ⁷ ἔτη ρεβ', πῶς δὲ πῶτος Ἀδάμ ἔτη ραη'.
 Τούτω δὲ πῶς ὁ ἔγεννηθη ὁ πρωτοκλάστον Νῶα. ὡς ἐπέκτισαν τὸν
 Σηθ ὡν ἔτων ρ'. Ἐκ τούτου ἔγενετο ὁ κατακλιθεῖσας ὄντιος αὐτοῦ
 ἔτων γ'. Τὰ πάντα οὖν μέτρα κατακλιθεῖσας γενήσαν⁹ ἔτη βαββ'.
¹⁰ Μετὰ δὲ τὸν κατακλιθεῖσας τῶς ὁ Σηθ ὡν¹¹ ἔτων ρ' ἐπέ- 134
 κτισαν τὸν Ἀφραζάθ, Ἀφραζάθ δὲ ἐπέκτισαν Σαλὰ ὡν ἔτων
¹² ριέ', ὁ δὲ Σαλὰ ἐπέκτισαν ὡν ἔτων ρα', τούτου δὲ πῶς Ἐβερ
 ὡν ἔτων¹³ ριδ', ἀφ' οὗ καὶ τὸ γένος αὐτῶν Ἐβραῖοι προσηγο-
 ρεῖσθαι, τούτου δὲ πῶς¹⁴ Φαλιγ ὡν ἔτων ρα', τούτου δὲ πῶς
¹⁵ Ραγαῦ ὡν ἔτων ριβ', τούτου δὲ πῶς¹⁶ Σερούχ ὡν ἔτων ρα',

9. ἰσχυρὸν] Ven.; vulg. — vs.

10. καὶ] In Par. supra lineam
 scriptum est.

1. Ἰὼν ... ἔτων ρ'] Cl. Gen.
 6, 3—32.

2. ἔχου] Mar. (etiam Gall. et
 Mign.) et Humphr. omiserunt vi-
 tiōse; nam tres nostri codd. misti
 agnoscunt. Annos αἰ' praebent Ven.
 Bodl. Fell. Wolf. Mar. Humphr.,
 item Septuaginta. At (Par.?) Gesn.
 Duc. Mor. αἰ'.

3. τούτου] Par. αὐτοῦ.

4. ἔτη ρζ'] Mar. ἔτη ρθ' (in
 versione recte 190), quem operarum

errorem Gall. correxit, non vero
 Mign. Antea pro τούτου Ven. et
 Bodl. τοῦ.

5. δὲ] Omiserunt Bodl. Gesn.
 Duc. Mor.

6. ἔτη ρε'] Ven. et Bodl. ha-
 bent ἔτη ρε'.

7. ἔτη ρεβ'] Ven. Bodl. Par.,
 ut cod. τῶν ο' Vat. At Gesn. Duc.
 Mor. ἔτη ραζ', ut cod. τῶν ο' Alex.

8. ἔγεννηθη] Mor. ἔγεννηθη sine
 codd. auctoritate. Mox vulg. ἐπέ-
 κτισαν loco — sen (Ven.).

9. ἔτη βαββ'] Ven. Bodl. Par.

scripsit. Disserens enim de creatione ac generatione mundi, primi hominis, et de caeteris quae secuta sunt, indicavit etiam annos qui ante diluuium fuerunt. Ego autem gratiam peto a solo deo, ut vera secundum eius voluntatem omnia accurate dicam, ut et tu et quisquis haec leget ducatur a veritate et gratia eius. Itaque initium faciam a genealogiis quae descriptae sunt, id est a primo homine incipiens.

24. Adam usque ad tempus quo liberos genuit vixit annos 230, filius huius Seth annos 205, filius huius Enos annos 190, filius huius Cainan annos 170, filius huius Maleleel annos 165, filius huius Iareth annos 162, filius huius Enoch annos 165, filius huius Mathusala annos 167, filius huius Lamech annos 188. Huic filius fuit supradictus Noe, qui genuit Sem natus annos 500. Sub Noe contigit diluuium, quum annos natus esset 600. Itaque a condito homine usque ad diluuium sunt anni 2242. Statim post diluuium Sem natus annos 100 genuit Arphaxath, Arphaxath natus annos 135 genuit Sala, Sala natus annos 130 genuit Heber: ab hoc universum ipsorum genus Hebraei dicuntur: Heber natus annos 134 genuit Phaleg, hic natus annos 130 genuit Rhagau, hic natus annos 132 genuit Seruch, hic

Sed Gesn. Duc. Mor. $\xi\tau\eta\ \beta\epsilon\kappa\beta'$, = 2322.

10. $\text{Μετὰ} \dots \xi\tau\omega\upsilon\ \sigma'$] Cf. Genes. 11, 10—26.

11. $\xi\tau\omega\upsilon\ \rho'$] Desunt in Ven., sed corrector supra lineam addidit; a Bodl. abest ρ' . Par. mendose $\rho\lambda$, ita quidem, ut eraso ρ scriptum sit σ (= $\sigma\lambda$). Biblia vulg. Ἀρφαξάδ . Mox $\xi\tau\epsilon\kappa\nu\omega\sigma$ (bis) vulg. pro — $\sigma\epsilon\nu$ (Ven.).

12. $\rho\lambda\epsilon'$, $\acute{o}\ \delta\epsilon\ \Sigma\alpha\lambda\acute{\alpha}\ \xi\tau.$ $\omega\upsilon$ $\xi\tau\omega\upsilon$] Haec omnia in Par. desiderantur oscitantia librarii.

13. $\rho\lambda\delta'$] Bodl. $\rho\lambda\acute{\alpha}$. Cf. c. 27. n. 23.

14. $\Phi\alpha\lambda\epsilon\gamma\ \omega\upsilon\ \xi\tau\omega\upsilon$] Ven. Bodl. Par. nec non Gesn. Duc. Mor. corrupte $\phi\alpha\lambda\epsilon\gamma\omega\upsilon\ \xi\tau\eta\ \omega\upsilon$. In Ven. $\omega\upsilon$ demum corrector posuit supra lineam.

15. Ῥαγαῦ] Tres nostri codd. et Gesn.; caeteri Ῥαγῶ . Mox Ven. $\xi\tau\eta$, sed corrector superscripsit $\xi\tau\omega\upsilon$.

16. $\Sigma\epsilon\phi\acute{o}\upsilon\chi$] Ven. et Bodl. $\sigma\phi\acute{o}\upsilon\chi$. Tum Ven. $\xi\tau\eta$ et supra lineam $\xi\tau\omega\upsilon$ a manu correctoris.

τούτου δὲ υἱὸς ¹⁷ Ναχώρ ὧν ἐτῶν ος', τούτου δὲ υἱὸς Θάρδα
 ὧν ¹⁸ ἐτῶν ο', τούτου δὲ υἱὸς Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν ἐτέ- B
 κνωσεν τὸν Ἰσαὰκ ¹⁹ ὧν ἐτῶν ρ'. Γίνονται οὖν μέχρι Ἀβραὰμ
²⁰ ἔτη γσoή. ²¹ Ἰσαὰκ ὁ προειρημένος ἕως τεκνογονίας ἔζησεν
 ἔτη ξ', ὃς ²² ἐγέννησεν τὸν Ἰακώβ· ἔζησεν ὁ Ἰακώβ ἕως τῆς
 μετοικεσίας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ γενομένης, ἧς ἐπάνω προειρηκάμεν,
²³ ἔτη ρλ', ἣ δὲ παροικησις τῶν Ἑβραίων ἐν Αἰγύπτῳ ἐγενήθη
²⁴ ἔτη υλ', καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐν
 τῇ ἐρήμῳ καλουμένῃ διέτριψαν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν τὰ πάντα C
²⁵ ἔτη γηλη', ᾧ καιρῷ τοῦ Μωσέως τελευτήσαντος διεδέξατο ἄρ-
 χεῖν Ἰησοῦς υἱὸς ²⁶ Ναυῆ, ὃς προέστη αὐτῶν ἔτεσιν κζ'. ²⁷ Με-
 τὰ δὲ τὸν Ἰησοῦν τοῦ λαοῦ παραβάντος ἀπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ
 Θεοῦ ἐδοῦλεσαν βασιλεῖ Μεσοποταμίας Χουσαράθων ὄνομα ἔτε-
 σιν οκτώ. Ἐἶτα μετανοήσαντος τοῦ λαοῦ κριταὶ ἐγενήθησαν
 αὐτοῖς· ²⁸ Γονοθεῖλ ἔτεσιν τεσσαράκοντα, Ἐκλῶν ἔτεσιν ιη',
 Ἀῶθ ἔτεσιν η'. ²⁹ Ἐπειτα πταισάντων αὐτῶν ἀλλόφυλοι ἐκρά-
 τησαν ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα Δεββάρα ἔκριεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ'. D
³⁰ Ἐπειτα Μαδιανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ζ'. Ἐἶτα Γεδεὼν
 ἔκριεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ', Ἀβιμέλεχ ἔτεσιν γ', Θωλὰ ἔτεσιν ³¹ κγ',
 Ἰαεὶρ ἔτεσιν κβ'. ³² Ἐπειτα Φυλιστιεὺς καὶ Ἀμμωνῖται ἐκράτησαν
 αὐτῶν ἔτεσιν ιη'. Ἐἶτα Ἰεφθάς ἔκριεν αὐτοὺς ἔτεσιν ε', Ἐσβῶν

17. Ναχώρ ὧν] Ven. ναχω-
 ρῶν, absque ὧν, quod demum a
 correctore supra lineam praebetur.
 Bodl. et Par., aequae Gesn. Duc.
 Mor. ναχωρῶν ὧν.

18. ἐτῶν ο'] Bodl. ἐτῶν ος'
 vitiose.

19. ὧν ἐτῶν ρ'] Cf. Gen. 21,
 5. — Ven. ἐτέκνωσεν, vulgo —σε.

20. ἔτη γσoή] = 2242 (anni
 ante diluuium: vide supra) + 1036
 (a diluuiio ad Isaacum). Ven. et
 Bodl. recte γσoη (= 3278) suppe-
 ditant, sed ἐτῶν pro ἔτη. Par. ἔτη
 γσoς. Gesn. Duc. Mor. ἐτῶν γφζβ'
 (= 3592).

21. Ἰσαὰκ . . . υλ'] Cf. Gen.
 25, 26. 47, 9.

22. ἐγέννησεν] Ven.; vulg. si-
 ne v.

23. ἔτη] Ven.; ὧν praemisit
 demum corrector. Bodl. et Par. ὧν
 ἔτη. Editi ὧν ἐτῶν. Cf. c. 9 sq.

24. ἔτη υλ'] Cf. c. 10. n. 3.

25. ἔτη γηλη'] H. e. 3938, =
 3278 (a condito mundo ad Isaacum:
 cf. n. 20) + 660 (ad mortem Mo-
 sis). Codd. tres msti τῷ omiserunt,
 ita ut legant γλη'. Gesn. Duc. Mor.
 ἔτη δσνβ' (= 4252).

26. Ναυῆ] Vulgo hic et c. 28
 Ναβί, per itacismum. Cf. lib. II.

natus annos 130 genuit Nachor, hic natus annos 75 genuit Tharrha, hic natus annos 70 genuit Abraham, hic patriarcha noster natus annos 100 genuit Isaac. Itaque anni numerantur a condito homine usque Abraham 3278. Isaac praedictus natus annos 60 genuit Iacob; vixit Iacob annis 130 quum peregrinatio Aegyptiaca inciperet, de qua supra diximus, Hebraei autem in Aegypto morati sunt annis 430, et egressi e terra Aegypti haeserunt in deserto annis 40. Exstant ergo omnino anni 3938: quo tempore mortuo Mose imperii administrationem suscepit Iesus filius Nave, qui praefuit populo annis 27. Defuncto Iesu, quum Hebraei defecissent a praeceptis dei, servierunt regi Mesopotamiae, cui nomen Chusarathon, annis 8. Deinde, ad poenitentiam conversi, iudices a quibus iudicarentur nacti sunt: Gonotheel iudicavit eos annis 40, Eclon annis 18, Aoth annis 8. Dehinc praevaricati legem domini alienigenis servierunt annis 20. Deinde Debbora iudicavit eos annis 40. Deinde servierunt Madianitis annis 7. Postea Gedeon iudicavit eos annis 40, Abimelech annis 3, Thola annis 23, Iair annis 22. Deinde servierunt Philistinis et Ammonitis annis 18. Postea Iephtha iudicavit eos annis 6, Esbon annis 7, Aelon

c. 31. n. 5. Veram lectionem Gall. et Mign. (is male *Ναυή*) reposuerunt, eamque Thienem. quoque commendavit. Mox pro *ἔτεσιν* (Ven.) vulg. *ἔτεσσι*. De *ἔτεσιν κς'* lege Ioseph. Antiqq. iud. V. c. 1. §. 29 et Des-Vignoles Chronol. Tom. I. p. 9 sq.

27. *Μετὰ . . . ὅκαι*] Cf. Iudd. 3, 8. Biblia vulg. *Χουσαρσαθαίμ*. Pro *ὄνομα* (Ven. Bodl. Par.: coll. c. 22. n. 5; c. 25 *ὄνομα Ναβ.*) habeat editi *ὄνόματι*.

28. *Γονοθεήλ . . . Ἀώθ*] Cf. Iudd. 3, 9—25. Ven. et Bodl. *γονοθεήλ*, Par. Gesn. Duc. Mor. *γονοθεήλ*, cacteri editi. *Γοθοροήλ*. Bibl.

vulg. *Γοθοροήλ*. Humphr. deinceps *ἔτεσι*, sine *σ*. — *Ἐκλών* codd. illi tres msti, *Ἐγλών* editi (exc. Gesn. qui *ἔκλών* habet), *Ἐγλώμ* Bibl. vulg.

29. *Ἐπειτα . . . μ'*] Cf. Iudd. 4, 1—31.

30. *Ἐπειτα . . . κβ'*] Cf. Iudd. 6—10, 5.

31. *κγ'*] Codd. msti et editi praeter Fell. et Wolf. *κβ'*. Error natus ex sequenti *κβ'*. Bibl.: *ἔκρινε τὸν Ἰσραήλ εἰκοσι τρία ἔτη*.

32. *Ἐπειτα . . . η'*] Cf. Iudd. 10, 7—12. *Ἐσβών* in Bibl. vulg. *Ἀβαισσάν*. Vide Scaliger. ad Euseb. Chron. p. 52 B.

ἔτεσιν ζ, Αἰλιῶν ἔτεσιν ι', Ἀβδῶν ἔτεσιν η'. ³³Ἐπειτα ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν μ'. Ἐἶτα Σαμψῶν ἐκρινεν αὐτούς ἔτεσιν κ'. ³⁴Ἐπειτα εἰρήνη ἐν αὐτοῖς ἐγένετο ἔτεσιν μ'. Ἐἶτα ³⁵Σαμψὰ ἐκρινεν αὐτούς ἐνιαυτὸν, Ἡλῖς ἔτεσιν κ', Σαμουήλ ἔτεσιν ιβ'.

25. Μετὰ δὲ τοὺς κριτὰς ἐγένοντο βασιλεῖς ἐν αὐτοῖς, πρῶτος ὀνόματι Σαούλ, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη κ', ἔπειτα Δαυὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς τοῦ Δαυὶδ βασιλείας τὰ πάντα ¹ἔτη υζη'. ²Μετὰ δὲ τοὺτους ἐβασίλευσε Σολομῶν, ὁ καὶ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ βουλήν θεοῦ πρῶτος οἰκοδομήσας, δι' ἐτῶν μ', μετὰ δὲ ³τοῦτον Ῥοβοὰμ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον ⁴Ἀβίας ἔτεσιν ζ, καὶ μετὰ τοῦτον Ἀσά ἔτεσιν μα', καὶ μετὰ τοῦτον Ἰωσαφὰτ ἔτεσιν κέ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωράμ ⁵ἔτη η', μετὰ δὲ τοῦτον Ὀχοζίας ἐνιαυτὸν, καὶ μετὰ τοῦτον ⁶Γο-Βθόλλια ἔτεσιν ς', μετὰ δὲ ⁷ταύτην Ἰωᾶς ἔτεσιν μ', καὶ μετὰ τοῦτον ⁸Ἀμεσίας ἔτεσιν λθ', καὶ μετὰ τοῦτον Ὀζίας ἔτεσιν νβ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωαθάμ ἔτεσιν ις', μετὰ δὲ τοῦτον Ἀχαζ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐζεκιὰς ἔτεσιν κθ', μετὰ δὲ τοῦτον Μανασσῆς ἔτεσιν νέ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἀμώς ἔτεσιν β', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωσίας ἔτεσιν λα',

33. Ἐπειτα . . . κ'] Cf. Iudd. 13-16.

34. εἰρήνη] Ven. εἰρήνην.

35. Σαμψὰ] Ven. sine accentu. De hoc Samer a tacent Biblia: tacent etiam Theophili editores et interpretes. Supra omissus est iudex Σαμψὰρ Iudd. 3, 31. Is vero annos fere trecentos ante tempus vixit de quo hic sermo est. Quid igitur? Fortasse Θαμψὰρ legendum. Facile Θ et C confundebantur a librariis. Nam intelligit Theophilus, ni fallor, Ithamarum (Ἰθάμαρος, Ἰθάμαρ): Ioseph. l. c. V. c. 11. §. 5; coll. Seldenum De success. in pontif. 1, 3. Postea Gesn. vitiose σαμαήλ.

1. ἔτη υζη'] Tres codd. msti

ἔτη υζς (= 436) mendose. Sic etiam Gesn. Duc. Mor.; Claus. reddidit 495, Duc. 435. Mar. et Humphr. ἔτη υζς' (= 496). Recte Fell. et Wolf., quibuscum hęc Galland. facit, levi mutatione υζη' = 498. Nam si numerus antea memoratos inde a morte Mosis Iosueque imperio ad Davidis obitum (27. 8. 40 etc.) in summam colligis, efficiuntur anni 498: quos ipse Theophilus infra c. 28 consignavit.

2. Μετὰ κτλ.] Cf. 3 et 4 Regg. — Mox vulgo Σολομῶν (perisp.). Tum pro ὁ καὶ τὸν ναὸν . . . οἰκοδομήσας Ven. Bodl. Par. ὁ (ὃς B. et P.) καὶ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις κ. β. θ. κρ. ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκοδομήσεν (sic, sed in

annis 10, Abdon annis 8. Deinde servierunt alienigenis annis 40. Postea Samson iudicavit eos annis 20. Deinde pax iis fuit annis 40. Inde Samera iudicavit eos anno 1, Elis annis 20, Samuel annis 12.

25. Iudicibus apud Hebraeos successere reges, quorum primus fuit Saul, qui regnavit annis 20, deinde David pater noster regnavit annis 40. Exstant ergo a morte Mosis usque ad regnum Davidis omnino anni 498. Post hos regnavit Salomo, templi Hierosolymitani ex dei praescripto primus conditor, annis 40, post hunc Roboam annis 17, post hunc Abias annis 7, post hunc Asa annis 41, post hunc Iosaphat annis 25, post hunc Ioram annis 8, post hunc Ochozias anno 1, post hunc Gotholia annis 6, post hunc Ioas annis 40, post hunc Amesias annis 39, post hunc Ozias annis 52, post hunc Ioatham annis 16, post hunc Achaz annis 17, post hunc Ezechias annis 29, post hunc Manasses annis 55, post hunc Amos annis 2, post hunc Iosias an-

Ven. corrector in *οι—ας* mutavit; *ᾠκοδόμησεν* B. et P.). Sic etiam Gesn. Duc. Mor. Mar., nisi quod pro *ᾠκοδομήσεν* habent *ᾠκοδομήσας* (*οικοδομήσας* Gall.). Fell. et Wolf. *ὁ καὶ τὸν ναὸν κατὰ βουλήν θ. πρ. ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκοδομήσας*. Humphr. ut supra in textu. Par. non *δι'* legit sed *ὄν*.

3. *τοῦτον*] Gesn. et Fell. *τοῦτο*. Deinceps codd. msti *ἔττειν*, id quod et editi plerumque tuentur, praeter Humphr. qui *ν* tantum ante vocales retinuit.

4. *Ἀβίας*] Fell. et Wolf.; item Gall. Caeteri, ut codd. msti, *Ἐβίας* mendose. Formae literarum *s* et *a* in codicibus obviae a librariis facile confundebantur. Sic mox *ἔσα* Bødl. et Par. habent pro *ἔσα*, Gesn.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

ἔσα. Omnes Clementis Alex. editores Strom. I. c. 21. §. 115 in serie regum Iudae ignotum regem *Ἀσαμάν* praebent: at Clemens scripsit *Ἀσά μὰ* scil. *ἔτη*.

5. *ἔτη*] Fortasse *ἔττειν*. Non muto. Etiam infra *ἔτη* reperitur. Mox pro *ὄχοζίας* (Ven.) vulg. *Ὀχοσίας*.

6. *Γοθολία*] Ven. Bødl. Par. nec non Gesn. Duc. Mor. *γοθονηλ* mendose.

7. *ταύτην*] Ven. Bødl. Par. et Gesn. Duc. Mor. *τοῦτον*. Illico *Ἰωάς* reposui c. Fell. Wolf. Gall. Caeteri edit. et codd. msti *Ἰωσίας*, qui tamen paullo post memoratur.

8. *Ἀμεσίας*] Fell. et Wolf. (etiam Gall. et Mign.) *Ἀμασίας* per coniecturam. Sed illa lectio ferri potest, quum Bibliis *Ἀμεσίας* audiat.

μετὰ δὲ τοῦτον Ὁχλὸς μῆνας γ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωακείμ ἔτη ια',
 ἔπειτα ⁹ Ἰωακείμ ἕτερος μῆνας γ' ἡμέρας ι', μετὰ δὲ τοῦτον Σε-
 δεκίας ἔτη ια'. Μετὰ δὲ τούτους ¹⁰ τοὺς βασιλεῖς, διαμένοντος ²⁵
 τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν καὶ μὴ μετανοοῦντος, ¹¹ κατὰ C
 προφητείαν Ἰερεμίου ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν βασιλεὺς Βαβυλῶνος
 ὄνομα Ναβουχοδονόσορ. Οὗτος ¹² μετόκησεν τὸν λαὸν τῶν Ἰου-
 δαίων εἰς Βαβυλῶνα, καὶ τὸν ναὸν κατέστρεψεν, ὃν ᾠκοδομήκει
¹³ Σολομών. Ἐν δὲ τῇ μετοικεσίᾳ Βαβυλῶνος ὁ λαὸς ἐποίησεν
 ἔτη ο'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς παροικεσίας ἐν γῇ Βαβυλῶνος τὰ
 πάντα ¹⁴ ἔτη δ'τηνδ' μῆνες ε' ἡμέραι ι'. Ὁν τρόπον δὲ ὁ Θεὸς
¹⁵ προεῖπεν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου τὸν λαὸν αἰχμαλωτισθῆ-
 ναι εἰς Βαβυλῶνα, ¹⁶ οὕτως προεσήμανεν καὶ τὸ πάλιν ἐπανελθεῖν
 αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ ο' ἔτη. ¹⁷ Τελειουμένων οὖν λ' D
 ἐτῶν γίνεται Κύρος βασιλεὺς Περσῶν, ὃς κατὰ τὴν προφητείαν
 Ἰερεμίου δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ¹⁸ ἐκήρυξεν κελεύων
 δι' ἐγγράφων τοὺς Ἰουδαίους πάντας, τοὺς ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ
 αὐτοῦ, ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ¹⁹ ἑαυτῶν χώραν καὶ τῷ Θεῷ ἀνοικο-
 δομεῖν τὸν ναὸν, ²⁰ ὃν καθηγήκει βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὁ προει-
 ρημένος. ²¹ Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Κύρος κατ' ἐγκέλευσιν τοῦ Θεοῦ ¹³⁶

9. Ἰωακείμ] Ven. *Ιωακίμ*, sed corrector *ει* ex *ι* fecit.

10. τοῦς] Ven. Bodl. Par. Editi praeter Mar. et Humphr. omiserunt. Mox ἁμαρτήμασι Fell. Wolf. Humphr.

11. κατὰ πρ. Ἰερεμίου] Cf. Ierem. 6, 22; 16, 15.

12. μετόκησεν] Ven.; vulg. με-τόκησας.

13. Σολομών] Fell. et Wolf.: caeteri —ων (n. 2).

14. ἔτη δ'τηνδ'] Ven. Bodl. Par. At Gesn. Duc. Mor. ἔτη δ'τηνδ'. Claus. reddidit 5035, Duc. 4954. Ille codicum numerus recte habet. Nam a morte Davidis et regno Salomonis ad deportationem usque Babyloniam numeri antea a Theophilo

allati faciunt annos 518 menses 6 dies 10, ipso auctore infra c. 28 consentiente. Si addis 498 (supra n. 1) et 3938 (c. 24. n. 25) a mundo condito ad mortem Davidis, habes annos 4954 m. 6. d. 10.

15. προεῖπεν] Ven.; vulg. προεῖπε. Idem postea de προεσήμανεν monendum.

16. οὕτως] Codd. tres msti, Mar. Humphr.; caeteri c. Gesn. (Claus. *ita etiam*) οὕτος.

17. Τελειουμένων οὖν λ' ἐτῶν] Ven. et Bodl. et Par. *τελειουμένων* (τελειωμένων P.) οὖν λ' ἐτῶν (πεντήκοντα ἔτη P.). Cum Ven. et Bodl. etiam Gesn. Duc. Mor. consentiant. Caeteri editores praecedente Fello pro λ' (= 50) restituerunt ο' (= 70).

nis 31, post hunc Ochas mensibus tribus, post hunc Ioachim annis 11, post hunc alter Ioachim mensibus 3 et diebus 10, post hunc Sedecias annis 11. Post hos reges, quum populus perseveraret in peccatis nec poenitentiam ageret, ascendit, ut praedictum fuerat a propheta Ieremia, rex Babylonis in Iudaeam nomine Nabuchodonosor. Hic populum Iudaeorum Babylonem transtulit, et templum destruxit, quod Salomo extruxerat. In exilio Babylonico fuit populus annis 70. Tempus ergo universum a condito mundo usque ad transmigrationem Babylonicam complectitur annos 4954 menses 6 et dies 10. Quemadmodum autem deus praedixit per Ieremiam prophetam populum Babylonem captivum ductum iri, ita praesignificavit eos reversuros in terram suam post annos 70. Expletis igitur annis 30 regnum Persarum Cyrus adipiscitur, qui secundum Ieremiae prophetiam altero regni sui anno edictum scripto consignatum promulgat ut Iudaei omnes, qui in suo imperio essent, patriam sedem repeterent et templum deo instaurarent, quod praedictus rex Babylonis everterat. Ad haec Cyrus divinis iussis obtem-

Iidem cum Fello paullo infra (in fine huius capituli: vide n. 23) ex *Λαρεῖον* fecerunt nomen *Κύρον*, et sub initium c. 27 (vide ibi n. 1) Cyro adscripserunt annos *κδ'* (= 29), ubi in antiquis codicibus legitur *τριάνοντα ὀκτώ*. Verum huiusmodi licentiam iure meritoque improbat Des - Vignoles (Chronologie de l'hist. sainte Tom. II. p. 599), qui validis rationibus evincit duobus postremis locis recte se habere Theophili textum et illum locum solum iuxta S. Patris chronologiam emendatione indigere, adeo ut, si pro 50 rescribatur 30 (*Δ* pro *Ν*), rite omnia procedant. Dicit V. D. inter alia: „Si au-lieu de 50 ans. (entre le transport de Sédécias en Baby-

lone et le régime de Cyrus) on n'écrit que 30 (*λ* pour *ν*), comme fait Eusébe, le conte sera fort juste. Car Théophile donne 38 ans au régime de Cyrus, en y comprenant sans doute les 8 ans de Cambyse et des Mages, qu'il ne nomme pas. Ajoutant donc les 2 premières années de Darius, on aura (30 + 38 + 2) les 70 ans, dont il s'agit.“

18. *ἐκήρυξεν*] Ven.; vulg. — *ξς*.
19. *ἐαντιών*] Par.; reliqui codd. msti et Gesn. Duc. Mor. Fell. *ἐαντου*.

20. *δν*] In Ven., ubi excidit ob similem syllabam praecedentem, a correctore supra lineam additum.

21. *Πρός ... καόν*] Cf. Esdr. 1, 7 sq. — Vulg. *προσέταξε*, pro

προσέταξεν Σαββασάρῳ καὶ Μιθριδάτῃ, τοῖς ἰδίοις σωματοφύλαξι, τὰ σκεύη τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ ²² τοῦ τῆς Ἰουδαίας ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀποκομισθῆναι καὶ ἀποτεθῆναι εἰς τὸν ναόν. Ἐν τῷ οὖν δευτέρῳ ξεῖ ²³ Δαρείου κληροῦται τὰ ὄξτη, τὰ προειρημένα ὑπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

26. Ἐντεῦθεν ὄραν ¹ ἔστιν πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δέικνυται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλληνας καὶ Αἰγυπτίους, ² ἢ εἰ καὶ τινὰς ἐτέρους ἱστοριογράφους. Β Ἦτοι γὰρ Ἡρόδοτος καὶ Θουκυδίδης ἢ καὶ Ξενοφῶν ἢ ³ ὅπως οἱ ἄλλοι ἱστοριογράφοι, οἱ κλειούς ἤρξαντο σχεδὸν ἀπὸ τῆς Κύρου καὶ Δαρείου βασιλείας ἀναγράφειν, μὴ ἐξισχύσαντες τῶν παλαιῶν καὶ προτέρων χρόνων τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν. Τί γὰρ μέγα ἔφασαν εἰ περὶ Δαρείου καὶ Κύρου τῶν κατὰ βαρβάρους βασιλέων ⁴ εἶπον, ἢ κατὰ Ἑλληνας Ζωπύρου καὶ Ἰππίου, ἢ τοὺς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πολέμους, ἢ τὰς Ξέρξου πράξεις ἢ Πausανίου τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηναῶν λιμῶν κινδυνεύσαντος διαφθαρεῖν, ἢ τὰ περὶ Θεμιστοκλέα καὶ τὸν πόλεμον ⁵ τὸν Πελοποννησίων, ἢ τὰ περὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θρασύβουλον; ⁶ Οὐ γὰρ πρόκειται ἡμῖν ὕλη πολυλογίας, ἀλλὰ εἰς τὸ φανερωσαί τὴν τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ποσότητα καὶ ἐλέγχει τὴν ματαιοπониαν καὶ φλυαρίαν τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐτῶν οὔτε δισμυρίαί μυριάδες, ὡς Πλάτων ἔφη, ⁷ καὶ ταῦτα ἀπὸ κατακλυ-

—ξεν (Ven.). Pariter σωματοφύλαξι. Ven. μιθριδάτι.

22. τοῦ] Duc. Mor. Fell. Wolf. omiserunt, absque codd. instorum auctoritate.

23. Δαρείου] Ven. Bodl. Par., Gesn. Duc. Mor. At vero caeteri editores textui inepte inseruerunt Κύρου, Felli coniecturam. Cf. antea n. 17 a me observata.

1. ἔστιν] Ven.; vulg. ἔστι.

2. ἢ εἰ καὶ τινὰς ἐτέρους ἱστ. Ἦτοι γὰρ [H. καὶ] Ven. et Bodl. et editi. Exciipiendi sunt Mar. et Humphr., cum Par. repraesentan-

tes: ἢ καὶ τινων ἐτέρων ἱστοριογράφων. Ἡρόδοτος γὰρ καὶ: quae verba procul dubio correctionem Palaecappae praebent. Ista vero Theophilus ἐλλειπτικῶς protulit. Et formulam ἦτοι . . . ἢ (etiam initio enuntiationis) in deliciis habuit, ut lib. II. c. 38. n. 1 ostendi. Statim affert τινὰς ἐτέρους (scil. praeter illos in antecedente expositione memoratos): Herodotum etc.

3. ὅπως] H. e. oder wie die übrigen Geschichtsschreiber heissen mögen. Fortasse ὅλων.

4. εἶπον κτλ.] Zopyrus, Da-

perans, mandavit Sabessaro et Mithridati, satellitibus suis, ut vasa ex templo Iudaeae a Nabuchodonosoro ablata restituerent et reponerent in templo. Anno igitur secundo Darii complentur anni illi septuaginta, a Ieremia praedicti.

26. Hinc perspicere licet quomodo antiquiores et veteriores demonstrantur sacrae apud nos literae quam literae apud Graecos et Aegyptios, vel si et quosdam alios historiae scriptores afferas. Plerique enim, sive Herodotus et Thucydides, sive etiam Xenophon et omnino caeteri historiae scriptores, initium fere scribendi a Cyri et Darii regno fecerunt, quum de antiquis et prioribus temporibus nihil possent accurate dicere. Quid enim magni dixerunt si de Dario et Cyro regibus apud barbaros scripserunt, aut de Zopyro et Hippiam apud Graecos, aut de Atheniensium et Lacedaemoniorum bellis, aut de rebus gestis a Xerxe aut a Pausania qui in Minervae templo paene fame necatus est, aut de Themistocle et bello Peloponnesiaco, aut de Alcibiade et Thrasybulo? Neque enim mihi propositum est loquaciter omnia persequi, sed annorum a mundi creatione numerum demonstrare et operosas ineptias scriptorum arguere, quippe quum nec viginti mille myriades annorum fuerint, ut Plato pronuntiavit, et quidem a diluvio ad suam usque aetatem tan-

rii minister, non ad Graecos pertinet sed ad barbaros; quare Fell. et Wolf. nomen transposuerunt eiusque loco Hippiam patrem Pisistratum substituerunt: ἢ Ζωπύρου εἶπον, ἢ κ. Ἔ. Πεισιστράτου κ. Ἰππ. Si quid mutandum, legas pro Ζωπύρου nomen Κόδρου (Thienem.), ultimi Atheniensium regis, qui, ut Lacedaemonii vincerentur, voluntariam sibi mortem conscivit. Non tuto. Mox Theophilus de Pausania sic loquitur, quasi fame non perierit in templo Minervae sed periculo tan-

tum fuerit obiectus. Cf. c. 16. n. 6. Mign. καθ' Ἑλλ. dedit; sed κατά Ἑλλ. omnes codd. msti et editi tuentur, ut supra καθ' Ἑλλ. omnes exhibent.

5. τὸν] Par. τῶν.

6. Οὐ γὰρ κτλ.] Thienemann., falsa Clauseri versione (ap. Wolf.) deceptus, putavit legendum: Οὐ δὲ βούλομαι τὰ πάντα διηγῆσασθαι· πρόκειται γὰρ κτλ.

7. καὶ ταῦτα] Ven. et Par. Particulam καὶ omittunt Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. Utramque vocem ex-

σμεῦ ζῶς τῶν αὐτοῦ χρόνων τοσαῦτα ἔτη γεγενῆσθαι δογματίζων, οὔτε μὴν ἐμὲ μυριάδες καὶ ⁸ γοεῖ ἔτη, καθὰ προειρηκαμεν Ἀπολλώνιον τὸν Ἀλύπτιον ἱστορεῖν· οὐδὲ ⁹ ἀγέννητος ὁ κόσμος ἐστίν D καὶ αὐτοματισμὸς τῶν πάντων, καθὼς Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ πεπλαραγήκασι, ἀλλὰ μὲν οὖν γενητὸς καὶ προνοία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὰ πάντα θεοῦ· ¹⁰ καὶ ὁ πᾶς χρόνος καὶ τὰ ἔτη δείκνυται τούτοις βουλομένοις κείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ. Μήπως οὖν ¹¹ δόξαμεν μέχρι Κύρου δεδηλωμένα, τῶν δὲ μεταξὺ χρόνων ἀμελεῖν, ὡς μὴ ἔχοντες ἀποδείξαι, θεοῦ παρέχοντος καὶ τῶν ἑξῆς χρόνων τὴν τάξιν πειράσομαι κατὰ τὸ δυνατόν ἐξηγήσασθαι.

27. Κύρου οὖν βασιλεύσαντος ¹ ἔτεσιν τριάκοντα ὀκτώ καὶ 26 ἀναιρεθέντος ὑπὸ ² Τομύριδος ἐν Μασσαγείᾳ, τότε οὔσης ὀλυμ- 137 πιάδος ἐξηκοστῆς δευτέρας· ἔκτοτε ἦδη οἱ Ῥωμαῖοι ἐμεγαλύνοντο τοῦ θεοῦ κρατύνοντος αὐτούς, ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρεως ³ καὶ Ἰλίας, ὀλυμπιάδι ζ', τῇ πρὸ ε' καὶ ζ' καλανδῶν Μαΐων, τοῦ ἐνιαυτοῦ τότε ⁴ δεκαμήνου ἀριθμουμένου· τοῦ οὖν Κύρου τελευτήσαντος, ὡς ἐφθη-

punxerunt Fell. et Wolf. Cacterum comp. c. 16.

8. γοεῖ] Ven. et Par.; at Bodl. et editi τοεῖ, = 375. De literarum Γ et Τ commutatione c. 23. n. 6 dixi. Revocat Theophilus ad c. 16: ubi Apollonius a mundi origine (non ἀπὸ κατακλισμοῦ) numerasse dicitur quindecim myriades et annos ter mille et septusginta quinque. Antea Wolf. mendose γεγενῆσθαι. Tum idem c. Fello non καθὰ (Ven. et Par.) sed καθὼς.

9. ἀγέννητος] Mor. Mar. Humphr. ἀγέννητος, sine codicis ullius auctoritate. Mox ἐστὶ vulg. pro ἐστίν (Ven.).

10. καὶ ὁ πᾶς] Ven. et Bodl. et Gesn. κλοπᾶς corrupte. Vulgo τούτοις βουλ. legitur loco τοῖς βουλ., quod quidem Maran. coniecit legendum et Humphr. in textu posuit.

11. δόξαμεν] Wolf. et Humphr.; sequitur enim ἔχοντες. Cacteri editi. δόξω μὲν, uti est in codd. mstis. Id si legitur, ponendum etiam erit ἔχοντος (Grab.). Theophilus scripsit ΔΟΞΩΜΕΝ.

1. ἔτεσιν τριάκοντα ὀκτώ] Ven. Bodl. Par. (ἔτεσι, sine ν, B. et P.); in Par. καὶ inter τριάκοντα et ὀκτώ supra lineam scriptum est. Etiam Gesn. Duc. Mor. ἔτεσι τριάκοντα ὀκτώ. Cacteri vero editores textui inseruerunt ἔτεσι κθ' (= 29), ineptam Felli coniecturam. Cf. supra c. 25. n. 17 a me exposita.

2. Τομύριδος ἐν Μασσαγείᾳ] Ven. et Bodl. (et Par.?) itemque Gesn. μυριάδος ἐν μεσσαγγίαι (αι = α, Gesn. μεσαγγίαι), Duc. et Mor. μυριάδος ἐν Μεσαγγίᾳ. Prima nominis reginae syllaba ΤΟ cur

tam annorum seriem effluxisse decernens, nec quindecim myriades et ter mille et septuaginta quinque anni, ut Apollo-
nium Aegyptium narrare supra diximus; nec mundus increa-
tus est nec fortuito omnia fiunt, ut Pythagoras et caeteri
nugati sunt, sed sane creatus et providentiâ regitur a deo qui
omnia creavit: ac tempus omne et anni facile his demon-
strantur qui veritati obtemperare volunt. Ne igitur videamur
demonstrationem ad Cyrum quidem perduxisse, quae au-
tem consecuta sunt tempora negligere, quasi ea demonstrare
non possimus, deo dante consequentium quoque temporum
ordinem conabor quoad fieri potest exponere.

27. Cyro igitur post regnum annorum triginta octo a
Tomyride in Massagetia occiso, olympiade sexagesima se-
cunda: iam ex eo tempore Romanorum res crescebant deo
eos confirmante, quum urbs a Romulo, qui Martis et Iliæ
filius perhibetur, condita fuisset olympiade septima, ante de-
cimum septimum calendas Maii, quo tempore annus decem
mensium numerabatur: — Cyro igitur mortuo, ut modo di-

omitteretur, effecit similis anteceden-
tis praepositionis ὑπὸ syllaba ΠΟ.
Ad veterum codd. vestigia prope ac-
cedunt Fell. Wolf. Mar. Humphr. qui
receperunt *Τομυρίδος* (*Τομυρίδος*
M. et H.) ἐν *Μασσαγείᾳ* (translu-
lit M. „apud Massagetas“). Cyrum
a Tomyride regina Massagetarum
trucidatum esse post Herod. I. c.
205 sqq. multi retulerunt. Cf. Iu-
stin. Hist. I. c. 8 et Euseb. Chron.
ad Olymp. 62 (ed. Aucher. T. II)
p. 201. Ducaeus male coniecit *Τομυ-
ρίδος ἐν Μασσαγιστῶν χώρᾳ*. Ma-
luit Io. Buharius (Recherches et Dis-
sertations sur Herodote p. 197) legi
Τομ. ἐν Ἀβασγίᾳ, fretus auctori-
tate Tzetzae, cui Hist. Chil. V. c. 17
et XII. c. 451 Massagetae *Αβασγι*
(*Ἀβασγοί*) sunt. Nollius „ex Par.
vestigis“: *Τομ. ἐν Μασσαγείαις*.

3. καὶ Ἰλίας] Par. addit: ὡς
δὲ τινες Πέας Συλβίας. Quae verba
scholion librarii continent. Constat
enim matrem Romuli ab historicis
maxime Rheam Sylviam, a poetis
vero Iliam dictam esse. Cf. Virgil.
Aen. I. 274 (278), Hor. Od. IV. 8.
22, Ovid. Fast. II. 598. Paulo ante
Ven. *ῥωμύλλον*. Mox tres codd. msti
et Gesn. Duc. Mor. *τῇ πρὸ ε' καὶ ζ'*
καὶ Μ. (= 15. Apr.) legunt, cae-
teri vero editt. *τῇ πρὸ ε' καὶ α'*
καὶ Μ. („undecimo calendas Maii“
= 21. Apr.) effecerunt. Nam de Pa-
lillius Plutarchus in vita Romuli ait:
ὅτι μὲν οὖν ἡ κτίσις γένοιτο τῇ
πρὸ ἕνδεκα καλανθῶν Μαΐων ὁμο-
λογεῖται. Adde Iul. Solin. Polyh.
c. 2. Non muto.

4. *δεκαμήνου*] Gesn. et Mor.
δὲ καμήλου.

μεν εἰρηπέναι, ὀλυμπιάδι ἐξηκοστῇ καὶ δευτέρῃ, ⁵ γίνεται καιρὸς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἕτη σκ', ᾧ καὶ Ῥωμαίων ἤρξεν Ταρκύνιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισεν Ῥωμαίους τινὰς καὶ Β παῖδας διέφθειρεν καὶ σπάδοντας ἐγχωρίους ἐποίησεν· ἔτι μὴν καὶ τὰς παρθένους ⁶ διαφθείρων πρὸς γάμον ἐίδου. Διὸ ⁷ οἰκείως Σούπερβος ἐκλήθη τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ· ἐρμηνεύεται δὲ ὑπερήφανος. ⁸ Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσεν τοὺς ἀσκαζομένους αὐτὸν ὑπὸ ἑτέρου ἀντασπάζεσθαι. "Ὅς ἐβασίλευσεν ἔτεσιν κε'. Μεθ' ὃν ἤρξαν ἐνιαύσιοι ὑπατοὶ, χιλίαρχοι ἢ ⁹ ἀγορανόμοι ἔτεσιν υνγ', ὧν τὰ ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγούμεθα. Εἰ γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρήσει ὧν ἀνέγραψεν ¹⁰ Χρῦσερως ὁ νομεγκλάτωρ, ἀπελεύθερος γενόμενος ¹¹ Μ. Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ¹² ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης μέχρι τελευτῆς τοῦ ἰδίου πάτρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου σαφῶς πάντα ἀνέγραψεν, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτησαν οὖν ¹³ Ῥωμαίων ἐνιαύσιοι, ὧς φαμεν, ἔτεσιν υνγ'. Ἐπειτα οὕτως ἤρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλούμενοι· πρῶτος Γάϊος Ἰούλιος, ὃς ²⁷ ἐβασίλευσεν ἕτη γ' μῆνας δ' ¹⁴ ἡμέρας ξξ. Ἐπειτα Αὐγουστος ¹⁵ ἕτη νς' μῆνας δ' ἡμέραν μίαν. Τιβέριος ἕτη κβ'. Εἶτα Γάϊος

5. γίνεται] Ven. et Par. addunt ὅτε. Mox pro ᾧ καὶ, quod tres codd. msti tuentur, Fell. Wolf. Humphr. ᾧ καιρῷ dederunt. Sed potest καὶ tolerari et ᾧ ad antecedens καιρὸς referri. Pro ἤρξεν (Ven.) editi ἤρξε. Pariter posthac ἐξώρισε et διέφθειρε.

6. διαφθείρων] Ven. διέφθειρον, Bodl. διεφθείρων.

7. οἰκείως] Ven. εἰκείως, sed corrector emendavit.

8. Αὐτὸς γὰρ κτλ.] Hanc consuetudinem praetermisit Livius, cum facta enumeraret quae Superbo cognomen indiderunt (Lib. I. 49). Humphry. — Vulgo ἐδογματίσει.

9. ἀγορ.] Ven. ἀγαράνομοι.

10. Χρ. ὁ νομεγκλάτωρ] Ven.

et Bodl. χρῦσερως ὃν ὁ μὲν κλάτωρ. Par. χρῦσερως καὶ ἄλλοι ὧν ὁ μὲν κλάτωρ. Gesn. Duc. Mor. χρῦσερος (Χρῦσορος Mor.) ὃν (ὧν Duc.) ὁ μὲν κράτωρ. Caeteri editores, praeceuntibus Casaubono ad Spartiani Hadrianum c. 20 et Reinesio Var. lectt. l. I. p. 117, recta vocum distinctione legunt Χρῦσερως (Χρῦσερος Mar. et Humphr. male) ὁ νομεγκλάτωρ (νομενκλάτωρ Mar.). Accentum quod attinet, mallet Χρυσέρωσ (parox.) Wolfius; sed Χρῦσερως codicum retineo, quum scribatur etiam δῦσερως. Cf. Io. Fr. Ebert. Dissertk. Sicul. T. I (Regim. 1825) p. 153. Eius Chryserotis, qui servi calatoris officio aliquando apud M. Aurellum functus

ximus, olympiade sexagesima secunda, fit tempus ab urbe condita anni 220, quo etiam imperium Romanorum obtinebat Tarquinius cognomine Superbus, qui primus Romanos nonnullos eiecit et pueros vitiavit et cives spadones fecit; immo et virgines post stuprum in matrimonium dabat. Hinc proprie *Superbus* romana lingua dictus est: quod idem sonat ac graece *ὑπερήφανος*. Is enim primus sancivit ut qui ipsum salutarent ab alio resalutarentur. Regnavit annis 25. Post eum imperium obtinuerunt annui consules, tribuni et aediles annis 453, quorum nomina recensere longum et supervacaneum putamus. Haec enim si quis discere velit, reperiet in commentariis quos Chryseros scripsit nomenclator, M. Aurelii Veri libertus, qui a Roma condita usque ad obitum patroni sui imperatoris Veri clare omnia descripsit, et nomina et tempora. Romanis igitur praefuerunt annui magistratus, ut dicimus, annis 453. Postea imperarunt qui imperatores vocantur: primus Caius Iulius, qui imperavit annis 3 mensibus 4 diebus 6. Deinde Augustus annis 56 mensibus 4 die uno. Tiberius annis 22. Tum Caius alter annis 3 mensibus 8

est, ἀναγραφὴ αὐτοκρατόρων ῥωμαϊκῶν a Iulio Caesare usque ad mortem M. Aurelii Veri repetita est in συναγωγῇ ἱστοριῶν, quam Eusebio iunxit Scaliger, Lugd. Bat. 1606. p. 400. De voce νομεγκλάτωρ, quam Graeci reddunt ὀνομακλήτωρ (Athen. II. p. 47, Lucian. Merc. cond. 12; coll. Lobeck. ad Phryn. p. 668) et ὀνοματολόγος (Plut. Cat. min. 8), vide Du Fresne in Glossario graecitatis s. v., ubi et emendationem loci Theophiliani istam probat, et Ios. Laurentium in Gronovii Thesauro antiqq. graecc. Tom. X. p. 1166. Vulgo ἀνέγραψε pro —ψεν (Ven.).

11. *M. Ἀύρηλιου*] Tres nostri codd. msti et Gesn. *μυνηλιου*. Iam

Duc. et Mor. emendarunt. Mar. et Humphr. *M. h. e. Μάρκου* praetermiserunt.

12. ἀπό] Fell. ὑπό errore. Dein μέχρι τῆς τελευτῆς ex Par. exhibuerunt Mar. et Humphr. Sed μέχρι (caelt. edd. μέχρισ) τελευτῆς, ut infra, concinnius se habet ob praecedens ἀπό κτίσεως (sine artic.). Ven. πάτρονος. Idem ἀνέγραψεν, vulg. —ψεν.

13. *Ῥωμ.*] Par. et Mar. *οἱ Ῥωμ.*

14. ἡμ. ξξ] Mor. ἡμέρας, mendose ξξ omissio. Editi (exc. Humphr.) *Γαῖος*, parox.

15. *ἔτη ῆς'*] Gesn. *ἔτη ῆς'* mendo operarum; nam recte in versione Claus. 56.

μεν εἰρηκέναι, ὀλυμπιάδι ἐξηκοστῇ καὶ δευτέρῃ, ⁵ γίνεται καιρὸς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἕτη σκ', ᾧ καὶ Ῥωμαίων ἤρξεν Ταρκύνιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισεν Ῥωμαίους τινὰς καὶ Β παῖδας διέφθειρεν καὶ σπάδοντας ἐγχορίου ἐποίησεν· ἕτι μὴν καὶ τὰς παρθένους ⁶ διαφθείρων πρὸς γάμον ἐδίδου. Διὸ ⁷ οὐκείως Σούπερβος ἐκλήθη τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσει· ἐρμηνεύεται δὲ ὑπερήφανος. ⁸ Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσεν τοὺς ἀσπαζομένους αὐτὸν ὑπὸ ἑτέρου ἀντασπάζεσθαι. "Ὁς ἐβασίλευσεν ἕτεσιν κέ. Μεθ' ὃν ἤρξαν ἐνιαύσιοι ὕπατοι, χιλιαρχοὶ ἢ ⁹ ἀγορανόμοι ἕτεσιν υνγ', ὧν τὰ ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγοῦμεθα. Εἰ γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρήσει ὧν ἀνέγραψεν ¹⁰ Χρῦσεως ὁ νομεγκλάτωρ, ἀπελεύθερος γενόμενος ¹¹ Μ. Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ¹² ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης μέχρι τελευτῆς τοῦ ἰδίου πάτρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου σαφῶς πάντα ἀνέγραψεν, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτησαν οὖν ¹³ Ῥωμαίων ἐνιαύσιοι, ὧς φαμεν, ἕτεσιν υνγ'. Ἐπειτα οὕτως ἤρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλούμενοι· πρῶτος Γάϊος Ἰούλιος, ὃς ²⁷ ἐβασίλευσεν ἕτη γ' μῆνας δ' ¹⁴ ἡμέρας ἕξ. Ἐπειτα Αὐγουστος ¹⁵ ἕτη νς' μῆνας δ' ἡμέραν μίαν. Τιβέριος ἕτη κβ'. Εἶτα Γάϊος

5. γίνεται] Ven. et Par. addunt ὄτε. Mox pro ᾧ καὶ, quod tres codd. msti tuentur, Fell. Wolf. Humphr. ᾧ καιρῷ dederunt. Sed potest καὶ tolerari et ᾧ ad antecedens καιρὸς referri. Pro ἤρξεν (Ven.) editi ἤρξε. Pariter posthac ἐξώρισε et διέφθειρε.

6. διαφθείρων] Ven. διέφθειρον, Bodl. διεφθείρων.

7. οὐκείως] Ven. ἐκείως, sed corrector emendavit.

8. Αὐτὸς γὰρ κτλ.] Hanc consuetudinem praetermisit Livius, cum facta enumeraret quae Superbo cognomen indiderunt (Lib. I. 49). Humphry. — Vulgo ἐδογματίσει.

9. ἀγορ.] Ven. ἀγαράνομοι.

10. Χρ. ὁ νομεγκλάτωρ] Ven.

et Bodl. χρῦσεως ὃν ὁ μὲν κλάτωρ. Par. χρῦσεως καὶ ἄλλοι ὧν ὁ μὲν κλάτωρ. Gesn. Duc. Mor. χρῦσερος (Χρῦσορος Mor.) ὃν (ὧν Duc.) ὁ μὲν κράτωρ. Caeteri editores, praeeuntibus Casaubono ad Spartiani Hadrianum c. 20. et Renesio Var. lectt. l. I. p. 117; recta vocum distinctione legunt Χρῦσερος (Χρῦσερος Mar. et Humphr. male) ὁ νομεγκλάτωρ (νομενκλάτωρ Mar.). Accentum quod attinet, mallet Χρῦσερος (parox.) Wolfius; sed Χρῦσερος codicum retineo, quum scribatur etiam δῦσερος. Cf. Io. Fr. Ebert. Dissertt. Sicul. T. I (Regis 1825) p. 153. Eius Chry... tis, qui servi calatoris... quando apud M. Aureliu...

ximus, olympiade sexagesima secunda, fit tempus ab urbe condita anni 220, quo etiam imperium Romanorum obtinebat Tarquinius cognomine Superbus, qui primus Romanos nonnullos eiecit et pueros vitiavit et cives spadones fecit; immo et virgines post stuprum in matrimonium dabat. Hinc proprio *Superbus* romana lingua dictus est: quod idem sonat ac graece *ὑπερήφανος*. Is enim primus sancivit ut qui ipsum salutarent ab alio resalutarentur. Regnavit annis 25. Post eum imperium obtinuerunt annui consules, tribuni et aediles annis 453, quorum nomina recensere longum et supervacaneum putamus. Haec enim si quis discere velit, reperiet in commentariis quos Chryseros scripsit nomenclator, M. Aurelii Veri libertus, qui a Roma condita usque ad obitum patroni sui imperatoris Veri clare omnia descripsit, et nomina et tempora. Romanis igitur praefuerunt annui magistratus, ut dicimus, annis 453. Postea imperarunt qui imperatores vocantur: primus Caius Iulius, qui imperavit annis 3 mensibus 4 diebus 6. Deinde Augustus annis 56 mensibus 4 diebus uno. Tiberius annis 22. Tum Caius alter annis 3 mensibus 4

est, ἀναγραφὴ αὐτοκρατόρων βασιλικῶν a Iulio Caesare usque ad mortem M. Aurelii Veri repetita est in συναγωγῇ ἱστοριῶν, quam Eusebio iunxit Scaliger, Lugd. Bat. 1606. p. 400. De voce νομικλάτωρ, quam Graeci reddunt ὀνομακλήτωρ (Athen. II. p. 47, Lucian. Merc. cond. 12; coll. Lobeck. ad Phryn. p. 668) et ὀνοματολόγος (Plat. Cat. min. 8), vide Du Fresnoie in Glossario graecitatis s. v., ubi et emendationem loci Theophillani istam

Duc. et Mor. emendarunt. Har. et Humphr. M. h. e. Μέγιστος περι-
termiserunt.

12. ἀπό] Fell. ἐκ τῆς
Dein μέγιστος ἐκ τῆς
exhibuerunt Har. et Humphr. et
μέγιστος (coll. ad ἀναγραφὴν αὐτοκρατόρων
ut infra. ἀναγραφὴν αὐτοκρατόρων
praecoleas ἐκ τῆς ἀναγραφῆς
lic. ἐκ τῆς ἀναγραφῆς αὐτοκρατόρων
ἀναγραφὴν αὐτοκρατόρων

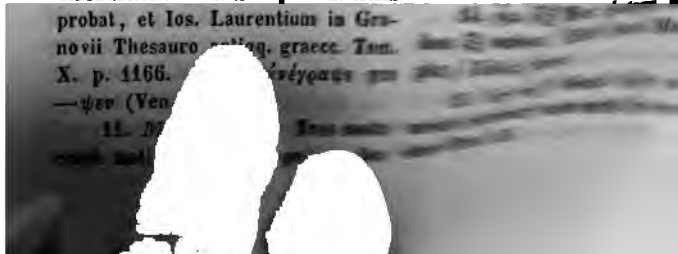
et Humphr. Per et Mor. et Papp.

probat, et Ios. Laurentium in Granovii Thesuro critiq. graecae. Ios. X. p. 1166.

—ψεν (Ven.

11. 27

καὶ ἀναγραφὴν

μετὰ δὲ τοῦτον Ὁχὰς μῆνας γ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωακείμ ἔτη ια',
 ἔπειτα ⁹ Ἰωακείμ ἕτερος μῆνας γ' ἡμέρας ι', μετὰ δὲ τοῦτον Σε-
 δεκίας ἔτη ια'. Μετὰ δὲ τούτους ¹⁰ τοὺς βασιλεῖς, διαμένοντος ²⁵
 τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν καὶ μὴ μετανοοῦντος, ¹¹ κατὰ C
 προφητεῖαν Ἰερεμίου ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν βασιλεὺς Βαβυλῶνος
 ὄνομα Ναβουχοδονόσορ. Οὗτος ¹² μετώκησεν τὸν λαὸν τῶν Ἰου-
 δαίων εἰς Βαβυλῶνα, καὶ τὸν ναὸν κατέστρεψεν, ὃν ᾠκοδομήκει
¹³ Σολομών. Ἐν δὲ τῇ μετοικεσίᾳ Βαβυλῶνος ὁ λαὸς ἐποίησεν
 ἔτη ο'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς παροικεισίας ἐν γῆ Βαβυλῶνος τὰ
 πάντα ¹⁴ ἔτη δ'πνδ' μῆνες ε' ἡμέραι ι'. Ὁν τρόπον δὲ ὁ Θεὸς
¹⁵ προεῖπεν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου τὸν λαὸν αἰχμαλωτισθῆ-
 ναι εἰς Βαβυλῶνα, ¹⁶ οὕτως προεσήμανεν καὶ τὸ πάλιν ἐπανελθεῖν
 αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ ο' ἔτη. ¹⁷ Τελειομένων οὖν λ' D
 ἐτῶν γίνεται Κύρος βασιλεὺς Περσῶν, ὃς κατὰ τὴν προφητεῖαν
 Ἰερεμίου δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ¹⁸ ἐκήρυξεν κελεύων
 δι' ἐγγράφων τοὺς Ἰουδαίους πάντας, τοὺς ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ
 αὐτοῦ, ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ¹⁹ ἑαυτῶν χώραν καὶ τῷ Θεῷ ἀνοικο-
 δομεῖν τὸν ναόν, ²⁰ ὃν καθηγήκει βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὁ προει-
 ρημένος. ²¹ Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Κύρος κατ' ἐγκλήσειν τοῦ Θεοῦ 136

9. Ἰωακείμ] Ven. *Ιωακίμ*, sed corrector *ει ex ι* fecit.

10. τοὺς] Ven. Bodl. Par. Editi praeter Mar. et Humphr. omiserunt. Mox ἀμαρτήμασι Fell. Wolf. Humphr.

11. κατὰ πρ. Ἰερεμίου] Cf. Ierem. 6, 22; 16, 15.

12. μετώκησεν] Ven.; vulg. μετώκησε.

13. Σολομών] Fell. et Wolf.: caeteri — ὦν (n. 2).

14. ἔτη δ'πνδ'] Ven. Bodl. Par. At Gesn. Duc. Mor. ἔτη δ'πνδ'. Claus. reddidit 6035, Duc. 4954. Ille codicum numerus recte habet. Nam a morte Davidis et regno Salomonis ad deportationem usque Babylo- nicam numeri antea a Theophilo

allati faciunt annos 518 menses 6 dies 10, ipso auctore infra c. 28 consentiente. Si addis 498 (supra n. 1) et 3938 (c. 24. n. 25) a mundo condito ad mortem Davidis, habes annos 4954 m. 6. d. 10.

15. προεῖπεν] Ven.; vulg. προεῖπε. Idem postea de προεσήμανεν monendum.

16. οὕτως] Codd. tres msti, Mar. Humphr.; caeteri c. Gesn. (Claus. *ita etiam*) οὗτος.

17. Τελειομένων οὖν λ' ἐτῶν] Ven. et Bodl. et Par. τελειομένων (τελειωμένων P.) οὖν λ' ἐτῶν (πεντήκοντα ἔτη P.). Cum Ven. et Bodl. etiam Gesn. Duc. Mor. consentiunt. Caeteri editores praecunte Fello pro λ' (= 50) restituerunt ο' (= 70).

nis 31, post hunc Ochas mensibus tribus, post hunc Ioachim annis 11, post hunc alter Ioachim mensibus 3 et diebus 10, post hunc Sedecias annis 11. Post hos reges, quum populus perseveraret in peccatis nec poenitentiam ageret, ascendit, ut praedictum fuerat a propheta Ieremia, rex Babylonis in Iudaeam nomine Nabuchodonosor. Hic populum Iudaeorum Babylonem transtulit, et templum destruxit, quod Salomo exstruxerat. In exilio Babylonico fuit populus annis 70. Tempus ergo universum a condito mundo usque ad transmigrationem Babylonicam complectitur annos 4954 menses 6 et dies 10. Quemadmodum autem deus praedixit per Ieremiam prophetam populum Babylonem captivum ductum iri, ita praesignificavit eos reversuros in terram suam post annos 70. Expletis igitur annis 30 regnum Persarum Cyrus adipiscitur, qui secundum Ieremiae prophetiam altero regni sui anno edictum scripto consignatum promulgat ut Iudaei omnes, qui in suo imperio essent, patriam sedem repeterent et templum deo instaurarent, quod praedictus rex Babylonis everterat. Ad haec Cyrus divinis iussis obtem-

Iidem cum Fello paullo infra (in fine huius capituli: vide n. 23) ex *Λασιών* fecerunt nomen *Κύρον*, et sub initium c. 27 (vide ibi n. 1) Cyro adscripserunt annos *κθ'* (= 29), ubi in antiquis codicibus legitur *πριάνοντα όκτω*. Verum huiusmodi licentiam iure meritoque improbat Des-Vignoles (Chronologie de l'hist. sainte Tom. II. p. 599), qui validis rationibus evincit duobus postremis locis recte se habere Theophili textum et illum locum solum iuxta S. Patris chronologiam emendatione indigere, adeo ut, si pro 50 rescribatur 30 (*Α* pro *Ν*), rite omnia procedant. Dicit V. D. inter alia: „Si au-lieu de 50 ans (entre le transport de Sédécias en Baby-

lone et le régime de Cyrus) on n'écrit que 30 (*λ* pour *ν*), comme fait Eusébe, le conte sera fort juste. Car Théophile donne 38 ans au régime de Cyrus, en y comprenant sans doute les 8 ans de Cambyse et des Mages, qu'il ne nomme pas. Ajoutant donc les 2 premières années de Darius, on aura (30 + 38 + 2) les 70 ans, dont il s'agit.“

18. *ἐκίρονξεν*] Ven.; vulg. — *ξς*.

19. *ἐαυτῶν*] Par.; reliqui codd. msti et Gesn. Duc. Mor. Fell. *ἐαυτοῦ*.

20. *δν*] In Ven., ubi excidit ob similem syllabam praecedentem, a correctore supra lineam additum.

21. *Πρός ... τῶν*] Cf. Esdr. 1, 7 sq. — Vulg. *πρόσέταξς*, pro

προσέταξεν Σαβησσάρω καὶ Μιθριδάτῃ, τοῖς ἰδίοις σωματοφύλαξι, τὰ σκευῆ τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ ²² τοῦ τῆς Ἰουδαίας ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀποκομισθῆναι καὶ ἀποτεθῆναι εἰς τὸν ναόν. Ἐν τῷ οὖν δευτέρῳ ἔτει ²³ Δαρείου πληροῦται τὰ ὄ' ἔτη, τὰ προειρημένα ὑπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

26. Ἐντεῦθεν ὄρᾶν ¹ ἔστιν πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δεικνυται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλληνας καὶ Αἰγυπτίους, ² ἢ εἰ καὶ τινες ἐτέρους ἱστοριογράφους. Β Ἦτοι γὰρ Ἡρόδοτος καὶ Θουκυδίδης ἢ καὶ Ξενοφῶν ἢ ³ ὅπως οἱ ἄλλοι ἱστοριογράφοι, οἱ πλείους ἤρξαντο σχεδὸν ἀπὸ τῆς Κύρου καὶ Δαρείου βασιλείας ἀναγράφειν, μὴ ἐξισχύσαντες τῶν παλαιῶν καὶ προτέρων χρόνων τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν. Τί γὰρ μέγα ἔφασαν εἰ περὶ Δαρείου καὶ Κύρου τῶν κατὰ βαρβάρους βασιλέων ⁴ εἶπον, ἢ κατὰ Ἑλλήνας Ζωπύρου καὶ Ἰππίου, ἢ τοὺς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πολέμους, ἢ τὰς Ξέρξου πράξεις ἢ Πανσανίου τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηναῖς λιμῶν κινδυνεύσαντος διαφθαρεῖν, ἢ τὰ περὶ Θεμιστοκλέα καὶ τὸν πόλεμον ⁵ τὸν Πελοποννησίων, ἢ τὰ περὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θρασύβουλον; ⁶ Οὐ γὰρ πρόκειται ἡμῖν ὕλη πολυλογίας, ἀλλὰ εἰς τὸ φανερωῖσαι τὴν τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ποσότητα καὶ ἐλέγξει τὴν ματαιοπониαν καὶ φλυαρίαν τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐτῶν οὔτε δισμυρίαί μυριάδες, ὡς Πλάτων ἔφη, ⁷ καὶ ταῦτα ἀπὸ κατακλυ-

—ξεν (Ven.). Pariter σωματοφύλαξι. Ven. μιθριδάτι.

22. τοῦ] Duc. Mor. Fell. Wolf. omiserunt, absque codd. instorum auctoritate.

23. Δαρείου] Ven. Bodl. Par., Gesn. Duc. Mor. At vero caeteri editores textui inepte inseruerunt Κύρου, Felli coniecturam. Cf. antea n. 17 a me observata.

1. ἔστιν] Ven.; vulg. ἔστι.

2. ἢ εἰ καὶ τινες ἐτέρους ἱστ. Ἦτοι γὰρ Ἡ. καὶ] Ven. et Bodl. et editi. Exciipiendi sunt Mar. et Humphr., cum Par. repraesentan-

tes: ἢ καὶ τινων ἐτέρων ἱστοριογράφων. Ἡρόδοτος γὰρ καὶ: quae verba procul dubio correctionem Palaecappae praebent. Ista vero Theophilus ἑλληπτικῶς protulit. Et formulam ἦτοι . . . ἢ (etiam initio enuntiationis) in deliciis habuit, ut lib. II. c. 38. n. 1 ostendi. Statim affert τινᾶς ἐτέρους (scil. praeter illos in antecedente expositione memoratos): Herodotum etc.

3. ὅπως] H. e. oder wie die übrigen Geschichtsschreiber heissen mögen. Fortasse ὄλας.

4. εἶπον κτλ.] Zopyrus, Da-

perans, mandavit Sabessaro et Mithridati, satellitibus suis, ut vasa ex templo Iudaeae a Nabuchodonosoro ablata restituerent et reponerent in templo. Anno igitur secundo Darii complentur anni illi septuaginta, a Ieremia praedicti.

26. Hinc perspicere licet quomodo antiquiores et veteriores demonstrantur sacrae apud nos literae quam literae apud Graecos et Aegyptios, vel si et quosdam alios historiae scriptores afferas. Plerique enim, sive Herodotus et Thucydides, sive etiam Xenophon et omnino caeteri historiae scriptores, initium fere scribendi a Cyri et Darii regno fecerunt, quum de antiquis et prioribus temporibus nihil possent accurate dicere. Quid enim magni dixerunt si de Dario et Cyro regibus apud barbaros scripserunt, aut de Zoopyro et Hippia apud Graecos, aut de Atheniensium et Lacedaemoniorum bellis, aut de rebus gestis a Xerxe aut a Pausania qui in Minervae templo paene fame necatus est, aut de Themistocle et bello Peloponnesiaco, aut de Alcibiade et Thrasybulo? Neque enim mihi propositum est loquaciter omnia persequi, sed annorum a mundi creatione numerum demonstrare et operosas ineptias scriptorum arguere, quippe quum nec viginti mille myriades annorum fuerint, ut Plato pronuntiavit, et quidem a diluvio ad suam usque aetatem tan-

rii minister, non ad Graecos pertinet sed ad barbaros; quare Fell. et Wolf. nomen transposuerunt eiusque loco Hippiae patrem Pisistratum substituerunt: ἢ Ζωπύρου εἶπον, ἢ κ. "Ε. Πεισιστράτου κ. Ίππ. Si quid mutandum, legas pro Ζωπύρου nomen Κόδρου (Thienem.), ultimi Atheniensium regis, qui, ut Lacedaemonii vincerentur, voluntariam sibi mortem conscivit. Non tuto. Mox Theophilus de Pausania sic loquitur, quasi fame non perierit in templo Minervae sed periculo tan-

tum fuerit obiectus. Cf. c. 16. n. 6. Mign. καθ' Ἑλλ. dedit; sed κατά Ἑλλ. omnes codd. msti et editi tuentur, ut supra καθ' Ἑλλ. omnes exhibent.

5. τὸν] Par. τῶν.

6. Οὐ γὰρ κτλ.] Thienemann., falsa Clauseri versione (ap. Wolf.) deceptus, putavit legendum: Οὐ δὲ βούλομαι τὰ πάντα διηγῆσασθαι· πρόκειται γὰρ κτλ.

7. καὶ ταῦτα] Ven. et Par. Particulam καὶ omittunt Bodl. Gesn. Duc. Mor. Mar. Utramque vocem ex-

σμοῦ ἕως τῶν αὐτοῦ χρόνων τοσαῦτα ἔτη γεγενῆσθαι δογματίξων, οὔτε μὴν ἐΐ μυριάδες καὶ ⁸ γοε΄ ἔτη, καθὰ προειρήκαμεν Ἀπολλώνιον τὸν Αἰγύπτιον ἱστορεῖν· οὐδὲ ⁹ ἀγέννητος ὁ κόσμος ἐστίν D καὶ αὐτοματισμὸς τῶν πάντων, καθὼς Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ πεφλυαρήκασιν, ἀλλὰ μὲν οὖν γενητὸς καὶ προνοία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὰ πάντα Θεοῦ· ¹⁰ καὶ ὁ πᾶς χρόνος καὶ τὰ ἔτη δεικνυται τούτοις βουλομένοις πειθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ. Μήπως οὖν ¹¹ δόξωμεν μέχρι Κύρου δεδηλωκέναι, τῶν δὲ μεταξὺ χρόνων ἀμελεῖν, ὡς μὴ ἔχοντες ἀποδείξαι, Θεοῦ παρέχοντος καὶ τῶν ἐξῆς χρόνων τὴν τάξιν πειράσομαι κατὰ τὸ δυνατόν ἐξηγήσασθαι.

27. Κύρου οὖν βασιλεύσαντος ¹ ἔτεσιν τριάκοντα ὀκτώ καὶ 26 ἀναιρεθέντος ὑπὸ ² Τομύριδος ἐν Μασσαγετία, τότε οὔσης ὀλυμ-137 πιάδος ἐξηκοστῆς δευτέρας· ἔκτοτε ἤδη οἱ Ῥωμαῖοι ἐμεγαλύνοντο τοῦ Θεοῦ κρατύνοντος αὐτούς, ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρρεως ³ καὶ Ἰλίας, ὀλυμπιάδι ζ', τῇ πρὸ ε' καὶ ζ' καλανδῶν Μαίων, τοῦ ἐνιαυτοῦ τότε ⁴ δεκαμήνου ἀριθμουμένου· τοῦ οὖν Κύρου τελευτήσαντος, ὡς ἔφθη-

punxerunt Fell. et Wolf. Caeterum comp. c. 16.

8. γοε΄] Ven. et Par.; at Bodl. et editi τοε΄, = 375. De literarum Γ et Τ commutatione c. 23. n. 6 dixi. Revocat Theophilus ad c. 16: ubi Apollonius a mundi origine (non ἀπὸ κατακλισμοῦ) numerasse dicitur quindecim myriades et annos ter mille et septuaginta quinque. Antea Wolf. mendose γεγενῆσθαι. Tum idem c. Fello non καθὰ (Ven. et Par.) sed καθὼς.

9. ἀγέννητος] Mor. Mar. Humphr. ἀγέννητος, sine codicis ullius auctoritate. Mox ἐστὶ vulg. pro ἐστίν (Ven.).

10. καὶ ὁ πᾶς] Ven. et Bodl. et Gesn. κλοπᾶς corrupte. Vulgo τούτοις βουλ. legitur loco τοῖς βουλ., quod quidem Maran. coniecit legendum et Humphr. in textu posuit.

11. δόξωμεν] Wolf. et Humphr.; sequitur enim ἔχοντες. Caeteri editt. δόξω μὲν, uli est in codd. mstis. Id si legitur, ponendum etiam erit ἔχοντος (Grab.). Theophilus scripsit ΔΟΞΩΜΕΝ.

1. ἔτεσιν τριάκοντα ὀκτώ] Ven. Bodl. Par. (ἔτεσι, sine ν, B. et P.); in Par. καὶ inter τριάκοντα et ὀκτώ supra lineam scriptum est. Etiam Gesn. Duc. Mor. ἔτεσι τριάκοντα ὀκτώ. Caeteri vero editores textui inseruerunt ἔτεσι κθ' (= 29), ineptam Felli coniecturam. Cf. supra c. 25. n. 17 a me exposita.

2. Τομύριδος ἐν Μασσαγετία] Ven. et Bodl. (et Par.?) itemque Gesn. μυριάδος ἐν μεσσαγγίαι (αι = α, Gesn. μεσαγγίαι), Duc. et Mor. μυριάδος ἐν Μεσαγγία. Prima nominis reginae syllaba ΤΟ cur

tam annorum seriem effluxisse decernens, nec quindecim myriades et ter mille et septuaginta quinque anni, ut Apollo-
nium Aegyptium narrare supra diximus; nec mundus increa-
tus est nec fortuito omnia fiunt, ut Pythagoras et caeteri
nugati sunt, sed sane creatus et providentiâ regitur a deo qui
omnia creavit: ac tempus omne et anni facile his demon-
strantur qui veritati obtemperare volunt. Ne igitur videamur
demonstrationem ad Cyrum quidem perduxisse, quae au-
tem consecuta sunt tempora negligere, quasi ea demonstrare
non possimus, deo dante consequentium quoque temporum
ordinem conabor quoad fieri potest exponere.

27. Cyro igitur post regnum annorum triginta octo a
Tomyride in Massagetia occiso, olympiade sexagesima se-
cunda: iam ex eo tempore Romanorum res crescebant deo
eos confirmante, quum urbs a Romulo, qui Martis et Iliæ
filius perhibetur, condita fuisset olympiade septima, ante de-
cimum septimum calendas Maii, quo tempore annus decem
mensium numerabatur: — Cyro igitur mortuo, ut modo di-

omitteretur, effecit similis anteceden-
tis praepositionis ὑπὸ syllaba ΠΟ.
Ad veterum codd. vestigia prope ac-
cedunt Fell. Wolf. Mar. Humphr. qui
repperunt *Τομυρίδος* (*Τομυρίδος*
M. et H.) ἐν *Μασσαγείᾳ* (translu-
lit M. „apud Massagetas“). Cyrum
a Tomyride reginâ Massagetarum
trucidatum esse post Herod. I. c.
205 sqq. multi retulerunt. Cf. Iu-
stin. Hist. I. c. 8 et Euseb. Chron.
ad Olymp. 62 (ed. Aucher. T. II)
p. 201. Ducaeus male coniecit *Τομυ-
ρίδος ἐν Μασσαγετῶν χώρᾳ*. Ma-
luit Io. Buharius (Recherches et Dis-
sertations sur Herodote p. 197) legi
Τομ. ἐν Ἀβασγίᾳ, fretus auctori-
tate Tzetzae, cui Hist. Chil. V. c. 17
et XII. c. 451 Massagetae *Abasgi*
(Ἀβασγοί) sunt. Nollius „ex Par.
vestigis“: *Τομ. ἐν Μασσαγείᾳ*.

3. καὶ Ἰλίας] Par. addit: ὡς
δὲ τινες Πέας *Συλβίας*. Quae verba
scholion librarii continent. Constat
enim matrem Romuli ab historicis
maxime Rheam Sylviam, a poetis
vero Iliam dictam esse. Cf. Virgil.
Aen. I. 274 (278), Hor. Od. IV. 8.
22, Ovid. Fast. II. 598. Paulo ante
Ven. *ῥωμύλλον*. Mox tres codd. msti
et Gesn. Duc. Mor. *τῇ πρὸ ε' καὶ ζ'*
καὶ Μ. (= 15. Apr.) legunt, cae-
teri vero editt. *τῇ πρὸ ε' καὶ α'*
καὶ Μ. („undecimo calendas Maii“
= 21. Apr.) effecerunt. Nam de Pa-
lillius Plutarchus in vita Romuli ait:
ὅτι μὲν οὖν ἡ κτίσις γένοιτο τῇ
πρὸ ἑνδεκα καλανθῶν Μαΐων ὁμο-
λογεῖται. Adde Iul. Solin. Polyh.
c. 2. Non muto.

4. *δεκαμήνου*] Gesn. et Mor.
δὲ *καμήλου*.

μεν ειρηκέναι, ὀλυμπιάδι ἐξηκοστῇ καὶ δευτέρῳ, ⁵ γίνεται καιρὸς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἕτη σκ', ᾧ καὶ Ῥωμαίων ἤρξεν Ταρκύνιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισεν Ῥωμαίους τινὰς καὶ Β παῖδας διέφθειρεν καὶ σπάδοντας ἐγγωρίους ἐποίησεν· ἔτι μὴν καὶ τὰς παρθένους ⁶ διαφθεῖρων πρὸς γάμον ἐίδου. Διὸ ⁷ οἰκείως Σούπερβος ἐκλήθη τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ· ἐρμηνεύεται δὲ ὑπερήφανος. ⁸ Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσειν τοὺς ἀσπαζομένους αὐτὸν ὑπὸ ἐτέρου ἀντασπάζεσθαι. "Ὅς ἐβασίλευσεν ἔτεσιν κέ. Μεθ' ὃν ἤρξαν ἐνιαύσιοι ὕπατοι, χιλίαρχοι ἢ ⁹ ἀγορανόμοι ἔτεσιν υνγ', ὧν τὰ ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγούμεθα. Εἰ γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρήσει ὧν ἀνέγραψεν ¹⁰ Χρῦσεως ὁ νομεγκλάτωρ, ἀπελεύθερος γενόμενος ¹¹ Μ. Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ¹² ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης μέχρι τελευτῆς τοῦ ἰδίου πάτρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου σαφῶς πάντα ἀνέγραψεν, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτησαν οὖν ¹³ Ῥωμαίων ἐνιαύσιοι, ὧς φαμεν, ἔτεσιν υνγ'. Ἐπειτα οὕτως ἤρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλούμενοι· πρῶτος Γάιος Ἰούλιος, ὃς ²⁷ ἐβασίλευσεν ἕτη γ' μῆνας δ' ¹⁴ ἡμέρας ἕξ. Ἐπειτα Αὐγουστος ¹⁵ ἕτη νς' μῆνας δ' ἡμέραν μίαν. Τιβέριος ἕτη κβ'. Εἶτα Γάιος

5. γίνεται] Ven. et Par. addunt ὄτε. Mox pro ᾧ καὶ, quod tres codd. msti tuentur, Fell. Wolf. Humphr. ᾧ καιρῷ dederunt. Sed potest καὶ tolerari et ᾧ ad antecedens καιρὸς referri. Pro ἤρξεν (Ven.) editi ἤρξε. Pariter posthac ἐξώρισε et διέφθειρε.

6. διαφθεῖρων] Ven. διέφθειρον, Bodl. διεφθείρων.

7. οἰκείως] Ven. εἰκείως, sed corrector emendavit.

8. Αὐτὸς γὰρ κτλ.] Hanc consuetudinem praetermisit Livius, cum facta enumeraret quae Superbo cognomen indiderunt (Lib. I. 49). Humphry. — Vulgo ἐδογματίσει.

9. ἀγορ.] Ven. ἀγαράνομοι.

10. Χρ. ὁ νομεγκλάτωρ] Ven.

et Bodl. χρῦσεως ὃν ὁ μὲν κλάτωρ. Par. χρῦσεως καὶ ἄλλοι ὧν ὁ μὲν κλάτωρ. Gesn. Duc. Mor. χρῦσερος (Χρῦσορος Mor.) ὃν (ὧν Duc.) ὁ μὲν κράτωρ. Caeteri editores, praeceuntibus Casaubono ad Spartiani Hadrianum c. 20 et Reinesio Var. lectt. l. I. p. 117, recta vocum distinctione legunt Χρῦσερος (Χρῦσερος Mar. et Humphr. male) ὁ νομεγκλάτωρ (νομενκλάτωρ Mar.). Accentum quod attinet, mallet Χρυσέρος (parox.) Wolfius; sed Χρῦσερος codicum retineo, quum scribatur etiam δῦσερος. Cf. Io. Fr. Ebert. Dissertk. Sicul. T. I (Regim. 1825) p. 153. Eius Chryserotis, qui servi calatoris officio aliquando apud M. Aurelium functus

ximus, olympiade sexagesima secunda, fit tempus ab urbe condita anni 220, quo etiam imperium Romanorum obtinebat Tarquinius cognomine Superbus, qui primus Romanos nonnullos eiecit et pueros vitiavit et cives spadones fecit; immo et virgines post stuprum in matrimonium dabat. Hinc proprie *Superbus* romana lingua dictus est: quod idem sonat ac graece *ὑπερήφανος*. Is enim primus sancivit ut qui ipsum salutarent ab alio resalutarentur. Regnavit annis 25. Post eum imperium obtinuerunt annui consules, tribuni et aediles annis 453, quorum nomina recensere longum et supervacaneum putamus. Haec enim si quis discere velit, reperiet in commentariis quos Chryseros scripsit nomenclator, M. Aurelii Veri libertus, qui a Roma condita usque ad obitum patroni sui imperatoris Veri clare omnia descripsit, et nomina et tempora. Romanis igitur praefuerunt annui magistratus, ut dicimus, annis 453. Postea imperarunt qui imperatores vocantur: primus Caius Iulius, qui imperavit annis 3 mensibus 4 diebus 6. Deinde Augustus annis 56 mensibus 4 die uno. Tiberius annis 22. Tum Caius alter annis 3 mensibus 8.

est, ἀναγραφὴ αὐτοκρατόρων ῥωμαϊκῶν a Iulio Caesare usque ad mortem M. Aurelii Veri repetita est in συναγωγῇ ἱστορικῶν, quam Eusebio iunxit Scaliger, Lugd. Bat. 1606. p. 400. De voce νομεγκλάτωρ, quam Graeci reddunt ὀνομακλήτωρ (Athen. II. p. 47, Lucian. Merc. cond. 12; coll. Lobeck. ad Phryn. p. 668) et ὀνοματολόγος (Plut. Cat. min. 8), vide Du Fresne in Glossario graecitatis s. v., ubi et emendationem loci Theophiliani istam probat, et Ios. Laurentium in Gronovii Thesaurο antiqu. graec. Tom. X. p. 1166. Vulgo ἀνέγραψε pro —ψεν (Ven.).

11. M. Ἀύρηλλου] Tres nostri codd. msti et Gesn. μανρηλλιον. Iam

Duc. et Mor. emendarunt. Mar. et Humphr. M. h. e. Μάρκων prae-termiserunt.

12. ἀπό] Fell. ὑπό errore. Dein μέχρι τῆς τελευτῆς ex Par. exhibuerunt Mar. et Humphr. Sed μέχρι (caelt. edd. μέχρις) τελευτῆς, ut infra, concinnius se habet ob praecedens ἀπό κτίσεως (sine artic.). Ven. πάτρονος. Idem ἀνέγραψεν, vulg. —ψε.

13. Ρωμ.] Par. et Mar. οἱ Ρωμ.

14. ἡμ. ξξ] Mor. ἡμέρας, mendose ξξ omisso. Editi (exc. Humphr.) Γαῖος, parox.

15. ἔτη νς'] Gesn. ἔτη νσ' mendo operarum; nam recte in versione Claus. 56.

ἕτερος ἔτη γ' μῆνας ἡ' ἡμέρας ζ'. Κλαύδιος ¹⁶ ἔτη ιγ' μῆνας ἡ' D ἡμέρας κδ'. Νέρων ἔτη ιγ' μῆνας ε' ἡμέρας κη'. Γάλβας ¹⁷ μῆνας ζ' ἡμέρας ε'. Ὀθων μῆνας γ' ἡμέρας ε'. Οὐτέλλιος μῆνας ε' ἡμέρας κβ'. ¹⁸ Οὐεσπασιανὸς ἔτη θ' μῆνας ια' ἡμέρας κβ'. Τίτος ἔτη β' ἡμέρας κβ'. Δομετιανὸς ἔτη ιε' μῆνας ε' ἡμέρας ε'. ¹⁹ Νερούας ἐνιαυτὸν μῆνας δ' ἡμέρας ι'. Τραϊανὸς ἔτη ιθ' μῆνας ἕξ ἡμέρας ιε'. Ἀδριανὸς ἔτη κ' μῆνας ι' ἡμέρας κη'. Ἀντωνίνος ἔτη κβ' μῆνας ζ' ἡμέρας ε'. ²⁰ Οὐῆρος ἔτη ιθ' ἡμέρας ι'. Γίνεται οὖν ὁ χρόνος τῶν Καισάρων ²¹ μέχρι Οὐῆρου αὐτοκρά- 138 τορος τελευτῆς ²² ἔτη σκέ'. Ἀπὸ οὖν τῆς Κύρου τελευτῆς, Ῥωμαίων δὲ ἀρχῆς Ταρκυνίου Σουπέμβου, μέχρι τελευτῆς αὐτοκράτορος Οὐῆρου, οὗ προειρηκάμεν, ὁ πᾶς χρόνος συναγεται ²³ ἔτη ψμά'.

28. ¹ Ἀπὸ δὲ καταβολῆς κόσμου ὁ πᾶς χρόνος κεφαλαιωδῶς

16. ἔτη ιγ'] Codd. msti et editi manifesto errore ἔτη κγ' (= 23), ut ante me etiam Iac. Bueus in Actt. Sanctorum Octobr. Tom. VI (Tongerl. 1794. Fol.) p. 171 vidit.

17. μῆνας ζ'] Ven. plene scripsit μῆνας ἑπτὰ. Praemittuntur in codd. mstis et editis ἔτη β'. Hunc in errorem (Scalig. l. c. coniecit ἔτος α' legendum) minime Chryseros aut Theophilus prolapsi sunt, sed librarii.

18. Οὐεσπασιανὸς] Gesn. Duc. Mar. Οὐεσπασιανὸς, contra codd. mstos. In editione Mor. verba Οὐεσπασιανὸς ἔτη θ' μῆνας ια' ἡμέρας κβ' mendose exciderunt.

19. Νερούας κτλ.] H. Dodwellus (Dissertt. Cyprian. Append. §. 39. p. 54 sq.): „Qui mortem Nervae accurate designarint duos veterum habemus, Dionem et Eutropium. Dio apud Xiphilinum Nervae annum unum tribuit, menses quatuor, dies novem; annum similiter Eutropius (l. VIII) totidemque menses, sed dies

duntaxat octo. Nulla est in re ipsa discrepantia, sed in sola numerandi ratione. Uterque diem Ianuarii indicat XXVII. Sed Dio a XVIII Sept. numeravit, quo periit Domitianus, ad XVIII Ianuar. Inde nonum si numeres diem, incidet in illum quem dixi Ianuar. XXVII. Eutropius a XIV Kal. Octob. more romano ad XIV similiter Kal. Febr. Demtis VIII erit VI Kal. Febr. idem Ianuar. dies XXVII. Uterque numerus alterum invicem confirmat. Inde corrigendus apud Theophilum Chryseros. In numero dierum ἡ reponendum pro ι. Error admodum facilis est.“

20. Οὐῆρος] Ven. οὔηρος. Minime autem designatur Lucius Verus; Marci Aurelii Antonini in imperio socius, ut Tzschirnero (*Der Fall d. Heidenth.* T. I. p. 217) et Sendenio (*Gesch. d. Apologetik* P. I. p. 241) perperam visum est, sed ipse Marcus Aurelius Antoninus cognomine Philosophus, supra M. Ἀσρήλιος Οὐῆρος nomi-

diebus 7. Claudius annis 13 mensibus 8 diebus 24. Nero annis 13 mensibus 6 diebus 28. Galba mensibus 7 diebus 6. Otho mensibus 3 diebus 5. Vitellius mensibus 6 diebus 22. Vespasianus annis 9 mensibus 11 diebus 22. Titus annis 2 diebus 22. Domitianus annis 15 mensibus 5 diebus 6. Nerva anno uno mensibus 4 diebus 10. Traianus annis 19 mensibus 6 diebus 16. Hadrianus annis 20 mensibus 10 diebus 28. Antoninus annis 22 mensibus 7 diebus 6. Verus annis 19 diebus 10. Tempus igitur Caesarum usque ad mortem Veri imperatoris est annorum 225. A morte igitur Cyri, regno autem Tarquini Superbi, ad mortem imperatoris Veri, quem antea memoravimus, universum tempus colligitur annorum 741.

28. A mundo autem condito sic universum tempus sum-

natus (coll. c. 28), cuius libertus Chryseros commentarios ab urbe condita ad obitum patroni sui scripsit: in iis huic (Aurelio) Vero anni 19 tribuuntur; at ille (Lucius) Verus imperii consors fuit per annos dumtaxat octo.

21. μέχρσι] Codd. msti; μέχρσι Fell. et Wolf.

22. ἔτη σκε] Ven. et Bodl. ἔτη κη' (= 28), omisso σ (= 228). Par. ἔτη τικς' (= 326). Gesn. ἔτη κη'. Claus. in versione substituit „annos 237.“ Hinc reliqui editores effecerunt ἔτη σλζ', adnumerantes scilicet decem annos praeter fas imperio Claudii et duos Galbae adiectos. Cf. supra n. 16 sq. Scalig. l. c. per coniecturam scripsit ἔτη σικς' ἡμέραι ις', h. e. anni 226 dies 16. Bueus l. c., qui animum non advertit ad illos annos duos in Galbae imperio redundantes (n. 17), legi voluit ἔτη σικς' = 227. Equidem, prope ad veterum codd. mstorum vestigia accedens, ἔτη σικς' (226) refinxit,

quod totidem annos summa annorum antea expressa complectitur totidemque summa summarum 5695 a Theophilo c. 28 proposita requirit. Cfr. Synopsis supputationis Theophili in Prolegg. c. VII. Annis illis σλζ' editores, excepto Gesnero, addunt: ἡμέραι ε'. Dies enim, antea ab auctore allati, sunt 219: qui, si mensium tribus 30 dies et reliquis 31 assignemus, conficiunt m. 7 et dies 5. Sed verba ἡμέραι ε', quum absint a codd. mstis, censui omittenda esse.

23. ἔτη ψμα'] Codd. msti et editi ἔτη ψμδ', h. e. 744. Reposui A pro Δ: quae literae saepe a librariis (vide c. 24. n. 13) confunduntur. Cf. Cobet Nov. lectt. p. 196. 281. Efficitur ille numerus sic: 516 (a captivitate ad finem Consulium) + 225 (a Consulibus ad M. Aurelii mortem) = 741.

1. Ἀπὸ δὲ κτλ.] Praecipua chronologiae capita hoc in capite summam exponuntur. De numeris ibi memoratis consulas quae exposui c.

² οὕτως κατάγεται. Ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως κατακλυσμοῦ ἐγένε- 28
νοντο ἕτη βσμβ'. Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἕως τεκνογονίας
Ἀβραὰμ τοῦ προπατόρος ἡμῶν ἕτη αλς'. Ἀπὸ δὲ Ἰσαὰκ τοῦ
παιδὸς Ἀβραὰμ ἕως οὗ ὁ λαὸς σὺν Μωσῆ ἐν τῇ ἐρήμῳ διέτριβεν B
ἕτη χς'. Ἀπὸ δὲ τῆς ³ Μωσέως τελευτῆς, ἀρχῆς Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ,
μέχρι τελευτῆς Δαυὶδ τοῦ πατριάρχου ἕτη υζη'. Ἀπὸ δὲ τῆς τε-
λευτῆς Δαυὶδ, ⁴ βασιλείας δὲ Σολομῶνος, μέχρι τῆς παροικίας τοῦ
λαοῦ ἐν γῆ Βαβυλῶνος ἕτη φη' ⁵ μῆνες ε' ἡμέραι ι'. Ἀπὸ δὲ
τῆς Κύρου ἀρχῆς μέχρι αὐτοκράτορος Αὐρηλίου Οὐήρου τελευτῆς
⁶ ἕτη ψμα'. Ὁμοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου συνάγονται τὰ πάντα
⁷ ἕτη εχζε' καὶ οἱ ἐπιτρέχοντες μῆνες καὶ ἡμέραι. C

29. Τῶν οὖν χρόνων καὶ τῶν εἰρημένων ἀπάντων ¹ συνη- 29
θροισμένων, ὁρᾶν ἔστιν τὴν ἀρχαιότητα τῶν προφητικῶν γραμ-
μάτων καὶ τὴν θεϊότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, ὅτι οὐ πρόσφατος
ὁ λόγος, ² οὔτε μὴν τὰ καθ' ἡμᾶς, ὡς οἴονται τινες, μυθώδη καὶ
ψευδῆ ἔστιν, ἀλλὰ μὲν οὖν ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα. ³ Καὶ γὰρ
Βῆλον τοῦ Ἀσσυρίων βασιλεύσαντος καὶ Κρόνου ⁴ τοῦ Τιτᾶνος
Θάλλος μέμνηται, φάσκων τὸν Βῆλον πεπολεμημέναι σὺν τοῖς
Τιτᾶσι πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ θεοὺς λεγομένους, ἔνθα D
φησὶν Καὶ ⁵ ὁ Γύγος ἠττηθεὶς ἔφυγεν εἰς Ταρτησσόν, τότε μὲν D
τῆς χώρας ἐκείνης Ἀκτῆς κληθείσης, ⁶ νυνὶ δὲ Ἀττικῆς προσαγο-
ρευομένης, ἧς ⁷ ὁ Γύγος τότε ἤρξεν. Καὶ τὰς λοιπὰς δὲ χώρας

24. n. 20. 25, c. 25. n. 1. 14, c. 27.
n. 23. Cf. Prolegg. c. VII.

2. οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω.

3. Μωσέως] Codd. msti atque
editi Μωϋσέως (μωυσεος Ven. ma-
nu correctoris), quae forma alibi
nuspriam apud Theophilum occurrit.
Mox editi ἀρχῆς δὲ. Ven. et Bodl.
δὲ non agnoscunt; Par. καὶ ἀρχῆς.
Tum Ναυῆ pro vulg. Ναυί (c. 24.
n. 26) Theophilo restitui.

4. βασιλείας] Codd. msti; βα-
σιλέως Due. Mor. Fell. Wolf.

5. μῆνες ε'] Codd. msti nec non
Gesn. Duc. Mor. minus recte μῆνες η'.

6. ἕτη ψμα'] Codd. msti et editi
ἕτη ψμδ'. Error ex capite praece-
dente (n. 23) huc translatus.

7. ἕτη εχζε'] Ven. Bodl. Par.,
item Gesn. Duc. Mor. At vero edi-
tores caeteri praeunte Fello ex ge-
nuina ista scriptura fecerunt ἕτη
εχζη' = a. 5698.

1. συνηθροισμένων] Par. Wolf.
Mar. Humphr., συνηρασμένων Ven.
Bodl. Duc. Mor., συνηρασμένων
Gesn., συνηρμένων Fell. Tum ἔστιν
(Ven. Bodl.) solus Gesn. exhibet:
reliqui ἔστι.

2. οὔτε] Humphr. οὐδὲ. Cf.

matim deducitur. A mundo condito usque ad diluvium anni fluxerunt 2242. A diluvio usque ad susceptum a proavo nostro Abrahamo filium anni 1036. Ab Isaaco filio Abrahami usque ad populi in deserto cum Mose commorationem anni 660. A morte Mosis, principatu Iosuae filii Nave, usque ad mortem Davidis patriarchae anni 498. A morte Davidis, regno autem Salomonis, usque ad transmigratiōnem populi Babylonicam anni 518 menses 6 dies 10. A Cyri regno usque ad mortem imperatoris Aurelii Veri anni 741. A condito mundo universum tempus collectum annos exhibet 5695 et qui excurrunt menses ac dies.

29. Temporibus igitur et iis omnibus quae diximus collectis, videre licet antiquitatem propheticorum librorum et divinitatem religionis nostrae: nec sane recens haec religio, nec instituta nostra, ut quidam existimant, fabulosa et mendacia sunt, sed [illorum placitis] utique antiquiora et veriora. Nam et Beli Assyriorum regis et Croni Titanis Thallus meminit, Belum referens cum Titanibus adversus Iovem et deos quos dicunt cum eo iunctos bellum gessisse: quo in loco ait Gygyum superatum fugisse Tartessum, qui quidem in ea regione regnavit quae tum Acte dicebatur, nunc vero Attica nominatur. Caeteras autem regiones et urbes, a quibus suas

Winer. *Gramm. d. neutest. Spr.* ed. 6. p. 435.

3. Καὶ γὰρ Βῆλον κτλ.] Cf. *Fragm. histor. graec.* ed. Car. Muller. Vol. III. p. 517 sq.

4. τοῦ Τιᾶνος Θάλλος] Ven. τοῦ τιτανωσθαλλος. Bodl. τοῦ τιτανῶ θαλλος. Par. corrupte τοῦ τιτᾶ νόθαλλος μεμνημένοι τινέσ φασὶ τὸν Βῆλον.

5. ὁ Γύγος] Ven. Bodl. Par. Fortasse Ὠγγος (Tatian. c. 39. n. 14. Pausan. IX. 5, 8), si quidem locus mutilus non est. Cf. n. 7. Wolf. et Humphr. monitu Meursii (De regg.

Athen. p. 12) scripserunt ὁ Γύγος (Horat. Od. II. 17 et III. 4), quod improbo. Tum Gesn. ἐπηθελς operarum vitio, a Duc. Mor. Fell. repetito.

6. νοῖ] Ven.; vulg. νῶν.

7. ὁ Γύγος] Ven. Bodl. Par. Fortasse Ὠγγος. Cf. n. 5. Etiam Wolf. susdente Meursio dedit Ὠγγος, Humphr. Ὠγγος. Dicit Meursius assentiente Wolfio: „Quis auctorum antiquorum Tartessum, Hispaniae urbem, apud quam Titanum pugnam accidisse tradit etiam Iustinus lib. 44 [c. 41], in Attica

καὶ πόλεις, ἀφ' ὧν τὰς προσωνυμίας ἔσχον, οὐκ ἀναγκαῖον ἡγοῦ-
μεθα καταλέγειν, μάλιστα πρὸς σὲ τὸν ἐπιστάμενον τὰς ἱστορίας.
Ὅτι μὲν οὖν ἀρχαιότερος ὁ Μωσῆς δεικνύται ἀπάντων συγγρα- 30
φῶν (οὐκ αὐτὸς δὲ ἴδιος ἀλλὰ καὶ οἱ πλείους μετ' αὐτὸν προ-
φῆται γενόμενοι) καὶ Κρόνου καὶ Βῆλου καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου,
Ἰδὴ δὲ ἔστιν. Ἐκατὰ γὰρ τὴν Θάλλου ἱστορίαν ὁ Βῆλος προγε- 139
νέστερος εὐρίσκεται τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου ἔτεσι κβ'. Ὅτι δὲ πρὸς
ποῦ 10 ἔτεσι τῆ ἢ καὶ α προάγει ὁ Μωσῆς τῆς τοῦ Ἰλίου ἀλώ-
σεως, ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλώκαμεν. Τοῦ δὲ Κρόνου καὶ τοῦ Βῆ-
λου συνακμασάντων ὁμοσε, οἱ πλείους οὐκ ἐπίσταται τις ἔστιν
ὁ Κρόνος ἢ τις ὁ Βῆλος. Ἐνιοὶ μὲν σέβονται τὸν Κρόνον καὶ
τοῦτον αὐτὸν ὀνομάζουσι Βῆλ καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦντες 11 τὰ
ἀνατολικά κλίματα, μὴ γινώσκοντες μήτε τις ἔστιν ὁ Κρόνος μήτε
τις ἔστιν ὁ Βῆλος. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Σατοῦρνος ὀνομάζεται·
οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ 12 γινώσκουσιν τις ἔστιν αὐτῶν, πότερον ὁ Κρό- B

memoravit? Certe neque hoc Theo-
philus dixit; quin existimo mutila-
tam esse locum et narrationem illic
aliam excidisse. Itaque hoc V. D.
praeceunte Humphreius censuit eden-
dum: καὶ ὁ Γύγης ἠττηθεὶς ἔφω-
γεν εἰς Ταρτησσόν * * * τότε μὲν
τῆς χώρας κτλ. Argutius quam ve-
rius B. G. Niebuhrius (*Kl. hist. u.
phil. Schrift.* P. I, Bonn. 1828, p.
211) lacunam explevit sic: Ταρ-
τησσόν, τότε μὲν τῆς χώρας ἐκεί-
νης [Ταρτάρου λεγομένης,
ᾧ σπερ] Ἀκτῆς κληθείσης κτλ.
Nempe Thallum istam nominis muta-
tionem illustrasse comparata Attica,
quae olim Acte dicta sit. Mullerus
l. c. locum interpolavit hoc modo:
ἔφθα φησὶν· Κρόνος ἠττηθεὶς
ἔφωγεν εἰς Ταρτησσόν, [Ἐγγυος
δὲ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ὀνο-
μασθεῖσαν Ἐγγύϊαν,] τότε
μὲν κτλ. Moversius (*Das phoeniz.
Alterthum* P. II. p. 61) nihil muta-

vit: „Gygos ist in dieser Stelle in
der Weise der später historisirenden
Mythenbehandlung mit dem attischen
Könige combinirt.“ Quid? Sunt for-
tasse qui fide et periculo suo pro
Ταρτησσόν mutatione paene nulla
(*Γ ex T:* lib. I. c. 3. n. 11) libra-
riis ignotum Γαργησσόν legere
iuberent, δῆμον Atheniensem; cf.
Strab. VIII. 377.

8. δῆλόν ἔστιν] Par. δῆλόν
ἔστι. Caeteri codd. msti, Gesn.
Duc. Mor. Fell. haec verba omise-
runt.

9. Κατὰ . . . ἢ τις ὁ Βῆλος]
Haec verba Lactantius Institt. div. I.
c. 23 (Opp. ed. Fritzsche P. I) p. 59
citavit: „Theophilus in libro de tem-
poribus ad Autolycom scripto ait, in
historia sua Thallum dicere quod Bel-
lus, quem Babylonii et Assyrii col-
lunt, antiquior Troiano bello fuisse
inveniat CCCXXII annis: Belum
autem Saturno aequalem fuisse, et

appellationes habuerint, necessarium non arbitror recensere, praesertim apud te qui in historiis versatus es. Liquet igitur Mosen antiquiorem esse omnibus scriptoribus (nec vero ipsum solum sed etiam plerisque post eum prophetas) et Crono et Belo et Iliaco bello. Nam secundum Thalli historiam Belus antiquior invenitur Iliaco bello annis 322. Mosen autem ferme annis 900 vel etiam 1000 ante Ilium expugnatum exstitisse supra demonstravimus. Quum autem Cronus et Belus aequales fuerint, plerique ignorant quis sit Cronus aut quis Belus. Nonnulli quidem Cronum colunt, et eundem Bel et Bal appellant, ii praesertim qui regiones orientales incolunt, nec tamen sciunt quis sit Cronus aut Belus. Apud Romanos autem Saturnus vocatur: nam nec ipsi sciunt uter sit, utrum Cronus an Belus. Olympiades autem

utrumque uno tempore adolevisse. Quod adeo verum est, ut ratione ipsa colligi possit.“ Wolfius: „Thalli lapsum $\tau\alpha\beta'$, quem secutus est Theophilus et deinde Lactantius, ostendit luculenter Pererius in Comment. ad Dan. 1. 16. c. 14 et in Disput. de LXX Septimanis lib. 2. part. 1.“ Des-Vignoles Chronologie de l'hist. sainte T. I. p. 609 inter alia ait: „Au lieu de 332 [ap. Lact.] il devoit lire 932. En voici la preuve: Bélus a régné 55 ans, selon Syncelle, qui apparemment a suivi Jules-Africain. Ajoutons-y les 42 ans de Ninus, qui précèdent la Chronique d'Eusébe, et le nombre 835 de cette Chronique, où Eusébe met la prise de Troie, nous aurons justement 932 ans, depuis le commencement de Bélus jusqu'à la prise de Troie, ou 922 jusqu'au commencement de la guerre.“

10. $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega' \eta' \kappa\alpha\iota \alpha$] Ven. recte (h. e. annis 900 vel etiam 1000), $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega \kappa\alpha\iota \lambda'$ Bodl., $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega\eta \kappa\alpha\iota \chi\iota\lambda\lambda\omicron\iota\varsigma$ Par., $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \eta \kappa\alpha\iota \lambda$

Gesn. Duc. Mor. (sed „annis 938“ Claus., quasi graece esset $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega\lambda\eta'$), $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega' \kappa\alpha\iota \lambda'$ (= 930) Fell., $\xi\tau\epsilon\sigma\iota \tau\omega' \eta' \kappa\alpha\iota \chi\iota\lambda\lambda\omicron\iota\varsigma$ Wolf. Mar. (is operarum errore ζ' pro $\tau\omega'$) Humphr. Etiam c. 21 auctor ait Mosen $\pi\rho\gamma\epsilon\nu\epsilon\sigma\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ esse $\acute{\epsilon}\nu\alpha\kappa\omicron\sigma\iota\omicron\nu\varsigma \eta' \kappa\alpha\iota \chi\iota\lambda\lambda\omicron\iota\varsigma$ [$\acute{\epsilon}\nu\iota\alpha\nu\tau\omicron\upsilon\theta\grave{\eta}$] $\pi\rho\delta \tau\omicron\upsilon \acute{\iota}\lambda\iota\alpha\kappa\omicron\upsilon \pi\omicron\lambda\epsilon\mu\omicron\nu$. Mign., ut assolet, Μωϋσῆς contra codices, qui Μωσῆς constanter (cc. 9. 18. 19. 20. 23. lib. II. cc. 10. 35) tuentur. Duc. Mor. Mar. (etiam Gall. et Mign.) $\acute{\iota}\lambda\iota\alpha\kappa\omicron\upsilon$ mendose pro $\acute{\iota}\lambda\lambda\omicron\nu$. 11. $\tau\alpha$] Fell. operarum vitio omisit.

12. $\gamma\iota\nu\acute{\alpha}\sigma\kappa\omicron\upsilon\sigma\iota\nu$] Fell. Wolf. Humphr.— $\sigma\iota$. Deinde editores praeter Wolf. et Humphr.: $\tau\iota\varsigma \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu \alpha\upsilon\tau\omega\acute{\nu} \pi\rho\tau\epsilon\rho\omicron\nu$, $\acute{\omicron} \text{Κρ. } \eta' \acute{\omicron} \text{Βῆλ. } \text{“} \text{Ὅση μὲν κτλ.}$ Veram scripturam $\pi\acute{\omicron}\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ Ven. Bodl. Par. firmant. Scilicet Romani ignorant, ex quo demum Saturnus suus effectus sit, utrum ex Crono an ex Belo. Βῆλ (Ven. $\beta\eta\lambda$) $\text{“} \text{Ὅση}$ natum est imma-

νος ἢ ὁ Βῆλος. Ἡ μὲν οὖν ἀρχὴ τῶν ὀλυμπιάδων ἀπὸ ¹³ Εἰφίτου, φασίν, ἔσχηκεν τὴν θρησκείαν, κατὰ δὲ τινὰς ἀπὸ ¹⁴ Λιμοῦ, ὃς καὶ Ἰλιος ἐπεκλήθη. Ὁ μὲν οὖν ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν καὶ ὀλυμπιάδων ὡς ἔχει τὴν τάξιν, ἐν τοῖς ¹⁵ ἐπάνω δεδηλώκαμεν. Τῆς **31** μὲν οὖν ¹⁶ ἀρχαιότητος τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων καὶ τῶν χρόνων τὸν πάντα ἀριθμὸν κατὰ τὸ δυνατόν οἶμαι τὰ νῦν ἀκριβῶς εἰρησθαι. Εἰ γὰρ καὶ ἔλαθεν ¹⁷ ἡμᾶς χρόνος, εἰ τύχοι εἰπειν ¹⁸ ἔτη ν' ἢ ρ' ἢ καὶ σ', οὐ μέντοι μυριάδες ἢ χιλιάδες ἐτῶν, καθὼς προειρήκασιν ¹⁹ Πλάτων καὶ Ἀπολλώνιος καὶ οἱ λοιποὶ ψευδοῦς ἀναγράφαντες. Ὅπερ ἡμεῖς ²⁰ τὸ ἀκριβὲς ἴσως ἀγνοοῦμεν, ἀπάντων τῶν ἐτῶν τὸν ἀριθμὸν, διὰ τὸ μὴ ἀναγεγράφθαι ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τοὺς ἐπιτρέχοντας μῆνας καὶ ἡμέρας. ²¹ Ἐτι δὲ περὶ ἃν φάμεν χρόνων συνάδει καὶ Βῆρωσος, ὁ παρὰ Χαλδαίοις φιλοσοφῆσας καὶ μὴνύσας ²² Ἐλλῆσιν τὰ Χαλδαϊκὰ γράμματα, ὃς ἀκολούθως τινὰ εἴρηκεν τῷ Μωσεῖ περὶ τε κατακλυσμοῦ καὶ ἐτέρων πολλῶν ἕξιστορῶν. ²³ Ἐτι μὴν καὶ τοῖς προφήταις Ἰερεμιά D

tura vocum separatione, ut iam Vossius ad Velleium Paterc. I. c. 8 notavit. Pro οὖν Wolf. ἦν errato typographico.

13. Εἰφίτου] Ven. et Bodl., Gesn. Duc. Mor. Obtrudit Par. Ἰφίτου, et editores inde a Fello Ἰφίτου. Cf. Al. Buttmann. Gramm. d. neutest. Spr. p. 5. Illico Maranus, non intelligens φασίν parenth. dictum (c. 20. n. 4), scripsit φασίν ἔσχηκένας. Idem Palaecappae accidit in Par.

14. Λιμοῦ] Ven. Bodl. Par., item Gesn. Caeteri editores nescio cur Λινοῦ (Λίνου Humphr. et Mign. immutata etiam accentu) fecerint ex illa codicum scriptura, praesertim quum hoc in argumento nusquam fiat mentio Lini. Quid? Fortasse legendum ὃς καὶ Ἡλεῖος ἐπεκλήθη, quae verba ad Iphitum referantur Eleum. Incondita est vocis Ἰλιος forma, ut iam Wolf. monuit.

15. ἐπάνω] C. 27.

16. ἀρχαιότητος τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων] Ven. et Bodl. ἀθεότητος τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων. Sic Par. quoque, nisi quod ἡμῖν in ὑμῖν mutavit. Editi ἀθεότητος τῶν παρ' ὑμῶν (ὑμῖν Humphr.) πραγμάτων. Sed vocem ἀρχαιότητος non dubito reponere. Cf. c. 23. p. 133 B. Wolfius memoravit emendationem illam iam a Dodwello (in Diss. msta de Theophili aetate) esse commendatam: quemadmodum idem V. D. paullo post pro πραγμάτων substituerit δογμάτων. Melius scripsisset γραμμάτων, si ad initium huius capituli (comp. c. 1 al.) respexisset. Sed, ut etiam Thienem. cognovit, vulgata lectio πραγμάτων proba est.

17. ἡμᾶς] Tres codd. msti, Wolf. Gall. Humphr. Caeteri editi. ἡμῶν.

18. ἔτη ν' ἢ ρ' ἢ καὶ σ'] Ven.

coeperunt ab Iphito, ut aiunt, cultum habere, aut ut alii volunt a Limo, qui et Ilius cognominatus est. Numerus annorum et olympiadum quem ordinem habeat supra demonstravimus. Antiquitatis ergo rerum nostrarum et annorum omnem numerum arbitror quoad fieri potest accurate propositum esse. Etiam si enim nos latuerit tempus, verbi gratia annorum 50 aut 100 vel etiam 200, non tamen annorum millia et decem millia, ut Platoni et Apollonio et caeteris mendacibus scriptoribus placuit. Quod quidem, omnium annorum numerum, nos accurate forsitan non scimus, quia in sacris libris descripti non fuere superfluentes menses et dies. Praeterea de his quae dicimus temporibus consentit etiam Berossus, qui apud Chaldaeos philosophatus est et Graecis cognoscendas tradidit literas Chaldaicas: is Mosi consentaneae nonnulla dixit de diluvio et pluribus aliis historiis. Immo et cum prophetis Ieremia et Daniele ex parte consentanea

Mar. Humphr., *ἐτη ν' ἡ ρ' καὶ σ'* Bodl. caeterique editt., *ἐτη ν' ἡ καὶ σ'* Par. Lubenter Theophilus *ἡ καὶ* dicit; cf. n. 10.

19. Πλ. κ. Ἀπολλ.] Cf. cc. 16 et 26. Par. καθὰ (c. 19. n. 8). Ven. προειρήκασιν, vulg. —σι.

20. τὸ ἀκριβές] Mar. coniecit legendum εἰς τὸ ἀκριβές. „Praepositio facile omitti potuit ob similem sonum syllabae praecedentis.“ Tamen ferri potest vulg lectio.

21. Ἐτι] Marano suadente in textu posui pro vulg. ὄτι. Utraque vox alibi quoque in codd. commutata est, ut lib. II. c. 3. n. 13 animadverti. Humphr. *ἐτι δὲ καὶ*. Haec Berossiana Theophilus ex Iosepho c. Apion. I. cc. 19. 21 hausit; repetita sunt a Bunseno *Aegypten's Stelle in der Weltgeschichte* Lib. III (Urkundenb.) p. 112 et a Mullero l. c. Vol. II. p. 508. — Corn. Anoll. Vol. VIII.

M. v. Niebuhr *Gesch. Assur's u. Babel's* p. 12: „Nur hat Theophilus, weil Josephus die Zerstörung Jerusalem's unter den *πράξεις* des Nabopolassar aufzuführen scheint, geschlossen, Berossos schreibe die Zerstörung des Tempels dem Nabopolassar zu, nenne also den Nebukadnezar: Nabopolassar. Denn Ἀβοβάσσαρος [cf. n. 24] ist offenbar nur Corruption von Nabopolassar.“

22. Ἐλλησιν] Ven. Bodl. et editi, praeter Fell. Wolf. Humphr. Mign. qui Ἐλλησι habent. Mox vulgo *εἰρηκε*, pro *εἰρηκεν* (Ven.). Fell. dedit *Βήρωσος*, codd. msti et caeteri editt. *Βήρωσος*, Bunsen. *Βήρωσος*. Graecae consuetudini *Βήρωσος* videtur convenire. Cf. ad Tatian. c. 36. n. 9. Dein Mign. *Μωύσει*.

23. Ἐτι] Mor. *ἐτη* vitiose. An-

καὶ Δανιὴλ σύμφωνα ἐκ μέρους εἴρηκεν· ²¹ τὰ γὰρ συμβάντα τοῖς Ἰουδαίοις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαβυλωνίων, ὃν αὐτὸς ὀνομάζει Ναβοκαλάσσορον, κέκληται δὲ παρὰ Ἑβραίοις Ναβουχοδονόσορ. ²⁵ Μέννηται καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ὡς ἠρημῶσθαι ὑπὸ τοῦ Χαλδαίων βασιλέως, καὶ ὅτι, Κύρου τὸ δεύτερον ἔτος βασιλεύσαντος τοῦ ναοῦ τῶν θεμελίων τεθέντων, Δαρείου πάλιν βασιλεύσαντος τὸ δεύτερον ἔτος ὁ ναὸς ἐπετελέσθη.

30. ¹ Τῶν δὲ τῆς ἀληθείας ἱστοριῶν Ἑλληνες ² οὐ μέμνην-140
ται, πρῶτον μὲν διὰ τὸ νεωστὶ αὐτοὺς τῶν γραμμάτων τῆς
ἐμπειρίας μετόχους γεγενῆσθαι· καὶ αὐτοὶ ³ ὁμολογοῦσιν φάσκον-
τες τὰ γράμματα εὐρησθαι, οἱ μὲν παρὰ Χαλδαίων, οἱ δὲ ⁴ παρὰ
Αἰγυπτίων, ἄλλοι δ' αὖ ⁵ ἀπὸ Φοινίκων· δεύτερον ὅτι ἔπταιον
καὶ ⁶ πταίουσιν, περὶ θεοῦ μὴ ποιούμενοι τὴν μνείαν ἀλλὰ περὶ
ματαίων καὶ ἀνωφελῶν πραγμάτων. ⁷ Οὕτως μὲν γὰρ καὶ Ὀμή-
ρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν ⁸ φιλοτιμῶς μέμνην-
ται, τῆς δὲ τοῦ ἀφθάρτου καὶ μόνου θεοῦ δόξης οὐ μόνον
ἐπελάθοντο ἀλλὰ καὶ κατελάλησαν· ἔτι μὴν καὶ τοὺς σεβομένους Β
αὐτὸν ἐδίωξαν καὶ τὸ καθ' ἡμέραν διώκουσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ
καὶ ⁹ τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τὸν θεὸν ἄθλα καὶ τιμὰς τιθέα-
σιν, τοὺς δὲ σπεύδοντας πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀσχοῦντας βίον ὄσιον,
οὓς μὲν ἐλιθοβόλησαν, οὓς δὲ ἐθανάτωσαν, καὶ ἕως τοῦ δεῦρο
ᾧμοις αἰκισμοῖς ¹⁰ περιβάλλουσιν. Διὸ οἱ τοιοῦτοι ἀναγκαιῶς
ἀπάλεσαν τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν οὐχ εὖρον.

tea τῶν loco τε Fell. exhibit. Tum
vulg. εἴρηκε, non —κεν (Ven.).

24. τὰ γὰρ συμβάντα] Scil.
εἴρηκεν. Muller. mallet τὰ γε συμ-
βάντα. Mar. et Humphr. ex Par.
(inutilem emendationem librarii) edi-
derunt τῶν γὰρ συμβάντων . . .
μέννηται. Ἔτι δὲ καὶ κτλ. Quo
quidem in contextu μέμνηται clau-
dicante pede sequitur. Cf. n. 25.
Pro Ἀβοβάσσορον, quod in omni-
bus codd. mslis et editis comparet,
iam Hosmann. recte iudicavit repo-

nendum Ναβοκαλάσσορον. Cf. su-
pra n. 21.

25. Μέννηται καὶ] Ven. et
Bodl., Gesn. Duc. Mor., item Fell.
et Wolf., nisi quod uterque editor in-
eptam intulit interpunctionem. Mar.
et Humphr. ex Par. receperunt Ἔτι
δὲ καὶ, scil. μέμνηται. Cf. n. 24.

1. Τῶν δὲ κτλ.] Perorat Theo-
philus librum, duplicem causam af-
ferens cur nostros scriptores non
commemorent Graeci.

2. οὐ] Fell. omisit mendose.

tradidit: nempe ea quae Iudaeis evenerunt sub rege Babyloniorum, quem ipse Nabopalassarum, Hebraei autem Nabuchodonosor appellant. Mentionem fecit etiam templi Hierosolymitani quomodo a rege Chaldaeorum solo aequatum sit, atque ut, fundamentis templi anno secundo regis Cyri iactis, rursus anno secundo Darii regis templum absolutum fuerit.

30. Historiarum ad veritatem pertinentium Graeci non meminere, primum quidem quia recenter ipsi literarum cognitionis participes facti sunt: quod quidem ipsi confitentur dum literas dicunt inventas, alii quidem a Chaldaeis, alii autem ab Aegyptiis, rursus alii a Phoenicibus: deinde vero quia aberraverunt et aberrant, dum dei mentionem non faciunt sed inanum et inutilium rerum. Sic enim et Homerum et Hesiodum et reliquos poetas studiose commemorant, incorrupti vero et unici dei maiestatem non modo oblivioni tradiderunt sed etiam maledictis impugnarunt: insuper et dei cultores persecuti sunt et quotidie persequuntur. Immo etiam iis qui eleganti voce convitiantur deo praemia et honores posuerunt, qui autem properant ad virtutem et sanctam vitam exercent, horum alios lapidibus obruerunt, alios interfecerunt, et eos ad hoc usque tempus crudelibus cruciatibus subiciunt. Quare tales homines necessario amiserunt sapien-

3. ὁμολογοῦσιν] Ven.; vulg. sine v.

4. παρὰ] Ven.; vulg. παρ'.

5. ἀπό] Legendum videtur ὑπό. Maranus.

6. πταίουσιν] Ven.; vulg. πταίουσι.

7. Οὕτως] Ven.; vulg. οὕτω. Mox καὶ ante Ὁμήρου Gall. (c. Mar. edit. Ven.) omisit.

8. φιλοτίμως] Ven. erasis a correctore duobus literis offert φιλλίμως, unde φιλοτίμως recte re-

finxi. Idem exstat lib. I. c. 14. §. 20. Bodl. et Par. φιλίμως. Sic etiam editi male: praeter Wolf. et Humphr., qui φιλικῶς pro voce illa nihili infelicitur substituerunt.

9. τοῖς . . . τιθέασιν] Iustinus Apol. I. c. 4: κἀκείνων τὰ διδάγματα οἱ μετερχόμενοι οὐκ εἰργονται πρὸς ὑμῶν, ἅθλα δὲ καὶ τιμὰς τοῖς εὐφάνως ὑβρίζουσι τούτους τίθετε.

10. περιβάλλουσιν] Ven.; vulg. —σι.

*Εἰ οὖν βούλει, ἀκριβῶς ἐντυγναι τούτοις, ὅπως σελῆς ¹¹ σύμβου-
λον καὶ ἀρῆαβῶνα τῆς ἀληθείας.*

11. σύμβουλον] Ita Ven. Σύμ-
βουλος καὶ ἀρῆαβῶν τῆς ἀληθείας
dicitur Theophili opus Autolyco di-
catum. — Bodl. Par. et editi, a ge-
nuina scriptura aberrantes, σύμβο-
λον habent; „symbolum et arrhabo-
nem veritatis“ inepte interpretantur
Fell. (coll. Kaye: Some account of

---

tiam dei nec veritatem invenerunt. Si igitur vis, haec diligenter lege, ut habeas consiliarium ac pignus veritatis.

the Writings and Opinions of Justin de baptismo (*σύμβολον*) et spiritu Martyr ed. 3. p. 196) de baptismo, sancto (*ἀρροβῶνα*), Thienemann. de Wolf. de spiritu sancto, Hosmann. baptismo et eucharistia.

**S. THEOPHILI PATRIARCHAE ANTIOCHENI
COMMENTARIORUM IN SACRA QUATUOR EVANGELIA
LIBRI QUATUOR *).**

LIBER PRIMUS.

Quatuor evangelia quatuor animalibus figurata Iesum Christum demonstrant. Matthaeus enim salvatorem nostrum natum passumque *homini* comparavit. Marcus *leonis* gerens figuram a similitudine incipit dicens ¹ „Vox clamantis in deserto, parate viam domini,“ saneque regnat invictus. Ioannes habet similitudinem *aquilae*, quod ab imis alta petiverit: ait enim ² „In principio erat verbum et verbum erat apud

*) De his commentariis vide sis quae supra in Praefatione p. VII sqq. dixi.

1. Vox ... domini] Marc. 1, 3.

2. In ... deum] Ioann. 1, 1—2.

Caeterum eandem quattuor evangelistarum figurationem, iuxta quadruplicem Cheruborum faciem (Ezech. 1, 10), praeceunte Hieronymo (Comment. in Matth. praef.) referunt Sedulius Carm. pasch. l. I. 339—342, Gregorius Magnus Homil. 4 in Ezech., Alcuinus Disput. puer. c. 8 (qui maxime in verbis cum nostro concordat), Hrabanus Maurus Comment. in Ioann. praef. (qui latet in codice msto Guelpherbytano nondum typis descripto). Et haec figuratio (Mt.: homo, Mc.: leo, Lc.: vitulus, Io.: aquila) in ecclesia occidentali pariter

atque in orientali summam nacta est auctoritatem et increbruit. Irenaeus autem adv. haeres. l. III. c. 11. §. 8 Matthaeo emblema tribuit hominis, Marco aquilae, Lucae vituli, Ioanni leonis. Eius verba paullulum immutata Theophylactus Comment. in Marc. praef. (Evang. sec. Marcum ed. C. F. Matthaei. Rig. 1788. p. 21) repetiit. Aliter alii. Athanasius Synops. script. (Opp. T. II) p. 155: Mt. ἄνθρωπος, Mc. λέων, Lc. λέων, Io. ἀετός. Augustinus De consensu evang. I. 7, Primasius Ad apoc. 4, Beda Venerabilis Epist. ad Accam (Opp. ed. Colon. T. V) p. 215 sq.: Mt. leo, Mc. homo, Lc. vitulus, Io. aquila.

deum et deus erat verbum, hoc erat in principio apud deum:“ vel quia Christus resurgens volavit ad coelos. Lucas *vituli* speciem gestat: ad cuius instar salvator noster est immobilatus, vel quod sacerdotii figurat officium.

³ *Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham.* Quamvis ordine successionis posterior sit David, ideo tamen prior quam Abraham in domini generatione describitur, quia princeps fuit generis Christi et quod in regno clarus enituit, Abraham vero populorum fuit fidelium pater: et ob hoc prius David filius dicitur Christus. Sciendum est quoque quod Matthaeus per reges, Lucas autem per sacerdotes ductam Christi originem comprobavit. Et non est mirandum si pauciores secundum Matthaeum successiones usque ad Christum fuerint, plures vero secundum Lucam, cum per alias personas generatio deducta sit Iesu Christi: potuit enim fieri ut per eundem temporum cursum aliis brevior aliis longior vita provenerit. ⁴ *Christi autem generatio sic*

Illi scriptores omnes potissimum, ut vides, in figuris Matthaei et Ioannis consentiunt. Cf. Suicer. The-saur. eccles. T. I. p. 1234 sq. et Ulr. Fr. Kopp. Palaeograph. crit. P. I. p. 48. 50.

3. *Liber* etc.] Matth. 1, 1.

4. *Christi . . . erat.* — *Cum . . . Maria*] Matth. 1, 18. — R. A. Lipsius (*Ueber d. Verhältniss der drei syr. Briefe d. Ignatios* etc., Lips. 1859, p. 17) voci *Maria* per coniecturam addit *Ioseph*. Etiam in aliis („non ex simpliciter“ — „ex desponsata“ — „Primo ut“), faciens cum iis qui veterum testimonia de Ignatii epistolis collegerunt (cf. Galland. Bibl. vet. PP. T. I. p. 245), a libris recedit. Contra eundem V. D. monendum est Theophilum personatum ea quae dicit „quarto ut partus eius falleret diabolum“ minime ex Igna-

tii epistola ad Ephesios c. 19 ex-scripsisse, sed, ut in Praef. p. VIII indicavi, una cum additamento („putantem — natum“) et reliquis causis tribus, ob quas a desponsata virgine natus sit Christus, in suos commentarios transplantasse totidem verbis ex Hieronymi lib. I Comment. in Matth. 1, 18 ap. Vall. T. VII. p. 12, ubi praeter caetera habentur haecce: „Martyr Ignatius etiam quartam addidit causam cur a desponsata conceptus sit: *ut partus, inquit, eius celaretur diabolo*, dum eum putat non de virgine sed de uxore generatum.“ Neque Hieronymus illam de virginis partu, qui diabolus latuerit, sententiam ex Ignatio ipso (Eph. c. 19) recitavit, sed, ut etiam Vallarsius ad Hier. l. c. et Lipsius l. c. p. 19 recte viderunt, ex Originis Homilia VI in Luc. T. III. p.

erat. Cum Ioseph non sit pater domini salvatoris, quid pertinet ad dominum generationis eius ordo deductus usque ad Ioseph? Sciendum est primum non esse consuetudinis scripturarum ut mulierum generatio describatur, deinde ex una tribu fuisse Ioseph et Mariam: unde ex lege eam ut propinquam ducere cogebatur in uxorem, ideoque in Bethleem simul censentur quod de una stirpe sint generati. *Cum esset desponsata mater eius Maria.* Quare non simplici virgine sed desponsata concipitur Christus? Primum ut per generationem Ioseph origo Mariae monstraretur; secundo ne lapidaretur a Iudaeis ut adultera; tertio ut in Aegyptum fugiens haberet solatium viri; quarto ut partus eius falleret diabolum, putantem Iesum de uxorata non de virgine natum.

⁶ *Cum ergo natus esset Iesus in Bethleem civitate Iudae:* hoc est in domo panis; nam Bethleem domus panis, Iuda vero confessio interpretatur. Illic natus est Iesus qui dixit ⁶ „Ego sum panis vivus qui de coelo descendi.“ ⁷ *Pannis obvolvitur,* ut scissam humani corporis unitatem suo redimeret in corpore. ⁸ *Obtulerunt magi ei munera: aurum* ut regi, *thus* ut deo, *myrrham* ut homini ad sepulturam. Admoniti sunt *ne redirent ad Herodem,* quoniam his qui ex gentibus ad Christum veniunt recursus ad seculum denegatur. ⁹ *Tunc misit Herodes et occidit infantes.* Quod legimus infantes pro Christo occisos esse significat incipientes peccare consilia sua ad Christum debere convertere, de quo scriptum est ¹⁰ „Petra autem erat Christus,“ et ¹¹ „Beatus qui tenebit

938 ed. Ruæ. (ap. Lommatzsch. T. V. p. 104), ab Hieronymo latine reddita, ubi verba Ignatiana καὶ ἔλαθεν τὸν ἀρχοντα τοῦ αἵματος τούτου ἢ παρθενία Μαρίας referuntur: „In cuiusdam martyris epistola scriptum reperi, Ignatium dico . . . : principem saeculi huius latuit virginitas Mariae.“ Graeca ex schedis Grabii apposuit Ruæus.

5. *Cum etc.*] Matth. 2, 1.

6. *Ego ... descendi*] Ioann. 6, 41.

7. *Pannis obvolv.*] Luc. 2, 7.

8. *Obtulerunt etc.*] Matth. 2, 11—12.

9. *Tunc etc.*] Matth. 2, 16.

10. *Petra ... Christus*] 1 Cor. 10, 4.

11. *Beatus ... petram*] Ps. 136,

9. — *Bibl. vulg. tuos pro suos.*

et allidet parvulos suos ad petram.“ Hoc autem intelligendum est de baptisinate dixisse prophetam; nam quod ait *a bimatu et infra gentilem populum atque iudaicum dicit venturos ad baptismum.* ¹² *Vox audita est in Rama:* id est in excelso, scilicet longe lateque dispersa. *Rachel plorans filios suos.* Rachel uxor fuit Iacob, hic pro ecclesia ponitur quae est martyres habitura. *Et noluit consolari:* aestimans filios suos mortuos in sempiternum esse victuros. ¹³ *Quoniam Nazaraeus vocabitur.* Nazaraei dicuntur ex repromissione nati, quorum capita ferrum non tangebatur, ut fuit Isaac, Samuel, Hieremias, Ioannes Baptista, Christus dominus noster, et Samson, qui in figura fuit salvatoris nostri homo magnae virtutis, quia ad instar septiformis spiritus septem crines legitur habuisse, in quibus ideo vires gerebat, quia ¹⁴ „caput viri Christus est.“ Et sicut Samson, per coniugem amissis crinibus, voluit interire, ita Christus pro coniuncto sibi genere, id est Iudaeis et deserentibus se discipulis, qui sunt fidei lumina, sponte passionem subiit crucis. Deinde, velut recuperans crines, resumpta maiestate resurrexit a mortuis, aeternam necem male conversantibus illaturus.

¹⁵ *Vox clamantis in deserto:* id est in seculo, eo quod non habentes fidem seculares deserunt cultum dei. *Parate viam domini:* id est animas credentium, in quibus ambulaturus erat dominus. ¹⁶ „Omnis vallis implebitur,“ id est omnis mundus doctrina replebitur Christi; et „omnis collis humiliabitur,“ id est diaboli nequitia conteretur; et „erunt prava in directa,“ scilicet cum mala revertuntur in bona.

¹⁷ *Cibus Ioannis erant locustae et mel silvestre.* Per locustas populos agrestes significat, mel autem fructum indicat credulitatis ipsorum, quibus prophetantibus dulcis auditus erat

12. *Vox etc.]* Matth. 2, 18.

15. *Vox etc.]* Matth. 3, 3 (Ies.

13. *Quoniam etc.]* Matth. 2, 40, 3).

23.

16. *Omnis ... in directa]* Ies.

14. *caput . . . est]* 1 Cor. 40, 4.

11, 3.

17. *Cibus etc.]* Matth. 3, 4.

ut fide sua pascerent praedicantem. Sive per locustas gentes, per mel autem significat Iudaeos, credulitate sua fructus deo dulcissimos offerentes. ¹⁸ *Potens est deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae.* Lapidem pro paganis ait propter cordis durtiam, ut in Ezechiel dicitur ¹⁹ „Auferam a vobis cor lapideum et dabo vobis cor carneum.“ ²⁰ *Ecce securis ad radices arboris posita est: id est praedicatio sermonis divini, ex utraque parte habens acutum novi ac veteris testamenti; unde alibi ait* ²¹ „Et gladii ancipites in manibus eorum.“ Radices vero arboris spes et curas hominum dixit. ²² *Ille vos baptizabit in spiritu sancto et igni.* Hoc ideo ait, sive quia ignis spiritus sanctus est, ut Acta Apostolorum docent, cum eo descendente ²³ sedit quasi ignis super credentium linguas et impletus est sermo domini dicentis ²⁴ „Ignem veni mittere super terram et quem volo ut ardeat,“ — sive quia in praesenti vita spiritu baptizamur, in futura autem igni. ²⁵ *Habens ventilabrum in manu sua: hoc est crucem. Et purgabit aream suam, scilicet mundum vel ecclesiam suam. Et colliget frumentum in horreum suum: id est in paradysum congregabit sanctos. Nam per paleas peccatores significat.*

²⁶ *Statuit Iesum super pinnam templi.* Per templum hominem significat, ut et apostolus ²⁷ „Vos estis templum dei;“ per pinnam templi nostram indicat sublimitatem, de qua Christum descendere diabolus hortabatur dicens: ²⁸ *Mitte te deorsum, — ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Lapidem vero pro homine invidioso, propter durtiam cordis, diabolus dixit, ut et supra ²⁹ *Dic ut lapides isti panes fiant.* ³⁰ *Vade*

18. <i>Potens</i> etc.] Matth. 3, 9.	24. Ignem ... ardeat] Luc. 12, 49.
19. Auferam ... carneum] Ezech. 11, 19.	25. <i>Habens</i> etc.] Matth. 3, 12.
20. <i>Ecce</i> etc.] Matth. 3, 10.	26. <i>Statuit</i> etc.] Matth. 4, 5.
21. Et ... eorum] Ps. 149, 6.	27. Vos ... dei] 1 Cor. 3, 16.
22. <i>Ille</i> etc.] Matth. 3, 11.	28. <i>Mitte</i> etc.] Matth. 4, 6.
23. sedit . . . linguas] Act. apost. 2, 3.	29. <i>Dic</i> etc.] Matth. 4, 3.
	30. <i>Vade</i> etc.] Matth. 4, 10.

retro satana: id est vade in ignem aeternum. Diabolo haec dixit. Nam beato Petro ³¹ hoc dixisse significat: sequere me, quia contrarius es voluntati meae.

³² *Vos estis sal terrae*. Sal appellantur apostoli, quia per illos conditur universum genus humanum. *Si sal evanuerit, in quo salietur?* id est si doctor erraverit, a quo alio doctore emendabitur? ³³ *Vos estis lux mundi*. Hoc apostolis dicit, quia illuminant mundum doctrina coelesti. *Non potest civitas abscondi super montem posita*. Civitas a civibus dicitur, id est ab habitatoribus appellatur; civitas ecclesia, mons intelligendus est Christus, super quem aedificata est ecclesia. ³⁴ *Neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio sed super candelabrum*. Lucerna verbum dei est, modium autem lex, eo quod in abdito loco fuerit; candelabrum vero crux Christi, quae totum mundum fulgore sui luminis illustravit. ³⁵ *Non veni legem solvere sed adimplere*. Quia dilectio proximi legis est plenitudo et causa humanae dilectionis, Christus corpus humanum sumere dignatus est, ideoque non solvit legem sed implevit salvator adveniens. ³⁶ *Iota unum vel unus apex non praeteribit a lege donec haec omnia fiant*. Per iota vetus significat testamentum quo decalogus continetur, iota enim pro decem est apud Graecos; ³⁷ apex autem quatuor literas habens, per evangelium quadruplex, testamentum indicat novum. ³⁸ *Esto consentiens adversario tuo*: hoc est legi divinae consenti, quam omnis peccator adversarium putat obviantem desideriis suis; *bene es in via*, id est in hac praesenti vita vel in carne, *ne tradat te iudici*. Age igitur quod praecepit lex, ne te dissentientem sibi tradat iudici, scilicet Christo, *et iudex tradat te*

31. hoc dix.] Matth. 16, 23.

32. Vos etc.] Matth. 5, 13.

33. Vos etc.] Matth. 5, 14.

34. Neque etc.] Matth. 5, 15.

35. Non etc.] Matth. 5, 17.

36. Iota etc.] Matth. 5, 18.

37. apex a. quat. lit. h.] Com-

mentarii hęc latinam originem ipsi aperte produunt. Non enim graecus homo ita dicere potuit. In graeco Matthaei textu exstat *νεγαία*, quod verbum, ut vides, non quattuor sed sex literas habet.

38. Esto etc.] Matth. 5, 25.

ministris, id est angelis, *et mittaris in carcerem*, id est in gehennam; et ³⁹ *non exeas inde donec reddas novissimam quadrantem*, id est de omni otioso sermone rationem omnino persolves. ⁴⁰ *Si oculus tuus texter scandalizat te, erue illum*. Dextero oculo et dextera manu fratrum, uxoris, liberorum, affinium et propinquorum monstratur effectus; quem si ad contemplandam veram lucem nobis impedimento esse cernimus, supradictas truncare debemus istiusmodi portiones, ne dum volumus lucere supra caeteros ipsi pereamus in aeternum.

⁴¹ *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua*. Per sinistram praesens vita, futura vero per dexteram declaratur; vel dexterae indicio significat Christianos colentes Christum sedentem ad dexteram patris, per sinistram vero haereticos indicat vel Iudaeos. ⁴² *Nolite thesaurizare vobis thesauros super terram*: id est nolite habere fiduciam carnis; *ubi tineae*, id est avaritia, *decipit* vel libido, *et ubi fures effodiunt*, id est daemones sollicitant peccatores. Nam per thesauros fidem significat, per terram carnem, per caelum spiritum. ⁴³ *Lucerna corporis tui est oculus tuus*. Lucernam oculum, *lumen* pro episcopo vel his qui in ecclesia clari sunt dixit. Corpus pro ecclesia, *tenebras* pro peccatis vel ignorantia posuit. *Si oculus tuus simplex est, totum corpus tuum lucidum erit*. Lippientes oculi solent lucernas videre numerosas, simplex autem oculus et purus simplicia intuetur et pura. Hoc est ergo quod ait: quomodo totum corpus in tenebris est si oculus ei non fuerit, ita si anima principalem fulgorem sapientiae perdiderit universus sensus in caligine commoratur.

⁴⁴ *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, in tuo autem trabem non consideras?* Hoc autem ad eos ait qui

39. *non etc.*] Matth. 5, 26.42. *Nolite etc.*] Matth. 6, 19—20.40. *Si etc.*] Matth. 5, 29—43. *Lucerna etc.*] Matth. 6, 22

30.

—23.

41. *Nesciat etc.*] Matth. 6, 3.44. *Quid etc.*] Matth. 7, 3.

male viventes audent cum simplicioribus de lege contendere, quorum ab oculis stipulam coronae dominicae mundare nituntur et in suo trabem non sentiunt crucis. ⁴⁵ *Nolite sanctum panem dare canibus.* Per canes significat eos qui post poenitentiam peccant. *Neque miseritis margaritas ante porcos.* Per porcos illos vult intelligi qui necdum evangelio crediderunt et in luto incredulitatis suae vitiisque versantur: quibus ait margaritas, id est mystica sacramenta fidei, non debere committi. ⁴⁶ *Numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus?* In spinis et tribulis haereses intelligendae sunt, de quibus iustitiae fructum colligit, id est martyres ex haereticis nemo novit. ⁴⁷ *Non potest arbor bona malos fructus facere.* Arbor mala homo peccator est qui malos fructus facit, hoc est peccata libidinis et avaritiae; arbor autem bona homo bonus est placens deo, faciens fructus bonos. ⁴⁸ *Omnis qui audit verba mea et facit ea similis est viro sapienti, qui aedificavit domum suam supra petram.* Petra Christus est intelligendus, domus vita haec praesens innixa deo, *fulmina et venti* impetus persecutionis, *arena* haeresis in qua quidquid aedificatum fuerit cadit.

⁴⁹ *Accessit quidam centurio.* Hic figuram gerit populi gentilis credentis in deum et venientis ad fidem ex omni orbe terrarum. Sane quod ait ⁵⁰ *Filii huius regni ibunt in tenebras exteriores* Iudaeos incredulos taxat. ⁵¹ *Vulpes foveas habent.* In te scilicet tanti doli tantaque sunt fraudes, ut in tuo corde vulpes videantur fecisse cubilia. *Et volucres coeli nidos:* id est tantum superbus es ut volare te aestimes, cumque sit pectus tuum plenum iniquitate et arrogantia, Christus illic succedendi non invenit locum. ⁵² *Sine, mortui sepeliant mortuos suos:* id est permitte infideles officia prae-

45. *Nolite* etc.] Matth. 7, 6. οἱ ποταμοὶ) pro fulmina. Non

46. *Numquid* etc.] Matth. 7, 6. tuto.

16.

47. *Non* etc.] Matth. 7, 18.

48. *Omnis* etc.] Matth. 7, 24

—26. — Bibl. vulg. flumina (Mt.

49. *Accessit* etc.] Matth. 8, 5.

50. *Filii* etc.] Matth. 8, 12.

51. *Vulpes* etc.] Matth. 8, 20.

52. *Sine* etc.] Matth. 8, 22.

bero naturae; tu autem vivificaturus animas meas esto pedissequus.

⁵³ *Numquid possunt filii sponsi ieiunare quomodo cum illis est sponsus? Sponsus Christus est, filii autem sponsi novissimi Christiani, qui divina faciendo praecepta minime ieiunamus, adhaerentes ei qui dixit* ⁵⁴ *„Ego sum panis vivus qui de coelo descendi.“* Quisquis ergo ab eius mandatis fuerit alienus, auferetur ab eo sponsus, id est Christus, et tunc ieiunabit. ⁵⁵ *Nemo mittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus.* Indumentum vetus veterem hominem significat, novum vero indumentum hominem indicat spiritalem, qui carnali iunctus maiorem facit scissuram maiusque peccatum. ⁵⁶ *Neque mittunt vinum novum in atres veteres.* Vinum novum sacramentum est novi testamenti, utres autem veteres Iudaei sunt; nam utres novi nos sumus Christiani, mustum bibentes, id est doctrinam sancti spiritus. ⁵⁷ *Ecce mulier quae profluvio sanguinis laborabat.* Per mulierem haemorrhosam ecclesia significatur ex gentibus, in cuius imagine ante iugulati sunt Machabaei caeterique prophetae; sed veniens Christus iudicio crucis suae non in muliebri profluvio fecit sanguinem martyrum fundi sed in gloria sua. *Vestimentum autem salvatoris tetigisse mulierem* divinas significat scripturas; *duodecim vero anni* apostolorum numerum monstrant. ⁵⁸ *Non est mortua puella sed dormit.* Hoc ideo ait quoniam deo vivunt omnia. ⁵⁹ *Et cum eiecta esset turba, intravit et tenuit manum puellae.* Non enim erant digni ut viderent mysterium resurgentis, qui resuscitantem dominum indignis contumeliis deridebant. *Et tenuit manum eius, et surrexit puella.* Nisi prius mandatae fuerint manus Iudaeorum, quae sanguine plenae sunt, synagoga eorum mortua non resurget. ⁶⁰ *Messis quidem multa, operarii autem pauci.*

53. Numquid etc.] Matth. 9, 15.

54. Ego... descendi] Ioann. 6, 51.

55. Nemo etc.] Matth. 9, 16.

56. Neque etc.] Matth. 9, 17.

57. Ecce etc.] Matth. 9, 20.

58. Non etc.] Matth. 9, 24.

59. Et etc.] Matth. 9, 25.

60. Messis etc.] Matth. 9, 37.

Messis id est populus, operarii autem pauci id est doctores ecclesiae.

⁶¹ *Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum.* Lupos persecutores, oves autem Christianos ait. *Astuti estote sicut serpentes.* In necessitate mortis caput suum celant, corpus autem suum velut minus necessarium negligunt caedi exponentes; ita et nos caput nostrum facultatesque nostras obiciamus. *Simplices sicut columbae.* Columba ecclesia est. ⁶² *Cum autem persequuntur vos in hac civitate, fugite in aliam.* Hoc apostolis ait: cum vos in hac congregatione iudaica fuerint persecuti, fugientium more celeriter ite ad gentes, hoc est paganos, et, si apud eos persecutionem praedicatio divina pertulerit, migrandum est rursus mente non corpore, ad illos scilicet qui errantes viam veritatis affectant, de quibus dicit Iesus: ⁶³ „Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile et unus pastor.“ ⁶⁴ *Quod dico vobis in tenebris dicite in lumine.* Tenebras pro Iudaeis, lumen autem pro Christianis ait, ut dicit apostolus: ⁶⁵ „Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino, ergo ut filii lucis ambulate.“ *Et quod in aure auditis praedicate super tecta.* Aures populum ait propter auditum, sic oculi principes intelliguntur, eo quod caeteros illuminent praedicatione divina; tecta autem promissa divina ideo dixit, quia credentes removeri habebant a conversatione terrena et in via coelestis disciplinae constitui. Sive est sensus: omnia quaecumque a me auditis populo publice ac veluti in edito praedicate. ⁶⁶ *Nonne duo passeret assere veniunt?* Spiritum animamque significat, ut scriptum est: ⁶⁷ „Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.“ Assis autem denarius fidei est, ad quam religionis studio convenimus. *Et*

61. *Ecce etc.*] Matth. 10, 16.

62. *Cum etc.*] Matth. 10, 23.

63. *Et ... pastor*] Ioann. 10, 16.

64. *Quod etc.*] Matth. 10, 27. 123, 7.

65. *Eratis ... ambulate*] Eph. 5, 8.

66. *Nonne etc.*] Matth. 10, 29.

67. *Anima ... venantium*] Ps.

unus ex eis non cadet super terram. „Super terram“ verò hominem significat qui sine voluntate patris coelestis nec animam nec spiritum sumit. ⁶⁸ *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt.* Quod caput nostrum Christus est, capilli eius sancti sunt intelligendi, quos Christus numerare dignatur; non ergo hic capitis nostri significat comam, quae in nostra vel in tonsoris est potestate. ⁶⁹ *Non egent sani medico sed male habentes.* Infirmetas mundi visitata est adventu salvatoris domini; „omnes enim peccaverant et egebant gloria dei.“ Adventus eius nullum iustum invenit sed omnes reos: et qui frenetica rabie medicum occiderunt, qui infirmitates nostras et labores nostros portavit et crucifixus est pro nobis, ut de sanguine suo fieret medicamentum quo sanaretur omnis aegrotus.

⁷⁰ *Simile est regnum coelorum thesauro abscondito in agro.* Thesaurus absconditus in agro gratia est in mundo missa, dicente domino: ⁷¹ „Ager autem hic mundus.“ Ideo autem ait thesaurum absconditum, quia non omnibus datur. ⁷² *Margarita pretiosa* est trinitas sancta, quae dividi non potest, nam in unitate consistit. ⁷³ *Rete missum in mare* est praedicatio data seculo. Capti sunt *pisces*: id est convenerunt ad ecclesiam boni et mali; sed mali *ruperunt retia*, schismata facientes, et multi infideles exierunt de congregatione catholica.

⁷⁴ *Navis* est ecclesia, quia ut illa de tabulis sic et ista de animabus est composita fidelibus. Vela extendit orando, anchoram fidei figit in coelo, habet arborem crucis, funes charitatis extendit et remigia sanctae operationis habere cognoscitur. De ⁷⁵ *quinque panibus*, id est de doctrina Pentateuchi, et *duobus piscibus*, hoc est duobus testamentis,

68. *Sed* etc.] Matth. 10, 30.72. *Margar. pret.*] Matth. 13,69. *Non* etc.] Matth. 9, 12 (Luc. 46.

5, 31). — Rom. 3, 23.

73. *Rete* etc.] Matth. 13, 47.70. *Simile* etc.] Matth. 13, 44.74. *Navis*] Matth. 14, 13.71. *Ager* . . . mundus] Matth.75. *quinque* etc.] Matth. 14,

13, 38.

19—21.

vetere et novo, *quinque milia hominum* saturata significant quod quinque sensibus perfecti sunt, id est videndi audiendi odorandi gustandi et palpandi; ipsi de sinistra ad dexteram transeunt. De ⁷⁶ *septem panibus*, id est doctrina spiritus septiformi, et *paucis piscibus*, id est apostolis, *quatuor milia hominum* saturata significant quod in quatuor cardines mundi verbum dei cucurrerit, ut legimus: ⁷⁷ „In omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis terrae verba eorum.“ Per ⁷⁸ *septem etiam sportas* septem ecclesias dicit quas in Apocalypsi legimus, quae unitatis gratia continentur. ⁷⁹ *Et ambulabat Iesus super mare*. Ideo Iesus ambulabat super mare, quia venientem in hunc mundum ⁸⁰ „non eum demersit tempestas aquae neque absorbit profundum nec coarctavit super eum puteus os suum,“ et quia ⁸¹ „venit princeps huius mundi et in eo nihil invenit suum,“ denique super mare ambulabat, quia nullo pondere peccati gravabatur. ⁸² Petrus vero supra petram fundatus, in quo figuratur ecclesia in qua boni et mali sunt iuncti, mergebatur: sed domini est dexteram sublevatus, quia ⁸³ „novit dominus pios de tentatione eripere.“

⁸⁴ *Si oculus tuus scandalizat te, erue eum et proiice abs te*. Oculus scandalizat, cuius sacerdos tantum dictator est et non factor, dicente domino apostolis ⁸⁵ „Vos estis lux mundi.“ Et quid est *erue eum abs te*, nisi quod cum aliquis sacerdotum de catholico dogmate in aliquam haeresim declinaverit abiiciendus est, ne cum illo plebs in gehennam mittatur. Per ⁸⁶ *manum* autem amicum, per *pedem* vero servum ancillamque significat. ⁸⁷ *Ovis erratica* anima est, quae habens

· 76. <i>septem</i> etc.] Matth. 15, 34. 38.	82. Petrus etc.] Matth. 14, 30
77. In . . . eorum] Ps. 18, 5	—31.
(Rom. 10, 18).	83. novit . . . eripere] 2 Petr.
78. <i>septem</i> etc.] Matth. 15, 37.	2, 9.
79. <i>Et</i> etc.] Matth. 14, 25.	84. <i>Si</i> etc.] Matth. 18, 9.
80. non . . . suum] Ps. 68, 16.	85. Vos . . . mundi] Matth. 5, 14.
81. venit . . . suum] Ioann.	86. <i>manum</i> etc.] Matth. 18, 8.
14, 30.	87. <i>Ovis erratica</i>] Matth. 18, 12.

pabulum spiritale sine pastore in peccatis errabat, quam angelis dominus sociavit.

⁸⁸ *Erunt primi novissimi et novissimi primi, ex gentibus scilicet Christiani, et primi novissimi, id est Iudaei, ut legimus* ⁸⁹ „Maior serviet minori.“ Deus ⁹⁰ „caecos illuminavit,“ Iudaeos atque Gentiles. ⁹¹ „Omnes enim peccaverunt et egent gloria dei.“ Hi iuxta viam errant, quia in Christum necdum crediderunt, qui est ⁹² „via veritas ac vita.“

⁹³ *Simile est regnum coelorum homini regi qui fecit nuptias filio suo.* Dominus Iesus venit hic ad nuptias ut animam nostram spiritui maritaret, quorum copula spiritali filios procreamus, charitatem scilicet, pacem, gaudium, spem, bonitatem, mansuetudinem, continentiam.

⁹⁴ *Cui autem similem aestimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro et clamantibus.* Duo genera puerorum sunt: alii sensu, alii malitia tales sunt, ut legimus ⁹⁵ „Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote, ut perfecti sitis sensibus.“ Forum autem Hierusalem significat, in qua divinae legis iustitia tractabatur: in quo foro olim dicuntur fuisse prophetae, postea apostoli carentes malitia, quibus ait Iesus: ⁹⁶ „Pueri, numquid pulmentarium habetis?“ ⁹⁷ *Cantavimus vobis et non saltastis:* id est adventum et gloriam domini praedicavimus, et credere noluitis; saltare enim laetari est. *Lamentavimus et non planxistis,* excidium scilicet Hierusalem et dispersionem populi, nec tamen poenitentiam egistis.

⁹⁸ *Abiit Iesus sabbato per segetes.* Ager est omnis mundus iste, agri segetes foecunditas numerosa sanctorum, spi-

88. <i>Erunt etc.] Matth. 19, 30.</i>	94. <i>Cui etc.] Matth. 11, 16.</i>
89. <i>Maior . . . minori] Genes.</i>	95. <i>Nolite . . . sensibus] 1 Cor.</i>
25, 23 (Rom. 9, 13).	14, 20.
90. <i>caecos illum.] Ies. 35, 5</i>	96. <i>Pueri . . . habetis] Ioann.</i>
(Matth. 11, 5).	21, 5.
91. <i>Omnes . . . dei] Rom. 3, 23.</i>	97. <i>Cantavimus etc.] Matth.</i>
92. <i>via . . . vita] Ioann. 14, 6.</i>	11, 17.
93. <i>Simile etc.] Matth. 22, 2.</i>	98. <i>Abiit etc.] Matth. 12, 1.</i>

cae agri fructus ecclesiae, quos discutientes apostoli operibus suis pascebantur. Confricantes autem manibus suis spicas apostolos manducasse ob hoc ait evangelista ut paleas et aristas, id est peccata, a credentibus baptisate separarent. Dies vero sabbati adventum indicat salvatoris: quinque enim libri Mosis quinque dies computantur, et omnium prophetarum dicta liber unus, sextusque dies accipit, unde sabbatum septimo ponitur loco. ⁹⁹ *Invenit Iesus hominem habentem manum aridam*, id est infructuosam, cui dicendo *Extende manum tuam* significat eum non avarum debere esse sed largum. ¹⁰⁰ *Arundinem quassatam non confringet et linum fumigans non extinguet*. Qui peccatori non porrigit manum nec portat onus fratris, iste quassatam arundinem confringit, et qui modicam scintillam fidei contemnit in parvulis, hic linum extinguit fumigans, quorum utrumque non fecit Christus; ad hoc enim ¹⁰¹ „venerat ut salvum faceret quod perierat.“ ¹⁰² *Quomodo potest intrare quis in domum fortis et vasa eius diripere nisi prius alligaverit fortem?* Fortis erat praeterito tempore satanas, qui omne genus hominum in hoc mundo velut vasa propria possidebat, sed veniens fortior eo filius dei victo illo passione sua eruit nos e potestate ipsius et fecit nos vasa sua, dans nobis spiritum sanctum. ¹⁰³ „Hunc autem habemus thesaurum,“ ut ait apostolus, „in vasis fictilibus.“ Ergo corpora vasa dixit. ¹⁰⁴ *Quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei, qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo neque in futuro*. Sciendum est ¹⁰⁵ quia filius

99. *Invenit etc.*] Matth. 12, 10, 13.

100. *Arundinem etc.*] Matth. 12, 20.

101. *venerat ... perierat*] Matth. 18, 11.

102. *Quomodo etc.*] Matth. 12, 29.

103. *Hunc ... fictilibus*] 2 Cor. 4, 7.

104. *Quicumque etc.*] Matth. 12, 32.

105. quia] = quod (ὅτι) pro acc. c. inf. Cf. lib. II. n. 21. IV. n. 4. Infra (n. 161 sq.) „Sciendum est quod.“ Sic scio cum quia struitur saepissime in vulg. Bibl., v. c. Matth. 6, 32. 9, 6. 15, 12. 20, 25. 22, 16. 25, 26. 26, 2. Cf. meam edit. Iu-

hominis cuiuslibet quæ carnis sunt sapit: cui si contradicatur, iustitia est ante peccatum. Nam Iesus Christus dominus noster humilitatis studio se filium hominis dicebat, cum esset et per patrem deus et per matrem homo, quamvis omnes facientes iustitiam, sicut ait apostolus, ¹⁰⁶ „filii dei vocemur et simus.“ Propterea ergo contra spiritum sanctum negat emissum verbum posse dimitti, quia deus spiritus est et spiritualis est lex divina. Ergo sicut quemcunque filium hominis humana meditantem impune contemnimus, ita dicenti agentique spiritalia ut filium dei non resalutare perpetuus est reatus, nisi poenitentiae remedia consequamur. Nam peccator conversus ad deum et delictis suis terminum ponens desinit esse peccator, ut ait Ezechiel: ¹⁰⁷ „Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die erraverit, et iniquitas iniqui non disperdet eum quocunque conversus fuerit.“ Denique Paulus persequens ecclesiam dei spiritale peccatum gerebat, sed misericordiam est consecutus a domino, quia ignorans fecerat in incredulitate sua. ¹⁰⁸ *Regina austri surget in iudicio.* Sicut regina Saba venit ad Salomonem, ita ecclesia cum multitudine credentium ab omni orbe terrarum venit ad Christum. De hac ecclesia David ait: ¹⁰⁹ „Astitit regina a dexteris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate.“

¹¹⁰ *Simile est regnum dei grano sinapis.* Granum sinapis missum in agrum seipsum salvator ostendit, qui missus est in hunc mundum a patre de coelis, quod minimum granum minus est quidem omnibus seminibus, scilicet quod ipse deposito honore coelesti humilior sit factus omnibus hominibus, ut ait apostolus. ¹¹¹ „Qui cum in forma dei esset (inquit),

stin. Opp. T. II (= Corp. Apoll. Vol. III) ed. 2. p. 245. n. 1. p. 246. n. 1. Tatian. Orat. (Vol. VI) fragm. V. p. 170. n. 1.

106. filii ... simus] Rom. 8, 14 (Gal. 3, 26).

107. Iustitia ... fuerit] Ezech. 18, 21 sq.

108. Regina etc.] Matth. 12, 42.

109. Astitit ... varietate] Ps. 44, 10.

110. Simile etc.] Matth. 13, 31—32.

111. Qui ... accipiens] Phill. 2, 6—7.

non rapinam arbitratus est esse se aequalem deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens.“ Ergo propter contumelias quas ipse pertulit nostri causa humiliorem se omnibus demonstravit. Sed postquam crevit Christus, scilicet vel in cruce vel resurgens, recepta iam potestate maior omnibus hominibus, ut sanctus Paulus ait. ¹¹² „Propter hoc (inquit) exaltavit illum deus et dedit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genus flectatur coelestium, terrestrium et infernorum.“ *Arborem autem feri, ita ut volucres coeli habitent in ramis eius*, ecclesiam quae post passionem et resurrectionem domini nata est ostendit, cuius ramos esse apostolos constat ad superna tendentes. Volucres autem coeli habitantes in ramis homines significant spirituales qui in apostolorum catholica doctrina requiescunt: qui ideo volucres appellantur quoniam sanctae conversationis studio volare videntur ad coelum, a terrenis operibus recedentes. Ut ait apostolus ¹¹³ „Et nos qui vivimus simul rapiemur in nubibus obviam Christo in aera et sic cum domino erimus.“ Sive propterea regnum dei grano sinapis adaequatur quia ita difficilia in devotis praecepta divina, sicut vehemens est ac molestum sinapi illud sumentibus. ¹¹⁴ *Simile est regnum coelorum thesauro abscondito in agro.* Ager hic mundus est, thesaurus Christus est qui triduanalavit passione: unde vendendum est nobis omne quod habemus in hoc seculo, ut vitam mereamur aeternam.

¹¹⁵ *Acceptis Iesus quinque panibus et duobus piscibus.* Per quinque panes pentateuchum significat, id est quinque libros Mosis, per duos pisces duo testamenta, vetus et novum: quibus dominus genus humanum pascit. ¹¹⁶ *Vespere autem facto solus erat ibi; navicula autem in medio mari iactabatur fluctibus.* Mare significat seculum, navis eccle-

112. Propter . . . infernorum] Phil. 2, 9—10.

113. Et . . . erimus] 1 Thess. 4, 16.

114. *Simile* etc.] Matth. 13, 44.

115. *Acceptis* etc.] Matth. 14,

19. — Cf. supra n. 75.

116. *Vespere* etc.] Matth. 14,

23—28.

siam, ventus diabolum. Quarta vigilia evangelia designat, quae adveniens in fine seculi nobis detulit Christus. Turbatum autem Petrum, visâ tempestate diabolicae aerae, passionem indicat Christi cum pene subversa est fides negantis apostoli. ¹¹⁷ *Et rogabant eum ut vel fimbriam vestimenti eius tangerent.* Vestimentum salvatoris lex est divina in qua sunt plura mandata, sicut in vestimento multae sunt fimbriae: quarum unam si quis contigerit, id est de multis vel unum praeceptum salvatoris faciens, remedium percipit salutare.

¹¹⁸ *Ecce mulier Cananaea de finibus illis veniens.* Haec mulier gentilis populi habebat figuram, qui rogabat dominum ut congregatio eius ab erroribus idololatriae mutaretur. At Iesus dissimulabat, ut fides mulieris omnibus fieret manifesta. *Et apostoli dixerunt: Quid clamat post nos?* significantes post resurrectionem domini gentilem populum crediturum. *Respondit Iesus non se missum esse nisi ad oves perditas domus Israel:* id est ad populum Iudaeorum salvandum, si tamen credere voluissent. *Non licet, inquit, accipere panem filiorum et mittere canibus.* Panem corpus suum dixit, canes autem gentiles homines velut indignos gratia divina. *At illa respondens ait: Utique domine:* id est verum dicis. *Sed et catuli edunt de micis mensae dominorum suorum.* Per catulos ostendit omnes gentes venturas ad fidem dei et esuras ex micis, id est ex prophetarum apostolorumque doctrinis, quas de mensa cadere est de congregatione populi iudaici separari ad resurrectionem generi humano praebendam; mensa enim congregatio populi est intelligenda.

¹¹⁹ *Vade ad mare et mitte hamum, et eum piscem qui primus ascenderit tolle.* Hoc tributo passio domini designatur, quia homo abstrahendus erat a seculo, habens in ore suo staterem: id est didrachma, quatuor continens drachmas, quibus intelligenda sunt quatuor evangelia: quorum proditio

117. Et etc.] Marc. 6, 56.

119. Vade etc.] Matth. 17,

118. Ecce etc.] Matth. 15, 22—27.

26.

testimonia fidei demonstrabat, unde debitum, id est peccatum, generis humani possit absolvi, quia passione Christi liberandi eramus a debitis peccatorum.

¹²⁰ *Nonne hic est filius Ioseph fabri?* Filium fabri vel ab obtrectatoribus se Iesus voluit appellari, quia ipse conditor mundi deus in principio fecit coelum et terram, et quia terrena nos docent quae sunt coelestia, quasi bonus animae faber spiritalia vitia nostra circumdolat, cito etiam securim admovens arboribus infoecundis, secare doctus exigua, sublimia servare culminibus, rigida mentium spiritus igne molire et in varios usus omne humanum genus diversa ministeriorum qualitate formare.

¹²¹ *Herodes enim tenuit Iohannem et alligavit eum caputque eius in disco ad mensam sibi fecit afferri.* Discus novissimam seculi partem significat; futurum enim erat novissimis temporibus ut puella, id est ecclesia, acciperet caput Christi, quod obtulit matri, scilicet synagogae. Ergo passionem Christi significat Iohannis passio.

¹²² *Non dico tibi septies sed et usque septuagesies septies:* id est 490 vicibus, ut totiens ille peccanti dimitteret in die quotiens ille peccare non posset, sive quia hic numerus ita veniae convenit ut poenae. Nam de Lamech ita septuagesies septies vindicatum est, sicut et posterii imitatoresque malitiae eius Iudaei septuagesimo anno, Esdra ducente, de Babylone rediere captivi. ¹²³ *Et cum coepisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem milia talenta.* Per servum debitorem summae praedictae universos homines significat generaliter, qui transgresso decalogo debitores deo fuimus. Et nobis dominus dimisit debita peccatorum per gratiam baptismatis sive per poenitentiam. Ita ergo et nos caeteris debitoribus nostris indulgere debemus, ne affectibus sensuum nostrorum amissis cogamur debita nostra solvere.

120. *Nonne* etc.] Matth. 13, 55.

121. *Herodes* etc.] Matth. 14, 3. 11.

122. *Non* etc.] Matth. 18, 22.

123. *Et* etc.] Matth. 18, 24.

¹²⁴ *Jesus ascendit in montem*, id est ad maiestatem patris, *et vultus eius immutatus est*, id est maiore sui luminis claritate, ne discipuli de ipso adhuc dubitarent. Nam dixerat sancto Petro: ¹²⁵ „Modicae fidei, quare dubitasti?“ Per *vestem ipsius splendidam* assumptionem sanctorum futuram indicit, per *tria vero tabernacula* triduanam habitationem passionis ostendit sive trinitatis figuram.

¹²⁶ *Facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem intrare in regnum coelorum*. Per divitem populum significat Iudaeorum, qui cum divitiis egressus est de Aegypto et de quo legitur ¹²⁷ „Divites egruerunt et esurierunt,“ per camelum autem gentilem populum dicit, nihil habentem rectum gerentemque sarcinam peccatorum ac per foramen acus intrantem, id est per arctam viam incedentem quae ducit ad regnum coelorum. Nam et Iudas de pretio perditionis dives fuit sed vitam aeternam non meruit.

¹²⁸ *Simile est regnum coelorum homini patrifamilias, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam*. Paterfamilias Christus est, qui operarios conducit et qui credentes colligit ut mercedem suae sanctitatis accipiant, vinea vero obedientia legis est, denarius autem vita aeterna. Primae horae operarii virgines sunt qui se laborem corporis et calorem primae aetatis tolerasse dixerunt, per caetera autem aetatis augmenta incontinentes accipiendi sunt. Vespere accepisse mercedem in adventu significat Christi. Sive primae horae operarius est Adam, tertiae Noe, sextae Abraham Isaac Iacob et caeteri patriarchae, undecimae apostoli et omnes Christiani fideles: quibus universis remuneratio aequalis est data, id est denarius habens figuram domini aeternam vitam credentibus dantis. ¹²⁹ *Homo quidam habuit*

124. *Jesus* etc.] Matth. 17, 1
—4. Cf. lib. III. n. 6.

125. *Modicae* . . . *dubitasti*] Matth. 14, 31.

126. *Facilius* etc.] Matth. 19, 24.

127. *Divites* . . . *esurierunt*] Ps. 33, 11.

128. *Simile* etc.] Matth. 20, 1—10.

129. *Homo* etc.] Matth. 21, 28—30.

duos filios, et accedens ad primum dixit: Fili, vade operare in vineam meam. Ille autem respondens ait: Nolo. Accedens ad alterum dixit similiter. At ille respondens ait: Volo. Per duos filios duos populos dicit, iudaicum atque gentilem: quorum prior, gentilis, est intelligendus negasse paternis parere praeceptis et tamen fecisse, posterior autem promissit se facturum quod iusserat, ut puta Iudaei, et minime promissa complevit. Vineam vero lex est accipienda, ad cuius praecepta omnes homines invitantur. ¹³⁰ *Homo erat paterfamilias qui plantavit vineam et sepe circumdedit eam:* id est deus omnipotens plantavit domum Israel. *Turrem vero legem dicit, lacum templum; coloni autem Iudaei sunt, septis fides est; servos occisos prophetas, alios postea missos apostolos dicit, ex quibus unum decollaverunt, Ioannem. Novissime filium suum misit, scilicet Christum, quem occidisse noscuntur.*

¹³¹ *Reddite quae sunt Caesaris Caesari.* Tempore persecutionis reddendum Caesari praecipit corpus, in quod solummodo potestatem habet, deo autem dicit debere reddi constantiam spiritus et animae. *De* ¹³² *septem fratribus unam uxorem habentibus septem fratres libri veteris testamenti intelligendi sunt, uxor eorum significat synagogam, cum qua patriarchae convenientes dederunt semen fidei christianae, sed illa non concepit.*

¹³³ *Exsurget regnum super regnum:* id est adversus regnum Christi catholicum audebit diabolus haereses concitare. *Erunt terrae motus et fames* significat homines verbi divini famem passuros, qui timore diaboli ad haereses confugient. ¹³⁴ *Tunc qui in Iudaea sunt fugiant ad montes.* Per Iudaeam, terram sanctam, significat hominem castum confugere debere ad apostolorum doctrinam. *Et qui in agro est, in ecclesia,*

130. *Homo etc.]* Matth. 21, 33—39.131. *Reddite etc.]* Matth. 22, 21.132. *septem etc.]* Matth. 22, 25
—26.133. *Exsurget etc.]* Matth.

24, 7.

134. *Tunc etc.]* Matth. 24, 16
—20.

non revertatur tollere vestimentum suum, hoc est veterem hominem derelinquat. Vac autem praegnantibus. Hic significatur qui in corde concipiunt aliquod opus sanctum et perficere illud causa avaritiae dissimulant, eo autem neglecto voti sui veluti praegnantes existant. *Lactantes* autem sunt qui divina praecepta negligenter docent aut sapiunt ¹³⁵ ut parvuli, quibus „non solidus cibus sed lac“ necessarium est. *Orate ne fiat fuga vestra hyeme vel sabbato:* id est ne refrigerescente charitate ad gentilitatem revertaris, aut iudaismo consentiens ex praecepto antichristi sabbatum colas; sive hic sensus est: ne propter asperitatem temporis frigus fidei patiamini, aut in sabbati otio devotionis timorem minime servare possitis vel certe persecutores evadere non valeatis. ¹³⁶ *De die illa autem vel hora nemo scit.* Diem et horam deus se tantum scire, non hominem voluit, et ideo nec filium dixit scire, ut improbitatem humanam in iudicii divini curiosa inquisitione confunderet, cum filium hominis hoc nescire dixisset. Caeterum filius dei, qui deus ex deo est, hoc ignorare non poterat, quippe dixit: ¹³⁷ „Omnia patris mea sunt.“ Si ergo natura patris in filio erat, scientiae natura degenerare non poterat: ergo divinitas una patris et filii diem et horam noverat quam creavit, non poterat autem nosse humana fragilitas quod utiliter ignorabat. ¹³⁸ *Tunc erunt duo in agro: unus assumetur et alter relinquetur.* In agro sunt qui gubernant ecclesiam, ut ait sanctus Paulus: ¹³⁹ „Ego plantavi, Apollo rigavit, deus incrementum dedit.“ ¹⁴⁰ *Duo in lecto.* In lecto esse monachos significat qui amant quietem, alieni a tumultu generis humani et domino servientes, inter quos sunt boni et mali. Per ¹⁴¹ *molam* mundum indicat et eos qui mundanis actibus conteruntur; nam sicut mola duobus lapidibus constat, ita alter populus in-

135. ut parvuli] 1 Cor. 3, 1-2.

136. *De* etc.] Matth. 24, 36.

137. Omnis . . . sunt] Ioann.

16, 15.

138. *Tunc* etc.] Matth. 24, 40.

139. Ego . . . dedit] 1 Cor. 3, 6.

140. *Duo* etc.] Luc. 17, 34.141. *molam*] Matth. 24, 41.

visus deo, alter catholicae ecclesiae orbem in terris complent, et horum aliqui deo complacent, aliqui artibus seculi ita utantur ut inde nequeant liberari, cum alii sic ibi sint (ait apostolus) ¹⁴² „ut qui utantur hoc mundo tanquam non utantur.“

De ¹⁴³ *decem virginibus* interpretatio haec est. Quinque esse corporis sensus, scilicet videndi audiendi odorandi gustandi et tangendi: qui propter abstinentiam illicitarum rerum et propter integritatem fidei in utroque sensum continent. Virgines appellantur ut ait apostolus ¹⁴⁴ „Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo;“ et quia virginitatis devotionisque ipsius corruptor est diabolus, adiecit apostolus: „Timeo autem ne, sicut serpens Evam seduxit versutia sua, sic et vestri sensus corrumpantur a charitate quae est in Christo.“ Lampades autem opera bona dixit, sicut salvator discipulis suis ¹⁴⁵ „Sint lumbi vestri praecincti et lucernae ardentes;“ in lumbis accinctis est intelligenda virginitas, in lucerna vero ardenti opera bona. Quinque igitur sapientes virgines nolunt videre quod malum est, ab illicitis sacrificiorum cibis ora subtrahunt, complexum detestantur alienum, auditum suum a detrahente convertunt, odorem divinae charitatis inquirunt frangendo panem esurienti, hospitem in domum suam introducendo, vestientes nudos, concordantes litigiosos, visitantes aegrotos, sepelientes mortuos. Hoc agentes et virgines et sapientes virgines comprobantur; negligentes vero et bona praedicta non facientes stultas esse non dubium est. Et sapientes lampades habent lucentes oleo in vasis allato, quod est charitatem conscientiae suae in proximos habere probantur; nam sicut oleum omni liquori supernatat et eminent, ita charitas praecellit omnibus rebus et laudibus. *Tardante autem sponso obdormierunt omnes*, scilicet fatuae; nam prudentes nisi per-

142. ut ... utantur] 1 Cor. 7, 31.

144. Despondi ... Christo] 2 Cor.

143. *decem virg.*] Matth. 25, 1 11, 2—3.

145. Sint ... ardentes] Luc. 12, 35.

severassent in vigiliis usque in finem, non introissent regiam sponsi. *Ecce media nocte clamor factus est.* Neotem pro ignorantia posuit, ac si diceret „cum nescirent;“ ipse enim ait: ¹⁴⁶ „Non est vestram scire tempora vel momenta quae pater posuit in sua potestate.“ De hoc clamore etiam dicit apostolus: ¹⁴⁷ „In ictu oculi, in novissima tuba, et mortui resurgent incorrupti et nos immutabimur.“ *Dum eunt emere:* id est dum quaerunt aliorum favorem et adulationum suffragia et non operari optant. *Coeperunt aptare lampades suas:* id est in resurrectione a mortuis coeperunt operum suorum deo reddere rationem, quia tunc nemo venalis est nec quisquam alteri plus quam sibi consulit. *Ite ad vendentes et emite vobis.* Hoc responsum dedere, irridentes non consulentes, ut irent ad adultores et emerent sibi oleum, id est laudem famamque probitatis. *Ne forte non sufficiat vobis et vobis:* ne ad arrogantiam vobis accidat si vobis divinorum praebeamus munerum portionem. *Pulsantes dixerunt: Domine domine, aperi nobis!* Dictum quidem a domino ¹⁴⁸ „Pulsate et aperiatur vobis;“ sed in hac praesenti vita, quando misericordiae non iudicii tempus est.

¹⁴⁹ *Et uni dedit quinque talenta:* id est pentateuchum, quem accipiens fidelis servus decalogi praecepta complevit. *Alii dedit duo talenta:* hoc est duo testamenta, vetus et novum, de quibus fidelis servus evangelia virtutum opere coaequavit. *Alii dedit unum talentum:* unam sententiam ¹⁵⁰ „Quod tibi non vis fieri alii ne feceris;“ quam sententiam nequam servus non exequendo, id est aliis non praebendo, celasse et obruisse comprobatur, velut si quis lucernam sub modio tenebris per livorem abscondat.

¹⁵¹ *Venit dies paschae.* Pascha domini passio est vel transitus, triduum ecclesia est; per *patremfamilias* domini

146. Non . . . potestate] Act. apost. 1, 7.

147. In . . . immutabimur] 1 Cor. 15, 52.

148. Pulsate . . . vobis] Matth. 7, 7.

149. Et etc.] Matth. 25, 15.

150. Quod . . . feceris] Matth. 7, 12.

151. Venit etc.] Matth. 26, 2—20.

patrem significat, per domum eius Hierusalem coelestem debemus intelligere ubi cum sanctis est convivium habiturus Christus dominus noster.

¹⁵² *Invenietis pullum asinae.* Per asinam figurate intelligenda est synagoga, per pullum asinae lascivum populum gentilem indomitumque significat, ad quem duos ex discipulis misit: Petrum in circumcisionem, Paulum in gentes. *Tunc imposuerunt vestimenta super illum et Iesum supersedere fecerunt.* Id est: Vestis apostolica scripturarum est expositio divinarum, et nisi coelesti doctrina instructa fuerit anima, sessorem habere deum non meretur. *Vel Adduxerunt asinam et pullum eius:* id est gentilem populum, qui et praesepe domini sui ignoravit, hoc scilicet de quo cibaria sumimus. *Ramos de arboribus abscindentes:* peccata sunt quae in nobis virebant, arbores enim homines sunt; vel ramos de arboribus caedere et viam sternere est peccata sua domino confiteri, quo facilius in corde credentium Christus daemone victor incederet.

¹⁵³ *Hoc est enim corpus meum.* Corpus suum panem dicens, de multorum granorum adunatione congestum, populum hunc quem assumpsit indicat adunatum. *Hic est calix sanguinis mei.* Sanguinem suum vinum appellans, de botris atque acinis plurimis expressum et in unum coactum, item congregationem nostram significat commixtione adunatae multitudinis copulatam. ¹⁵⁴ *Pater, si fieri potest, transeat vel transfer a me calicem istum.* Fragilitatem in se dominus praefigurabat humanam, qui sine labore patiendi liberari se cupiebat a corporis nexu. Ob hoc calicem pro passione ait; nam vinum sanguis interpretatur, et calix corpus agnoscitur: sicut enim vino calix, ita sanguine plenum est corpus humanum. ¹⁵⁵ *Et percussit Petrus servum principis sacerdotum et amputavit eius auriculam dexteram.* Is autem cui ablata

152. *Invenietis* etc.] Matth. 21,
2. 7. 8.

154. *Pater* etc.] Matth. 26, 39.

155. *Et* etc.] Matth. 26, 51;

153. *Hoc* etc.] Matth. 26, 26. Ioann. 18, 10.

est *Malchus* dicebatur. Id est: Rex quondam populi Iudaeorum servus factus est impietatis iudaicae, qui ideo perdidit dexteræ auris auditum, quia totam libere civitatem audire consueverat per fenestram; sed et dominus his qui ex Iudaeis credere volunt reddit aurem dexteram et facit eos ex servis genus electum.

¹⁵⁶ *Velum templi scissum* significabat populam ad videnda sacramentorum mysteria conversum ad deum ex gentibus quas credidisse noscitur; ideo enim Christus passus est maledictionem ut nos a maledictionibus liberaret, illud se passus est ut nos ab illusionem daemonum qui in hoc mundo versantur auferret. ¹⁵⁷ *Spineam in capite coronam accepit*, ut sententiam capitalem, quæ ex spinis peccatorum nobis debebatur, eriperet. ¹⁵⁸ *Aceto potatus est*, ut a credidit, qua sanguis noster efferbuerat, in se susciperet, et ipse liberaret a passionis calice qui nostris passionibus debebatur. ¹⁵⁹ *Exspoliatus est*, ut nuditatem parentum nostrorum, ob quam (serpentis consilio factam) doluerant, niveo vestimentorum tegmine mirabiliter operiret. *In ligno suspensus est*, ut ligni praevaricationem ligno suæ tolleret passionis. ¹⁶⁰ *Mortem quoque ad se venire permisit*, ut eam adversum se colluctantem dimicantemque prosterneret, et quæ per serpentem regnum invenerat cum ipso serpente postea fieret captiva per Christum. Cur latroni salvator ait ¹⁶¹ *Hodie mecum eris in paradiso*, cum utique illius secundum hominem corpus in terra, anima apud inferos fuerint? Sciendum est quod hanc promissionem secundum effectum divinae potestatis implevit, quia ubique deus esse credendus est, et ubi est deus illic et vita atque amoenitas aeterna.

¹⁶² Quomodo *die tertio* resurrexit Christus a mortuis? Sciendum est quod prior fuit nox die, nam tenebrae erant

156. *Velum* etc.] Matth. 27, 51.

157. *Spineam* etc.] Matth. 27, 29.

158. *Aceto* etc.] Matth. 27, 34.

159. *Exspol. est*] Matth. 27, 35.

160. *Mortem* etc.] Matth. 27, 50.

161. *Hodie* etc.] Luc. 23, 43.

162. Quomodo etc.] Matth. 28, 1.

super aquas antequam a domino fieret lux; et cum primo die azymorum facto vespere Christus a Iuda sit traditus, primus parasceuae passionis dominicae intelligendus est dies, secundus sabbati, tertius is qui a resurrectione domini dominicus appellatur et primus est sabbati. Sane enim quod legimus in Matthaeo *Vespere sabbati venisse Mariam ad sepulchrum* vesperam ait pro eo quod est sero vel tarde; nam subiiciendo *quae lucescit in prima sabbati* non dubium est dominici diei significasse diluculum. Sive hoc magis intelligendum est quod hora sexta parasceuae, qua dimisit spiritum, factae sunt tenebrae, quae pro nocte sunt accipiendae: quibus finitis reddita est lux mundo: quae prima accipienda est dies dominicae passionis, secunda vero sequens nox diesque sabbati, tertia ipsum mane post sabbatum, id est diluculo cum surrexit dominus noster. ¹⁶³ *Noli me tangere*: id est noli me corporali tactu sed fide pulsare. *Nondum enim ascendi ad patrem*: hoc est nondum in te ascendi quae viventem cum mortuis quaeris; et ideo ad discipulos mittitur, quorum credere disceret exemplo.

LIBER SECUNDUS.

¹ *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam.* Angelum hic hominem Ioannem scriptura significat, sicut et in Genesi ait: ² „Videntes angeli dei filias hominum quod speciosae essent sumpserunt sibi uxores.“ Angelos istos dei intelligimus homines sanctos lapsos in peccatum. ³ *Vox clamantis in deserto* Ioannem significat clamasse Iudaeis; nam desertum dicit terram Iudaeam a sancto spiritu derelictam, ⁴ *Erat autem Ioannes ipse indutus pilis cameli.* Per habitum eius et cibum gentes significat tortuosas, cameli similitudinem habentes, venturas ad baptismum, et per *locustas* Iu-

163. *Noli* etc.] Ioann. 20, 17.

2. Videntes ... uxores] Gen. 6, 2.

3. *Vox* etc.] Marc. 1, 3.1. *Ecce* etc.] Marc. 1, 1.4. *Erat* etc.] Marc. 1, 6.

daeos, qui non militantes deo sine rege sunt ut locustae, per *mel* autem *silvestre* rusticos dicit, qui, credentes, dulces facti sunt deo. ⁵ *Et erat in deserto quadraginta diebus et quadraginta noctibus.* Hoc propter eos dictum est qui imaginario corpore dicunt eum fuisse et phantasma, vel propter eos qui hominem eum tantum fuisse putant; nam quadraginta diebus et quadraginta noctibus ieiunare non potuissent. ⁶ *Et cum venisset Iesus in domum Petri, invenit socram eius febricitantem.* Socrus Petri synagoga est, filiaque eius ecclesia quam regendam Petrus apostolus acceperat, febris ergo est iniquitas clandestina: a qua infirmitate id est a perfidia Iudaeorum ipsos evasisse probamus apostolos et velut resuscitados gentibus ministrasse cibos ac potus salutis aeternae.

⁷ *Tunc iverunt ad eum portantes paralyticum in lecto qui a quatuor portabatur:* a corpore scilicet, quod corpus viventis ex quatuor substantiis constat, humore flatu sanguine et carne. *Nudatum vero tectum* confessionem significat peccatorum. Nam *grabatam* hominem ipsum oppressum onere delictorum debemus accipere. Cui ideo *dimittuntur peccata*, ut ablata languoris iniuria purificata anima corpus suum baiulans *pergeret ad propriam domum*, hoc est ad legis divinae custodienda praecepta.

⁸ *Hi sunt qui supra terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum dei et faciunt, unum tricesimum,* quod ad coniuges pertinet, *aliud sexagesimum,* hoc ad viduas respiciens dicit, *aliud centesimum,* virginibus fractus iste convenit. ⁹ *Et facta est procella magna venti.* Figurata procella venti insidias diaboli significat: *navis* vero ecclesiam, *mare seculum, fluctus maris* humores. Et salvatorem *dormisse* dixit evangelista, ut hominem demonstraret, quem excitatum di-

5. *Et* etc.] Marc. 1, 13.

6. *Et* etc.] Marc. 1, 29—30.

7. *Tunc* etc.] Marc. 2, 3—5. 11.

8. *Hi* etc.] Marc. 4, 20.

9. *Et* etc.] Marc. 4, 37—39.

scipuli deum approbant dicendo eum imperasse vento et mari. *Et facta est tranquillitas magna*, id est serenitas.

¹⁰ *Et exeunti de navi obviavit ei homo de monumentis, habens spiritum immundum.* Monumenta sunt mortuorum id est infidelium loca, ut legimus ¹¹ „Dimitte mortuos ut sepe- liant mortuos suos,“ quorum habitator habebat daemonum legionem, hoc est plura peccata, quae scilicet, quoniam dae- monum stimulis committuntur, tanta sunt quanti eorum au- ctiores. *Nec quisquam poterat ligare eum catenis.* Revera qui amicus est seculi divinae charitatis vincula dirupit. *Et lapidibus se concidebat.* Concidebat imaginem illam ad quam plasmatus erat, pro deo lapides adorando. *Deprecabantur,* inquit, *Iesum Christum dicentès Mitte nos in porcos:* id est in homines luxuriosos et sordidos et porcorum more viven- tes, de quibus dicit alibi ¹² „Nec miseritis margaritas ante porcos.“ ¹³ *Et mulier quaedam erat in profluvio sanguinis annis duodecim.* Cum iret dominus ad ¹⁴ filiam archisyna- gogi salvandam, id est populo iudaico medicaturus, haemorrhousa mulier, hoc est gentilis populus sanguinem idolis fundens, tacta fimbria vestimenti, id est totius legis mini- mum praeceptum exequens, scilicet ¹⁵ „Quod tibi non vis fieri alteri ne feceris,“ vel certe perseverantiam fidei ha- bens sanata est.

¹⁶ *Egressus Iesus vidit turbam multam et misertus est eius.* Cum videret dominus fame verbi divini populum laborare, misertus est eius, scilicet ut ostenderet ad hoc se venisse ut spiritalem escam omnibus credentibus daret. Et quia necdum fuerat passus, ait *discipulis suis Date vos illis man- ducare:* hoc est praedicate illis filium dei, quia ¹⁷ „Lex et prophetae usque ad Ioannem“ erant. *Diem autem declinan-*

10. Et etc.] Marc. 5, 2. 3. 5. 9.
(15.) 12.

11. Dimitte ... suos] Matth. 8,
22. Luc. 9, 60.

12. Nec ... porcos] Matth. 7, 6.

13. Et etc.] Marc. 5, 25. 27.

Corp. Apoll. Vol. VIII.

14. fil. archisynag.] Marc. 5, 39.

15. Quod ... feceris] Matth. 7, 12.

16. Egressus etc.] Marc. 6, 34
—38. 43.

17. Lex ... Ioannem] Matth.

11, 13.

tem, quia in fine mundi sumpto corpore Iesus in seculum venit, locum vero desertum iudaicum populum dicit, qui ob incredulitatem suam desertus est a spiritu sancto, ut ait dominus: ¹⁸ „Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.“ *Quinque panes* quinque libri Mosis intelligendi sunt, *duo pisces* duo testamenta sunt; quod autem iussit populum *discumbere et cessare super foenum* corpora nostra significat, Esaia dicente ¹⁹ „Omnis caro sicut foenum.“ *Duodecim cophinos* autem superesse manifestum est duodecim apostolos plenos spiritu sancto significari, quorum doctrinâ post escam legis quotidie satiamur.

²⁰ *Homo quidam erat dives*: Christus est intelligendus. *Is abiit in regionem longinquam*: nihil enim est longius quam terra a coelo. *Hic venit accipere regnum* humani generis. *Et reversus vocavit servos suos et dedit illis decem minas et ait ad illos*: *Negotiamini dum venio. Cives autem eius oderant eum*, Iudaei scilicet. *Venit ergo primus dicens*: *Domine, mina tua acquisivit decem minas*: hoc est praeceptum tuum servans acquisivit verba decalogi. *Et ait illi dominus*: *Euge serve bone et fidelis, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem civitates*: id est decem animas, quibus more angelorum homo ille praepositur quicumque in pecunia, id est in praedicatione divina, domino suo perseverans ac fidelis extiterit. *Et secundus venit dicens*: *Domine, mina tua acquisivit quinque minas*: id est mandatum tuum custodiens adeptus sum spiritaliter pentateuchi scientiam ad quinque corporis sensuum perfectionem. *Et huic dixit*: *Et tu esto super quinque civitates*: id est quinque animas, eo quod pecuniam domini et eloquia casta quasi argentum probatum mentibus hominum foenerasti. Denique *celanti* divinam doctrinam velut lucernam sub modio ait dominus: *Quare non dedisti pecuniam meam ad mensam nummulariis, ut ego veniens cum usuris utique exegissem eam?*

18. Ecce ... deserta] Matth. 23, 38.

19. Omnis ... foenum] Ies. 40, 6.
20. Homo etc.] Luc. 19, 12—23.

Unde sciendum est ²¹ quia spiritalis pecuniae, id est praedicationis divinae, usura exercitium est boni operis; secularis autem pecuniae usura peccatum est.

²² *Et statim apertae sunt aures eius et soluta est lingua eius.* Sciendum est quod Christus non solum spiritalia sed et carnalia miracula faciebat, praebendo lumen caecis, surdis auditum, mutis loquelam, apostoli autem spiritalia miracula faciebant, praedicando scilicet ut monitis ipsorum conversi homines et verba veritatis audirent et viderent divina mysteria ac deo placita loquerentur.

De tribus mortuis a Christo resuscitatis. Tres mortui a salvatore resuscitati tria genera peccantium indicant. Nam per ²³ *filiam archisynagogi* intra domesticos parietes resuscitatam eos scriptura evangelica demonstrat qui in cordibus suis, cum adhuc meditantur delinquere, inspiratione divina revocantur a peccato mortis aeternae. Per ²⁴ *iuvenem autem defunctum*, quem elatum de domo sed necdum sepultum dominus suscitavit, intelligendi sunt qui, pravum aliquod mox ut publica actione commiserint, divina reverentia compuncti peccare desistunt. Per ²⁵ *Lazarum vero quatruiduanum ac foetentem* eos scriptura declarat quos consuetudo peccandi facit horribiles, eosque salvator obiurgans et fremens spiritu, id est minis terroribusque poenarum, a necessitatibus eripit delictorum.

LIBER TERTIUS.

¹ *Vinum et siceram non bibet*, vinum propter luxuriam, siceram vero propter dulcedinem et voluptatem: quae sicera est succus dactyli. ² *Potens est deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae.* Lapidem pro Iudaeis posuit, pro cor-

21. quia] Cf. lib. I. n. 105. Mox: „sciendum est quod.“

22. Et etc.] Marc. 7, 35.

23. fil. archisynag.] Marc. 5, 39.

24. iuvenem def.] Luc. 7, 12.

25. Lazarum quatr.] Ioann. 11, 39.

1. Vinum etc.] Luc. 1, 15.

2. Potens etc.] Luc. 3, 8.

dis duritia: de quibus suscitavit apostolos. Vel quia de gentibus martyres extiterunt. ³ *Iam securis ad radices arborum posita est.* Securem pro cruce ait, cui similis est per manubrium; nam arbores pro martyribus ait.

⁴ *Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio.* Lucerna Christus est sive lex divina illuminans cor nostrum, modium pro seculo ait, candelabrum auctoritas veritatis est, unde oportet nos mandata Christi non celare sed palam prodere, ut luceant opera nostra omnibus qui ⁵ *in domo* sunt, id est in ecclesia.

⁶ *Jesus ascendit in montem,* id est in maiestatem patris, et *vultus eius immutatus est,* scilicet maiore sui luminis claritate, ne de ipso adhuc discipuli dubitarent. Nam dixerat sancto Petro: ⁷ „*Modicae fidei, quare dubitasti?*“ Per *vestem* vero ipsius *splendidam* assumptionem sanctorum futuram indicat, per *tria enim tabernacula* triduanam tumuli habitationem ostendit sive trinitatis figuram.

⁸ *Quia si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae in vobis factae sunt.* Cum dicat salvator Tyrum et Sidonem poenitentiam agere potuisse si in eis divinarum apparuisent signa virtutum, non eapropter illic facta non sunt quia salutem fuissent credentibus allatura, sed quia dominus ac salvator pro divina dispensatione non venerat nisi ad oves quae perierant domus Israel. Et quid est ⁹ *quod non venerat nisi ad oves quae perierant domus Israel?* Quia inter reliquas usquequaque nationes specialiter Israel unum deum coluit, atque, ut ita dixerim, peculiaris illius populus fuit, ob merita Abrahae Davidis et caeterorum patriarcharum quibus Christus proprie repromissus est, atque ex eorum stirpe descendens inde ipsam carnem in qua terris apparuit as-

3. *Iam* etc.] Luc. 3, 9.

4. *Nemo* etc.] Luc. 8, 16.

5. *in domo*] Matth. 5, 15.

6. *Jesus* etc.] Matth. 17, 1—4.

Idem scholion est in lib. I. n. 124.

7. *Modicae* ... dubitasti] Matth.

14, 31.

8. *Quia* etc.] Luc. 10, 13.

9. *quod* etc.] Matth. 15, 24.

sumpsit. Sed tamen, quia virtutes postea et in gentibus factae sunt, ita hoc testimonium intelligi potest ut, ubi dicit „non veni nisi ad oves,“ subaudiatur illic „prius“ et ita hoc testimonio veritas et misericordia dei in universos prompta clareat magis.

¹⁰ *Ecce efferebatur mortuus filius unicus matris suae quae erat vidua, et multa turba civitatis sequebatur eam.* Per civitatem intelligendus est mundus, per filium unicum mortuum exterior homo (id est corpus) accipiendus est, cuius matrem animam, patrem vero spiritum credimus dei, a quo anima in hominem afflata est quae corpus humanum et unicum filium ab infantia instituit ac nutrit: quam animam ideo matrem viduam debemus accipere quia, cum in Adam accepta lege extitit praevaticatrix, recedens ab ea spiritus dei viduam illam reliquerat et ob hoc unicum filium suum (id est Adae corpus mortuum peccato) amisit. Quam ideo ait quod multa turba sequeretur civitatis, quoniam multi ex hoc mundo sequuntur Adam. Fletus autem matris viduae poenitentiae fuit indicium; huic dominus ideo ait *Noli flere* quia restituere illi filium disponebat. Et quod funus eius contigit dominus, congressurum se cum morte in assumpto corpore indicabat. Ille autem iuvenis quod resurgens sedit ac loquebatur, Adam resuscitandum et animae (hoc est matri suae) reddendum designabat.

¹¹ *Homo quidam descendit ab Hierusalem in Hiericho.* Hierusalem interpretatur visio pacis, Hiericho seculum, homo quidam Adam. *Incidit in latrones:* id est in diaboli voluntates, quae illum *exspoliaverunt:* hoc est abstulerunt ei indumentum immortalitatis et ingesserunt ei peccatorum plagas. Hunc *semivivum* neglexit *sacerdos* atque *levita*, id est Aaron et Helias vel Moses, qui vulnera illius non laverunt, id est peccata gentium non curaverunt. *Samaritanus* autem Christus intelligendus est, qui vulnera nostra curavit, *oleum infundens:* id est sanguinem suum et chrisma largitus est.

10. *Ecce etc.*] Luc. 7, 12—15.

11. *Homo etc.*] Luc. 10, 30—35.

Impositum iumento perduxit ad stabulum: id est assumptum hominem ad ecclesiam duxit; nam stabularii episcopi sunt. Quod autem dixit *Revertens reddam tibi* in futuro adventu mercedem medicinae ac praedicationis suae daturum se pollicetur episcopis.

¹² *Hominis cuiusdam divitis uberes fructus possessio attulit*. Luxuriosum hominem significat plenum peccatis. Quem, cupientem amplius delinquere per illecebras vitiorum, dominus alloquitur dicens *Stulte, hac nocte, scilicet quanto plus peccas et latere te aestimas, anima tua a te auferetur*, id est carnis erit socia qua stimulante peccata moliris. ¹³ *Ignem veni mittere in terram*: id est spiritum sanctum carnalibus dare. ¹⁴ *Erunt quinque in domo una divisi, tres a duobus et duo a tribus*. Matrem patrem filium filiam nurum, hos quinque persecutio separabit, dum alii Christo alii uniuntur seculo. Nec non cum venerit antichristus legem veteris testamenti scriptam in duabus tabulis praedicabit, Helias autem patrem et filium et spiritum sanctum annuntiabit. Tunc sancti confessuri sunt trinitatem, impii vero diaboli sequentur doctrinam. Ita dividuntur duo a tribus et tres a duobus. ¹⁵ *Et inimici hominis domestici eius*. Inimici veritatis erunt etiam domestici hominis, cum vel pater filium vel filius patrem doctrinae diabolicae consentire fuerit adhortatus, dicens „Cave ne occidaris, consentias ei qui dixit ¹⁶ „Haec omnia mea sunt et cui volo do illa.““

¹⁷ *Quis ex vobis volens turrem aedificare non prius sedens computat sumptus, si habet quae opus sunt?* Per turrem vitam nostram significat, quia eam ex omnibus mandatis Christi debemus aedificare et trabe crucis Christi consignare operis coepto finem, id est perseverantiam fidei, ne forte aliqui imperfectum opus nostrum derideant. ¹⁸ *Homo qui-*

12. *Hominis* etc.] Luc. 12, 16
—20.

13. *Ignem* etc.] Luc. 12, 49.

14. *Erunt* etc.] Luc. 12, 52—53.

15. *Et* etc.] Matth. 10, 36.

16. Haec . . . illa] Luc. 4, 6.

17. *Quis* etc.] Luc. 14, 28.

18. *Homo* etc.] Luc. 14, 16—24.

dam fecit coenam magnam. Per coenam adventum salvatoris nostri scriptura significat, quod omnes gratiam spiritalem convivio domini sumpturi eramus, et ideo coenam ait quia sub vesperam seculi Christus advenit. *Qui misit servos suos*, id est apostolos, ut vocarent Iudaeos ad convivium domini iam pridem invitatos per prophetas. Illi autem nolentes Christo credere *excusaverunt se*; per sollicitudinem seculi praesentia diligentes et futura contemnentes, ad coenam dominicae passionis venire contempserunt per mille excusationes. Qui per *quinque iuga boum* se excusaverunt illi intelliguntur qui de lege pentateuchi recedere noluerunt, ut ad coenam, id est ad Christi perfectionem, venirent evangelium suscipiendo. Illi autem qui per *uxorem ductam* se excusant sunt qui a libidine corporis detinentur et ad Christum venire non merentur, licet per legem sint vocati. Deinde *mittuntur servi*, id est apostoli, *ad exitus viarum*, et, quia Iudaei indignos se iudicaverunt non recipiendo adventum domini et convivium sancti sacramenti spreverunt, *convocarunt luscus*, id est sacrilegiis suis deum non videntes, *claudos*, id est qui per viam veritatis minime ambulabant, *mendicos*, id est pane vitae aeternae egentes. Vel pro his vocatis et venire nolentibus apostoli venerant ad convivium domini. Ex his unus ¹⁹ *qui non habuit tunicam nuptialem*, id est bonam conscientiam, ut Iudas Iscariotes, *in exteriores tenebras proiectus est.* Vel generaliter hoc debemus accipere: quia quisquis crediderit ex gentibus, nisi fideliter mysterium baptismatis fuerit consecutus, peccatorum tenebras non potest evitare, quia ²⁰ „nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto non intrabit in regnum coelorum.“

²¹ *Simile est regnum coelorum fermento quod accepit mulier.* Per mulieris figuram propter filiorum procreationem ecclesiam significat, sicut alibi scriptura virginem ponit eam

19. qui etc.] Matth. 22, 11.

21. Simile etc.] Luc. 13, 21.

20. nisi ... coelorum] Ioann. 3, 5.

propter integritatem. Haec accepit fermentum: id est doctrinam Christi. *Sata tria* significant trinitatem. Et abscondit illud *in farina*: hoc est populò tradidit numero, quia permixtione universitas multiplicata est christiana.

²² *Homo quidam habuit duos filios, et dixit illi iunior Pater da mihi portionem substantiae quae me contingit.* Hic autem Adam et Christus est intelligendus; nam per patrem patrimonium paradisi scriptura significat, quem accipiens Adam per inobedientiam perdidit. *Abiit in longinquam regionem*, id est in seculum, ubi *fames est facta*, divini scilicet verbi, et *cupiebat se de siliquis saturari quas porci manducabant*, id est secularium cibis uti delectabatur. Quod autem poenitens *ad patrem reversus est* significat gentes, quae Adae figuram habent, cognituras creatorem suum. *Stolam primam*, vitam scilicet quam diabolus ademerat, per Christum recepit, et *annulum in manu eius fidem* dicit quam amiserat, per *calciamenta* vero vestigia munita intelliguntur quibus diaboli non timeat lapsum, ut ait apostolus ²³ „Calciati pedes in praeparatione evangelii pacis,“ per *vitulum occisum* Christum pro Adam, scilicet pro gentibus, significat passum. *Senior frater* Iudaeus est. Cui pater ait: *Tu mecum semper es, et omnia mea tua sunt*: a quo de regressione fratris repellitur invidia.

²⁴ *Homo quidam erat dives qui habebat villicum.* Hanc comparisonem salvator villico iustitiae, id est episcopis, dedit, ut, quomodo domino suo fraudem fecit ut haberet unde postea viveret, ita episcopi non omnia peccata ulcisci debeant, sed locum poenitentiae reservare eos conveniat, cum praesertim ipse dominus dixerit ²⁵ „Nolo mortem peccatoris sed ut convertatur a via sua et vivat.“ Ideo autem laudavit dominus Iesus fraudatorem domini sui, ut eius sequentes exemplum non omnia debita exigamus.

22. *Homo* etc.] Luc. 15, 11—31.

24. *Homo* etc.] Luc. 16, 1—8.

23. Calciati . . . pacis] Ephes. Cf. infra n. 44.

6, 15.

25. Nolo ... vivat] Ezech. 33, 11.

²⁶ *Et occurrerunt ei decem viri leprosi.* Per decem viros leprosos mundatos unumque gratias agentem Iudaeos arguit Iesus, quia, cum omnes eos a diversis languoribus liberasset, ingrati eius fuere virtutibus, solusque Naaman gentilis ab Elisaeo purgatus gratias egit deo.

²⁷ *Iudex quidam erat in civitate,* hoc est Pilatus erat in seculo, *nec deum timens nec hominem reverens,* Christum scilicet dicit qui deus erat et homo. *Vidua quaedam,* id est synagoga, *coepit ad illum dicere: Vindica me de adversario meo,* hoc est de Christo. Et Pilatus *nolebat multo tempore,* dicens *Quid enim mali fecit? Post haec autem dixit intra se: Etsi deum non timeo neque hominem revereor,* id est Christum qui utrumque erat, *tamen quia molesta est mihi haec vidua vindicabo illam,* scilicet synagogam. Significat ergo congregationem Iudaeorum insolentem fuisse Pilato, cum clamaret ²⁸ „Non hunc dimittas sed Barrabam.“ ²⁹ Ille autem lotis manibus dixit „Innocens sum a sanguine iusti huius, vos videritis!“ Et dimisit illis Barrabam, Iesum vero flagellis caesum tradidit eis ut crucifigeretur.

³⁰ *Zachaeus statura pusillus erat,* scilicet quia necdum habuerat fidem quam adeptus est *in arborem ascendens,* id est credens in eum qui crucifigendus erat. *Ecce dimidium bonorum meorum domine do pauperibus, et si cui aliquid fraudis feci reddo quadruplum.* Non est hoc contrarium ei quod alibi dicit Iesus ³¹ „Dimitte omnia tua et sequere me,“ quia dimidium bonorum suorum daturum se pauperibus pollicetur et dimidium his quos fraudatus fuerat impartiturum.

³² *Homo quidam erat paterfamilias, qui plantavit vineam et sepem circumdedit ei et fodit torcular in ea.* Per patrem-

26. *Et etc.*] Luc. 17, 12—15.
Coll. 4, 27 (4 Regg. 5, 14).

27. *Iudex etc.*] Luc. 18, 2—5.

28. Non ... Barrabam] Luc. 23, 18.

29. Ille etc.] Matth. 27, 24; 26.

30. *Zachaeus etc.*] Luc. 19, 2.
3. 8.

31. Dimitte ... me] Luc. 18, 22.

32. *Homo etc.*] Matth. 21, 33.

35. 38. 39.

familias deum patrem significat, plantantem vineam, scilicet populum Israel, sepe circumdantem, prophetarum praedicationibus munientem, fodientem torcular, patientiam voluntatis et devotionis perseverantiam: ubi per lignum crucis et lapidem angularem affluere faciant spiritalis dulcedinis fontem. *Et aedificavit turrem*, gloriam suam et altitudinem divinae legis, ad quam evangelii praedicatione conscenditur, *et locavit vineam agricolis*, id est doctoribus legis ac sacerdotibus. *Qui interfectis servis*, id est prophetis exigentibus ab eis fructum iustitiae fideique, per quos credere debuerant in adventum filii dei, *hunc peremerunt* putantes necato eo se haereditatem patris posse lucrari.

³³ *Qui habet dabitur illi*: verbi gratiâ si fidem habens charitatem non habet, etiam cadet a fide, quam se habere credebat.

Quomodo salvator secundum hominem evectus est ad coelum aut quomodo coelum permittitur sanctis, cum dicat: ³⁴ *Nemo ascendit in coelum nisi qui de coelo descendit, filius hominis qui est in coelo?* Aut quomodo in coelo erat, cum adhuc esset in terra? Sciendum est quod secundum carnem in terra erat, secundum deitatem in coelo non deerat: ideo et ipse ascendit qui descendit, quia, licet homo factus sit, non tamen deus esse destitit. ³⁵ Idem est ergo homo et deus, id est Christus una persona est. Et utique, ³⁶ cum ille sit caput, sancti autem sint membra eius, necesse est ut sequamur membra eius quo caput praecessit, ut sit in coelo Christi corporis plenitudo. ³⁷ *Non enim ad mensuram dat deus spiritum*. Hoc de filio proprie intelligendum est, in quo est ³⁸ plenitudo divinitatis; nam homines secundum mensuram accipiunt gratiam spiritus sancti.

³⁹ *Arborem fici quidam habuit plantatam in vinea sua*.

33. *Qui etc.*] Luc. 8, 18.

34. *Nemo etc.*] Ioann. 3, 13.

35. *Idem . . . una persona est*]

His verbis perspicue Nestorianismo contradicit.

36. *cum etc.*] Ephes. 4, 15.

37. *Non etc.*] Ioann. 3, 34.

38. *plen. div.*] Col. 2, 9.

39. *Arborem etc.*] Luc. 13, 6.

Apta synagogae arboris istius comparatio est: quia sicut illa arbor, foliis redundans affluentibus, spem possessoris sui cassa speratorum proventuum expectatione destituit, ita etiam in synagoga doctores eius operibus infoecundi divinis verbis tantum, velut foliis redundantibus, gloriantur; inania verba legis exuberant, spes autem falsi exspectata proventus populi vota credentis illudit. ⁴⁰ *Ecce mulier quae habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo, et erat inclinata.* In muliere infirma est figura ecclesiae, quae cum mensuram legis, in qua est decalogus, et resurrectionem Christi, in qua ⁴¹ octo beatitudines sunt, impleverit, tunc *sabbato*, id est quiete perpetua, perfruatur, et in sublime *erecta* fastigium inclinationem nostrae infirmitatis sentire non poterit. Ideo autem curata est haec mulier, id est populus christianus, quia et legem implevit et percepit gratiam in lavacro, per quod morimur seculo et resurgimus Christo; nam in decem verbis legis perfectio est, in octavo numero resurrectionis est plenitudo.

⁴² *Non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum cum illud bibam vobiscum in regno patris mei.* Per germen vitis populum significat Iudaeorum, quem negat se esse assumpturum nisi in regno patris sui, hoc est nisi in fide ipsius crediderint. Et appellatione patris se asserit filium, quia pater non dicitur nisi habens filium; per regnum autem fidem indicat, ut alibi ait ⁴³ „Regnum meum intra vos est.“

⁴⁴ *Dives qui habebat villicum, sive dispensatorem, deus*

40. *Ecce* etc.] Luc. 13, 11—14.

41. octo beatitud.] Matth. 5, 3 sqq.

42. *Non* etc.] Matth. 26, 29.

43. Regnum ... est] Luc. 17, 21.

44. *Dives* etc.] Luc. 16, 1—8.

Is locus est quem Hieronymus in Epistola 121 ad Algasiam (Opp. ed. Vallars. T. I. p. 860 sq.) profert: „Theophilus, Antiochensae ecclesiae

septimus post Petrum apostolum episcopus, qui quatuor evangelistarum in unum corpus dicta compingens ingenii sui nobis monumenta dimisit, haec super hac parabola in suis Commentariis est loquutus: *Dives qui habebat villicum*“ etc. usque ad „perdiderunt.“ Vide quae supra in Praefatione p. VIII sq. monui. Adnotabo lectio-

omnipotens est, quo nihil ⁴⁵ ditius. Huius dispensator ⁴⁶ erat Paulus, qui, ⁴⁷ ad pedes Gamalieleis sacras literas ⁴⁸ discens, legem dei susceperat dispensandam. ⁴⁹ Hic cum coepisset credentes in Christum ⁵⁰ persequi et omnem domini sui *dis-*
sipare substantiam, ⁵¹ dictum est ei: ⁵² „Saule Saule, quid me persequeris? Durum est tibi contra stimulum calci-
trare!“ Dixitque in corde suo: ⁵³ *Quid faciam?* ⁵⁴ Magi-
ster fui, et cogor esse discipulus Ananiae; villicus, et ope-
rarius in gentibus. *Fodere non valeo*; omnia enim mandata
⁵⁵ legis conspicio destructa, et legem ⁵⁶ ac prophetas usque
ad Ioannem Baptistam esse finitos. *Mendicare erubesco*: ut
⁵⁷ scilicet qui doctor fueram Iudaeorum cogar ⁵⁸ ad gentes
per Ananiam discipulum veritatis et fidei mendicare doctri-
nam. Faciam ergo quod mihi utile esse cognosco, ut, *cum*
proiectus fuero de villicatione mea, recipiant me Christiani
in domos suas. ⁵⁹ Coepit eos, qui prius versabantur in lege
et sic in Christum crediderant ut arbitrarentur se in lege
iustificandos, docere legem abolitam, prophetas ⁶⁰ transiisse,
et quae antea ⁶¹ fuerant pro lucro in stercora deputari.

nes Hieronymi (= H.) discrepantes.
— Hoc fragmentum admodum vitiose
exhibuit Maranus (p. 601), ex Wolfii
editione (Praef. p. 49 sq.), in qua ex
Grabiano Spicilegio repetitum est.

45. ditius] H. est ditius.

46. erat] H. est.

47. ad . . . discens] Actt. apost.
22, 3.

48. discens, legem] H. didicit et.

49. Hic] H. Qui.

50. persequi] H. persequi, li-
gare, occidere.

51. dictum est ei] H. correptus
a domino est.

52. Saule . . . calcitrare] Actt.
apost. 9, 4—5.

53. *Quid faciam*] Actt. apost.
22, 10.

54. Magister . . . in gentibus]
Actt. apost. 9, 17—18. H. quia,
qui magister fui et villicus, cogor
esse discipulus et operarius.

55. legis conspicio] H. legis quae
terrae incubabant cerno.

56. ac] H. atque. Cf. Luc. 16, 16.

57. scilicet] Apud H. deest.

58. ad gentes . . . et fidei] H. a
gentibus et a discipulo Anania salu-
tis ac fidei.

59. Coepit] H. Coepitque.

60. transiisse] H. praeteriisse.
Pro „prophetas“ (sic etiam aliquot
Hieronymi codices) Vallarsius male
„prophetias“ dedit.

61. fuerant p. lucro in sterc.
dep.] Phil. 3, 7—8. H. pro lucro
fuerant reputari in stercora.

Vocavit itaque duos de plurimis *debitoribus*. ⁶²Primus, qui *debebat centum batos olei*, eos videlicet significat qui fuerant ex gentibus congregandi et dei misericordia indigebant: ⁶³ac de centenario numero, qui perfectus est, fecit eos scribere *quinguagenarium* ⁶⁴numerum convenientem poenitentibus, iuxta iubilaeum et illam in evangelio parabolam in qua alteri ⁶⁵quingenta denarii remittuntur. Secundum autem vocavit populum Iudaeorum, qui ⁶⁶*pabulo* mandatorum dei nutritus erat, et debebat ei *centenarium* numerum: ⁶⁷quem coëgit ut de eo faceret *octoginta*, id est crederet in domini resurrectionem, quae octavae diei numero continetur ⁶⁸et octo decadibus completur, ut de sabbato transiret ad primam sabbati. Ob hanc causam a domino ⁶⁹*collaudatur quod bene fecerit* et pro salute sua in evangelii clementiam de legis ⁷⁰auctoritate mutatus sit. ⁷¹Ideo autem vocatur *villicus iniquitatis* quia, licet bene offerebat, non bene tamen dividebat, credens ⁷²quidem in patrem sed filium persequens, habens deum omnipotentem sed ⁷³sanctum spiritum negans. Prudentior itaque fuit Paulus apostolus in transgressione legis *filiis* quondam *lucis*, qui in legis observatione versati Christum, qui dei patris ⁷⁴est verum lumen, perdiderunt. ⁷⁵*Qui fidelis est in minimo*, id est in carnalibus, *et in multis fidelis erit*, hoc est in spiri-

62. Primus etc.] H. Primum, qui ... olei, eos videlicet qui etc. Mox: congregati et magna indigebant misericordia dei.

63. ac] H. et. Tum: qui plenus est atque perfectus.

64. numerum] H. omisit. Idem pro „convenientem poenitentibus“ praebet „qui proprie poenitentium est.“

65. quinquaginta den. remitt.] Luc. 7, 41. H. quingenti alteri quinquaginta den. dimittuntur.

66. *pabulo*] H. *tritico*.

67. quem] H. et. Deinde: ut de centum octoginta faceret.

68. et octo dec. compl.] H. et de octo completur decadibus. Mox: de sabbato legis.

69. *collaudatur*] H. *praedicatur*.

70. auctoritate] H. austeritate.

71. Ideo ... dividebat] H. Quodsi quaesieris quare vocetur *villicus iniquitatis* in lege quae dei est: iniquus erat villicus, qui bene quidem offerebat sed non bene dividebat.

72. quidem] Apud H. deest.

73. sanct. spir.] H. spir. sanctum.

74. est. v. l.] H. v. l. est.

75. *Qui* etc.] Luc. 16, 10—12.

talibus; *qui autem in parvo iniquus est*, ut non det fratribus ad utendum quod a deo pro omnibus est creatum, iste in spiritali pecunia dividenda iniquus erit. *Si autem* (inquit) *carnales divitias* quae labuntur *non bene* dispensetis, *veras aeternasque divitias* coelestis doctrinae *quis credet vobis?* *Et si in his quae aliena sunt* (alienum est autem a nobis quod seculi est) *infideles fuistis, ea quae vestra sunt* et proprie homini deputata *quis credet vobis?* Unde corripit avaritiam, dicens eum qui amat pecuniam deum amare non posse. Sciendum est autem hanc comparisonem salvatorem nostrum ⁷⁶ episcopis posuisse.

LIBER QUARTUS.

¹ *In principio erat verbum et verbum erat apud deum.* Principium est deus, verbum filius dei Christus, de quo paterna vox dicit in psalmo ² „Eructavit cor meum verbum bonum,“ id est Christum, per quem omnia facta sunt. ³ *Et sine ipso factum est nihil* id est idolum, ⁴ „quod,“ ut ait apostolus Paulus, „scimus quia nihil est in mundo.“

⁵ *Quid mihi et tibi est mulier? Nondum venit hora mea.* Hoc ideo ait quia Christus et deus erat de deo natus, faciens miracula, et homo erat per matrem, humana tractando. Ergo nunc, quia mysterium operaturus erat aquam in vinum mutando, nihil se commune dicit habere cum matre, id est nihil humani sed divini operis ait se esse facturum.

76. episcopis] Idem supra monitum est: n. 24.

1. *In* etc.] Ioann. 1, 1.

2. Eructavit ... bonum] Ps. 44,

2. Etiam alii patres haec verba deo patri tribuunt, ut dicat a se genitum Verbum. Cf. Theoph. Ad Autol. lib. II. c. 10. n. 6. Alii vero auctorem psalmi statuunt ex sui ipsius persona loqui et hoc velle: ex ani-

mo suo scaturiisse praeclarum quiddam quod hoc psalmo proponat: ut Eusebius, Basiliius, Chrysostomus, Theodoretus ad hunc psalmum; cf. Corderianam Catenam et Hieronymum in Epist. ad Damasum.

3. *Et* etc.] Ioann. 1, 3.

4. quod ... mundo] 1 Cor. 8, 4. Caeterum *quia* (ὅτι) = *quod*: lib. I. n. 105.

5. *Quid* etc.] Ioann. 2, 4. 6. 7. 9.

Nam per *nuptias* coniunctionem Christi et ecclesiae, hoc est veteris et novi testamenti traditionem, debemus accipere, per *septem* autem *hydrias lapideas* septem ecclesias super petram fundatas, *aqua plenas*, id est baptismatis gratia repletas. Quod autem dicit scriptura *capientes metretas binas vel ternas*, binae eos significant qui matrimoniis coniunguntur, quod vero ternas dicit, eos demonstrat qui trinitatis virtute spiritales effecti sunt. *Architriclinus* autem Moses et novus *sponsus* Christus est intelligendus. *Aquas in vinum conversas* significat fideles baptismate cruorem passionis appetere.

⁶ *Respondit mulier et dixit Non habeo virum.* Haec mulier Samaritana erat, quam per *quinque viros* quinque libros Mosis dominus habuisse significat.

⁷ *Est autem Hierosolymis natatoria piscina, quinque porticus habens.* Per quinque porticus quinque libros Mosis significat, quibus populus Israel continebatur. Nam per *aquam* populus iudaicus est intelligendus, qui adveniente domino nostro ita turbatus est eius videndo miracula, sicut aqua *per angelum* movebatur. Ideo autem ad motum aquae *unus* curabatur quia unica est ecclesia. Ob hoc etiam scriptum est quod *non nisi qui descendisset sanabatur*, quia ⁸ „superbis deus resistit, humilibus autem dat gratiam.“ Quod vero eum *triginta octo annos in infirmitate iacuisse* scriptura commemorat, sciendum est quadragenarium numerum plenitudinem conferre iustitiae; nam quadraginta diebus ac noctibus Moses et Helias et Christus ieiunasse noscuntur, quoniam ab uno qui deus est usque ad quatuor multiplicatio facit decem, quot sunt praecepta decalogi: qui denarius numerus veteris testamenti per evangelium quadragenarium numerum facit, ad quem implendum, quia duo

6. *Respondit* etc.] Ioann. 4, 17
—18.

7. *Est* etc.] Ioann. 5, 2. 4. 5. 8.

8. *superbis ... gratiam*] Iac. 4,
6. 1 Petr. 5, 5.

mandata deerant infirmanti, scilicet ⁹ „Diliges dominum tuum ex toto corde tuo“ et „Proximum tuum tanquam teipsum,“ venit ad aegrum Iesus, qui erat deus et homo, utriusque dilectionis auctor atque collator, et sanavit eum, dicens *Tolle grabatum tuum et vade in domum tuam*. Et quid est ferre grabatum nisi quod voluntatem carnis nostrae, in qua iacebamus, quasi in lecto comprimere debeamus et, cum fuerimus salvati divinitus, ferre nitamur ut carne nostra potiores probemur? Nam quod ait *Vade in domum tuam*, hoc praecepit ut faciamus divina mandata, per quae ad aeternam domum pervenire possimus.

¹⁰ *Et nemo misit manum in eum quia nondum venerat hora eius*. Haec hora non secundum mathematicos intelligenda est, sed potius hora illa qua ipse crucifigi et pati voluit. Inde ait *Nondum venerat hora eius*, quia nondum universa propositae operationis impleverat mysteria, propter quae carnem dignatus erat sumere.

¹¹ *Et praeteriens vidit hominem caecum a nativitate sua*. Per caecum naturaliter non videntem et illuminatum significat humanum genus originali peccato detentum. *Mittitur in Siloa*: id est in baptismatis fonte a gentilitatis sacrilegio detentus liberatur. *Lutum* vero, factum de saliva oris domini ac positum super oculos caeci, significat huc quod naturae deerat opere suo implere figulum, ut illuminationem nostram auctori imputemus potius quam naturae. ¹² *Erat quidam languens Lazarus a Bethania*. Per Lazarum humanum genus ostenditur, quod ante adventum Christi in seculi noctibus dormiebat. *Institis* autem *constrictus* significat peccatis propriis obvolutum. *Martha* vero et *Maria* ecclesiae fides et opera intelliguntur, rogantes Christum ut Lazarum, id est humanum genus, vivificet. *Lapis* autem *revolutus* a

9. Diliges . . . teipsum] Matth. 22, 37. 39. (Deuter. 6, 5. Lev. 19, 18.)

10. Et etc.] Ioann. 7, 30.

11. Et etc.] Ioann. 9, 1. 6. 7.

12. Erat etc.] Ioann. 11, 1. 35. 39. 44.

monumento significat infidelitatis duritiam ab hominum corde submotam. Per *quartum diem resurrectionis eiusdem* quatuor evangeliorum demonstrat figuram, quorum praedicatio duritiam a nobis aufert cordis. Quod autem *lacrimatus est Iesus*, vel propter perfidiam Iudaeorum vel ut se hominem demonstraret flevit. Item aliter ¹³ *de alio Lazaro* Lucae inquirendum est, quomodo in parabola Lazari dives in tormentis sit ante iudicium, aut quomodo digitum Lazari dicat. Numquid corpora apud inferos sunt, aut ipse qui aquam desiderat numquid sitim corporis sentiebat? Haec autem omnia secundum eos affectus loquitur, quos aliquando pro necessitate corporis gesserat. Caeterum ille ante iudicium tormentorum sensus quasi pro loco custodiae, in quo erat, accipiendus est. Res quippe ipsa in custodia non est absque tormentis. In hoc quoque, quod apud infernum Abrahamum videt, hic subesse a quibusdam ratio putatur, quod omnes sancti ante adventum domini Iesu Christi etiam ad inferna, licet in refrigerii locum, descendisse dicuntur. Alii opinantur locum illum, in quo Abraham erat, ab illis inferni locis seorsim in superioribus fuisse constitutum. Propter quod dicit dominus de illo divite quod *elevans oculos suos, cum esset in tormentis, vidit Abraham de longe*. Sinus quoque ipsius Abrahae designat loci illius et regionis quietem.

¹⁴ *Ambulate dum lucem habetis*. Per lucem Christum legemque significat, per *tenebras* vero antichristum erroris auctorem. ¹⁵ *Vado ad patrem, quia pater maior me est*. Cur igitur alibi ait Iesus: ¹⁶ *Ego et pater unum sumus?* ¹⁷ Sciendum est quod Christus dominus noster ita verus homo et verus est deus: de patre deo deus, de matre homine homo. Illic secundum hominem, hic secundum deum loquutus cre-

13. *de alio Lazaro*] Luc. 16, 20—24.

14. *Ambulate* etc.] Ioann. 12, 35.
15. *Vado* etc.] Ioann. 14, 28.

16. *Ego* etc.] Ioann. 10, 30.

17. Sciendum ... homine homo] Aperte hic Eutychianismo contradicit.

dicitur: iuxta quam rationem etiam in reliquis, quae aut aequalitatem cum patre aut humilitatem eius humanitatis sonant, facile intellectus patebit.

¹⁸ *Ego sum vitis vera, pater meus autem agricola est:* quoniam pluviam et serenitatem ministrans nostrarum est culter animarum. Per *palmitem* vero fructiferum catholicum populum significat ubique diffusum; per infractuosum autem haereticos notat, quos velut sarmenta arida gehennae ignis exspectat.

¹⁹ *Reconde gladium in theca.* Hic per gladium spiritus est intelligendus, ut alibi ait dominus Iesus: ²⁰ „Non veni pacem mittere sed gladium.“ *Auricula autem a Petro amputata* auditus est Iudaeorum, ut ait Iesaias: ²¹ „Aure audietis et non intelligetis.“ Theca autem pectus est Petri, in quo latebat spiritus sanctus.

²² *Et traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquaginta tribus.* Sciendum est quod mare seculum significat, per *navem* ecclesiam, per *piscatores* apostolos, per *pisces magnos* animas sanctas, quas ideo centum quinquaginta tres esse evangelista commemorat, quoniam qui decalogi praecepta custodiunt accepto spirita septiformi sancti esse noscuntur; nam ab uno usque ad decem et septem multiplicati crescendo 153 faciunt. Spiritales ergo legunt evangelium, qui servantes numero et merito apostoli eligantur; caeteri vero, quorum vita expers est ecclesiasticae disciplinae, vagantur in fluctibus.

²³ *Iugum enim meum suave est et onus meum leve.* Et cur alibi legitur „Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras?“ Manifestum est quidem quod omnes qui in Christo pie volunt vivere persecutionem patiantur.

18. *Ego* etc.] Ioann. 15, 1—2.

19. *Reconde* etc.] Ioann. 18, 10, 6, 9.

—11.

20. Non ... gladium] Matth. 10,

34.

21. Aure ... intelligetis] Ies.

22. *Et* etc.] Ioann. 21, 11.

23. *Iugum* etc.] Matth. 11, 30.

Sed tamen diligentibus deum quae sunt dura in praesenti vita fiunt levia spe futuri gaudii. ²⁴ *Regnum dei intra vos est.* In unoquoque pro bonorum malorumque distantia aut deus regnat aut diabolus, quia necesse est ut cuius voluntatem opere perficit eius imperio videatur esse subiectus; itaque, si iusti sunt quidam, deus in his regnare videtur et dicendus est, si autem iniusti, diabolus. Potest et fides regnum dei dici, per quam scilicet iustus vivit et per quam Iesus Christus habitat in cordibus sanctorum suorum.

²⁵ *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum: vidit et gavisus est.* Prophetæ videntes olim appellabantur, ideo quod sancti spiritus munere ea quae caeteris erant clausa quasi futurorum praescii videbant, inter quos Abraham Iesum Christum vidit in spiritu.

²⁶ *Dixit Iesus ad Samaritanam: Da mihi bibere:* id est credulitatem tuam sitio et conversionem. Dicit ei quoque: *Voca virum tuum:* hoc est accommoda intellectum. *Quinque viros habuisti* vel pentateuchum vel quinque corporis sensus significat. Ideo Iesus ²⁷ *pedes apostolis lavit*, ne quid in eis terrenae cogitationis et maculae remaneret. Ad hoc quoque legitur *Ioannes* ²⁸ *recubuisse super pectus Iesu*, quia solus virgo fuit, qui a virginis filio prae caeteris praeferretur. Hic de secreto pectoris sui hauriebat aquam vivam quae ei nunquam faceret sitim. Ideo ²⁹ *accepta buccella* legitur quod *satanas in Iudae pectus intravit*, quia sicut antidoto fugatur venenum, ita dato pane apparuit satanas in Iuda, in quo dum furaretur latebat, et ideo subdidit dicens *Quod facis fac celeriter*, ut ostenderet horam passionis propria voluntate sibi imminere.

Hortus domini est ecclesia catholica, in qua sunt ro-

24. *Regnum* etc.] Luc. 17, 21.
Cf. lib. III. n. 43.

25. *Abraham* etc.] Ioann. 8, 56. 23.

26. *Dixit* etc.] Ioann. 4, 7. 16.
18.

27. *pedes* etc.] Ioann. 13, 5.

28. *recubuisse* etc.] Ioann. 13,

29. *accepta* etc.] Ioann. 13, 27.

324 THEOPH. ANTIOCH. COMMENT. IN EVANG. LIB. IV.

sae martyrum, lilia virginum, violae viduarum, hedera coniugum: nam illa quae aestimabat ³⁰ *eum hortulanum esse* significabat, scilicet eum plantantem diversis virtutibus credentium vitam. Amen.

30. *eum hortul. esse*] Ioann. 20, 15.

LOCI

in commentariis Theophili evangelicis

I. explicati.

Evang. Matthaei: 1, 1. 18 (lib. I. not. 3. 4). — 2, 1. 11—12. 16. 18. 23 (I. 5. 8. 9. 12. 13). — 3, 3. 4. 9. 10. 11. 12 (I. 15. 17. 18. 20. 22. 25). — 4, 3. 5. 6. 10 (I. 29. 26. 28. 30). — 5, 13. 14. 15. 17. 18. 25. 26. 29—30 (I. 32. 33. 34 [III. 5] 35. 36. 38. 39. 40 [II. 15]). — 6, 3. 19—20. 22—23 (I. 41. 42. 43). — 7, 3. 6. 7. 12. 16. 18. 24—26 (I. 44. 45. 148. 150. 46. 47. 48). — 8, 5. 12. 20. 22 (I. 49. 50. 51. 52). — 9, 12. 15. 16. 17. 20. 24. 25. 37 (I. 69. 53. 55. 56. 57. 58. 59. 60). — 10, 16. 23. 27. 29. 30. 36 (I. 61. 62. 64. 66. 68. III. 15). — 11, 16. 17. 30 (I. 94. 97. IV. 23). — 12, 1. 10—13. 20. 29. 32. 42. (I. 98. 99. 100. 102. 104. 108). — 13, 31—32. 44 [bis] 46. 47. 55 (I. 110. 70 [114] 72. 73. 120). — 14, 3—11. 13. 19. 19—21. 23—28. 25. 30—31 (I. 121. 74. 115. 75. 116. 79. 82). — 15, 22—27. 24. 34—38. 37 (I. 118. III. 9. 1. 76. 78). — 16, 23 (I. 31). — 17, 1—4 [bis] 26 (I. 124 [III. 6] 119). — 18, 8. 9. 12. 22. 24. (I. 86. 84. 87. 122. 123). — 19, 24. 30 (I. 126. 88). — 20, 1—10 (I. 128). — 21, 2—8. 28—30. 33—39 [bis] (I. 152. 129. 130 [III. 32]). — 22, 2. 11. 21. 25—26 (I. 93. III. 19. I. 131. 132). — 24, 7. 16—20. 36. 40. 41 (I. 133. 134. 136. 138. 141). — 25, 1—12. 15 (I. 143. 149). — 26, 2—20. 26. 29. 39. 51 (I. 151. 153. III. 42. I. 154. 155). — 27, 29. 34. 35. 50. 51 (I. 157. 158. 159. 160. 156). — 28, 1 (I. 162).

Evang. Marci: 1, 1. 3. 6. 13. 29—30 (lib. II. not. 1. 3. 4. 5. 6). — 2, 3—11 (II. 7). — 4, 20. 37—39 (II. 8. 9). — 5, 2—12. 25—27. 39 [bis] (II. 10. 13. 14 [23]). — 6, 34—43. 56 (II. 16. I. 117). — 7, 35 (II. 22).

Evang. Lucae: 1, 15 (lib. III. not. 1). — 2, 7 (I. 7). — 3, 6. 8. 9 (III. 39. 2. 3). — 5, 31 (I. 69). — 7, 12. 12—15 (II. 24. III. 10). — 8, 16. 18 (III. 4. 33). — 10, 13. 30—35 (III. 8. 11). — 12, 16—20. 35. 49. 52—53 (III. 12. I. 145. III. 13. 14). — 13, 11—14. 21 (III. 40. 21). — 14, 16—24. 28 (III. 18. 17). — 15, 11—31 (III. 22). — 16,

326 LOCI IN COMMENTAR. THEOPHILI EVANGEL.

1—8 [bis] 10—12. 20—24 (III. 24 [44] 75. IV. 13). — 17, 12—15. 21. 34 (III. 26. IV. 24. I. 140). — 18, 2—5 (III. 27). — 19, 2—8. 12—23 (III. 30. II. 20). — 23, 43 (I. 161).

Evang. Ioannis: 1, 1. 3 (lib. IV. not. 1. 3). — 2, 4 —9 (IV. 5). — 3, 13. 34 (III. 34. 37). — 4, 7—18. 17—18 (IV. 26. 6). — 5, 2—8 (IV. 7). — 7, 30 (IV. 10). — 8, 56 (IV. 25). — 9, 1—7 (IV. 11). — 10, 30 (IV. 16). — 11, 1—44. 39 (IV. 12. II. 25). — 12, 35 (IV. 14). — 13, 5. 23. 27 (IV. 27. 28. 29). — 14, 28 (IV. 15). — 15, 1—2 (IV. 18). — 18, 10. 10—11 (I. 155. IV. 19). — 20, 15. 17 (IV. 30. I. 163). — 21, 11 (IV. 22).

II. allegati.

Genesis 6, 2 (lib. II. not. 2). 25, 23 (I. 89). — Levitici 19, 18 (IV. 9). — Deuteronomii 6, 5 (IV. 9). — Psalmorum 18, 5 (I. 77). 33, 11 (I. 127). 44, 2. 10 (IV. 2. I. 109). 68, 16 (I. 80). 123, 7 (I. 67). 136, 9 (I. 11). 149, 6 (I. 21). — Iesaiæ 6, 9 (IV. 21). 35, 5 (I. 90). 40, 4. 6 (I. 16. II. 19). — Ezechielis 11, 19 (I. 19). 18, 21 sqq. (I. 107). 33, 11 (III. 25).

Ev. Matthæi 5, 3 sqq. 14 (III. 41. I. 85). 7, 6 (II. 12). 8, 22 (II. 11). 10, 34 (IV. 20). 11, 5. 13 (I. 90. II. 17). 13, 38 (I. 71). 14, 31 (I. 125. III. 7). 18, 11 (I. 101). 22, 37. 39 (IV. 9). 23, 38 (II. 18). 27, 24. 26 (III. 29). — Marci 1, 3 (I. 1). — Lucæ 4, 6. 27 (III. 16. 26). 9, 60 (II. 11). 12, 49 (I. 24). 16, 16 (III. 56). 17, 21 (III. 43). 18, 22 (III. 31). 23, 18 (III. 28). — Ioannis 1, 1—2 (I. 2). 3, 5 (III. 20). 6, 41. 51 (I. 6. 54). 10, 16 (I. 63). 14, 6. 30 (I. 92. 81). 16, 15 (I. 137). 21, 5 (I. 96).

Actuum apost. 1, 7 (I. 146). 2, 3 (I. 23). 9, 4—5 (III. 52). 22, 3. 10 (III. 47. 53).

Ep. ad Romanos 3, 23 (I. 69. 91). 8, 14 (I. 106). 9, 13 (I. 89). 10, 18 (I. 77). — Ad Corinthios I. 3, 1—2. 6. 16 (I. 135. 139. 27). 7, 31 (I. 142). 8, 4 (IV. 2). 10, 4 (I. 10). 11, 3 (I. 14). 14, 20 (I. 95). 15, 52 (I. 147). — Ad Corinthios II. 4, 7 (I. 103). 6, 16 (I. 27). 11, 2—3 (I. 144). — Ad Galatas 3, 26 (I. 106). — Ad Ephesios 4, 15 (III. 36). 5, 8 (I. 65). 6, 15 (III. 23). — Ad Philippenses 2, 6—7. 9—10 (I. 111. 112). 3, 7—8 (III. 61). — Ad Colossenses 2, 9 (III. 38). — Ad Thessalonicenses I. 4, 16 (I. 113).

Ep. Jacobi 4, 6 (IV. 8). — Petri I. 5, 5 (IV. 8). — Petri II. 2, 9 (I. 83).

FRAGMENTUM

COMMENTARII THEOPHILI IN CANTICUM CANTICORUM.

¹ Ἐξ ἰθνηῶν τὸ κατὰ σάρκα ὁ κύριος, σωζομένου καὶ τοῦ
² ἐξ Ἰουδα. Τίς σὺν ἐστὶν ³ τὸ ξύλον τοῦ Λιβάνου; Ρουθ ἢ
 Μωαβίτις. Αὕτη γὰρ τέτοκε τὸν Ἰαβὴδ, ἐξ οὗ Ἰεσσαί. ⁴ Φο-
 ρεῖον τοίνυν ἐστὶ τὸ σῶμα· φορεῖον ἐποίησεν· ⁵ ἀπὸ κοινοῦ τὸ

Ex gentibus secundum carnem dominus [oritur], salvo eo quod etiam *ex Iuda* [est]. Quodnam igitur est lignum Libani? Rutha Moabitis. Haec enim peperit Iobedum, ex quo Iessaeus. Ferculum igitur est corpus: *ferculum fecit*;

1. Ἐξ ... ἦμεν] Hoc fragmen-
 tum inter Eusebii in Canticum Can-
 ticorum commentarios, a Meursio
 editos (Lugd. Bat. 1617. 4°. p. 37),
 sub nomine exstat *Theophili*: „quem
 eundem cum episcopo Antiocheno es-
 se eumque in *Canticum* perinde ac
 Proverbia Salomonis scripsisse vix
 dubito, quia nullum alium Theophi-
 lum in Salomonis libros commenta-
 tum esse lego“ (Grabe Spicil. SS.
 Patr. sec. II. p. 224). Pariter sub
 „Theophili“ nomine, voce „Antio-
 cheni“ non adiecta, insignis citatur
 locus eius (Ad Autol. I. c. 5) in
 Ioannis Dam. Parallelis. Cf. quae
 supra p. 18 adnotavi.

2. ἐξ Ἰουδα] Gen. 49, 10.
 Hebr. 7, 14.

3. τὸ ξύλον κτλ.] Cantic. 3, 9:

Φορεῖον ἐποίησεν ἑαυτῷ ὁ
 βασιλεὺς Σαλωμών ἀπὸ ξύλων
 τοῦ Λιβάνου.

4. Φορεῖον κτλ.] Tres offerun-
 tur illius loci (n. 3) explicationes,
 ut iam Maranus advertit. „Prima
 corpus intelligit quod sibi Christus
 formavit ex virgine, quae a Iuda ori-
 ginem quidem ducebat, sed tamen
 inter avias suas Ruth Moabitidem nu-
 merabat. Secunda explicatio lecticae
 nomine videtur caritatem intelligere,
 quae omnia complectitur et ad omnem
 agendi rationem pertinet. Tertia le-
 cticam interpretatur animas deum in
 se gestantes, quae ex lignis Libani
 factae dicuntur, quia antea diabolo
 erant emancipatae.“

5. ἀπὸ κοινοῦ] = κατὰ κοι-
 νοῦ, h. e. pertinet τὸ ἐποίησεν

328 FRAGMENT. THEOPH. IN CANTICUM CANTICOR.

ἔποίησεν. Ὡσανει ἔλεγεν· ὅλον δὲ τὸ φορεῖον ἡ ἀγάπη ἐστίν, κατὰ τὸ ἑ Μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη. Φορεῖον τὰς θεοφόρους ψυχὰς. Ἀπὸ ξύλων τοῦ Διβάνου· ποτὲ γὰρ ὁ ξύλον τοῦ ἀντικειμένου ἦμεν.

commune est illud *fecit*. Quasi diceret: Totum autem [eius] ferculum caritas est, iuxta illud *Maior autem horum caritas*. Ferculum animas deum in se gestantes [designat]. *Ex lignis Libani*: aliquando enim lignum adversarii oramus.

ad φορεῖον et ad σῶμα. Cf. quae codex Bodleianus miscell. 45 (olim de illis formulis ad Tatiani Orat. 3024), chartac. in fol. saec. XVII. c. 1. n. 26 et Athenagorae Supplic. 7. Μείζων ... ἀγάπη] 1 Cor. c. 32. n. 6 monui. 13, 13.

6. ὅλον] Meurs. ὄσον. Genulnam lectionem illam suppeditavit 8. ξύλον τ. ἀντικειμ.] H. e. instrumenta diaboli.

INDICES
IN
LIBROS THEOPHILI AD AUTOLYCEUM.

- I. INDEX VERBORUM.**
  - II. INDEX RERUM.**
  - III. INDEX LOCORUM.**
  - IV. INDEX SCRIPTORUM.**
-

I. Index verborum.

Numerus paginam et n. notam designat.

- A.*
Α et *Δ* et *Δ* commutata 65. n. 9.
 251. n. 6. 267. n. 23. α et ε 257
 n. 4.
Ἀββακούμε 162. n. 20.
ἄβυσσος, ἡ, de profundo maris, 20 C.
τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων 14 D.
ἀγαθός, —άτατος, 46 A (n. 2).
ἀγαθοσύνη, ἡ, 11. n. 9.
ἀγένητος deus 12 C. *ἀγένητος* et
ἀγέννητος commutata 12. n. 1.
ἀδελφοκοιλία, ἡ, *concubitus cum*
sore, 28 C. 202 C; cf. Proll.
 p. XLIV.
ἀδελφοκτονία τῶν ἀδελφῶν 142 B.
ἀδιάφορος — vide *ζάω*.
ἀέρος 20 B (n. 5).
ἄηρ — *ἀέρων τροπαί* 18 D (n. 1).
αι et *ε* commutata 2. n. 3. 65. n. 8.
 169. n. 35.
αἰθίος et *ἰθίος* commutata 54. n. 3.
αἰδιότης, ἡ, 124 A.
Ἄκοός 64 C.
ἄλλα — *ἀλλ' ἤ*, *nonnisi*, 158 D
 (n. 2).
ἄλλως τε 127. n. 12.
ἀλμυρότης, ἡ, 98 D.
ἀναγραφαί, αἱ, 244 D.
ἀνακεφαλαίωσ 188 B.
ἀναλλοιωτος deus, quatenus ἀθά-
 νατος, 12 C.
ἀκνήμων 158 C.
ἀναρχος deus, quia ἀγένητος, 12 C.
ἀνάστασις — *καθολική* 40. n. 14.
ἀναστροφῆ, *visendi ratio*, *πράξις*
καὶ ἀναστροφή 28 B.
ἀνακλήθημι statum *εἰς ναόν* 48 C
 (n. 3).
ἀνεκδιήγητος 10 A.
ἀνείφραστος 8 A. 16 C. 108 C.
ἀνέυρητος — *ζήτημα* 110 C.
ἀνθρωπάρεσκος 222 C.
ἀνθρωποβασία, ἡ, 196 C (n. 3).
 212 D. 224 A.
ἀνθρωποβόρος 64 B.
ἄνθρωπος metaph. dictum 5. n. 2.
ἀνθρωπότης, *humanum genus*, 18
 A. 96 A. 100 C. 158 C.
ἀνία ἐν *τινι* 42 A.
ἀνίπαταμα 196 A.
ἀντιμισθία, ἡ, 76 D.
ἀντωπία 16 C.
ἀπεικόνισμα, τό, 30 A.
ἀποδίδωμι τινι τινος 44 B (n. 12).
ἀποκαθίστημι — *ἀπεματίστησεν*
 214. n. 14.
ἀποκόπτω, *castro*, 28 D.
Ἀπολλωνίδης 62 A.
ἀποτάσσομαι τινι, *valedico alicui*,
 46 B.
ἀπρονοησία, ἡ, 74 B. 184 B.
ἀπρονόητος 192 C.
ἀργῶς — vide *κενός*.
ἀρετή — *ἀρεταί ποιεῖν*, *mira fa-*
cere, 26. n. 8.
Ἀριστομίδας 64 C.
ἀρῆβαβών, ὁ, *pignus*, 26 A. 276 B.
ἀρρηνοβασία, ἡ, 202 C; cf. Proll.
 p. XLIV.
ἀρρητοκοιλία 194 A.
ἀρρητοκοιλία, ἡ, 183. n. 7.
ἀρρηνοκοιλία, ἡ, 44 C.
ἄρνημος 7. n. 4.
ἀρχαίος — ἐν ταῖς *ἀρχαίσις*, *in*
archivis, 244 D.
ἀρχή, ἡ, *das Princip* (der Welt)

80. n. 7. de logo dictum 10. n. 4.
82. n. 13.

ἀσόγκριτος 10 A.

ἀσυμβίβαστος (α συμβιβάζειν), un-
vergleichlich, nicht aus der Ver-
gleichung erschliesslich, uner-
forschlich, 10 A; cf. Proll. p.
XLIV.

ἀτενίζω τι, oculos in aliquid de-
figo, 8 D. τινί 16 C.

Ἄττης, ου, 29. n. 9. 210. n. 6.

ἄττος referitur ad nomen mente sup-
plendum 146. n. 15. αὐτοῦ et
ἑαυτοῦ commutata 11. n. 6. 99.
n. 7; nusquam αὐτοῦ etc. 88. n.
20. 21.

ἄζωρητος deus 16. n. 3. δόξη 10 A.

B.

β scriptum per υ 245. n. 5; cf.
Proll. p. XVII.

βάθος — vide ἄβυσσος.

βασιλεύς imperator romanus 35. n. 5.

Βήρωσος 273. n. 22; cf. Addenda.

βλῶν 234 C.

Βάκρος 66. n. 14.

βόρειος — τὰ (μέρη) πρὸς βόρειον
152 A.

βούλομαι — constanter 2 sing. prae.
βούλει 144. n. 14 et impf. ἐβου-
λόμην 126 B.

Βριτανός 153. n. 3.

Γ.

Γ et T commutata 12. n. 11.

Γαλλεία 154 B.

γαμετή, ἡ, 136 D.

γέλοιος 48. n. 1.

γενητός et γεννητός 56. n. 12.

γίνομαι plsqpf. γηγόνειν 126. n. 5.

seq. infin. 107. n. 9. ἐγενήθη et

ἐγεννήθη commutata 141. n. 3.

Γύγος 268 D (n. 5. 7).

Δ.

Δ — vide A.

Δαυίδ 162. n. 18.

δέ in eiusdem notionis repetitione
99. n. 8. Vide δῆ.

δένδρα (wilde Bäume) καὶ ἀκρό-
δρα (Fruchtbäume) 38 A.

Δευκαλιων, ἀπὸ τοῦ δεῦτε καλεῖν,
232. n. 7.

δη et δέ commutata 60. n. 13. δη
et δεῖ 173. n. 57.

δημιουργία τ. κόσμον — vide ποιέω.

δημιουργός deus unde 14. n. 5.

δήμος, ο, familia, 64. n. 6.

δικαία — ὁ διακεκαυμένη, regio
(Africae) torrida 154 B.

δικαιοκραγέω 158 C.

δικαιοσύνη μελετᾶται 224 A.

δικαίωμα — δικαίωματα τ. θεοῦ
224 B.

διοικεῖσθαι τὰ πάντα προνοία 212
D. ὁ κόσμος προνοία διοικεῖται

ὑπὸ τοῦ τὰ πάντα ποιήσαντος
θεοῦ 262 D. Cf. Addenda.

δοκιμάζω τὰ διαφέροντα 7. n. 4.

δράκων, διὰ τὸ ἀποδεδρακέναι,
136 D (n. 15).

δράσσομαι 40. n. 11.

δρόσος, ἡ, plur. 20 B.

δύναμαι — constanter ἡδύνα(ν)το
60 A. 124 A.

δύναμις — δυνάμει, quodammodo,
129. n. 8. δυνάμεις, copias (Hee-
resmacht) vel meton. ii qui copiis

praesunt (duces) 18 D; potenter
facta, quoad providentiam: Aeu-
serungen göttlicher Kraft; διὰ

ἔργων καὶ δυνάμεων 18 D.

δυτικὸς τόπος, pars occidentalis,
50 D.

δωρέομαι τί τινι, condono aliquid,
133. n. 11.

E.

ε — vide A et αι.

ἑαυτοῦ nusquam αὐτοῦ etc. 88. n.
20. 21. de sec. pers. 26. n. 6.

ἑβδομάς, dies septimus, sabbatum
90. n. 13.

ἑγγραφος — δι' ἑγγράφων 258 D.

ἐγώ — τί μοι add. inf. 28 CD. 30
A. 62 A. 68 B. 162 A. 194 A. 202
D. 210 C.

Ἐδέμ i. q. τρυφή 122 C (n. 8).

ει et η et ι commutata — vide H et I.
ei c. con. 38. n. 2.

εἰδωλολατρεία 44 C.

εἰκὸς ἐπίστασαι 194 A.

εἰμί — ἐστίν s. ἦν subaud. c. par-
ticipio 121. n. 1. ἐξ οὐκ ὄντων

τὰ πάντα ἐποίησεν deus 16. n. 12.

εἰς c. infin. artic. hab. 251. n. 7.

Εἰφίτιος 272. n. 13.

ἐκζητητής 196 C.

ἐκκαλίομαι, voco, 136 D (n. 14).

ἐκτοτε 134. n. 3.

ἐκτρέφω — γεννᾶν κ. ἐκτρέφειν de
pecudibus 18 A.

ἐκφρούσω 98 D.
 ἐκφώνησις 108 C.
 ἐκφύχω 20 C.
 ἐλατός adiect. verb. (ab ἐλαύνω),
 malleo tenuatus, ductus, mit dem
 Hammer getrieben, θεοὶ ἐλατοὶ
 καὶ χωνευτοί, getriebene u. ge-
 gossene Götter, 4 B.
 ἐμμάρτυρος 42 A.
 ἐμπαίζομαι med. 69. n. 1.
 ἐμπεριέχω 14 D.
 ἐμφύρω metaph. dictum 44 C.
 ἐνάλιος 18 A.
 ἐνδιάθετος — vide λόγος.
 ἐνίσταμι — τὰ προγεγονότα, τὰ
 ἐνεστώτα (praesentia), τὰ ἐπερ-
 χόμενα 42 D.
 ἐξαήμερος, ἡ, 89. n. 1.
 ἐξαιματώω 40 C.
 ἐξανάστασις, ἡ, 38 D.
 ἐξαντλεῖα πόνον, ὀδύνην, λύπην
 128 D.
 ἐξεῖπον — 3 plur. ἐξεῖπαν 182.
 n. 17.
 ἐξερεύνομαι, erucio, de deo logon
 proferente 78. n. 6.
 ἐξισχύω 260 B.
 ἐξορισμός, ὁ, 128 A.
 ἐξουσίαι, αἱ, magistratus (obrig-
 keitliche Aemter) vel meton. ii
 qui magistratum gerunt 18 D.
 ἐπ' αὐτὸν οὐ κέχρισται 30 B.
 ἐπεὶ c. imper. 6. n. 3. ἐπεὶ τοί γε
 96 A.
 ἐπί — ἐφ' ᾧ, propterea quod,
 138 B.
 ἐπιτακτικός 220 A.
 ἐπιποροά quinam oculorum morbus
 9. n. 15.
 ἐπιχορηγία, ἡ, 20 B. 98 C.
 ἐργον — vide λόγος.
 ἔτι δὲ καὶ 175. n. 1. ἔτι μὴν (καὶ)
 52. n. 13. 69. n. 1. ἔτι et ὅτι
 commutata 52. n. 13. 243. n. 13.
 εὐάγγελος — φωνή 220 A.
 εὐάν bacch. unde manarit 136 D (n.
 14).
 εὐμορφος 6 A. 36 B.
 εὐρίσκω — ἠύρισκόμην 48 D (n. 1)
 et εὐρισκόμην 50 D (n. 10).
 εὐσπλαγχνία, ἡ, misericordia, 98 D.
 εὐχρηστος τῷ θεῷ 4. n. 10. opp.
 ἀχρηστος τῷ θεῷ 4 B.
 ἐφάπτομαι de cibis 196. n. 6.
 ἐφιστάνω 48 D.

Z.

ζάω ἀδιαφόρος et ἀδιαφόρῳ μι-
 ξεῖ 196. n. 5. ζῶσα φωνή 186 D
 (n. 17).
 ζωογονέω, vivifico, 22 A.
 ζωογόνησις 94. n. 12.
 ζωοποιέω 14 C.

H.

H et EI commutata 7. n. 4. 76. n.
 28. 128. n. 6. Vide I.
 ἦ καὶ 273. n. 18.
 ἠδυσφωνία, ἡ, τῶν ὀργάνων 144 C.
 Ἡλίον πόλις 238 C (n. 21).
 ἦτοι ... ἦ 182. n. 1.
 ἠζέω trans. (ertönen lassen) τὰ
 κύματα 22 D.
 ἠζώ αἰσχύνης quid 31. n. 1.

Θ.

Θ et C commutata 256. n. 35.
 θέλω 24 C. 182 D. constanter ἠθέ-
 λησα 78 B. 88 C.
 θεοδίδακτος 76 D.
 θεός, διὰ τὸ τεθεικέναι 12 C et
 διὰ τὸ θέειν 14 C; cf. ibi n. 2.
 θεοσέβεια, ἡ, 46 A. 204 C. 224 A.
 θερίον, ἀπὸ τοῦ θηριουῖσθαι, 106
 A (n. 6).
 θρησκεία, ἡ, callus religiosus, 46 B.

I.

I et H commutata 67. n. 21. 266.
 n. 19. et ei 198. n. 3. 235. n. 17.
 Ἰδιος addito pronome possessivo
 194. n. 11. Vide αἰδῖος.
 Ἰεροσόλυμα, ἡ, indecl. 150 C (n.
 38); cf. Proll. p. XLIII.
 Ἰλιος (?) 272. n. 14; cf. Addenda.
 Ἰνα c. ind. fut. 224 B (n. 11).
 Ἰώσηπος 249. n. 1.

K.

K et X commutata 172. n. 54.
 καθολικός — vide ἀνάστασις.
 καθῶς et καὶ ὡς commutata 57.
 n. 15.
 καί et κατὰ commutata 215. n. 15.
 καιροὶ καὶ χρόνοι 251. n. 7.
 καλλονή, ἡ, διάφορος 18 A.
 καλοποιέω 212 A.
 καλοποιία, ἡ, 10 A; cf. Proll. p.
 XLIV.
 κᾶν c. ind. 40 B (n. 18).
 Καπετώλιος Iuppiter 32. n. 7.
 Καρᾶνός 66. n. 12.

κάρτελλος 218 D.
 Κάσιος Iuppiter 32. n. 7.
 καταβολή — κόσμον 260 C.
 κατάγλιος — καταγίλωτα φέρειν 210 C.
 καταλέγω 28 C. 30 A. 68 B. 162 A. 194 A. 210 C.
 κατακλήσω τινά λόγους 3. n. 5.
 καταράκτης 234. n. 14.
 καταρτίζω πλοίων 16 B.
 καταφρονητής, ὁ, 44 C.
 κατεξουσία, ἡ, potestas, 21. n. 17; cf. Proll. p. XLIV.
 κενός — ἀργῶς καὶ ἐπὶ κενῷ 82 D.
 κενός et καινός commutata 2. n. 3.
 Κλεόδημος Hylli filius 64 C (n. 10).
 κλέω poet. 52 A (n. 18).
 κλίω — ἐκλιναὶ οἰκεῖν 152 A.
 Κλιτόμαχος 204. n. 5.
 Κοινός 66 C.
 κόπκος, ὁ, 16 C. σίτων 38 D. τῆς θουᾶς 18 C.
 κόλουρον opp. ὑπέμετρον 6 A.
 κόσμιον, τό, ornatus, Schmuckgegenstand, 37. n. 4.
 κρίσις, ἡ, de rebus creatis 18. n. 7.
 κύπκος, ὁ, 20 C.
 κρηγέτις Ἀρτεμῖς 30 D (n. 12).
 κύριος deus unde 14 CD.
 κύτος, τό, 22. n. 3.

A.

A et N commutata 259. n. 17. Vide A.
 λάδος a λίθος 230 D (n. 6).
 λάραξ = κιβωτός 232 A, de arca Noachi 230 D.
 Λατάρσιος Iuppiter 32. n. 7; cf. Proll. p. XLIV.
 λατρεύειν χρηὴ μόνη τῷ ὄντως θεῷ 158 D.
 λέπος, τό, cortex, 18 D.
 λεπτός — πνεῦμα 94. n. 12.
 λιδοξόος, ὁ, 48 C.
 λιμήν — λιμένες εὐρομοί 98 A. Vide ἕρμος.
 Λιμός (?) 272. n. 14; cf. Addenda.
 λόγος 10. verbum (s. effatum) et oratio: ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ 120 D. ὁ ἅγιος λόγος 220. n. 1. λόγοι μεμιαμμένοι 3. n. 4. τὸ ἔργον τοῦ λόγον 3. n. 4. λόγος μαρῶς κ. κενός 90 C. — 2°. de doctrina s. religione (christiana): ὁ λόγος ἡμῶν 46 B (n. 4). ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος 196 B. ὁ λόγος τῆς

ἀληθείας 100 A. 188 B. 194 A. — 3°. logos divinus: ὁ λόγος ἐνδιάθετος et προφορικός 78. n. 6. 118 B. ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ 82 D. ὁ λόγος ὁ ἅγιος 80 C.
 λοικός ante substantivum quod appositionis locum tenet 210. n. 33.
 λοικόν et τό λοικόν 30. n. 1.

M.

μ — vide ν.
 Μαναιθῶς 236. n. 5.
 Μάρων 64 C.
 Μασαγετία 262 A (n. 2).
 ματαιοκονία, ἡ, 46 B. 63. n. 1.
 μέλλω — constanter ἤμελλον 100 B. 106 D. 134 B.
 μέν resp. ἀλλά 3. n. 5. 6 B. εἶτα 54 C. καὶ 26 A. 196 C (198 D). τε 28 BC. πρώτων μὲν seq. δευτέρων (sine δέ) 242 C.
 μετάνοια καὶ ἐξομολόγησις 130 B. 138 C.
 μεταξὺ, postea, 26. n. 9.
 μετοικεσία 254 B. 258 C.
 μέτριον εἰπεῖν 29. n. 7.
 μέγχις ἐννοίας 220 D (n. 2).
 μηδὲ 155. n. 11.
 μῆν — οὐ μῆν ἀλλὰ καὶ 135. n. 7. ἀλλὰ μῆν καὶ 182 A. 250 B. Vide ἔτι.
 μαινῶ perf. μεμιαμμαι 2. n. 4. Vide λόγος.
 μολυσμός, ὁ, — καθαρίζειν ἐσθλὸν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ 8 D.
 μοναρχία Θεοῦ de unitate dei 54 C. 76 D. 160 C. 204 B. sine Θεοῦ 74 B. n. 22. 184 B. ἡ κατὰ τὸν Θεὸν 136 B.
 μονή, ἡ, — μοναὶ καὶ θῆκαι τῆς θουᾶς 16 C.
 μονογαμία, ἡ, 224 A (n. 6).
 μόρος, ὁ, 28 D.
 μυσερός 198. n. 4.
 μυστηριωδῶς 128 A.
 Μωσῆς, nusquam Μωϋσῆς in codd. Theoph., 271. n. 10 (uno loco excepto: 268. n. 3). Flectendi ratio est: Μωσῆς 142 C. 214 C. 248 D. 250 B. 254 C. 268 B, Μωσεί 272 C et —ῆ 268 B, Μωσεία 240 D et —ῆν 214 A. 244 C.

N.

ν et μ commutata 166. n. 16. ν finale saepe omissum 173. n. 57.

- ν ἐφέλι. cf. Proll. p. XVIII. Vide A.
 ηπιάζω 126 B.
 Νινευή 145. n. 5.
 νομεγλάτωρ, ὁ, 264 C (n. 10).
 νόμος, ὁ, τοῦ θεοῦ de V. T. 35. n. 9.
 νυνί de christiana setate 133. n. 11.
 Νῶε = ἀνάπαυσις 232 B (n. 5).
- O.
- ὁ — ἡ ἐπ' οὐρανόν, terra, 37. n. 5.
 οἱ μὲν ... τινὲς δὲ 188 A.
 ὄδε — Ἀδάμ, de quo sermo antea erat, 124 A. (n. 2).
 ὀδεύω — ὀδεύοντος τοῦ καθ' ἡ-
 μᾶς λόγον 196 B.
 οἰκητός, ἡ, ὅν 98 D.
 οἰκονομία, ἡ, 88 B. 102 A. 138 B.
 οἰκτιρῶν 12 C.
 ὀλος — τὸ ἐξόλιον 208. n. 26.
 ὀλοσχερῶς 124 D.
 ὀμιλέω τινί 118 B (n. 12).
 ὀμιλία τινί 46 A. (n. 2).
 ὀμοίωμα — ἐν ὁμ. τινος εἶναι 98.
 n. 3. sive τυγχάνειν 104 C.
 ὄνομα s. τοῦνομα add. nom. propr.
 245. n. 5. 255. n. 27.
 ὀπόταν c. indic. 48 D (n. 7).
 ὀπου γε (καί) 28 D. 92 A. 120 A.
 202 D. 222 D. 250 A.
 Ὀραπίου cognomen. Apollonidis
 62. n. 17.
 ὀράω — ὄψη, non ὄψει, 24. n. 13.
 ὄρμος x. λιμὴν 98 D.
 ὄταν c. indic. fut., apodosis habente
 fut., 25. n. 2.
 ὄτι, in Beziehung darauf dass, 82
 A. Vide ἐτι. [Cf. 291. n. 105.]
 οὐ . . . οὔτε 268 C (n. 2). οὐκ et
 οὐν commutata 135. n. 6.
 οὐν libri initio 2. n. 3. repetitum
 134 B. in apodosis 3. n. 5.
 οὔτως, non οὔτω, 5. n. 12 al.; cf.
 Proll. p. XVIII.
- Π.
- Π — vide T.
 παιδοφθορία, ἡ, puerorum stu-
 pratio, 28 C.
 παμπούλιος 20 B. 104 B.
 παντοκράτωρ, ὁ, 14. n. 6.
 παρακεντέω 22 A.
 παρασιγῶω — παρασιγήθησαν τοῦ
 ἀναγραφῆναι 152 D.
 παροικισία, ἡ, 258 C.
 παροικησις, ἡ, 254 B.
- παροικία, ἡ, 268 B.
 πατήρ deus unde 14. n. 4.
 πατροπαράδοτος 158 B.
 πάτρων, ὁ, 264 C.
 Πείσα, ἡ, 31. n. 4. 53. n. 17.
 περιπέρω 100. n. 11. 13.
 περισκεπω 224 B (n. 7).
 πηγάζω 98 D.
 πίστις, ἡ, fides (Glaube) et fiducia
 (Vertrauen), 25. n. 4.
 πλανάομαι — 2 sing. πλανᾶσαι 34 A.
 πλάνητες (ἀστέρες) 102 A.
 πλήθος — πλήθη 44 D.
 πνεῦμα, geistiges, göttliches We-
 sen, 81. n. 8.
 πνευματοφόρος πνεύματος ἁγίου
 76 D (n. 1).
 ποδόνηπτρον (pro ποδάνηπτρον),
 τό, 30 A.
 ποιέω, plsqpf. πεποιήκειν 131. n. 5.
 ποιεῖν καὶ δημιουργεῖν τ. κό-
 σμον 83. n. 17.
 ποιητής deus unde 14. n. 5.
 πολυμυξία, ἡ, de multitudine uxo-
 rum 142 A. de promiscuo concu-
 bitu 212 D.
 πολυπόκιλος 18 A. 20 B. γονή 18 A.
 ποσότης, ἡ, 260 C.
 προ et προς commutata 39. n. 8.
 πρόσω τινός 270 A. ἀρχαιοῦτετι
 250 A (n. 6).
 προαναφανείω 42 D. 216 B. 230 C.
 προαναφώνησις 214 A.
 προγνώστης 134 B. 230 B.
 προκατέγω — προκατεσχηκνία φή-
 μη 196 B.
 πρόνοια, ἡ, 10 B. 16 B. 18 A (n. 3).
 70 C. 74 B. 182 A. 190 A. 204 C.
 208 A. 212 D (cf. Add.) 230 B.
 262 D.
 προσκυνέω τινί et τινά quid 34. n. 1.
 πρόσωπόν τινος ἀναλαμβάνω 118.
 n. 5.
 προὔποκειμαι 62 C.
 προφορικός — vide λόγος.
 πρώτον μὲν seq. δεύτερον 242 C.
 καὶ 93. n. 4. ἐν πρώτοις, tinitio,
 62. n. 12.
 πῶρωσις, ἡ, τῆς καρδίας 23. n. 8.
 162. n. 16.
- P.
- ρ non duplicatur 7. n. 4. 234. n. 14.
 ρέμβω, — med. herumtschweifen,
 28 D (n. 10).
 ρεά 17. n. 5.

Σ.

- Σ [C] — vide Θ.
 σαρκοβορέω 104 C.
 σαρκοβόρος 104 BC.
 σαταν 137. n. 12. σατανᾶς 138 B.
 σελήνη, ἡ, — tres eius status: φθί-
 νει, ἀποθνήσκει, ἀνίσταται 40 B
 (n. 17).
 σημαίνω — σεσήμακα 123. n. 9.
 Σολομών, ὄνος, 159. n. 4. Vide
 Σόλων.
 Σόλων et Σολομῶν (sic) commu-
 tata 201. n. 10.
 σοφία = ἄγιον πνεῦμα 23. n. 9.
 80. n. 6. γέννημα θεοῦ 11. n. 7.
 σπάδαν, οντος, ὁ, 264 B.
 στεῖλαι Ἑρακλείδους 190. n. 4.
 στοιχεῖα, sidera, Himmelskörper,
 15. n. 9.
 στεγγητός, ἡ, ὄν 192 D.
 Στωϊκός 202. n. 13.
 συγγραφείς 1°. scriptores in uni-
 versum 30. n. 13. — 2°. historici
 30. n. 13. — 3°. scriptores de re-
 bus antiquis sive versu sive so-
 luta oratione 57. n. 1.
 σύγκρασις τιμῆ 90 C (n. 10).
 συμβάλλω, congregator c. aliq., 186
 D (n. 17).
 συμπαρβαίνω 106 B; cf. Proll. p.
 XLIV.
 συνδαιτιος 108 A.
 σύνεσις, ἡ, de pecudum instinctu
 πρὸς τὸ γεννᾶν καὶ ἐκτρέφειν
 18 A.
 συνέχω — οἰκημα συννεχόμενον 96
 D.
 συνίστημι — συνέστησαν θεόν,
 constituerunt deum h. e. deum
 esse statuerunt, 208 A.
 συντέλεια de consortio 146. n. 13.
 σφαιρογραφία, ἡ, 190 D; cf. Proll.
 p. XLIV.

Τ.

- T et Π commutata 181. n. 15. Vi-
 de Γ.
 ταμείον, τό, 20 C.
 τανύω τὸν οὐρανόν 22 D.
 τάξις — πρὸς τάξιν 93. n. 2.
 τάφος τιμῆ 52. n. 16.
 τεκνογονία, ἡ, 254 B.
 τεκνοπαγος 23 B. 194 D.
 τοίνυν initio enuntiationis 182 A.
 τοκετός, ὁ, 120 D.
 τόπος τῶν ὄλων deus 52. n. 15.

αὐτός (deus) ἑαυτοῦ τόπος 78.
 n. 2.

- τρανός, τρανότερον 42 B.
 τριάρχος 152 D.
 τριάς, ἡ, 102 D (n. 10).
 τριμερής 154 B.
 τροπή — vide ἀήρ.
 τρόπος — τρόπος τιμῆ 82. n. 17.
 τύπος τυγγάνουσιν τῶν — 102 A.
 τ. ἐπέχειν τινός 94 C. 100 C. ἐν
 τ. εἶναι τινος 100 C. 102 C. εἰς
 τ. γίνεσθαι 106 D.
 τύφλωσις, ἡ, τῆς ψυχῆς 22 A.

Τ.

- ῥβρις — ῥβρεις περιποιεῖσθαι 126
 D.
 ῥιη κοιλολογίας 260 C.
 ῥμήν, ἔνος, ὁ, pellicula, 16 C.
 ῥπόδοσλος 108 D.
 ῥπολαμβάνω, aor. pass. — λήμφθην
 135. n. 5.
 ῥποσπείρω 134 B.
 ῥποταγή, ἡ, 18 A.
 ῥποχέω — ὀφθαλμοὶ ῥποκεχυμέ-
 νοι 6 B.
 ῥπιστος deus unde 14 D.

Φ.

- φημί — φασίν nude positum 236.
 n. 4.
 φιλάρχαιος 152 D.
 φιλόκολλος 194 A; cf. Proll. p.
 XLIV.
 φιλομαθής — χοῆ τὸν φιλομαθῆ
 καὶ φιλομαθεῖν 184 D (n. 16).
 [φιλομυθεῖν, lubenter colloqui, 185.
 n. 16.]
 φίλος — φίλα κ. σύμφωνα dix-
 erunt prophetae 163. n. 22.
 φλυαρία, ἡ, τοῦ ψεύδους 230 C.
 φύω intrans. cresco 98 C.
 φωστήρ τέλειος de sole 20 B.

Χ.

- X — vide K.
 χάλαζα, — ζαι 20 C.
 χαμαιφερής 106 A; cf. Proll. p.
 XLIV.
 χεῖλος, τό, meton. sermo, 146 B.
 χεῖρες, αἱ, de artificio, ut χ. Φει-
 δίου 52 A (n. 18).
 χιών, — ὄνες 20 C.
 χορεία, ἡ, astrorum 20. n. 8.
 χορῆν 200 B (bis).
 χρηστόν — vide χριατόν.

- χρίω* πλοῖον, οἰκίαν, ἔργον 36 B (n. 2).
Χριστιανοί vocamur ὅτι χριόμεθα *χώρα* — πόλεις, κῶμαι, *χώραι* 50 C.
ἔλαιον θεοῦ 36 C (n. 7). *εὐχρηστοί* τῷ θεῷ 4. n. 10.
χριστόν et *χρηστόν* = ἡδὺ καὶ εὐχρηστον 36 B (n. 1).
χρόνοι καὶ *καιροί* 251. n. 7.
Χρῦσεως ὁ νομεγκλάτωρ 264. n. 10.
χωνευτής, ὁ, 48 C.
χωνευτός, adiect. verb. (a *χωνεύω*), *fusus*, aus geschmolzenem Metall gemacht, *θεός* 4 B.
χωρέω σοφίαν 76 A (n. 4).
 Ω.
 ὄ 199. n. 11.
 ὄς — vide καθώς.
 Ὡσηέ et *Μωσῆς* commutata 219. n. 9.
-

II. Index rerum.

Numerus paginam et n. notam designat.

- A.
- A**couus 64 C.
- A**cte primum Atticae nomen 268 D.
- A**ctiones respiciendae, non sermones 3. n. 4. 44 B.
- A**damus ex ipsius costa uxorem accepit 134 A. Ne uxor, si separatim facta fuisset, ab alio deo facta diceretur 134 B. Ut inde mysterium monarchiae dei demonstraretur 136 B. Ut maior esset inter eos benevolentia 136 C. Vaticinatus est 136 C. Eius vaticinium impletur, quum nuptias contrahentes spreto parentibus uxorem magis diligunt 136 D. Ex terra, unde factus erat, translatus in paradysum 124 D. Ut proficeret et perfectus in coelum adscenderet 124 D (n. 14). Ita res refertur quasi bis in paradiso collocatus fuisset 128 A. Id mysterio non caret 128 A. Semel collocatus est: iterum collocabitur post iudicium 128 A (n. 6). Nec mortalis nec immortalis creatus 124 D. 130 C (n. 3. 4). Sed utriusque capax 124 D. 132 C. Si deus immortalem ab initio fecisset, eum fecisset deum 130 C. Si mortalem, deus auctor mortis videretur 130 C (n. 6). Propter peccatum in mortem incidit 128 D. Quae pro beneficio habenda est, quia effecit ne ille in aeternum viveret peccato obstrictus 128. n. 1. Adamus adhuc infans erat nondum maturus scientiae 124 A (n. 3). Progrediente aetate ad solidum cibum accessisset 126 B. Deus eum periclitari et experiri volebat 126 B (n. 6). Ei dicit „Adam ubi es?“ non quod ignoraret sed ut locum daret poenitentiae 130 B (n. 10). Praescriptum ei ut de omnibus fructibus ederet, etiam de ligno vitae 122 D. Sola arbor scientiae prohibita 122 D. Labor ei imposuit significat divini praeccepti custodiam 124 A. Quidam docent Adamum dei invidia prohibitu arboris scientiae 126 B (n. 6).
- A**donis ab apro vulneratus 28 D.
- A**dramelech Aethiops 152 D (n. 45).
- A**egyptus dicta a rege Sethos 240 C (n. 23). Sethos enim idem sonat atque Aegyptus 240 C. Aegyptiorum primus rex 148 D. Regum successio a Tethmosi 236. 238. Aegyptiorum prophetae 156 D. Dii 62 A (n. 16). Animalia colunt etc. 30. n. 1. Vid. *Apolonides*.
- A**eropus 66 C.
- A**eschylus de poenis sceleri infligendis 174 A. De iudicio futuro 178 B.
- A**esculapius fulmine percussus 30 D.
- A**lcetas 66 C.
- A**lcibiades 260 C.
- A**lthaea uxor Bacchi 64 C. Ab ea gens Altheis dicta 66 D.
- A**menophis rex Aegypti 236 A. Alius 238 B.
- A**messas regina Aegypti 236 A.

Amor ex Chao sec. Hes. 92 D. —
Amor inimicorum 222 B.
Amyntas 66 D.
Anima non videtur sed ex motu
 corporis intelligitur 16 A (n. 1).
 Pura cum speculo puro comparatur
 8. n. 9. Vid. *Immortalis*. —
Anima mundi 17. n. 6.
Animalia — vid. *Belluae*.
Antinoi templa 210 C (n. 8).
Annus decem mensium tempore
 Romae conditae 262 A.
Antoninus imperator 266 D.
Apollo frustra inventor musicae
 dicitur 142 C. Achillis metu fugit
 28 C. Daphnes amator, Hyacin-
 thi mortis ignarus 28 CD.
Apollonidae ab Apolline 68 B.
Apollonides Horapius de Aegy-
 ptiolorum religione et regibus 62
 A (n. 17).
Apollonii ab Apolline 68 B.
Apollonius Aegyptius 227. n. 4.
 Annos 153075 numerat 226 C coll.
 272 C.
Arati sphaerographia 190 D. As-
 serit providentiam 70 D.
Arcae Noachi reliquiae adhuc in
 montibus Arabiae 234 D (n. 17).
Archilochus de poenis sceleri
 infligendis 176 B.
Ariadne cum Baccho concubuit 66
 A (n. 25). Ab ea gens Ariadnis
 dicta 66 A.
Aristo (Chius) de providentia 204
 C (206. n. 14).
Aristomachus 64 C.
Aristomidas 64 C.
Aristophanes in *Avibus* mundi
 originem ex ovo repetit 64 B.
Armsis rex Aegypti 238 B.
Arsinoë 66 D.
Assyriorum reges silentio prae-
 termissi a scriptoribus 152 D.
Astra splendidiora sunt imago pro-
 phetarum 102 A (n. 13). Minus
 splendida imago iustorum 102 A.
 Errantia (planetarum) imago defi-
 cientium a deo 102 A.
Athenienses 30 A.
Attica olim Acte 268 D.
Attis castratus 28 D. 210 C.
Augustus imperator 264 C.
Autolycus potestati alicui prae-
 fuisse videtur 213. n. 4. Discendi
 studiosus 224 B (n. 11). Noctes

in bibliothecis traducit 196 C. In
 historicis versatus 270 D. Diligens
 rerum explorator 196 C. Christiano-
 nos tamen negligenter audit 196 C.
 Credulus iis qui Christianis cri-
 mina affingunt et recentem eorum
 doctrinam dicunt 196 B. Deos ven-
 ditat 4 A. Mortuos excitari non
 credit 24 C. Christianorum no-
 men exagitat ut malum 4 B. Eo-
 rum religionem vocat stultitiam
 46 B. Quae sit ex Theophilo quis
 sit deus Christianorum 46 A. Dis-
 serentem audit 46 A. Amicissimam
 discedunt 46 B. Theophilum rogat
 ut iterum disserat 46 B. Post ser-
 mones cum Theophilo habitos ad-
 huc pro delirio habet christianam
 religionem 188 B. Recentes existi-
 mat literas Christianorum 188 B.
Aves quae volare nequeunt imago
 deum ignorantium et impie viven-
 tium 106 A. *Aves* Aristophanis
 64 B.

B.

Babylon prima urbs 144 D. Tur-
 ris ibi a deo eversa 146 B (n. 17).
Bacchus ebrius et furens 28 C.
 In forma nauceri cum Ariadne
 concubuit 66 A (n. 25). Auctor
 generis Ptolemaei Philopatoris 64
 C. Eius filii 68 A.
Baptismum significavit benedictio
 data his quae orta sunt ex aquis
 104 B.
Bellorum origo 150 B.
Belluae creatae diversorum ho-
 minum typus 104 BC. 106 D. Ini-
 tio noxae non fuerunt 106 A. Sed
 ob hominis peccatum 106 B (n. 7).
 Redibunt ad pristinam mansuetu-
 dinem, quum homo finem peccandi
 fecerit 106 B (n. 10). Cultae ab
 Aegyptiis 30. n. 1. Vid. *Ferae*.
Belus Assyrius Crono aequalis 270
 A. Cum Titanibus bellum gessit
 contra Iovem 268 C. Bello Tro-
 iano antiquior 322 annis 270 D
 (n. 9). Nonnulli eundem esse ac
 Cronum putant, praesertim orien-
 tales 270 D. Romanis est Satur-
 nus 270 D.
Berenice 66 D.
Berosus apud Chaldaeos philoso-
 phatus est 272 C. Graecis cogno-

- scendas tradidit chaldaicas literas 272 C. Narravit quomodo templum Hierosolymitanum a rege Chaldaeorum dirutum fuerit et sub Cyro restitui coeptum et sub Dario absolutum 274 D.
- Bocrus** 66 D (n. 14).
- C.
- Caino** deus aditum ad poenitentiam aperit quum ait „Ubi est Abel frater tuus?“ 140 C.
- Caius Iulius** imperator 264 C.
- Caius** alter 264 C.
- Capitolinus** Iuppiter 32 B.
- Caranus** 66 C.
- Carne humana** vesci omnem impietatem superat 222 D. Docent Stoici 196 C (n. 3).
- Carthago** quando condita 244 D. 248 C.
- Casius** Iuppiter 32. n. 7.
- Ceraunius** Iuppiter 32 B.
- Chaldaei** quinquam 156. n. 5.
- Chanaan** complectitur Iudaeam et Phoeniciam 154 A (n. 4).
- Chaos** unde Erebus, Terra, Amor 92 D.
- Chabron** rex Aegypti 236 A.
- Christiani** dicuntur quia dei oleo unguentur 36 C (n. 7). Quod unctum est utile et suave est 36 B (n. 1). Confitentur se Christianos esse 4. n. 9. Nomen eorum ut malum nomen exagitur a gentilibus 4. n. 8. Immerito ridetur 36 B. Gratum hoc deo nomen ferunt sperantes se utiles esse deo 4. n. 10.
- Christianos in insimulationem promiscuorum concubitum et humanae carnis epularum vocant gentiles 196. n. 4. Haec crimina temere iis affingunt 197. n. 1. Christianis obiciunt doctrinam eorum esse recentem et sine argumentis 196 B (n. 7). Temere 226. n. 1. Exprobrant iis quod deum colant quem nec ostendere possint nec videre 4 B (n. 1). Accusant eos quod suos tantum diligant 222 B. Sed Christiani diligunt vel inimicos 222 B.
- Christiani non ad sermones respiciunt sed ad actiones 3. n. 4. Edocentur a deo iustitiam exercere et pietatem colere et bona opera facere 212 D. Sunt omnium virtutum studiosi: temperantiae, continentiae, castimoniae etc. 224 AB. Sunt honesti 220 D. Ne cogitatione quidem peccant 220 D (n. 2). Unicum matrimonium ineunt 224 n. 6. Gloriam inanem effugiunt 222 C. Spectacula repudiant 223. n. 2. Imperatores colunt diligendo eum, parendo ei, orando pro eo 34 A (n. 7). Magistratibus et potestatibus obediunt 222 C.
- Christiana doctrina (religio) omnibus gentilibus scriptoribus antiquior et verior 142 C. 268 C. Eius divinitas 268 C. Christiani soli veritatem assecuti 156 A. Quippe quum a spiritu sancto per prophetas doceantur 156 A.
- Chronologia** a mundo condito usque ad diluvium 252 D. A diluvio ad reditum ex captivitate babilonica 252—258. Romanorum anni ad mortem usque M. Aurelii 264—266. Brevis collectio annorum ab origine mundi ad obitum M. Aurelii 268 AB. In scriptura sacra superfluentes menses et dies non numerantur 272 C. Mundus increatus non est 262 D. Neque decies milles myriades a diluvio ad Daedalum effluerunt, ut placuit Platoni 226 CD coll. 260 C. Neque, ut Apollonio, myriades quindecim et ter mille et septuaginta quinque anni 226 C. 262 C. Qui mundum increatum dixerunt in infinitum abeunt 226 C. Prophetas vera de temporibus ab origine mundi scripsisse probat eorum quae praedixerunt eventus 230 C. Cf. Proll. c. VII.
- Chryseros** nomenclator, M. Aurelii libertus 264 C (n. 4).
- Chrysippus** Iovis horribilem cum Inhone concubitum narrat 210 C (n. 3).
- Cisus** 64 C.
- Claudius** imperator 266 D.
- Cleanthes** docuit vorare humanam carnem 196 C (n. 3).
- Cleodemus** 64 C.
- Clitomachus** deos esse negavit 202 A (n. 5).

- Clymenus** sub quo diluuium secundum 230 D.
- Coelum** 94 BCD. Oculis nostris indeprehensum 96 A (n. 22).
- Coenus** 66 C.
- Conflagratio mundi** 182 DA.
- Cogitationes** malae non minus vititae quam mala opera 220 D (n. 2).
- Columnae Herculis** 190. n. 4.
- Concubitus incesti** legibus Graecorum et Romanorum vetiti 200 C (n. 12). Concessi ab Epicuro et Stoicis 200 B. 202 C.
- Conscientia** uniuscuiusque deus est, ut videtur nonnullis 54 B.
- Creatio** ex nihilo 16. n. 12. Ab omnibus prophetis docetur 78 B. Creat deus ex nihilo et ad arbitrium suum 93. n. 4. Creator omnium deus non esset, si materia esset infecta 54 C. Parum differret ab opificibus 56 D. Ut solus animam et motum dat, ita solus ex nihilo creat 56 D. Creavit omnia ex nihilo ut ex operibus cognoscatur 16 A.
- Creta** 52 A. Eius legislator 200. n. 6.
- Critias** atheus 204 A (n. 6).
- Cronus** Titan Belo aequalis aut idem ac Belus 268 C. 270 A.
- Cultus gentilis** vanitas 46 B (n. 6).
- Cybele** 32. n. 11. Eius lasciviae 210 C. Sacerdotum eius turpes actiones 32 C. Vectigalia et tributa pendet imperatori romano 32 C.
- Cyclopes** nati ex diis, ex terra et coelo et mari factis 62 A.
- Cyrus** anno regni secundo Iudaeos dimisit 258 D. Mandavit ut ablata vasa reponerentur in templo 260 A. Occisus a Tomyride 262 A (n. 2). Ol. LXII 262 A.
- D.
- Daemon** vocatur satanas 136 D. Daemones expellere possunt Christiani 74 C (n. 28). Ab iis corrupti adiurantur per nomen veri dei 74 C (n. 28). Daemones adiurati fatentur se daemones esse, qui olim etiam in scriptoribus profanis operabantur 76 C. Et in simulacris tamquam dii 32 D (n. 12).
- Damphenophis** rex Aegypti 236 A.
- Danaus** dictus Armafis 240 D. Memoratur ut omnino antiquus 210 D.
- Daphne** 28 C.
- Darius** 260 AB.
- Decalogus** 212. n. 4.
- Deianira** 64 C. Ab ea gens Deianiris dicta 66 D.
- Deucalion** 230 D. Cur ita vocatus 232. n. 7. Idem ac Noachus 144 D.
- Deus** (θεός) unde dictus 12. n. 2. caret principio, quia increatus est 12 C. Comprehendi nequit 16 B (n. 3). Eius forma nec dici potest nec oculis corporis videri 8 A. 10 A (n. 3). Maiestas dei innarrabilis 16 C. Eius unitas 74 A (n. 22). 274 A. Nullo loco circumscribitur 52 E. 118 A. Non est locus ubi quiescat 14. n. 7. Ipse est omnium locus 52 E (n. 15). Ipse sibi locus est 78. n. 2. Ubique est et omnia inspicit 52 E. Nulla re eget, quia increatus 78 B. Saeculus antiquior 78 B. Sempiternus 274 A. Immutabilis, quia increatus 54 A (n. 10). Quia immortalis 12 C. Altissimus et omnipotens 50 E. Altissimus, quia est supra omnia 14 D. Omnipotens, quia omnia tenet 14 D. Est pater, quia ante omnia 14. n. 4. Si pater dicitur, dicitur omnia 12. n. 11. Multivaria eius sapientia 20 B. Multa in terra operatur 40 B. 88 B. Omnia videt 176 B. Est benignissimus 10 A. Patiens 176 B. Benignus in pios, vindex impiorum 12 C. Semper perfectus manet, plenus omni potestate et intelligentia et sapientia et immortalitate et omnibus bonis 100 C. 102 C. Solus vere deus adorandus 34 DA (n. 1). Colendus sancto pectore 158 D. Eum levi de causa nefas appellare 82 D. Videbimus eum pro meritis quum mortalitatem deposuerimus 24 B. Immortales videbimus immortalem 24 C. Videtur, si mentis oculi sunt aperti 6 B (n. 3). Ut aerugo in speculo ita peccatum obstat quominus deum videamus 8 C (n. 9).

- Sancte viventes possumus eum videre 24 B. Deum ignoramus ob mentis caecitatem et cordis duritiem 22 A (n. 8). Eum videre non potest homo, qui cum universa creatura continetur manu dei 18 D. Ut granum mali punici videre nequit quae sunt extra corticem 18 C. Deum quomodo oculis carnalibus possumus videre qui solem non possumus intueri? 16 C. Videtur et cognoscitur ex providentia et operibus 16 B. 18 DA. 82 A. Ut anima ex motu corporis 16 B. Ut gubernator ex nave corrente 16 B. Ut rex terrenus ex edictis et testamentibus et imaginibus 18 D. Est omnium creator 14 D. Ex nihilo mundum creavit, ut ex operibus cognoscatur eius maiestas 16 A. Hominem facere voluit cui innotesceret 78 B. — De deo philosophorum sententiae 54 BC.
- Dii orti ex terra coelo mari sec.**
 Hes. 62 D. Ex aqua sec. Hom. 56 A. Natu minores mundo Iuppiter Neptunus Pluto 58 B. 62 C. Immo et Saturnus 62 D. Dii si geniti, cur gigni et gignere desierunt? 50 A. Plures esse deberent quam homines 50 B. Inconstans de iis sententia philosophorum 202 D. 210 B. Alii ex atomis abire dicunt 202 D. Plato materialia facit 202 D. Nullos esse Clitomachus Critias Protagoras docent 204 A. Deorum nomina sunt hominum nomina 156 B (n. 3). Hominum mortuorum 28. n. 1. Dii sunt recentiores urbibus et regionibus et bellis 156 D. Tribuuntur iis concubitus horrendi et epulae carnis humanae 194 D. 202 D. 212 D. Eorum affectiones et scelera 28. 30. 68 B. Deorum matris actiones nefas ore efferre 32 C. Dii dum fiunt ab opificibus nullo in pretio sunt 48 C. Ubi vae niere in aliquam domum aut templum, adorant atque sacrificant et qui emerunt et qui fecerunt ac vendiderunt 48 C. Dii lapidei et lignei, ducti et fusi, ficti et picti 4 AB. Sunt simulacra et opera
- manuum hominum 4 B. **Simulacra et daemonia** 32 CD (n. 12).
Diana Scythica 30 D.
Dies — vid. *Septimus*.
Diluvium duplex fingitur a profanis scriptoribus 230 D coll. 232. n. 1. In primo Deucalionem et Pyrrham fuisse dicunt, in secundo Clymenum 230 D. Solos campos diluvio inundatos fuisse existimat Plato et eos qui in montes fugerunt salvos fuisse 230 D. Haec omnia falsa 230 A. Quid Moses de diluvio dicat 234 CD.
- Diogenae et Dii a love dicti** 68 B.
Diogenes docuit vorare carnem humanam 196 C (n. 3). 198 D (n. 6).
Dionysius poeta de deo 176 B.
Domitianus imperator 266 D.
Draco 250 A.
- E.**
- Ecclesiae catholicae sunt insulae, ad quas confugiunt qui salutem consequi cupiunt** 98 A (n. 9).
Eden i. q. deliciae 123. n. 8.
Elii 30 A.
Empedocles nullum esse deum docuit 190 A (n. 5).
Endymion 30 D.
Epicurus deum esse negat 200 B. Providentiam tollit 190 A. Deum et providentiam negat 54 B. Stupra cum matribus et sororibus docet 200 B. 202 C.
Erebus ex Chao 92 D.
Error scriptorum gentilium 90 C. Haereticorum 100 B.
Euaenis gens Alexandrina 68 A.
Euhemerus summae vir impietatis 204 A (n. 8).
Eunous a quo gens Euaenis dicta 68 A.
Eunuchus a nonnullis Noachus vocatur 234 C (n. 12).
Euphrates 122 C.
Euripides asserit providentiam 72 AB. Loquitur de poenis sceleris infligendis 176 A. 180 CD.
Eva peccati origo 136 D. Eam satanas per serpentem allocutus 136 D. Hinc „Evan“ vocat, quam

operatur in hominibus a se correptis 136 D (n. 14).
Evangelium 222 B. Consentunt evangelistae et prophetae, quia omnes uno dei spiritu afflati fuerunt 218 A. [Evangelistarum figuratio 278. n. 2.]

F.

Ferae ita dictae quod efferatae fuerint 106 A (n. 6).
Fides praecipit omnibus actionibus 25. n. 4. Credit agricola terrae, navigator navi, aeger medico 26 D. Nil magis est ea credere quae videntur 38 C. Qui petunt ut sibi ostendatur mortuus fortasse non crederent si viderent 38 D. Credendi deo multa pignora habemus, imprimis creationem hominis 26 D. Per fidem et iustitiam et bona opera deo placere 184 D.
Filius dei — vid. *Logos*.
Fulgur deus temperat ne terram comburat 20 D.

G.

Galba imperator 266 D.
Gentiles necessario amiserunt dei sapientiam nec veritatem viderunt 274 B. Quia dei maiestatem oblivioni tradiderunt et convitiantibus deo praemia posuerunt 274 A. Dei cultores lapidibus obruerunt et interfecerunt et ad hoc usque tempus persequuntur 274 B. Fatentur verum se nescire 74 C. Colunt simulacra mortuorum hominum (lapides et ligna et reliquam materiam) 30 A. 46 C. Horrenda crimina Christianis affingunt — vid. *Christiani*. Gentilium scriptores nimium recentes quam ut verum assequi possent 156 C. Deos induxerunt urbibus et regibus et bellis iuniores 156 D. Incerta scripserunt 226 C. Sic aerem caedunt 188 B. Nec verum viderunt nec alios ad id excitarunt 192 B. Coniecturâ locuti sunt, non ad veritatem 70 C. Si quid veri dixisse videntur, permixtum est errore 90 C. Inutilis eorum labor 192 BC. Inter se pugnant 56 A. De deo et providentiâ 69. n. 3. Immo secum ipsi pugnant 74 B.

192. n. 1. Afflati a daemonibus fuerunt 76 D. Quidquid dixerunt ex impuro spiritu dixerunt 74 C. Vincebantur a veritate 182 B. Volentes nolentes consentanea scriptoribus sacris dixerunt 76 D. 174 D (n. 1). 182 D (n. 18). E. g. de unitate dei 76 D. De creatione mundi 90 C. De die septimo 90. n. 12. De diluvio 272 C. De natura hominis 90 C. De iudicio dei 76 D. 178 B. De conflagratione mundi 182 D. Haec furati sunt ex scripturis sacris 42 A (n. 5). Ex lege et prophetis 182 D. Ex Mose sumserunt adiumenta explicandae creationis 88 BC (n. 4). Sed ne tenuem quidem scintillam veritatis assequi potuerunt 90 C. Videntur fide digni ob splendorem dictionis 90 C. Sed luxuriant apud eos nugae 90 C. Humanam tantum gloriam adepti 188 A. 190 D. Vid. *Historici et Philosophi et Poetae*.
Geon fluvius 122 C.

Gigantes nati ex diis, ex terra et coelo et mari factis 62 A.
Gladiatores qui spectant conscii et participes sunt caedium 222 D (n. 2).
Graeci Homerum et Hesiodum et reliquos poetas studiose commemorant 274 A.
Gratia — Deus humanum genus non deseruit, sed legem dedit et prophetas misit 158 C. 216 AB coll. 98 D. Deus medicus est, et per logon ac sapientiam sanat et vivificat 22 A. Gratiam petit Theophilus a deo ut vera dicat 252 C.
Gygus 269. n. 5. In bello Titanum victus fugit Tartessum 268 D (n. 7).

H.

Hadrianus imperator 266 D.
Haereses insulae inaequosae, ad quas qui accedunt omnino pereunt 100 A. Haeretici piratis similes 100 B (n. 13).
Harpago filii epulum appositi 198 D.
Hebraei expulsi ex Aegypto a rege Tethmosi 236 D (n. 3). Minime ob lepram 240 DA (n. 3). Urbes illi exstruxerunt 238 C (n. 21).

- Ex Chaldaea orti 214 D. Semen iustum hominum sanctorum 214 C. In Aegyptum abierunt secundum praedictionem 214 D. Ibi iniquitini annis 430 fuerunt 214 A (n. 3). Egressi sunt annis 313 ante Danaum 242 B (n. 12). Inde eductis lex data, et post legem violatam missi prophetae 216 AB. Hi praedixerunt, si in pravis actionibus permenerent, captivos traditum iri omnibus regnis 216 B. Id iam evenisse manifestum est 216 B. Hebraeorum iudices 254 CD. 256 DA. Reges 256 AB.
- Heliopolis exstructa ab Hebraeis in Aegypto 238 C.
- Hercules igni se tradidit 28 C. Ab eo Heraclidae 68 B. Herculis columnae 190. n. 4.
- Hesiodus mundum creatum dixit 58 B. Sed a quo dicere non potuit 58 B. Creationem incepit a terra 92 A. Scripsit genealogiam deorum 188 C. Deos vocavit qui mundo sunt natu minores 58 B. Avet a Musis ea discere quae scire non poterant 60 A. Nondum enim erant, immo neque earum pater 60 A. Chaos admisit et infectam materiam 62 C. Ex Chao Erebum Terram Amorem 92 D. Afflatus a Musis et ex impuro spiritu locutus 74 C.
- Hieromus rex Tyrionum amicus Salomonis 244 D. Sese invicem quaestionibus exercebant 246 D. Servantur a Tyriis literae quas sibi invicem scribebant 246 A.
- Hierosolyma olim Salem 150 B. Hippias 260 B.
- Historici gentiles initium duxerunt a Cyro et Dario 260 B. De primis temporibus nihil accurate potuerunt scribere 260 B. Sacri scriptores longe illos antiquitate superant 260 A.
- Homerus asserit providentiam 70 A. Animam post mortem superesse docet 184 C. Multos in errorem induxit 188 C. Mundi deorumque ortum ex aqua repetit 56 A. Mentitur de urbium aedificandarum initio 140 D. Afflatus a Musis et ex impuro spiritu locutus 74 C.
- Homo a deo creatus 26 A (n. 7). Dei figmentum et imago 14 A. Liber et sui iuris 132 D. Eius causa mundus conditus 15. n. 11. 108 D. Dignitas hominis patet, quod hoc opus manibus dignum deus iudicaverit 108 D (n. 8). Quod quasi consilio indigeret dixerit „Faciamus“ 108 D. Nomina rebus creatis homo imponere non potuisset, nisi ea a creatore accepisset 96 A (n. 21).
- Hyacinthus 28 D.
- Hyllus 64 C.
- I.
- Ida mons 28 C. 50 C. 52 E.
- Idololatria orta ex verbis „Eritis sicut dii“ 134 B. Nefas adorare stellas aut quidquam aliud nisi deum 158 D.
- Ignis aeternus 44 C. Malis minatur Sibylla 174 D.
- Immortalis non creatus Adamus neque mortalis 130 C (n. 3. 4). Immortalis anima 24 C (n. 14). Immortalitas cum beatitate aeterna coniuncta donum dei 132. n. 11.
- Immutabile est quidquid ingentum 56 C.
- Indi patres comedunt 198 A (n. 10).
- Infantes indecorum est plus sapere quam aetas postulat 126 C. Ut aetate sic etiam sapientia quibusdam gradibus crescimus 126 C.
- Inimicorum amor 222 B.
- Inspiratio 218 A (n. 1). Vid. *Prophetae*.
- Insulae duplicis generis 98 DA. Habitari coeperunt postquam multiplicati homines in terra 154 C.
- Ioannes evangelista spiritu plenus 120 C.
- Iosephus de bello iudaico 248 D.
- Iphitus olympiades fertur instituisse 272 B (n. 13).
- Iudaea ex quo tempore sic dicta 242 B.
- Iudaei etiam Hebraei 214 C: quos vide.
- Iudices Iudaeorum 254 CD. 256 DA.
- Iudicium deus fert iustum, suam cuique pro meritis mercedem tribuens 44 BC. Benignus in pios, vindex impiorum 12 C. Quam pa-

- tiens sit, exspectat dum iudicet 176 B. Agnoverunt iudicium nonnulli poetae 174 D. Aeschylus aliique 176 AB. 178 B. Vid. *Supplicia*.
- Iuno** cum Iove turpiter concubuit 194 D (n. 11).
- Iuppiter Olympius, Latiaris** etc. 31. n. 6. Olim in monte Ida, nunc ubi sit ignoratur 50 CD. Coit cum sorore 28 C. Cum Iunone 194 D (n. 11). Eius adulteria 28 C. Stupra pueris infert 28 C. Metin deglutiit 194 D. Diis scelerata conviviva parat 194 D. Eius facinora a poetis decantantur pleniori ore 210 B. Sepulcrum Iovis in Creta 32. n. 8. 52. n. 16. Iuppiter Latiaris humanum sanguinem silit 210. n. 5. Iuppiter Tragoedus apud Romanos colitur 210 C (n. 7).
- Iustitia** 184 D. 218 A.
- L.
- Lagus** 66 D.
- Latiaris Iuppiter** 32. n. 7. 210 n. 5.
- Lex non causa est supplicii sed legis praetergressio** 126 C. Legem dedit deus et prophetas misit 158 C. 216 AB coll. 98 D. 182 D. Universo mundo 214 C. Lex divina de V. T. 35. n. 9. Non potest verum disci, nisi deus doceat per legem 228 B.
- Liberorum venditor** 8 D (n. 13).
- Liberum arbitrium** 132 D.
- Linguarum divisio** 146 C.
- Limus (?) fertur instituisse olympiades** 272 B (n. 14). Cf. *Addenda*.
- Locus omnium deus** 52 E (n. 15).
- Ipse sibi locus** 78. n. 2.
- Logos spiritus dei et sapientia et virtus altissimi** 80 C (n. 8). Erat ab aeterno cum patre, ac tum genitus est quum mundus crearetur 78. n. 6. Est progenies dei 10 B (n. 7). Filii patris 118 B. Non ut poetae fingunt deorum filios, sed logos semper existens et in corde dei insitus 118 B (n. 8). Erat consiliarius dei antequam quidquam fieret, est enim eius mens et prudentia 118 B. Quum deus voluit creare mundum, hunc logos genuit 118 B. Non tamen ut logo vacuus fieret, sed cum logo suo semper erat 118 B (n. 11. 12). Logon propriis visceribus insitum genuit deus cum sapientia sua 78 B (n. 6). Proferens eum ante omnia 80 B. Eo usus est administro 80 C. Per eum deus creavit mundum 80 C. 118 A. Inde logos vocatur principium 80. n. 7. 82. n. 13. Est mundo dominans principium 10 A (n. 4). Deus per logon et sapientiam creavit mundum 22 B (n. 9). Per logon effecit ut aqua unum in locum conflueret 96 B. Lucens tamquam lucerna in clauso conclavi logos illuminavit orbem terrarum 96 D. Deus pater in loco inveniri non potest 118 A. Sed eius logos, quum deus sit et ex deo genitus, mittitur et in loco invenitur 120 C. Quum virtus sit et sapientia patris, personam patris assumebat 118 A (n. 5). Colloquebatur cum Adamo 118 A. Vid. *Trias*.
- Ludi gladiatorum a Christianis non spectantur** 224 D.
- Lunae tres status** 40 B (n. 17).
- Hominis imago** 100 C. 102 C.
- Lux separatim a mundo facta** 96 D.
- Lycurgus** 250 A.
- M.
- Maga** 66 D.
- Magistratibus obediendum** 222 C.
- Mali nihil a deo factum sed bona omnia** 106 AB.
- Manethos** 236 A (n. 5). Multa contra Mosen nugatus 240 D. In temporibus designandis non accuratus 240 D. Iudaeos fuisse pastores et bellum gessisse cum Aegyptiis mentitur 242 B. Item ob lepram eictos ex Aegypto fuisse 240 D (n. 3).
- Marcus Aurelius Verus** 264 C: 266. n. 20.
- Mare mundo simile** 98 C. Dudum exsiccatum fuisset, nisi fluminum et fontium appulsu aleretur 98 C (n. 5). In mari insulae habitabiles ecclesias catholicas designant 98 DA. Insulis saxosis haereses designantur 100 A.

- Mars** 64 C. Ab eo gens Maronis dicta 68 A.
- Mars hominum occisor** 28 D.
- Massagetia** 262 A.
- Materia a deo creata** 82. n. 17. Si esset increata, deo esset sequens 56 C. (n. 10). Esset immutabilis 56 C.
- Matrimonium legitimum esse Solon praecepit** 200 C. Uxores esse communes idem praecepit 200 B. Matrimonium qui legitime contrahit contemnit parentes adhaerens uxori 136 D. Unicum Christianorum 224. n. 6.
- Melanippe a Neptuno vitata** 64 A.
- Melchisedecus primus omnium sacerdotum dei** 150 C.
- Meleager** 66 D.
- Memandor Ephesus scripsit Tyrriorum regum historiam** 246 A. — Comicus asserit providentiam 72 A.
- Mephrammuthosis rex Aegypti** 236 A.
- Mepheres rex Aegypti** 236 A.
- Mercheres rex Aegypti** 238 B.
- Messes Miammu[n] rex Aegypti** 238 B.
- Metempsychosis a Platone admissa** 204 B. Iam a Pythagora 204 C.
- Metin Iuppiter deglutit** 194 D.
- Millenarium regnum non videtur statuisse Theophilus** 107. n. 10.
- Minerva sinus amans** 194 A.
- Minos** 250 A. Voluit uxores esse communes 200 B. (n. 5).
- Miracula post tempora apostolorum** 38. n. 3. Simulacrorum 26 B. (n. 8).
- Mithridates Cyri satelles** 260 A.
- Mors inde a Caini scelere humanum genus pervasit** 138 B. (n. 8). Ex peccato tanquam ex fonte profuit 128 D. Homo sibi eam contraxit non obediendo 128 D. 132 D. 134 D. Mortis auctor videtur deus, si mortalem Adamum creasset 130 C. (n. 6). Mors in beneficii loco inflicta Adamo 128 D. Ne perpetuo esset peccatis obstrictus atque ut postea revocaretur castigatus 128. n. 1. Ut vas re-
- funditur et refringitur, idem homini mors offert 128 B. (n. 7). Quodammodo confringitur, ut eadem in resurrectione invenitur 128 B.
- Moses antiquior omnibus scriptoribus** 270 D. Etiam Belo et Crono et bello Troiano 270 D. Mille annis antiquior bello Troiano 244 C. 270 A. (n. 10). Spiritu sancto afflante scriptis de mundi creatione 250 B. Ille locutus est per eum 142 C. Leges per eum locutus est velut per instrumentum 82 D.
- Mundus a deo creatus** 16 A. Per legem et sapientiam 22 AB. (n. 9). Per legem 80 C. 108 D. coll. 82. n. 13. Ex nihilo 16. n. 12. Propter homines 15. n. 11. 108 D. Deus enim ipse nulla re eget 78 B. Nonnulli mundum ante annos 153075 conditum dicunt 226 C. Non est sphaericus 154 C. Nec quasi cubus 154 C. (n. 10). Mundum nonnulli philosophi infectum et aeternam naturam dicunt 54 B. 68 C. Eius originem ex aqua repetit Homerus 56 A. Ex ovo Aristophanes 64 B. Sex dierum operis descriptionem nemo est qui pro rei dignitate possit explicare 88 B. Verbis „in principio“ etc. indicat Moses materiam fuisse creatam 82. n. 17. coll. 56 C. Homo a solo initium facit aedificandi 92 A. Deus ab ipso caelo 94 B. Terra velut fundamentum 94 B. Tenebras nominat Moses, quia coelum aquas cum terra operiebat 94 C. (n. 11). Spiritus, qui ferebatur super aquas, is est quem dedit deus ad viventium generationem, velut animam homini 94 C. (n. 12). Spiritus similitudinem (locum) huc occupabat 94 C. (n. 13). Impediebat ne tenebrae proximum deo coelum tangerent 94 CD. Coelum instar fornicis terram solo assimilatum complectebatur 94 D. (n. 15). Plantae ante luminaria creatae, ne a luminaribus esse dicerentur 100 B. (n. 3). Sol dei imago, luna hominis 100 C. (n. 6). Tres dies ante luminaria imago triadis 102 D. Quartus hominis imago 102 D. Astrorum dispositio-

- tio instorum imago 102 A. Pla-
 metae deficientium a deo 102 A.
 Initium creandi fit a luce, quia
 lux ostendit ea quae ornantur 82
 A. Quinto die benedixit deus iis
 quae ex aquis orta sunt 104 B.
 In signum baptismi 104 B. Nihil
 tamen praecipuum habent quae
 orta sunt ex aquis 104 D (n. 14).
 Sexto die benedictio siletur et ho-
 mini reservatur 106 D. Volatilia
 et aquatilia mansueta imago ius-
 torum 104 C. Cete et aves car-
 aivorse imago hominum rapacium
 et praevicatorum 104 B. Ferae
 et quadrupedes imago hominum
 deum ignorantium 106 D. Homi-
 nis creationem deus manibus di-
 gnam iudicat 108 D. Quasi con-
 silio egeat, dicit „Faciamus“ 108
 D. Formato homini et benedictio
 omnia subicit 108 D. Praecipit
 ut fructibus et seminibus vescatur
 108 A. Idem sancit de bestiis 108
 A. Hominis creatio mtor quam
 ut ab homine possit narrari 108 C.
 Breviter de eo loquitur scriptura
 108 C. Homine formato elegit deus
 hortum ubi eum posuit 110 C.
 Hominis formatio patefacta post
 diem septimum 120 D. Quum pa-
 ratus esset paradysus 120 D. Mun-
 dus, nisi habuisset legem dei et
 prophetas, dudum ob nequitiam
 hominum defecisset 98 D. Eius
 conflagratio 182 DA.
- M**usae Iovis filise, natu minores
 mundo 58 C. 60 A. Afflata ab iis
 Homerus et Hesiodus ex spiritu
 fallaci locuti sunt 74 C.
- M**usica a filiis Lamechi initium ha-
 buit 142 A. Non ab Apolline in-
 venta est 142 C. Neque ab Or-
 pho 144 C.
- M**ysteria Osiridis 28 D (n. 8).
- N.
- N**abopalassarus i. q. Nabucho-
 donosor apud Hebraeos 274 D (273.
 n. 21).
- N**abuchodenosor 268 C. Vid.
Nabopalassarus.
- N**avis ungitur 36 B (n. 2).
- N**echoth primus Aegypti rex
 148 D.
- N**eptunus mare subiens et Me-
 lanippen complexus 64 A. Paler
 filii homines vorantis 64 B.
- N**ero imperator 266 D.
- N**erva imperator 266 D.
- N**ilus creditur esse Geon 123. n.
 11.
- N**oachus i. q. requies 232 B (n.
 5). Hunc nonnulli Eunuchum di-
 xerunt 234 C (n. 12). Idem non-
 nullis ac Deucalion 144 D (n. 12).
 Eius dictum (*ἄγαρον*) 232. n. 7.
 Vid. *Arca*.
- O.
- O**ceanus 58 AB.
- O**leo ungitur quisquis in haec vi-
 tam editur aut in palaestram in-
 greditur 36 B. Nulla navis aut
 lurris aut domus quae non unga-
 tur 36 B. Nullum opus est praec-
 larum nisi ungitur et expoliatur
 36 B.
- O**lympiades ab Iphito (aut Limo?
 cf. *Addenda*) institutae 272 B.
- O**lympus mons olim a diis incole-
 batur, nunc desertus est 50 C.
- O**mnipotens deus 50 E. Quia
 omnia tenet et complectitur 14 D
 (n. 6).
- O**n i. q. Heliopolis 238 C (n. 21).
- O**pera bona 44 B. 184 D.
- O**pficium sex dierum — vid.
Mundus.
- O**rpheus frustra inventor musicae
 dicitur 144 C. Deos 365 numera-
 vit 190 C (n. 2). Sub finem vi-
 tae unum deum admisit 190 C.
- O**rus rex Aegypti 236 A.
- O**siris membratim discerptus 28 D.
 Eius mysteria quasi pereat et in-
 veniatur 28 D (n. 8).
- O**tho imperator 266 D.
- O**vum mundi origo 64. n. 5.
- P.
- P**annychius Iuppiter 32 B.
- P**aradysus in terra et sub coelo
 situs 122. n. 4. In locis orienta-
 libus 110 C. Huc translatus Ada-
 mus ex terra ex qua factus erat
 124 D. Initio ea tantum erant
 quae tertio die producta erant 120
 A. At quae in paradiso, praec-
 stanti erant pulchritudine 120 A.
 Arborea vitae et scientiae in solo
 paradiso 120 A. De quattuor flu-

- vis 122 C. Paradisus homini formato praeparatus, ut in loco praestantissimo cum deus constitueret 120 D. Postquam homo formatus fuit, in paradiso eum posuit 110 C. In paradiso semel collocatus Adamus: iterum in eo collocabitur post resurrectionem et iudicium 128 A (n. 6). Veluti exilio damnatus ex paradiso pulsus est, ut aliquando revocaretur 128 A. Paradisum promittit bonis Sibylla 174 D (n. 65).
- Pater** si dicitur deus, omnia dicitur 12 B (n. 11). Dicitur pater, quia est ante omnia 14 D (n. 4).
- Pausanias** in templo Minervae paene fame necatus 260 B (n. 4).
- Peccatum** originem habet ab Eva 136 D. Ex peccato tamquam ex fonte fluxerunt miseriae vitae et mors 128 D. Peccata tenebras offundunt quominus deum videamus 8 CD. Ut aergo in speculo 8 C. Condonat deus 132. n. 11. Mundus dudum ob peccata defecisset, nisi habuisset legem et prophetas 98 D.
- Peitho** urbs exstructa ab Hebraeis in Aegypto 238 C (n. 21).
- Pelvis** ab Aegyptiis culta 31. n. 1.
- Perdiccas** 66 C.
- Persecutiones** 274 B.
- Pharao** 148 D. 242 B.
- Phidias** 30 A. 52 A.
- Philemon** 204 C. 208 B.
- Philippus** 66 C.
- Philosophi** non consentiunt cum scriptoribus 56 A (n. 1). Eorum de deo et providentia et mundo sententiae 54 BC. Furati sunt ex scriptura sacra, ut auctoritatem opinionibus suis conciliarent 42. n. 5.
- Phison** fluvius 122 C.
- Pindarus** de poenis sceleri infligendis 176 A.
- Pisis** simulacrum Iovis a Phidia factum 30 A. 52 A.
- Planetarum** imago deficientium a deo 102 A.
- Plato** sapientissimus Graecorum videtur 226 C. Praeclarior inter philosophos videtur philosophatus esse 200 A. Fatetur se ex conjectura loqui 228 A (n. 11). Nungatur absurde 226 D. 272 C. Annumerum viginti mille myriades numerat 260 C. Deum fatetur ingenitum et creatorem 54 C. Materiam quoque ingenitam dicit 54 C. Postquam deos existere dixit, eosdem ex materia constituit 202 DA (n. 3). Communes esse uxores praecipit 200 B. Admittit metempsychosin 204 B. De diluvio 228 A. 230 D.
- Pluto** rex tenebrarum 64 A.
- Poenitentia** 216 B.
- Poetae** nonnulli dixerunt homines pro meritis actionum a deo puniri 174 D. Furati sunt ex scriptura sacra 42. n. 5. 182. n. 18. A gentilibus studioso commemorantur 274 A.
- Poliuchus** Iuppiter 32 B.
- Posidonei** a Posidone (Neptuno) dicti 68 B.
- Propator** Iuppiter 32 B.
- Prophetae** apud Aegyptios 156 D. Apud Graecos Sibylla 78 A. 162 B. — Apud Hebraeos multi fuerunt 78 B. 162 A. Illiterati homines et pastores 162 A. Sancti et iusti 76 D (n. 2). Divinitus docti 76 D. Utpote ab ipso deo afflati 76 D. Dei fuerunt instrumenta 76 D (n. 3). Uno omnes spiritu locuti 160 C. De rebus innumeris eadem docuerunt, smica inter se et consona 162 A (n. 22). Dei cultum et vivendi rationem docuerunt 158 C. Pleni erant spiritu sancto 76 D (n. 1). 230 B. Is per Mosen et caeteros prophetas locutus est 142 C. 156 A. Per spiritum sanctum praeterita et praesentia et futura praedixerunt 42 D. coll. 78 A. Beneficio sapientiae quae a deo est locuti sunt de creatione mundi et caeteris rebus omnibus 78 A (n. 5). Logos dei descendebat in prophetas 80 C. Is locutus est per Mosen veluti per instrumentum 82 D. Prophetae et evangelistae consentiunt, quia omnes uno dei spiritu afflati fuerunt 218 A. Prophetiae eventu comprobatae auctoritatem prophetis conciliant in iis quae ad chronologiam spectant 230 C. Probant etiam futura eventura esse 78 A

- (n. 7). In scriptoribus profanis operabantur daemones 76 CD coll. 77. n. 1. Vid. *Scripturae sacrae*.
Protagoras de diis 204. n. 7.
Providentia agnoscitur a Christianis, sed dei solius 212 D. Ex providentia et operibus deus cognoscitur 16 B. Homerus et Hesiodus et Orpheus instituti a divina providentia 230 B. De providentia inconstans philosophorum sententia 208 A. Eam tollunt Epicurus 54 B (n. 1). 190 A. Chrysis 54 B (n. 1). Pythagoras 202 A. 204 C. Euhemerus 204 C. De ea pugnant inter se historici poetae philosophi 70 C. Negat Sophocles 70 A. Asserunt Aratus Homerus Simonides 70 DA. Euripides Menander 72 AB. Sophocles 74 B. Providentiam non solum in viventes sed etiam in mortuos agnoverunt philosophi et poetae 182 AB.
Ptolemaeus Soter 66 D. Evergetes 66 D. Philadelphus 66 D. Philopator 66 D. Is a Baccho genus ducebat 64 C.
Pyrrha uxor Deucalionis 230 D.
Pythagoras sursum et deorsum peregrinatus 202 A. Eum adyta et columnae Herculis nihil iuverunt 190 A. Plurimum de diis laboravit 202 A. Non deum sed naturam definiit 202 A. Omnia fortuito evenire docuit 202 A (n. 4). 262 D. Providentiam negavit 202 A (n. 4). 204 C. Admisit metempsychosin 204 C.
R.
Religio — vid. *Christiani*.
Resurrectio a gentilibus non agnoscitur 36 C. Eam nolunt credere qui credunt Herculem vivere, etsi se ipse combussit 36 C. Aesculapium fulmine percussum in vitam revocatum 38 C. Resurrectio probatur ex primorum hominum creatione omniumque deinceps nascentium formatione 26. n. 7. Deus, quippe qui hominem iam semel fecerit, eundem repetita vice formare potest 26 A (n. 9). Alia argumenta sunt temporum et noctium et dierum vices 38 D (n. 4. 5). Seminum et fructuum fit quaedam resurrectio 38 D (n. 6). In resurrectionis exemplum luna renascitur 40 B (n. 16). 102 C (n. 8). Resurrectionem quamdam in se exhibent herbae semina plantae 98 C (n. 2). In exemplum futurae hominum resurrectionis 98 C. Resurget caro ut una cum anima fruatur immortalitate 24 C (n. 14). Tunc deum videbimus pro meritis, quum mortalitatem deposuerimus 24 B.
Rex a deo factus 34 D. Homo a deo constitutus ut iudicet 34 D. Colendus, non adorandus 34. n. 2. 35. n. 7. Quomodo colatur 34 A. Preces pro eo 34 D. Regum initium post diluvium 144 D. Antiquissimorum nomina 148—152.
Rhameses rex Aegypti 238 B. Rhameses alter 238 B (n. 18). — Rhameses urbs exstructa ab Hebraeis in Aegypto 238 C (n. 21).
Roma a Romulo condita Ol. VII a. 17 Cal. Maias 262 A (n. 3). Romanorum anni ab urbe condita usque ad mortem M. Aurelii 264 C. 266 D. Consules, tribuni, aediles annis 453 imperium obtinebant 264 B. Imperatores usque ad M. Aurelium (per annos 225) recensentur 264 C. 266 D.
S.
Sabbatum hebr. = hebdomas gr. 90 D (n. 13).
Sabassarus Cyri satelles 260 A.
Sacerdotes a Melchisedeco in toto orbe initium accipere 150 C. Sacerdotum deos colentium actiones turpes 32 C.
Salem nunc Hierosolyma 150 B.
Salomo — vid. *Hieromus*.
Salus ubi contingat 98 A.
Sapientia spiritus sanctus 23. n. 9. 80. n. 6. 81. n. 9. 102. n. 10. 109. n. 5 coll. 224. n. 9. Dei progenies 10 B (n. 7). Deus per logon et sapientiam condidit omnia 22 B. Per eosdem vivificat 22 A. Sapientiae quae a deo est beneficio prophetae locuti sunt 78 A. Sapientia dicitur logos 80 C (n. 8).
Satanas, olim angelus, vocatur

- dæmon et draco, quia a deo fugitivus abscessit 138 A. Evam per serpentem allocutus 136 D. Hinc „Evan“ vocat, dum in hominibus a se correptis operatur 136 D (n. 14). Invidia stimulatus, quod Adamus viveret et liberos suscepisset, impaluit Cainam ut occideret Abellem 138 B.
- Saturnus** 28 B. 58 B. 62 D. 194 D. Vid. *Belus*.
- Satyrus** demos Alexandrinorum enarrat 64 B (n. 6).
- Scientia bona est, si quis apte utatur** 124 A. Scientiæ arbor non erat mortiferum, sed mandati prætergressio 124 A (n. 1).
- Scripturæ sacræ antiquiores omnibus gentilium libris** 142 C. 240 C. 250 AB. 260 A coll. 268 C. 272 B. Legumlatoribus gentilium 250 A. Iove et bello Troiano 250 A. Earum antiquitas inde patet quod recens sit quicquid ex iis non desumptum 152 D. Non solum Moses sed et plerique post eum prophetae antiquiores scriptoribus profanis 248 D. 270 D. Vetus Testamentum = lex et prophetae 185 D coll. 98 D. Etiam = lex divina 35. n. 9. Vid. *Prophetae*.
- Semenuthi liber Apollonidis Horapii** 62 A.
- Septimus dies omni hominum generi notus** 90 D.
- Serapis** Sinope Alexandriam profugus 30 D.
- Serpens exosus et ventre serpens et terram edens probat veritatem historiae Mosis** 120 D.
- Sethos rex Aegypti** 240 C. Aegyptus ab eo dicta 240 C (n. 23).
- Sibylla** 50 B. Et reliqui prophetae apud Hebræos 78 A. Apud Graecos et alias gentes 162 B. Turris eversionem et divisionem linguarum memorat 146 C.
- Simonides** asserit providentiam 70 A. Futurum iudicium 180 C.
- Simulacra (deorum)** 48 C. Miracula perpetrant 26. n. 8. Vid. *Ini*.
- Simylus** 208 A.
- Socrates** iurabat per canem et anserem et platantum et Aescula-
- piam et daemonia 190 A (n. 6). Frustra mortem lubens oppotuit 190 A.
- Sol exiguum elementum** 16 C. Dei imago 100 C. Sol et stellae condita sunt ut hominibus ministrarent 14 A (n. 11).
- Solon tempore Cyri et Darii vixit** 250 A (n. 4). Sanxit ut ex legitimo matrimonio filii nascerentur 200 C.
- Soni inonesti ab Aegyptiis culti** 30 A (n. 1).
- Sophocles** negat providentiam 70 A. Alibi agnoscit 74 B. Loquitur de poenis improborum 180 D.
- Spectacula** reiciunt Christiani 223. n. 2. Cur? 224 D. In spectaculis praemia et merces actoribus 224 A.
- Spiritus sanctus sapientia** 102. n. 10. Dei progenies 10 B (n. 7). Locutus est in scriptoribus sacris et omnia praenuntiavit 156 A (n. 7). Ex spiritu impure locuti sunt scriptores profani 74 C (77. n. 1). Vid. *Sapientia et Prophetae et Trias*. — Spiritus dei (tamquam anima mundi) omnem creaturam continet 17. n. 6. Et vivificat 22 A (n. 6). Terram nutrit 22 A. Eam ungit 36 C (n. 5). Hoc spiritu loquimur, hunc spiritum ducimus 22 A. Spiritus super aquas is est quem dedit deus creaturae, ut animam homini 94 C (n. 12). Tenuis cum tenui coniungebatur 94 C. Lucis similitudinem (locum) occupabat 94 C (n. 13). Is vero spiritus ipse cum universa creatura continetur manu dei 18 C. Spiritus dei, omnis permeans, deus iuxta nonnullos philosophos 54 B (n. 5).
- Staphylus** a quo gens Staphylis dicta 68 A.
- Status esse deos et mira facere gentiles credebant** 26. n. 8.
- Stoici** nonnulli negant deum esse aut, si sit, asserunt eum nullius curam gerere 52 A (n. 1). Incesta flagitia commendant 192. n. 6. Docent stupra cum matribus et sororibus 202 C (n. 13). Vorare humanam carnem 196 C (n. 3).
- Supplicia impiis futura** 42 A. Pro

- meritis actionum 174 D. Aeterna 44 C.
- T.
- Tartessus 268 D (n. 7).
 Tarquinius Superbus sancivit ut qui ipsum salutarent ab alio resalutarentur 264 B (n. 8). Regnavit 25 annis 264 B.
 Temenus 64 C.
 Templum Hierosolymitanum quo tempore constructum 244 CD. 248 C. 274 D.
 Tenebrae quid sint Mosi 94 C (n. 11).
 Tereus 224 A.
 Terra informis formâ praedita a deo 96 B. Eius tripartita habitatio 154 B. Postea aliae partes incolae coeperunt 154 C. Terra inde a Caini scelere sanguinem non suscepit 140 C (n. 13). Secundum Hesiodum ex Chao 92 D.
 Tethmosis rex Aegypti 236 D (n. 3).
 Thallus 268 C.
 Theophilus olim gentilis 42. n. 2. Lectione scripturarum sacrarum ad rem christianam perductus 42 D (n. 2). Fuit sextus (septimus) Antiochiae episcopus: cf. Proll. XVI. Imperitum se esse dicendi ait 46 B. Cum Autolyco interdum collocutus 2. n. 3. 46 A. 188 B (n. 4). Ad hunc tres scripsit libros eodem ordine quo nunc habentur 142. n. 9. 189. n. 4. 195. n. 14. 233. n. 8. Annis 180—181: cf. Praef. VI. Alius eius liber (perditus) 138. n. 16. De commentariis eius in evangelia quid sit statuendum: cf. Praef. VII sq. Passim erravit: 140. n. 2. 144. n. 12. 145. n. 9. 153. n. 45. 155. n. 10. 199. n. 9. 200. n. 3. 227. n. 6. 255. n. 28 (Addenda). 261. n. 4. (269. n. 7.) 273. n. 21. De eius dictione cf. Proll. XXXVI sqq.
 Thestius pater Althaeae 64 C. Gens Thestis ab eo dicta 68 A. — Thestius Maronis filius 64 C.
 Thoas a quo gens Thoantis dicta 68 A.
 Thoessus rex Aegypti 238 B (n. 18).
 Thrasylbulus 260 C.
- Thucydides 260 B.
 Thyestes 224 A.
 Tiberius imperator 264 C.
 Tigris 122 C.
 Timocles 182 B.
 Titanes geniti ex diis, e terra et coelo et mari factis 62 D. Vid. *Belus*.
 Titus imperator 266 D.
 Tomyris 262 A.
 Tonitru praenuntiat fulgure, ne anima subito turbata deficiat 20 C.
 Tragoedus Iuppiter 210 C (n. 7).
 Traianus imperator 266 D.
 Trias 102 D (n. 10). Eius imago tres dies qui ante luminaria fuerunt: dei, logi, sapientiae 102 D. Deus, logos, sapientia 22 AB (n. 9). Deus logon suum genuit cum sua sapientia 80 B (n. 6). Sapientia dei quae est in eo et logos sanctus eius 80 C (n. 9). Deus dixit „Faciamus“ logo suo et sapientiae suae 108 D (n. 5).
 Tribus Dionysia 66 D.
 Turris eversio 146 B (n. 17).
 Tyrimmus 66 C.
 Tyriorum reges 246 AB. 248 B. Apud Tyrios commentarii in quibus exponitur de templi Hierosolymitani constructione 244 D. Apud eosdem servantur exemplaria epistolarum quas sibi invicem Salome et Hieromus scribebant 246 DA.
 Tythmoses rex Aegypti 236 A.
- U.
- Uctiones 36 B.
 Urbium initium a Caino 140 D.
 Rursus initium post diluvium 144 D.
 Uxoribus gratia nonnulli extrema pericula adeunt 136 D. Earum multitudo a Lamecho initium cepit 142 A.
- V.
- Vaticinia — vid. *Prophetae*.
 Vectigalia mater deorum eiusque filii imperatori solvunt 32. n. 11.
 Venus impudica 194 A. Vulnerata 28 D.
 Veritas a solo deo traditur, ut Plato existimat 228 B (n. 1). Ipsi poetae Homerus Hesiodus Orpheus divinitus se edoctos dixerunt 230 B.

- Veritalis ne minima quidem particula inter scriptores gentiles 90 C. 192 B. Si quid veri videntur dixisse, permixtum est errore 90 C. Cur veritatem gentiles non viderunt 274 AB. Qui a veritate aberrat ab errore pessumdat 100 B. Veritalis amator non ducitur sermonibus fucatis, sed sermoni adiunctum opus inquirat 3. n. 4. Veritas in scriptis prophetarum 156 A.
- Verus imperator 266. n. 20.
- Vespasianus imperator 266 D.
- Vetus Testamentum lex et prophetae 182 D coll. 98 D. Lex divina 35. n. 9.
- Vitellius imperator 266 D.
- Vulcanus claudus et faber diis convivantibus ministrans 194 D.
- X.
- Xenophon 260 B.
- Xerxes 260 B.
- Z.
- Zacharias sub Dario 248 D.
- Zeno docuit vorare humanam carnem 196 C (n. 3).
- Zopyrus 260 B (n. 4).
-

III. Index locorum a Theophilo ad Autolyicum citatorum.

Designat c. caput et n. notam.

1. Scriptorum sacrorum *).

Genesis.			
	(lib. II. c. 29. n. 6.)		
1, 1.	lib. II. c. 10. n. 15.	5, 3—32.	lib. III. c. 24. n. 1.
—	lib. II. c. 13. n. 7.	7, 11—12.	lib. III. c. 19. n. 13.
1, 2.	lib. II. c. 10. n. 16.	10, 10—14.	lib. II. c. 31. n. 1.
1, 3.	lib. II. c. 13. n. 14.	11, 4.	lib. II. c. 31. n. 16.
1, 3 — 2, 3.	lib. II. c. 11. n. 1.	11, 7.	lib. II. c. 31. n. 17.
1, 5.	lib. I. c. 13. n. 20.	11, 10—26.	lib. III. c. 24. n. 10.
1, 14.	lib. I. c. 4. n. 10.	14, 1—6.	lib. II. c. 31. n. 28.
1, 26.	lib. II. c. 18. n. 3.	14, 18.	lib. II. c. 31. n. 37.
2, 1—2.	lib. II. c. 19. n. 1.	20, 2.	lib. II. c. 31. n. 39.
2, 4—5.	lib. II. c. 19. n. 2.	21, 5.	lib. III. c. 24. n. 19.
2, 6—7.	lib. II. c. 19. n. 11.	23, 10.	lib. II. c. 31. n. 41.
2, 8—9.	lib. II. c. 24. n. 5.	25, 26.	lib. III. c. 24. n. 21.
2, 8—25.	lib. II. c. 20. n. 2.	26, 1.	lib. II. c. 31. n. 40.
2, 9.	lib. II. c. 24. n. 1.	47, 9.	lib. III. c. 24. n. 21.
2, 10—14.	lib. II. c. 24. n. 9.	[49, 10.	Fragm. p. 327. n. 2.]
2, 15.	lib. II. c. 24. n. 18.		
2, 15—17.	lib. II. c. 24. n. 12.	Dictum Noachi ἄγγελος	
2, 23—24.	lib. II. c. 28. n. 8.	lib. III. c. 19. n. 7.	
3, 1—19.	lib. II. c. 21. n. 1.	Exodí.	
3, 5.	lib. II. c. 28. n. 4.	1, 11.	lib. III. c. 20. n. 21.
3, 9.	lib. II. c. 26. n. 9.	4, 11.	lib. I. c. 14. n. 11.
3, 10.	lib. II. c. 22. n. 6.	12, 40.	lib. III. c. 10. n. 3.
4, 1.	lib. II. c. 28. n. 1.	20, 3—17.	lib. III. c. 9. n. 4.
—	lib. II. c. 29. n. 2.	20, 13—17.	lib. II. c. 35. n. 3.
4, 2.	lib. II. c. 29. n. 4.	23, 6—8.	lib. III. c. 9. n. 8.
4, 9.	lib. II. c. 29. n. 10.	23, 9.	lib. III. c. 10. n. 4.
4, 10—12.	lib. II. c. 29. n. 11.		
4, 17.	lib. II. c. 30. n. 1.	Deuteronomii.	
4, 18—22.	lib. II. c. 30. n. 3.	4, 19.	lib. II. c. 35. n. 7.
		17, 3.	lib. II. c. 35. n. 7.

*) De multis locis, quibus Theophilus libros Ni Ti respicit, primus exposui in Illg.-Niedn. *Zeitschrift f. d. histor. Theologie* (Goth.) 1859. Fasc. 4. p. 617 sqq.

- Iudicum.**
 3—16. lib. III. c. 24.
- IV. Regum.**
 15, 29. lib. II. c. 31. n. 44.
 17, 3. lib. II. c. 31. n. 44.
 18, 13. lib. II. c. 31. n. 44.
- I. Paralipomenon.**
 16, 26. lib. I. c. 1. n. 7.
 — lib. I. c. 10. n. 12.
- Esdrae.**
 1, 7—8. lib. III. c. 25. n. 21.
- Iobi.**
 9, 8. lib. I. c. 7. n. 1.
 9, 9. lib. I. c. 6. n. 7.
 — lib. I. c. 6. n. 12.
 34, 14. lib. I. c. 7. n. 6.
 38, 18. lib. I. c. 7. n. 2.
- Psalms.**
 13, 1. 3. lib. II. c. 35. n. 19.
 23, 2. lib. I. c. 7. n. 5.
 32, 6. lib. I. c. 7. n. 10.
 32, 7. lib. I. c. 6. n. 13.
 44, 1. lib. II. c. 10. n. 6.
 50, 8. lib. II. c. 38. n. 7.
 64, 7. lib. I. c. 7. n. 3.
 88, 9. lib. I. c. 7. n. 4.
 93, 9. lib. I. c. 14. n. 11.
 113, 4. lib. I. c. 10. n. 12.
 — lib. II. c. 34. n. 6.
 113, 4—5. lib. I. c. 1. n. 7.
 113, 8. lib. I. c. 10. n. 13.
 134, 7. lib. I. c. 6. n. 15.
 — lib. II. c. 35. n. 14.
 134, 15. lib. I. c. 10. n. 12.
 — lib. II. c. 34. n. 6.
 134, 15—17. lib. I. c. 1. n. 7.
 134, 18. lib. I. c. 10. n. 13.
 146, 4. lib. I. c. 6. n. 10.
- Proverborum.**
 3, 8. lib. II. c. 38. n. 6.
 3, 19—20. lib. I. c. 7. n. 11.
 4, 25. lib. I. c. 35. n. 5.
 4, 25—26. lib. III. c. 13. n. 4.
 6, 27—29. lib. III. c. 13. n. 9.
 8, 22. lib. I. c. 3. n. 7.
 8, 27. 29. lib. II. c. 10. n. 11.
 24, 21—22. lib. I. c. 11. n. 10.
- Cantici.**
 [3, 9. Fragm. p. 327. n. 3.]
- Iessiae.**
 1, 16—17. lib. III. c. 12. n. 2.
 11, 6 sqq. lib. II. c. 17. n. 10.
 30, 28. 30. lib. II. c. 38. n. 3.
 31, 6. lib. III. c. 11. n. 10.
 40, 21. 28. lib. I. c. 14. n. 8.
 40, 22. lib. II. c. 13. n. 16.
 40, 28. lib. II. c. 35. n. 11.
 42, 5—6. lib. II. c. 35. n. 8.
 45, 12. lib. II. c. 35. n. 10.
 45, 22. lib. III. c. 11. n. 10.
 55, 6—7. lib. III. c. 11. n. 5.
 58, 6—8. lib. III. c. 12. n. 4.
 66, 1. lib. I. c. 4. n. 7.
 — lib. II. c. 22. n. 4.
 66, 5. lib. III. c. 14. n. 2.
- Jeremiae.**
 6, 9. lib. III. c. 11. n. 11.
 6, 16. lib. III. c. 12. n. 6.
 6, 29. lib. II. c. 35. n. 17.
 10, 12—13. lib. II. c. 35. n. 14.
 10, 13. lib. I. c. 6. n. 15.
 10, 14—15. lib. II. c. 35. n. 17.
 51, 15—16. lib. II. c. 35. n. 14.
 51, 16. lib. I. c. 6. n. 15.
 51, 17—18. lib. II. c. 35. n. 17.
 Locus inc. lib. III. c. 12. n. 6.
- Ezechielis.**
 18, 21—23. lib. III. c. 11. n. 6.
- Hoseae.**
 12, 6. lib. III. c. 12. n. 9.
 13, 4. lib. III. c. 12. n. 9.
 14, 10. lib. II. c. 38. n. 15.
- Ioelis.**
 2, 16. lib. III. c. 12. n. 10.
 Locus inc. lib. III. c. 12. n. 10.
- Habacuci.**
 2, 18—19. lib. II. c. 35. n. 21.
- Zachariae.**
 7, 9—10. lib. III. c. 12. n. 14.
- Malachiae.**
 4, 1. lib. II. c. 38. n. 2.
- Matthaei.**
 5, 8. lib. I. c. 2. n. 9.
 5, 28. lib. III. c. 13. n. 6.
 5, 32. lib. III. c. 13. n. 7.
 5, 44. 46. lib. III. c. 14. n. 3.
 6, 3. lib. III. c. 14. n. 7.

7, 12. lib. II. c. 34. n. 14.
 10, 18. lib. II. c. 8. n. 30.
 15, 19. lib. II. c. 34. n. 12.

Lucae.

[7, 41. Comm. l. III. n. 65.]
 [16, 1—8. — l. III. n. 44.]
 [16, 16. — l. III. n. 56.]
 18, 27. lib. II. c. 13. n. 5.
 24, 47. lib. II. c. 16. n. 3.

Ioannis.

1, 1. lib. II. c. 22. n. 14.
 1, 1. 3. lib. II. c. 22. n. 15.
 8, 44. lib. II. c. 29. n. 8.
 12, 24. lib. I. c. 13. n. 7.
 16, 21. lib. II. c. 23. n. 3.
 20, 27. lib. I. c. 14. n. 1.

Actuum apostolorum.

7, 49. lib. I. c. 4. n. 7.
 — lib. II. c. 22. n. 4.
 8, 30. lib. II. c. 1. n. 8.
 [9, 4. Comm. l. III. n. 52.]
 15, 20 (29). lib. II. c. 34. n. 14.
 [22, 3. Comm. l. III. n. 47.]
 [22, 10. — l. III. n. 53.]

Ad Romanos.

1, 30. lib. I. c. 2. n. 10.
 2, 3. 5. lib. II. c. 14. n. 10.
 2, 6—9. lib. I. c. 14. n. 12.
 2, 18. lib. I. c. 2. n. 4.
 4, 3. 5. lib. I. c. 8. n. 3.
 11, 33. lib. II. c. 12. n. 4.
 13, 1. lib. I. c. 11. n. 3.
 13, 7—8. lib. III. c. 14. n. 12.

I. ad Corinthios.

1, 18. 21. 23. lib. II. c. 1. n. 4.
 — lib. III. c. 4. n. 8.
 2, 7. 8. 10. lib. II. c. 33. n. 6.
 2, 9. lib. I. c. 14. n. 13.
 6, 8—10. lib. I. c. 2. n. 10.
 6, 9—10. lib. I. c. 14. n. 14.
 9, 26. lib. III. c. 2. n. 1.
 12, 11. lib. I. c. 13. n. 13.
 [13, 13. Fragm. p. 328. n. 7.]
 15, 36—37. lib. I. c. 13. n. 7.
 15, 50. lib. II. c. 27. n. 15.
 16, 53—54. lib. I. c. 7. n. 12.

II. ad Corinthios.

5, 4. lib. I. c. 7. n. 12.
 7, 1. lib. I. c. 2. n. 14.

11, 6. lib. II. c. 1. n. 5.
 11, 19. lib. III. c. 4. n. 2.

Ad Galatas.

5, 19—20. lib. II. c. 34. n. 12.

Ad Ephesios.

3, 10. lib. I. c. 6. n. 9.
 — lib. II. c. 16. n. 1.
 4, 18. lib. I. c. 7. n. 8.
 — lib. II. c. 35. n. 16.

Ad Philippenses.

1, 10. lib. J. c. 2. n. 4.
 [3, 7—8. Comm. l. III. n. 61.]
 3, 19. lib. II. c. 17. n. 2.
 4, 8. lib. II. c. 36. n. 67.

Ad Colossenses.

1, 15. lib. II. c. 22. n. 10.
 3, 2. lib. II. c. 17. n. 3.

I. ad Timotheum.

1, 10. lib. I. c. 2. n. 10.
 2, 1—2. lib. III. c. 14. n. 9.
 2, 2. lib. III. c. 14. n. 11.
 2, 4. lib. II. c. 16. n. 5.

II. ad Timotheum.

3, 2. lib. I. c. 2. n. 10.
 3, 8. lib. I. c. 1. n. 3.

Ad Titum.

1, 7. lib. I. c. 2. n. 10.
 2, 12. lib. III. c. 9. n. 3.
 3, 1. lib. III. c. 14. n. 8.
 3, 5—6. lib. II. c. 16. n. 4.

Ad Hebraeos.

5, 12. lib. II. c. 25. n. 4.
 [7, 14. Fragm. p. 327. n. 2.]
 12, 9. lib. II. c. 25. n. 9.
 12, 29. lib. I. c. 3. n. 12.

I. Petri.

1, 18. lib. II. c. 34. n. 8.
 4, 3. lib. II. c. 34. n. 12.

II. Petri.

1, 19. lib. II. c. 13. n. 18.
 1, 21. lib. II. c. 9. n. 1.

Iudae.

13. lib. II. c. 15. n. 17.

Apocalypsis.

12, 9. lib. II. c. 28. n. 11.

2. *Scriptorum profanorum.*

Aeschylī Fragm. inc. fab.	lib. II. c. 37. n. 10.
— — — inc.	lib. II. c. 37. n. 2.
Arati Phœn. 1—9.	lib. II. c. 8. n. 8.
Archilochī Fragm.	lib. II. c. 37. n. 6.
Aristonis —	lib. III. c. 7. n. 14.
Aristophanis Avv. 694.	lib. II. c. 7. n. 5.
[Aristotelis Met. I. c. 2.	lib. II. c. 38. n. 16.]
Berosi Fragm. (ap. Ios.)	lib. III. c. 29. n. 21.
Chryserotis Comment.	lib. III. c. 27. n. 10.
Diogenis Thyest.	lib. III. c. 5. n. 6.
Dionysii Fragm.	lib. II. c. 37. n. 8.
Euripidis Iph. in A. 396 sq.	lib. II. c. 37. n. 15.
— — Belleroph.	lib. II. c. 37. n. 14.
— — Thyest.	lib. II. c. 8. n. 15.
— — —	lib. II. c. 8. n. (18) 19.
— — —	lib. II. c. 8. n. 24.
— — Fragm. inc. fab.	lib. II. c. 8. n. 17.
— — —	lib. II. c. 37. n. 4.
— — —	lib. II. c. 37. n. 5.
Herodoti I. c. 119.	lib. III. c. 5. n. 9.
— — I. c. 216.	lib. III. c. 5. n. 10.
— — III. c. 99.	lib. III. c. 5. n. 10.
Hesiodi Theog. 73—74.	lib. II. c. 5. n. 7.
— — — 104—115.	lib. II. c. 5. n. 8.
— — — 116—133.	lib. II. c. 6. n. 2.
Homeri Odys. 11, 108.	lib. II. c. 3. n. 12.
— — — 11, 221.	lib. II. c. 38. n. 10.
— — — Iliad. 5, 340.	lib. I. c. 9. n. 6.
— — — 11, 201 (302).	lib. II. c. 5. n. 3.
— — — 16, 856.	lib. II. c. 38. n. 11.
— — — 20, 216 sq.	lib. II. c. 30. n. 2.
— — — 20, 242.	lib. II. c. 8. n. 13.
— — — 21, 196.	lib. II. c. 5. n. 3.
— — — 22, 362.	lib. II. c. 38. n. 11.
— — — 23, 71.	lib. II. c. 38. n. 12.
Iosephī c. Ap. I. c. 16.	lib. III. c. 21. n. 15.
— — — I. cc. 17—18.	lib. III. c. 22. n. 1.
— — — I. cc. 19. 21.	lib. III. c. 29. n. 21.
— — — I. c. 25.	lib. III. c. 21. n. 1.
— — — I. c. 26.	lib. III. c. 21. n. 3.
Manethonis Fragm. (ap. Ios.)	lib. III. c. 20. n. 5.
— — —	lib. III. c. 20. n. 23.
Menandri Eph. Fragm. (ap. Ios.)	lib. III. c. 22. n. 9.
Menandri Com. —	lib. II. c. 8. n. 16.
— — —	lib. II. c. 37. n. 10 (12).
Orphei Testam.	lib. III. c. 2. n. 2.
Philemonis Fragm. inc. fab.	lib. III. c. 7. n. 12.
— — —	lib. III. c. 7. n. 31.
Pindari Nem. 4, 51—52.	lib. II. c. 37. n. 3.
Platonis De legg. III. p. 677 AB.	lib. III. c. 18. n. 2.
— — — III. p. 677 CD.	lib. III. c. 16. n. 7.
— — — III. p. 683 B.	lib. III. c. 16. n. 11.
— — De rep. V. p. 457 C.	lib. III. c. 6. n. 3.
— — — V. p. 460 B.	lib. III. c. 6. n. 6.

Protagorae Fragm.	lib. III. c. 7. n. 7.
Satyri De demis alex.	lib. II. c. 7. n. 6.
Sibyll. Oracc. prooem.	lib. II. c. 36. n. 2.
— — — 36—38.	lib. II. c. 3. n. 5.
— — — III. 97—105.	lib. II. c. 31. n. 19.
— — — VIII. 5.	lib. II. c. 31. n. 25.
Simonidis Fragm.	lib. II. c. 8. n. 14.
— — —	lib. II. c. 37. n. 13.
Simyli Fragm.	lib. III. c. 7. n. 28.
Sophoclis Oed. Tyr. 978 sq.	lib. II. c. 8. n. 12.
— Fragm. inc. fab.	lib. II. c. 8. n. 21.
— — —	lib. II. c. 37. n. 16.
Thalli Fragm.	lib. III. c. 29. n. 3. 9.
Timoclis Fragm.	lib. II. c. 38. n. 9.
Tragici inc. Fragm.	lib. II. c. 37. n. 10 (11).

3. Loci quibus alii scriptores usi sunt.

Irenaeus Adv. haer. II. c. 6.	lib. I. c. 5. n. 8.
— — — III. c. 23.	lib. II. c. 25. n. 6; c. 26. n. 1.
— — — IV. c. 38.	lib. II. c. 25. n. 3.
Novatianus De trin. c. 2.	lib. I. c. 3. n. 3.
Lactantius Instit. I. c. 16.	lib. II. c. 3. n. 2.
— — — I. c. 23.	lib. III. c. 29. n. 9.
Chrysostomus Hom. 18 in Gen.	lib. II. c. 26. n. 1.
Ioannes Dam. Parall. p. 315.	lib. II. c. 27. n. 9.
— — — p. 339.	lib. I. c. 5. n. 8.
— — — p. 564.	lib. I. c. 1. n. 3.
— — — p. 785.	lib. I. c. 4. n. 2.
— — — p. 787.	lib. I. c. 5. n. 8.
Eudocia Violar. p. 49.	lib. II. c. 6. n. 17.

IV. Index scriptorum in Prolegomenis et Adnotationibus allegatorum.

Numeri designant paginas.

1. Scriptorum veterum.

(Aliquot emend. aut expl.)

- Abydenus 147. 148.
Aeneas Gaz. XVII. XIX.
Aeschylus 72. 176. 177. 178.
Alcuius 278.
Alexander Alex. 79.
Ambrosius VIII. 93. 94. 97. 101.
124. 129.
Anastasius XX.
Antonius XXIV.
Apollinaris XVII.
Apollodorus 65.
Appollonius Aeg. 227. — Rhod. 234.
Aratus 70.
Archilochus 177.
Aristo 206.
Aristobulus 91.
Aristophanes com. 64. — Byz. 164.
Aristoteles expl. 185; 98. 155.
Arnobius 25. 48. 52. 69.
Arrianus 176.
Athanasius 13. 14. 79. 86. 278.
Athenaeus 265.
Athenagoras (Corp. Apoll. Vol. VII)
3. 4. 12. 14. 15. 17. 26. 28. 29.
30. 31. 42. 47. 48. 55. 64. 77.
80. 95. 108. 196. 197. 211. 221.
223. 224.
Augustinus 5. 6. 85. 131. 278.
Barnabas 107.
Basilius 15. 83. 93. 94. 97. 101.
105. 109. 318.
Beda Ven. 278.
Berosus 235. 273.
Celsus 147.
Chalcidius 139.
Chryseros 264.
Chrysostomus XXI. 15. 39. 93. 95.
97. 101. 109. 110. 117. 122. 128.
192. 318.
Cicero 28. 133. 155. 191. 202.
Clemens Rom. 31. 39. 47. 129. 139.
194. — Alex. emend. 257; 13.
16. 19. 25. 29. 48. 69. 82. 91.
97. 109. 123. 131. 137. 156. 165.
167. 191. 243. 249. 250.
Cosmas 155. 201.
Cyprianus VIII. 4. 52. 79.
Cyrillus Hier. 25. 39. — Alex. XX.
XXI. 15. 16. 109. 244.
Dinarchus 48.
Dio Cassius 3.
Diodorus 66. 68.
Diogenes Sin. 47. 198. — Laert.
47. 156. 190. 194. 197. 198. 202.
250.
Dionysius trag. 178.
Draco 153.
Epiphanius emend. 211, expl. 15;
39. 52. 123. 139. 163. 205.
Eudocia 63.
Eupolemus 147.
Euripides 72. 73. 176. 177. 180. 181.
Eusebius VI. XVI. XVII. XIX. 4. 13.
15. 24. 25. 32. 92. 101. 137. 147.
148. 165. 167. 243. 244. 248. 263.
271. 318.
Eustathius 89. 94.
Euthymius 8.

- Eutropius** 266.
Gennadius Mass. XVI. — Const. XXI. 13.
Gregorius Thaum. XXI. — Naz. 10. 13. 14. 93. 94. 101. 109. — Nyss. XVII. 8. 13. 109. 115. 129. — Cor. 228. — Magn. 278.
Heliodorus 178.
Hermas 5. 52.
Herodianus 201.
Herodotus 13. 30. 171. 199. 263.
Hesiodus 58. 59. 60. 62. 83. 91. 93. 107.
Hezychius 137. 156.
Hieronymus VII. VIII. IX. XVI. 15. 31. 278. 279. 280. 315. 318.
Hippolytus emend. 55; 59. 60. 61. 201.
Homerus 29. 52. 58. 65. 68. 71. 140. 184.
Horatius 263. 269.
Hrabanus Maur. 278.
Ignatius 279. 280.
Ioannes Dam. 2. 12. 13. 14. 18. (emend.) 39. 78. 132 (emend.).
Iosephus emend. 244; 27. 90. 91. 92. 123. 145. 147. 148. 235. 237. 239. 240. 241. 242. 243. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 255. 256. 273.
Irenaeus 18. 24. 38. 55. 81. 108. 109. 125. 126. 128. 161. 278.
Isidorus 54.
Isocrates 226.
Iulius Afric. XXXVIII. 243. 271.
Iustinus Hist. 241. 263. 269.
Iustinus Mart.: 1°. Opera indubitata (Apologia utraque et Dialogus = Corp. Apoll. Vol. I—II) 3. 4. 5. 10. 15. 34. 35. 38. 40. 42. 48. 55. 77. 78. 79. 80. 83. 108. 109. 118. 119. 193. 197. 210. 275. — 2°. Dubia (Vol. III) 14. 16. 26. 42. 48. 55. 69. 74. 93. 163. 164. 165. 170. 178. 184. 189. 190. 229. 249. — 3°. Subditiicia (Vol. IV—V) 3. — 4°. Acta martyrii (Vol. III) 4.
Iuvenalis expl. 198; 30.
Lactantius VI. 5. 12. 15. 28. 32. 49. 53. 75. 76. 89. 90. 122. 129. 142. 164. 165. 166. 168. 170. 174. 270.
Livius 264.
Lucanus 133.
Lucianus 30. 265.
Lycophron XXIX. 234.
Manethos 236. 241. 242. 243.
Manilius 20.
Marcellus XVII. XIX.
Marcion 54. 126.
Maximus XX. XXIV.
Menander com. 72. 74. 178. — Ephes. 245. 246.
Methodius 82. 129.
Metrophanes XXI.
Minucius Fel. XXXIV. 5. 16. 17. 31. 39. 52.
Nemesius 131.
Nicephorus XXI.
Nonnus 20. 232.
Novatianus 10.
Origenes XVII. XIX. 8. 25. 54. 77. 81. 87. 129. 147. 193. 194. 199. 279.
Orion 72. 73. 74. 176.
Orpheus 170.
Ovidius 68. 133. 137. 263.
Paulus Aegin. 9.
Pausanias 65. 269.
Petrus Chrysol. 39.
Philemon 178. 205. 209.
Philippus Sidetes XXXVI. 42.
Philo 52. 77. 92. 101. 108. 232.
Philostratus 190.
Philoxenus 36.
Photius 21. 93.
Pindarus 176.
Plato 13. 155. 164. 191. 200. 202. 205. 210. 227. 228. 229. 230.
Plutarchus 27. 73. 90. 193. 202. 208. 263. 265.
Pollux 30.
Polycarpus 24.
Porphyrius 32. 244.
Primasius 278.
Procopius 123.
Protagoras 204.
Prudentius 39.
Pythagoras 97. 203.
Satyrus 64.
Sedulius 278.
Seneca 21.
Sextus Emp. 52. 191. 197. 201. 202. 204. 205.
Sibylla 3. 17. 50. 147. 148. 164.
Simonides 71. 180.
Simylus 208.
Socrates Schol. 79.
Solinus 263.
Sophocles 71. 74. 176. 181.
Stobaeus 72. 74. 176. 178. 180. 181. 183.
Strabo 270.

- Suetonius 21. 36.
 Suidas 193.
 Syncellus 66. 190. 248. 271.
 Tacitus 5. 241.
 Tatianus (Corp. Apoll. Vol. VI) 15.
 24. 29. 32. 35. 42. 49. 52. 65.
 80. 107. 141. 210. 226. 243. 269.
 273.
 Tertullianus emend. et expl. 92; 4.
 5. 15. 21. 32. 33. 34. 36. 37. 39.
 41. 43. 54. 56. 76. 77. 79. 85.
 130. 132. 203. 242. 244.
 Thaddaeus Pel. XXII.
 Theodoretus 17. 25. 97. 126. 203. 318.
 Theodorus Stud. XXI.
 Theognis 72.
 Theophylactus 8. 278.
 Thucydides 19.
 Timocles 183.
 Tzetzes 123. 263.
 Valentinus 131.
 Virgilius 43. 263.
 Xenophon 16. 191. 235.
 Xiphilinus 266.
 Zacharias XVII. XIX.
 Zeno Veron. 39.

2. Scriptorum recentiorum.

- Alexandre 50. 147. 164.
 Allazzi 89. 90. 235.
 Anger VII.
 Ast 210. 228.
 Augusti XXXVI.
 Baguet 195.
 Barth 164.
 Baumgarten 81.
 Baumgarten-Crusius XXXVII. 80.
 119. 125. 218.
 Baur 79. 103.
 Bayle 43.
 Bernhardt 26. 53.
 Bessarion XV.
 Betty XXXV.
 de la Bigne VIII. XXXIV.
 Bill 133.
 Bleek VII.
 Bochart 235.
 Boeckh XXVII. 235. 237. 238. 242.
 Boissonade 21.
 Bornemann 38.
 Brems 38.
 Bretschneider 25. 44.
 Brucker XXXVIII.
 Buddeus XVI.
 Bueus 266. 267.
 Buherius 263.
 Bull XXIX. 80.
 Bünemann 5.
 Bunsen 236. 238. 239. 240. 273.
 Bullmann Ph. 3. 51. 199. — Al.
 XVIII. 3. 7. 24. 28. 41. 135. 151.
 182. 272.
 Caillau XXXIV.
 Canter 178.
 Casaubonus XXXVIII. 264.
 Castalio 164. 174.
 Ceillier XLIV.
 Cellarius 155.
 Clauser XXXIII.
 le Clerq 14. 76. 81. 91. 116. 155.
 Clinton 65.
 Cobet 12. 267.
 von Coelln 103. 132.
 Colomesius 116.
 Combefis IX.
 Comes (Natalis) 231.
 Corder 318.
 Cotelier XVI. 11. 12. 31. 52. 205.
 Crell Sam. 118.
 la Croze XXVIII. XXIX.
 Cudworth 28.
 Damm 14.
 Daniel 79.
 Davies XXVIII. 136. 186. 210.
 Dechair 224.
 Desprez 232.
 Dindorf Lud. 49. 236. — G. 202.
 211.
 Dobraeus 209.
 Dodwell XXIX. XXXV. 38. 130. 131.
 143. 233. 266. 272.
 Dorner 81. 118.
 Doughtey 35.
 le Duc XXVI.
 Duncan 14.
 Ebert 264.
 Ehlers 22. 124.
 Erfurd 210.
 Eschenbach 36.
 Ewald 50.
 Fabricius XVI. 52. 62. 190. 204.
 205. 232. 234. 236.
 Fell XXVII.
 Flower cf. Add.
 Freund 32.
 du Fresne 265.

- Friedlieb 50. 147. 164.
 Frise XXIV.
 Fritzsche C. F. A. 188.
 Gaisford 72. 177. 180.
 Gale 190.
 Gallaeus 174.
 Gallandi XXXI.
 Gardiner 157.
 Gataker 53. 73.
 Georgius XIX.
 Gesner XXIV.
 Gfrörer 169.
 Gieseler 28. 52. 78. 79.
 Götting 61. 77.
 Grabe IX. XXVIII. 83. 139. 143.
 Grabner XIV. 10.
 Graul 363.
 Grimm 8. 18. 91. 363.
 Gronovius 265.
 Grotius 9. 70. 73. 92. 133. 176.
 179. 206.
 Guillon XXXIV.
 Guyet 58.
 Hagenbach 11. 23.
 Halloix IX.
 Hase C. B. XXIII. 46. — C. 122.
 Heath 75.
 Heinichen 26.
 Heinrichs 27.
 Hermann 20. 25. 38. 61. 72. 178.
 179.
 Herald 34.
 Herold XXV.
 Heumann XXX.
 Heyne 67.
 Heyse 363.
 Hilgenfeld 15. 137.
 Höfling 363.
 Holmes(-Parsons) XV. 83. 87. 110.
 114. 115. 139. 144.
 Hosmann XXXV.
 Hudson XXVIII.
 Huet 43. 47.
 Humphry XXXII.
 Jablonski 149. 190.
 Jacob 38.
 Iacobitz 38.
 Jacobs 180.
 Kahnis XXXVIII. 10. 80. 81. 94.
 102. 224.
 Karsten 191.
 Kaye 37. 151. 225. 276.
 Kellner 243.
 Keuchen 232.
 Klotz 6. 25. 38. 135.
 Knobel 144. 213. 215. 236.
 Kontogones XLIV.
 Koppe 279.
 Kortholt XXVI.
 Krüger 38.
 Kühner 226.
 Küster XXIII. 198.
 Lachmann 3. 135. 162.
 Lampe 186.
 Lange S. G. XXXIX. 80.
 Latinus Latinus XXIV.
 Laurentius 265.
 Lepsius 236. 237. 239. 240.
 Liebel 177.
 Lipsius 279.
 Lobeck 3. 190. 194. 195. 265.
 Löffler 119.
 Lücke VII.
 Lumpert XLIV.
 Maran XXX.
 Matthiae 53. 73. 125. 176. 177.
 Meier 79.
 Meineke 65. 67. 68. 69. 72. 74.
 180. 183. 205. 206. 208. 209.
 Menagius 191. 197. 250.
 Meursius 51. 62. 65. 227. 250. 269.
 Meyer 27. 38. 78. 225.
 Migne XXXI.
 Milles 26.
 Möhler XXXIX.
 Montfaucon IX. XX. 162.
 Morell XXV.
 Mosheim 37.
 Movers 191. 245. 247. 270.
 le Moynes 14. 76.
 Müller C. 63. 64. 65. 66. 67. 68.
 69. 227. 243. 246. 269. 273. 274.
 Münscher 10. 11. 37. 52. 80.
 Musgrave 75.
 Nägelsbach 235.
 Nauck 72. 73. 74. 176. 177. 178.
 180. 181. 199.
 Neander XXXVIII. 5. 80.
 Niebuhr B. G. 270. — Marc. 147.
 273.
 Nolte XXXII.
 Nourry XV. XXVI. XXX. XXXIII.
 XLIV. 149.
 Obbarius 36.
 Oberthür XXXI.
 Opsopoeus 169. 172. 173.
 Ostermeier XIV.
 Pachomius XX.
 Palaeocappa XX.
 Pape 14. 20. 26. 31. 65. 100. 171.
 Pasquet XIV.
 Pauly 73.

- Pearson XXIX. 14. 26.
 Pererius 271.
 Perizonius 146. 149.
 Permaneder XLIV.
 Petau XXIX. XXXV. 8. 15. 80. 94.
     109. 122. 131.
 Petit 205. 233.
 Pfanner 43. 47.
 Potter 137.
 Prileszky XXXIV.
 Pufendorf 9.
 Rabener 235.
 Reinesius 62. 203. 264.
 Reinisch 240.
 Reland 186.
 Reuss 119.
 Ritter H. XXXVII. 17.
 Rössler XXXVI.
 Rost 44. 46. 53. 123. 178. 363.
 Routh 82.
 de la Rue 280.
 Scaliger 232. 255. 265. 266. 267.
 Schäfer 38.
 Schelwig XX. XXIII. XXVIII.
 Schneidewin 71. 180.
 Schwartz 168.
 Scultetus XXXV.
 Selden 92. 256.
 Semisch 39. 135.
 Semler 81.
 van Senden XXXIX. 266.
 Simon R. 116.
 Souciet XXIX. 94 (Add.).
 Spanheim 35. 51. 191. 211. 245.
 Spencer 193. 196.
 Steinhilber 13. 210. 228.
 Stephanus H. 9. 17. 22. 32. 87. 65.
     89. 125. 127. 137. 146. 188. 202.
     234.
 Stieren 24. 126.
 Stillingfleet 47.
 Sturz 113. 135. 182.
 Suicer 13. 14. 77. 82. 89. 279.
 Sykes 24.
 Teller 24. 40.
 Thienemann XXXVI.
 Thilo 38. 122.
 Tholuck 8.
 Tillemont 4.
 Tischendorf XVIII. 2. 3. 7. 11. 83.
     88. 135. 137. 145. 162.
 Toup 68. 178.
 Tzschirner XXXVII. 79. 266.
 Uhlemann 30. 122.
 Valckenaer 180.
 Valentinelli V.
 Valesius 122.
 Vallarsi 279. 316.
 Varenius VIII.
 Vigerus 201.
 Des-Vignoles XXVII. 244. 247. 255.
     259. 271.
 Volkmann 165. 171. 172.
 Voss G. Io. XXXVIII. 64. — G. 272.
     — Is. 116. 199.
 Wagner 72. 73. 74. 176. 177. 178.
     180. 181. 206.
 Wahl 25. 159. 196. 226.
 Waitzmann XXXVI.
 Walch Io. G. XVI.
 Walpurger XLIV.
 Wesseling 13. 53. 118. 199. 242.
 de Wette 27.
 Windet 43.
 Winer XVIII. 11. 25. 26. 37. 44.
     46. 49. 154. 157. 194. 240. 269.
 Wolf Io. Chr. XXVII.
 Ziegler 79. 102.

Addenda et emendanda.

P. XVI. v. 3. Theod. Heuse in editione Eusebii Pamphili Contra Hieroclem et Marcellum Gaisfordiana (Oxon. 1852) p. III hunc cod. Venetum 496 saeculo adiudicavit decimo, alia ut mittam quae minus recte observavit. — P. XXII. v. 21 adde: vel potius ex lib. III. c. 26: *Ἐντεῦθεν ὁρᾶν ἔστιν πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δεικνύται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλλήνας καὶ Ἀλυππίους, ἢ εἰ καὶ τινὰς ἑτέρους ἱστοριογράφους.* Coll. *ibid.* c. 16. p. 127 C, c. 20. p. 130 C, c. 23. p. 133 A. — P. XXXV. Nuper prodiit anglica translatio, sic tamen comparata (iuxta editionem Humphreianam) ut eā nihil lucremur: „The three Books of Theophilus to Autolytus on the Christian Religion. Translated with Notes by the Rev. W. B. Flower, B. A. London: Joseph Masters, Aldersgate Street. 1860.“ 8° (pagg. 146). — P. XXXIX in nota adde: C. Graul Die christl. Kirche an der Schwelle des Iren. Zeitalters (Lips. 1860) p. 37: „Theophilus, der, bei mancher Absonderlichkeit im Einzelnen, im Ganzen geistreich und beredt ist.“ — P. 15. n. 11 adde lib. II. c. 18. — P. 24. v. 11 p. H l. *Ἦ*. — P. 31. v. 14 l. inprimis. — P. 37. n. 7. v. 18 l.: p. 196 et Höfling Das Sacrament d. Taufe T. I (Erl. 1846) p. 486 sq. Cum Humphreio autem facit Flower. — P. 66. n. 16: Pariter *νερονίκης* habet Tatiani Ad Graec. c. 10 codex Venetus gr. CCCXLIII nunc primum a me novae editionis gratia collatus. — P. 94. n. 11. v. 7 p. Souchet l. Souciet. — P. 118. v. 6 sq. ad *ἀχώρητος* comp. c. 3: *θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται* sc. *ἐν τόπῳ*. — P. 121. v. 11 p. optimo l. meliori. — P. 129. n. 6. v. 17 sq. p. *ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος* l. *ὁμῶς ἐριθιλέα κήπων*. — P. 144. v. 1 p. *Ὀρφέα* l. *Ὀρφέα*. Tum v. 7 dicit auctor *πάλιν* respectu habito c. 30: „A Casno ἀρχὴ ἐγένετο τοῦ οἰκοδομῆσθαι πόλεις.“ — P. 156. v. 11 p. *παντὰς* l. *πάντας*. — P. 167. v. 6 p. *genitus* l. *ortus*. — P. 182. v. 5 ad verba *κλέψαντες ταῦτα ἐκ τοῦ νόμον καὶ τῶν προφητῶν* (n. 18) comp. lib. I. c. 14: *ἐκλεψαν ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν*. — P. 184. v. 5 p. *Ὀμηρος* l. *Ὀμηρος*. — P. 210. n. 33. De hac dicendi ratione (*ποιητῶν* tenet appositionis locum) parique vocum *ἄλλος* et *ἕτερος* usu adi sis etiam Bornemann. ad Xenoph. Anab. I. c. 5. §. 5 et eiusd. Schol. in Luc. ev. (23, 32) p. 147 sq., Fritsch. Quaesti. Lucian. p. 52 sqq., Rost. Gr. Gramm. (ed. 7) p. 436, Winer. Gramm. d. neutest. Spr. (ed. 6) p. 469. — P. 212. v. 8 *προνοία τὰ πάντα διοικεῖσθαι* (coll. lib. III. c. 26: *ὁ κόσμος προνοία διοικεῖται*) formula stoica, de qua plura dabit Grimm Exeg. Hdbch zu d. Apokryph. d. A. T. Tom. VI. p. 167. — P. 240. n. 22. v. 2 p. cf. I l. cf. cc. f. 16. — P. 248. n. 20. v. 10 p. *Διβύη* l. *Διβύη*. — P. 249. v. 9 p. complectitur l. complectatur. — P. 252. v. 9 legendum videtur *ἐτέκνωσεν Σὴθ* *ἔξῃσεν*. — P. 253. v. 8 p. *liberos* l. *filium*. — P. 254. v. 6 Fell. *μετοικησίας* adv. codd. pro *με-*

τοιμισίας. — P. 255. n. 28: Eclon non fuit iudex Israelitarum sed rex Moabitarum, cui servierunt illi octodecim annis (Iudd. 3, 14). — P. 258. v. 8 Fell. et Humphr. ex *μτοιικεσία* fecerunt *μτοιικησία*. Idem paullo post temere *παροιησία* scripserunt; Humphr. insuper *μετά* pro *μέχρι*. — P. 268. v. 16 *ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα* scil. *πάντων συγγραφέων καὶ ποιητῶν*, = *ἀπάντων συγγραφέων*, lib. II. c. 30. p. 106 C, lib. III. c. 16. p. 127 C, c. 20. p. 130 C: „nec res nostrae, ut quidam existimant, fabulosae et mendaces sunt, sed [omnibus scriptoribus vestris] utique antiquiores et veriores.“ — P. 272 (v. 2) n. 14 adde: Verba *κατὰ δέ τινος ἀπὸ Λιμοῦ* sunt glossema, quod in textum irrepsit. Coniecturam meam *Ἡλίοσ* pro vulg. *Ἰλιος* quod attinet, eadem fere commutatio deprehenditur lib. I. c. 10 (n. 4), ubi in Ven. pro *ἡλείοις* scriptum est *ἡλλίοις*. Tum (v. 5) n. 16 cum scriptura *τῶν παρ' ἡμῶν πραγμάτων* coll. c. 29 *τὰ καθ' ἡμῶν*. — P. 273. n. 22: Formam *Βηρωσός* egregius cod. Ven. gr. 343 supra laudatus ap. Tat. agnoscit. — P. 284. v. 4 p. *texter* l. *dexter*. — P. 317. n. 74 tolle punctum post prius „est“.

**THEOPHILI
EPISCOPI ANTIOCHENI
AD AUTOLYCUM
LIBRI TRES.**

AD OPTIMOS LIBROS MSS.
NUNC PRIMUM AUT DENUO COLLATOS RECENSUIT
PROLEGOMENIS ADNOTATIONE CRITICA ET EXEGETICA
ATQUE VERSIONE LATINA INSTRUIT
INDICES ADIECIT

IOANN. CAROL. THEOD. OTTO

PHIL. ET THEOL. DOCTOR, IN C. S. FACULTATE EVANG.-THEOLOGICA VINDOBONENSIS
PROFESSOR P. O., REGII ORACI ORDINIS SALVATORIS EQUES, AUREO NUMISMATE
MAGNIFICENTIA SANONICO MERITO IN LL. ET AA. HONORATUS, REGIAE SOCIETATIS
HISTORICO-THEOLOGICAE LIPSISSENSIS, DAGANAE PRO VINDICANDA RELIGIONE
CHRISTIANA, ALIARUM SOCIETATUM DOCTORUM SOCIUS.

ACCEDUNT

THEOPHILI QUI FERUNTUR COMMENTARII
IN QUATUOR EVANGELIA

NUNC PRIMUM CASTIGATIORES.

CU M DUOBUS SPECIMINIBUS LITHOGR. CODICUM MISTORUM.

GENAE

PROSTAT APUD FRIDER. MAUKE.

MDCCLXI.

Vom **Corpus Apologetarum christianorum saeculi secundi** ed. Dr. Io. Car. Th. Otto, gr. 8. brosch., sind erschienen: Vol. I—V Iustinus Phil. et Mart. 9 Thlr. 3 Sgr., Vol. VI Tatianus 1 Thlr. 15 Sgr., Vol. VII Athenagoras 2 Thlr. 21 Sgr., Vol. VIII Theophilus 2 Thlr. 24 Sgr. — Der 9. (Schluss-)Band wird den Hermias, Melito, die Fragmente der übrigen Apologeten, Abhandlungen und Zusätze enthalten und demnächst erscheinen.

In demselben Verlage sind erschienen und durch alle Buchhandlungen zu beziehen:

Baumgarten-Crusius, L. F. O., Exegetische Schriften zum Neuen Testamente. Herausgeg. von Kimmel, Otto, Schauer, 3 Bde. [Enth. die Comm. über Matthäus, Markus u. Lukas; Römer u. Galater; Epheser Kolosser Philipper u. Thessalonicher.] 8. brosch. 5 Thlr. 21 Sgr.

Cupitz, E., Ein katharisches Rituale. gr. 8. brosch. 20 Sgr.

Grimm, G. L. B., Die Glaubwürdigkeit der evang. Geschichte. 8. geh. 22½ Sgr.

— — Institutio theologiae dogmaticae. 8. brosch. 2 Thlr.

Hilgenfeld, A., Die jüdische Apokalyptik in ihrer geschichtlichen Entwicklung. gr. 8. brosch. 1 Thlr. 20 Sgr.

Kimmel, E. I., Monumenta fidei ecclesiae orientalis. 2 Bde. gr. 8. geh. 3 Thlr.

Otto, I. C. T., De Iustini Martyris scriptis et doctrina. (Preisschrift.) gr. 8. geh. 1 Thlr.

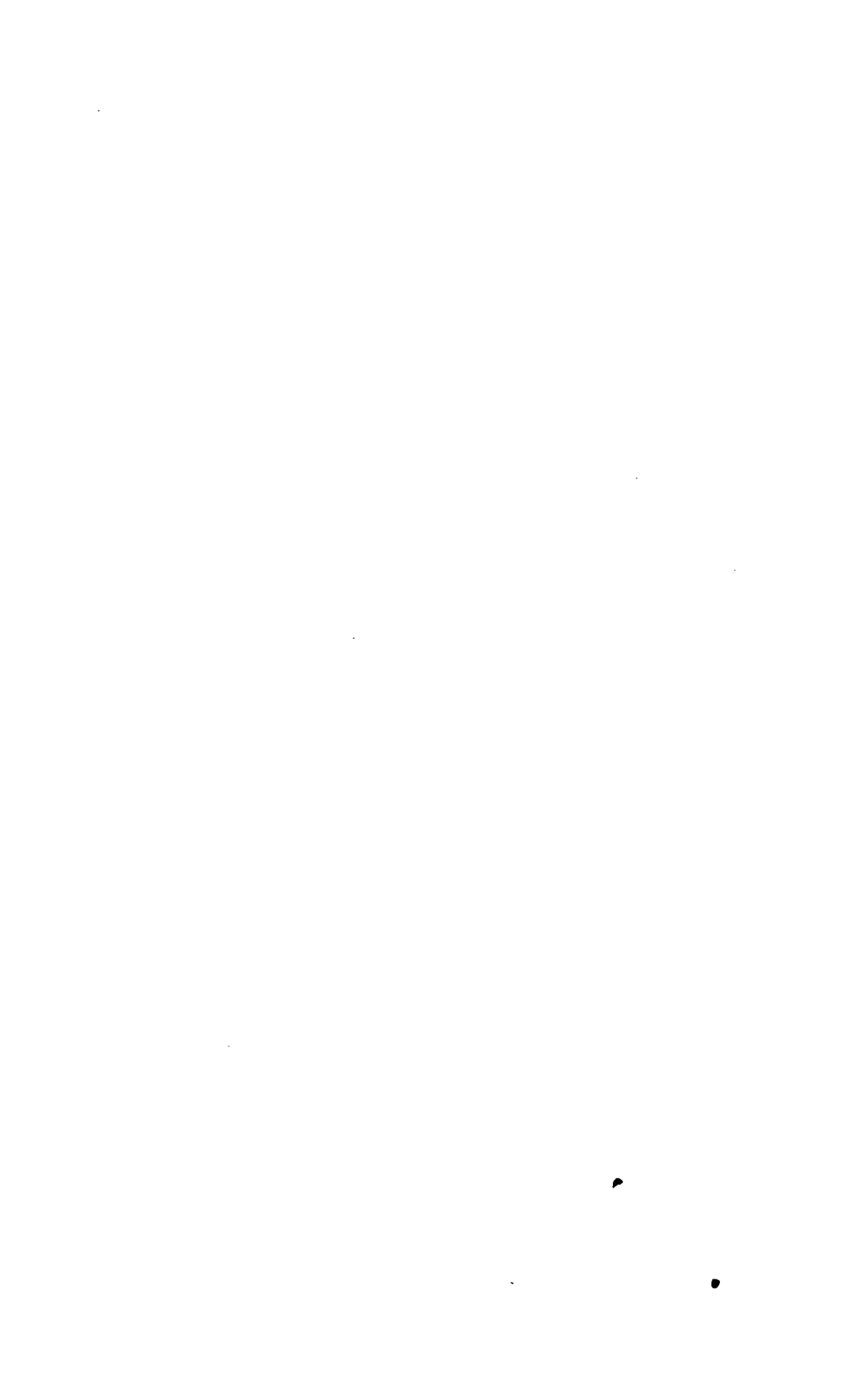
— — De Victorino Strigelio. gr. 8. geh. 21 Sgr.

Reuss, Ed., Beiträge zu den theologischen Wissenschaften. 6 Bdehen. gr. 8. brosch. 7 Thlr. 15 Sgr.

Stark, K. B., Gaza und die philistäische Küste. gr. 8. brosch. 3 Thlr.

JAN 5 1973

